

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ
1950

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΒΟΓΛΗΣ

ΒΟΛΟΣ 2015

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ
1950**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΑΝΤΩΝΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ

Επιβλέπων καθηγητής

Πολυμέρης Βόγλης

Μέλη Συμβουλευτικής Επιτροπής

Σία Αναγνωστοπούλου

Άννα Ματθαίου

Ευχαριστίες

Η παρούσα διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί ποτέ χωρίς την εποπτεία του επιβλέποντα καθηγητή μου. Το περιεχόμενο και η διάρθρωση του κειμένου υπήρξαν το αποτέλεσμα ενός δημιουργικού διαλόγου μέσα στα χρόνια με τον Πολυμέρη Βόγλη, που τροφοδότησε τη σκέψη μου και με βοήθησε να οργανώσω και να συνθέσω το κείμενο. Η παρουσία της Άννας Ματθαίου, ήδη από την περίοδο των μεταπτυχιακών μου σπουδών, υπήρξε πολύτιμη και βοηθητική στην προσπάθειά μου, τόσο μέσω των συμβουλών της όσο και με τη στάση ενθάρρυνσης και υποστήριξης της στο πρόσωπό μου. Η Σία Αναγνωστοπούλου, από τη δική της πλευρά, μέσα από τη βαθιά γνώση του θέματος συνέβαλε στον προσανατολισμό της γενικότερης κατεύθυνσης της έρευνάς μου, ειδικά σε στιγμές όπου κρίσιμες επιλογές έπρεπε να γίνουν άμεσα και επιτυχώς.

Στην πορεία συγγραφής του κειμένου είχα την τύχη να έχω την πολύπλευρη βοήθεια και υποστήριξη φίλων και συναδέλφων. Ο Νίκος Τσικρίκης, ο Παύλος Μούλιος, ο Νίκος Χριστοφής, ο Πέτρος-Ιωσήφ Στανγκανέλλης, ο Κώστας Παλούκης, η Βασιλική Λάζου, η Ειρήνη Δαφέρμου, η Νατάσα Κεφαλληνού, η Ελευθερία Δεμερτζή, η Παναγιώτα Κακύρη, ο Νίκος Καστρινάκης, ο Μιχάλης Μωραϊτίδης, η Αντιγόνη Κολιού και ο Χρίστος Μάης υπήρξαν συμπαραστάτες μου σε διάφορες φάσεις εκπόνησης της διατριβής.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τις καθηγήτριές μου στο τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας Χριστίνα Αγριαντώνη, Ιωάννα Λαλιώτου και Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν.

Η έρευνα αυτή κατέστη δυνατή μόνο χάρη στη συνεργασία των αρχειονόμων και των βιβλιοθηκονόμων στα ΑΣΚΙ, στο ΕΛΙΑ, στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, στην ΕΜΙΑΝ και στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου. Οφείλω, ακόμα, ευχαριστίες στους/στις εργαζόμενους/ες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής, στην Εθνική Βιβλιοθήκη, στη Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και στην Κεντρική Δημοτική Βιβλιοθήκη της Αθήνας. Ειδικότερα θα ήθελα, στο πλαίσιο αυτό, να αναφέρω την Αγγελική Χριστοδούλου από τα ΑΣΚΙ και τις Αννίτα Πρασά και Αγγελική Νικολάου από τα ΓΑΚ Μαγνησίας.

Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τη Μαρία Καραστεργίου για την υποστήριξη και την κατανόησή της, όπως και τους γονείς μου που υπήρξαν υποστηρικτικοί σε αυτή την προσπάθεια μέσα σε μια τόσο δύσκολη εποχή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Αρκτικόλεξα.....σ. 6
- Εισαγωγή.....σ. 8
- Κεφάλαιο 1:
Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1940.....σ. 21
- Κεφάλαιο 2:
Το αίτημα της Ένωσης, αντιαμερικανισμός και αντιβρετανισμός.....σ. 27
- Κεφάλαιο 3:
Αριστερά, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι.....σ. 75
- Κεφάλαιο 4:
Το κίνημα για την Κύπρο στην Ελλάδα, η Αριστερά, το «έθνος» και ο «λαός»
ως υποκείμενο των πολιτικών εξελίξεων.....σ. 113
- Κεφάλαιο 5:
Η κορύφωση των λαϊκών κινητοποιήσεων και η κάμψη του κινήματος για την
Ένωση.....σ. 162

- **Κεφάλαιο 6:**
Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό ζήτημα και η επίδρασή της στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα.....σ. 207

- **Κεφάλαιο 7:**
Η στάση της ελληνικής Αριστεράς απέναντι στην ΕΟΚΑ.....σ. 228

- **Κεφάλαιο 8:**
Κυπριακό, Αριστερά και διεθνής πραγματικότητα: ΟΗΕ, NATO, αποικιοκρατία και ανταποικιακά κινήματα.....σ. 263

- **Συμπεράσματα**.....σ. 309

- **Βιβλιογραφία**.....σ. 319

Αρκτικόλεξα

Α.Δ.Ε.Δ.Υ	Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων
Α.Κ.Ε.Λ	Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
Γ.Δ.Β.Ε	Γενική Διοίκηση Βορείου Ελλάδος
Γ.Σ.Ε.Ε	Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας
Δ.Κ.Ε.Λ	Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού
Δ.Ε	Δημοκρατική Ένωση
Δ.Ε.Σ.Π.Α	Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών
Δ.Σ.Κ	Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα
Ε.Α.Μ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
Ε.Α.Σ	Εθνικός Απελευθερωτικός Συνασπισμός
Ε.Δ.Α	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
Ε.Δ.Ν.Ε	Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδας
Ε.Ε.Δ.Υ.Ε	Ελληνική Επιτροπή για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη
Ε.Ο.Κ.Α	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
Ε.Π.Ο.Ν	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
Ε.Σ.Σ.Δ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
Ε.Φ.Ε.Κ	Εθνική Φοιτητική Ένωση Κυπρίων
Ε.Ρ.Ε	Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση
Ε.Π.Ε.Κ	Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου
Η.Π.Α	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Ι.Δ.Ε.Α	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
Κ.Α.Ε	Κόμμα Αγροτών Εργαζομένων
Κ.Κ.Ε	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
Κ.Κ.Σ.Ε	Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης

ΚΟΜ.ΕΠ	Κομμουνιστική Επιθεώρηση
Κ.Υ.Π	Κεντρική Υπηρεσία Πληροφοριών
Ο.Η.Ε	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Π.Ε.Ε.Α	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
Π.Ε.Α.Κ	Πανελλήνια Επιτροπή Αυτοδιαθέσεως Κύπρου
Π.Ε.Ε.Κ	Πανελλήνια Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου
Π.Ε.Ο	Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία
Σ.Ε.Κ	Συνομοσπονδία Εργατών Κύπρου
Σ.Κ.Ε.Λ.Δ	Σοσιαλιστικό Κόμμα-Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας
F.L.N	National Liberation Front
N.A.T.O	North Atlantic Treaty Organization
T.M.T	Türk Mukavemet Teşkilatı (Τουρκική Οργάνωση Αντίστασης)

Εισαγωγή

Το κίνημα στην Ελλάδα για την Ένωση της Κύπρου έχει αποτελέσει αντικείμενο ιστοριογραφικής διαπραγμάτευσης, στο πλαίσιο κυρίως μελετών της ελληνικής πολιτικής και διπλωματικής ιστορίας. Επίσης, έχει ακροθιγώς θιγεί σε μελέτες που αφορούν τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου και του Κυπριακού. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις, το ζήτημα μελετήθηκε υπό το πρίσμα μιας «εθνικής» υπόθεσης, θέτοντας τους όρους και διαμορφώνοντας τους αντίστοιχους προσδιορισμούς ως προς την οργάνωση της έρευνας και την υιοθέτηση των ερμηνευτικών εργαλείων, που κινήθηκαν, λιγότερο ή περισσότερο, στη βάση μιας «εθνικής» ιστορίας. Ακόμα όμως και στις περιπτώσεις εκείνες που οι προσεγγίσεις υπερέβησαν το προαναφερθέν ερμηνευτικό σχήμα, σπάνια οι κοινωνικές δυναμικές, οι νοσηματοδοτήσεις και οι ιδεολογικές διαμορφώσεις του ζητήματος της Ένωσης στο εσωτερικό της Ελλάδας τέθηκαν ως διακριτά ζητήματα, ώστε να αναδειχθούν και να ερευνηθούν παραπέρα με τρόπο πιο ολοκληρωμένο και πολύπλευρο. Η μεταφορά και η ενσωμάτωση των εξελίξεων της Κύπρου στη Ελλάδα αντιμετωπίστηκαν, κατά κύριο λόγο, είτε ως υποπροϊόν των γενικότερων εξελίξεων του Κυπριακού είτε ως δευτερεύουσες συμπληρωματικές πλευρές της κοινωνικής και πολιτικής ιστορίας της χώρας κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Στην παρούσα μελέτη, η προοπτική αντιστρέφεται και το ενδιαφέρον εστιάζεται όχι στα στοιχεία και το χαρακτήρα του κυπριακού αγώνα, αλλά στο πώς το αίτημα της Ένωσης διαχέεται πολιτικά και κοινωνικά στην Ελλάδα. Προβληματοποιείται, έτσι, η ίδια η έννοια του Κυπριακού, που εκτός από «εθνικό» ζήτημα εξετάζεται ως σημαντικό στοιχείο της εσωτερικής πολιτικής ζωής και ως σημείο σύγκλισης -και ταυτόχρονα αντιπαράθεσης- διαφορετικών ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων. Με άλλα λόγια, το σημανόμενο του γλωσσικού σημείου «Κυπριακό» γίνεται επίσης αντικείμενο διαπραγμάτευσης.

Βασικός άξονας και ενοποιητική γραμμή των κεφαλαίων της παρούσας εργασίας είναι η θεώρηση του Κυπριακού ως μείζονος «εθνικού» ζητήματος για την Αριστερά κατά την εποχή αυτή, από τη στιγμή που βρέθηκε στο επίκεντρο του λόγου, των πολιτικών πρωτοβουλιών και της λογικής των συμμαχιών της. Υπό αυτό το πρίσμα, τα γεγονότα στην Ελλάδα και την Κύπρο γίνονται αντιληπτά όχι ως δύο παράλληλες ιστορίες, ούτε και ως δύο όψεις της εξέλιξης μιας κοινής «εθνικής ιστορίας». Το βασικό ζητούμενο είναι η χαρτογράφηση των πολιτικών αποτελεσμάτων που

παράγονται στην Ελλάδα σε σχέση με τη δυναμική του Κυπριακού, την πρόσληψή του, την υποδοχή των σημασιών και την ένταξή του στο πρόγραμμα και τις πολιτικές πρακτικές της ελληνικής Αριστεράς. Εξετάζονται, επίσης, οι όροι και οι προϋποθέσεις ανασηματοδότησης στο λόγο της Αριστεράς της ίδιας της έννοιας του Κυπριακού, το πώς αυτή εκφέρεται στην παρούσα πολιτική συγκυρία συμπεκνώνοντας ευρύτερα πολιτικά νοήματα και αντιθέσεις. Το κύριο βάρος δίνεται όχι στις «επίσημες» κυβερνητικές πρωτοβουλίες και τους διπλωματικούς χειρισμούς, αλλά στη διαπραγμάτευση του Κυπριακού από τους πολιτικούς χώρους και ιδίως την Αριστερά, από τη στιγμή που η «αυτονόητη» εθνική αξίωση για Ένωση του νησιού με την Ελλάδα αποτέλεσε κομβικό σημείο της ελληνικής πολιτικής ζωής. Δημιουργείται έτσι ένα νέο πλαίσιο στην προσπάθεια ερμηνευτικής προσέγγισης της μεταπολεμικής Αριστεράς, αναζητώντας πώς το Κυπριακό εγγράφεται ως πρωταρχικής σημασίας «εθνικό» ζήτημα στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της και πώς η ίδια η Αριστερά χειρίζεται και εντάσσει το θέμα κάθε φορά στις νέες εξελίξεις. Το αιτούμενό μας είναι, σύμφωνα και με τα λόγια της Σίας Αναγνωστοπούλου, η «[...] μελέτη της ιστορίας της Ελλάδας και της Κύπρου, αλλά και του “Κυπριακού”, μέσα από την Αριστερά και σε συνάρτηση με αυτήν».¹

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και σε όλη τη διάρκειά της, τα αριστερά κόμματα, στην Ελλάδα και την Κύπρο, εμφανίζονται ως αδιαπραγμάτευτοι εκφραστές του αιτήματος της Ένωσης. Πέρα όμως από αυτή τη στάση, οι λόγοι της Αριστεράς έχουν τη δική τους πορεία μέσα στο χρόνο: εκτός από το βασικό τους πυρήνα, προσαρμόζονται και αναδιατυπώνονται σε συνάρτηση με τις διαφορετικές φάσεις του Κυπριακού, τις διεθνείς προτεραιότητες, τις εξελίξεις του κυπριακού αγώνα, τις διακυμάνσεις της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας, τις εκλογικές αναμετρήσεις, την αναδιάταξη του πλαισίου των πολιτικών συμμαχιών, τους σχεδιασμούς του κομμουνιστικού μπλοκ και της Σοβιετικής Ένωσης. Ο χρονικός ορίζοντας της παρούσας μελέτης ακολουθεί τα ταραγμένα χρόνια της δεκαετίας του 1950. Από την πολιτική και οργανωτική ανασυγκρότηση της Αριστεράς και το δημοψήφισμα υπέρ της Ένωσης στην Κύπρο το 1950 μέχρι την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959 και τη σύσταση της Κυπριακής

¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Κύπρος και το Κυπριακό πρόβλημα στα ΑΣΚΙ», *Αρχειοτάξιο*, 2, Ιούνιος 2000, σ. 101.

Δημοκρατίας το 1960. Το χρονικό αυτό πλαίσιο επιλέχτηκε ώστε να συμπεριλάβει την ορμητική εμφάνιση του Κυπριακού στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας και πολιτικής, φτάνοντας ως το τέλος της φάσης αυτής του ζητήματος, όπως σηματοδοτήθηκε με τις υπογραφείσες συμφωνίες.

Η συγκρότηση του κινήματος για την Ένωση εξετάζεται μέσω της συσχέτισης του πολιτικού επιπέδου με το κοινωνικό, της εξέλιξης της κοινωνικής δυναμικής και των διαφορετικών, σε κάθε φάση, συσχετισμών. Οι μαζικές διαδηλώσεις αποτέλεσαν χώρο έκφρασης των λαϊκών διαθέσεων αποκτώντας συχνά μαχητικό και βίαιο χαρακτήρα, με αποκορύφωμα τα γεγονότα του Μαΐου 1956 που έλαβαν οριακά το χαρακτήρα εξέγερσης. Μεγάλη σημασία έχει το πώς το Κυπριακό εγγράφεται στις κοινωνικές αντιπαραθέσεις και τα ιδεολογικά συμφραζόμενα της περιόδου. Επίσης, αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης κατά πόσο, μέσα από την πορεία του Κυπριακού και του κινήματος στην Ελλάδα, οι σχεδιασμοί, οι τοποθετήσεις και οι παρεμβάσεις της ΕΔΑ και του παράνομου ΚΚΕ επέτρεψαν τη δημιουργία ενός διακριτού πόλου στο εσωτερικό του κινήματος για την Ένωση ή αν, αντίθετα, η Αριστερά επιδίωξε, κυρίως, να εμφανιστεί ως «αποδεκτή» πολιτική δύναμη και να εντάξει τον εαυτό της στο υπό εθνικόφρονα ηγεσία ενωτικό κίνημα. Ένα άλλο ερώτημα είναι το πώς η Αριστερά και οι Αριστεροί συνευρέθηκαν, συνυπήρξαν και ανταγωνίστηκαν με τους «εθνικόφρονες» στο κίνημα αυτό. Συναφές με αυτό είναι και το ζήτημα της ευρείας διάχυσης του Κυπριακού και του αιτήματος της Ένωσης σε διάφορους κοινωνικούς και θεσμικούς φορείς, οι οποίοι ενεπλάκησαν ενεργά με την κυπριακή υπόθεση καθιστώντας την τμήμα της δραστηριότητάς τους.

Μέσα από τις παρεμβάσεις της Αριστεράς για το Κυπριακό δίνεται η δυνατότητα να παρακολουθήσουμε με διαφορετικό τρόπο τη διαδρομή του πολιτικού αυτού χώρου κατά τη δεκαετία του 1950, από τη στιγμή που το ζήτημα συνδέθηκε οργανικά με τον χαρακτήρα και την εξέλιξη της ελληνικής πολιτικής ζωής μεταπολεμικά. Σε γενικότερο επίπεδο, επιδίωξη είναι η ανάδειξη μιας άλλης οπτικής σχετικά με πλευρές της ελληνικής ιστορίας κατά τη δεκαετία του 1950 -κυρίως σε σχέση με την πολιτική ιστορία της χώρας και την ιστορία των ιδεών- και, ενδεχομένως, και του Κυπριακού ζητήματος σε ορισμένες τουλάχιστον όψεις του.

Το ιστοριογραφικό τοπίο σχετικά με την εξέλιξη του Κυπριακού κατά τη δεκαετία του 1950 έχει οριστεί από μια σειρά βασικά έργα αναφοράς. Το δίτομο έργο του F. Crouzet *Η Κυπριακή διένεξη, 1946-1959* που εκδόθηκε το 1973, υπήρξε μία

αφετηριακή μεγάλης σημασίας και έκτασης μελέτη γύρω από το θέμα, στην οποία αξιοποιήθηκε ένα μεγάλο εύρος πηγών.² Με το βιβλίο της N. Crawshaw *The Cyprus revolt, an account of the struggle for union with Greece*, που κυκλοφόρησε πέντε χρόνια αργότερα, η έμφαση στρέφεται στις διπλωματικές και στρατιωτικές διαστάσεις του αγώνα των Ελληνοκυπριών για την Ένωση.³ Ο I. Stefanidis στο βιβλίο του *Isle of discord, nationalism, imperialism and the making of the Cyprus problem* μελετά την πορεία διεθνοποίησης του Κυπριακού και την πολιτική των διαφόρων παραγόντων και φορέων που ενεπλάκησαν στη διαδικασία αυτή.⁴ Ο E. Hatzivassiliou, από τη δική του πλευρά, εξετάζει στο *Britain and the international status of Cyprus, 1955-59* τη μετατροπή του Κυπριακού από αποικιακό σε διεθνές ζήτημα, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη βρετανική πολιτική.⁵ Ειδικότερα ανάλυση σε σχέση με τη βρετανική στάση έναντι του ζητήματος γίνεται και στο βιβλίο του P. Χόλλαντ *Η Βρετανία και ο κυπριακός αγώνας*.⁶ Αντίστοιχα, η αμερικάνικη πολιτική στο Κυπριακό είναι το αντικείμενο μελέτης του C. Nicolet στο βιβλίο του *United States policy towards Cyprus 1954-1974: Removing the Greek-Turkish bone of contention*.⁷ Το έργο του A. Ηρακλείδη *Το Κυπριακό πρόβλημα 1947-2004, από την Ένωση στη Διχοτόμηση*; αποτελεί μία συνθετική διαπραγμάτευση του Κυπριακού. Στο πλαίσιο αυτό, ο Ηρακλείδης περιοδολογεί και αναγιγνώσκει τις εξελίξεις της δεκαετίας του 1950 συνεκτιμώντας και αναλύοντας τις διάφορες όψεις του προβλήματος (αποαποικιοποίηση, εθνική αυτοδιάθεση, εθνοτική διαμάχη, πόλεμος μεταξύ εθνικισμών, διμερής και τριμερής διαφορά κρατών, πεδίο σύγκρουσης των υπερδυνάμεων, διεθνές πρόβλημα).⁸ Ο X. Ρίχτερ στον δεύτερο και ογκώδη τόμο του βιβλίου *Ιστορία της Κύπρου*, που αφορά χρονικά τη δεκαετία του 1950, διαπραγματεύεται το σύνολο των παραμέτρων του Κυπριακού εκτείνοντας σε μεγάλο εύρος την ιστοριογραφική αυτή απόπειρά του, σε μία προσπάθεια να συμπεριλάβει

² F. Crouzet, *Η Κυπριακή διένεξη (1946-1959)*, Αθήνα 2011, τ. Α' και Β'. Στα ελληνικά μεταφράστηκε μόλις το 2011.

³ N. Crawshaw, *The Cyprus revolt, an account of the struggle for Union with Greece*, Λονδίνο 1978.

⁴ I. Stefanidis, *Isle of discord, Nationalism, imperialism and the making of the Cyprus problem*, Λονδίνο 1999.

⁵ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus, 1955-59*, Μινεάπολη 1997.

⁶ P. Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός αγώνας*, Αθήνα 2001.

⁷ C. Nicolet, *United States policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish bone of contention*, Μανχάιμ 2001.

⁸ A. Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό πρόβλημα 1947-2004, Από την Ένωση στη διχοτόμηση*;, Αθήνα 2006.

και να παρουσιάσει τα πολλά επίπεδα που προσδιόρισαν την πολυπλοκότητα και τη διακύμανση των ιστορικών εξελίξεων.⁹

Σημαντικό έργο στο οποίο εξετάζονται διεξοδικά οι ιδεολογικές παράμετροι της ελληνικής πολιτικής μεταπολεμικά, και ιδιαίτερα ο εθνικισμός, είναι το βιβλίο του Ιωάννη Στεφανίδη *Εν ονόματι του έθνους, Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*. Στην εν λόγω μελέτη εξετάζονται η επίδραση του εθνικιστικού φαινομένου στο κοινωνικό σώμα, η πολιτική κουλτούρα των δημόσιων κινητοποιήσεων για τα «εθνικά» θέματα - πρωτίστως για το κυπριακό- και αναλύονται τα στοιχεία που συνθέτουν την πολιτική κουλτούρα και την εθνική αυτοεικόνα των Ελλήνων κατά την περίοδο αυτή. Η έμφαση που δίνεται στην εθνικιστική αλυτρωτική ιδεολογία και τις αντανάκλασεις της στο κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, καθώς και η σημασία του αιτήματος της Ένωσης, όπως αναδεικνύονται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, διευκολύνουν την παραπέρα εστίαση στην ιδεολογία και την αντίληψη της Αριστεράς για το έθνος.¹⁰ Ο Νίκος Τριμικλιιώτης στο όγδοο κεφάλαιο του βιβλίου του *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης - Συνταγματικές και κοινωνιολογικές μελέτες για την ευρωκυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα που έχει τίτλο «Το εθνικό ζήτημα, η Αριστερά και το Κυπριακό: Αντιιμπεριαλισμός ή αντι-εθνικισμός;»,* πραγματεύεται τη στάση της Αριστεράς απέναντι στον αντιιμπεριαλιστικό ή αριστερό εθνικισμό και αναλύει τις ρητορικές εναντίωσης στον ιμπεριαλισμό που αναπτύσσονται στο πλαίσιο του «εθνικοαπελευθερωτικού» λόγου. Επισημαίνει, με αφετηρία το Κυπριακό, τους κοινούς τόπους στον λόγο των διάφορων αντιιμπεριαλιστικών ή αριστερών εθνικισμών.¹¹ Οι γόνιμες αυτές αναλυτικές επισημάνσεις βοηθούν στην κατανόηση της στάσης του ΚΚΕ και της ΕΔΑ επί του θέματος. Ειδικότερη αναφορά και εξέταση των ενδοαριστερών εντάσεων σε σχέση με το Κυπριακό γίνεται στο άρθρο του Σπύρου Σακελλαρόπουλου «ΑΚΕΛ-ΚΚΕ στις δεκαετίες '40- '50: Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης». Μελετώντας αρχειακό υλικό των δύο κομμάτων, ο Σακελλαρόπουλος εξετάζει και ερμηνεύει τις μεταξύ τους αποκλίσεις σε σχέση με το ζήτημα, στο πλαίσιο των ειδικών συνθηκών ανάπτυξης του κάθε κόμματος και των διαφορετικών επιλογών τους. Η συζήτηση αυτή συνεχίζεται και

⁹ Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β', Αθήνα 2011.

¹⁰ Ι. Στεφανίδη, *Εν ονόματι του έθνους, Πολιτική κουλτούρα, αλυτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Θεσσαλονίκη 2010.

¹¹ Ν. Τριμικλιιώτης, *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης - Συνταγματικές και κοινωνιολογικές μελέτες για την ευρωκυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα*, Αθήνα 2010.

στο παρόν κείμενο, όπου εκτός από τις διαφορές επισημαίνονται και οι ταυτίσεις, όχι μόνο σε επίπεδο εκφοράς τοποθετήσεων κατά συγκυρία, αλλά και σε σχέση με τον συνολικό πολιτικό προσανατολισμό εντός του ψυχροπολεμικού κόσμου και των ανταποικιακών δυναμικών.¹² Με τη σχέση Κυπριακού και ελληνικής Αριστεράς ασχολείται ο Πέτρος Παπαπολυβίου στην ανακοίνωσή του «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: Μια πρώτη προσέγγιση», όπου παρουσιάζει τις θέσεις της ελληνικής Αριστεράς έναντι της ελληνοκυπριακής οργάνωσης. Ερμηνεύει τις αντιφάσεις των θέσεων αυτών από την άποψη μιας γενικότερης αδυναμίας του μητροπολιτικού «εθνικού κέντρου» να τοποθετηθεί αποτελεσματικά έναντι του Κυπριακού ζητήματος.¹³ Επιδίωξη της παρούσας διατριβής είναι η διεύρυνση της προβληματικής και η διερεύνηση των παλινωδιών στη στάση της ελληνικής Αριστεράς προς την οργάνωση του Γρίβα, τόσο υπό το πρίσμα των νοσηματοδοτήσεων της εθνικής ιδεολογίας όσο και υπό το πρίσμα των πολιτικών συγκρούσεων στο εσωτερικό της Ελλάδας και της διαμορφούμενης πολιτικής των συμμαχιών. Η εξέταση των οπτικών της ελληνικής Αριστεράς για τη δράση της ΕΟΚΑ συγκεντρώνεται σε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο.

Με δεδομένη τη γενικότερη απουσία ειδικών έργων ως προς τη συσχέτιση του Κυπριακού ζητήματος με την ελληνική Αριστερά, το βασικό υλικό της διατριβής αντλήθηκε από τα αρχεία του ΚΚΕ, της ΕΔΑ και του αρχείου του ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, που απόκειται στα ΑΣΚΙ. Υλικό αντλήθηκε, επιπλέον, από τα αρχεία των Λεωνίδα και Μιχάλη Κύρκου, επίσης από τα ΑΣΚΙ, τα αρχεία του Κ. Πυρομάγλου και του Γ. Καρτάλη που απόκειται στο Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, το αρχείο του Σ. Μερκούρη στο ΕΛΙΑ και το αρχείο του Χ. Χρηστίδη στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

Μία ολοκληρωμένη εικόνα των τεκμηρίων που υπάρχουν στα ΑΣΚΙ και σχετίζονται με την Κύπρο, το Κυπριακό και την Αριστερά δίνει η Σία Αναγνωστοπούλου στο άρθρο της «Η Κύπρος και το κυπριακό πρόβλημα στα ΑΣΚΙ»,¹⁴ σε μία παρουσίαση του περιεχομένου των αντίστοιχων φακέλων των αρχείων του ΚΚΕ και της ΕΔΑ. Μεγάλη σημασία και χρησιμότητα για τη συγγραφή

¹² Σ. Σακελλαρόπουλος, «ΑΚΕΛ-ΚΚΕ στις δεκαετίες '40-'50: Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης», *Τετράδια*, 2013, σ. 131-146.

¹³ Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση* (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο), Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ, Λευκωσία 2005.

¹⁴ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Κύπρος και το Κυπριακό πρόβλημα στα ΑΣΚΙ», *ό.π.*, σ. 100-105.

της παρούσας διατριβής είχε η αξιοποίηση πρωτογενών δημοσιευμένων πηγών, τόσο ντοκουμέντων και αποφάσεων της Αριστεράς όσο και «εθνικοφρόνων» εντύπων και δημοσιευμάτων της εποχής. Μία άλλη σημαντική πηγή υπήρξε ο Τύπος όλων των ιδεολογικών και πολιτικών αποχρώσεων της συγκεκριμένης περιόδου. Η βιβλιογραφία που αξιοποιήθηκε αφορά τόσο την πολιτική και διπλωματική ιστορία της Κύπρου, όσο και τη μεταπολεμική κοινωνική και πολιτική ιστορία της Ελλάδας. Επιπλέον, έργα σχετικά με όψεις του Ψυχρού Πολέμου, την ιστορία του Τρίτου Κόσμου, της αποαποικιοποίησης και των αντιαποικιακών κινημάτων. Ως προς την παρουσίαση των θέσεων και της δράσης της Αριστεράς για το Κυπριακό, η επιλογή ήταν αυτή να μη γίνει μονομερώς, αλλά σε διαρκή αντιπαραβολή με τους αντίστοιχους λόγους, τις πρακτικές και τις στοχεύσεις του «εθνικόφρονα» χώρου. Για τον λόγο αυτό, γίνεται εκτεταμένη παρουσίαση και ανάλυση των θέσεων και των δράσεων των διαφόρων φορέων της εθνικοφροσύνης (Κυβέρνηση, εκκλησία, ΓΣΕΕ, διανοούμενοι). Σκοπός της επιλογής αυτής είναι η ουσιαστική διαπραγμάτευση και κατανόηση της εγγενούς ρευστότητας και ετερογένειας που χαρακτήριζαν το ενωτικό κίνημα, καθώς και η ανάδειξη των διασυνδέσεων που υπήρχαν μεταξύ του κινήματος αυτού και ανταγωνιστικών προς την Αριστερά πολιτικών ρευμάτων και προσώπων. Επιπλέον, διευκολύνεται η πιο συνεκτική παρουσίαση των «κοινών» εθνικών προταγμάτων Αριστεράς και Δεξιάς όπως αποκρυσταλλώνονταν στο Κυπριακό. Την ίδια ώρα, όμως, γίνεται και η προσπάθεια να εξεταστούν και να αποκρυπτογραφηθούν οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις των προταγμάτων αυτών, από τη στιγμή που το Κυπριακό έγινε αντικείμενο ιδεολογικής διαμάχης και βασικό πεδίο, τόσο για την Αριστερά όσο και για την εθνικοφροσύνη, εκδήλωσης του αγώνα για την πολιτική ηγεμονία. Οι ανταγωνισμοί αλλά και οι συνευρέσεις των διαφορετικών πολιτικών και ιδεολογικών ρευμάτων στο κίνημα για την Ένωση δίνουν τη δυνατότητα αντιδιαστολής/σύγκρισης της Αριστεράς με τους εθνικόφρονες αντιπάλους της, γεγονός που με τη σειρά του καθιστά πιο ευκρινή την πολιτική λογική της ίδιας της Αριστεράς. Επιπλέον, η έμφαση στις δραστηριότητες και τις τοποθετήσεις των εθνικοφρόνων βοηθάει στην «ανασυγκρότηση» της εικόνας του πολιτικού, κοινωνικού, ιδεολογικού και πολιτισμικού κλίματος της εποχής, που συνόδευε και τροφοδοτούσε την ένταση του αιτήματος της Ένωσης.

Ταυτόχρονα όμως, κρίθηκε απαραίτητο να ανοίξει η οπτική, μέσω ενός «διαλόγου» του Κυπριακού με τα αντιαποικιακά κινήματα και τις αντίστοιχες

αντιαποικιακές ρητορικές της εποχής. Από αυτή την άποψη, ως γενικότερο πλαίσιο για την εξέταση του θέματος προκρίνεται η συντελούμενη κατά την εποχή αυτή αποδιάρθρωση του αποικιοκρατικού συστήματος, και όχι μια μονόπλευρη και αποκλειστική εστίαση στις διπλωματικές κινήσεις και επιδιώξεις της Μεγάλης Βρετανίας. Οι αντιαποικιακοί αγώνες της δεκαετίας του 1950 διεξήχθησαν εντός του περιβάλλοντος του Ψυχρού Πολέμου όχι ενιαία, αλλά με πολλαπλούς τρόπους και μορφές. Ζητούμενο είναι, λοιπόν, η ανίχνευση της θέσης του ελληνοκυπριακού αγώνα εντός της γεωγραφίας των κινήματων αυτών, σε μία προσπάθεια κατανόησης πώς το αντιαποικιακό κλίμα επηρέασε την ελληνική πολιτική ζωή γενικά και την Αριστερά ειδικότερα. Η αξιοποίηση της σχετικής αντιαποικιακής και μεταποικιακής βιβλιογραφίας επιτρέπει την εξέταση του Κυπριακού υπό το πρίσμα των ισχυρών αντιαποικιακών ρευμάτων της περιόδου. Σε αυτή τη βάση, επιχειρείται η αξιολόγηση των στοιχείων σύγκλισης ή απόκλισης του κινήματος της Ένωσης σε σχέση με τις, ολοένα και πιο εδραιωμένες κατά την εποχή αυτή, διεθνείς αντιαποικιακές τάσεις. Παράλληλα, δίνεται η δυνατότητα να δει κανείς πώς διαμορφώθηκαν, εξελίχθηκαν και αλληλοεπηρεάστηκαν οι ρητορικές της Ένωσης, οι αντιαποικιοκρατικοί λόγοι, οι λόγοι της Αριστεράς αλλά και εκείνοι της «εθνικοφροσύνης». Πώς, με άλλα λόγια, η διεθνής αντιαποικιακή πλευρά του ζητήματος συνυπήρξε με τον κυρίαρχο εθνικιστικό λόγο και τι πολιτικά αποτελέσματα παρήχθησαν από τη συνεύρεση αυτή. Συναφές είναι το ερώτημα αναφορικά με τις προσλήψεις του αντιαποικιακού ρεύματος από την ελληνική κοινή γνώμη κατά την περίοδο αυτή. Υπό μία έννοια, η ελληνική Αριστερά βρέθηκε σε ένα σταυροδρόμι, ανάμεσα στη διεθνή πραγματικότητα, τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις και τις αναπτυσσόμενες κοινωνικές δυναμικές. Στην πορεία της διατριβής γίνεται η προσπάθεια παρακολούθησης προς τα πού κάθε φορά μετακινείται το κέντρο των εξελίξεων (ακόμα και εκτός Ελλάδας ή Κύπρου, όπως το 1956 με τα γεγονότα του Σουέζ). Η διεθνοποίηση του Κυπριακού εξετάζεται παράλληλα με τις συναρθρώσεις του ζητήματος στο εσωτερικό της Ελλάδας, από τη στιγμή που οι διεθνείς συγκυρίες και εξελίξεις επιδρούν και προσδιορίζουν τις ιδεολογικές τάσεις, τις διακυμάνσεις του κινήματος υπέρ της Ένωσης, αλλά και τις πολιτικές τοποθετήσεις της Αριστεράς.

Ένας άλλος παράγοντας, που δεν είναι δυνατόν να παραληφθεί, είναι η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης για την Κύπρο, από τη στιγμή που οι εξελίξεις στο νησί συνδέονταν με τους στρατηγικούς σχεδιασμούς των Δυτικών, ενώ αντίθετα οι

αναταραχές στο σημείο αυτό της ανατολικής Μεσογείου δημιουργούσαν τριβές στο εσωτερικό του «ελεύθερου κόσμου», της Μ. Βρετανίας, των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ. Στόχος των Σοβιετικών ήταν, μέσα από τις ρωγμές του Κυπριακού, η ισχυροποίηση της παρουσίας του κομμουνιστικού στρατόπεδου στη σκακιέρα του διεθνούς ανταγωνισμού. Η ανάγνωση της σοβιετικής στάσης γίνεται σε συσχέτιση με τη γενικότερη πολιτική της χώρας αυτής έναντι των ανταποικιακών κινήσεων σε αυτά τα χρόνια. Επιπλέον, επιχειρείται η αποτίμηση της σοβιετικής πολιτικής -η οποία κατά τη δεκαετία του 1950 χαρακτηριζόταν από συνέχεια και σταθερότητα ως προς το Κυπριακό- σε σχέση με τα αποτελέσματά της στην ελληνική κοινή γνώμη και την ελληνική Αριστερά.

Η διεθνής σημασία του Κυπριακού και η ενεργή εμπλοκή στις εξελίξεις της Μ. Βρετανίας και των ΗΠΑ πυροδοτούσαν συστηματικά την εναντίον τους ένταση στο εσωτερικό της Ελλάδας, αποτελώντας έτσι ένα ευνοϊκό πεδίο για τη μελέτη του αντιαμερικανισμού και του αντιβρετανισμού της Αριστεράς. Ο αντιβρετανισμός και ο αντιαμερικανισμός δεν «ανακαλύπτονται» βέβαια την εποχή αυτή, αλλά κληροδοτούνται από την προηγούμενη δεκαετία. Η δεκαετία όμως του '50, με το Κυπριακό σε δεσπόζουσα θέση, «εμπλουτίζει» και δημιουργεί νέες εκφράσεις και περιεχόμενα του αντιβρετανισμού ενώ φέρνει εμφατικά τον αντιαμερικανισμό στο επίκεντρο του λόγου και της σκέψης της Αριστεράς. Η μετατροπή του Κυπριακού σε σταθερή αιτία αναταράξεων και προβληματισμού για το ΝΑΤΟ και ο κλονισμός των σχέσεων της Ελλάδας με τους Δυτικούς συμμάχους της, δίνουν την ευκαιρία διερεύνησης των τρόπων με τους οποίους η Αριστερά παρενέβη στο τοπίο αυτό, επενδύοντας στην όξυνση των αντιθέσεων και επιδιώκοντας πολιτικά και εκλογικά οφέλη για την ίδια. Η δυναμική και ο χαρακτήρας τη συγκυρίας επιτρέπουν τη διατύπωση ερωτημάτων σχετικά με το πώς η Αριστερά επιδίωξε τη διοχέτευση των διαφόρων παραμέτρων του Κυπριακού προς μια συνολική αντιδυτική κατεύθυνση και προοπτική. Η ανάλυση της αριστερής θεώρησης περί συμπαράταξης ΗΠΑ-Μ. Βρετανίας και Τουρκίας ως φορέων μιας από κοινού στόχευσης ενάντια στο ηθικά και εθνικά «καθαγιασμένο» αίτημα της Ένωσης, αφήνει το περιθώριο μιας πιο συγκεκριμένης αναλυτικής προσέγγισης σχετικά με το πώς ο πολιτικός χώρος της Αριστεράς αντιλαμβανόταν τον ιμπεριαλισμό και πώς διερμήνευε και αποτιμούσε τις κινήσεις και τις πρωτοβουλίες των Δυτικών. Μέσα από τις τοποθετήσεις και τις δράσεις των αριστερών κομμάτων, βλέπει κανείς πώς γίνονταν αντιληπτοί οι

ενδοϊμπεριαλιστικοί ανταγωνισμοί, ποια διεθνή ζητήματα έμπαιναν σε πρώτο και ποια σε δεύτερο πλάνο. Λέξη-κλειδί και σημαντικό σημείο της ερμηνείας αναδεικνύεται η «Ουδετερότητα», που υιοθετείται ως πολιτική πρόταση της Αριστεράς. Η προοπτική της Ουδετερότητας συνέπλεε με το διεθνές ανταποικιακό κλίμα της εποχής, δημιουργούσε αναταράξεις στο στρατόπεδο του «ελεύθερου κόσμου» και εξυπηρετούσε τα σοβιετικά συμφέροντα. Εξετάζεται, λοιπόν, πώς η Αριστερά προσέγγισε σταδιακά στο λόγο της την «Ουδετεροφιλία», ακολουθώντας τις κατευθύνσεις της Σοβιετικής Ένωσης και προσαρμοζόμενη στις νέες συνθήκες που διαμόρφωσαν οι ανταποικιακοί αγώνες διεθνώς.

Αν και τα γεγονότα της δεκαετίας γίνονται αντιληπτά στη μεταξύ τους αλληλουχία, έμφαση δίνεται στις κρίσιμες εξελίξεις του έτους 1956. Σε αυτό το χρονικό σημείο-καμπή της παγκόσμιας ιστορίας (20^ο συνέδριο ΚΚΣΕ, Σουέζ, γεγονότα Ουγγαρίας), το κίνημα υπέρ της Ένωσης στην Ελλάδα βρέθηκε επίσης σε ένα κρίσιμο και οριακό σημείο. Το 1956 αποτέλεσε τη στιγμή της κορύφωσής του, ταυτόχρονα όμως σηματοδότησε την εφεξής όξυνση της κρατικής καταστολής των διαδηλώσεων για την Κύπρο. Λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα αυτά, γίνεται η προσπάθεια κατανόησης και ερμηνείας των συνεπειών για την Αριστερά και την παραπέρα πορεία του ενωτικού κινήματος, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας και ως την υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου το 1959. Ζητούμενο και διαρκές ερώτημα είναι το πώς κάθε φορά οι εξελίξεις του Κυπριακού και η ενσωμάτωσή τους στην ελληνική πραγματικότητα τροφοδότησαν είτε την πολιτική ενίσχυση της Αριστεράς είτε την καταστολή της από την πλευρά του κρατικού μηχανισμού.

Η εξέταση της στάσης του ΑΚΕΛ είναι απαραίτητη, από τη στιγμή που αυτό αποτελούσε τον εκπρόσωπο της Αριστεράς στο νησί. Η συμπερίληψη αυτή, ωστόσο, αν και επιβεβλημένη δεν γίνεται προκειμένου να μελετηθεί το κυπριακό κόμμα ως αυτοτελής πολιτικός οργανισμός. Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε διαφορετικά ερωτήματα και μια διαφορετική προσέγγιση. Οι αναφορές στο κυπριακό κόμμα γίνονται σε εκείνα τα σημεία που η περιγραφή της στάσης του απέναντι στα γεγονότα επιτρέπει να γίνει πιο κατανοητή η στάση της ελληνικής Αριστεράς. Η συγκριτική ματιά στις θέσεις του ΑΚΕΛ, της ΕΔΑ και του ΚΚΕ πάνω σε καίρια ζητήματα βοηθάει ώστε να φωτιστεί καλύτερα η ουσία των επιλογών των δύο τελευταίων. Μέσα από τις επιλογές αντιμετώπισης και διαχείρισης του Κυπριακού που προέταξε η Αριστερά,

έρχονται επίσης στο φως όψεις των σχέσεων ανάμεσα στους φορείς της, ΕΔΑ, ΚΚΕ και ΑΚΕΛ. Το θέμα της Κύπρου υπήρξε για τις αριστερές δυνάμεις μία πρώτης τάξης ευκαιρία συστράτευσης και από κοινού επίθεσης στον αντίπαλο. Οι διαφορετικές ωστόσο, κατά περίπτωση, εκτιμήσεις, κυρίως ανάμεσα στο ΚΚΕ και το ΑΚΕΛ, δείχνουν πολλά όχι μόνο για τη συνθετότητα του θέματος, αλλά και για τον χαρακτήρα και τη συγκρότηση του κομμουνιστικού στρατοπέδου συνολικά. Επιτρέπεται, έτσι, η εξέταση του τρόπου άρθρωσης και διαχείρισης των διαφωνιών στο εσωτερικό του, καθώς και του ρόλου της Σοβιετικής Ένωσης σε όλα αυτά.

Την ίδια ώρα, έρχονται αναπόφευκτα στο προσκήνιο οι λόγοι για την Τουρκία και την «ελληνοτουρκική φιλία». Στην εθνική αντίληψη της Αριστεράς, η Τουρκία ορίζεται αρνητικά ως ο Άλλος. Δημιουργείται, έτσι, μια αντιτουρκική αφήγηση που εκκινεί από το παρελθόν (1821, «Τουρκοκρατία» κ.λπ.) και φτάνει σε ένα αρνητικό παρόν. Η συγκεκριμένη ενατένιση, όπως κατασκευάζεται τα χρόνια αυτά, έχει, σε κάθε περίπτωση, μια καθοριστική πολιτική διάσταση. Τα δεδομένα της συγκεκριμένης συγκυρίας, οι τουρκικές δηλαδή παρεμβάσεις για την Κύπρο και η σταθερή τοποθέτηση της γειτονικής χώρας εντός του Δυτικού νατοϊκού στρατοπέδου, αποτελούν τους άξονες πάνω στους οποίους η ελληνική Αριστερά διατύπωσε την πολεμική της. Η εξέταση των λόγων της Αριστεράς για την Τουρκία επιχειρείται στο κείμενο παράλληλα με την ανίχνευση των γενικότερων αντιτουρκικών τάσεων στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, καθώς, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, τα αντιδυτικά αντανακλαστικά μεγάλου τμήματος του πληθυσμού αλληλεπιδρούσαν και συνδιαμορφώνονταν με τον «παραδοσιακό» ελληνικό αντιτουρκισμό. Εξετάζονται, επίσης, οι απολήξεις των διαδικασιών αυτών, είτε με τη μορφή ταυτίσεων, όπως αυτή ανάμεσα στον αντιτουρκισμό και τον αντιιμπεριαλισμό, είτε με τη μορφή των διχοτομιών, όπως αυτή ανάμεσα στα «εθνικά δίκαια» από τη μια και τους «ξένους» από την άλλη. Η εξέταση των διαδικασιών αυτών μας οδηγεί στον πυρήνα της «εθνικής» ιδέας, όπως διατυπώθηκε και προβλήθηκε από την Αριστερά: η ιδέα ενός αντιστασιακού έθνους που καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά κινδύνους, την πιο άμεση και απειλητική εκδοχή των οποίων αντιπροσωπεύει η Τουρκία. Στο πλαίσιο των συμφραζομένων αυτών σχηματοποιείται και η οπτική για τους Τουρκοκύπριους. Αντίστοιχα, ορίζεται απέναντί τους η ελληνική αριστερή εθνική ταυτότητα, μαζί με τα συνεπαγόμενα πολιτικά αποτελέσματα που προκύπτουν ως προς την αντιμετώπιση της τουρκοκυπριακής κοινότητας του νησιού. Κομβικό στοιχείο, γύρω από το οποίο

αρθρώνεται η ανάλυση, είναι η αξίωση της Αριστεράς για αποδοχή του αιτήματος της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα από τους Τουρκοκυπρίους. Σε αυτή τη βάση, επιχειρείται η διερεύνηση της παρακάτω αντίφασης: η ύπαρξη από τη μια ενός γνήσιου ενδιαφέροντος της Αριστεράς για προσέγγιση των Τουρκοκυπρίων και οργάνωση κοινών αγώνων μαζί τους και, από την άλλη, η εκδήλωση ενός είδους «πατερναλισμού», με την προβολή της αξίωσης αποδοχής της Ένωσης ως φυσικής και αυτονόητης πραγματικότητας.

Το σύνολο των ερωτημάτων που τίγονται διαπλέκεται με την έννοια του έθνους, όπως αυτή έγινε αντιληπτή από την Αριστερά της εποχής και αναδείχθηκε μέσα από το καίριο ζήτημα της Κύπρου. Στο πρώτο μέρος του κειμένου επιχειρείται η ανίχνευση της στάσης του ΚΚΕ στο Κυπριακό κατά τη δεκαετία του 1940. Πολλά σημεία της περιόδου αυτής επανέρχονται κατά την επόμενη δεκαετία, όταν το «εθνικό» αυτό ζήτημα εισβάλλει ορμητικά στην καθημερινότητα και τη σκέψη των ανθρώπων, αποκτώντας πρωτεύουσα θέση στην ελληνική πολιτική ζωή. Μετά τον Εμφύλιο η ελληνική Αριστερά βρέθηκε σε ένα πολιτικό περιβάλλον ασφυκτικής πίεσης και καταστολής, που συνοδευόταν από συνεχείς κατηγορίες περί «ανθελληνικότητας». Σε μια αντιστροφή, μέσα από το Κυπριακό δόθηκε στην Αριστερά η δυνατότητα να αυτοπροβληθεί ως «συνεπής εθνικός φορέας». Δίνεται, έτσι, η ευκαιρία να μελετηθεί το πώς η διεξαγωγή ενός «εθνικού» αγώνα εντάχθηκε και μορφοποιήθηκε στον προγραμματικό λόγο, τις πρακτικές και τις συμμαχίες της ελληνικής Αριστεράς. Επίσης, πώς ο πολιτικός αυτός χώρος ενέταξε το Κυπριακό στη στρατηγική και τις επιμέρους τακτικές κινήσεις του, προκειμένου να μπορέσει να διευρύνει το ακροατήριό του και να ενισχύσει τη θέση του. Επιπλέον, διερευνάται και αναλύεται πώς η βασική αντίθεση της εποχής, όπως διατυπωνόταν στα προγράμματα του ΚΚΕ και της ΕΔΑ, αυτή δηλαδή ανάμεσα στο έθνος και τον ιμπεριαλισμό, εκφράστηκε και μορφοποιήθηκε στη βάση του προτάγματος για την ανάγκη σχηματισμού ενός «εθνικού μετώπου», με σκοπό την από κοινού συμπόρευση στην υπόθεση της Ένωσης. Πέρα από το επίπεδο των κεντρικών προγραμματικών τοποθετήσεων, επιδίωξη είναι να καταδειχθεί πώς οι θέσεις αυτές υλοποιήθηκαν στο επίπεδο των εκλογικών συμπράξεων, στο συνδικαλιστικό κίνημα, στις κοινές πρωτοβουλίες των πολιτικών νεολαίων και, κυρίως, στην προσπάθεια «εθνικοποίησης» των κοινωνικών αντιστάσεων από την πλευρά της Αριστεράς. Τέλος, επιδιώκεται η ανίχνευση των συναρθώσεων και των αποκλίσεων μεταξύ των

εθνικιστικών και των αντιαποικιακών ρητορικών των ελληνικών αριστερών κομμάτων. Η, με άλλα λόγια, πώς συνυπήρχαν στην Αριστερά -αλλά και ευρύτερα στο κίνημα για την Ένωση- ο εθνικιστικός και ο αντιαποικιακός λόγος και πώς διαμορφωνόταν η μεταξύ τους σχέση σε κάθε φάση εξέλιξης του Κυπριακού.

Αφετηρία για την προσέγγιση του θέματος συνιστά η θέση ότι το αίτημα της Ένωσης αποτέλεσε καθοριστικό στοιχείο εθνικής ιδεολογικής συνοχής και αναπαραγωγής του κυρίαρχου συστήματος, αλλά και, ταυτόχρονα, πεδίο υπόσκαψης του κυρίαρχου «εθνικόφρονος» κράτους και διατύπωσης εναλλακτικών πολιτικών και κοινωνικών εκφράσεων. Στόχος είναι η διερεύνηση της αντιφατικής αυτής διάστασης του «εθνικού» αιτήματος και η εξέταση των μορφών και των τρόπων παρέμβασης της Αριστεράς στο αντιφατικό αυτό πλαίσιο.

Κεφάλαιο 1:

Αριστερά και Κυπριακό ζήτημα στη δεκαετία του 1940

Η απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς έφερε στο προσκήνιο τις μεταπολεμικές εδαφικές αξιώσεις της χώρας. Οι ελληνικές κυβερνήσεις, ωστόσο, απέφυγαν ως το 1951 να θέσουν ανοιχτά το ζήτημα της Κύπρου και αντίστοιχες αναφορές γίνονταν μόνο στα παρασκήνια. Η διεκδίκηση της ενσωμάτωσης του νησιού στην Ελλάδα διατυπωνόταν όμως από το ΚΚΕ ως αυτονόητη ήδη από το Σεπτέμβριο του 1943.¹⁵ Με την έναρξη των εμφύλιων αντιπαραθέσεων στα ελληνικά βουνά, το Νοέμβριο του 1943, σε έντυπο που κυκλοφόρησε η Κ.Ε. του ΕΑΜ υποστήριζε την «εδαφική ολοκλήρωση με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών (Κύπρος, Δωδεκάνησα, Β. Ήπειρος και τη «στρατηγική διαρρύθμιση των βορείων συνόρων για μεγαλύτερη ασφάλεια»), θέσεις που προηγουμένως απέρριπτε ως σωβινιστικές.¹⁶ Όσο το ΕΑΜ και η ΠΕΕΑ δέχονταν κατηγορίες για εθνική μειοδοσία, τόσο στο λόγο τους το εθνικό ζήτημα διατυπωνόταν ως βασικός άξονας των πολιτικών τους προσανατολισμών.¹⁷ Στην ιδρυτική πράξη της ΠΕΕΑ, τον Μάρτιο του 1944, αναφερόταν ότι ανάμεσα στους σκοπούς της ήταν να «επιδιώξει την εθνική μας αποκατάσταση με βάση την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών σύμφωνα με το χάρτη του Ατλαντικού και τη συμφωνία της Τεχεράνης και τη στρατηγική διαρρύθμιση των συνόρων μας».¹⁸ Το Πρόγραμμα Λαϊκής Δημοκρατίας του ΕΑΜ, τον Ιούνιο του 1945, εκτός από το αίτημα ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου έθετε, επίσης, την εδαφική διεκδίκηση της ανατολικής Θράκης από την Τουρκία. Κατά την Κατοχή και την Αντίσταση, άλλωστε, το ΚΚΕ διεκδικούσε τον τίτλο του κόμματος που ιστορικά είχε ακολουθήσει τη «μοναδική εθνική πολιτική».¹⁹ Το 1943 αναγνωριζόταν ρητά η ύπαρξη του «εθνικού πρόβληματος» και η εκκρεμότητα της οριστικής του λύσης. Σχετικά με την Κύπρο υποστηριζόταν, όπως και για τα Δωδεκάνησα, η Ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Γινόταν, όμως, ταυτόχρονα η επισήμανση ότι «αν άλλοι

¹⁵ Γ. Ζεύγος, *ΚΟΜΕΠ*, Σεπτέμβριος 1943, σ. 8 κ.ε., παρατίθεται στο Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τ. Β', Αθήνα 1995, σ. 85.

¹⁶ Χ. Φλάισερ, *ό.π.*, σ. 91.

¹⁷ Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφύλιου πολέμου», *Τα Ιστορικά*, 34, Ιούνιος 2001, σ. 202.

¹⁸ ΠΕΕΑ, *Επίσημα κείμενα, πράξεις και αποφάσεις*, σ.5.

¹⁹ ΚΚΕ, *Το εθνικό μας πρόβλημα και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*, Αθήνα 1943, σ. 23· S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 610· Γ. Κατσούλης, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, τ. Ζ' (1950-1968), Αθήνα 1978, σ. 152-153.

διεκδικήσουν αυτά τα νησιά[...] τότε να ερωτηθούν οι πληθυσμοί σε κάθε αμφισβητούμενη περιοχή και με ελεύθερο δημοψήφισμα να αποφασίσουν οι ίδιοι για την τύχη τους». Έτσι, θα ολοκληρωνόταν «η εθνική αποκατάσταση σύμφωνα με την αρχή της αυτοδιάθεσης των λαών».²⁰ Η 12η Ολομέλεια του κόμματος, τον Ιούνιο του 1945, διαβεβαίωνε ρητά ότι υιοθετούσε τα εθνικά αιτήματα στο ακέραιο, πλαισιώνοντας τη θέση αυτή με την επίκληση της Αρχής της Αυτοδιάθεσης των λαών. Υποστηριζόταν ότι, μέσω δημοψηφισμάτων, η ενσωμάτωση στην Ελλάδα της Κύπρου, των Δωδεκανήσων και της Βόρειας Ηπείρου θα συνιστούσε αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας.²¹ Αντίθετο εμφανιζόταν, ωστόσο, το κόμμα σε οποιαδήποτε επιχείρηση εναντίον βαλκανικού κράτους.

Στο επίπεδο της επίσημης ελληνικής πολιτικής, ως εθνικές διεκδικήσεις το 1945 ορίζονταν: η προσάρτηση της Βόρειας Ηπείρου, των Δωδεκανήσων και η «διόρθωση» των συνόρων με τη Βουλγαρία για «λόγους ασφαλείας». Το Κυπριακό περιγραφόταν την εποχή αυτή όχι ως διεκδίκηση, αλλά ως ζήτημα «φιλικού διακανονισμού» με τη Μεγάλη Βρετανία.²² Στη Διάσκεψη Ειρήνης του Παρισιού του 1946 το ΕΑΜ απέστειλε τηλεγράφημα στο οποίο εξέθετε το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, τονίζοντας την ελληνικότητα της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού της και τη δεδομένη αντίστοιχη θέληση των κατοίκων του νησιού. Αυτό γινόταν παράλληλα με την υποστήριξη των επίσημων ελληνικών διεκδικήσεων, στις οποίες το ΕΑΜ προσέθετε την Κύπρο και την Ανατολική Θράκη. Η διεκδίκηση αυτή δεν είχε τεθεί από την επίσημη ελληνική πλευρά στη Διάσκεψη, οι αξιώσεις της οποίας περιορίζονταν στα Δωδεκάνησα, τη Βόρεια Ήπειρο και τη ρύθμιση της ελληνοβουλγαρικής μεθορίου. Από το ΕΑΜ όμως η Κύπρος προβαλλόταν ως αυτονόητη και νόμιμη απαίτηση, στο πλαίσιο της ανταμοιβής για τις μεγάλες πολεμικές προσπάθειες που η Ελλάδα είχε καταβάλει κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά και των υποσχέσεων που η χώρα είχε λάβει από τους συμμάχους.²³

²⁰ ΚΚΕ, *Το εθνικό μας πρόβλημα*, ό.π., σ. 30.

²¹ Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», ό.π., σ. 205

²² S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, ό.π., σ. 99,193,197,280. Κατά το «λόγο της απελευθέρωσης» που ο Γ. Παπανδρέου εκφώνησε στις 18 Οκτωβρίου του 1944 και στον οποίο κατέγραφε ως «εθνικές διεκδικήσεις» τη Βόρεια Ήπειρο, τα Δωδεκάνησα και την τροποποίηση των ελληνοβουλγαρικών συνόρων, το πλήθος τον διέκοπτε με φωνές που ζητούσαν την πρόσθεση στον κατάλογο αυτό και της Κύπρου. Βλ. Γ. Κατσούλης, ό.π., σ. 150-151.

²³ Α. Ξύδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του*, Αθήνα 1974, σ. 265-266· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 104-105· P. Stavrakis, *Moscow and Greek Communism, 1944-1949*, Λονδίνο 1989, σ. 67· S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, ό.π., 272.

Τον Αύγουστο του 1946 στο θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ ΚΟΜΕΠ αναφερόταν: «Η Κύπρος, το μεγάλο και πλούσιο νησί, που είναι ελληνικό όσο ελληνικό είναι το πιο παλιό κομμάτι του ελληνικού κορμού, ξεγράφηκε από τον κατάλογο των εθνικών μας διεκδικήσεων και η κυβέρνηση των μοναρχικών χαρακτηρίζει “Βούλγαρο” κάθε πραγματικόν Έλληνα που επιμένει να τη διεκδικεί».²⁴ Την εποχή εκείνη, το ΚΚΕ επιδίωκε την αποτελεσματική διαχείριση της λεπτής ισορροπίας ανάμεσα στις εθνικές διεκδικήσεις, που αποτελούσαν έντονο πόθο της πλειονότητας των Ελλήνων, και στις σχέσεις του με τα αδερφά κομμουνιστικά κόμματα των εμπλεκόμενων στις διεκδικήσεις χωρών.²⁵ Τον Μάιο του 1946 ο Ζαχαριάδης κατηγόρησε την Κυβέρνηση και τις κυρίαρχες τάξεις για Μεγαλοϊδεατισμό, αν και την ίδια ώρα το ίδιο το ΚΚΕ δεν δίσταζε να εγείρει αξιώσεις για την ανατολική Θράκη και την Κύπρο.²⁶

Την ίδια περίοδο, από παντού προβάλλονταν εδαφικές αξιώσεις, διατυπωμένες άλλοτε με την επίκληση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης των «αλύτρωτων Ελλήνων» και άλλοτε με την επίκληση λόγων ασφαλείας της χώρας. Το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού επιθυμούσε την εδαφική επέκταση της Ελλάδας, με τους πόθους αυτούς να παρέπεμπουν εκ νέου στη Μεγάλη Ιδέα. Την ίδια ώρα, οι απαιτήσεις για μεταπολεμική αποζημίωση και η πλειοδοσία των αιτημάτων για

²⁴ ΚΟΜΕΠ, αρ. 8, 1946, παρατίθεται στο Ν. Ψυρούκης, *Το Κυπριακό δράμα, 1958-1986*, Αθήνα 1987, σ. 190. Για την όχι θετική αντιμετώπιση από την ΕΣΣΔ των εθνικών διεκδικήσεων που πρόβαλε το ΚΚΕ και το ΕΑΜ το 1946, βλ. Ρ. Stavrakis, *ό.π.*, 90-91, 198 και Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *ό.π.*, σ. 205-206. Επίσης, αρνητική ήταν η τοποθέτηση του Μολότοφ στη διάσκεψη του Πότσταμ σε σχέση με τις ελληνικές διεκδικήσεις στα βόρεια σύνορα, βλ. Μ. Λυμπεράτος, *στο ίδιο*, σ. 204.

²⁵ Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της Βόρειας Ηπείρου. Αν και ο Ζαχαριάδης είχε δηλώσει ήδη το Μάιο του 1945-πριν την επιστροφή του στην Αθήνα-πως η αξίωση του ελληνικού κράτους για την περιοχή συνιστούσε απειλή για την ειρήνη, η ευρεία λαϊκή υποστήριξη γύρω από την εθνικιστική αυτή αξίωση και οι αντίστοιχες απόψεις συμμάχων του ΕΑΜ, ανάγκασαν το ΚΚΕ πολύ σύντομα να αλλάξει τη θέση του και να εμφανιστεί έτοιμο να αποδεχτεί τη διεκδίκηση αυτή. Βλ. Stavrakis, *ό.π.*, σ. 67, 99 και *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ (1949-1968)*, τ. Β', Αθήνα 2011, σ. 204. Στην ομιλία του κατά την 3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ το 1950, Ο Χ. Γκιουζέλης ανέφερε: «Θυμάμαι ακόμα ότι όταν παρουσιάστηκε για πρώτη και μοναδική φορά μια αντιδραστική επιτροπή για το βορειοηπειρωτικό στη ΚΕ του ΕΑΜ στην περίοδο της Συνδιάσκεψης του Παρισίου, που είχε εγκαταληφθεί το ζήτημα από τους μοναρχοφασίστες, ο Σιάντος παρουσία και άλλων μελών της ΚΕ εν γνώσει του σ. Παρτσαλίδη τους απάντησε να μείνουν ήσυχοι και ότι, αν η δεξιά εγκαταλείψει τη διεκδίκηση αυτή, η αριστερά ποτέ δεν θα το κάνει αυτό και μόνη της θα συνεχίσει τον αγώνα για την πραγματοποίηση της διεκδίκησης αυτής. Τόσο εκπλάγησαν οι αντιδραστικοί αυτοί αντιπρόσωποι, ώστε φεύγοντας έλεγε ότι τέτοια απάντηση καλή δεν τους είχε δώσει ούτε και ο Τσαλδάρης». Στο 3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14.10.1950), *Τα άγνωστα πρακτικά μιας σκηνοθετημένης δίκης εναντίον των πρώτων κομμουνιστών της αμφισβήτησης*, Αθήνα 1988, σ. 105. Ο Μήτσος Παρτσαλίδης, σε σημείωμά του το 1950, χαρακτήρισε τη στάση του Ζαχαριάδη και την απόφαση του ΠΓ του Ιούνιο του 1945 για τη Βόρεια Ήπειρο «ασυγχώρητο λάθος». Τη στάση αυτή καταδίκασε, στην έκθεσή του το 1956, και ο πρόεδρος της Διεθνούς Επιτροπής «για την εξυγίανση και ανανέωση του ΚΚΕ» Γκεοργκίου Ντέζ. Στο Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 66-67, 187.

²⁶ S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, *ό.π.*, σ. 210, 417.

εδαφικές επεκτάσεις επιτελούσαν καθοριστικό ρόλο στην αναπαραγωγή της εθνικής ιδεολογίας. Ο επεκτατικός αυτός εθνικισμός ήταν μια διέξοδος φυγής από τα βάσανα και τις καταστροφές της Κατοχής στη σφαίρα ένδοξων μελλοντικών οραμάτων.²⁷

Οι μεταπολεμικές εδαφικές αξιώσεις αποτελούσαν κοινό τόπο και σημείο συμφωνίας για το σύνολο του πολιτικού κόσμου και της ελληνικής κοινής γνώμης. Βαθιά ήταν η πεποίθηση ότι οι πρόσφατες πολεμικές προσπάθειες του έθνους είχαν ηρωικό χαρακτήρα και ότι οι μεγάλες θυσίες έπρεπε να ανταμειφθούν, ένα επιχείρημα που προβλήθηκε εμφατικά από τις ελληνικές Κυβερνήσεις. Οι Σύμμαχοι όφειλαν να ανταποκριθούν, αλλιώς αυτομάτως θεωρούνταν ιδιοτελείς και αγνώμονες, αρνητές των ανώτερων ηρωικών ιδεωδών που ο ελληνισμός εξέφραζε.²⁸ Αυτή η θεώρηση, ξέφευγε από τα στενά όρια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και εντασσόταν στο συνολικό εθνικό αφήγημα και τις θεωρούμενες διαχρονικές, εξαιρετικές και σπάνιες αρετές του ελληνισμού. Τα στοιχεία αυτά, πέρα από τη σημασία τους για τη συγκρότηση της εθνικής ιδεολογίας, γινόταν επίσης κριτήριο για την τρέχουσα πολιτική πραγματικότητα. Ταυτόχρονα, η διατύπωση των εθνικών διεκδικήσεων αποκτούσε, πέρα από την πολιτική ή τη γεωστρατηγική διάσταση, χαρακτήρα «ιερό» και νομιμοποίηση στη βάση όχι μόνο πολιτικών υπολογισμών αλλά και στη βάση της αντίληψης ενός «δικαίου», το οποίο εκφραζόταν μέσα από τις «θυσίες και την ηρωική διαδρομή του ελληνικού έθνους». Αυτό το κλίμα, που τα αποτελέσματά του στο πεδίο της ιδεολογίας θα χαρακτήριζαν τις επόμενες δεκαετίες, καθόριζε το κοινωνικό σώμα και συμπεριλάμβανε τις πολιτικές δυνάμεις της εποχής, Δεξιά και Αριστερά, μέσα φυσικά στο πλαίσιο των διαφορετικών νοσηματοδοτήσεων και του ξεχωριστού πολιτικού περιεχομένου που η κάθε πλευρά έδινε.

Η ηγεσία του ΚΚΕ διέκρινε το εθνικιστικό αυτό κλίμα όπως διαμορφωνόταν μεταπολεμικά. Δεδομένου ότι το ΕΑΜ είχε συγκροτηθεί ως πατριωτικό μέτωπο, οι ηγέτες του κόμματος θεωρούσαν αναγκαίο να παρουσιαστεί μία συνέχεια στην

²⁷ Χ. Φλάσερ, *ό.π.*, σ. 84· Ι. Stefanidis, *Pressure groups and greek foreign policy, 1945-1967*, 2001, σ. 21-23· Α. Ηρακλείδης, *Το Κυπριακό πρόβλημα 1947-2004*, *ό.π.*, σ. 168· D. Close, «The changing structure of the right, 1945-1950», στο J. Iatrides και L. Wrigley (επίμ.), *Greece at the crossroads, The Civil War and its legacy*, Πενσυλβάνια 1995, σ. 127· Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *ό.π.*, σ. 198.

²⁸ Στο τηλεγράφημα, για παράδειγμα, που απέστειλαν το ΕΑΜ και το Κόμμα των Αριστερών Φιλελευθέρων προς το Προεδρείο της Διάσκεψης του Παρισιού και τις αντιπροσωπείες της Γαλλίας, της Μ. Βρετανίας, της Σ. Ένωσης και των ΗΠΑ, επισήμαιναν, μεταξύ άλλων, σε σχέση με τις εδαφικές διεκδικήσεις, ότι «[...] μετά πεποιθήσεως αναμένουν την απονομήν δικαιοσύνης εις τον ελληνικόν λαόν, όστις προσέφερε τα πάντα εις τον κοινόν αγώνα υπέρ της ελευθερίας». *Ριζοσπάστης*, 31.7.1946.

πολιτική αυτή της Αριστεράς και στη μεταπολεμική Ελλάδα. Επρόκειτο, ουσιαστικά, για μια επανάληψη των θέσεων που είχε διατυπώσει κατά την Κατοχή το ΕΑΜ για τα εθνικά θέματα. Έτσι το ΚΚΕ, προσπαθώντας να αποτινάξει τις εναντίον του κατηγορίες, επιδόθηκε με τη σειρά του σε πλειοδοσία αναφορικά με τις εθνικές διεκδικήσεις. Επί της ουσίας, το Πολιτικό Γραφείο του κόμματος είχε ενσωματώσει τα αιτήματα των εθνικών διεκδικήσεων, ακόμα και για τις περιπτώσεις εκείνες που θεωρούσε «εθνικιστικές». Με αυτόν τον τρόπο, το ΕΑΜ και το ΚΚΕ επιδίωξαν να κινηθούν στο ίδιο ιδεολογικό πεδίο με τους αντιπάλους τους, μπαίνοντας σε έναν φαύλο κύκλο πλειοδοσίας ως προς τα εθνικά αιτήματα, μια τακτική που ωστόσο δεν κατάφερε να αποτρέψει την πολιτική αποδυνάμωση της Αριστεράς. Από τη στιγμή που η αντιπαράθεση λάμβανε χώρα στο ιδεολογικό πεδίο του αντιπάλου, και υπό την κυριαρχία του, δεν ήταν δυνατή η επιτυχία του σχεδίου της Αριστεράς: να διευκολυνθεί, δηλαδή, η διασφάλιση της θέσης της στην επίσημη πολιτική ζωή μέσω της παρουσίασης σαφών αποδείξεων «εθνικής συμπεριφοράς».²⁹

Μετά τη Διάσκεψη του Παρισιού, το 1946, η Βουλή ενέκρινε ψήφισμα στο οποίο υποστηριζόταν ότι το εθνικό αίτημα για Ένωση της Κύπρου ήταν δυνατό να διευθετηθεί μέσω φιλικών διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην ελληνική και τη βρετανική Κυβέρνηση. Η μη εκπλήρωση, πάντως, των παραπάνω εθνικών διεκδικήσεων είχε προκαλέσει συναισθήματα απογοήτευσης και οργής στον ελληνικό πληθυσμό, που έτρεφε μεγάλες προσδοκίες για εκπλήρωση των εθνικιστικών οραμάτων του. Η οργή αυτή κατευθυνόταν την περίοδο εκείνη εναντίον των συμμάχων του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που θεωρήθηκε ότι αδικούσαν κατάφωρα την Ελλάδα, χωρίς όμως ακόμα η οργή αυτή να μορφοποιείται -κατά την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου- σε ένα ρεύμα Ουδετεροφιλίας. Πολιτικοί όπως ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης και ο Γεώργιος Παπανδρέου περιέγραφαν τη διάψευση των προσδοκιών αυτών με όρους «εθνικού πένθους». Από την πλευρά του, το ΚΚΕ απέδιδε την ευθύνη της αποτυχίας στην υποταγή της ελληνικής Κυβέρνησης στα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα.³⁰

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, οι θέσεις του ΚΚΕ για τη Βουλγαρία και την Αλβανία άλλαξαν: πλέον προβαλλόταν και στιγματιζόταν η ελληνική επιθετικότητα,

²⁹ Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *ό.π.*, σ. 202, 206, 218.

³⁰ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 111· S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, *ό.π.*, σ. 375-376, 421.

οι παραβιάσεις και οι προκλήσεις της Ελλάδας εναντίον των χωρών αυτών. Σχετικά με την Κύπρο, εκφραζόταν ανησυχία για την ανάμιξη των Αμερικάνων, καταδικαζόταν η βίαια στάση των Βρετανών έναντι των απεργιών που λάμβαναν χώρα στο νησί και γινόταν αναφορά στις εκδηλώσεις υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα.³¹ Παράλληλα, οι αναφορές στο Κυπριακό ως άλυτο εθνικό πρόβλημα λειτουργούσαν από την πλευρά του ΚΚΕ και ως αντίβαρο στην κυβερνητική προπαγάνδα για τη Μακεδονία.³²

Την ίδια περίοδο, το τοπίο στο νησί ήταν ταραγμένο. Οι αντιδράσεις των Ελληνοκυπρίων έλαβαν σε διάφορες περιπτώσεις μεταπολεμικά χαρακτηριστικά συγκρουσιακά,³³ την ώρα που οι εργατικές διεκδικήσεις συνδέονταν και συνυφαίνονταν με την εναντίωση στη βρετανική αποικιοκρατία. Το ΑΚΕΛ είχε σταθεροποιήσει την παρουσία του και ήταν το μόνο καλά οργανωμένο κόμμα με μεγάλη επιρροή. Στις δημοτικές εκλογές του 1943 αναδείχτηκαν κομμουνιστές δήμαρχοι στη Λεμεσό και την Αμμόχωστο, ενώ στις δημοτικές εκλογές του 1946 η επικράτηση των υποψηφίων του κόμματος υπήρξε σαρωτική. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκε η Παγκύπριος Εργατική Ομοσπονδία. Η πολιτική επιρροή του κόμματος αυξανόταν και χιλιάδες εργάτες έβλεπαν στα υπό την ηγεμονία του ΑΚΕΛ συνδικάτα τη μόνη αποτελεσματική προοπτική για την υπεράσπιση των συμφερόντων τους. Αντίθετα, τα Δεξιά συνδικάτα παρέμεναν, παρά την υποστήριξη της Εκκλησίας, αδύναμα.³⁴

³¹ *Δελτίο Ειδήσεων του ΔΣΕ*, 13.2.1948, 19.2.1948, 26.2.1948, 5.3.1948, 7.3.1948, 9.3.1948 10.3.1948, 26.3.1948, 27.3.1948, 27.4.1948, 17.5.1948, 28.5.1948.

³² Γ. Μιχαηλίδης, «Ελληνική Αριστερά και εθνικά ζητήματα κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά συνεδρίου), Αθήνα 2014, σ. 351-352.

³³ Δ. Καλουδιώτης, *Κυπριακό: Η άλλη όψη μιας εθνικής δοκιμασίας*, Αθήνα 1989, σ. 76· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 32, 40· Α. Αλέκου, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, Αθήνα 2011, σ. 29,30,122-134. Τον Οκτώβριο του 1945 οι στρατιώτες του Κυπριακού Συντάγματος, που βρίσκονταν στο νησί με άδεια και είχαν ανακληθεί στις μονάδες τους στο εξωτερικό, διαδήλωσαν ζητώντας την αποστράτευσή τους. Αντιμετωπίστηκαν βίαια. Τελικά, το κυπριακό Σύνταγμα διαλύθηκε. Την ίδια χρονιά έγιναν απεργίες στα νοσοκομεία. Το 1948 σημειώθηκε στο νησί μία «επιδημία» απεργιών, που σε διάφορες περιπτώσεις έλαβε χαρακτηριστικά συγκρούσεων. Βλ. F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 145 και Σ. Παντελής, *Νέα ιστορία της Κύπρου*, Αθήνα 1986, σ. 231,232,243-250.

³⁴ Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 34· F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 124,127, 128· Π. Σέρβας, *Κυπριακό, Ευθύνες*, τ. Α', Αθήνα 1980, σ. 121-122. Η Συνομοσπονδία Εργατών Κύπρου ιδρύθηκε το 1945 έχοντας την υποστήριξη της εκκλησίας και της Δεξιάς, με σκοπό να εμποδίσει την επιρροή του ΑΚΕΛ στον εργατικό πληθυσμό. Αποτέλεσε το συνδικαλιστικό βραχίονας της Εκκλησίας και της Δεξιάς.

Κεφάλαιο 2:

Το αίτημα της Ένωσης, αντιαμερικανισμός και αντιβρετανισμός

Η μη ικανοποίηση των ελληνικών εθνικών διεκδικήσεων μετά τον πόλεμο δημιούργησε φωνές προβληματισμού στις ΗΠΑ και τη Μ. Βρετανία, σχετικά με τα πολιτικά αποτελέσματα που η συνθήκη αυτή μπορούσε να προκαλέσει στο εσωτερικό της Ελλάδας. Αυτοί οι προβληματισμοί θα αποτελέσουν κατά τη δεκαετία του 1950 - εξαιτίας του Κυπριακού- μόνιμο μοτίβο. Από τις ΗΠΑ εκφράζονταν ανησυχίες για το ρόλο του ελληνικού Τύπου και του ραδιοφώνου, με το επιχείρημα ότι υποδαύλιζαν τα εθνικά πάθη και έστρεφαν τον πληθυσμό ενάντια στις δυνάμεις της Δύσης. Τις ανησυχίες αυτές των Δυτικών, για κίνδυνο αποσταθεροποίησης και παράλληλης ενίσχυσης των «ανατρεπτικών στοιχείων», χρησιμοποιούσαν ως διαπραγματευτικό όπλο οι ελληνικές Κυβερνήσεις ήδη από τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια,³⁵ μια τακτική που θα επαναλαμβάνεται σταθερά και κατά την επόμενη δεκαετία. Οι ελληνικές αξιώσεις εδαφικής επέκτασης προβάλλονταν μαζί με αιτήματα οικονομικής ενίσχυσης από τη Δύση, παράλληλα με μια ρητορική περί κινδύνων που μπορούσε να επιφέρει η μη ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών. Στο κέντρο της συλλογιστικής αυτής βρισκόταν το επιχείρημα ότι αν το ελληνικό κράτος δεν βοηθηθεί, θα οδηγηθεί στην πολιτική κατάρρευση. Την απειλή αυτή ενέτεινε ο «κίνδυνος του Κυπριακού». Στο κοινωνικό επίπεδο, η μη εκπλήρωση των εθνικών διεκδικήσεων συνέχιζε να επηρεάζει τους Έλληνες και να προκαλεί την οργή τους εναντίον των συμμάχων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Όλα αυτά εμπλέκονταν με το Κυπριακό. Η επιλογή της ελληνικής τακτικής έναντι των Δυτικών, δίχαζε τις πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Το Νοέμβριο του 1951 η ΕΔΑ έλαβε σαφή θέση υπέρ της Ένωσης. Ο τότε κοινοβουλευτικός εκπρόσωπός της Κ. Γαβριηλίδης ζήτησε από τη βουλή να πάρει ανάλογη απόφαση, ζητώντας ταυτόχρονα η πρόταση αυτή να διαχυθεί κοινωνικά και να αποκτήσει δυναμική μέσω συγκεντρώσεων, συλλαλητηρίων κ.λπ.³⁶ Η τοποθέτηση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την επίσημη κυβερνητική πολιτική χειρισμού του θέματος με ήπιο τρόπο, χωρίς ακρότητες προς τους Συμμάχους και δια της διπλωματικής οδού.³⁷ Μέσα από τον

³⁵ S. Xydis, *Greece and the Great Powers*, ό.π., σ. 205, 208, 272, 275, 415.

³⁶ Κ. Γαβριηλίδης, *Πρακτικά Βουλής*, 23.11.1951.

³⁷ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Αθήνα 1977, σ. 359· Τ. Τρίκας, *Ε.Δ.Α 1951-1967, το νέο πρόσωπο της αριστεράς*, τ. Α', Αθήνα 2009, σ. 179.

αγώνα για τη διεκδίκηση της Ένωσης, η Αριστερά μπορούσε από την αρχή της δεκαετίας να ασκεί πίεση στις ελληνικές Κυβερνήσεις, ζητώντας τη διεθνοποίηση του ζητήματος. Αν αυτό συνέβαινε, η άρνηση της Μ. Βρετανίας να αποδώσει στην Ελλάδα την Κύπρο θα γινόταν εμφανής στα μάτια όλων. Την ίδια ώρα, η άρνηση της ελληνικής Κυβέρνησης για προσφυγή στον ΟΗΕ έδινε στην Αριστερά τη δυνατότητα να κατηγορήσει την πολιτική εξουσία στην Ελλάδα για εθνική υποτέλεια.

Αντίθετα, από την «εθνικόφρονα» παράταξη το αίτημα της Ένωσης συνδυαζόταν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 πάντα με προσεκτικές αναφορές έναντι της Μεγάλης Βρετανίας -που έφταναν στα όρια της ανοιχτής παράκλησης έναντι των Βρετανών- και ετίθετο στο πλαίσιο της παραδοσιακής «ελληνοβρετανικής φιλίας». Εκτός από τις Κυβερνήσεις, η στάση αυτή χαρακτηριζε την επίσημη εκκλησία και την ΠΕΕΚ (Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου). Σε ομιλία του στο Παναθηναϊκό Στάδιο το 1950, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών σημείωσε: «[...] Λαός Κυρίων, ως ο Αγγλικός, όχι μόνον δεν θα παρεξηγήσει αλλά θα κατανοήσει πλήρως την προσφερόμενη υπηρεσίαν εις την ανάπτυξιν της τόσον γονίμου και χρησίμου υπό τας σημερινάς συνθήκας φιλίας μεταξύ των δύο Εθνών.[...] Είμεθα υποχρεωμένοι εξ ονόματος ολοκλήρου του Ελληνικού λαού να καταστήσωμεν σαφές τόσον εις τον Αγγλικόν λαόν, όσον και προς τους Κυβερνώντας αυτόν, ότι το ζήτημα της Κύπρου θίγει τας μάλλον ευαίσθητους χορδάς της ψυχής του Ελληνικού λαού, και ότι οφείλουσι να εκτιμήσωσι τούτο δεόντως, εάν αποδίδωσιν αξίαν τινά εις την Ελληνικήν φιλίαν».³⁸ Η απόφαση για την Κύπρο του 10^{ου} Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, διακήρυξε την «πικρίαν και τον πόνον όλων των Εργατών και Υπαλλήλων της Ελλάδος δια την διατήρησιν ακόμη επί της Ελληνικωτάτης Κύπρου της επικυριαρχίας φίλης μεν και συμμάχου και προστάτιδος Δυνάμεως, ξένης όμως προς την φυλήν και την καταγωγήν του Ελληνικού Κυπριακού Λαού».³⁹ Αντίστοιχα, κατά την επίσκεψη της διαδόχου του βρετανικού θρόνου Ελισσάβητ με το σύζυγό της πρίγκιπα Φίλιππο, «ο ελληνικός λαός διεδήλωσεν με τον αγνόν του ενθουσιασμόν τα ωραία αισθήματα της φιλίας από τα οποία διακατέχεται προς το ευγενές και γενναίον έθνος των Βρεττανών», ενώ την ίδια ώρα λάμβανε χώρα «αναπέτασις των εκατοντάδων μπαλονιών επί των οποίων ήσαν αναγεγραμμένοι αι λέξεις “Κύπρος-Ένωσις”».⁴⁰ Ο Αρχιεπίσκοπος και πρόεδρος της ΠΕΕΚ Σπυρίδων, σε επιστολή του προς την

³⁸ *Κυπριακός Αγών*, φ. 1, Νοέμβριος 1950, σ. 15.

³⁹ *Κυπριακός Αγών*, φ. 1, Νοέμβριος 1950, σ. 30.

⁴⁰ *Κυπριακός Αγών*, φ. 2, Δεκέμβριος 1950, σ. 4.

Ελισσάβητ σημείωσε: «Σας ικετεύομεν Υψηλοτάτη, ίνα ευδοκήσετε να αποβήτε συνήγορος των πόθων ενός ολοκλήρου λαού παρά τη Κυβερνήσει Σας, όντες εις θέσιν να διαβεβαιώσομεν την Υμετέραν Υψηλότητα, ότι ο ευγνώμων Ελληνικός Λαός δεν θα λησμονήση ποτέ και αυτήν την ενέργειαν».⁴¹

Παράλληλα, υπήρχαν βέβαια εξαρχής και ανοιχτά απειλητικές αντιβρετανικές τοποθετήσεις. Ο Δημήτρης Βεζανής υποστήριζε ότι «έναντι των Άγγλων πρέπει (η ελληνική Κυβέρνηση) να τονίση ότι η αγγλοελληνική φιλία είναι αδύνατος χωρίς απόδοσιν της Κύπρου.[...] Καλύτερον είναι να αποδοθή εν των πλαισίων της φιλίας παρά να χρειασθή να ποτισθή με ελληνικό και αγγλικόν αίμα».⁴² Σε αυτή τη βάση, μάλιστα, ο ίδιος ασκούσε κριτική στην ΠΕΕΚ: Αν και αποδεχόταν ότι «[...] η δράσις της Επιτροπής ως καθοδηγητικού οργάνου του Λαού είναι τεράστια [...]», θεωρούσε όμως ότι «[...] είναι αδύνατος η διεξαγωγή αγώνος προς απελευθέρωσιν της Κύπρου με το έμβλημα το οποίον ενεστερνίσθη η επιτροπή εντός του πλαισίου της ελληνοαγγλικής φιλίας, διότι τότε δεν γίνεται αγών αλλ' απλώς παίζομεν πεντόβολα».⁴³ Σταδιακά το κλίμα μετατοπιζόταν σε μια όλο και πιο αποκάλυπτα εχθρική για τη Βρετανία κατεύθυνση, που από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 και έπειτα εξελίχθηκε σε αντιβρετανικό πολεμικό κλίμα και για μεγάλο τμήμα των «εθνικοφρόνων». Για το ΚΚΕ πάντως, ήδη από το 1950, ως «ελληνοβρετανική φιλία» οριζόταν η προσπάθεια των ιμπεριαλιστών να προσδώσουν νέα μορφή και ύφος στην αποικιακή κυριαρχία τους: «Γι' αυτό θέλουν να τη ντύσουν με τα κουρέλια των "συνταγματικών ελευθεριών", ραμμένα στο ραφείο της "αγγλοελληνικής φιλίας»».⁴⁴

Το Κυπριακό, εμπλεκόταν εκ των πραγμάτων με τα συμφέροντα και τις στρατηγικές της Βρετανίας και των ΗΠΑ, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το ΝΑΤΟ. Τον Φεβρουάριο του 1952 σημειώθηκε μια πολύ σημαντική εξέλιξη που αφορούσε ταυτόχρονα την Ελλάδα, την Τουρκία και το Δυτικό στρατόπεδο συνολικά. Οι δύο χώρες έγιναν δεκτές ως μέλη του ΝΑΤΟ, καθώς η σημασία τους για τη συμμαχία είχε

⁴¹ *Κυπριακός Αγών*, φ. 3, Ιανουάριος 1951, σ. 31.

⁴² Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος, Ομιλία δοθείσα εις την Λέσχην των Ελλήνων Σιδηροδρομικών την 17^{ην} Μαΐου 1951*, Αθήνα 1951, σ. 12. Ο Δημήτρης Βεζανής (1904-1968) υπήρξε καθηγητής του Πανεπιστημίου, Πολιτειολόγος και Συνταγματολόγος, καθώς και κρατικός αξιωματούχος. Η κοσμοθεωρία του είχε ως βάση τις αρχές του εθνικοσοσιαλισμού. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και ως το τέλος της ζωής του το Κυπριακό αποτέλεσε το επίκεντρο των ενδιαφερόντων του. Η παράθεση των απόψεών του στην πορεία της διατριβής γίνεται σε αντιδιαστολή με τους λόγους της Αριστεράς, ως μία ακόμα από τις περιπτώσεις των ποικίλων λόγων που διατυπώνονταν υπέρ της Ένωσης. Επιπλέον, οι λόγοι του Βεζανή αποτελούν χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφορικά με την ετερογένεια των λόγων του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου για το Κυπριακό.

⁴³ Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, ό.π., σ. 14.

⁴⁴ Α.Τ., «Η Κύπρος και ο αγώνας για την Ένωση», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 433.

ενισχυθεί αποφασιστικά μετά την έναρξη του πολέμου στην Κορέα, το καλοκαίρι του 1950. Στην προσχώρηση της Ελλάδας αντιτάχθηκαν οι οχτώ βουλευτές της ΕΔΑ. Την περίοδο αυτή ο ρόλος της Ελλάδας και της Τουρκίας αντιμετωπιζόταν από τις ΗΠΑ ως αλληλοσυμπληρούμενος. Οι δύο χώρες αποτελούσαν, για τους διαμορφωτές της αμερικανικής πολιτικής, τμήμα του ευρύτερου σχεδίου τους για ανάσχεση της σοβιετικής παρουσίας στην Εγγύς και τη Μέση ανατολή.⁴⁵ Όσο, όμως, ενισχυόταν η ένταση γύρω από το Κυπριακό, τόσο κέρδιζε έδαφος η εκτίμηση -και για το Δυτικό στρατόπεδο ο φόβος- πως το θέμα αυτό θα αποδεικνυόταν τελικά η λυδία λίθος της ελληνοτουρκικής φιλίας και εστία προβλημάτων για το ΝΑΤΟ. Η θέση αυτή αποτυπωνόταν στην *Αυγή* με την εκτίμηση ότι η μεταφορά του Κυπριακού στο ΟΗΕ θα δημιουργούσε περιπλοκές και προστριβές στη Δύση, θα έπληττε τη βαλκανική συμμαχία και, κατά συνέπεια, άμεσα τις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία.⁴⁶

Η εναντίωση στη στάση των Δυτικών για το Κυπριακό, εκφραζόταν στους στόχους και το περιεχόμενο του κινήματος υπέρ της Ένωσης. Στις 8 Μαΐου του 1952, η ΠΕΕΚ οργάνωσε μαζί με την ΑΔΕΔΥ, με αφορμή την άφιξη στην Ελλάδα του στρατάρχη Μοντγκόμερι και του λόρδου Χάλιφαξ, συγκέντρωση. Παρά το γεγονός της απαγόρευσης της συγκέντρωσης από την Κυβέρνηση, αυτή πραγματοποιήθηκε παρουσία του Αρχιεπισκόπου Σπυρίδωνα, ο οποίος -περιστοιχισμένος κατά την ομιλία του από μέλη της ΠΕΕΚ- στάθηκε επικριτικός για την άνευρη πολιτική της ελληνικής Κυβέρνησης και επέκρινε τη στάση της Αγγλίας. Ακολούθησαν επεισόδια, που επεκτάθηκαν σε ολόκληρο το κέντρο της Αθήνας.⁴⁷ Η Αθήνα βρισκόταν σε «πατριωτικό» αναβρασμό. Στη συγκέντρωση συμμετείχαν τόσο φοιτητές όσο και ευρύτερα κομμάτια του πληθυσμού. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του *Βήματος*, το συγκεντρωμένο πλήθος ξεπερνούσε τις 60.000. «Αι εκδηλώσεις δε ενθουσιασμού έφθασαν εις το κατακόρυφον όταν προσήλθαν εις τον τόπον του συλλαλητηρίου οι ανάπηροι των πολέμων στηριζόμενοι εις τα δεκανίκια των και όταν εθεάθη διασχίζον το πλήθος ένα τζιπ επί του οποίου επέβαιναν οι Βορειοηπειρώται».⁴⁸ Μετά το λόγο του Σπυρίδωνα ακολούθησε η ανάγνωση ψηφίσματος υπέρ της Ένωσης από το

⁴⁵ E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War, frontline state, 1952-1967*, Λονδίνο 2006, σ. 11· Γ. Λεονταρίτης, *Από τον Εμφύλιο στην ΕΔΑ, Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, Αθήνα 2001, σ. 114· Α. Μπριλλάκης, *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, Ιστορική διαδρομή, κρίση, προοπτικές*, Αθήνα 1980, σ. 115· Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο, Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008, σ. 32.

⁴⁶ *Αυγή*, 2.7.1953.

⁴⁷ F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 352· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, *ό.π.*, τ. Α', σ. 459-460.

⁴⁸ *Το Βήμα*, 9.5.1952

Γενικό Γραμματέα της ΠΕΕΚ Ιερώνυμο Κοτσώνη. Σε αυτό, εγειρόταν η αξίωση ο πολιτικός κόσμος και η Κυβέρνηση να αναλάβουν αποφασιστικά τον αγώνα για την Ένωση, περιγραφόταν ως προσβολή για τον ελληνισμό η μη αναγνώριση του δικαιώματος αυτοδιάθεσης της νήσου, αλλά και εκφραζόταν ταυτόχρονα ρητά η θέληση συνέχισης των φιλικών σχέσεων της Ελλάδας με τη Μ. Βρετανία. Τέλος, γίνονταν οι συνηθισμένες εκκλήσεις προς τους «ελευθέρους και την ειρήνην αγαπώντας λαούς» και δηλώνονταν η συμπαράσταση των Ελλήνων στον Κυπριακό αγώνα. Οι ταραχές ξεκίνησαν, και πάλι, όταν 2.000 περίπου φοιτητές επιχείρησαν μέσω της οδού Σταδίου να κατευθυνθούν στη βρετανική Πρεσβεία και η αστυνομία επιχείρησε να παρεμποδίσει την πορεία τους. Ακολούθησαν ρίψεις λίθων και ξύλων, συμπλοκές, τραυματισμοί αστυνομικών και διαδηλωτών και συλλήψεις. Οι διαδηλωτές διαλύθηκαν, τελικά, από τις αντλίες της πυροσβεστικής.⁴⁹ Ενδεικτικό του κλίματος είναι ότι για την πραγματοποίηση της συγκέντρωσης και τη διευκόλυνση της συμμετοχής σε αυτή, σταμάτησε η λειτουργία των σχολείων, των ανωτάτων σχολών, των καταστημάτων και των εργοστασίων. Ψηφίσματα συμπαράστασης στον Κυπριακό αγώνα εξέδωσαν, μεταξύ άλλων, η Κεντρική Επιτροπή του Βορειοηπειρωτικού Αγώνος, ο Σύνδεσμος Επαγγελματιών Ιδιοκτητών Αστικών Αυτοκινήτων Λεωφορέιων ΑΠΠ, η Πανσπουδαστική Επιτροπή Κυπριακού Αγώνα, η Ένωση Φοιτητών Πανεπιστημίου Αθηνών, ο σύλλογος Κνωσσός.⁵⁰

Η ευαισθησία της ελληνικής κοινής γνώμης γύρω από το Κυπριακό έγινε εμφανής, σε μια άλλη περίπτωση, με αφορμή τις δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας Α. Ήντεν στις 15 Μαρτίου του 1954, ότι για την βρετανική Κυβέρνηση δεν ετίθετο κανένα θέμα συζήτησης σχετικά με το καθεστώς της Κύπρου. Ακολούθησαν συλλαλητήρια στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και πολλές άλλες πόλεις της επαρχίας. Σοβαρά επεισόδια σημειώθηκαν στη Ρόδο, από όπου περνούσε ο Μακάριος στο δρόμο του για την Κύπρο. Το αγγλικό προξενείο δέχτηκε επίθεση, ενώ τραυματίστηκαν φοιτητές, χωροφύλακες και πυροσβέστες.⁵¹ Τα γεγονότα αυτά

⁴⁹ Στο ίδιο.

⁵⁰ *Ελευθερία*, 9.5.1952.

⁵¹ Στη Ρόδο, μαθητές επιτέθηκαν εναντίον του Βρετανικού Προξενείου με πέτρες και ξύλα. Το μοτίβο των επεισοδίων ήταν παρόμοιο με εκείνα των διαδηλώσεων του προηγούμενου διαστήματος στην Αθήνα: η αστυνομικοί προσπάθησαν να εμποδίσουν τους μαθητές να προσεγγίσουν το αγγλικό Προξενείο και ακολούθησαν μάχες και κατάβρεξή τους από την πυροσβεστική αντλία. Τραυματίστηκαν μαθητές και χωροφύλακες. Η ανησυχία στους επίσημους πολιτικούς κύκλους μη τυχόν το γεγονός αποτελέσει πλήγμα για τις ελληνοβρετανικές σχέσεις, έκανε τον Πρόεδρο της Κυβέρνησης Α. Παπάγο να προχωρήσει σε προσωπική ανακοίνωση, καταδικάζοντας τα γεγονότα και

προκάλεσαν την ενόχληση των Βρετανών, η οποία εκφράστηκε με διάβημα του βρετανού πρεσβευτή Πηκ στον έλληνα υπουργό Εξωτερικών.⁵² Τα βίαια ξεσπάσματα του κινήματος υπέρ της Ένωσης επικεντρώνονταν σε βρετανικούς στόχους, φέρνοντας στο προσκήνιο την αντιβρετανική διάσταση. Η πλευρά αυτή του αγώνα ερχόταν στο προσκήνιο ως αναγκαία και απαραίτητη προκειμένου να επιτευχθεί η Ένωση. Ταυτόχρονα, και πέρα από την Ελλάδα, η κατάσταση αυτή αποκτούσε ευρύτερη σημασία από τη στιγμή που επηρέαζε συνολικά τις σχέσεις της χώρας με τη Δύση, δημιουργώντας ρευστότητα σε μία περιοχή κρίσιμη γεωστρατηγικά. Το Κυπριακό καθίστατο, έτσι, το επίκεντρο για την άρθρωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και, από την άλλη πλευρά, το σημείο εστίασης για την προβολή των αντιδυτικών διαθέσεων.

Παρόλα αυτά, η επίσημη ελληνική πλευρά συνέχιζε ως την τελευταία στιγμή να προσβλέπει σε κάποια ελληνοβρετανική συνεννόηση ώστε να αποφευχθεί η προσφυγή της Ελλάδας για την Κύπρο στον ΟΗΕ. Τον Μάιο του 1954 ο Παπάγος συνέχιζε να διαβεβαιώνει, στη γραμμή των προηγούμενων ετών, ότι σε περίπτωση θετικής λύσης η Μ. Βρετανία θα μπορούσε να αποκτήσει βάσεις τόσο στην Κύπρο όσο και στην Ελλάδα, κατά το παράδειγμα των αμερικάνικων. Παρόμοιες διαβεβαιώσεις έδινε και ο βασιλιάς Παύλος.⁵³ Οι ελληνικές κυβερνήσεις είχαν προσπαθήσει, από το 1950 ως το 1954, να αποφύγουν τη διεθνοποίηση του ζητήματος και τη συζήτησή του στον ΟΗΕ, περιορίζοντάς το στο επίπεδο των διμερών διαπραγματεύσεων με τη Μεγάλη Βρετανία, σύμφωνα με την πολιτική που είχε εγκαινιάσει κατά το παρελθόν ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Από αυτή την άποψη, το Κυπριακό γινόταν το θέμα εκείνο μέσω του οποίου η επίσημη ελληνική πολιτική εξέφραζε την προσήλωσή της στους σχεδιασμούς και τις ιεραρχήσεις του Δυτικού κόσμου, μη θέλοντας να προκαλέσει αναταράξεις στις διεθνείς σχέσεις και να εμπλακεί στη δίνη μιας ακανθώδους εκκρεμότητας, ακόμα και αν αυτή θεωρούνταν

τονίζοντας τη βούληση της Κυβέρνησης να μην διαταραχθούν οι σχέσεις με τη Βρετανία. Ενδιαφέρουσα είναι η εντελώς αντίθετη στάση του Μακαρίου, δικαιολόγησης των όσων συνέβησαν. Συγκεκριμένα, δήλωσε: «Αι εκδηλώσεις αυτά δέν θά ελάμβανον χώραν, εάν η πείσμων αγγλική πολιτική δέν εθεώρει κλειστόν τό Κυπριακόν. Οι απελευθερωθέντες προσφάτως Δωδεκανήσιοι είναι φυσικόν νά αισθάνωνται εντονότερον τόν πόθον των σκλάβων Κυπρίων διά την απελευθέρωσίν των». *Το Βήμα*, 20.3.1954.

⁵² Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, ό.π., τ. Β', σ. 167.

⁵³ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, ό.π., τ. Β', σ. 200· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus, 1955-59*, ό.π., σ. 10,13· E. Hatzivassiliou, «Cold War pressures, regional strategies, and relative decline: British military and strategic planning for Cyprus, 1950-1960», *The Journal of Military History*, 73 (4), Οκτώβριος 2009, σ. 1159.

κεντρικό εθνικό ζήτημα. Στο τέλος, όμως, της περιόδου αυτής, η διαρκής πίεση του Μακαρίου και τα πυρά της αντιπολίτευσης, σε συνδυασμό με τις προσδοκίες της κοινής γνώμης και την αδιάλλακτη στάση της Μεγάλης Βρετανίας, θα οδηγήσουν την κυβέρνηση του Συναγερμού να κάνει το βήμα προς τη διεθνοποίηση του ζητήματος και την προσφυγή στον ΟΗΕ.⁵⁴ Η πρωτοβουλία ανήκε στην Αθήνα, η πίεση όμως της Λευκωσίας προκειμένου αυτή να γίνει πράξη υπήρξε καθοριστική.⁵⁵ Η πίεση αυτή, συνηχούσε με την πίεση που ασκούσε στο εσωτερικό η ΕΔΑ, που πρόβαλε τη θέση ότι η άρνηση της ελληνικής Κυβέρνησης να αγωνιστεί με όσες δυνάμεις διέθετε για το «ιερό αίτημα» της Ένωσης καθιστούσε επιτακτικό την υπόθεση να «πάρει στα χέρια του» ο ίδιος ο λαός.⁵⁶ Η Κυβέρνηση κατηγορούνταν ότι επιδίωκε τον περιορισμό και την απαγόρευση των λαϊκών εκδηλώσεων για την Κύπρο. Για την ΕΔΑ, αυτές αποτελούσαν μέσο άσκησης πολιτικής για το ζήτημα εκ μέρους του λαού, τύγχαναν διεθνούς προβολής κρατώντας το θέμα ανοιχτό και ενίσχυαν τη διαπραγματευτική ισχύ της Ελλάδας.⁵⁷ Η αντίληψη αυτή, ότι η λαϊκή κινητοποίηση ήταν σημαντικός παράγοντας άσκησης πολιτικής για το Κυπριακό, ερχόταν σε αντίθεση με την «ηρεμία» που απαιτούσαν οι διπλωματικοί χειρισμοί για την εξεύρεση λύσης στο πλαίσιο μιας «ενδοδυτικής υπόθεσης». Ως εκ τούτου, η ίδια αυτή η μορφή του αγώνα, ειδικά όταν υπερέβαινε τα όρια της νόμιμης τάξης, προκαλούσε κοινωνική αναταραχή και προβληματισμούς σχετικά με τα σχέδια των Δυτικών και του ΝΑΤΟ στην περιοχή.

Η ΕΔΑ διαπίστωνε ότι οι «σύμμαχοι» στο πλαίσιο του «ελεύθερου κόσμου» ήταν αντίθετοι με την Ένωση. Η αντίθεση αυτή ως κοινή στρατηγική επιλογή κάλυπτε τυχόν άλλες αντιθέσεις που προέκυπταν, όπως για παράδειγμα οι αμερικανοαγγλικές έριδες όπου ακόμα και οι διαδηλώσεις για το Κυπριακό στην Ελλάδα μπορούσαν συγκυριακά να πριμοδοτούνται ως μέσο πίεσης προς τη Μ. Βρετανία. Όλα αυτά δεν άλλαζαν τη βασική εκτίμηση της ΕΔΑ για το χαρακτήρα της αμερικανικής, βρετανικής και τουρκικής συμπαράταξης ενάντια στο αίτημα της Ένωσης.⁵⁸ Αντίθετα, στο «εθνικόφρον» στρατόπεδο υπήρχαν πάντα φωνές που επιδίωκαν να «απενοχοποιήσουν» τις ΗΠΑ και να διαχωρίσουν τη στάση τους από εκείνη της

⁵⁴ Α. Βλάχος, *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, Αθήνα 1980, σ. 27 .

⁵⁵ Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974, μία ενδοσκοπήση*, Αθήνα 1987, σ. 24

⁵⁶ *Αυγή*, 28.3.1954.

⁵⁷ *Αυγή*, 30.3.1954.

⁵⁸ *Αυγή*, 17.6.1954· *Λεβεντιά*, 20.7.1952.

Μ.Βρετανίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα *Η Φωνή της Κύπρου*. Σε άρθρο με τίτλο «Οι Αμερικάνοι εναντίον των καταπιέσεων των Άγγλων», υποστηριζόταν ότι «Εξ άλλου αναφέρεται ότι οι αμερικανικοί κύκλοι εξεδήλωσαν τελευταίως και πάλι την δυσφορίαν των δια τα καταπιεστικά μέτρα τα οποία λαμβάνουν οι άγγλοι εις βάρος του Κυπριακού πληθυσμού, συνέστησαν δε όπως επιστηθή η προσοχή των αρχών της Κύπρου προς χαλάρωσιν των μέτρων αυτών, τα οποία δυνατόν να οδηγήσουν εις έκρυθμον κατάστασιν».⁵⁹ Ενδεικτικός είναι και ο τίτλος βασικού άρθρου στο επόμενο τεύχος του περιοδικού: «Αι Ηνωμένοι Πολιτείαί έθεσαν τας βάσεις δια την Ένωσιν της Κύπρου»,⁶⁰ ενώ στο τεύχος 19-20 γίνονταν παρόμοια θετικά σχόλια με τίτλο «η συμπαράστασις του αμερικανικού τύπου».⁶¹ Οι προσδοκίες αυτές συνέχισαν να καλλιεργούνται και τα επόμενα χρόνια, παρά τις αρνητικές διπλωματικές εξελίξεις: «Οι Αμερικανοί Γερουσιασταί κατά πλειοψηφίαν ετάχθησαν υπέρ της αμέσου Αυτοδιαθέσεως των Κυπρίων. Ολίγη ακόμη προσπάθεια εις τον τομέα της διαφωτίσεως και ασφαλώς το πανεθνικόν αίτημα της Ενώσεως θα εύρη συμπαράστατας ανεξαιρέτως όλους τους φίλους μας τους Αμερικανούς».⁶² Ο απόστρατος στρατιωτικός, συγγραφέας και αργότερα βουλευτής και υφυπουργός Αεροπορίας της κυβέρνησης του Ελληνικού Συναγερμού Σέργιος Γυαλίστρας, υποστήριζε ότι «και οι μάλλον διστακτικοί οφείλουν να ομολογήσουν ότι το ζήτημα (το Κυπριακό) προώδευσε χωρίς το Ελληνικόν Κράτος να κινδυνεύη να απομονωθή τουλάχιστον από την υποστήριξιν των Ηνωμένων Πολιτειών. Αυτή άλλως τε μας ενδιαφέρει, και από υλικής και από ηθικής πλευράς. Ο ευγενικός ούτος λαός δεν εσκέφθη να εξαγοράση την παρεχόμενην προς τον Ελληνικόν Λαόν βοήθειαν με την παραίτησιν του Κυπριακού Λαού του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως.[...] Άλλο ζήτημα, τελείως άσχετον, ότι η Αμερικανική Κυβέρνησις, εκ της ιδικής της απόψεως, προσπαθεί να συμβιβάση τα μη επιδεχόμενα ίσως συμβιβασμόν. Και η Αμερικανική κυβέρνησις πράττει το καθήκον της εξαντλούσα παν όριον πειστικότητας προς συμβιβασμόν. Και η Ελληνική Κυβέρνησις πράττει το καθήκον της, διερμηνεύουσα ορθώς το εθνικόν αίσθημα[...]».⁶³

⁵⁹ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 13, Νοέμβριος 1953, σ. 4.

⁶⁰ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 14, Δεκέμβριος 1953, σ. 2.

⁶¹ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 19-20, Ιούνιος-Ιούλιος 1954, σ. 4

⁶² *Η Φωνή της Κύπρου*, «Εθνική επιδίωξις», τχ. 36, 20 Απριλίου-20 Μαΐου 1956, σ. 4.

⁶³ Σ. Γυαλίστρας, *Σύντομος ιστορική ανασκόπησις. Αι εκκρεμούσαι εθνικαί διεκδικήσεις*, Αθήνα 1956, σ. 139.

Το ΑΚΕΛ εκτιμούσε, για όσους βάσιζαν τις ελπίδες τους στη στάση των ΗΠΑ, ότι «ο προσανατολισμός προς τον αμερικάνικο παράγοντα, για τη “λύση” του κυπριακού ζητήματος, θα φέρει ακόμη μεγαλύτερη κρίση και χρεοκοπία στην πολιτική της δεξιάς».⁶⁴ Από την πλευρά του ΚΚΕ το Κυπριακό αναλυόταν, παρά τις επιμέρους πλευρές του ζητήματος, ως σημείο σύγκλισης των ιμπεριαλιστικών στρατηγικών, επιβεβαιώνοντας ότι «οι ανταγωνισμοί μεταξύ Αγγλίας και ΕΠΑ, όσο οξείς και αν είναι κάποτε, μολαταύτα δεν τους εμποδίζουν από το να συμμετέχουν στο γενικό αγώνα των ιμπεριαλιστών ενάντια στο στρατόπεδο της δημοκρατίας και του σοσιαλισμού, ενάντια στο απελευθερωτικό κίνημα των υπόδουλων λαών».⁶⁵ Ο Νίκος Ζαχαριάδης σημείωνε ότι, παρά τις όποιες αντιθέσεις τους, οι ΗΠΑ και η Μεγάλη Βρετανία ταυτίζονταν στις βασικές κατευθύνσεις τους απέναντι στην Ελλάδα.⁶⁶

Την εποχή αυτή οι ΗΠΑ θεωρούσαν ότι η πολιτική της Μ.Βρετανίας δεν ήταν εφικτό να συνεχίσει να χαρακτηρίζεται από μια παραδοσιακή αποικιοκρατική στάση 19^{ου} αιώνα, καθώς σε μια τέτοια περίπτωση τα εθνικιστικά κινήματα της Ασίας και της Αφρικής θα είχαν καταστροφικές συνέπειες τόσο για τη Μ. βρετανία όσο και για τις ίδιες.⁶⁷ Παράλληλα, στην προσπάθειά τους για προσεταιρισμό ηγετών του Τρίτου Κόσμου αυτοπαρουσιάζονταν, κατά περίπτωση, ως φορέας «αντιαποικιακής» πολιτικής. Ο ανταγωνισμός των κυβερνήσεων των Ηνωμένων Πολιτειών, της Μ. Βρετανίας και της Γαλλίας σχετικά με την επιρροή στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, όπως διαμορφωνόταν μετά τον Πόλεμο, προσέδιδε τέτοια στοιχεία στο λόγο των ΗΠΑ, που επιδίωκαν να προσεγγίσουν τις χώρες αυτές προβάλλοντας ένα αντιαποικιοκρατικό προσωπείο. Η αυτοπαρουσίαση αυτή διευκολυνόταν ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι ευρωπαϊκές δυνάμεις θεωρούνταν οι φυσικοί κληρονόμοι και οι κατεξοχήν εκφραστές του συστήματος της αποικιοκρατίας, κάτι που δεν ίσχυε στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών.⁶⁸ Από την πλευρά τους, οι ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές χώρες αντιμετώπιζαν συχνά τις ΗΠΑ με καχυποψία, από

⁶⁴ ΑΚΕΛ, *Οι αποφάσεις της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ*, Λευκωσία 1953, σ. 12.

⁶⁵ Υ. Ζβιάγκιν, «Ο αγγλοαμερικανικός ανταγωνισμός στην Εγγύς και Μέση Ανατολή», *Νέοι Καιροί*, αρ. 9/1950, παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 4 (22), Απρίλιος 1950, σ. 211. Αντίστοιχες αναφορές υπάρχουν και στο Λεόντιεφ, «Τα αμερικάνικα σχέδια υποδούλωσης των αραβικών λαών», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1951, σ. 31-33.

⁶⁶ Ν. Ζαχαριάδης, «Η κατάσταση σήμερα στη χώρα μας και τα βασικά της προβλήματα. Λόγος του Ν. Ζαχαριάδη πάνω στο 1^ο θέμα της 4^{ης} πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ και της ΚΕΕ του ΚΚΕ [Δεκέμβρης 1953]», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1954, σ. 1-35.

⁶⁷ R. W. Louis, «American anti-colonialism and the dissolution of the British empire», *International Affairs*, 61 (3), 1985, σ. 417.

⁶⁸ S. Haseler, *Super-state, The new Europe and its challenge to America*, Λονδίνο 2004, σ. 23.

τη στιγμή που η χώρα αυτή, με ανεξάντλητους πόρους και δυνάμεις μετά τον πόλεμο, επιδίωκε να τις υποκαταστήσει και να επιβάλει τη δική της παντοκρατορία στο παγκόσμιο σκηνικό. Την κατάσταση περιέπλεκε ακόμα περισσότερο το γεγονός ότι, λόγω της εξασθένησής τους, οι ευρωπαϊκές χώρες χρειάζονταν οπωσδήποτε την αμερικάνικη υποστήριξη για να διατηρήσουν μέρος της προπολεμικής τους δύναμης. Η μεταπολεμική παγκόσμια ηγεμονία των ΗΠΑ συνδέθηκε με την ίδρυση του ΟΗΕ, το σχηματισμό νέων εθνών-κρατών και την ένταξη αυτών στο διεθνές σύστημα.⁶⁹ Τα αμερικανικά συμφέροντα βρέθηκαν σε αντίθεση με τη διατήρηση της προπολεμικής δομής της διεθνούς πραγματικότητας, στο βαθμό που αυτή περιόριζε την οικονομική και πολιτική επιρροή τους. Παράλληλα, όμως, έβλεπαν με ανησυχία και εχθρότητα τα αναδυόμενα ανταποικιακά κινήματα, ως εν δυνάμει παράγοντες αποσταθεροποίησης της παγκόσμιας καπιταλιστικής τάξης. Η αντιφατική αυτή πραγματικότητα οδήγούσε στην υιοθέτηση διαφορετικών πολιτικών σε διαφορετικές περιοχές του κόσμου.⁷⁰

Για την ελληνική Αριστερά, η ενιαιότητα του Δυτικού στρατοπέδου δεν ήταν ένα απόλυτο δεδομένο. Υπήρχαν ταυτόχρονα τα ξεχωριστά συμφέροντα και η αυτονομία κινήσεων του κάθε ιμπεριαλιστικού κέντρου, και πρωτίστως των ΗΠΑ. Η 4^η πλατιά ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ σημείωνε το 1954 ότι «οι αμερικάνοι προωθούν τις πολεμικές προετοιμασίες τους μαζί βέβαια, μα ως ένα βαθμό και ανεξάρτητα απ' τους άλλους συμμάχους τους στο ΝΑΤΟ. [...] Όσο τα αμερικάνικα πολεμικά σχέδια σκοντάφτουν στην ολοένα και αυξανόμενη αντίσταση των λαών, αντίσταση που βρίσκει την αντανάκλασή της και μέσα σε ωρισμένους ηγετικούς κύκλους των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, καθώς και μέσα σ' αυτό το ΝΑΤΟ, τόσο και αναγκάζονται οι μακελλάρηδες του Πενταγώνου να καταφεύγουν σε τέτοιους ξεσκολισμένους λακέδες σαν τον Παπάγο, τον Φράνκο, τον Αντενάουερ ή τον Μπαγιάρ».⁷¹

Ειδικά ως προς το Κυπριακό, οι προτεραιότητες της Μ. Βρετανίας και των ΗΠΑ ήταν, όπως διαπιστώνει και ο Claude Nicolet, παρά τη γενική κοινή τους κατεύθυνση, διαφορετικές. Κεντρικό σημείο για την πρώτη ήταν η ταραχώδης σταδιακή αποδιάρθρωση της βρετανικής Αυτοκρατορίας, την ώρα που για τις ΗΠΑ στο

⁶⁹ O. A. Westad, *The Global Cold War*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 132· G. Arrighi, *The long twentieth century. Money, power and the origins of our times*, Λονδίνο 1996, σ. 66.

⁷⁰ N. Chomsky, A. Vltchek, *On western terrorism, from Hiroshima to drone warfare*, Λονδίνο 2013, σ. 152· N. Chomsky, E. Herman, *The Washington connection and Third World fascism*, Μόντρεαλ 1979, σ. 8· N. Chomsky, *What uncle Sam really wants*, Μπέρκλεϊ 1995, σ. 12· R. Young, *Μεταποικιακή Θεωρία, μια ιστορική εισαγωγή*, Αθήνα 2007, σ. 267-268.

⁷¹ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4, 13.2.1954, ΑΣΚΙ.

επίκεντρο βρισκόταν ο κίνδυνος αναταράξεων στην ενότητα της Δυτικής συμμαχίας.⁷² Οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις έβρισκαν κατά περίπτωση την έκφρασή τους, για το ΚΚΕ, και στο ζήτημα της Κύπρου, παρά τη σαφή εκτίμηση του κόμματος ως προς το χαρακτήρα της γενικότερης ενιαίας ιμπεριαλιστικής επιβολής της Δύσης. Σε αυτή τη βάση, γινόταν η εκτίμηση πως οι ΗΠΑ επιδίωκαν να επωφεληθούν από τις δυσκολίες που αντιμετώπιζε η Βρετανική αυτοκρατορία και να αποκτήσουν προσβάσεις στο νησί, χρησιμοποιώντας το Κυπριακό σαν μέσο πίεσης έναντι της Βρετανίας.⁷³ Σύμφωνα με την οπτική του ΚΚΕ, οι ενδοϊμπεριαλιστικές αντιθέσεις αποτυπώνονταν επίσης και στον ανταγωνισμό των κέντρων εξουσίας εντός της Ελλάδας: «Η παλατιανή καμαρίλα για να κρατήσει τις θέσεις και τα προνόμιά της, δούλη κι αυτή στα ξένα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα, υπερθεματίζει σε όλα ενάντια στο λαό εγκλήματα. Και, προσπαθώντας να καλύψει το αντιλαϊκό της ξεγύμνωμα, βάζει τα όργανά της να δημαγωγούν αντιαμερικάνικα, παίζοντας εδώ το αγγλικό παιχνίδι».⁷⁴ Υπό αυτό το πρίσμα, η κάθοδος του Παπάγου στην πολιτική γινόταν αντιληπτή ως απόπειρα των Αμερικανών να διευρύνουν την κυριαρχία τους, καθώς και ως παράγοντας όξυνσης των ελληνοβρετανικών αντιθέσεων στην Ελλάδα.⁷⁵ Το κόμμα δεν απέκλειε ακόμα και το ενδεχόμενο εκδήλωσης στρατιωτικού πραξικοπήματος από τους «Παπαγικούς», με τη στήριξη των ΗΠΑ.⁷⁶ Στις παραπάνω τοποθετήσεις του ΚΚΕ, η διαπλοκή του διεθνούς ιμπεριαλισμού με τα ελληνικά κέντρα εξουσίας συσχετιζόταν με το Κυπριακό, από τη στιγμή που το Παλάτι εμφανιζόταν να υιοθετεί αναφορικά με το ζήτημα έναν κίβδηλο αντιαμερικανισμό, ταυτιζόμενο με τα συμφέροντα της Βρετανίας και επιδιώκοντας με αυτόν τον τρόπο να ενισχύσει τη δική του θέση εντός του συστήματος εξουσίας.

Στο πεδίο των εξελίξεων, η κυπριακή διένεξη ήρθε εκρηκτικά στο διεθνές προσκήνιο το 1954. Η ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ και η διεθνοποίηση του ζητήματος συντέλεσαν στο να καταλάβει σημαντική θέση στις στήλες και τις ανταποκρίσεις του διεθνούς τύπου, αντανakλώντας την αυξημένη, σε επίπεδο

⁷² C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 72, 89.

⁷³ «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, Πανεθνική ενότητα και πάλη για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 3-6· *Πράβδα*, 25.2.1957, στο «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1957, σ. 158.

⁷⁴ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4/Ι, «ΚΚΕ-ΑΚΕ, Ανακοίνωση προς το Λαό της Ελλάδας», 26.8.1952, ΑΣΚΙ.

⁷⁵ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β/13/ΧΙΙ, ακέφαλο έγγραφο, Αύγουστος 1951, ΑΣΚΙ.

⁷⁶ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4/Ι, «Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ, Ανακοίνωση», 23.4.1952, ΑΣΚΙ.

διεθνούς πολιτικής και γεωστρατηγικής, σημασία του. Η συνολικότερη πορεία προς την αποαποικιοποίηση, από τα μέσα του '50, και γενικότερα οι εξελίξεις στη διεθνή πραγματικότητα, κατέστησαν το Κυπριακό ένα πολύπλοκο και κρίσιμο ζήτημα.⁷⁷ Η στάση των ΗΠΑ κατά την ελληνική προσφυγή ήταν αρνητική έναντι των ελληνικών αξιώσεων, καθώς δεν ήθελαν να προκαλέσουν τη δεδομένη στιγμή δυσχέρειες στις σχέσεις τους με τη Μεγάλη Βρετανία. Ο παρασκηνιακός ρόλος και οι πιέσεις τους σε λατινοαμερικάνικες και αραβικές αντιπροσωπείες για καταπήφιση της ελληνικής προσφυγής έγινε αντικείμενο κριτικής από την *Αυγή*.⁷⁸ Οι εξελίξεις αυτές φαίνονταν να επιβεβαιώνουν τις προηγούμενες πολιτικές εκτιμήσεις της Αριστεράς, σχετικά με τη μη ευνοϊκή στάση των Δυτικών και των ΗΠΑ ως προς το ζήτημα της Ένωσης.

Μεγάλης έκτασης επεισόδια ξέσπασαν στην Ελλάδα μετά την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ να μην ασχοληθεί περαιτέρω με το θέμα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου. Τα επεισόδια, που είχαν ήδη ξεκινήσει από τις 14 Δεκεμβρίου, κορυφώθηκαν στις 16 του ίδιου μήνα. Από τη γενικευμένη οργή του πλήθους δεν εξαιρέθηκαν οι ΗΠΑ. Το αμερικανικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, όπως και η αμερικάνικη βιβλιοθήκη, δέχτηκαν επίθεση. Ήταν η πρώτη φορά που λάμβαναν χώρα καταστροφές αμερικανικών στόχων. Οι ταραχές επεκτάθηκαν σε μια σειρά επαρχιακών πόλεων και σε ορισμένες περιπτώσεις ξέφυγαν από τον έλεγχο. Ενδεικτικές του πολιτικού κλίματος υπήρξαν οι συνέπειες και οι πολιτικές κινήσεις που ακολούθησαν τα γεγονότα αυτά. Ο Παπάγος διέταξε προσωπικά τη σύλληψη των πρωταίτιων και «ετόνισεν ότι αποδοκιμάζει τας τοιαύτας ταραχώδεις εκδηλώσεις και ανεκοίνωσεν ότι διέταξε την απαγόρευση της συγκροτήσεως συλληλητηρίων εις ολόκληρην την χώραν».⁷⁹ Εξέφρασε, επιπλέον, τη λύπη του στον αμερικανό πρέσβη

⁷⁷ F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 374· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 1.

⁷⁸ *Αυγή*, 15.10.1954.

⁷⁹ *Το Βήμα*, 17.12.1954. Την απαγόρευση οποιασδήποτε συγκέντρωσης σχετικής με το Κυπριακό συγκεκριμενοποίησε ο Υπουργός των Εσωτερικών Νικολίτσας: «Σχετική εγκύκλιος διαταγή απεστάλη εις τους Γενικούς Διοικητάς, Νομάρχας και Διοικητάς Χωροφυλακής. Ούτοι καθίστανται προσωπικώς υπεύθυνοι διά πάν έκτροπον το οποίον ήθελε σημειωθεί». Οι συνέπειες δεν σταμάτησαν εκεί. Σύμφωνα με ανακοίνωση του Υπουργού Εσωτερικών: «Λόγω των λαβόντων χώραν εν Θεσσαλονίκη εκτρόπων διετάχθη η αντικατάστασις του αναπληρωτή υπουργού Βορείου Ελλάδος καί τού αστυνομικού διευθυντού Θεσσαλονίκης ταξίαρχου Λαμπροπούλου διά του συνταγματάρχου κ. Ευαγγελίδη. Η αντικατάστασις αυτή εκρίθη επιβεβλημένη, διότι οι εντεταλμένοι προς τήρησιν της τάξεως είναι υπεύθυνοι διά την οφειλομένην προς φίλους και συμμάχους φιλικήν συμπεριφοράν. Εκ του χαρακτήρος των σκηνών κατεφάνη ότι αυτά είχαν κατεύθυνσιν εθνικώς απαράδεκτον, οφειλομένην εις εκμετάλλευσιν των εθνικών αισθημάτων περί Κύπρου της σπουδαζούσης νεολαίας υπό ξένων προς αυτήν ατόμων», *Το Βήμα*, 17.12.1954. Ο πολιτικός αντίκτυπος των επεισοδίων της Θεσσαλονίκης υπήρξε τόσο ισχυρός, ώστε και ο Υπουργός Παιδείας, με τη σειρά του, έκανε συστάσεις στις εκπαιδευτικές Αρχές της Θεσσαλονίκης να λάβουν μέτρα έναντι των φοιτητών και των μαθητών -

Κάνον. Οι διαμαρτυρίες αναφορικά με το Κυπριακό στην Ελλάδα είχαν ως στόχο όχι μόνο τη Μεγάλη Βρετανία αλλά και τις ΗΠΑ, και συχνά η επιθετικότητα έναντι της Μ. Βρετανίας γίνονταν αντιληπτή υπό αντιαμερικάνικο πρίσμα.⁸⁰ Τα μεμονωμένα γεγονότα των πολιτικών και διπλωματικών εξελίξεων ενεργοποιούσαν, κάθε φορά, ένα ήδη υπαρκτό και ολοένα πιο εδραιωμένο κλίμα «αντιαμερικανισμού», που έβρισκε χώρο έκφρασης ανάλογα με τις αφορμές της κάθε συγκυρίας.

Η ιδεολογική αντιπαράθεση προς τις ΗΠΑ και η αναγόρευσή τους σε πρωταρχικό εχθρό της κομμουνιστικής Αριστεράς δεν ξεκίνησε, βέβαια, με το Κυπριακό. Αποτέλεσε μια διαδικασία η οποία έλαβε χώρα και εξελίχθηκε σταδιακά κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1940, καθώς πριν την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν κυρίαρχα ήταν όχι τα αντιαμερικανικά αισθήματα αλλά τα αντιβρετανικά. Ήδη τον Ιούλιο του 1945 το ΚΚΕ περιέγραφε τις βρετανικές δυνάμεις στην Ελλάδα ως «αρχές κατοχής», ενώ τον Σεπτέμβριο του 1946 το Πολιτικό Γραφείο του Κόμματος διατύπωνε επιτακτικά την ανάγκη αποχώρησης των Βρετανών από τη χώρα. Ο αντιαμερικανικός λόγος ήρθε στην επιφάνεια και άρχισε να σχηματοποιείται μέσα από τη μεταβολή των δεδομένων του Εμφυλίου πολέμου και τη διαδοχή των Βρετανών από τους Αμερικάνους. Το καθεστώς της «αμερικανοκρατίας» συνδεόταν, για το ΚΚΕ, εξαρχής με την απώλεια της εθνικής ανεξαρτησίας, τη διαιώνιση του Εμφυλίου και τις διώξεις των Αριστερών. Η ανάδυση των ΗΠΑ μεταπολεμικά ως παγκόσμιας ηγεμονικής δύναμης και η μεγάλη ισχύς τους αποτελούσαν, για την Αριστερά, παράγοντες ανησυχίας και φόβου.⁸¹ Εύλογη ήταν, λοιπόν, για την ΕΔΑ η επιδίωξη το ενωτικό κίνημα να μη μένει μόνο στο επίπεδο του αντιβρετανισμού αλλά να θέτει στο στόχαστρό του και τις ΗΠΑ, έτσι ώστε να μην παγιδευτεί σε μια στενά αντιβρετανική ρητορική, η οποία θα άφηνε όμως χώρο για την ένταξη της Κύπρου στο ιμπεριαλιστικό σύστημα με νέους όρους υποταγής.⁸² Η διεύρυνση των αντιδυτικών στοχεύσεων -το γεγονός ότι μετά τη Βρετανία στο στόχαστρο έμπαιναν και οι ΗΠΑ- σήμαινε την εμφάνιση μιας συνολικής εναντίωσης στις ηγεμονικές Δυτικές δυνάμεις. Στην καρδιά της εθνικής ιδεολογίας της ΕΔΑ αλλά και του ΚΚΕ

που αποτελούσαν τις ομάδες πυρός του κινήματος- ώστε να μην επαναληφθούν παρόμοια γεγονότα. *Ελευθερία*, 17.12.1954.

⁸⁰ Ρ. Χόλλαντ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός αγόνας*, ό.π., σ. 93.

⁸¹ Ζ. Λιαλιούτη, *Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός (1947-1989)*, Αθήνα 2010, σ. 157,165, 330· Θ. Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, Αθήνα 1997, σ. 138· Ο. Smith, «Communist perceptions, strategy, and tactics, 1945-1949», στο J. Iatrides και L.Wrigley (επιμ.), *Greece at the crossroads, The Civil War and its legacy*, Πενσυλβάνια 1995, σ. 94.

⁸² *Αυγή*, 24.6.1955.

βρισκόταν, την εποχή αυτή, το «εθνικό» και «εθνικοαπελευθερωτικό» στοιχείο του αντιιμπεριαλιστικού αγώνα.⁸³ Μέσα από το πρίσμα του Κυπριακού, οι χώρες αυτές έμπαιναν στο στόχαστρο ως οι βασικοί πυλώνες του ιμπεριαλιστικού συστήματος. Με αφετηρία, λοιπόν, το Κυπριακό, δινόταν η ευκαιρία στην ΕΔΑ να επικοινωνεί με ευρύτερες μάζες και να αποκτά ένα ευρύτερο ακροατήριο, στη συνείδηση του οποίου το «εθνικό» αίτημα της Ένωσης μπορούσε να μετασχηματίζεται σε συνολική εναντίωση στο ΝΑΤΟ και τις Δυτικές δυνάμεις.

Όπως αναφερόταν στο *Νέο Κόσμο*, «Οι Ενωμένες Πολιτείες της Αμερικής πήραν τη θέση του βασικού κέντρου της διεθνούς ιμπεριαλιστικής αντίδρασης. Συνεπώς, αν κανείς αρνηθεί τον αγώνα ενάντια στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό, τότε η κούφια φράση για “αγώνα ενάντια σε κάθε μορφή ιμπεριαλισμού” δε μπορεί πια να ξεγελάσει κανέναν».⁸⁴ Η ανάδειξη των ΗΠΑ ως του κύριου εχθρού, είχε όμως, σύμφωνα με τον Σ. Κασιμάτη, ορισμένες ιδιαιτερότητες, από τη στιγμή που η αμερικανική πολιτική καλυπτόταν πίσω από τη μάσκα μιας πλαστής αντιιμπεριαλιστικής ρητορικής. Αυτό δεν ίσχυε για τη Βρετανία, στην περίπτωση της οποίας «ο λαός της Κύπρου, και σε συνάρτηση ο λαός της Ελλάδας, βρίσκεται όσον αφορά τον αγγλικό ιμπεριαλισμό σε μια παρόμοια κατάσταση που βρεθήκαμε στην περίοδο της χιτλερικής κατοχής όταν ο εχθρός ήταν ευδιάκριτος, ολοφάνερος και τον συναντούσες και τον αντιμετώπιζες καθημερινά, σε κάθε βήμα της ζωής σου».⁸⁵ Η δυνατότητα, επομένως, αποκάλυψης μέσω του Κυπριακού του ιμπεριαλιστικού χαρακτήρα της αμερικάνικης πολιτικής αξιολογούνταν ως ιδιαίτερα κρίσιμη παράμετρος. Ο Νίκος Ζαχαριάδης υποδείκνυε την απαλλαγή από τον «αμερικάνικο ζυγό» ως το πιο ζωτικό πρόβλημα για τον ελληνικό λαό, υποστηρίζοντας ότι επρόκειτο για ένα ζήτημα που υπερέβαινε τις όποιες επιμέρους κοινωνικές τάξεις, παρατάξεις ή κόμματα. Αντίθετα, αναγκαίος ήταν ο σχηματισμός ενός πατριωτικού μετώπου προκειμένου να «ξαναγίνουμε αφεντικά στον τόπο».⁸⁶ Τις συνέπειες της «αμερικανοκρατίας» στην Ελλάδα, σε συσχέτιση με τη διαμόρφωση του πολιτικού κλίματος στο νησί, αναγνώριζε και το ΑΚΕΛ. Παράλληλα, το κυπριακό κόμμα

⁸³ Κ. Δοξιάδης, «Για την ιδεολογία του εθνικισμού», στο Δ. Σολομού (επιμ.), *Επιστημονικό συμπόσιο έθνος-κράτος-εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Αθήνα 1995, σ. 51.

⁸⁴ Ο. Κούσινεν, «Η διεθνής των εμπρηστών του πολέμου», *Πράβδα*, 27.8.1951, στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1951, σ. 29.

⁸⁵ Σ. Κασιμάτης, «Το πατριωτικό μέτωπο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 123.

⁸⁶ Ν. Ζαχαριάδης, «Η κατάσταση σήμερα στη χώρα μας και τα βασικά της προβλήματα. Λόγος του Ν. Ζαχαριάδη πάνω στο 1^ο θέμα της 4^{ης} πλατιάς Ολομέλειας της ΚΕ και της ΚΕΕ του ΚΚΕ (Δεκέμβρης 1953)», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1954, σ. 31.

υποδείκνυε ως φορείς μεταφοράς της αντικομμουνιστικής εκστρατείας στην Κύπρο, προς όφελος των αγγλικών και αμερικανικών συμφερόντων, την κυπριακή κεφαλαιοκρατία με τα όργανά της.⁸⁷

Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική Αριστερά επιδίωκε, ιδίως ως το 1956, το αίτημα της Ένωσης να αποκτά αντιδυτικό και αντικυβερνητικό περιεχόμενο. Το γεγονός αυτό επηρέαζε, μάλιστα, και τις μεταξύ των αριστερών κομμάτων σχέσεις, καθώς το ΚΚΕ βρισκόταν σε εγρήγορση ώστε να καθοδηγεί σε αντίστοιχη κατεύθυνση και το ΑΚΕΛ. Σε έκθεσή τους στο Πολιτικό Γραφείο της ΚΕ του ΚΚΕ για το ΑΚΕΛ, ο Γιάννης Ιωαννίδης και ο Κώστας Κολιγιάννης έκριναν ότι η ηγεσία του κυπριακού κόμματος χαρακτηριζόταν από ελλιπή στρατηγική τοποθέτηση απέναντι στο βρετανικό ιμπεριαλισμό και ότι η πάλη για την Ένωση μπορεί μεν να επηρέαζε ευρύτερα στρώματα του ελληνοκυπριακού πληθυσμού, ωστόσο παρέμενε αποκομμένη από μια ουσιαστική κριτική στην αποικιακή πολιτική της Βρετανίας. «Είναι χαρακτηριστικό», ανέφεραν, «ότι στις κομματικές αποφάσεις δεν αναφέρονται ούτε οι λέξεις “αγγλικός ιμπεριαλισμός, αποικία, αποικιακή πολιτική κ.λπ. Από δω βασικά πηγάζουν οι λαθεμένες θέσεις και αποφάσεις τους σε σειρά ζητήματα”». Θεωρούσαν, κατά συνέπεια, ότι το ΑΚΕΛ χρειαζόταν «βοήθεια» προκειμένου να αξιολογήσει και να χειριστεί σωστά πολιτικά το ζήτημα. Οι συντάκτες της έκθεσης εντόπιζαν τα αίτια για τις ελλείψεις αυτές στην ιδεολογική και πολιτική ανωριμότητα της ακελικής ΚΕ και του γραμματέα της, καθώς και στον εχθρό που «δουλεύει και επηρεάζει την πολιτική γραμμή και δράση του ΑΚΕΛ».⁸⁸ Η κομματική «βοήθεια» του ΚΚΕ έλαβε τελικά τη μορφή ενός άρθρου στο *Νέο Κόσμο*, για το οποίο ο γραμματέας του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου ειδοποιήθηκε ότι αποτελούσε την επίσημη γνώμη του ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ για το Κυπριακό. Οι συντάκτες του κειμένου αυτού, διαπίστωναν ότι οι δυνάμεις του εχθρού είχαν κατορθώσει να υπονομεύσουν το ΑΚΕΛ «από μέσα» οργανωτικά και ιδεολογικά, δημιουργώντας στο κυπριακό κόμμα «λεγκαλιστικές» αυταπάτες που περιόριζαν τον αγώνα, με το πρόσχημα πως δεν έπρεπε να δοθούν αφορμές για ένταση της βρετανικής βίας στο νησί. Αντίθετα, σύμφωνα με το ελληνικό κόμμα έπρεπε να υιοθετηθεί μία πιο μαχητική στάση στην Κύπρο, που μέσα από τη μαζική λαϊκή κινητοποίηση θα ήταν σε θέση να αποτρέψει

⁸⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/22, «ΠΓ ΑΚΕΛ, Θέσεις πάνω στο εθνικό ζήτημα», 7.6.1951, ΑΣΚΙ.

⁸⁸ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/43, «Έκθεση του Γιάννη Ιωαννίδη και Κώστα Κολιγιάννη προς το ΠΓ της ΚΕ του ΚΚΕ», 26.8.1951, ΑΣΚΙ.

την εκδήλωση της «φασιστικής τρομοκρατίας». Κάτι τέτοιο θα απαιτούσε θυσίες, αλλά αυτό κρινόταν αναπόφευκτο μέσα σε συνθήκες όξυνσης της ταξικής πάλης.⁸⁹

Η ένταση γύρω από το Κυπριακό αυξανόταν όλο και περισσότερο, διαπερνώντας όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής, ενώ βρετανικοί οργανισμοί και εκπαιδευτικοί φορείς στην Ελλάδα στοχοποιούνταν. Από τα πυρά δεν ξέφευγαν ακόμα και «φιλανθρωπικές οργανώσεις» που διευθύνονταν από Βρετανούς ή Αμερικάνους.⁹⁰ Το Πανεπιστήμιο Αθηνών απηύθυνε ψήφισμα σε 3.000 ξένα πανεπιστήμια, ζητώντας υποστήριξη στον αγώνα των Ελληνοκυπρίων για αυτοδιάθεση: «Το Πανεπιστήμιον Αθηνών, συμφώνως προς την απόφασιν των καθηγητών του, απηύθηνε προς σύμπαντα τον πνευματικόν κόσμον της Μεγ. Βρετανίας έκκλησιν, όπως, εν ονόματι των κοινών δια την υπόθεσιν της ελευθερίας αγώνων και θυσιών των δύο λαών, αποκηρύξη την σημερινήν καταδυναστευτικήν πολιτικήν της Κυβερνήσεώς του επί της Κύπρου και διακηρύξη το ιερόν και απαραβίαστον δικαίωμα του κυπριακού λαού όπως απαλλαγή του αποικιακού συστήματος.[...] Η έκκλησις αυτή συνετάχθη κατ' εξουσιοδότησιν της Συγκλήτου υπό του πρυτάνεως κ. Απ. Δασκαλάκη, θα δημοσιευτή δε αγγλιστί εις χιλιάδας αντιτύπων και θα σταλή εις τους καθηγητάς πανεπιστημίων, τους επιστήμονας, δημοσιογράφους, λογίους και εν γένει όλους τους πνευματικούς ανθρώπους της Μ. Βρετανίας».⁹¹ Σε μια άλλη περίπτωση, τον Αύγουστο του 1955, η Σύγκλητος του Πανεπιστημίου απαίτησε την παύση της λειτουργίας όλων των βρετανικών πολιτιστικών ιδρυμάτων στην Ελλάδα.⁹²

⁸⁹ Γ. Ιωαννίδης, Κ. Κολιγιάννης, Π. Ρούσος, «Η πάλη του κυπριακού λαού για τη λευτεριά και την ειρήνη», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Νοέμβριος 1951, σ. 26-32.

⁹⁰ *Αυγή*, 23.3.1954· *Αυγή*, 23.12.1954.

⁹¹ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Το Πανεπιστήμιον Αθηνών δια το Κυπριακόν, μία νέα διαμαρτυρία του ανωτάτου Πνευματικού μας Ιδρύματος», τχ. 21, Αύγουστος 1954, σ. 13.

⁹² Α. Δασκαλάκης, *Ο αγών του Πανεπιστημίου Αθηνών δια την ελευθερίαν της Κύπρου, Απόσπασμα εκθέσεως πεπραγμένων πρυτανείας Αποστόλου Δασκαλάκη*, Αθήνα 1955, σ. 17· F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 410· F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Β', σ. 663. Ο ρόλος του Πανεπιστημίου Αθηνών στην υπόθεση της Ένωσης, περιγραφόταν στην ομιλία του πρύτανη Α. Δασκαλάκη προς τους καθηγητές του ιδρύματος ως εξής: «Το Πανεπιστήμιον Αθηνών, κύριοι καθηγητάι, εισέρχεται από σήμερον εις ενεργόν αγώνα υπέρ της εθνικής αποκαταστάσεως των Ελλήνων της Κύπρου. Κατά την ιστορικήν αυτήν γενικήν συνέλευσιν των καθηγητών του, εγκαινιάζει την νέαν αυτήν περίοδον ενός αξίου της ιστορίας του και της αποστολής του εθνικού αγώνος», στο Α. Δασκαλάκης, *Κύπρος, Αποφάσεις, διαμαρτυρίαί και ενέργειαι του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών, προς απαλλαγάν του Κυπριακού Λαού εκ της καταδυναστεύσεως*, Αθήνα 1954, σ.15. Και σε άλλο σημείο, τον επόμενο χρόνο: «Το Πανεπιστήμιον Αθηνών κατέστη δια της δράσεώς του ταύτης ο αληθής προμαχών του νέου αγώνος του λαού μας προς απόδοσιν της μεγαλονήσου της Μεσογείου εις τας αγκάλας της ελληνικής πατρίδος», Α. Δασκαλάκης, *Ο αγών του Πανεπιστημίου Αθηνών*, *ό.π.*, σ. 6. Ο Γιώργος Θεοτοκάς άσκησε κριτική στη στάση αυτή, θεωρώντας την εθνικά επιζήμια: «Άλλο λάθος, βαρύτατο, ήταν η ανάμιξη του Πανεπιστημίου. Δεν θέλω να θυμίσω ωρισμένους καθηγητικούς λόγους που μεταφράστηκαν ευρύτατα και μας ζημίωσαν διεθνώς εξαιρετικά, όπως γνωρίζουν όσοι έτυχε φέτος να έρθουν σε επαφή με ξένους πνευματικούς κύκλους». Γ. Θεοτοκάς, «Έλληνες και Άγγλοι, σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού», *Καθημερινή*, 22.12.1954.

Η αντιβρετανική επιθετικότητα δεν προερχόταν πλέον μόνο από την Αριστερά, αλλά χαρακτηριζε και τμήματα της εθνικοφροσύνης. Σε απόφαση του Εθνικού Παμφοιτητικού Συλλόγου, η σπουδάζουσα νεολαία και ο ελληνικός λαός καλούνταν να λάβουν τα εξής μέτρα: «1) Να κλεισθούν τα κέντρα αγγλικής προπαγάνδας εν Ελλάδι. 2) Να σταματήσουν αι αγγλικά εκπομπάι από τον Ραδιοφωνικόν Σταθμόν Αθηνών. 3) Να διακοπούν αι αγγλικά υποτροφίαι και να ανακληθούν οι υπότροφοι. 4) Να απομακρυνθούν οι Άγγλοι σύμβουλοι από τας πολιτικές υπηρεσίας. 5) Να διαλυθούν οι Αγγλοελληνικοί Σύνδεσμοι. 6) Υποδεικνύεται εις όλους τους αγωνιστάς να επιστρέψουν τα αγγλικά παράσημα. Και 7) Να στιγματισθούν ως προδόται πάντες οι συνεχίζοντες τας παντοίας φύσεως επαφάς μετ' αγγλικών οικογενειών εν Ελλάδι».⁹³ Αντίστοιχη δέσμη αντιβρετανικών μέτρων είχε εισηγηθεί ο Δημήτρης Βεζανής, ήδη από το 1951: «1. Μπουκοτάρισμα των αγγλικών προϊόντων. 2. Σαμποτάρισμα πάσης πνευματικής επαφής. Το Εθνικόν Πανεπιστήμιον θα ηδύνατο λ.χ. να αποκλείση τους Άγγλους από του Πανεπιστημιακού βήματος και οι φοιτηταί να εμποδίσουν οιαδήποτε ομιλία Άγγλου. 3. Σαμποτάρισμα του αγγλικού Ινστιτούτου και των παραφυάδων του. 4. Σαμποτάρισμα όλων εκείνων, οι οποίοι συστηματικώς καλλιεργούν κοινωνικάς σχέσεις με Άγγλους και χρησιμεύουν ως καταδόται. 5. Σαμποτάρισμα οιασδήποτε αθλητικής επαφής με Άγγλους. 6. Διαταγή προς τους δήμους και τας κοινότητες να παύσουν να σημαιοστολίζουν τας πόλεις και τα χωριά με αγγλικάς σημαίας. 7. Εκκλησις προς όλους τους Έλληνας στρατιωτικούς και πολίτας οι οποίοι κατέχουν αγγλικά παράσημα να τα επιστρέψουν εις την αγγλικήν Πρεσβείαν ως ένδειξιν διαμαρτυρίας. 8. Κατάργησις οιασδήποτε διασήμου ή διακριτικού υπενθυμίζοντος αγγλικήν στολήν εν τω στρατώ. 9. Όπου γίνεται επίσημος υποδοχή Άγγλων να υπάρξη πινακίς υπενθυμίζουσα τον πόθον του Ελληνισμού δια την Ένωσιν. 10. Καταγγελία των συμβάσεων και άμεσος αποπομπή όλων των οργανωτικών αποστολών εξ Ελλάδος».⁹⁴ Σε μία άλλη περίπτωση, ο

⁹³ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Μια θαρραλέα ανακοίνωσις που τιμά την ελληνικήν φοιτητικήν νεολαίαν», τχ. 25, 20 Ιανουαρίου-20 φεβρουαρίου 1955, σ. 18.

⁹⁴ Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, ό.π., σ. 15-16. Από τις ελάχιστες φωνές την εποχή εκείνη που εκφράστηκαν δημοσίως και κατηγορηματικά ενάντια στο γενικευμένο αντιβρετανικό κλίμα και στην ενθάρρυνση του «δρόμου», ήταν ο Γιώργος Θεοτοκάς: «Λάθος ήταν ο φανατισμένος τόνος που προσέλαβε συχνά η ελληνική προπαγάνδα και η ενθάρρυνση των σκηνών του δρόμου. Φαντάζεται κανείς σοβαρά ότι οι εκκλησίες προς το μίσος, οι προσβολές ξένων σημαίων και οι καταστροφές γραφείων και βιβλιοθηκών, αποτελούν επιχειρήματα που πρόκειται να ενισχύσουν την διεθνή μας θέση; Ποιον πάμε να πείσωμε με τα μέσα αυτά; Ο δρόμος μας μειώνει και μας εξασθενεί και, επί πλέον, κανείς δεν ξέρη πού θα σταματήσει», Γ. Θεοτοκάς, «Έλληνες και Άγγλοι, σκέμεις εξ αφορμής του Κυπριακού», *Καθημερινή*, 22.12.1954. Όπως σημείωνε ο ίδιος αργότερα, «το άρθρο εκείνο

συμβολικός πόλεμος με τη Βρετανία μεταφέρθηκε στην αίθουσα διεξαγωγής του 11^{ου} Συνεδρίου της ΓΣΕΕ, όταν «ο εργατικός ακόλουθος της βρετανικής πρεσβείας κ. Χάμπτον απεχώρησεν επιδεικτικώς χθες την μεσημβρίαν από το 11^{ον} Πανελλαδικόν Πανεργατικόν Συνέδριον, καθ' ην στιγμὴν ανήλθεν εις το βήμα δια να ομιλήσῃ ο αντιπρόσωπος των Κυπρίων εργατῶν κ. Μ. Πίσσας. Ο κ. Χάμπτον απεχώρησεν πριν ἀκόμη ἀρχίσῃ τὴν ομιλίαν του ο κ. Πίσσας επανελθὼν εις το Συνέδριον το ἀπόγευμα».⁹⁵

Η εχθρότητα προς τους Βρετανούς, που έτεινε να λαμβάνει αισθήματα απέχθειας και μίσους, έφτανε στο σημείο να εκφράζεται από «εθνικόφρονες» φωνές με όρους μιας φαντασιακής ταύτισης πρακτόρων των Βρετανών και κομμουνιστών, ως από κοινού υπονομευτῶν και εχθρῶν του ελληνικού έθνους. Με βάση μια τέτοια λογική, ο εθνικός εχθρός ήταν ένας, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές μορφές του. Για ακόμη μια φορά ο «κομμουνισμός» και οι κομμουνιστές κατατάσσονται αυτόματα σε μια θέση διαρκούς απειλής του έθνους και του κράτους -αυτή τη φορά με αφορμή το Κυπριακό-, χωρίς να χρειάζεται επί της ουσίας τεκμηρίωση των κατηγοριῶν αυτών, πέρα από την επίκληση της ίδιας της έννοιας του κομμουνισμού ως συνώνυμης της εθνικής προδοσίας. Σε αυτό το μήκος κύματος, η *Φωνή της Κύπρου* ανακοίνωνε ότι «καταγγέλομεν προς τον ελληνικόν λαόν: πράκτορες της ξένης προπαγάνδας εν συνεργασία με άλλους προδότας του ενωτικού Αγώνος και με κομμουνιστάς ακόμη, συνεχίζουν με τα πλέον άτιμα μέσα την εξοντωτικήν μάχη εναντίον της εθνικής Σταυροφορίας της “Φωνής της Κύπρου”.[...] Ποιοι είναι αυτοί. Χαμερπή υποκείμενα και προδόται. Ικανοί δια κάθε πράξιν εις βάρος της πατρίδος, είτε δια ν' αποκομίσουν κέρδη είτε δια να ικανοποιήσουν ευτελή προσωπικά κίνητρα. Είναι οι επικίνδunami άγνωστοί, οι οποίοι κινούνται είτε ως δολιοφθορείς των πατριῶν, είτε ως συνωμόται του κοινωνικού καθεστώτος. Και κατά το πλείστον είναι πανίσχυροι και οικονομικῶς ανεξάρτητοι. Διότι δια της προδοσίας αποκτούν οικονομικήν άνεσιν. Ανήκουν βεβαίως εις δύο κατηγορίας, με μόνην επιδίωξιν όμως την προδοσίαν. Διότι και οι πράκτορες και οι κομμουνισταί είναι εχθροί μας. Οι πράκτορες διότι ανήκουν εις το

προκάλεσε ένα κύμα πολεμικής και υβριστικῶν δημοσιευμάτων που με κατέκλυσαν επί ένα ολόκληρο μήνα. Ποτέ στη ζωή μου δεν τιμήθηκα με τόσην εχθρότητα και τόσες χυδαιότητες. Ήταν, ασφαλῶς, χρήσιμη πείρα για την καλύτερη γνώση ανθρώπων και καταστάσεων». Γ. θεοτοκάς, «Η πορεία προς την ελευθερίαν, σκέψεις ἐξ αφορμῆς του Κυπριακού», *Καθημερινή*, 16.2.1955.

⁹⁵ *Προοδεντικός Φιλελεύθερος*, 24.4.1953.

στρατόπεδον των εχθρών μας, αλλά και οι κομμουνισταί και εκ πεποιθήσεως και διότι την θέλομεν ελευθέραν ελληνικήν και όχι κομμουνιστικήν την Κύπρον».⁹⁶

Η ΠΕΕΚ θεωρούσε ότι υπήρχε, εξαιτίας της ισχυροποίησης του κινήματος για την Ένωση, οργανωμένη παρέμβαση των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών με συγκεκριμένη τακτική: «Το ως άνω γεγονός δεν διέλαθε της προσοχής των Βρετανικών Υπηρεσιών. Δια τούτο και η αντεπίθεσις της Αγγλικής προπαγάνδας και η διοχέτευσις των επιχειρημάτων και συνθημάτων της Αγγλικής πολιτικής πραγματοποιούνται δια πλαγίας οδού. Οι ανά την Ελλάδα πράκτορες των Άγγλων και τα άλλα των όργανα εις την περιφέρειαν της πρωτεύουσης και όλων των σημαντικών πόλεων της Ελλάδος, προσποιούμενοι και αυτοί πλήρη υποστήριξιν του αιτήματος της Ενώσεως, θέτουν εις κυκλοφορίαν τα αγγλικά συνθήματα υπό τύπον ερωτημάτων ως εξής: 1. Διατί να προβαίνωμεν ημείς εις τόσας ενεργείας και εκδηλώσεις αφού εις την Κύπρον είναι ήρεμα όλα; 2. Διατί να τα χαλάσωμεν με την Αγγλία, η οποία οσάκις μας υπεστήριξε και διατί η Κυβέρνησις δεν συμβουλεύει τους Κυπρίους να αποδεχθώσι το προσφερόμενον Σύνταγμα;».⁹⁷

Από τη δική του πλευρά το ΚΚΕ σχημάτιζε στη βάση του διάχυτου αντιβρετανισμού μία αφήγηση, σύμφωνα με την «ιστορική αλήθεια» της οποίας η βρετανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα διακρινόταν από μια εχθρική συνέχεια. Είτε με τη μορφή ανοιχτά εχθρικών ενεργειών, είτε με την παροχή υποτιθέμενης βοήθειας και το σχηματισμό πολεμικών συμμαχιών, ανέκαθεν -από την επανάσταση του 1821 ως τη δεκαετία του 1950- η πολιτική αυτή εξυπηρετούσε τα βρετανικά ιμπεριαλιστικά συμφέροντα, με κόστος για την Ελλάδα την απώλεια της ανεξαρτησίας της και τη δυστυχία του λαού της.⁹⁸ Υπό αυτό το πρίσμα, η σύγχρονη πραγματικότητα και η βρετανική στάση στο Κυπριακό περιγράφονταν ως επανάληψη της σταθερής αυτής τάσης μέσα στην ιστορία.

Μέσα σε ένα τέτοιο κλίμα, οι διπλωματικές πρωτοβουλίες των Βρετανών συνεχίζονταν. Τον Αύγουστο/Σεπτέμβριο του 1955 έλαβε χώρα η Διάσκεψη του Λονδίνου, κατά την οποία οι Υπουργοί Εξωτερικών στις Μεγάλης Βρετανίας, της

⁹⁶ Α. Δαυίδ, «Συκοφάνται και καταχθόνιοι πράκτορες με την συνεργασίαν υπόπτων υποκειμένων συνεχίζουν τον εξοντωτικόν αγώνα εναντίον της εθνικής μας σταυροφορίας», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 26, 18 Μαρτίου 1955, σ. 9.

⁹⁷ *Αρχείο Χ. Χρηστίδη*, ενότητα Β', φ.9 [300], «Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου, Γραμματέας: Ιερώνυμος Κοτσώνης», 1955, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

⁹⁸ Μ. Πορφυρογένης, «Ιστορικά στοιχεία για την αγγλική "φιλία"», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1956, σ. 47-58.

Ελλάδας και της Τουρκίας εξέθεσαν τις απόψεις των αντιστοίχων κυβερνήσεων. Κεντρικός στόχος της Διάσκεψης υπήρξε, από τη σκοπιά των Βρετανών, η ανάδειξη του εύρους των αποκλίσεων ανάμεσα στις απόψεις των Τούρκων και των Ελλήνων και, διαμέσου της οδού αυτής, η νομιμοποίηση της βρετανικής αποικιοκρατικής παρουσίας στην Κύπρο ως αναγκαίας συνθήκης για τη διατήρηση της σταθερότητας στο νησί. Η θεαματική παρουσίαση και η οριστικοποίηση των διαφορετικών θέσεων της Ελλάδας και της Τουρκίας θα αξιοποιούνταν για τη νομιμοποίηση της ανάγκης διαιώνισης της βρετανικής αποικιακής κυριαρχίας. Αποσκοπούσαν, επίσης, στην αποτροπή επανατοποθέτησης του Κυπριακού στον ΟΗΕ. Παράλληλα, το Foreign Office υπολόγιζε ότι η παρουσίαση μπροστά στα μάτια της ελληνικής πλευράς του κινδύνου τουρκικής εμπλοκής στο ζήτημα θα οδηγούσε τους έλληνες πολιτικούς και διπλωμάτες στο συμπέρασμα ότι ο στόχος της Ένωσης δεν ήταν εφικτός. Ας σημειωθεί ότι κατά τη Διάσκεψη τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία επικαλέστηκαν, για ακόμα μια φορά, τον «ερυθρό κίνδυνο». Η πρώτη με το επιχείρημα της επιρροής που μπορούσε να έχει η ΕΣΣΔ στον ελληνικό λαό αξιοποιώντας ως όπλο τη στάση της στο Κυπριακό και η δεύτερη υποστηρίζοντας, μαζί με τη Μ. Βρετανία, ότι πιθανή αυτοκυβέρνηση θα παραχωρούσε το νησί σε έναν «διαβρωμένο από τον κομμουνισμό πληθυσμό».⁹⁹

Η *Αυγή* υιοθέτησε και πρόβαλε την ανακοίνωση του Πολιτικού Γραφείου του ΑΚΕΛ, στην οποία τονιζόταν ότι η Βρετανία, υποκινούμενη από τους Αμερικάνους, επιδίωκε να διατηρήσει το Κυπριακό εντός των ιμπεριαλιστικών σχεδίων και επιδιώξεων, να ματαιώσει μια νέα ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ για το ζήτημα και να το αποδιεθνοποιήσει, επαναφέροντας τη διαδικασία της «ελληνοβρετανικής συνεννόησης», που ουσιαστικά επρόκειτο για μια διαδικασία ακύρωσης της προοπτικής της Ένωσης και διαιώνισης της βρετανικής κυριαρχίας επί της νήσου.¹⁰⁰

Την ίδια ώρα, το ΚΚΕ σημείωνε στο *Νέο Κόσμο* ότι μέσα από την τουρκική

⁹⁹ Λ. Ιεροδιακόνου, *Το Κυπριακό πρόβλημα, πορεία προς την χρεωκοπία*, Αθήνα 1975, σ. 120· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 59, 61· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 672-673· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 28.

¹⁰⁰ *Αυγή*, 10.7.1955. Αντίθετα, στο τέλος δήλωσής του στη Διάσκεψη του Λονδίνου, ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών Στέφανος Στεφανόπουλος ανέφερε, για να μην υπάρχει καμία υπόνοια ως προς την ελληνική στάση: «Εξεθέσαμε εν πάση ειλικρινεία και μετά μετριοπαθείας την στάσιν μας, και παρά τα διαφορές απόψεων, αίτινες εξεδηλώθησαν, αποχωριζόμεθα αλλήλων σταθερώς αποφασισμένοι να συνεχίσωμεν από κοινού, ως και κατά το παρελθόν, τας προσπάθειάς μας δια την άμυναν του ελεύθερου κόσμου και την προστασίαν της ειρήνης», στο *Επίσημα Πρακτικά και Εκθέσεις, Το Κυπριακόν εις την Διάσκεψιν Λονδίνου και την Γ. Συνέλευσιν του ΟΗΕ. Λόγοι και απαντήσεις εις τους Βρετανούς και τους Τούρκους του τ. αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως υπουργού των Εξωτερικών του Στεφ. Στεφανόπουλου 1956*, σ. 14.

συμμετοχή στη Διάσκεψη, η Κυβέρνηση του Ελληνικού Συναγερμου αναγνώριζε έμπρακτα στην Τουρκία το δικαίωμα να έχει λόγο στην υπόθεση της Κύπρου.¹⁰¹ Σχετικά με την απόρριψη των βρετανικών προτάσεων, το ΚΚΕ απέδωσε το γεγονός στην πίεση που η ελληνική Κυβέρνηση δέχτηκε και την κατακραυγή που ξεσηκώθηκε στην Ελλάδα και την Κύπρο.¹⁰²

Εν όψει της συζήτησης για νέα προσφυγή στον ΟΗΕ, η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ έσπευσε να υποστηρίξει ότι, για την αντιμετώπιση των σχεδίων των ΗΠΑ και της Βρετανίας, αυτή έπρεπε έγκαιρα να πραγματοποιηθεί. Επιπλέον, απηύθυνε κάλεσμα στην Εθναρχία να έρθει σε συνεννόηση και με άλλους εκπροσώπους του Κυπριακού λαού (το σημείο αυτό αποτελούσε αναφορά στην ανάγκη σύμπληξης στην Κύπρο ενός εθνικού μετώπου και συμπερίληψης σε αυτό εκτός από την Εθναρχία και του ΑΚΕΛ) και να διερευνήσει τη δυνατότητα -σε μια στιγμή που η ελληνική Κυβέρνηση ακολουθούσε παρελκυστική τακτική και είχε ήδη αποδεχτεί τη συμμετοχή της στην Τριμερή διάσκεψη του Λονδίνου- η προσφυγή να κατατεθεί από άλλη χώρα-μέλος του ΟΗΕ και όχι από την Ελλάδα,¹⁰³ από τη στιγμή που η συζήτηση του ζητήματος στον οργανισμό μπορούσε να λάβει χώρα μόνο μετά από πρωτοβουλία ενός κράτους-μέλους του. Ήταν, στην παρούσα φάση, μία πρόταση για την αποδέσμευση της Εθναρχίας από το πλαίσιο χειρισμών της ελληνικής Κυβέρνησης, που η Εθναρχία, όπως ήταν φυσικό, δεν δέχτηκε. Η ΕΔΑ επέλεγε στη συγκυρία αυτή τη διατύπωση προτάσεων προς τη θεσμική ηγεσία των Ελληνοκυπρίων και όχι μία επιθετική πολιτική εναντίον της.

Οι εξελίξεις της Διάσκεψης του Λονδίνου επισκιάστηκαν από τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στην Τουρκία στις 6 και 7 Σεπτεμβρίου του 1955. Η αντανάκλαση από τις βίαιες αυτές πράξεις στο εσωτερικό της Ελλάδας υπήρξε μεγάλη, με τις Ουδετερόφιλες και «ειρηνιστικές» τάσεις να ενισχύονται παραπέρα. Η απογείωση των τάσεων αμφισβήτησης του ΝΑΤΟ και της Δυτικής συμμαχίας, με αφορμή τα Σεπτεμβριανά, προκάλεσε παρεμβάσεις των φορέων της εξουσίας και του Παλατιού, ακόμα και των ΗΠΑ, ώστε να επανέλθουν τα πράγματα στην προηγούμενη κατάσταση και να μην τεθεί ζήτημα ως προς τη διεθνή θέση της χώρας. Οι ψυχικοί

¹⁰¹ Μ. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 36.

¹⁰² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 74.

¹⁰³ *Αυγή*, 17.7.1955.

δεσμοί του ελληνικού λαού με τους Δυτικούς είχαν σε μεγάλο βαθμό διαρραγεί και δημιουργούνταν ο κίνδυνος πολιτικής ρήξης.¹⁰⁴

Το κλίμα υπέρ της Ουδετερότητας ήταν τόσο ισχυρό που διαπέρασε οριζόντια σχεδόν την πολιτική σκηνή. Η ΕΠΕΚ και η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση του Σοφοκλή Βενιζέλου έκαναν λόγο για επανεξέταση των κατευθύνσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και το Δημοκρατικό Κόμμα για μονόπλευρο εξωτερικό προσανατολισμό και έμμεσα για πιθανή αποχώρηση της χώρας από το ΝΑΤΟ. Μόλις λίγα χρόνια πριν ήταν ο χώρος του Κέντρου που είχε θέσει την Ελλάδα εντός της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Ακόμα και ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης, ηγέτης της Δεξιάς παράταξης στη διάρκεια του Εμφυλίου, δήλωσε ότι υπήρχαν και άλλες επιλογές πέρα από το δίλημμα Ανατολή ή Δύση, υπονοώντας τη Γιουγκοσλαβία. Οι δηλώσεις συνεχίστηκαν μετά την απόρριψη εγγραφής της ελληνικής αίτησης για το Κυπριακό στην ατζέντα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, στις 21-23 Σεπτεμβρίου του 1955. Η Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση εξέφραζε την απορία για το αν η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ αποτελούσε παράγοντα ασφαλείας ή κινδύνου για τη χώρα και ζητούσε διεύρυνση των συμμαχιών. Το Δημοκρατικό Κόμμα κατηγορούσε τις ΗΠΑ και η ΕΠΕΚ επαναλάμβανε το αίτημα επαναπροσδιορισμού της εξωτερικής πολιτικής και του συστήματος των συμμαχιών.¹⁰⁵

Τα παραπάνω είχαν μεγάλη σημασία για την Αριστερά. Ο Ν. Ζαχαριάδης ισχυριζόταν ότι στη βάση του Κυπριακού παρατηρούσε κανείς τη μεγαλύτερη σύμπτωση απόψεων ανάμεσα σε διαφορετικά κόμματα και πολιτικούς παράγοντες της Ελλάδας, που σε άλλα ζητήματα -και ειδικά στα εσωτερικά- είχαν μεγάλο χάσμα μεταξύ τους. Θεωρούσε, μάλιστα, ότι αυτό μπορούσε να αποτελέσει το πεδίο συνένωσης του λαού με τον «πατριωτικό πολιτικό κόσμο», έτσι ώστε να γίνουν σύντομα εκλογές με απλή αναλογική και να ανοίξει ο δρόμος στη χώρα για την υιοθέτηση μίας διαφορετικής εξωτερικής πολιτικής.¹⁰⁶ Για τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955 κατηγορούνταν οι βρετανοί ιμπεριαλιστές και οι «συνεταίροι» τους στο ΝΑΤΟ, που είχαν ως εκτελεστικά τους όργανα «την κλίκα των σωβινιστών στην Άγκυρα». Για την *Αυγή*, ήταν πανεθνική επιταγή να καταγγελθεί άμεσα η

¹⁰⁴ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 145· Π. Τερλεξής, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού, ανατομία ενός λάθους*, Αθήνα 2004, σ. 337· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 64· Α. Ξύδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *ό.π.*, σ. 286-287.

¹⁰⁵ E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War, frontline state*, *ό.π.*, σ. 52.

¹⁰⁶ Ν. Ζαχαριάδης, «Πρωτεύει το ζήτημα της αλλαγής στην εξωτερική πολιτική της χώρας», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 1-3.

«καταστρεπτική για τον ελληνισμό» συμμαχία της Ελλάδας με την Τουρκία και να σταματήσει κάθε συζήτηση με τους Βρετανούς και τους Τούρκους για το Κυπριακό, η λύση του οποίου περνούσε μέσα από τη σωστή οργάνωση και διεξαγωγή της μάχης στον ΟΗΕ.¹⁰⁷ Τα Σεπτεμβριανά αξιολογούνταν ως τμήμα μιας γενικότερης ανθελληνικής συνωμοσίας, που στόχο είχε την παράλυση των αντιστάσεων του ελληνικού λαού, τη ναρκοθέτηση της ελευθερίας της Κύπρου και την υποταγή των Ελλήνων και των Κυπρίων στο ΝΑΤΟ. Σε αυτό το πλαίσιο, περιγράφονταν ως συνέχεια της παγίδας της Διάσκεψης του Λονδίνου και των απειλών εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδας. Την αποστολή αυτή είχαν εκτελέσει οι Τούρκοι σωβινιστές, ανάμεσα στους οποίους και στον ελληνικό λαό «καμιά, λοιπόν, φιλία και συμμαχία μαζί τους δεν τον συνέδεε ποτέ και δεν μπορούσε να τον συνδέη».¹⁰⁸ Το ΚΚΕ υποστήριξε πως οι βανδαλισμοί οργανώθηκαν, με πρόσχημα την προβοκάτσια της έκρηξης στη Θεσσαλονίκη, από τις ίδιες τις τουρκικές Αρχές και ότι η ελληνική Κυβέρνηση προσπάθησε να αποκρύψει τα γεγονότα, αντί να «αντιμετωπίσει εθνόπρεπα τους μπασιμπουζούκους της Άγκυρας». Επιπλέον, απαγόρευσε τις λαϊκές συγκεντρώσεις και «έκανε συλλήψεις πατριωτών γιατί κυκλοφόρησαν προκηρύξεις ενάντια στους μπασιμπουζουκισμούς των τούρκων». Στις προσπάθειες για εκτόνωση του μαχητικού κλίματος εντασσόταν, παράλληλα με τα κατασταλτικά μέτρα σε όλη τη χώρα, η διοργάνωση άνευρων εκδηλώσεων, όπως βουβής διαμαρτυρίας με κωδωνοκρουσίες και παύση κάθε κίνησης για μισή ώρα. «Παρ' όλα αυτά ο λαός μπόρεσε να βροντοφωνάξει τη γνήσια θέλησή του. Στους δρόμους της Αθήνας από στόματα χιλιάδων διαδηλωτών ακούστηκαν τα συνθήματα “κάτω οι δούλοι”, “έξω οι αμερικάνοι απ’ την Ελλάδα”, “εθνική ανεξαρτησία και εθνική αξιοπρέπεια”».¹⁰⁹ Σε άλλη απόφαση του κόμματος, τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, υποστηριζόταν ότι «ξέσπασε και φούντωσε ο χείμαρρος των διαδηλώσεων και εκδηλώσεων που συντάραξαν την Ελλάδα απ’ τις αρχές του περασμένου Σεπτεμβρίου. Πάνω από 1,5 εκατομμύριο λαϊκές μάζες διαδήλωσαν ως τώρα στους δρόμους [...]».¹¹⁰

Η δραματική ένταση με την οποία ο ελληνικός λαός ζούσε τον απόηχο των γεγονότων και οι πολιτικές συγκρούσεις κορυφώθηκαν για την Αριστερά με

¹⁰⁷ *Αυγή*, 8.9.1955.

¹⁰⁸ *Αυγή*, 9.9.1955.

¹⁰⁹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 74-75, 76.

¹¹⁰ «Η 5^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», 1955, παρατίθεται στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 7' 1949-1955, Αθήνα 1995, σ. 436.

υπόμνημα της ΕΔΑ στο βασιλιά Παύλο, για το σχηματισμό Υπηρεσιακής Κυβέρνησης και τη διεξαγωγή εκλογών. Στο υπόμνημα αυτό διατυπωνόταν η θέση ότι, με αφετηρία τις τελευταίες εξελίξεις, ήταν εμφανής η ανάγκη αλλαγής της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και σε αυτή τη βάση γίνονταν προτάσεις διεξόδου μέσω εκλογών. Πιο συγκεκριμένα, γινόταν αναφορά στο μονόπλευρο εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας, την αποτυχία της Τριμερούς, τον ενταφιασμό της «ελληνοτουρκικής φιλίας», και τονιζόταν ότι ο ελληνικός λαός στην πλειονότητά του, ανεξαρτήτως ιδεολογικής ή κομματικής τοποθέτησης, επιζητούσε την αναπροσαρμογή της εξωτερικής πολιτικής της χώρας. Γι' αυτό και, με δεδομένη τη χρεοκοπία και την αποσύνθεση της Κυβέρνησης στο φόντο της ασθένειας του Παπάγου και ενώ είχε ανακύψει το θέμα της διαδοχής του, η ΕΔΑ ζητούσε από το βασιλιά την απόλυση της Κυβέρνησης και τον διορισμό Υπηρεσιακής που θα διενεργούσε εκλογές με το σύστημα της απλής αναλογικής.¹¹¹ Η πρόταση της εκλογικής προοπτικής, όπως διατυπωνόταν τη δεδομένη στιγμή από το κόμμα της Αριστεράς, συνέδεε το κλίμα του έντονα αντιδυτικού ρεύματος των ημερών στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας με τις πολιτικές διεργασίες στη χώρα και τις διεργασίες αυτές με τις συνολικές κατευθύνσεις της εξωτερικής πολιτικής που έπρεπε να σταματήσει να είναι μονόπλευρα φιλοδυτική.

Οι βρετανικές πρωτοβουλίες για το Κυπριακό, όμως, συνεχίζονταν. Από τον Οκτώβριο του 1955 ως το Μάρτιο του 1956 πραγματοποιήθηκαν στο νησί διαπραγματεύσεις ανάμεσα στο Μακάριο, ως εκπροσώπου όλου του κυπριακού λαού, και τον κυβερνήτη Χάρντινγκ. Ο ίδιος ο Μακάριος ήδη από την εποχή της ανάρρησής του στο αξίωμα του αρχιεπισκόπου του, τον Οκτώβριο του 1950, εμφανιζόταν ως ο αποκλειστικός εκφραστής της θέλησης του συνόλου του κυπριακού λαού. Η προσφορά του Λονδίνου ήταν ένα αποικιοκρατικό Σύνταγμα στη βάση μιας «ευρείας αυτοκυβέρνησης». Παράλληλα, η βρετανική πλευρά υπαναχωρούσε από τον αριστοκρατικό αποκλεισμό μιας μελλοντικής αυτοδιάθεσης, αλλά παρέπεμπε μια τέτοια προοπτική στο ακαθόριστο μέλλον συσχετίζοντάς την με τις εξελίξεις των στρατηγικών συμφερόντων της Μεγάλης Βρετανίας, την πολιτική των συμμαχιών της και τη στάση όλων των κοινοτήτων του νησιού. Ήταν η πρώτη φορά που ο Μακάριος δεν έθετε ως

¹¹¹ *Αυγή*, 13.9.1955.

προαπαιτούμενο τον καθορισμό της αυτοδιάθεσης σε συγκεκριμένο χρόνο, αλλά άφηνε περιθώρια διαπραγμάτευσης των όρων Αυτοκυβέρνησης.¹¹²

Η *Αυγή* στιγματίσει τόσο τις απόψεις του έλληνα υπουργού Εξωτερικών Θεοτόκη, ότι οι προτάσεις Χάρντινγκ αποτελούσαν αξιολογη πρόοδο, όσο και τον Μακάριο για από κοινού με τον Καραμανλή υποστολή της σημαίας και «θάψιμο» της κυπριακής υπόθεσης. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων Μακαρίου-Χάρντινγκ η εφημερίδα της Αριστεράς καταλόγιζε στο Μακάριο υποχωρητικότητα, θεωρώντας ότι πιέσεις από την Αθήνα και τις ΗΠΑ τον έκαναν πιο ευάλωτο στην αποδοχή των βρετανικών απόψεων.¹¹³ Η στάση της ΕΔΑ έναντι του Μακαρίου προσδιοριζόταν κυρίως από το βαθμό που ο ίδιος κάθε φορά προσαρμοζόταν στις Δυτικές πιέσεις. Αυτό, για την ΕΔΑ, σήμαινε μια εκ των πραγμάτων αρνητική εξέλιξη του Κυπριακού. Αντίθετα, για το κόμμα της Αριστεράς, η αποστασιοποίηση από τα σχέδια των Δυτικών ήταν ο μόνος τρόπος επίλυσης του ζητήματος προς όφελος των ελληνικών συμφερόντων. Αυτό το μοτίβο ως προς τη στάση της ΕΔΑ έναντι του Μακαρίου, η αξιολόγησή του δηλαδή με βασικό κριτήριο τη στάση του απέναντι στους Δυτικούς, θα επαναλαμβάνεται και κατά τα επόμενα χρόνια. Και κάθε φορά που ο Μακάριος θα αποστασιοποιείται λεκτικά από τα Δυτικά σχέδια, η ΕΔΑ θα προσεγγίζει τον Αρχιεπίσκοπο.

Στην Ελλάδα, το Κυπριακό ενέτεινε την πολιτική ρευστότητα και τους φόβους των Δυτικών ότι μετά το διαφαινόμενο θάνατο του Πρωθυπουργού Παπάγου μπορούσαν να έρθουν στην εξουσία ουδετερόφιλες δυνάμεις, γεγονός που θα αποτελούσε καίριο πλήγμα για το ΝΑΤΟ. Τελικά, ο Παπάγος αντικαταστάθηκε στην πρωθυπουργία μετά το θάνατό του, τον Οκτώβριο του 1955, από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.¹¹⁴ Ο Καραμανλής σκόπευε να λάβει αποστάσεις από την πολιτική της κυβέρνησης Παπάγου, υπολογίζοντας στην επίλυση του Κυπριακού εντός του συμμαχικού πλαισίου, με βάση την αυτοκυβέρνηση και μία παράλληλη υπόσχεση μεταγενέστερης αυτοδιάθεσης. Ήθελε, επίσης, την παύση των κατηγοριών ενάντια στις ΗΠΑ και μία πιο ενεργή συνεργασία μαζί τους. Η σε φιλοαμερικανική βάση προσέγγιση από τον Καραμανλή του Κυπριακού, όπως και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

¹¹² Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 137· Π. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τ. Α', Αθήνα 2001, σ. 258· Π. Τερλεξής, ό.π., σ. 236.

¹¹³ *Αυγή*, 4.2.1956· *Αυγή*, 29.2.1956.

¹¹⁴ F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 696, 697, 702.

συνολικά,¹¹⁵ αναφέρεται στις παρακάτω δηλώσεις του κατά τη διάρκεια συνεδρίασης του Υπουργικού Συμβουλίου, στις 13.9.1955: «Από το αδιέξοδον αυτό δεν δυνάμεθα να εξέλθωμεν, ει μη μόνον εάν προκαλέσωμεν μίαν άμεσον παρέμβασιν της Αμερικής, η οποία να ικανοποιεί ουσιαστικώς και ηθικώς την Ελλάδα. Η σωτήρια αυτή παρέμβασις θα ηδύνατο να προκληθή εάν ετονίζαμεν προς την Αμερικνήν με θάρρος και ειλικρίνειαν τας ολεθρίας συνεπειάς τας οποίας θα είχε επί των συμμαχιών μας αλλά και επί της εσωτερικής μας καταστάσεως ενδεχόμενη αδιαφορία της.[...] Νομίζω ότι τα παράπονά μας κατά των Αμερικάνων δεν είναι δυνατόν να ισχύσουν δια το παρελθόν, διότι εξ όσων γνωρίζω, υπήρξαν άδικοι ίσως, αλλά ειλικρινείς απέναντί μας, δεδομένου ότι εξ αρχής και κατ' επανάληψιν μας εδήλωσαν ότι θεωρούν άκαιρον την ανακίνησιν του κυπριακού ζητήματος».¹¹⁶ Αναφερόμενος, σε μεταγενέστερες σημειώσεις του, στις επαφές που είχε με τον πρόεδρο των ΗΠΑ Αϊζενχάουερ το 1956, ο Καραμανλής τόνιζε ότι «Η θέση της Αμερικής επί του Κυπριακού ήτο πράγματι δυσχερής. Ήτο φανερόν ότι συνεπάθει την ελληνικήν θέσιν, αλλά δεν ηδύνατο να την υποστηρίξη πέραν ορισμένου σημείου πρακτικώς, διότι τούτο θα την έφερνε εις αντίθεσιν με την Αγγλίαν και την Τουρκίαν. Περιορίζετο ως εκ τούτου να απευθύνη συστάσεις μετριοπαθείας προς όλας τας κατευθύνσεις και να δέχεται δι' αυτάς διαμαρτυρίας και πολλάκις και ύβρεις εξ όλων των πλευρών».¹¹⁷

Αντίστοιχη «κατανόηση» στο πρόσωπο του Καραμανλή επιδείκνυαν και οι ΗΠΑ. Μετά το θάνατο του Παπάγου και το σχηματισμό της νέας Κυβέρνησης, ο αμερικάνος εκπρόσωπος στα Ηνωμένα Έθνη Henry Cabot Lodge προέτρεψε τον Ντάλλες να επικοινωνήσει με τον Καραμανλή και τον υπουργό του των Εξωτερικών Θεοτόκη, καθώς φαίνονταν να είναι πιο «λογικοί» πάνω στο ζήτημα της Κύπρου από τους προκατόχους τους. Σύντομα πάντως μετά την πρωθυπουργοποίησή του, ο Καραμανλής συνειδητοποίησε ότι μια τέτοια εξόφθαλμη στροφή από το αίτημα της Ένωσης θα σηματοδοτούσε την πτώση της Κυβέρνησής του και την πολιτική καταστροφή του ίδιου. Έτσι, η επίκληση της αυτοδιάθεσης συνεχίστηκε - διακηρυκτικά τουλάχιστον- ως επίσημη ελληνική πολιτική.¹¹⁸

¹¹⁵ D. Close, *Greece since 1945, politics, economy and society*, Λονδίνο 2002, σ. 86.

¹¹⁶ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 1, «Η γένεση ενός ηγέτη, η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», Αθήνα 2005, σ. 256-257.

¹¹⁷ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 202.

¹¹⁸ Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Αθήνα 2010, σ. 302· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 235· C. Nicolet, ό.π., σ. 70.

Για την ΕΔΑ, ο ρόλος του Καραμανλή υπήρξε εξαρχής υπονομευτικός για την προοπτική της Ένωσης. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε έγγραφο του κόμματος του 1958, η στάση του αυτή είχε καταγραφεί ακόμα και πριν γίνει πρωθυπουργός: «βέβαια ο Καραμανλής από το 1953 ως υπουργός Δημ. Έργων στην κυβέρνηση Παπάγου ΕΙΧΕ ΤΑΧΘΗ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΑΝΑΚΙΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ εις τον ΟΗΕ, όπως απεκάλυψε αργότερα ο τότε υπουργός των εξωτερικών Στεφανόπουλος».¹¹⁹ Ως εντολοδόχο των Δυτικών, και ειδικά των Αμερικάνων, για να «κλείσει» το Κυπριακό αντιλαμβανόταν εξαρχής τον Καραμανλή και το ΚΚΕ.¹²⁰ Ο *Νέος Κόσμος* έκανε λόγο για δεσμούς του έλληνα πρωθυπουργού με τον μεγαλοεπιχειρηματία Μποδοσάκη και με «την πιο ξενόδουλη μερίδα του ΙΔΕΑ». Η ανάδειξή του στην ηγεσία και η απόσπαση ψήφου εμπιστοσύνης στο πρόσωπό του από τους βουλευτές του Ελληνικού Συναγερμού, αποδιδόνταν στην αμερικανική επέμβαση, μαζί με εκβιασμούς και απειλές από την ΚΥΠ και τον ΙΔΕΑ.¹²¹

Οι αντιαμερικανικές διαμαρτυρίες των Ελλήνων αποτελούσαν αιτία ανησυχίας για τις ΗΠΑ. Σε σφυγμομέτρηση της ελληνικής κοινής γνώμης, που πραγματοποιήθηκε από την αμερικανική πρεσβεία το καλοκαίρι του 1956, το 74,16 των ερωτηθέντων απάντησε θετικά ως προς μια ενδεχόμενη αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, αν οι σύμμαχοι της χώρας συνέχιζαν την ίδια πολιτική στο Κυπριακό. Η παραμονή στον οργανισμό προκρινόταν ως επιλογή μόλις από το 13%. Σε νέα σφυγμομέτρηση της αμερικανικής πρεσβείας, το φθινόπωρο του 1957, το 47% των ερωτηθέντων τασσόταν υπέρ μιάς πολιτικής ουδετερότητας.¹²² Τα στοιχεία αυτά είχαν προκαλέσει την έντονη ανησυχία των ιθυνόντων της αμερικανικής πολιτικής, που εκτιμούσαν ότι εμφανίζονταν τάσεις αποσύνδεσης της Ελλάδας από την αμερικανική πολιτική και ότι υπήρχαν δείγματα έντονης φιλοσοβιετικής δραστηριότητας στη χώρα, αυξημένες επαφές Ελλήνων και Σοβιετικών, καθώς και αύξηση των ελληνοσοβιετικών εμπορικών συναλλαγών με ό, τι αυτό μπορούσε να συνεπάγεται. Επισημαίνονταν διάφορες αιτίες για τα παραπάνω αποτελέσματα: η μείωση της αμερικανικής βοήθειας, οι κινήσεις των Σοβιετικών, η κομμουνιστική δραστηριότητα, η κατάσταση στη Μέση Ανατολή, η δυσαρέσκεια που προκαλούσε η παρουσία και τα προνόμια του αμερικανικού προσωπικού στην Ελλάδα. Ως σημαντικότερη αιτία αναφερόταν,

¹¹⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

¹²⁰ *Ριζοσπάστης*, Οκτώβριος 1955· *Ριζοσπάστης*, Δεκέμβριος 1955.

¹²¹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 11, Νοέμβριος 1955, σ. 77.

¹²² Αναλυτικότερη περιγραφή των σφυγμομετρήσεων στην Ελλάδα και των αμερικανικών εκτιμήσεων γι' αυτές στο Ι. Στεφανίδη, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 350-356.

ωστόσο, το Κυπριακό. Σε επόμενα μηνύματά της προς έλληνες αξιωματούχους η αμερικάνικη πλευρά τόνιζε την ανάγκη τα πράγματα να επιστρέψουν στην «κανονικότητά» τους.¹²³ Το ΚΚΕ, ήδη από το τέλος του 1955, σημείωνε στο *Νέο Κόσμο* πως «είναι γνωστό ότι αμερικάνοι εμπειρογνώμονες σε εκθέσεις τους εκφράζουν σοβαρές ανησυχίες για το πατριωτικό πνεύμα που αναπτύσσεται, τονίζοντας ότι δεν πρόκειται πια για στιγμιαίο φαινόμενο, αλλά για συγκλονιστική μεταβολή του ελληνικού λαού και ομολογούν την αποτυχία του “πειράματος Καραμανλή”».¹²⁴

Στις 8 Μαΐου του 1956 έγινε γνωστό ότι επικυρώθηκε στην Κύπρο από τον Κυβερνήτη η απόφαση για απαγχονισμό των Καραολή και Δημητρίου, αφού προηγουμένως και η βασίλισσα Ελισάβετ είχε απορρίψει την αίτηση χάριτος των καταδίκων. Η ελληνική Κυβέρνηση δεν είχε, λόγω του χαρακτήρα και της έντασης του ζητήματος, την ηθική δύναμη και την αποφασιστικότητα να απαγορεύσει τις διαδηλώσεις που διοργανώθηκαν για τις 9 του μήνα. Υπήρξαν 4 νεκροί¹²⁵ και πάνω από 200 τραυματίες, ενώ λεηλατήθηκε το Αμερικάνικο Κέντρο Πληροφοριών και οι διαδηλώσεις έλαβαν οριακά το χαρακτήρα εξέγερσης.¹²⁶ Το ΚΚΕ χαρακτήρισε την επίθεση των σωμάτων ασφαλείας που οδήγησε στις δολοφονίες ως προσχεδιασμένη.¹²⁷ Ενδεικτικό για την κρισιμότητα των στιγμών είναι ότι το Βασιλικό Ναυτικό βρισκόταν σε κατάσταση ετοιμότητας, για την περίπτωση που θα χρειαζόταν να απομακρυνθούν άμεσα οι Βρετανοί υπήκοοι από την Ελλάδα.¹²⁸

Στα γεγονότα αυτά αποτυπώνεται ανάγλυφα η διαλεκτική των εξελίξεων που το Κυπριακό πυροδοτούσε ταυτόχρονα στο εσωτερικό της Ελλάδας και στο διεθνές επίπεδο. Η βρετανική απόφαση θανάτωσης των δύο Ελληνοκυπρίων όξυνε τις συγκρούσεις, ενώ ταυτόχρονα δημιουργούσε γενικότερη ανησυχία. Και όλα αυτά πάνω σε λεπτές κάθε φορά ισορροπίες. Σε αυτό το τεταμένο σκηνικό -εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων και κοινωνικών δυναμικών από τη μία και διεθνών συσχετισμών

¹²³ N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 215· I. Stefanidis, *Isle of discord*, *ό.π.*, σ. 197· E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, *ό.π.*, σ. 68· I. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 349.

¹²⁴ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1955, σ. 79.

¹²⁵ Οι νεκροί ήταν οι διαδηλωτές Ευάγγελος Γεροντής, 28 χρονών, Ιωάννης Κωνσταντόπουλος, 21 χρονών, Φραγκίσκος Νικολάου, 23 χρονών και ο αστυφύλακας Κ. Γιαννακούρης. Στο Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 120-121. Σύμφωνα με τον Στέφανο Στεφάνου, οι τρεις πρώτοι ανήκαν στη Νεολαία της ΕΔΑ, Σ. Στεφάνου, *Ένας απ' τους πολλούς της ελληνικής Αριστεράς*, Αθήνα 2013, σ. 335

¹²⁶ F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 801.

¹²⁷ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 6, Ιούνιος 1956, σ. 76.

¹²⁸ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 232.

από την άλλη- καλούνταν η ελληνική Αριστερά να παρέμβει αποτελεσματικά σύμφωνα με τις επιδιώξεις και τους στόχους της. Χαρακτηριστική είναι, την περίοδο αυτή, η ανακοίνωση της Γυναικείας Επιτροπής δια την Κύπρο: «Τελευταία μάλιστα, οι άγγλοι αποικιστάι, φίλοι και σύμμαχοι στον αγώνα κατά του χιτλερισμού υιοθέτησαν πλέον απανθρώπους μεθόδους τας οποίας εφαρμόζουν αμειλίκτως παρ' όλας τας συμμαχικάς διακηρύξεις που έκαναν και τας διεθνείς συμφωνίας που υπέγραψαν, στη διάρκεια και μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμον. Δίνουν έτσι την πιο χτυπητή εικόνα για την αντίφαση και το ψεύδος μεταξύ των αρχών δια τας οποίας θεωρείται ότι εθυσίασαν την ζωήν των εκατομμύρια άνθρωποι και της συμπεριφοράς των απέναντι των μικρών λαών».¹²⁹ Η τοποθέτηση αυτή, διαδεδομένη γενικότερα στο λόγο της Αριστεράς, παρουσίαζε τη Μ. Βρετανία, με τη βίαια στάση της στο Κυπριακό και την άρνηση αποδοχής της Ένωσης, να προδίδει τις αρχές του συμμαχικού αγώνα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η «προδοσία» των ιδανικών αυτών συνδεόταν από την Αριστερά και τους υπό την επιρροή της φορείς με τα νέα δεδομένα του Ψυχρού Πολέμου και τη διαιώνιση της αποικιοκρατικής παρουσίας. Έτσι, η αντιβρετανική τοποθέτηση αναφορικά με το Κυπριακό διευρυνόταν με αναφορές προς τα πίσω και τις διακηρύξεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ συνδεόταν στο παρόν με τη διεθνή συγκυρία και τον ανταγωνισμό Δύσης και Ανατολής. Στη βάση, λοιπόν, του Κυπριακού, ξεδιπλωνόταν μια «ιστορικού χαρακτήρα» συνολική εναντίωση έναντι της βρετανικής πολιτικής. Σε μία από τις πολλές αντίστοιχες διατυπώσεις την εποχή αυτή, ο αρχηγός της ΕΔΑ Ι. Πασαλίδης τόνιζε, με αφορμή τις ταραχές στο νησί: «Χιτλερικού τύπου επίθεσις την οποίαν εξαπέλυσαν αι Βρεττανικαί αρχαί εν συνδυασμώ και προς την υπ' αυτών κινητοποιήσιν μερίδος του Τουρκικού στοιχείου εις πράξεις τρομοκρατίας».¹³⁰

Αντίθετα, η κυβέρνηση της ΕΡΕ, αντιλαμβανόταν πάντα τις σχέσεις της Ελλάδας και της Μεγάλης Βρετανίας υπό το πρίσμα του «ελεύθερου κόσμου», θεωρώντας ότι οι σχέσεις αυτές -με ρίζες, όπως τονίζοταν, στο παρελθόν- έπρεπε πάση θυσία να διαφυλαχθούν και τώρα. Πολύ διευκρινιστική και καίρια ως προς το σημείο αυτό είναι η ακόλουθη τοποθέτηση του Π. Κανελλόπουλου, τον Ιούνιο του 1958: «Είπεν ο κ. Τσιριμώκος, από του βήματος τούτου, κατ' ουσίαν αυτά που είπε και ο κ. Πασσαλίδης, ότι υπάρχει αντίθεσις, αντινομία, μεταξύ της επιδιώξεως της ελευθερίας

¹²⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ 479, φ. 2, «Προς τας ελληνίδας», ΑΣΚΙ.

¹³⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, «Απάντηση του Ι. Πασσαλίδη εις την κυπριακή εφημερίδα *Φως*», 11-8-1958, ΑΣΚΙ.

του Κυπριακού λαού και της παραμονής μας εις το ΝΑΤΟ, εις τον κόσμον, δηλαδή, της αποικιοκρατίας. Δεν εδόθη, τότε, απάντησις. Θα την δώσω απόψε. Δεν υπάρχει ουδεμία, αξιότιμοι φίλοι, αντίφασις. Ο κόσμος της Δύσεως, ο κόσμος ο λεγόμενος από ημάς ελεύθερος, είναι κόσμος εις τον οποίον ακριβώς διότι κρατεί ελευθερία, είναι δυνατή αντιδικία, είναι δυνατός ο αγών, είναι δυνατή η διαφωνία. Και διαφωνούμεν, αντιδικούμεν προς την Μεγάλην Βρεταννίαν, παρ' όλους τους δεσμούς, οι οποίοι μας συνδέουν προς αυτήν και παρ' όλας τας αναμνήσεις αι οποίαι, δι' εμέ τουλάχιστον, εξακολουθούν να είναι ιεραί, όσον αφορά το παρελθόν από της εποχής του Κάνιγγος μέχρι της εποχής του Στρατηγού Σκόμπυ. Αξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι, αντιδικούμεν προς την Μεγάλην Βρεταννία, αγωνιζόμεθα διεθνώς, χωρίς να φοβούμεθα, ότι πρόκειται να μας καταλάβη. Διαφωνούμεν χωρίς να φοβούμεθα ότι πρόκειται να αποκεφαλισθώμεν, διαφωνούμεν χωρίς να φοβούμεθα ότι πρόκειται να ανασκολοπισθώμεν, διότι ερχόμεθα εις αντίθεσιν προς αυτήν. Δι' αυτό ανήκομεν και εις τον κόσμον αυτόν, και όταν μας αδικούν ωρισμένα κράτη, τα περισσότερα του κόσμου τούτου, του κόσμου δηλαδή του ελευθέρου, γνωρίζομεν ότι υπάρχει κοινή γνώμη εις τας διαφόρους χώρας του Δυτικού κόσμου, είναι δυνατόν μίαν ημέραν, διαφωτιζόμενη, να κατακτηθή».¹³¹

Η ίδια η Μ. βρετανία προσπαθούσε, κατά την περίοδο αυτή, να διατηρήσει -όσο ήταν σε θέση- μια ισχυρή θέση ανάμεσα στις Δυτικές δυνάμεις, να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις που εμφανίζονταν απέναντι στα συμφέροντά της, να κατοχυρώσει μια προνομιακή θέση ως ο πιο στενός σύμμαχος των ΗΠΑ στον εξελισσόμενο Ψυχρό Πόλεμο, να ενισχύσει την οικονομία της και να αποκαταστήσει, στο μέτρο του δυνατού, τον εμπορικό της ρόλο στον κόσμο. Σε κάθε περίπτωση όμως, η επίτευξη των παραπάνω σχεδίων, έτσι όπως είχαν διαμορφωθεί οι συσχετισμοί και οι τάσεις στη νέα μεταπολεμική πραγματικότητα, δεν εξαρτιόταν πλέον από τη βούληση της ίδιας της Βρετανίας αλλά και από άλλους ευρύτερους παράγοντες. Την ίδια ώρα, δεν έλειπαν οι τριβές στις σχέσεις της με τις Ηνωμένες Πολιτείες, που αποτελούσαν πλέον την αδιαφιλονίκητη ηγετική δύναμη του Δυτικού κόσμου. Έτσι, κατά τη δεκαετία του 1950, και παρά τους παραπάνω σχεδιασμούς, η βρετανική πορεία επρόκειτο να είναι καθοδική, αντανακλώντας την οικονομική και στρατιωτική

¹³¹ Π. Κανελλόπουλος, Πρακτικά Βουλής, *Συνεδρίασις 3^η*, 11.6.1958.

αδυναμία της χώρας. Τα νέα αυτά δεδομένα της κάμψης της βρετανικής ισχύος, αποτυπώθηκαν πολύ χαρακτηριστικά το 1956 στα γεγονότα του Σουέζ.¹³²

Το κοινωνικό και πολιτικό κλίμα της συγκυρίας αποτυπώθηκε χαρακτηριστικά και σε μία άλλη περίπτωση στρατιωτικής παρουσίας των ΗΠΑ στη Ελλάδα,¹³³ που συσχετίστηκε, στο φόντο του Κυπριακού, με την αντιμετώπιση της Αριστεράς από το κράτος και τις μυστικές υπηρεσίες: Την περίοδο των απαγχονισμών στην Κύπρο, είχε προγραμματιστεί επίσκεψη του Έκτου στόλου στην Κρήτη. Στις 12 Μαΐου 1956 ο νομάρχης Χανίων Βήχος απέστειλε τηλεγράφημα στο Υπουργείο Εσωτερικών, όπου, μεταξύ άλλων, αναφερόταν ότι «μερίς ιδίως του τύπου και ως συμπεραίνωμεν τοπικοί ηγέτες αντιπολιτεύσεως προπαγανδίζουν γραμμήν μη αποβιβάσεως πληρωμάτων. Στοπ. Ούτω δυνατόν ενθαρρυνθούν οπαδοί ΕΔΑ και αναρχικά στοιχεία πρόκλησιν επεισοδίων. Κατόπιν τούτων τυχόν αποβίβασις πληρωμάτων ενέχει και πιθανότητα κινδύνων διασαλεύσεως τάξεως. Παρακαλούμεν διατάξητε κ.λπ.».¹³⁴ Έτσι, σύμφωνα με τα λόγια του υπουργού Εθνικής Άμυνας της ΕΡΕ Πρωτοπαπαδάκη στη Βουλή «δεν ήτο δυνατόν λοιπόν, κύριε Πρόεδρε, παρά να τεθή η κατάσταση αυτή υπ' όψιν των αρμοδίων αμερικανικών αρχών. Συγχρόνως δε εγένετο και υπόδειξις προς αυτάς ότι θα ήτο σκοπιμώτερον προς αποφυγήν ενδεχομένως ανοήτων αλλά δυσαρέστων επεισοδίων, να μη γίνη η επίσκεψις εις την Κρήτην και να μην εξέλθουν οι αξιωματικοί και οι ναύται». Ο Πρωτοπαπαδάκης διαπίστωνε, έπειτα, επικαλούμενος μάλιστα πληροφορίες «αρμοδίων κρατικών υπηρεσιών» ότι στη συγκέντρωση που πραγματοποιήθηκε στο νησί «οι ρήτορες εξήψαν τον λαόν και εναντίον του αμερικανικού παράγοντος, ως εξάγεται τούτο και εξ αυτού τούτου του κειμένου του ψηφίσματος διαμαρτυρίας», καθώς και ότι «εντός του πλήθους είχαν παρεισφύσει και κομμουνιστικά στοιχεία, άτινα δια καταλλήλων συνθημάτων έστρεψαν την μήνιν των διαδηλωτών και κατά των Αμερικανών ως συνάγεται και εκ του γεγονότος ότι

¹³² J. Darwin, *The Empire project. The rise and fall of the British world system, 1830-1970*, Κέμπριτζ 2009, σ. 578-579· K. Morgan, *Twentieth-century Britain. A very short introduction*, Οξφόρδη 2000, σ. 69· A. Dobson, *Anglo-American relations in the twentieth century of friendship, conflict and the rise and decline of superpowers*, Λονδίνο 1995, σ. 101-102· R. Johnson, *British imperialism*, Μπάσινγκστοουκ 2003, σ. 199, 201-202.

¹³³ Η στρατιωτική παρουσία των ΗΠΑ στο έδαφος της Ελλάδας χρονολογείται από την εποχή του Δόγματος Τρούμαν το 1947. Το 1953 υπεγράφη συμφωνία μεταξύ των δύο χωρών για την εγκατάσταση αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα, ταυτόχρονα με την εξασφάλιση και άλλων διευκολύνσεων. Ο αριθμός των στρατιωτικών αυτών εγκαταστάσεων επρόκειτο, κατά τις επόμενες δεκαετίες, να πολλαπλασιαστεί. Βλ. Στεφανίδη, *Ασύμμετροι Εταίροι*, ό.π., σ.199· Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Ε', Αθήνα 1999, σ. 15-16· *Όλα όσα πρέπει να ξέρετε για τις... βάσεις*, Αθήνα 1990, σ. 33-36.

¹³⁴ Α. Πρωτοπαπαδάκης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΙΣ'*, 18 Μαΐου 1956.

ηκούσθησαν διαδηλωταί αξιούντες την επί του εξώστου εμφάνισιν του γνωστού ιατρού Χιωτάκη».¹³⁵ Μέσα από τα γεγονότα αυτά και την παρουσίασή τους από την κυβερνητική πλευρά, έρχονται στο φως διαδοχικές πλευρές των δυναμικών που το Κυπριακό πυροδοτούσε και που συνυφαίνονταν με την εκδήλωση των αντιαμερικανικών τάσεων. Η οργή για τους απαγχονισμούς έβρισκε έκφραση σε αμερικανικούς στόχους όπως ο Έκτος στόλος, την ίδια στιγμή που η ελληνική Κυβέρνηση ερχόταν να λειτουργήσει ως θεματοφύλακας της κοινωνικής τάξης αλλά και των αμερικανικών συμφερόντων. Πολιτικά ο κίνδυνος εντοπιζόταν με σαφήνεια στο χώρο της Αριστεράς, η οποία ταυτιζόταν με τα «αναρχικά στοιχεία». Η πολιτική εξουσία και οι μυστικές υπηρεσίες αξιολογούσαν όσα συνέβαιναν και λάμβαναν μέτρα για την αποτροπή εντάσεων και για την καταπολέμηση της ΕΔΑ. Εντυπωσιακό είναι το ότι αυτό το κουβάρι των γεγονότων και των κρατικών σχεδιασμών ερχόταν ανοιχτά στο φως από τη βήμα της βουλής, καθώς αξιολογούνταν ότι η λαϊκή οργή που το Κυπριακό δημιουργούσε μπορούσε να αποτελέσει την πρώτη ύλη για πολιτικές παρεμβάσεις της Αριστεράς και την εκδήλωση κοινωνικών εκδηλώσεων με αντιαμερικανικό περιεχόμενο. Γι' αυτό και η Κυβέρνηση αναλάμβανε, μαζί με τις μυστικές υπηρεσίες και σε συνεργασία με τους Αμερικάνους, την ευθύνη για τη «διατήρηση της τάξης», ενώ την ίδια ώρα μέσα από το κοινοβούλιο καθιστούσε ενήμερο το Έθνος για τους «κινδύνους» που προέκυπταν από όλα αυτά.

Στο διεθνή χώρο, η ένταση στη Μέση Ανατολή και οι ανησυχίες για τις προοπτικές της Αιγύπτου, της Συρίας και των εθνικιστικών κινημάτων στις αραβικές χώρες γενικότερα,¹³⁶ οδήγησαν τους Αμερικάνους στην αναγγελία του Δόγματος

¹³⁵ Στο ίδιο. Ο Χιωτάκης ήταν δημοτικός σύμβουλος της Αριστεράς στον νομό Χανίων. Αναλυτική παρουσίαση των γεγονότων της Κρήτης στο Στεφανίδη, *En onómati tou éthnous*, σ. 332-335.

¹³⁶ Η κρίση του Σουέζ το 1956 είχε ενισχύσει την ένταση ανάμεσα στις σχέσεις των Αράβων με τη Δύση και είχε ενισχύσει το Νάσερ. Με τη σειρά της, η πορεία της Αιγύπτου ενίσχυε παραπέρα τις εθνικιστικές δυνάμεις στο εσωτερικό του αραβικού κόσμου. Από την πλευρά των ΗΠΑ υπήρχε ανησυχία για το φαινόμενο αυτό, όπως επίσης και ο φόβος για πιθανή εκμετάλλευση των εκδηλώσεων του αραβικού εθνικισμού από την ΕΣΣΔ, βλ. R. Takeyh, *The origins of the Eisenhower Doctrine, The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-57*, Νέα Υόρκη 2000, σ.143-144, 148. Στην Ιορδανία ο φιλοβρετανικών κατευθύνσεων βασιλιάς Χουσεΐν δεχόταν πιέσεις για την αναθεώρηση των σχέσεων της χώρας με τη Μ. Βρετανία, ενώ και για τη Συρία υπήρχαν αμερικάνικες ανησυχίες σε σχέση με την ενίσχυση της Αριστεράς. Βλ. Takeyh, *ό.π.*, σ. 148· I. Pearson, «The Syrian crisis of 1957, the Anglo-American "special relationship", and the 1958 landings in Jordan and Lebanon», *Middle Eastern Studies*, 43 (1), 2007, σ. 47. Στο πλαίσιο αυτό, υποστηρίχης των φιλικών σε αυτές καθεστώτων, οι ΗΠΑ επενέβησαν στρατιωτικά το 1958 στο Λίβανο προκειμένου να διασώσουν το φιλοδυτικό πρόεδρο της χώρας. Την ίδια χρονιά, οι Βρετανοί έστειλαν τα στρατεύματά τους -υπό τις ευλογίες των Αμερικάνων και μέσω της Κύπρου- στην Ιορδανία για να προστατεύσουν το θρόνο του Χουσεΐν που απειλούνταν από εθνικιστές του παναραβισμού. Βλ. O. Westad, *ό.π.*, σ. 126-127· Pearson, *ό.π.*, σ. 58· Nicolet, *ό.π.*, σ. 124.

Αϊζενχάουερ, που ως σκοπό είχε τη διατήρηση των φιλοδυτικών καθεστώτων στην περιοχή. Το Δόγμα Αϊζενχάουερ εξαγγέλθηκε τον Ιανουάριο του 1957 ως δέσμευση των ΗΠΑ να παράσχουν ενισχύσεις στις φιλικές προς τη Δύση χώρες της Μέσης Ανατολής και να ανασχέσουν έτσι τον κομμουνιστικό κίνδυνο.¹³⁷ Τα γεγονότα του Σουέζ, η αποδυνάμωση της Μεγάλης Βρετανίας και η ενίσχυση της επιρροής της ΕΣΣΔ στην περιοχή καθιστούσαν το παραπάνω σχέδιο αναγκαίο για τις ΗΠΑ. Τον Απρίλιο του 1957 ανακοινώθηκε και η προσχώρηση της Ελλάδας στο Δόγμα. Σε κοινή δήλωση με τις ΗΠΑ, διαπιστωνόταν ότι ο διεθνής κομμουνισμός αποτελούσε κίνδυνο για την ελευθερία και, ως εκ τούτου, ήταν απαραίτητη η επαγρύπνηση και η συνεργασία των «ελεύθερων χωρών» για την αντιμετώπισή του.¹³⁸ Ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ, από την πλευρά του υποστήριξε ότι η προσχώρηση της Ελλάδας στο Δόγμα Αϊζενχάουερ οφειλόταν αφενός στη φιλία της χώρας με τους Άραβες και αφετέρου στην ηθική υποχρέωση που η Ελλάδα είχε να συμβάλει στην ανιδιοτελή προσφορά των ΗΠΑ προς τις χώρες της Μέσης Ανατολής: «Εν τοιούτον δόγμα, προσφερόμενον προς τας χώρας της Μέσης Ανατολής, μεταξύ των οποίων και αι φίλταται αραβικαί χώραι, προσφέρουν ενίσχυσιν, ανεξαρτησίαν, προσφέρουν προς όλους χωρίς να ζητή ανταλλάγματα, δεν επιτρέπετο να μην αποδεχθή η Ελλάς. Η βαθειά φιλία, την οποίαν από αιώνων έχομεν με όλας τας αραβικάς χώρας, το γεγονός ότι εις κάθε κρίσιν των αραβικών χωρών κατά τους τελευταίους μήνας ευρέθημεν ευθυγραμμισμένοι με αυτάς και ουχί με άλλους, επίσης φίλους μας, επέβαλε να αποδεχθώμεν ένα δόγμα, το οποίον θα μας επιτρέπη δια της αναγνώρισεώς του, να έχωμεν βαρύνοντα λόγον, όταν τον λόγον αυτόν, της θερμής φιλίας, τον χριασθούν τα φίλα αραβικά κράτη, όταν τον χριασθούν εις το πλαίσιον μιάς πολιτικής, η οποία γεννάται μόλις, αλλ' η οποία δύναται να αποτελέση εν μέγα πολιτικόν οικοδόμημα. Παραλλήλως, όμως, εκτός αυτής της διαθέσεώς μας, είχομεν και άλλον σοβαρόν λόγον, δια να αναγνωρίσομεν το Δόγμα Αϊζενχάουερ. Είχομεν μίαν ηθικήν υποχρέωσιν, να βοηθήσωμεν την φίλην υπερατλαντικήν δημοκρατίαν εις την άσκησιν μιάς πολιτικής, την οποίαν αναγνωρίζομεν ως υγιά, εις την άσκησιν μιάς

¹³⁷ Takeyh, *ό.π.*, σ. 152, 157· Westad, *ό.π.*, σ. 126· R. McMahon, *Cold War, a Very Short Introduction*, Νέα Υόρκη 2003, σ. 69.

¹³⁸ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 230· Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 493-494.

πολιτικής η οποία προσφέρει και δεν ζητεί». ¹³⁹ Την υποστήριξή της στην αμερικάνικη πρωτοβουλία εξέφρασε και η Μ. Βρετανία.

Για την ΕΔΑ, η πρόσδεση της Ελλάδας σε μια τέτοια προοπτική αποτελούσε πλήγμα για την ανεξαρτησία και την ειρήνη, αφού ενέτασσε οργανικά τη χώρα στη στρατηγική συντριβής των ανταποικιακών κινήματων, ενώ παράλληλα ενέτεινε τη διεθνή της απομόνωση φέρνοντάς την σε αντίθεση με τη Συρία και την Αίγυπτο. ¹⁴⁰ Υπό αυτή την οπτική, η προσχώρηση στο Δόγμα Αϊζενχάουερ και η αξίωση αυτοδιάθεσης της Κύπρου κρίνονταν ως δύο προοπτικές ασυμβίβαστες μεταξύ τους. ¹⁴¹ Το Δόγμα αυτό για την ΕΔΑ, από τη στιγμή που ως βασικό σκοπό του είχε την αναχαίτιση των ανταποικιακών κινήματων των αραβικών λαών και την εγκαθίδρυση νέων μορφών αποικιοκρατίας για την εξυπηρέτηση των «αμερικάνικων μονοπωλίων», συνέπλεε εκ των πραγμάτων με τη «νατοποίηση» του Κυπριακού, την απόπειρα εξομάλυνσης των όποιων «ενδοσυμμαχικών» διενέξεων και την αναπαραγωγή της ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας. Αντίστοιχο περιεχόμενο είχαν και οι τοποθετήσεις του ΚΚΕ επί του ζητήματος. ¹⁴² Για τους λόγους αυτούς, η ΕΔΑ καλούσε το λαό «μέσα εις τα πλαίσια της δημοκρατικής συνταγματικής νομιμότητος και του κοινοβουλευτισμού» να αποτρέψει την εγκατάσταση στρατιωτικών βάσεων με πυρηνικά όπλα σε ελληνικό έδαφος και την εμπλοκή της Ελλάδας σε αυτή τη φάση υποτροπής του Ψυχρού Πολέμου. ¹⁴³ Επιπλέον, γινόταν κάλεσμα και στα κόμματα της αντιπολίτευσης που είχαν εκφράσει επιφυλάξεις να αντιδράσουν άμεσα, έτσι ώστε να αποτραπούν οι «μοιραίες συνέπειες» της ένταξης της χώρας στο Δόγμα αυτό. ¹⁴⁴ Επρόκειτο για μια ακόμα έκφραση της πολιτικής του «εθνικού μετώπου», που σύμφωνα με το πρόγραμμα της ΕΔΑ και του ΚΚΕ έπρεπε να σχηματιστεί. Στην κατεύθυνση αυτή συνηγορούσε και το ΚΚΕ: «Στην κίνηση αυτή, που αποτελεί και μια απάντηση για την ένταξη της Ελλάδας στο “δόγμα Αϊζενχάουερ” συμμετέχουν πρώην υπουργοί, αντιστράτηγοι, καθηγητές του Πανεπιστημίου και του

¹³⁹ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 344.

¹⁴⁰ «Δηλώσεις του Ι. Πασαλίδη», 8.5.1957, στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 23· *Αυγή*, 11.9.1957· Τ.Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 493-494.

¹⁴¹ *Αυγή*, 25.7.1958.

¹⁴² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1957, σ. 118.

¹⁴³ *Αυγή*, 9.5.1957.

¹⁴⁴ «Η Αμερικανική επέμβαση στη Συρία και οι κίνδυνοι για την Ελλάδα», Ανακοίνωση της Δ.Ε της ΕΔΑ, στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 35.

Πολυτεχνείου, ακαδημαϊκοί, επιστήμονες, συγγραφείς, λογοτέχνες, έμποροι, βιομήχανοι. Η προσέγγιση του ατομικού κινδύνου και στην Ελλάδα συγκίνησε και έθεσε σε κίνηση και κείνα τα στοιχεία και κύκλους της αστικής τάξης, που δεν έχουν συνδέσει την τύχη τους με το ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο, γιατί τα ατομικά όπλα θίγουν όλους τους πολίτες ανεξάρτητα από κοινωνικές και πολιτικές αντιλήψεις». ¹⁴⁵

Τόσο η ΕΔΑ και το ΚΚΕ όσο και το ΑΚΕΛ αντιλαμβάνονταν και τοποθετούσαν τον εαυτό τους άνευ όρων στο αντίπαλο στρατόπεδο των ΗΠΑ. Ειδικά ως προς την ανάμιξη των ΗΠΑ στο Κυπριακό, η ΕΔΑ εκτιμούσε ότι είχε τη σημασία της εμφάνισης, πέρα από την ήδη υπάρχουσα αποικιοκρατική πολιτική και εγκληματική καταστολή των Βρετανών στο νησί, ενός νέου και χειρότερου «δυνάστη» που θα αναλάμβανε το ρόλο του νεοαποικιοκράτη και θα αναπλήρωνε το κενό μετά την εκδίωξη των Βρετανών από την αντιαποικιακή εξέγερση του λαού. Η θέση του κόμματος ήταν σαφής: «Η στάσις, λοιπόν, των ΗΠΑ, απέναντι στο Κυπριακό, δεν προέρχεται από άγνοια ή μηχανορραφίες των Άγγλων. Είναι στάσις μελετημένη, συνέχεια του επαισχύντου μηνύματος Ντάλλες και της εχθρότητας κατά τας συζητήσεις της προσφυγής μας, σε προηγούμενες συνελεύσεις του ΟΗΕ. Και απ' όλα αυτά, καμμία αυταπάτη δεν επιτρέπεται για το ότι την ίδια στάσιν θα τηρήσουν και στην προσεχή συζήτησιν του ΟΗΕ. Η κυβέρνησις των ΗΠΑ ήταν και παραμένει προστάτης των αποικιακών, εχθρός των απελευθερωτικών κινημάτων των αποικιακών λαών, αδίστακτος προασιπστής των οικονομικών και στρατηγικών συμφερόντων της στη Μέση Ανατολή. Και γι' αυτούς τους λόγους υποστηρίζει την διαιώνισιν της αποικιοκρατίας στην Κύπρο». ¹⁴⁶ Σύμφωνα με την ΕΔΑ, οι Ηνωμένες Πολιτείες αποτελούσαν, στο πλαίσιο του «ελεύθερου κόσμου», την ηγεμονική δύναμη του «νέου» ιμπεριαλισμού: «Αυτό το σύστημα των παγκοσμίων σχέσεων έχει ιστορικά πια ξεπερασθή. (Εμείς οι Έλληνες το βλέπουμε ολοκάθαρα στην περίπτωση της Κύπρου). Στην βαθειά κρίσιν του έχουν εμπλακή όχι μόνο οι δυνάμεις του παλαιού ιμπεριαλισμού (Αγγλία, Γαλλία) αλλά και του καινούργιου (Ην. Πολιτείες). Όλες αυτές οι δυνάμεις προσφέρουν μια ιδεολογία, την ιδεολογία του “ελεύθερου κόσμου”. Και μια μέθοδο δράσεως». ¹⁴⁷ Σκοπός της δύναμης αυτής του

¹⁴⁵ «Μπροστά σε νέους κινδύνους», *Νέος Κόσμος*, αρ. 6, Ιούλιος 1957, σ. 7.

¹⁴⁶ «Απόφαση της Δ.Ε της ΕΔΑ», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 9-10.

¹⁴⁷ «Η πολιτική εισήγησις του προέδρου της ΕΔΑ κ. Ι. Πασαλίδη», στο *Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, 15-18 Ιουλίου 1956, Αθήνα, Αύγουστος 1956, σ. 16.

«νέου» ιμπεριαλισμού ήταν «πώς θα ριχτούν στον πόλεμο για τα Αμερικάνικα συμφέροντα οι ανεξάρτητες χώρες όλου του κόσμου καθώς και οι αποικίες όλων των παλαιών αποικιακών δυνάμεων όπως είναι η Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ολλανδία κ.λπ.». Επρόκειτο για μια χώρα στην οποία «οι Αμερικανικοί παράγοντες που ουσιαστικά κυβερνάνε την Αμερική [...] δεν είναι άλλοι από τους ανθρώπους που κρατάνε στα χέρια τους τα Αμερικανικά μονοπώλια και καθορίζουν την τύχη της χώρας τους και την παγκόσμια πολιτική της με βάση τα συμφέροντά τους».¹⁴⁸ Ως τώρα, σύμφωνα με την *Αυγή*, οι ΗΠΑ είχαν υποσκάψει διπλωματικά την προοπτική αυτοδιάθεσης του νησιού, είχαν χαρακτηρίσει τον ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ ως τρομοκρατία, είχαν αποδεχτεί το σύνταγμα Ράντκλιφ -καθιστώντας τη στάση τους εξόφθαλμα εχθρική- και είχαν συγκαλύψει τις βρετανικές βιαιότητες στο νησί. Τώρα, ο αμερικάνικος Έκτος στόλος βρισκόταν προ των πυλών έτοιμος να καταστήσει την Κύπρο μόνιμο ορμητήριό του.¹⁴⁹ Παράλληλα, το κόμμα της ΕΔΑ αναδείκνυε τις πολιτικές πιέσεις που οι ΗΠΑ ασκούσαν στην ελληνική Κυβέρνηση υπό την απειλή περικοπής της «βοήθειας».¹⁵⁰ Η εχθρότητα των ΗΠΑ έναντι του κυπριακού αγώνα ήταν, για την ΕΔΑ, πολύπλευρη: οικονομικοί εκβιασμοί, διπλωματικοί ελιγμοί, απειλές για διχοτόμηση, μεροληπτική υποστήριξη της Τουρκίας που ήθελε «να κάνει φέτες με το χατζάρι της την Κύπρο».¹⁵¹ Ως εκ τούτου, για το κόμμα της Αριστεράς, με τον όλο και πιο ενεργό ρόλο των Η.Π.Α το «στρατόπεδο των ιμπεριαλιστών» γινόταν όλο και πιο «επικίνδυνο». Εντός του στρατοπέδου αυτού οι ΗΠΑ αποτελούσαν πλέον την ηγεμονική θέση και ερχόνταν να αναπληρώσουν τη θέση των παλιών αυτοκρατοριών και να παίζουν τον πρωτεύοντα ρόλο στην καταδυνάστευση των λαών όλου του κόσμου.¹⁵²

¹⁴⁸ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 694, φ. 1, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

¹⁴⁹ *Αυγή*, 26.6.1957.

¹⁵⁰ «Τοποθέτηση αντιπροσωπείας της Δ.Ε. ΕΔΑ στον Πρόεδρο της Κυβερνήσεως και στον υπουργό Εσωτερικών», 9.1.1957, στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 11.

¹⁵¹ Ι.Πασσαλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ο΄*, 19.2.1958.

¹⁵² Αντίθετα, σε πολλές εκφράσεις της «εθνικόφρονος» πλευράς του κινήματος για την Ένωση η όλο και περισσότερο ηγεμονική παρουσία των ΗΠΑ δεν αντιμετωπιζόταν αρνητικά, αλλά εκλαμβάνονταν σαν παράγοντας που θα μπορούσε να ευνοήσει τις ελληνικές αξιώσεις. Υπήρχε, δηλαδή, η ελπίδα ότι οι αμερικανοβρετανικές αντιθέσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν θετικά υπέρ της Ένωσης: «Ας μην ξεχνούμε, πως και δια τους αμερικάνους ο άγγλος είναι εξ ίσου κακός φίλος και άτιμος σύμμαχος. Το ξέρουν καλά αυτοί οι αμερικανοί πολίτες και οι υπεύθυνοι της εξωτερικής πολιτικής των. [...] Έπειτα ας μην αγνοούμε πως και η Αμερική έχει απότερον σκοπόν ανά την Μεσόγειον. Και είναι ο σκοπός αυτός γνωστός εις όλους τους γνωρίζοντας ολίγην πολιτικήν. Δηλαδή η υποκατάστασις της αγγλικής Κυριαρχίας ανά τον αποικιακόν κόσμον και ειδικώτερον ανά την Μεσόγειον. Τούτο είναι παρήγορον δι' όλους τους αδυνάτους και μικρούς λαούς αλλά και ενδεδειγμένον δια το Αμερικανικόν

Αντίστοιχα και το ΑΚΕΛ, υιοθέτησε τη θέση ότι στη μεταξύ των καπιταλιστικών κρατών και οικονομιών αντιπαράθεση τα αμερικανικά μονοπώλια αποκτούσαν ηγεμονική παρουσία, αφαιρώντας σταδιακά θέσεις από τα αντίστοιχα βρετανικά και γαλλικά στις χώρες της Μέσης Ανατολής.¹⁵³ Γι' αυτό και, όπως υποστήριζε το ΚΚΕ, «χρειάζεται, παλαιώνοντας τον άγγλο κατακτητή, όξυνση της επαγρύπνησης, ξεσκεπάσμα και πάλη ενάντια στα σχέδια του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού, που δουλεύει για να τον αντικαταστήσει».¹⁵⁴ Η τάση αυτή των ΗΠΑ, να επιδιώκουν την προς όφελός τους αξιοποίηση των παραδοσιακών οικονομικών, πολιτικών και στρατηγικών θέσεων της Μεγάλης Βρετανίας στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή, επισημαινόταν στο *Νέο Κόσμο* ήδη από το 1950.¹⁵⁵ Το Κομμουνιστικό Κόμμα Αγγλίας έφτανε, μάλιστα, στο σημείο να ερμηνεύει τα δεδομένα της αμερικάνικης διείσδυσης στις χώρες της Βρετανικής αυτοκρατορίας ως ένδειξη μετατροπής της δεύτερης σε αμερικανικό «δορυφόρο».¹⁵⁶ Οι παραπάνω προϋποθέσεις συγκροτούσαν το ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μορφοποιούνταν ο χαρακτήρας του «αντιαμερικανισμού» της Αριστεράς κατά την εποχή αυτή.¹⁵⁷ Στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ συμβόλιζαν την ιδεολογική επιλογή του καπιταλιστικού μοντέλου στην οικονομία και την πολιτική. Για την Αριστερά, η υποστήριξη στη Σοβιετική Ένωση συνοδευόταν αυτόματα από την τοποθέτηση ενάντια στην Αμερική. Ο διαχωρισμός του κόσμου σε δύο ψυχροπολεμικά στρατόπεδα σήμαινε ότι κάθε προσπάθεια φθοράς του ενός λειτουργούσε ενισχυτικά για το άλλο. Ο «αντιαμερικανισμός» γινόταν, έτσι, μέσο για την αποδυνάμωση του στρατοπέδου των ΗΠΑ στον παγκόσμιο Ψυχρό Πόλεμο και παράγοντας ανάσχεσης της οικοδόμησης συμμαχιών υπό την ηγεμονία τους. Και όλα αυτά, σε μια ιστορική συγκυρία κατά την οποία υπήρχε το μόνιμο ενδιαφέρον των ΗΠΑ για τη σταθερή προσήλωση της Ελλάδας στο Δυτικό στρατόπεδο, πράγμα που, βέβαια, ήταν δυνατόν να διασφαλιστεί

Έθνος. Εφ' όσον θέλει να υπάρξει η Δύσις ως ιδέα, αλλά και ως Ελευθέρα Δημοκρατία», στο Χ. Γκόνιας, «Έπειτα από τον λόγον του θρόνου, με θάρρος και αποφασιστικότητα», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 36, 20 Απριλίου-20 Μαΐου 1956, σ. 12.

¹⁵³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

¹⁵⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/34, «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», Σεπτέμβριος 1957, ΑΣΚΙ.

¹⁵⁵ Υ. Ζβιαγκίν, «Ο αγγλοαμερικανικός ανταγωνισμός στην Εγγύς και Μέση Ανατολή», *Νέοι Καιροί*, αρ. 9/1950, στο *Νέος Κόσμος*, αριθμός 4 (22), Απρίλης 1950, σ. 206-211.

¹⁵⁶ «Ο δρόμος της Μεγάλης Βρετανίας προς το σοσιαλισμό, το πρόγραμμα του Βρετανικού Κομμουνιστικού Κόμματος», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1951, σ. 25-26.

¹⁵⁷ J. Gienow-Hecht, «Always blame the Americans: Anti-Americanism in Europe in the twentieth century», *American Historical Review*, Οκτώβριος 2006, σ. 1069.

μόνο με τη διατήρηση στο εσωτερικό της χώρας ενός πολιτικού καθεστώτος συμβατού με το πλαίσιο αυτό.¹⁵⁸

Ως προς τις σχέσεις της Ελλάδας με τη Δύση, ιδιαίτερη σημασία έλαβε το ζήτημα της εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων στη χώρα. Η επιτυχία του Σπούτνικ, το φθινόπωρο του 1957, είχε δείξει με εντυπωσιακό τρόπο την τεχνολογική πρόοδο της ΕΣΣΔ, που ήταν πλέον σε θέση να πλήξει στρατιωτικά τις ΗΠΑ. Τέθηκε τότε επί τάπητος, στο πλαίσιο των κινήσεων που εξετάζονταν ως απάντηση, το ενδεχόμενο εγκατάστασης αμερικανικών πυραύλων στο ελληνικό έδαφος. Η πιθανότητα εγκατάστασης πυραύλων μέσου βεληνεκούς ήρθε προς συζήτηση στις ΗΠΑ στις αρχές του 1957, βάσει του γενικότερου σχεδιασμού για την ενίσχυση της πυρηνικής αποτροπής στη Δυτική Ευρώπη. Από την πλευρά, όμως, του State Department και της αμερικανικής Πρεσβείας στην Ελλάδα εκφράστηκαν ανησυχίες σε σχέση με το αρνητικό πολιτικό κλίμα στη χώρα. Η ΕΣΣΔ, από την πλευρά της, είχε προειδοποιήσει τα ευρωπαϊκά κράτη-μέλη του ΝΑΤΟ να μην προχωρήσουν στην εγκατάσταση πυρηνικών και έκανε λόγο για κίνδυνο πυρηνικού ολέθρου.

Το ζήτημα αναδείχτηκε σε βασικό σημείο αντιπαράθεσης στις αρχές του 1958, συσχετιζόμενο αναπόφευκτα την περίοδο εκείνη με τις εξελίξεις στο Κυπριακό και τις έντονα ουδετερόφιλες τάσεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας. Τόσο η κυβέρνηση της ΕΡΕ όσο και το μεγαλύτερο τμήμα του Κέντρου συμφωνούσαν ως προς την εγκατάσταση των πυραύλων, αλλά κάτι τέτοιο περιπλεκόταν δεδομένης της αντίθεσης του μεγαλύτερου τμήματος της ελληνικής κοινωνίας. Στην περίπτωση αυτή, οι λόγοι της Ουδετεροφιλίας και της μη εμπλοκής της Ελλάδας σε πολεμικά σενάρια ήταν κοινωνικά πλειοψηφικοί, σε αντιδιαστολή με την πολιτική βούληση της ΕΡΕ αλλά και του Κέντρου. Οι εξελίξεις στο Κυπριακό ήταν λογικό να επηρεάζουν τις εκτιμήσεις της ελληνικής Κυβέρνησης. Τόσο οι έλληνες αξιωματούχοι όσο και η αμερικανική Πρεσβεία θεωρούσαν ότι η συζήτηση για τους πυραύλους άνοιγε το δρόμο στην «κομμουνιστική προπαγάνδα».

¹⁵⁸ B. O' Connor, «The anti-American tradition, A history in four phases», στο B. O' Connor και M. Griffiths (επιμ.), *The rise of anti-americanism*, Άμπινγκτον 2006, σ. 14· D. Sassoon, *One hundred years of socialism. The west european left in the twentieth century*, Λονδίνο 2010, σ. 209· B. Rubin, J. Rubin, *Hating America. A history*, Οξφόρδη 2004, σ. 126· Σ. Ριζάς, *ό.π.*, σ. 32-33.

Το σκηνικό συμπλήρωνε η καμπάνια της ΕΔΑ ενάντια στην εγκατάσταση πυραύλων, που έθεσε το θέμα στο επίκεντρο της εκστρατείας για τις εκλογές του 1958. Το κόμμα της Αριστεράς στις παρεμβάσεις του ιεραρχούσε το ζήτημα ως πρωταρχικής σημασίας: «Η χώρα μας θ' αντιμετωπίσει το ενδεχόμενο βέβαιου αφανισμού αν μετατραπεί σε ορμητήριο θερμοπυρηνικού πολέμου εναντίον άλλων χωρών».¹⁵⁹ Και συνέδεε το ζήτημα με την πολιτική ανάλυση της συγκυρίας: «Το μέγα θέμα των βάσεων δεν πρέπει και δεν μπορεί να κρίνεται με κριτήρια ιδεολογικά και πολιτικά. Είναι πρόβλημα κατ' εξοχήν εθνικό που αφορά τη ζωή όλων των Ελλήνων. Ένας μονάχα δρόμος υπάρχει, να βγει η χώρα μας από το αδιέξοδο που μας οδηγεί η ψυχροπολεμική νοοτροπία. «Η ειρηνική και ενεργός συνύπαρξις αποτελεί το μοναδικόν μέσον αποφυγής του πολέμου και την μοναδικήν οδόν δια την πρόοδον της ανθρωπότητος» ετόνισε ο αντιπρόεδρος της Γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης κ. Καρντέλι».¹⁶⁰ Για την ΕΔΑ, οι σχεδιασμοί αυτοί εντάσσονταν στους ψυχροπολεμικούς υπολογισμούς των ΗΠΑ, που ήθελαν να μετατρέψουν την Ευρώπη σε βάση πυραύλων και γι' αυτό το σκοπό δεν δίσταζαν «ν' απαλλοτριώσουν ακόμα πιο πολύ τα κυριαρχικά δικαιώματα αυτών των χωρών, να στερεώσουν και ν' απλώσουν ακόμα πιο πολύ την οικονομική και πολιτική εξάρτηση των συμμάχων τους και απειλώντας τους με τον κίνδυνο που δήθεν διατρέχουν από τη Σ. Ένωση, να τους μετατρέψουν σε πειθήνια όργανα των κοσμοκρατορικών τους σχεδίων. Να ανακόψουν επίσης το παντοδύναμο λαϊκό ρεύμα της ουδετεροφιλίας που πιέζει προς διαπραγματεύσεις, καθώς και το ρεύμα της ουδετεροφιλίας που άρχισε να κατακλύζει και την Ευρώπη».¹⁶¹

¹⁵⁹ *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η εγκατάσταση βάσεων πυραύλων ενισχύει πράγματι την άμυνα της χώρας και προωθεί την υπόθεση της ειρήνης*, Αθήνα, Φεβρουάριος 1958, σ. 3.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 5-6.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 12. Η τοποθέτηση αυτή της ΕΔΑ για το θέμα των πυραύλων, ήταν μια ακόμα αφορμή ώστε το «εθνικόφρων» στρατόπεδο να κάνει και πάλι λόγο για συνωμοσία του διεθνούς κομμουνισμού εναντίον του «ελεύθερου κόσμου». Και όχημα για τη μεταφορά της πολιτικής αυτής στην Ελλάδα θεωρείτο η ΕΔΑ. Σε αυτό το μήκος κύματος, ο βουλευτής Τριαντάφυλλος Μιχαηλίδης έγραφε: «Και άλλη μία απόδειξις της δουλικής υποταγής της ΕΔΑ εις τας εντολάς της Μόσχας είναι η υπ' αυτής διεξαγόμενη προπαγανδιστική εκστρατεία κατά των πυρηνικών όπλων. Η προσπάθεια του ελευθέρου κόσμου, και δια του ατομικού του εξοπλισμού και της εγκαταστάσεως ατομικών βάσεων, καλύτερας και αποτελεσματικότερας οργανώσεως της αμύνης του έχει γίνει το κέντρον της οργανωμένης και πολυμερούς πολεμικής της ηγεσίας του διεθνούς κομμουνισμού. Ο κύριος στόχος της τρεχούσης γραμμής της ηγεσίας του διεθνούς κομμουνισμού, είναι η δια παντός τρόπον παρεμπόδισις της οργανώσεως της αμύνης του ελευθέρου κόσμου και η προσπάθεια μεταστροφής της κοινής γνώμης του ελευθέρου κόσμου κατά των κυβερνήσεών του και η δημιουργία ατμόσφαιρας φοβίας και αντιποίνων», στο Τ. Μιχαηλίδης, *Τι είναι και τι θέλει η ΕΔΑ*, Αθήνα 1958, σ. 58-59.

Την ίδια στιγμή, το ζήτημα είχε μεγάλη σημασία και για την ΕΣΣΔ, όπως φαίνεται και από τις σοβιετικές παρεμβάσεις. Ο πρεσβευτής Σεργκέγιεφ, τόνιζε σε απόρρητη συνομιλία του με τον Μ. Γλέζο ότι «το ζήτημα αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό και οι δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας πρέπει να κάνουν ό, τι είναι δυνατόν για να εμποδίσουν την πραγματοποίηση των αμερικανικών σχεδίων για τη μετατροπή της Ελλάδας σε πυρηνική βάση».¹⁶² Η εγκατάσταση πυραύλων σε ελληνικό έδαφος τελικά δεν πραγματοποιήθηκε. Το γεγονός αυτό, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια από τις μεγαλύτερες νίκες της ΕΔΑ, την ώρα που η αμερικανική Πρεσβεία αλλά και ο ίδιος ο αμερικανός πρόεδρος Αϊζενχάουερ αντιλαμβάνονταν τις πολιτικές δυσκολίες και έδειχναν κατανόηση για τους λόγους που δεν επέτρεπαν στην ελληνική Κυβέρνηση να προχωρήσει σε κάτι τέτοιο.¹⁶³ Χαρακτηριστικό είναι το περιεχόμενο της επιστολής που ο στρατηγός Βαν Φλητ απέστειλε στις 9 Μαρτίου 1957, μετά από περιοδεία που πραγματοποίησε στην Ελλάδα, την Αίγυπτο και την Αιθιοπία, στον αμερικανό πρόεδρο Αϊζενχάουερ. Σε αυτήν, μεταξύ άλλων, ανέφερε: «Ο πρόεδρος Καραμανλής έχει ανάγκη της βοήθειάς μας. Η αντιπολίτευση έχει εγείρει μεγάλη αναταραχή και εφόσον θα επικρατούσε με την υποστήριξη της αριστεράς, η Ελλάς θα απέβαινε κράτος ουδέτερο».¹⁶⁴

Τη συσχέτιση του θέματος των βάσεων με την Αριστερά, το Κυπριακό και το γενικότερο πολιτικό κλίμα και τις κοινωνικές αντιδράσεις, επιβεβαιώνει στις βιογραφικές του σημειώσεις και ο Καραμανλής: «Τη εποχή εκείνη, των απειλών της Ρωσίας και της εντόνου προπαγάνδας του εγχώριου κομμουνισμού, είχαν εκδηλωθεί μία ζωνρά αντίδρασης κατά της εγκαταστάσεως βάσεων επί ελληνικού εδάφους».¹⁶⁵ Αντίστοιχα διαμορφωνόταν στη συγκυρία αυτή και η κυβερνητική ρητορική, περιγράφοντας και πάλι την Αριστερά ως εχθρό του έθνους. Σε προεκλογική του ομιλία τον Απρίλιο του 1958 στη Θεσσαλονίκη, ο έλληνας πρωθυπουργός ανέφερε τα εξής: «Ομιλών επί της εξωτερικής πολιτικής της χώρας δεν δύναμαι να μην αναφερθώ εις το περίφημον θέμα των βάσεων, τοςούτω μάλλον καθ' όσον εξ αιτίας

¹⁶² Παρατίθεται στο Β. Κόντης, Γ. Μουρέλος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμυρνόβα, Ν. Γ. Τομιλίνα, *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 181.

¹⁶³ Αρχείο Κ. Πυρομάγλου, φ. 7.1, «Δακτυλογραφημένο κείμενο εντύπου σχετικού με την εγκατάσταση σε ελληνικό έδαφος θερμοπυρηνικών βάσεων», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου· Ι. Στεφανίδης, *Ασύμμετροι Εταίροι*, ό.π., σ. 163, 165, 168, 178-179, 180-181, 182· Ε. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό.π., σ. 95-97.

¹⁶⁴ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 311.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 497.

αυτού εδημιουργήθη επιτηδείως μία επικίνδυνος σύγχυσις. Ο κομμουνισμός και οι συνοδοιπόροι του, επιθυμούντες να κρατήσουν ηθικώς και υλικώς αφωπλισμένην την Ελλάδα, επροκάλεσαν την σύγχυσιν αυτήν και προσπαθούν να εμπνεύσουν εις τον λαόν μας το αισθημα της φοβίας. Το θέμα όμως τούτο, το οποίον αφορά την ασφάλειαν της χώρας μας και το οποίον αυτήν την στιγμήν δεν υφίσταται δια την Ελλάδα, δεν πρόκειται να κριθῆ από τους εχθρούς του έθνους. Θα το κρίνη, εάν και όταν ανακύψῃ -και τούτο θα εξαρτηθῆ από την εξέλιξιν της διεθνούς καταστάσεως- η υπεύθυνη Κυβέρνησις, την οποίαν θα αναδείξετε, και η εθνική αντιπροσωπεία».¹⁶⁶ Με αυτόν τον τρόπο, πριν τη διεξαγωγή των εκλογών, η ΕΔΑ κηρυσσόταν ως εχθρός του έθνους και, επομένως, ανεξαρτήτως εκλογικού αποτελέσματος, μη νομιμοποιούμενη να εκφέρει λόγο για κρίσιμα «εθνικά» ζητήματα, όπως ήταν αυτό των βάσεων.

Είναι σημαντικό, ωστόσο, να επισημανθῆ πως, παρά τις πολιτικές πρωτοβουλίες της ΕΔΑ για τον αναπροσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, από το κόμμα της Αριστεράς δεν διατυπωνόταν κάποια πρόταση πλαισίωσης και υποστήριξης του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Ως ενδεδειγμένη εξωτερική πολιτική παρουσιαζόταν η Ουδετερότητα: «Η απλούστευσις ή υποτελείς του Ν.Α.Τ.Ο ή εις το Σοβιετικόν μπλοκ, είναι χονδροειδές τέχνασμα προπαγάνδας. Υπάρχουν πολλοί δρόμοι αξιοπρεπούς ανεξαρτήτου πολιτικής. Υπάρχει δυνατότης ασκήσεως αξιοπρεπούς πολιτικής μέσα στα πλαίσια των ιδίων συμμαχιών, όπως κάνουν άλλα κράτη, όπως η Νορβηγία, η Δανία κ.λπ. Υπάρχει η ουδετερότης. Αίγυπτος, Αυστρία, Φινλανδία, Σουηδία».¹⁶⁷ Η στάση αυτή θεωρούνταν εφικτό να επιτευχθῆ ακόμα και στο πλαίσιο του δεδομένου συσχετισμού δυνάμεων, αφού η διεθνής εμπειρία συνηγορούσε σε κάτι τέτοιο και παρείχε παραδείγματα για την ορθότητα αυτής της θέσης, πέρα από τα όποια στεγανά μιας θεώρησης που περιοριόριζε τις κινήσεις στη βάση ενός απόλυτου διπολισμού Ανατολής-Δύσης: «Το να λέγωμεν, ότι εάν βγούμε από το Ν.Α.Τ.Ο εισερχόμεθα εις το παραπέτασμα, εις το σύμφωνον Βαρσοβίας, είναι υπερβολική απλοποίησις. Εν τω μεταξύ ογκώνεται, έφθασε εις το ¼ του κόσμου, η χορεία των ουδετερόφιλων χωρών, Ινδία, Ινδονησία, Αίγυπτος, Ιράκ, Σουηδία, Αυστρία, Φινλανδία, Ελβετία, τόσαι χώραι της Ασίας και της Αφρικής. Έχει

¹⁶⁶ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επίμ.), τ. 3, «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης. Η Κύπρος ανεξάρτητη», Αθήνα 2005, σ. 101.

¹⁶⁷ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις Ξ'*, 11 Μαρτίου 1957.

αποδειχθεί εις την πράξιν, ότι η ασφάλειά των δεν κινδυνεύει. Είναι λοιπόν και η ουδετερότης ένας τρίτος δρόμος». ¹⁶⁸ Σε παρόμοια κατεύθυνση, αλλά με μεγαλύτερη εστίαση στις χώρες του Ανατολικού μπλοκ, στην πρώτη πανελλαδική Συνδιάσκεψη του κόμματος τονιζόταν ότι «διαμορφώθηκαν τρία κέντρα στην παγκόσμια πολιτική: Το κέντρο του σοσιαλισμού, το κέντρο των παλαιών ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και το κέντρο των “ουδετέρων”, που αποτελείται, ως τώρα κυρίως, από χώρες που βγήκαν στη λεωφόρο της εθνικής ανεξαρτησίας. Το πρώτο και το τρίτο, μαζί με όλες τις δυνάμεις που δουλεύουν για την ειρήνη μέσα στο στρατόπεδο του ιμπεριαλισμού, αποτελούν το στρατόπεδο των φιλειρηνικών δυνάμεων. Και η ακτινοβολία του και η ισχύς του καθημερινώς επεκτείνονται, γιατί οι αμοιβαίες σχέσεις σ’ αυτό βασίζονται στις μεγάλες 5 αρχές της ειρηνικής συνυπάρξεως». ¹⁶⁹

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πολιτική αυτή πρόταση της ΕΔΑ αποσυνδεόταν ρητά από την προοπτική αλλαγής κοινωνικού καθεστώτος εσωτερικά, αντανακλώντας την πολιτική στοχοθεσία του κόμματος η οποία προέκρινε τον αναπροσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής του ελληνικού κράτους, χωρίς όμως αυτό να προϋποθέτει την καθεστωτική αλλαγή, η οποία εκείνη τη στιγμή έμοιαζε άλλωστε αδιανόητη και ανύπαρκτη ως ζητούμενο. Με άλλα λόγια, προτεινόταν μόνο η υιοθέτηση εναλλακτικής εξωτερικής πολιτικής, χωρίς την επιδίωξη κλονισμού του υφιστάμενου εσωτερικού πολιτικού καθεστώτος. Από τα μέσα της δεκαετίας, με άξονα τη σοβιετική πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης», ο ρόλος της Ελλάδας τοποθετούνταν εντός του καπιταλιστικού στρατοπέδου χωρίς καμία αξίωση σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της χώρας, με την προϋπόθεση όμως ανεξαρτησίας στην εξωτερική της πολιτική: «Η επανεξέτασις της διεθνούς θέσεως της χώρας δεν προϋποθέτει με κανένα τρόπο οιαδήποτε μεταβολήν εσωτερικού πολιτικού ή κοινωνικού καθεστώτος. Τούτο ανάγεται αποκλειστικώς εις την εξουσίαν κάθε λαού, ρυθμιστού των τυχών του. Βασίζεται εις την αρχήν της ειρηνικής συνυπάρξεως, συνεργασίας και αναπτύξεως φιλικών σχέσεων μεταξύ χωρών με διαφορετικά

¹⁶⁸ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις 30^η*, 14 Δεκεμβρίου 1958. Ο Κ. Πυρομάγλου διατύπωσε τη θέση ότι «η αριστερά δεν θα πρέπει να θεωρήται Ρωσόφιλος και η δεξιά Αμερικανόφιλος. Είναι ως να ισχυριζόμεθα ότι ένα μέρος του Ελληνικού λαού θέλει να θυσιασθή υπέρ της Σοβιετικής Ενώσεως και το άλλος μέρος υπέρ των Ηνωμένων Πολιτειών. Ο διαχωρισμός αυτός δεν είναι ούτε αληθής ούτε ορθός», στο Αρχείο Κ. Πυρομάγλου, φ. 7.1, «Δακτυλογραφημένο κείμενο εντύπου σχετικού με την εγκατάσταση σε ελληνικό έδαφος θερμωπυρηνικών βάσεων», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

¹⁶⁹ «Η πολιτική εισήγησις του προέδρου της ΕΔΑ κ. Ι. Πασαλίδη», στο *Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, 15-18 Ιουλίου 1956*, Αύγουστος 1956, σ. 16-17.

κοινωνικά και πολιτικά καθεστώτα, χωρίς επέμβασιν και ανάμιξιν της μιάς εις τα εσωτερικά της άλλης, αρχήν που επιτυχώς εφαρμόζεται εις Ινδία, Αίγυπτον, Συρίαν κ.ά.». ¹⁷⁰ Το διεθνές ρεύμα της Ουδετεροφιλίας επηρέαζε και άφηνε τη σφραγίδα του και στην ελληνική Αριστερά.

Εν τω μεταξύ, η Βρετανία έφερε στο τραπέζι μία νέα πρόταση, που έμεινε γνωστή ως «Σχέδιο Μακμίλαν». Με αυτό προβλεπόταν η συνέχιση της βρετανικής κυριαρχίας για επτά έτη, ενώ η διοίκηση του νησιού θα ασκούνταν από κοινού μέσω αντιπροσώπων-βοηθών του Κυβερνήτη που θα διόριζαν η Ελλάδα και η Τουρκία. Θα διασφαλιζόταν, επίσης, η κοινοτική αυτονομία και θα σχηματίζονταν αντίστοιχα δύο κοινοτικές βουλές. Με το πέρας των επτά ετών θα εξεταζόταν η δυνατότητα τριπλής - βρετανικής, τουρκικής και ελληνικής- συγκυριαρχίας στο νησί. ¹⁷¹

Σε αυτή τη συγκυρία, η ΕΔΑ πρότεινε την υιοθέτηση μιας κοινής εθνικής πολιτικής ενώπιον της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, η οποία θα εκφραζόταν από μία κοινή αντιπροσωπεία αποτελούμενη από όλα τα κόμματα. Βάση της διακομματικής συμφωνίας προτεινόταν να είναι απόρριψη του σχεδίου Μακμίλαν, ως σχεδίου που η

¹⁷⁰ «Το θέμα της αναθεώρησης της εξωτερικής πολιτικής της χώρας», Απόφαση της Δ.Ε της ΕΔΑ, 22 Σεπτεμβρίου 1957, στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 25-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 23.

¹⁷¹ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 456· Ε. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, σ.151· Τον Ιούνιο του 1958 ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος απέρριψε κατηγορηματικά τις προτάσεις αυτές. Το στοιχείο που καθιστούσε το σχέδιο Μακμίλαν μη αποδεκτό από τους επίσημους διαπραγματευτές των Ελλήνων και των Ελληνοκυπρίων ήταν, περισσότερο απ' όλα, οι εξουσίες που δίνονταν στους Τουρκοκυπρίους και η ανάμιξη της Άγκυρας. Βλ. Λ. Ιεροδιακόνου, *ό.π.*, σ. 270. Η Τουρκία εξέφρασε αρχικά την αντίθεσή της, διατυπώνοντας το αίτημα το τέλος της μεταβατικής περιόδου να οδηγήσει αυτόματα στη διχοτόμηση. Κατηγορηματική ήταν η άρνηση των Κιουτσούκ και Ντενκτάς, που και αυτοί πρόβαλλαν τη λύση της διχοτόμησης. Βλ. F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 1026· Λ. Ιεροδιακόνου, *ό.π.*, σ. 274-276. Η απόρριψη του σχεδίου οδήγησε τους Βρετανούς στην αναθεώρηση ορισμένων σημείων του. Η αναθεωρημένη εκδοχή του παρουσιαζόταν από βρετανικής πλευράς ως κάτι το τετελεσμένο. Η συγκατάθεσή της Τουρκίας ως προς την εφαρμογή του σχεδίου δόθηκε τελικά στις 25 Αυγούστου του 1958, όπως και των Τουρκοκυπρίων, και ο σχεδιασμός του Λονδίνου προς την εφαρμογή του έλαβε χαρακτήρα οριστικό. Βλ. F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 1044-1045· Π. Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 275· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 478,479. Ο Γρίβας, από την πλευρά του, επέμενε να τηρεί αρνητική στάση και, παράλληλα με τις κατηγορίες ενάντια στην ελληνική Κυβέρνηση για υποχωρητικότητα, έκανε με προκήρυξή του γνωστό ότι θα πολεμούσε με κάθε μέσο προκειμένου η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν να καταστεί αδύνατη. Στην πραγματικότητα, οι προοπτικές εμφανίζονταν τώρα δυσοίωνες για την ελληνοκυπριακή πλευρά, γεγονός που οδήγησε τον Μακάριο στην υιοθέτηση μιας νέας στάσης. Θέλοντας να εμποδίσει την εφαρμογή του βρετανικού σχεδίου μετέβαλλε την πολιτική του, διατυπώνοντας μία νέα πρόταση περί εγγυημένης ανεξαρτησίας της νήσου. Η νέα πρόταση του Μακαρίου προκάλεσε αρχικά αρνητικές αντιδράσεις. Ο Γρίβας συνέχισε την πολεμική του ενάντια στην ελληνική Κυβέρνηση και αμφισβήτησε τις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου. Η Άγκυρα υποστήριξε ότι επρόκειτο για ένα σχέδιο ώστε να αποφευχθεί η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν και ο Κιουτσούκ ότι οι προτάσεις του Μακαρίου δεν ήταν τίποτα άλλο από ένα έμμεσο σχέδιο για την επίτευξη της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Αρνητική ήταν αυτή τη στιγμή, και η στάση των Βρετανών. Βλ. F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 1050,1057-1062.

εφαρμογή του θα διαίωνιζε τη βρετανική κυριαρχία και θα προκαλούσε μόνιμες διακοινοτικές διενέξεις και, επιπλέον, η απόρριψη κάθε λύσης που δεν θα προέβλεπε την τελική εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης. Απορριπτικό ήταν το κόμμα της Αριστεράς για μια ενδεχόμενη ενδιάμεση λύση ανεξαρτησίας εντός της Κοινοπολιτείας ή για κάθε λύση που θα περιλάμβανε την ύπαρξη ξένων βάσεων στο νησί.¹⁷² Αποφασιστικής αρνητικής σημασίας ήταν για την ΕΔΑ οι προβλέψεις εισόδου της Τουρκίας στα κυπριακά πράγματα, και γι' αυτό χρειαζόταν να υπάρξει «μια ελληνική αντιμετώπιση του κυπριακού δράματος πριν να είναι πολύ αργά».¹⁷³ Η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν ήταν για την ΕΔΑ εφαρμογή της διχοτόμησης. Σε συνάντηση αντιπροσωπείας του κόμματος με τον Μακάριο, που έγινε μετά από πρωτοβουλία της ΕΔΑ λόγω του διαφαινόμενου αδιεξόδου, συζητήθηκε η ανάγκη αναζήτησης της υποστήριξης όλων των χωρών ανεξαρτήτως κοινωνικού συστήματος και ιδεολογικού προσανατολισμού, επιβεβαιώθηκε η δέσμευση πάνω στη γραμμή της αυτοδιάθεσης της νήσου και έγινε αναφορά στο ασφυκτικό πλαίσιο και τον περιορισμό της ελευθερίας των δημόσιων λαϊκών εκδηλώσεων υπέρ της Ένωσης, η σημασία των οποίων ήταν μεγάλη για τη «διαφώτιση» της διεθνούς κοινής γνώμης και τη σφυρηλάτηση της αναγκαίας εθνικής ενότητας των Ελλήνων.¹⁷⁴

Ενδεικτικές για το πώς η ΕΔΑ αντιλαμβανόταν στη φάση αυτή την ανάγκη αναζήτησης ευρείας υποστήριξης για το Κυπριακό είναι οι επιστολές που απέστειλε το 1958 στο βρετανικό Εργατικό Κόμμα, στο Κομμουνιστικό Κόμμα και στο Κόμμα των Φιλελευθέρων, ειδικά στα σημεία εκείνα στα οποία η ΕΔΑ απευθύνεται με διαφορετικό τρόπο σε καθένα από τα κόμματα αυτά προσαρμόζοντας με κατάλληλο τρόπο τον λόγο της. Στην περίπτωση του Εργατικού Κόμματος αναφέρονταν: «Απευθυνόμαστε ειδικά σε σας που, κατά πάσα πιθανότητα, θα είστε σύντομα στη Βρετανία το κυβερνών κόμμα, και σας παρακαλούμε, παρά την όποια διαφορά στις απόψεις που έχουμε εκφράσει, να ασκήσετε όλη σας την επιρροή για να αποτρέψετε την τωρινή βρετανική Κυβέρνηση από το να προχωρήσει στην εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν». Στο Κομμουνιστικό Κόμμα της Μ. Βρετανίας, η ΕΔΑ, νιώθοντας μεγαλύτερη ιδεολογική εγγύτητα, απευθυνόταν ως εξής: «Θα θέλαμε να εκφράσουμε την ικανοποίησή μας που το κόμμα σας έχει ήδη υιοθετήσει τις απόψεις μας πάνω στο Κυπριακό πρόβλημα. Δεν αμφιβάλλουμε ότι το κόμμα σας θα κάνει κάθε δυνατή

¹⁷² *Αυγή*, 18.6.1958.

¹⁷³ *Αυγή*, 20.6.1958.

¹⁷⁴ *Αυγή*, 16.9.1958· *Αυγή*, 1.10.1958· *Αυγή*, 15.7.1958.

προσπάθεια να αποτρέψει την εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν, στην κατεύθυνση μιας δίκαιας λύσης του Κυπριακού ζητήματος». Στην περίπτωση του Κόμματος των Φιλελευθέρων, η επιστολή της ΕΔΑ ανέφερε: «Ελπίζουμε ειλικρινά ότι εσείς, που έχετε τόσο συχνά αποδείξει την υποστήριξή σας στην Κυπριακή υπόθεση, θα ανταποκριθείτε με κατανόηση. Έχουμε τη βεβαιότητα ότι θα βοηθήσετε προς την κατεύθυνση σφυρηλάτησης ισχυρών σχέσεων ανάμεσα στους λαούς της Μ. Βρετανίας και της Ελλάδας, για το κοινό τους όφελος. Για την προώθηση αυτών των σχέσεων, σας παρακαλούμε να ασκήσετε όλη σας την επιρροή για την αποτροπή της εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλαν και την προώθηση μιας δίκαιας λύσης για το Κυπριακό ζήτημα».¹⁷⁵ Την ίδια αυτή περίοδο, υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου τάσσονταν η Ένωση της Δημοκρατικής Νεολαίας της Ιαπωνίας και το Πανιαπωνικό Συμβούλιο Νεολαίας και Γυναικών, η Ένωση Κομμουνιστών Νέων της Νορβηγίας, η Κομμουνιστική Νεολαία Βελγίου, η Association de la Jeunesse Democratique de Madagascar. Η Eureka Youth League of Australia σε μήνυμά της ανέφερε: «Είμαστε ευτυχείς που υποστηρίζουμε το δίκαιο αγώνα σας και έχουμε επικοινωνήσει με Έλληνες και Κύπριους μετανάστες στην Αυστραλία, ζητώντας τους να συμμετάσχουν σε αυτό το αίτημα. Θα σας γράψουν αυτοί ξεχωριστά».¹⁷⁶

Με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου που ακολούθησαν οι ΗΠΑ ένωσαν ανακούφιση, ελπίζοντας στην εξομάλυνση μιας εστίας διαρκούς έντασης για τη Βορειοατλαντική συμμαχία. Γι' αυτό και έσπευσαν να συγχαρούν με ανακοίνωση του State Department τους αρχιτέκτονες των συμφωνιών και όσους τις υπέγραψαν. Στη Συμφωνία του Λονδίνου οριζόταν ότι έπρεπε το ταχύτερο δυνατό να τεθεί σε ισχύ το Σύνταγμα της Κυπριακής Δημοκρατίας, όμως στην πορεία ανέκυψαν δυσκολίες ως προς την εκπόνηση του Συντάγματος αυτού και χρειάστηκαν διαπραγματεύσεις σε διάφορα επίπεδα με τους Βρετανούς για την επίλυσή τους.¹⁷⁷ Ανοιχτή είχε παραμείνει η εκκρεμότητα της έκτασης των περιοχών που οι Βρετανοί θα διατηρούσαν στο πλαίσιο του νέου κυπριακού κράτους. Η ελληνοκυπριακή πλευρά προσπαθούσε να περιορίσει τα όριά τους όσο το δυνατόν περισσότερο, προκειμένου να μη θιγούν οι κάτοικοι και να μη σημειωθούν απώλειες εδαφών

¹⁷⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «United Democratic Left Party to The Executive Committee of the British Labour Party, The Central Committee of the British Communist Party, The Chairman of the British Liberal Party», 1958, ΑΣΚΙ.

¹⁷⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, 1β, «Διεθνής Έκκλησις Οργανώσεων νέων: απαντητικές επιστολές στην πρωτοβουλία της νεολαίας ΕΔΑ», 1958, ΑΣΚΙ.

¹⁷⁷ Ε. Τζελέπης, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Αθήνα 1965, σ. 116· Π. Τζερμάς, *ό.π.*, σ. 336.

σημαντικών για την οικονομία. Η ελληνική και η τουρκική πλευρά είχαν διαβεβαιώσει τους Βρετανούς ότι η διατήρηση από την πλευρά τους βάσεων στο νησί ήταν κάτι το απολύτως αποδεκτό και δεδομένο. Η Ελλάδα και η Τουρκία δεν είχαν κάποιο άμεσο ενδιαφέρον για την έκταση και το καθεστώς των βρετανικών βάσεων, οπότε αναμενόμενο ήταν η διένεξη να σημειωθεί μεταξύ των Βρετανών και των Ελληνοκυπρίων.¹⁷⁸ Ο Μακάριος έμεινε ουσιαστικά μόνος να διαπραγματεύεται την τελική συγκεκριμενοποίηση των εδαφικών ορίων, τη στιγμή που οι κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα πανηγύριζαν για τη διπλωματική «επιτυχία» τους.¹⁷⁹

Το ΚΚΕ, πάντως, κατηγορούσε τον Αρχιεπίσκοπο ότι αυτό που στην πραγματικότητα έκανε ήταν να προβάλλει την εικόνα μιας υποτιθέμενης αδιαλλαξίας, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να «αποκοιμίσει» το λαό και έπειτα να αποδεχτεί όλες τις αξιώσεις της Βρετανίας και της Τουρκίας.¹⁸⁰ Χαρακτηριστικό, ως προς αυτό, είναι το παρακάτω απόσπασμα: «Για τις βάσεις, τις οποίες αποδέχτηκε χωρίς αντίρηση, ο Μακάριος παζαρεύει τώρα για το αν θα περιληφθούν σ' αυτές 3-4 χωριά, ενώ ολόκληρη η Κύπρος θα είναι στη διάθεση των Άγγλων».¹⁸¹ Ταυτόχρονα, διατυπώνονταν επικρίσεις έναντι της ελληνικής Κυβέρνησης και του Αβέρωφ προσωπικά, ότι υποστήριζαν τις βρετανικές θέσεις στις διαπραγματεύσεις συνιστώντας στον Μακάριο την πλήρη αποδοχή τους.¹⁸²

Το διάστημα αυτό, η κυπριακή Αριστερά και το κυπριακό συνδικαλιστικό κίνημα πρόβαλλαν ως κεντρικό στόχο την αποτροπή εγκατάστασης βρετανικών βάσεων στο νησί, οργανώνοντας γι' αυτό συλλαλητήρια. Το αίτημα αυτό συνδεόταν με ζητήματα όπως ο αφοπλισμός, η διακοπή των πυρηνικών δοκιμών και η «ειρηνική συνύπαρξη

¹⁷⁸ Π. Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 343· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 356· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 146· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 531-532.

¹⁷⁹ Οι αντιθέσεις στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Βρετανών και Ελληνοκυπρίων έφτασαν σε οριακό σημείο. Αρχικά ο Κιουτσούκ κράτησε στάση συμβιβαστική, ασκώντας κριτική στις βρετανικές απειλές περί ματαίωσης της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας. Όταν όμως ο Μακάριος, τον Απρίλιο του 1960, απείλησε με μονομερή ανακήρυξη της ανεξαρτησίας σε περίπτωση αδιεξόδου, ενώ ταυτόχρονα επικαλούνταν το μεγαλείο του αγώνα της ΕΟΚΑ και διατεινόταν ότι αυτός δεν είχε ολοκληρωθεί με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, ο Κιουτσούκ τον αποδοκίμασε υποψιαζόμενος ότι η μονομερής ανακήρυξη ανεξαρτησίας θα μπορούσε να ξαναζωντανέψει το ενωτικό κίνημα. Τόνισε, επίσης, ότι η μονομερής εφαρμογή των συμφωνιών δεν θα είχε καμία νομική βάση και απείλησε με επιστροφή των Τουρκοκυπρίων στο αίτημα της διχοτόμησης. Βλ. Π. Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 346-347· Σ. Παντελής, *ό.π.*, σ. 373· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 358.

¹⁸⁰ Μ. Τσάντης, «Για ένα εθνικό μέτωπο του κυπριακού λαού», *Νέος Κόσμος*, Δεκέμβριος 1959, αρ. 12, σ. 23.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 25.

¹⁸² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1960, αρ. 3, σ. 94· «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος 1960, αρ. 4, σ. 100.

μεταξύ των δύο κόσμων».¹⁸³ Από τη δική της πλευρά της η ΕΔΑ εναντιωνόταν στις βρετανικές αξιώσεις και, όπως τόνιζε απόφαση της Ε.Ε της, -σε μια είναι η αλήθεια, πιο ελαστική, πλέον, διατύπωση σε σύγκριση με την αρχική κατηγορηματική καταγγελία των συμφωνιών-, στήριζε τον αγώνα του κυπριακού λαού να ανοίξει το δρόμο προς την ανεξαρτησία του «μέσα από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου». Μόνο ο κυπριακός λαός μπορούσε να επιβάλει στον Μακάριο και στην ελληνική Κυβέρνηση μια γραμμή μη υποχωρητική έναντι των Βρετανών.¹⁸⁴ Το κόμμα της ελληνικής Αριστεράς υποστήριζε τη λύση της αποστρατιωτικοποίησης της Κύπρου, «για μια ανεξάρτητη και δημοκρατική Κύπρο, απαλλαγμένη από κάθε μορφή αποικιοκρατικής εξαρτήσεως».¹⁸⁵ Οι πολιτικές ανάγκες, όπως προέκυπταν από το διακύβευμα της εγκατάστασης των βάσεων, διαφοροποιούσαν τη στάση της ΕΔΑ η οποία, αν και διακηρυκτικά δεν είχε απορρίψει τη ιδέα της αυτοδιάθεσης, απέφευγε τώρα αντίστοιχες αναφορές και επικέντρωνε την κριτική της στην πολεμική εναντίον των βάσεων και στην «ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας». Έτσι, στο πρόγραμμα του κόμματος το 1960 αναφερόταν: «Η ΕΔΑ θεωρεί εθνικό χρέος να υποστηριχθεί με κάθε μέσο ο αγώνας που διεξάγει ο κυπριακός λαός κατά των επιθετικών βάσεων του ιμπεριαλισμού και των κινδύνων που προκύπτουν από την εφαρμογή των συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου και γενικά για την κατάχτησι του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως του, για την οριστική και πλήρη απαλλαγή του από τα αποικιακά δεσμά».¹⁸⁶ Τη στιγμή αυτή η εναντίωση στα σχέδια της Δύσης αποκτούσε προτεραιότητα σε σχέση με το θέμα της Ένωσης. Το βάρος μετατοπιζόταν από την αξίωση της Ένωσης στην πολιτική παρέμβαση για την αποτροπή των σχεδίων των Δυτικών, από τη στιγμή που οι συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου αποτελούσαν τώρα κάτι το τετελεσμένο. Παρομοίως, και η κυπριακή Αριστερά από την πλευρά της επιδίωκε να αντιπαρατάξει μια γραμμή ικανή να διαχειριστεί τις συνέπειες των συμφωνιών αυτών. Κατά συνέπεια, ως βασικό ζητούμενο αναδεικνυόταν στη συγκυρία αυτή η εναντίωση απέναντι στην προοπτική εγκατάστασης βρετανικών βάσεων. Στο πρόγραμμα του κόμματος του 1960 επαναλαμβανόταν, όπως και σε παλιότερα ντοκουμέντα μετά την Α΄ Συνδιάσκεψη του 1956, ότι «η κατάσταση που έχει διαμορφωθεί στη χώρα οξύνει

¹⁸³ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 161· *Αυγή*, 4.9.1959· *Αυγή*, 4.2.1960· *Αυγή*, 2.4.1960.

¹⁸⁴ *Αυγή*, 2.6.1960.

¹⁸⁵ *Αυγή*, 14.2.1960.

¹⁸⁶ *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Το πρόγραμμα της ΕΔΑ, Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή*, Αθήνα 1960, σ. 26.

ολοένα και περισσότερο την κυριαρχούσα αντίθεσι ανάμεσα στο έθνος από τη μία μεριά και τους ξένους ιμπεριαλιστές και την ξενόδοουλη ολιγαρχία από την άλλη, και καθορίζει το περιεχόμενο της Αλλαγής, που ζητά σήμερα η χώρα. Η αλλαγή αυτή έχει χαρακτήρα εθνικό-αντιιμπεριαλιστικό-δημοκρατικό».¹⁸⁷

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 24.

Κεφάλαιο 3:

Αριστερά, Τουρκία και Τουρκοκύπριοι

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 το αίτημα της Ένωσης έπαψε να αποτελεί την έκφραση απλά ενός υψηλού ιδανικού στο εσωτερικό του νησιού, διατυπωμένου κυρίως από τις ντόπιες ελίτ, και απέκτησε υπόσταση στη μεγάλη μάζα των Ελληνοκυπρίων. Η διάσταση αυτή, του μαζικού κινήματος, ήταν κάτι το νέο και επικίνδυνο για την αποικιακή Αρχή. Η πορεία αποκρυστάλλωσης των εθνικών συνειδήσεων και μαχητικής προβολής των εθνικών αξιώσεων, θα καλλιεργούσε μια συγκρουσιακή σχέση μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Αυτή η πορεία έλαβε χώρα αρχικά στο εσωτερικό των ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών ελίτ και έπειτα διευρύνθηκε στο σύνολο του πληθυσμού.¹⁸⁸ Η διαδικασία αυτή είχε ξεκινήσει από τα προηγούμενα χρόνια, αλλά πλέον γινόταν όλο και πιο ευδιάκριτη. Τέτοια σημάδια είχαν ήδη αρχίσει να εμφανίζονται κατά τη δεκαετία του 1940, με τα λαϊκά στρώματα των δύο κοινοτήτων να αποξενώνονται και να βαθαίνει το μεταξύ τους χάσμα, όπως π.χ με το διαχωρισμό στις συντεχνίες.¹⁸⁹

Η ανάπτυξη του κινήματος των Ελληνοκυπρίων για την Ένωση προκαλούσε τις αντιδράσεις των Τουρκοκυπρίων και την ανάπτυξη της δικής τους εθνικής συνείδησης. Έτσι, η διαδικασία συγκρότησης τουρκικής εθνικής ταυτότητας από τους Τουρκοκυπρίους συγκροτήθηκε κατά βάση ως αντίθεση και εχθρότητα στους Ελληνοκυπρίους και τη θέλησή τους για κυριαρχία επί ολόκληρου του νησιού.¹⁹⁰ Σύμφωνα με τη διατύπωση της Σίας Αναγνωστοπούλου, «αν η πανουργία του

¹⁸⁸ N. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Αθήνα 2009, σ. 35· P. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 63.

¹⁸⁹ Η δεκαετία του 1940 ήταν σημαντική για τις σχέσεις των δύο κοινοτήτων. Το κρίσιμο γεγονός υπήρξε ότι η Επιτροπή Κυπριακών Συντεχνιών (που το 1946 μετονομάστηκε σε ΠΕΟ) αποδέχτηκε τη γραμμή της Ένωσης, παρόλο που αντιπροσώπευε τόσο τους Ελληνοκύπριους όσο και τους Τουρκοκύπριους. Σαν αποτέλεσμα, οι Τουρκοκύπριοι άρχισαν βαθμιαία να εγκαταλείπουν την ΠΕΟ και να συγκροτούν αυτόνομες τουρκοκυπριακές συντεχνίες. Το 1944 ιδρύθηκε η Ένωση Τούρκων Εργατών Λευκωσίας και το 1945 το Ίδρυμα Τουρκοκυπριακών Εργατικών Ενώσεων. Ο διαχωρισμός αυτός ευνοήθηκε από τους Βρετανούς. Η σταδιακή αυτή αποχώρηση των Τουρκοκυπρίων από την ΠΕΟ συνεχίστηκε κατά τη δεκαετία του 1950. Έτσι, η επιδίωξη της Ένωσης επέφερε το διαχωρισμό των δύο κοινοτήτων στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα και τις συντεχνίες. Μετά το 1955 η κυπριακή Αριστερά χωρίστηκε σταδιακά με βάση εθνοτικούς διαχωρισμούς, κυρίως υπό την πίεση των εθνικιστών που κυριαρχούσαν πολιτικά και συχνά βίαια. Βλ. N. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, *ό.π.*, σ. 47-50· Α. Παναγιώτου, «Συνοριακές εμπειρίες: ερμηνεύοντας τον πατριωτισμό της Κυπριακής αριστεράς», στο Ν. Τριμκλινώτης (επιμ.), *Το πορτοκαλί της Κύπρου*, Αθήνα 2005, σ. 48

¹⁹⁰ N. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, *ό.π.*, σ. 47-50, 113· Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 45· J. Hughes, «The Cypriot Labyrinth», *New Left Review*, I/29, 1965, σ. 41-52.

αδυνάτου είναι να αντιγράψει τον ισχυρό, οι Τουρκοκύπριοι “εθnikοποιούνται” αντιγράφοντας τους Ελληνοκύπριους». ¹⁹¹ Στη συνείδηση της πλειονότητας των Ελληνοκυπρίων, άλλωστε, η τουρκοκυπριακή κοινότητα αποτελούσε απλά μία μειονότητα που τα πολιτισμικά της δικαιώματα να μην έπρεπε να γίνουν σεβαστά, χωρίς όμως να της αναγνωρίζεται λόγος σχετικά με τις μελλοντικές προοπτικές του νησιού. Πολλοί Ελληνοκύπριοι θεωρούσαν ότι η λύση στο «πρόβλημα» της μειονότητας θα ερχόταν με την Ένωση, καθώς πίστευαν ότι αυτή θα είχε ως συνέπεια τη μετατροπή των Τουρκοκυπρίων σε έναν ασήμαντο παράγοντα μέσα στα όρια του ελληνικού κράτους με την αλλαγή της συνείδησής τους από εθνική σε μειονοτική. Η ένταση του εθνικού παλμού για την Ένωση ήταν τέτοια, ώστε οι Τουρκοκύπριοι να μην γίνονται αντιληπτοί ως βασικός παράγοντας στην πορεία επίλυσης του Κυπριακού. ¹⁹² Παρομοίως και στην Ελλάδα, κατά την περίοδο αυτή, οι αρνητικές εικόνες και τα στερεότυπα για τους Τουρκοκυπρίους κατείχαν κυρίαρχη θέση στο δημόσιο λόγο. ¹⁹³ Η σύγκρουση των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων και η ανάδυση των εθνικών συνειδήσεων στην Κύπρο υπήρξαν φαινόμενα ιστορικά που σχετιζόνταν, επίσης, με εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες και τη μεταξύ τους αλληλοσύνδεση, με την άνοδο της εθνικής ιδεολογίας -πρώτα στην Ελλάδα και μετά στην Τουρκία-, με την ηγεμονία σε πολιτικό επίπεδο της Εκκλησίας μέσω της Εθναρχίας, με τις πολιτικές των ξένων δυνάμεων, της Μεγάλης Βρετανίας και έπειτα των ΗΠΑ, με τις συμπεριφορές και τα συμφέροντα των ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών ελίτ. Η ολοένα και πιο έντονη προβολή της ελληνικής και της τουρκικής ταυτότητας κατά την περίοδο αυτή στην Κύπρο ήταν, ταυτόχρονα, παράγωγο της βρετανικής αποικιακής πολιτικής, σε συνδυασμό με τις διαδοχικές

¹⁹¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η “θρησκευτικοποίηση” της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 220.

¹⁹² Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 42· Α. Χριστοφίδης, *Ανεξαρτησία ή αυτοδιάθεση*, Αιγαίον, Λευκωσία 2009, σ. 45.

¹⁹³ Σε άρθρο του *Κυπριακού Αγώνα*, τον Απρίλιο του 1951, αναφερόταν: «Οι Τούρκοι της Κύπρου δεν είναι μόνον αφελείς και ανόητοι, αλλά και ανιστόρητοι. Διότι, πώς άλλως εξηγείται, το τόλμημά των, να ενοχλήσουν τον Πρόεδρον της Τουρκικής Δημοκρατίας κ. Τζελάλ Μπαγιάρ και τον πρωθυπουργόν κ. Μεντερές, δια να τους υποδείξουν ότι «τα δικαιώματα της Τουρκίας επί της Κύπρου είναι αναμφισβήτως ισχυρά.[...] Αλλά λευκαίνομεν αιθίοπα, εν τη προσπάθειά μας να αποδείξωμεν εις τους Τούρκους, ότι δεν έχουν δίκαιον ούτε κανένα δικαίωμα επί της Κύπρου». Στο «Δια τους Τούρκους της Κύπρου», *Κυπριακός Αγών*, τχ.6, Απρίλιος 1951, σ.4.

φάσεις διακοινοτικής βίας που με τη σειρά τους συνέβαλαν στη διαμόρφωση και την εξέλιξη της εθνικής ταυτότητας των υποκειμένων.¹⁹⁴

Στις αρχές του 1953 συντελέστηκε μια σημαντική διαφοροποίηση στο εσωτερικό της τουρκοκυπριακής κοινότητας, όπως εκφράστηκε στη στάση των ηγετών της: οι Τουρκοκύπριοι άρχισαν να απομακρύνονται από την υπεράσπιση του status quo και να στρέφονται στην προοπτική ενσωμάτωσης της Κύπρου στην Τουρκία. Σημαντικός λόγος για την αλλαγή αυτή υπήρξε η αίσθησή τους πως αργά ή γρήγορα οι Βρετανοί θα ενέδιδαν στις πιέσεις της ελληνικής και της ελληνοκυπριακής πλευράς, αναθεωρώντας τους ως τότε ισχυρισμούς τους περί μη αλλαγής του καθεστώτος του νησιού. Οι τάσεις αυτές ενισχύθηκαν και ως φυσική συνέπεια της ενωτικής εκστρατείας από την πλευρά των Ελλήνων και των Ελληνοκυπρίων, παρά τη σιωπή, ως τις αρχές του 1954, του επίσημου τουρκικού κράτους λόγω του πλαισίου της ελληνοτουρκικής φιλίας και της εκτίμησης ότι οι Βρετανοί δεν θα προχωρούσαν σε οποιαδήποτε αλλαγή. Η αλλαγή αυτή των Τουρκοκυπρίων υπήρξε κεφαλαιώδους σημασίας, από τη στιγμή που οδήγησε στη μετατροπή της τουρκοκυπριακής κοινότητας από μια απλή ομάδα πίεσης -με άξονα τα τοπικά της συμφέροντα- σε ευρύτερη εθνικιστική κίνηση. Άλλος παράγοντας που, σταδιακά τουλάχιστον, ευνόησε τον τουρκικό εθνικισμό των Τουρκοκυπρίων ήταν η μεθόδευση από τους Βρετανούς της πρόκλησης διχόνοιας μεταξύ των δύο κοινοτήτων, ως εργαλείο άσκησης της αποικιακής κυριαρχίας. Η περιχαράκωσή τους θα ενισχυθεί αργότερα και από την εμφάνιση της ΕΟΚΑ. Ένας άλλος τρόπος για την εξέταση των σχέσεων των δύο κοινοτήτων είναι η εξέταση της πορείας στις σχέσεις της καθεμιάς με τη βρετανική Διοίκηση: η ελληνοκυπριακή κοινότητα θα διαχωριστεί πλήρως, με την Εθναρχία να καλεί τον πληθυσμό να αντιτεθεί σε κάθε κυβερνητικό σχέδιο υιοθετώντας μια πολιτική μη συνεργασίας, ενώ, αντίθετα, οι Τουρκοκύπριοι θα προβάλλουν, σε αυτή τη φάση, ανοιχτά τα αιτήματά τους. Σημείο-σταθμός στη διαδικασία αυτή υπήρξε ο σχηματισμός της Βοηθητικής Αστυνομίας. Η Βοηθητική Αστυνομία και η Κινητή Εφεδρική Μονάδα, που ιδρύθηκαν τον Αύγουστο και τον Σεπτέμβριο του 1955 αντίστοιχα, είχαν την ευθύνη φύλαξης των κυβερνητικών κτιρίων και στελεχώθηκαν σχεδόν εξ ολοκλήρου από Τουρκοκυπρίους. Ακόμα και

¹⁹⁴ A. Pollis, «The social construction of ethnicity and nationality: The case of Cyprus», *Nationalism and Ethnic Politics*, 2 (1), 1996, σ. 75· N. Loizides, «Ethnic nationalism and adaption in Cyprus», *International Studies Perspectives*, 8, 2007 σ. 174-176· D. Branch, «Ταυτότητα, βία και συνεργασία στην Κύπρο κατά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης», στο Β. Γούναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα 2010, σ. 406.

πριν το σχηματισμό των σωμάτων αυτών, οι Τουρκοκύπριοι υπεραντιπροσωπεύονταν στην αστυνομία της Κύπρου. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός αυτό αναβάθμιζε τη σημασία των ίδιων για την αποικιακή Κυβέρνηση και ενίσχυε τα κίνητρά τους για διατήρηση του υπάρχοντος status quo. Οι φραγμοί στο κίνημα για την Ένωση αυξάνονταν, ενώ η τουρκοκυπριακή αντίθεση έναντι του κινήματος αυτού ενθαρρυνόταν παραπέρα. Οι λόγοι για τη στελέχωση της αστυνομίας από Τουρκοκυπρίους ήταν λόγοι οικονομικοί, έχθρας απέναντι στους Ελληνοκυπρίους, καθώς και η αξίωση από την πλευρά τους για ένα πλαίσιο προστασίας και ισότητας εντός της Βρετανικής Αυτοκρατορίας. Επιπλέον, όσο αυξανόταν η ένταση της βίας της ΕΟΚΑ, τόσο περισσότερο οι Βρετανοί υπολόγιζαν στην τουρκική υποστήριξη της πολιτικής τους.¹⁹⁵

Ως προς τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, το καλοκαίρι (Αύγουστος) του 1954 αποτέλεσε το χρονικό σημείο-αποκορύφωμα της προσέγγισης μεταξύ των δύο χωρών, όταν μαζί με τη Γιουγκοσλαβία υπέγραψαν το Βαλκανικό Σύμφωνο στο Μπλεντ. Η σύναψη της πολεμικής αυτής συμμαχίας, σύμφωνα με την αξιολόγηση του ΚΚΕ, ενίσχυε τις πιθανότητες πολέμου στα Βαλκάνια και οδηγούσε στη μετατροπή της Ελλάδας σε «νέα Κορέα».¹⁹⁶ Στο ίδιο μήκος κύματος, το ΑΚΕΛ εκτιμούσε ότι η σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στην Αθήνα, το Βελιγράδι και την Άγκυρα δεν ήταν τίποτα άλλο παρά ενίσχυση των μεταξύ τους επιθετικών τυχοδιωκτικών δεσμών.¹⁹⁷ Η κοινή προσπάθεια της Ελλάδας και της Τουρκίας να ενταχθούν στη Βορειοατλαντική συμμαχία είχε ήδη ολοκληρωθεί θετικά το 1952, ενώ τον Φεβρουάριο του 1953 είχε μεσολαβήσει μια συμφωνία «ειρήνης και φιλίας» ανάμεσα στις δύο χώρες.

Η προσπάθεια διαμόρφωσης ενός κλίματος «ελληνοτουρκικής φιλίας» κρινόταν από το ΚΚΕ ως τμήμα των ευρύτερων σχεδίων των ιμπεριαλιστών, για μια από κοινού στήριξη των δυτικών επιδιώξεων από Ελλάδα και Τουρκία. Υπό αυτή την έννοια, δεν είχε, κατά συνέπεια, καμία σχέση με την αναγκαία αλληλεγγύη ανάμεσα στους δύο λαούς, αλλά αντιθέτως αποτελούσε πολιτική μορφή εξυπηρέτησης των νατοϊκών συμφερόντων. Ταυτόχρονα, εντασσόταν στους γενικότερους

¹⁹⁵ F. Crouzet, τ.. Α', ό.π., σ. 312-313, 368, 371· Π. Τζεργιάς, ό.π., σ. 152· Ρ. Χόλλαντ, ό.π., σ. 130· D. Branch, ό.π., σ. 411-413· C. Nicolet, ό.π., σ. 79.

¹⁹⁶ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4/Ι, «Ανακοίνωση Κεντρικών Επιτροπών ΚΚΕ και ΑΚΕ», 15.8.1954, ΑΣΚΙ.

¹⁹⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/117, «Πολιτική απόφαση της Δ' Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», 22.8.1953, ΑΣΚΙ.

αντισοβιετικούς σχεδιασμούς, όπως αυτοί εξυφάνονταν στη Δύση.¹⁹⁸ Για την ΕΔΑ, η επιλογή και η προβολή της ελληνοτουρκικής φιλίας παρουσιαζόταν ως στοιχείο που υπέσκαπτε τον αγώνα για την Ένωση, και γι' αυτό δεν έπρεπε να γίνει αποδεκτή από τον ελληνικό λαό.¹⁹⁹ Με βάση την οπτική της εφημερίδας, η επίκληση του όρου «ελληνοτουρκική φιλία» ουσιαστικά ενίσχυε και αναπαρήγαγε τη βρετανική και τουρκική άρνηση για αυτοδιάθεση της Κύπρου. Υπό αυτό το πρίσμα, η «ελληνοτουρκική φιλία» ετίθετο από την πλευρά της επίσημης ελληνικής πολιτικής ως προτεραιότητα υψηλότερη σε σύγκριση με την Κύπρο. Και ως τέτοια, επικρινόταν από την Αριστερά.

Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπιζόνταν αρνητικά και καταγγελτικά οι προτάσεις για τη συνεργασία Ελλήνων και Τούρκων ιστορικών,²⁰⁰ ως προσπάθεια μέσω των μηχανισμών της εκπαίδευσης και της χρήσης της ιστορίας να σχηματιστεί ένα αφήγημα ελληνοτουρκικής φιλίας, όπου η χρήση του παρελθόντος θα λειτουργούσε ως μηχανισμός νομιμοποίησης των πολιτικών του παρόντος.²⁰¹ Αντίστοιχα το ΚΚΕ, με αφορμή την επίσκεψη του Μεντερές στην Αθήνα το 1951 σχολίαζε: «Η κυβέρνηση έστειλε εγκύκλιο στα σχολεία να μη διδάσκεται τίποτα από την ιστορία και τα νεοελληνικά, που θα μπορούσε να θίξει τους τούρκους αντιδραστικούς. Μ' άλλα λόγια θέλουν να μας κάνουν να ξεχάσουμε την ιστορία μας, να μας κάνουν άβουλους ραγιάδες, για να μας ρίχνουν πιο εύκολα στα ιμπεριαλιστικά μακελειά».²⁰² Σε άλλο άρθρο του *Νέου Κόσμου*, το 1955, αναφερόταν ότι «Αμερικάνοι, άγγλοι, τούρκοι και έλληνες αντιδραστικοί ιστορικοί, δημοσιολόγοι, αρχαιολόγοι κ.λπ., πάνε ν' αποδείξουν, παρά και ενάντια στα ιστορικά δεδομένα και γεγονότα, πως δήθεν οι τούρκοι ληστοφειοδάρχες στην εξαπλωτική τους πορεία έφεραν στους λαούς και στις

¹⁹⁸ Γ. Λύρας, «“Τουρκοφιλία” και εθνοπροδοσία», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1955, σ. 45, 49.

¹⁹⁹ *Αυγή*, 1.6.1954. Στο βιβλίο του για το ΚΚΕ, ο Γ. Κατσούλης περιγράφει το κλίμα της «ελληνοτουρκικής φιλίας» ως εξής: «Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου η “εθνική ιδεολογία” της Δεξιάς στην Ελλάδα προσανατολίζεται στην κωμική θεωρία της “Ελληνομουσουλμανικής αδελφότητας”. Διανοούμενοι, πολιτικοί και θρησκευτικοί ακόμα ηγέτες αναζητούν “ιστορικά στηρίγματα” για την αναγκαιότητα του καινούργιου “εθνικού τους προσανατολισμού”. Η εθνική γιορτή της 25 Μαρτίου παίρνει υποτονικό χαρακτήρα για τον αγώνα της ανεξαρτησίας και προσαρμόζεται στον “σλαβικό κίνδυνο”. Το Πατριαρχείο “εύχεται υπέρ μακροημερεύσεως των Μπαγιάρ-Μεντερές”, ο υπουργός Σπ. Θεοτόκης “εισέρχεται ανυπόδητος εις το καθεδρικό τζαμίον της Κομοτηνής δια να προσευχηθή”». Στο Γ. Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 159-160.

²⁰⁰ *Αυγή*, 3.12.1954.

²⁰¹ Όπως αναφέρει ο Η. Μήλλας, «τα σχολικά βιβλία όχι μόνο μπορούν να δώσουν σημαντικά στοιχεία για τις αντιλήψεις των χωρών αλλά και να υποδείξουν προς ποια κατεύθυνση θα έπρεπε να κινηθούν οι δυνάμεις που επιθυμούν να υπερβούν την καχυποψία μεταξύ των χωρών», Η. Μήλλας, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά βοηθήματα, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αθήνα 2001, σ. 108.

²⁰² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 6, Ιούνιος 1952, σ. 61.

χώρες που κατάκτησαν την... πρόοδο και τον πολιτισμό! Και το σημείο αυτό προβάλλεται επίμονα τον τελευταίο καιρό γιατί οι αμερικάνοι ιμπεριαλιστές απ' τη μια μεριά έχουν αναθέσει στην Τουρκία να παίζει ένα σημαντικό ρόλο στον καινούργιο παγκόσμιο πόλεμο που ετοιμάζουν. [...] Με άλλα λόγια, πρέπει να ευγνωμονούμε τους τούρκους κατακτητές που έσφαξαν, έκαψαν, λήστεψαν και ερήμωσαν τη Βαλκανική Χερσόνησο και επέβαλαν με τη φωτιά και το σίδερο το φονικό τους ζυγό πάνω στους λαούς της. Να τα ξεχάσουμε όλα. Και να φιλιωθούμε με τους τουρκομεντερέδες, γιατί αυτό συμφέρει στους ληστές μονοπωλητές της Γουόλ Στρήτ. [...] Σύμφωνα μ' αυτά μπορεί να βγάλει κανείς το συμπέρασμα ότι ο αγώνας, το αίμα και τα ολοκαυτώματα του ελληνικού λαού για να αποτινάξει το θανατερό τουρκικό ζυγό δεν είχαν κανένα νόημα! Απ' την άλλη μεριά δεν πρέπει να αναχαράζουμε ούτε λέξη για τις θηριωδίες και τα κακουργήματα των σουλτανικών ορδών που διέπραξαν στα χρόνια του εθνικοαπελευθερωτικού σηκωμού».²⁰³ Ο Ν. Ζαχαριάδης, με αφορμή τα Σεπτεμβριανά του 1955 έγραφε ότι «η σάπια σανίδα της ελληνοτουρκικής φιλίας διαλύθηκε και όσοι κρατιόντουσαν απ' αυτή προσπαθούν τώρα απελπισμένα να κρατηθούν στην επιφάνεια και πιάνονται απ' τα μαλλιά τους».²⁰⁴ Επιπλέον παράγοντας, σύμφωνα με το ΚΚΕ, που υπονόμεινε κάθε προοπτική του Δυτικού «κατασκευάσματος» της «ελληνοτουρκικής φιλίας» ήταν οι μόνιμες αντιθέσεις που έφερναν σε σύγκρουση τις «πλουτοκρατίες» της Ελλάδας και της Τουρκίας.²⁰⁵ Τέλος, τη διαμόρφωση των θέσεων του ΚΚΕ στο ζήτημα επηρέαζε η επιδίωξη των ΗΠΑ για χρησιμοποίηση του τουρκικού καθεστώτος έναντι της ΕΣΣΔ και του αραβικού κόσμου.²⁰⁶ Οι έντονες αντιτουρκικές εκδηλώσεις στην Ελλάδα του Τύπου, των κομμάτων της αντιπολίτευσης και άλλων επίσημων παραγόντων κατά το 1955, οδηγούσαν τη σοβιετική Πρεσβεία στην Ελλάδα στο συμπέρασμα ότι όλα αυτά ευνοούσαν την πιθανότητα εκδήλωσης μιας σοβαρής κρίσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Γινόταν, όμως, ταυτόχρονα η εκτίμηση πως οι Δυτικοί δεν θα άφηναν τα πράγματα στη μοίρα τους: «Ανεξάρτητα από την όξυνση των ελληνο-τουρκικών

²⁰³ Γ. Λύρας, «“Τουρκοφιλία” και εθνοπροδοσία», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1955, σ. 49-51.

²⁰⁴ Ν. Ζαχαριάδης, «Πρωτεύει το ζήτημα της αλλαγής στην εξωτερική πολιτική της χώρας», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 2. Για το πλήγμα που προκαλούσαν στην «ελληνοτουρκική φιλία» οι διαδηλώσεις για την Ένωση, βλ. και Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 160.

²⁰⁵ «Η 5^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», 1955, παρατίθεται στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 7' 1949-1955, *ό.π.*, σ. 431.

²⁰⁶ Α. Μυλλέρ, «Οι δρόμοι ανάπτυξης της Τουρκίας», *Κομμουνιστ*, αρ. 3, 1959, στο *Νέος Κόσμος*, Ιούνιος 1959, αρ. 6, σ. 111.

σχέσεων, η Αγγλία και οι ΗΠΑ δεν θα επιτρέψουν στο μέλλον αυτές οι σχέσεις να εξελιχθούν σε ανοικτή σύγκρουση Ελλάδας και Τουρκίας».²⁰⁷

Είναι γεγονός ότι η αρνητική εικόνα του «Άλλου» είναι πάντα ελαστική και μετασχηματίζεται ανάλογα με τις ανάγκες της κάθε συγκυρίας. Έτσι και σε αυτή την περίπτωση, η εθνική ταυτότητα και υπερηφάνεια της Αριστεράς της δεκαετίας του 1950 επιτελούνταν σε αντιδιαστολή με τον «εθνικό κίνδυνο» που συνιστούσε η Τουρκία, μία χώρα «υπόδειγμα εξυπηρέτησης των Δυτικών συμφερόντων». Οι Τούρκοι σαν έθνος και το «τουρκικό στοιχείο» φαίνεται να σηματοδοτούσαν γενικά το «αρνητικό»²⁰⁸ και το «επικίνδυνο»: επιθετικότητα, εθνική απειλή, υποτέλεια στη Δύση. Σε άλλο φύλλο της η *Αυγή* με ρατσιστικούς όρους και σε εθνικιστικούς τόνους αποκαλούσε τους Τούρκους της Θράκης «τα χαϊδεμένα μας παιδιά» που απολάμβαναν προνομιακής μεταχείρισης, την ώρα που η ελληνική Κυβέρνηση έπαιρνε σκληρά μέτρα σε βάρος των Ελλήνων. Ο πληθυσμός των Τούρκων της Δυτικής Θράκης περιγραφόταν από την εφημερίδα με μελανά χρώματα, ενώ παρουσιαζόταν να αποκτά υπόσταση αποκλειστικά και μόνο εξαιτίας της προσπάθειας των Βρετανών να καλλιεργήσουν το ενδιαφέρον των απανταχού Τούρκων για την Κύπρο. Χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρονταν σε τίτλο ρεπορτάζ του απεσταλμένου της *Αυγής* στην Κομοτηνή: «Οι Τούρκοι της δυτικής Θράκης, τα “χαϊδεμένα” μας παιδιά! Προνομιακή μεταχείρισις, όταν η τουρκική κυβέρνησις παίρνει καταθλιπτικά μέτρα σε βάρος των Ελλήνων. Η αγγλική προπαγάνδα τονώνει το τουρκικό ενδιαφέρον για την Κύπρο[...]».²⁰⁹ Σε άρθρο πάντως του *Νέου Κόσμου* το ίδιο έτος, η τοποθέτηση εκ μέρους του ΚΚΕ για τη μειονότητα στη Θράκη δεν ήταν εχθρική. Αντίθετα, οι ευθύνες αποδίδονταν στην Κυβέρνηση η οποία με τον ειδικό νόμο «περί παραμεθορίων περιοχών» οδηγούσε τη μειονότητα σε εξόντωση.²¹⁰

Σε κάθε περίπτωση, για την ΕΔΑ η Τουρκία αποτελούσε τμήμα της συμπαράταξης Βρετανίας-ΗΠΑ -ή πιο σωστά εργαλείο της- για την εμπέδωση των

²⁰⁷ «Πολιτική επιστολή της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα για το Κυπριακό ζήτημα και για την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας», παρατίθεται στο Κόντης κ. ά. ό.π., σ. 66, 68.

²⁰⁸ Η. Μήλλας, ό.π., σ. 269-270, 312.

²⁰⁹ *Αυγή*, 31.3.1955. Στο κείμενο της εφημερίδας, μεταξύ άλλων, αναφερόταν: «Είκοσι χιλιάδες και πλέον Τούρκοι κατοικούν στην Ξάνθη και την Κομοτηνή (8.000 περίπου στην Ξάνθη και 12.000 στην Κομοτηνή). Ο μισός περίπου πληθυσμός των κατοίκων αυτών των πόλεων είναι τουρκικός. Αλλά ο τουρκικός αυτός πληθυσμός είναι παθητικό στοιχείο για την αγορά. Μοναδική φροντίδα των Τούρκων είναι πώς θα αποθησαυρίζουν την περιουσία τους. Ό, τι κερδίζουν το μετατρέπουν σε λίρες, με την προοπτική ότι κάποτε θα φύγουν για την Τουρκία».

²¹⁰ Μ. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 38.

ιμπεριαλιστικών συμφερόντων στην Κύπρο. Μια «παραδειγματική χώρα, όπου η αμερικανική βοήθεια δεν πηγαίνει χαμένη».²¹¹ Είχε στείλει στρατό στην Κορέα, πλαισίωσε το ΝΑΤΟ, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη σύσταση στρατιωτικών οργανισμών στη Μέση Ανατολή, αποδέχτηκε την κατασκευή στο έδαφος της αμερικανικών στρατιωτικών βάσεων.²¹² Η αξιολόγηση της Τουρκίας από την Αριστερά δεν μπορούσε να μην λαμβάνει υπόψη ότι η χώρα αυτή είχε απορρίψει μετά το 1953 όλες τις προτάσεις συνεργασίας από την πλευρά της ΕΣΣΔ και ότι παρέμενε σταθερά προσανατολισμένη προς το ΝΑΤΟ, την ώρα που στις σχέσεις της με τους αραβικούς εθνικισμούς υπήρχε ένταση ως συνέπεια της φιλοδυτικής εξωτερικής πολιτικής της. Δεν ήταν τυχαία η στάση της στο Συνέδριο του Μπαντούγκ της Ινδονησίας, όπου είχε συμμετάσχει απρόθυμα και μόνο μετά από πιέσεις των Δυτικών, τηρώντας στάση απροκάλυπτα φιλοδυτική και εξαπολύοντας επιθέσεις στην Ουδετερότητα και τον κομμουνισμό.²¹³ Παράλληλα όμως, η *Αυγή* διαχώριζε τον τουρκικό λαό από τις πολιτικές του κυβερνώντος Δημοκρατικού κόμματος, τις οποίες επέκρινε ως πολιτικές των εξοπλισμών και των ξένων μονοπωλίων που είχαν καταστήσει το τουρκικό κράτος στρατιωτικό προγεφύρωμα και οικονομικό εξάρτημα των αμερικανικών συμφερόντων, με τη στρατιωτικοποίηση της οικονομίας να ναρκοθετεί το βιοτικό επίπεδο του λαού και τους αμερικανούς επιχειρηματίες να συμπεριφέρονται σαν να ήταν η Τουρκία αμερικανική αποικία. Η *Αυγή* διαπίστωνε ότι η «φιλία» με τις ΗΠΑ στοίχιζε στον τουρκικό λαό ακριβά.²¹⁴ Η περιγραφή της ζωής των τούρκων εργαζομένων γινόταν και στο *Νέο Κόσμο* με μελανά χρώματα, την ίδια ώρα που η χώρα χαρακτηριζόταν στρατιωτικοποιημένη και «μαρσαλοποιημένη».²¹⁵

Από τη δική της πλευρά, η «εθνικόφρων παράταξη» απέδιδε στο τουρκικό κράτος και στον τουρκικό λαό θέση υποδεέστερη έναντι της Ελλάδας, ιστορικά και πολιτισμικά: «Είναι τόση η απόσταση μεταξύ των δύο εθνών που χωρίζει την διεθνή

²¹¹ *Αυγή*, 31.5.1955.

²¹² Στο ίδιο φύλλο.

²¹³ M. Aydin, «Determinants of Turkish foreign policy: changing patterns and conjunctures during the Cold War», *Middle Eastern Studies*, 36 (1), 2000, σ. 105, 114· A. Sanjian, «The formulation of the Baghdad Pact», *Middle Eastern Studies*, 33 (2), 1997, σ. 230.

²¹⁴ *Αυγή*, 6.7.1954· *Αυγή*, 31.5.1955.

²¹⁵ Γ. Μάρεκ, «Στη μαρσαλοποιημένη Τουρκία», *Για σταθερή ειρήνη, για τη λαϊκή δημοκρατία*, αρ. 74, 7.4.1950, παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 4 (22), Απρίλιος 1950, σ. 216. Για την κατάσταση των εργαζομένων στην Τουρκία υπάρχουν, επίσης, αναφορές στο: Ι. Σατάλοφ, «Η Τουρκία προγεφύρωμα του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Εγγύς Ανατολή», *Ζητήματα Οικονομίας*, Ιούνιος 1952, παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 7, Ιούλιος 1952, σ. 49-58.

συμβολήν στα γράμματα, τας τέχνας, τας επιστήμας, ώστε η σύγκρισις ν' αποβή εις βάρος των Τούρκων.[...] Με τον άκρατον εγωισμόν του πρωτογόνου μας αποκαλούν βαρβάρους. Θα το παραδεχθώμεν αν στην Εθνικήν τους ιστορίαν μας δείξουν ένα πολιτικόν, ένα παγκοσμίως ανεγνωρισμένον επιστήμονα, ένα ποιητήν, ένα καλλιτέχνην, ένα μουσικόν, ένα Τούρκον που να κατέθεσεν εις την Διεθνή Τράπεζαν την συμβολή του εις τον πολιτισμόν των Εθνών. Αλλά ας μην ανοίξουν και την Ελληνικήν ιστορίαν, διότι αν τους απομένει ίχνος φυλετικού φιλοτίμου θα ντραπούν και ίσως θα σκεφθούν σε ποιους απευθύνουν τους λεονταρισμούς λεόντων τσίρκων».²¹⁶

Στην ίδια την Τουρκία οι εθνικιστικοί τόνοι το 1954 ενισχύονταν. Μερίδα του τουρκικού Τύπου έκανε αναφορές για κακομεταχείριση των Τούρκων της Δυτικής Θράκης, ενώ τα Δωδεκάνησα εμφανίζονταν ως απειλή για την ασφάλεια της χώρας.²¹⁷ Αναφορά στα δημοσιεύματα αυτά έκανε η *Αυγή*. Χαρακτηρίζονταν ως βίαια και προκλητική επίθεση εναντίον της Ελλάδας, που ξεκινώντας από την απόρριψη της Ένωσης της Κύπρου έφτανε στο σημείο να θέτει θέμα προσάρτησης στην Τουρκία νησιών όπως η Ρόδος, η Μυτιλήνη, η Κως και η Σάμος, ενώ ετίθετο και θέμα Δυτικής Θράκης. Για την *Αυγή*, λοιπόν, η άρνηση αυτοδιάθεσης της Κύπρου παραλληλιζόταν και με τις άλλες επιθετικές διεκδικήσεις των Τούρκων, και όλα αυτά μαζί συνιστούσαν ένα πλαίσιο «εθνικού κινδύνου».²¹⁸ Το ΚΚΕ έκανε επίσης αναφορά στα συγκεκριμένα δημοσιεύματα τονίζοντας τους συνεπαγόμενους εθνικούς κινδύνους και προσθέτοντας ότι την ίδια ώρα «ο Παπάγος δηλώνει σαν ο πιο εξευτελισμένος λακός ότι τίποτα δεν μπορεί να διαταράξει τις “φιλικές” σχέσεις των δύο χωρών».²¹⁹ Οι τουρκικές μηχανορραφίες και η ανακίνηση ζητημάτων όπως της Δωδεκανήσου και της Δυτικής Θράκης -όπου όπως ανέφερε η *Αυγή* οι Τούρκοι ζούσαν με προνόμια πολύ μεγαλύτερα από ό, τι οι Έλληνες στην Τουρκία- αποκάλυπταν, σύμφωνα με την εφημερίδα, ευρύτερους ανθελληνικούς σχεδιασμούς.²²⁰

Στις 12 Οκτωβρίου του 1954 ιδρύθηκε στην Τουρκία το σωματείο «Η Κύπρος είναι τουρκική». Οι φοιτητές κινητοποιούνταν χαρακτηρίζοντας το κίνημα στην

²¹⁶ *Η Φωνή της Μαχόμενης Κύπρου*, «Προς Τούρκους», τχ. 2, Οκτώβριος 1957, σ. 3.

²¹⁷ F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 425.

²¹⁸ *Αυγή*, 5.9.1954.

²¹⁹ Β. Βενετσανόπουλος, Σ. Ηλιάδης, Γ. Ασουράς, «Λεύτερη Κύπρο σε λεύτερη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1954, σ. 40.

²²⁰ *Αυγή*, 28.6.1955.

Ελλάδα και την προοπτική της Ένωσης ως φαινόμενα παράλογα,²²¹ ενώ το καλοκαίρι του επόμενου έτους έγινε μεγάλη συγκέντρωση στη Σμύρνη. Την ίδια ώρα, τα τουρκικά επιθετικά δημοσιεύματα στον Τύπο συνεχίζονταν και η φόρτιση που το Κυπριακό προκαλούσε στην τουρκική κοινή γνώμη γιγαντωνόταν -ακόμα και εθελοντές προσφέρονταν να μεταβούν στην Κύπρο για να πολεμήσουν τους «τρομοκράτες».²²²

Την εναντίωσή τους στην Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα εξέφραζαν και οι Τουρκοκύπριοι.²²³ Τα αιτήματά τους, όμως, και η παρουσία τους εν γένει ελάχιστα τύγχαναν προβολής στην *Αυγή*, για την οποία η τουρκοκυπριακή κοινότητα ήταν σε μεγάλο βαθμό -αν όχι αόρατη-, ένα δευτερεύον συμπληρωματικό στοιχείο στην όλη υπόθεση του κυπριακού αγώνα. Στην περίπτωση της εθνικής ιδεολογίας της ΕΔΑ, μίας εκδοχής ενός «ελληνισμού που αντιστέκεται»,²²⁴ η συλλογική εθνική ταυτότητα οριζόταν αρνητικά, ενάντια στους άλλους. Όπως κάθε συλλογική ταυτότητα, είχε ως βάση κυρίως όχι ό,τι κοινό υπάρχει ανάμεσα στα μέλη της, αλλά τη διαφορά από τους «άλλους».²²⁵ Η απουσία όμως αναφοράς -ή οι αρνητικές μόνο αναφορές- στους Τουρκοκυπρίους συνιστούσαν έλλειψη αναγνώρισης ή στρεβλή αναγνώριση της κοινότητάς τους. Με τη σειρά της, η απουσία αναγνώρισης ή η εσφαλμένη αναγνώριση είναι επιζήμια και μπορεί να αποτελέσει μορφή καταπίεσης, η οποία καταλήγει στον εγκλωβισμό και σε έναν διαστρεβλωμένο και στερημένο τρόπο ύπαρξης.²²⁶

Το Κυπριακό ευνοούσε την έκφραση από την πλευρά του «εθνικόφρονα» χώρου επιθετικών, απαξιωτικών και ανοιχτά ρατσιστικών τοποθετήσεων έναντι των Τούρκοκυπρίων. Χαρακτηριστικά, ο Δ. Βεζανής σε ομιλία του το 1959 έλεγε τα εξής: «Η αλήθεια είναι ότι ως προς τον Τουρκικόν παράγοντα διεπράχθησαν σφάλματα. Διότι ανεχωρήσαμεν από την αντίληψιν ότι είναι άνθρωποι ενώ εν τη πραγματικότητα είναι απλώς ζαγάρια. Εάν είχε εν τη γενέσει της καταπιγνί η Τουρκική αντίδρασις εν κύπρω και είχαν εν καιρώ κλαδευθή οι Κιουτσούκ και ο Ντενκτάς όλος ο Τουρκικός

²²¹ *Αυγή*, 25.8.1954.

²²² F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 425· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 668.

²²³ *Αυγή*, 29.7.1954.

²²⁴ Ε. Παπαταξιάρχης, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία: Υποθέσεις εργασίας», στο Ε. Παπαταξιάρχης (επιμ.), *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφορά στη σημερινή Ελλάδα*, Αθήνα 2006, σ. 450.

²²⁵ E. Hobsbawm, «Identity politics and the left», *New Left Review*, 1/217, 1996, σ. 38-47.

²²⁶ Τ. Ταίηλορ, *Πολυπολιτισμικότητα, εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Αθήνα 1997, σ. 71-73· Ν. Fraser, «Rethinking recognition», *New Left Review*, 3, 2000, σ. 107-120.

όχλος θα ήταν παρά το πλευρόν μας. Δια να τους έχωμεν ουδετέρους προσεπαθήσαμε να τους εξευμενίσωμεν και αντ' αυτού τους εξηγγιώσαμεν., ενώ αν τους είχομεν κτυπήσει κατακέφαλα θα τους είχομεν συμμάχους και φίλους συμφώνως με το σοφώτατον ρητόν: “Θέλεις να ’χης Τούρκο φίλο, πάρε ένα κομμάτι ξύλο».²²⁷ Η πλειονότητα των Τουρκοκυπρίων ένιωθε τα χρόνια αυτά να θυματοποιείται από τους Ελληνοκυπρίους, αναπτύσσοντας ταυτόχρονα μια αίσθηση κατωτερότητας. Οι εμπειρίες και τα συναισθήματα αυτά συνέβαλαν ώστε η πολιτική προοπτική διαίρεσης του νησιού να ταυτίζεται στη σκέψη τους με μια ζωή ασφαλής. Η διαδικασία αυτή, διαμόρφωσε την τουρκική εθνική ταυτότητα σαν έκφραση εχθρότητας προς τους Ελληνοκυπρίους.²²⁸

Από την Αριστερά, η τουρκοκυπριακή μειονότητα γινόταν ορατή και αντιληπτή ως μέρος του αντιαποικιακού αγώνα και μετώπου μόνο στο βαθμό που θα αποδεχόταν την προοπτική της αυτοδιάθεσης-Ένωσης. Για την ΕΔΑ, η αυτοδιάθεση του κυπριακού λαού έπρεπε να «στηρίζεται στον ενωμένο μαζικό αγώνα όλου του Κυπριακού λαού, σε συνεργασία με την Τουρκική μειονότητα που έχει συμφέρον να απαλλαγεί από το βρετανικό ζυγό».²²⁹ Ταυτόχρονα, γίνονταν αναφορές στην κατοχύρωση των μειονοτικών δικαιωμάτων της. Παρόμοιες θέσεις διατυπώνονταν και πέραν την Αριστεράς. Ο μετέπειτα υφυπουργός της στρατιωτικής Δικτατορίας Βύρων Σταματόπουλος, σε ραδιοφωνικά του σχόλια στις 21.3.1956 υποστήριζε ότι ο σεβασμός της Ελλάδας έναντι των μειονοτήτων ήταν δεδομένος. Αυτό όφειλαν να το αναγνωρίσουν και οι ίδιοι οι Τουρκοκύπριοι και να συνταχτούν με την Ένωση: «Η

²²⁷ Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα, μέχρι τούδε πορεία, ενδεικνύομενη τακτική- προοπτική*, Αθήνα 1959, σ. 14.

²²⁸ Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, ό.π., σ. 113· Α. Ηρακλείδης, ό.π., σ. 45.

²²⁹ Τ. Τρίκκας, ό.π., σ. 306. Ο αρχισυντάκτης της *Φωνής της Κύπρου* Σούλης Δημόπουλος, αξίωσε την υποταγή των Τουρκοκυπρίων στην προοπτική της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα την οποία θεωρούσε, μάλιστα, προνομαϊκή συνθήκη για τους ίδιους, που έπρεπε να τους ικανοποιεί απόλυτα. Εδώ όμως, όλα αυτά συνοδεύονταν με απειλές: «ΗΤουρκική μειονότης της Κύπρου θα είναι απολύτως ασφαλής και ήσυχη και εκεί πέρα με μας, όπως συμβαίνει και με την Τουρκική μειονότητα της Θράκης που απολαμβάνει των αυτών προνομίων και της ίδιας στοργής μας που απολαμβάνουν κι οι Έλληνες. Τίποτε δεν θα γίνη αφορμή από μέρους μας να καταστή δύσκολη η ζωή των Τούρκων στην Κύπρο, ενώ τουναντίον θα γίνη αφορμή να επακολουθήσει ολοκληρωτικό ξερίζωμα της ραιβοπόδου φυλής των, έστω και το άγγιγμα εφεξής μιάς τρίχας ενός Έλληνος». Σ. Δημόπουλος, «Μεγάλη Βρετανία και Τουρκία συνεταίροι εν αμαρτίαις», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 33-34, Φεβρουάριος 1956, σ. 12. Οι Τουρκοκύπριοι εμφανίζονταν «υποχρεωμένοι» να πάντων να αποτελούν όργανα των Βρετανών και να συμπαραταχτούν με τον αγώνα των Ελληνοκυπρίων: «[...] αποδεικνύουν ότι είναι τυφλά όργανα των Άγγλων κατακτητών, τους οποίους εξυπηρετούν χωρίς κανένα ουσιαστικό συμφέρον ενώ έπρεπε να είναι παρά το πλευρόν των Ελλήνων, αγωνιζόμενοι δια την αποτίναξιν της σκλαβιάς», στο *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 33-34, Φεβρουάριος 1956, σ. 14. Στο σημείο αυτό, οι θέσεις αυτές, διατυπωμένες από φορείς της εθνικοφροσύνης, προσέγγιζαν οριακά τις θέσεις της Αριστεράς.

ελληνική νομοθεσία περί μειονοτήτων είναι, ομολογουμένως, η προοδευτικότερα εις τον κόσμον. Οι θρησκευτικοί και πολιτικοί ηγέται της εν Ελλάδι μουσουλμανικής μειονότητας κατ' επανάληψιν διαβεβαίωσαν τους εν Κύπρω ομοδόξους των ότι η ελληνική νομοθεσία διασφαλίζει πλήρως τα δικαιώματα των μειονοτήτων, ενώ ο ελληνικός λαός, πιστός εις τας παραδόσεις του, εις ουδεμίαν διάκρισιν -θρησκευτικήν ή κοινωνικήν- προβαίνει. Ο ελληνικός λαός της Κύπρου έχει δώσει σαφή δείγματα επ' αυτού, ενώ η αποικιακή διοικήσις μετεχειρίσθη πάντοτε την τουρκικήν μειονότητα ως κατωτέραν των μητροπολιτικών υπαλλήλων, που αποτελούν την ιθύνουσαν τάξιν της νήσου. Εις την Ελλάδα οι Τούρκοι της Θράκης και της Δωδεκανήσου σταδιοδρομούν και ευημερούν, δεν υπονομεύονται από τους Έλληνας και απολαμβάνουν ίσης μεταχειρίσεως και από τον νόμον και από το κράτος. Η διαφορά της θρησκείας ουδέποτε έγινε αφορμή δια την κοινωνικήν υποτίμησιν της τουρκικής μειονότητας εις την Ελλάδα και χιλιάκις ετονίσθη τούτο υπό τους ηγέτας των μουσουλμάνων. Είναι προς το εθνικόν και προς το κοινωνικόν συμφέρον της τουρκικής μειονότητας της Κύπρου ν' ακολουθήσθαι την υπόδειξιν του Σεΐχη Αργκούν και να συνταχθή με το κίνημα αυτοδιαθέσεως της Κύπρου».²³⁰

Η θέση της ΕΔΑ περί απόρριψης οποιασδήποτε αξίωσης της τουρκικής Κυβέρνησης και αποκλεισμού της από τις διαπραγματεύσεις, συνοδευόταν σταθερά από τη διακήρυξη του αυστηρού σεβασμού των δικαιωμάτων της τουρκικής μειονότητας.²³¹ Η αντίφαση στο λόγο του κόμματος είναι εμφανής, καθώς από τη μια περιέγραφε τη μειονότητα όχι ως «τουρκοκυπριακή» αλλά ως «τουρκική», ενώ από την άλλη αξίωνε τον αποκλεισμό της τουρκικής Κυβέρνησης, η παρέμβαση της οποίας όμως βασιζόταν θεωρητικά ακριβώς στη «υπεράσπιση» των συμφερόντων και των δικαιωμάτων του τουρκικού έθνους, τμήμα του οποίου θεωρούνταν και οι Τουρκοκύπριοι. Συνάγεται, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι οι θέσεις του κόμματος διαμορφώνονταν με άξονα την υπεράσπιση των ελληνικών «συμφερόντων» και τη σαφή διάκριση των δύο κοινοτήτων με εθνικά/εθνοτικά κριτήρια. Ας σημειωθεί ότι και ο ίδιος ο Μακάριος είχε εξαρχής την αξίωση μονοπώλησης της εκπροσώπησης του συνόλου του κυπριακού λαού, καθιστώντας αόρατη με αυτόν τον τρόπο τόσο την

²³⁰ Β. Σταματόπουλος, *Η μάχη της Κύπρου, ραδιοφωνικά σχόλια και άρθρα*, Αθήνα 1956, σ. 57-58.

²³¹ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 497.

κοινότητα των Τουρκοκυπρίων όσο και την ισχυρή σε επιρροή ελληνοκυπριακή Αριστερά.²³²

Ως προς το ζήτημα αυτό, το ΑΚΕΛ θεωρούσε το 1957 ότι και οι «Τούρκοι» (εννοώντας τους Τουρκοκυπρίους) έπρεπε να έχουν το δικαίωμα συμμετοχής στις διαπραγματεύσεις, όχι όμως για να εκφράσουν αυτόνομα τις απόψεις τους, αλλά επειδή το κόμμα εκτιμούσε ότι ο αποκλεισμός τους έδινε επιχειρήματα στην εχθρική βρετανική προπαγάνδα «να μας εμφανίζει σαν περιφρονητές των απόψεων και γενικότερα των δικαιωμάτων της μειονότητας. [...] Είναι προτιμότερο να δοθεί στους Τούρκους η ευκαιρία να πουν τις απόψεις τους (κι ας διαφωνήσουν μαζί μας) παρά να τους αρνηθούμε το δικαίωμα να εκφράσουν τη γνώμη τους, μια κι αυτή δεν πρόκειται να είναι δεσμευτική για την πλειονότητα».²³³ Στην περίπτωση αυτή και πάλι οι Τουρκοκύπριοι δεν αντιμετωπιζόνταν ως ξεχωριστή κοινότητα με δική της βούληση, αλλά εντάσσονταν στους σχεδιασμούς σαν «δόλωμα» στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο η ελληνική πλειονότητα να παρουσιάσει ένα δημοκρατικό προσωπείο και να μπορέσει τελικά να επιβάλει τις απόψεις της. Ήδη από το 1952 διατυπωνόταν η θέση ότι «η τουρκική μειονότητα που φτάνει τις 90 χιλ. είναι πολιτικά καθυστερημένη. Η τουρκική ηγεσία είναι όργανα των εγγλέζων ιμπεριαλιστών και γι' αυτό παρασέρνουν την μεγάλη πλειοψηφία των Τουρκων σε εχθρική θέση έναντι του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα».²³⁴

Στον αντίποδα αυτής της κατάστασης, όπως είχε διαμορφωθεί, το ΑΚΕΛ προέκρινε την ανάγκη οι Τουρκοκύπριοι να συμμετάσχουν σε αγώνες από κοινού με τους Ελληνοκυπρίους και να «προσανατολιστούν προς τις απελευθερωτικές δυνάμεις του κυπριακού λαού, μακριά από τη σωβινιστική τους ηγεσία. Κάθε υποτίμηση αυτής της δουλειάς πρέπει να κτυπηθεί αποτελεσματικά και να βοηθηθούν οι προοδευτικοί Τούρκοι να αποκτήσουν τη δική τους εφημερίδα. Η στρατολογία Τούρκων και Αρμενίων στο κόμμα πρέπει να συνεχιστεί με εντατικότερο ρυθμό και να παρασχεθεί σ' αυτούς κάθε ευκολία να ζήσουν τη ζωή του κόμματός μας και να αναπτύξουν τις θεωρητικοπολιτικές τους γνώσεις».²³⁵ Η τακτική που το ΑΚΕΛ προέκρινε ήταν η καλύτερη οργάνωση της δουλειάς «μέσα στις μειονότητες» και η εμπλοκή με τα προβλήματα που αυτές αντιμετώπιζαν. Υπό αυτό το πρίσμα,

²³² Ι. Στεφανίδης, *En onómati tou éθνους*, ό.π., σ. 137· C. Nicolet, ό.π., σ. 105.

²³³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/57, «Οι απόψεις του ΑΚΕΛ», ΑΣΚΙ.

²³⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/86, «ΑΚΕΛ Κύπρου, Γ. Χριστοδουλίδης», 9.10.1952, ΑΣΚΙ.

²³⁵ ΑΚΕΛ, *Οι αποφάσεις της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ*, Λευκωσία 1953, σ. 22.

υποδεικνυόταν ότι τα κομματικά μέλη έπρεπε να υπερβούν τις όποιες πολιτικές και οργανωτικές αδυναμίες, «να σπάσουν τον σεχταρισμό και την απομόνωσή τους και να μπουν μέσα στις μάζες των μειονοτήτων κατακτώντας τες στην πάλη για τα προβλήματα του λαού και τον αντιιμπεριαλιστικό αγώνα».²³⁶ Σε αντίστοιχη κατεύθυνση, να στραφεί προς την τουρκοκυπριακή κοινότητα, «συμβούλευε» το ΑΚΕΛ και το ΚΚΕ: «ένα απ' τα πιο σοβαρά σας καθήκοντα είναι η δουλιά σας στην τουρκική μειονότητα. Να φτιάξετε τη μαζική οργάνωση στην τουρκική μειονότητα και δεν έχετε να φοβηθείτε τίποτα».²³⁷

Οι επίμονες όμως υποδείξεις του ΚΚΕ, ήδη από την αρχή της δεκαετίας του 1950, συνοδεύονταν και εδώ από τη σταθερή επισήμανση ότι ο μόνος τρόπος να αποσπαστεί η «τουρκική μειονότητα» από τον ιμπεριαλισμό ήταν -αποδεχόμενη ως αντάλλαγμα την πολιτική της αυτοδιοίκηση- να αλλάξει κατεύθυνση και να δεχτεί ως αναπόφευκτη προοπτική την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Μέσα από ένα τέτοιο σχήμα αντιλαμβανόταν το ΚΚΕ τον κοινό αγώνα «Ελλήνων» και «Τούρκων» ενάντια στον ιμπεριαλισμό και την ελληνική και τουρκική αντίδραση. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι επρόκειτο για ένα είδους πολιτικό «πατερναλισμό», που συνδυαζόταν όμως ταυτόχρονα με το γνήσιο ενδιαφέρον της Αριστεράς για κοινούς αγώνες των δύο κοινοτήτων και για απόκρουση του εκατέρωθεν σωβινισμού. Η αντίφαση αυτή διαπερνούσε το λόγο της Αριστεράς καθόλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Με αυτόν τον τρόπο, η ειλικρινής βούληση των Αριστερών κομμάτων να συμπεριλάβουν σε ένα κοινό μέτωπο αγώνα τους Τουρκοκυπρίους, συνοδευόταν από την παράλληλη αξίωση αυτό να γίνει με βάση το πολιτικό σχέδιο που η Αριστερά είχε παγιώσει στις αντιλήψεις της ως αναπόφευκτο, και αυτό δεν ήταν άλλο από την Ένωση του νησιού με την Ελλάδα. Η λενινιστική θέση σχετικά με την αυτοδιάθεση των εθνοτήτων «προσαρμοζόταν» κατάλληλα, ώστε να βρίσκει εδώ μια ερμηνεία σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα αυτοπροσδιορισμού των Τουρκοκυπρίων θα μπορούσε να εκπληρωθεί μέσα από κάποιου είδους αυτοδιοίκηση της κοινότητάς τους, πάντα όμως στη βάση της Ένωσης. Η θέση του Λένιν για εθνική αυτοδιάθεση μετατρεπόταν έτσι από αντιιμπεριαλιστικό και δημοκρατικό αίτημα σε

²³⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/117, «Πολιτική απόφαση της Δ' Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», 22.8.1953, ΑΣΚΙ.

²³⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/6, «Στην Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ», 27.5.1954, ΑΣΚΙ. Αντίστοιχες υποδείξεις από το ΚΚΕ στο ΑΚΕΛ και στο Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/34, «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», Σεπτέμβριος 1957, ΑΣΚΙ.

εθνικιστική στρατηγική.²³⁸ Μέσα από αυτό το σχήμα, εντούτοις, το «εθνικό» περιεχόμενο του αγώνα εμφανιζόταν να μην έρχεται σε αντίθεση με τον παραδοσιακό διεθνισμό της Αριστεράς. Επιτυγχανόταν ένας συγκερασμός, με βάση τον οποίο η Αριστερά τοποθετούνταν καταφατικά, και μάλιστα ιδιαίτερα μαχητικά, έναντι της εθνικά «αυτονόητης» αξίωσης της Ένωσης, την ίδια στιγμή που συνέχιζε να κάνει λόγο για κοινό αγώνα και κοινή προοπτική των δύο κοινοτήτων, με τις δύο όψεις του ζητήματος να συνυφαίνονται στη σκέψη των Αριστερών της εποχής ως κάτι φυσικό.

Στην πραγματικότητα, τα Αριστερά κόμματα υποτιμούσαν τον κίνδυνο μετατροπής του ελληνικού εθνικισμού από ενοποιητικό παράγοντα κατά των αποικιοκρατών σε παράγοντα ενίσχυσης και διαμόρφωσης ενός μελλοντικού εθνικού μηχανισμού ταξικής εξουσίας, από τη στιγμή που η ίδια η φύση του εθνικοαπαλευθерωτικού αντιαποικιακού αγώνα είναι αντιφατική: ενώ ο εθνικισμός αποσκοπεί στην απελευθέρωση από την ξένη κυριαρχία, η παραγνώριση των παραπάνω επισημάνσεων και η απόλυτη ταύτιση με το «εθνικό» τείνει στο να συγκροτεί νέες εσωτερικές δομές κυριαρχίας επίσης αυταρχικές.²³⁹ Ο ίδιος ο Λένιν προειδοποιούσε για τον κίνδυνο μετατροπής της υποστήριξης των εθνικών κινημάτων σε απολογία του εθνικισμού και σε «συσκότιση της προλεταριακής συνείδησης από την αστική ιδεολογία».²⁴⁰ Παρόλο που ο πατριωτισμός αποτέλεσε, στο πλαίσιο του κυπριακού αντιαποικιακού αγώνα, την ιδεολογική έκφραση των «συμφερόντων» των Ελληνοκυπρίων έναντι των δυνάμεων του παγκόσμιου αποικιοκρατικού συστήματος, ταυτόχρονα όμως απέκλειε τις δυνατότητες συγκρότησης μιας σταθερής διακοινοτικής συμμαχίας και τις δυναμικές ενός αγώνα στο εσωτερικό του οποίου θα εγγράφονταν οι προοπτικές της μελλοντικής κοινωνικής απελευθέρωσης. Έτσι, ακόμα και εάν το αίτημα της Ένωσης είχε για τους Ελληνοκυπρίους τη σημασία της απελευθέρωσης από την αποικιακή κυριαρχία, ήταν όμως αδύνατο να διαμορφώσει τις σχέσεις των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων σε μία βάση ενότητας.²⁴¹

Σε κάθε περίπτωση, το ΚΚΕ έκρινε πως η άρση των επιφυλάξεων που ο «μεγαλοελλαδίτικος σωβινισμός» προκαλούσε στους Τουρκοκυπρίους ήταν δυνατόν

²³⁸ Ν. Τριμικλιιώτης, *ό.π.*, σ. 415.

²³⁹ R. Young, *ό.π.*, σ. 109· M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Κέμπριτζ 2000, σ. 412· M. Bookchin, «Nationalism and the “national question”», *Democracy & nature*, 2 (2), 1994, www.inclusivedemocracy.org.

²⁴⁰ Β. Λένιν, *Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα, Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*, Αθήνα 1992, σ. 25.

²⁴¹ Σ. Τομπάζος, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο», στο *Συλλογική Εργασία, Κυπριακό: από τον εθνικοαπελευθерωτικό αγώνα στο σχέδιο Ανάν*, Αθήνα 2005, σ. 58· Α. Παναγιώτου, *ό.π.*, σ. 65.

να πραγματοποιηθεί μέσα από κοινούς αγώνες για κοινά ζητήματα και υποστήριξη των Τουρκοκυπρίων στα δικά τους ειδικά θέματα. Επιπλέον, χρειαζόταν να υπάρχει «ενιαίο κόμμα του εργαζόμενου λαού» και για το λόγο αυτό υπογραμμίζοταν η ανάγκη να αποκτήσει το ΑΚΕΛ και εθνικό τουρκικό τμήμα, με ενιαία όμως οργάνωση νεολαίας. Για τις γυναίκες όμως, «επειδή οι Τουρκάλες είναι πιο περιορισμένες και φοράνε ακόμα φερετζέ και οι σχετικές προλήψεις στους Τούρκους ακόμα ισχυρές, μπορεί να χρειαστούν ξεχωριστές οργανώσεις, αν και το πιο σωστό είναι Τουρκάλες και Ελληνίδες να είναι μαζί οργανωμένες».²⁴² Υπό το φως των παραπάνω, η ενημέρωση του Η. Ηλιού προς τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ Σεργκέγιεφ, τον Φεβρουάριο του 1958, σχετικά με τις διαθέσεις των Τουρκοκυπρίων, μπορεί να χαρακτηριστεί ολοκληρωτικά άστοχη: «Μεταξύ του τουρκικού πληθυσμού η ιδέα της διχοτόμησης δεν έχει υποστηρικτές παρά μόνο μεταξύ της διανοήσης και δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα των εργαζομένων Τούρκων της Κύπρου. Οι εργαζόμενοι Τούρκοι, όχι σπάνια, εκφράζονται ακόμη και υπέρ της ενώσεως του νησιού με την Ελλάδα, αν στην εξουσία βρίσκεται δημοκρατική κυβέρνηση».²⁴³

Το ΑΚΕΛ διαπίστωνε ότι, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, το μεγαλύτερο μέρος του 20% της τουρκοκυπριακής «μειονότητας» αποτελούνταν από φτωχούς αγρότες και ανειδίκευτους -ως επί το πλείστον- εργάτες. Ανεξάρτητα όμως από την οικονομική και την κοινωνική τους θέση, οι Τουρκοκύπριοι, όπως άλλωστε αναγνώριζε σε διάφορες τοποθετήσεις του και το ίδιο το κόμμα της κυπριακής Αριστεράς, ήταν αρνητικοί απέναντι στο ενδεχόμενο Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα. Αντίθετα, σε περίπτωση αλλαγής καθεστώτος προτιμούσαν η Κύπρος να περιέλθει στην Τουρκία: «Σήμερα ολόκληρος ο τουρκικός λαός (με εξαίρεση ελάχιστους συνειδητούς εργάτες) κάτω από τις προσταγές των Τούρκων φεουδαρχών και την επίδραση της φιλοβρετανικής πολιτικής της τουρκικής κυβέρνησης, προσανατολίζεται στο σύνθημα: Διατήρηση του σημερινού απολυταρχικού καθεστώτος κι αν πρόκειται οι Άγγλοι να εγκαταλείψουν ποτέ την Κύπρο, τότε να την εγκαταλείψουν προς όφελος του προηγούμενου κυρίαρχου, δηλ. της Τουρκίας».²⁴⁴ Η διαπίστωση αυτή του συγκεκριμένου κομματικού ντοκουμέντου του ΑΚΕΛ

²⁴² Γ. Ιωαννίδης, Κ. Κολλιγιάννης, Π. Ρούσος, «Η πάλη του κυπριακού λαού για τη λευτεριά και την ειρήνη», *Νέος Κόσμος*, αρ. 11, Νοέμβριος 1951, σ. 31, 34· Ν. Ζαχαριάδης, «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους, λεύτερη Κύπρος στη λεύτερη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 5, Μάιος 1955, σ. 15.

²⁴³ Παρατίθεται στο Κόντης κ.ά. *ό.π.*, σ. 197-198.

²⁴⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/22, «ΠΓ ΑΚΕΛ, Θέσεις πάνω στο εθνικό ζήτημα», 7.6.1951, ΑΣΚΙ.

καταδεικνύει την αδιέξοδη πρόταση του κυπριακού κόμματος, αλλά και της ελληνικής Αριστεράς, για το σχηματισμό ενιαίου μέτωπου Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων προκειμένου να επιτευχθεί η Ένωση. Κάτι τέτοιο δεν θα ήταν δυνατόν να συμβεί, από τη στιγμή που οι Τουρκοκύπριοι όχι μόνο δεν μπορούσαν να δουν τον εαυτό τους μέσα σε αυτό, αλλά αντίθετα το έβλεπαν σαν κάτι ξένο προς αυτούς και εχθρικό. Κατά συνέπεια, οι προσπάθειες του ΑΚΕΛ να προσεγγίσει τα φτωχά μέλη της τουρκοκυπριακής κοινότητας στη βάση του ότι στην «εθνική απελευθέρωση βρίσκεται η βασική λύση και του δικού τους προβλήματος για μια άνετη κι ελεύθερη ζωή μέσα σε μια ελεύθερη και ανεξάρτητη από τον ιμπεριαλισμό Ελλάδα»²⁴⁵ ήταν αναμενόμενο να μην μπορέσουν να συμβάλουν στη δημιουργία ενός ενιαίου μετώπου Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων. Αναπόφευκτα, το ΑΚΕΛ αναγνώριζε μέσα από τα κείμενά του τη δυσκολία του κόμματος να ενισχύσει την επιρροή του στους Τουρκοκυπρίους και να προθήσει την ενότητα ανάμεσα στα δύο «σύνοικα στοιχεία» του νησιού.²⁴⁶

Ο Στέλιος Ιακωβίδης, στέλεχος της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας, διαπίστωνε το 1958 τα εξής: «Στα συνδικάτα μας έχουμε περίπου δύο χιλιάδες μέλη Τούρκους. Πολλοί Τούρκοι εκτιμούν τη στάση και τη γραμμή της ισοτιμίας που ακολουθεί το κόμμα, όμως η δουλειά είναι εξαιρετικά δύσκολη λόγω του σωβινιστικού φανατισμού που έχουν εμπνεύσει τον τούρκικο λαό οι σωβινιστές ηγέτες του. Εκτός τούτου οι τούρκοι πρέπει να πούμε πως κάθε τόσο αντιμετωπίζουν και τις σωβινιστικές εκδηλώσεις της ελληνικής αστικής τάξης και γι' αυτό δεν πείθονται εύκολα για τη γραμμή ισοτιμίας που ακολουθεί το κόμμα μας. [...] Σχεδόν ολόκληρος ο τουρκικός πληθυσμός βρίσκεται κάτω από την επιρροή των σωβινιστικών τυχοδιωκτικών τούρκικων στοιχείων της αστικής τάξης. Με την παρότρυνση και τη βοήθεια των Βρετανών ιμπεριαλιστών οι τούρκοι σωβινιστές υιοθέτησαν το σύνθημα της διχοτόμησης και πάνω σ' αυτό έχουν κατορθώσει να κινητοποιούν πλατιά τμήματα το τούρκικου λαού και κυρίως τη νεολαία, να της εξάπτουν τα σωβινιστικά αισθήματα, και να την οδηγούν σε βανδαλισμούς σε βάρος

²⁴⁵ Στο ίδιο.

²⁴⁶ Βλ. μεταξύ άλλων, ΑΚΕΛ, *Οι αποφάσεις της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ*, Λευκωσία 1953, σ. 18· Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/117, «ΑΚΕΛ, Πολιτική απόφαση της Δ' Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», 22.8.1953, ΑΣΚΙ· Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

της ελληνικής κοινότητας και του τόπου».²⁴⁷ Στην πραγματικότητα, η «διαφώτιση» των Τουρκοκυπρίων από το ΑΚΕΛ στη βάση της Ένωσης ήταν μια στρατηγική πολιτικά αδύνατη, αναποτελεσματική και, τελικά, ταξικά διασπαστική. Το κυπριακό κόμμα τοποθετήθηκε ως εξής, αναγνωρίζοντας ουσιαστικά την παγίωση της εθνικής/εθνοτικής διαίρεσης και την αδυναμία του να παρέμβει ενοποιητικά: «Η καθοδήγηση που δίνουμε στους Τούρκους εργάτες είναι να δυναμώσουν τις τούρκικες συντεχνίες σήμερα εφόσον δεν μπορούν να οργανωθούν στο πλατύ συντεχνιακό κίνημα του τόπου».²⁴⁸ Μέσα στην έκρηξη και τη βία των εθνικισμών, η Αριστερά δεν μπόρεσε να αντιπαρατάξει ένα κοινό μέτωπο των Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων εργατών.

Στο εσωτερικό της Τουρκίας, η εθνικιστική έξαρση με αφορμή το Κυπριακό εκφράστηκε με τρόπο εξαιρετικά βίαιο στα Σεπτεμβριανά του 1955, με τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στις 6 και τις 7 του μήνα μετά από έκρηξη που σημειώθηκε στο τουρκικό προξενείο της Θεσσαλονίκης, οίκημα στο οποίο είχε γεννηθεί ο Ατατούρκ. Όπως αποδείχτηκε αργότερα, η έκρηξη έγινε με εντολή του τούρκου γενικού προξένου της Θεσσαλονίκης. Μετά την ανακοίνωση της είδησης από τον τουρκικό Τύπο και το τουρκικό ραδιόφωνο ακολούθησαν επεισόδια, βιαιοπραγίες και λεηλασίες εναντίον των Ελλήνων και των ελληνικών περιουσιών στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη. Οι εμπρησμοί και οι καταστροφές απλώθηκαν σε μεγάλη κλίμακα, ενώ οι αρχές τηρούσαν αρχικά στάση αδράνειας. Τελικά κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος και ο στρατός αναγκάστηκε να επέμβει.²⁴⁹

Η αντανάκλαση από τις βίαιες αυτές πράξεις υπήρξε μεγάλη στο εσωτερικό της Ελλάδας, με τις «ουδετερόφιλες» και «ειρηνιστικές» τάσεις να ενισχύονται παραπέρα.²⁵⁰ Οι τουρκικές βιαιότητες εκλαμβάνονταν ως υποκινούμενες από τις Δυτικές δυνάμεις και, κατά συνέπεια, τα αντιδυτικά αντανακλαστικά στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας ενισχύονταν μέσω του παραδοσιακού «αντιτουρκισμού». Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο κίνδυνος που η Τουρκία πάντα αντιπροσώπευε συνέπλεε με τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων και, έτσι, απειλούσαν από

²⁴⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/38, «Ιακωβίδης, η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο και οι θέσεις του ΑΚΕΛ», 12.4.1958, ΑΣΚΙ.

²⁴⁸ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου Προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ.

²⁴⁹ Α. Αλεξανδρή, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο Α. Αλεξανδρή, Θ. Βερέμης, Π. Καζάκος, Β. Κουφουδάκης, Χ. Ροζάκης, Γ. Τσιτσόπουλος, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Αθήνα 1991, σ. 499-501· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 688-690· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 136-137.

²⁵⁰ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 145· Π. Τερλεξής, *ό.π.*, σ. 337.

κοινού τον ελληνισμό. Ο αντιτουρκισμός και ο αντιιμπεριαλισμός σχεδόν ταυτίζονταν, τροφοδοτώντας η μια τάση την άλλη. Ήταν από τη μία γενικά οι «ξένοι» -οι ΗΠΑ και η Μ. Βρετανία ως ιμπεριαλιστικές δυνάμεις και η Τουρκία ως μόνιμη εθνική απειλή- και από την άλλη ο αγώνας για τα εθνικά δίκαια, αναπόσπαστο μέρος του οποίου θεωρούνταν ο αγώνας για την Ένωση. Σύμφωνα με τις πολιτικές αναλύσεις και τη γενικότερη αντίληψη της ελληνικής Αριστεράς κατά την εποχή αυτή, η Τουρκία συνιστούσε ταυτόχρονα θεματοφύλακα των ιμπεριαλιστικών συμφερόντων και προαιώνιο εχθρό του ελληνικού έθνους. Με βάση τη θεώρηση αυτή, το κίνημα για ανεξαρτησία από τη Δύση συνέπλεε με την αναπαραγωγή του παραδοσιακού εθνικισμού ενάντια στην Τουρκία. Το γεγονός αυτό αποτυπώθηκε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά στο κίνημα για την Κύπρο, στο οποίο η αξίωση της Ένωσης και οι άμεσοι κίνδυνοι που θεωρείτο ότι η Ελλάδα διέτρεχε από την Τουρκία συνυφαίνονταν -στο δρόμο και στις συνειδήσεις των ανθρώπων- με τα γενικότερα αντιδυτικά και αντιιμπεριαλιστικά προτάγματα. Η αντίθεση στις Δυτικές δυνάμεις γινόταν αζεχώριστη από την αντιπαράθεση με την Τουρκία, σε ένα μίγμα το οποίο καθοριζόταν από τη γενικότερη διεθνή και γεωστρατηγική πραγματικότητα, τη βαθιά συσχέτιση της Τουρκίας με τις ΗΠΑ, τον παραδοσιακό ελληνικό εθνικισμό, τη δυναμική του κινήματος για την Ένωση και τις πολιτικές ανάγκες και επιδιώξεις της συγκυρίας.

Στο μεταξύ, ένα νέο στοιχείο είχε κάνει την εμφάνισή του σε σχέση με τις βρετανικές θέσεις ως προς τη θέση της Τουρκίας στο μέλλον της Κύπρου. Στις 19 Δεκεμβρίου του 1956 παρουσιάστηκε στη Βουλή των Κοινοτήτων το σχέδιο Ράντκλιφ. Το σημαντικότερο ήταν ότι συνοδευόταν από τη δήλωση του υπουργού Αποικιών Λένοξ-Μπούντ περί διπλής αυτοδιάθεσης, για τη δυνατότητα δηλαδή μελλοντικής διχοτόμησης του νησιού. Το επιχείρημα που πλαισίωνε τη δήλωση αυτή ήταν ότι έπρεπε και οι Τουρκοκύπριοι να έχουν το δικαίωμα να αποφασίσουν οι ίδιοι για το μελλοντικό καθεστώς στο οποίο θα υπάγονται, με άλλα λόγια ότι ο αυτοπροσδιορισμός θα έπρεπε να αφορά με παρόμοιο τρόπο και τις δύο κοινότητες. Όσο περνούσε ο χρόνος διαφαινόταν στον ορίζοντα ότι ο ρόλος των Τουρκοκυπρίων και της Τουρκίας, ως παραγόντων που δεν θα επέτρεπαν την πραγματοποίηση της Ένωσης, κάθε άλλο παρά δευτερεύουσας σημασίας ήταν, τη στιγμή μάλιστα που η λύση της διχοτόμησης υποστηριζόταν πλέον από τις πλευρές αυτές με φανατισμό. Ταυτόχρονα, η Τουρκία υπολόγιζε πως η πρόταση της διχοτόμησης θα είχε το

πλεονέκτημα μιας μεγαλύτερης ανταπόκρισης στην παγκόσμια κοινή γνώμη, όπως διαμορφωνόταν εκείνη την εποχή, και η οποία έβλεπε αρνητικά τη διατήρηση του αποικιοκρατικού *status quo*. Η αυτονομία της τουρκικής πολιτικής και παρέμβασης καθιστούσε ανεδαφική πλέον την εκτίμηση ότι αρκούσε μια συμφωνία με τη Μεγάλη Βρετανία, στην οποία η Άγκυρα αυτομάτως θα υποτασσόταν.²⁵¹

Από την άνοιξη του 1956 οι σχέσεις μεταξύ των δύο κοινοτήτων του νησιού είχαν αρχίσει να διαταράσσονται επικίνδυνα και θανατηφόρα επεισόδια σημειώθηκαν τον Μάιο του ίδιου έτους. Οι φόνοι τουρκοκυπρίων αστυνομικών προκαλούσαν πράξεις αντεκδίκησης της κοινότητάς τους, που εξελίσσονταν σε συμπλοκές με τους Ελληνοκυπρίους. Τα σοβαρά επεισόδια οδήγησαν στη χάραξη από τις Δυνάμεις Ασφαλείας της Πράσινης Γραμμής, αρχικά ως απλά συρματοπλέγματα, που επρόκειτο όμως να εξελιχθούν έπειτα σε μέσο απομόνωσης εντός των εθνικών θυλάκων και των ξεχωριστών ταυτοτήτων.²⁵²

Στην *Αυγή*, οι επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων εναντίον των Ελληνοκυπρίων χαρακτηρίζονταν ως «πογκρόμ». Αντίθετα, οι δολοφονίες των τουρκοκυπρίων αστυνομικών υποβαθμίζονταν και εκλαμβάνονταν απλά ως αφορμή για βιαιοπραγίες από το «συρφετό των μαινομένων Τούρκων». Δινόταν η εικόνα των Ελλήνων της Κύπρου να βρίσκονται «στο έλεος των Τούρκων ενώ ο κ. Θεοτόκης υμνούσε στη βουλή τους Μεντερέδες». Τις επιθέσεις, υποστήριζε η *Αυγή*, οργάνωναν και κάλυπταν οι Βρετανοί.²⁵³ Παρόμοιες θέσεις διατυπώνονταν και στην αντικομμουνιστική *Φωνή της Κύπρου*, με την προσθήκη όμως ρατσιστικών αναφορών ενάντια στους Τουρκοκυπρίους και την απειλή αντιποίνων: «Οι Άγγλοι στην Κύπρο υπεκίνησαν του Τούρκους εναντίον των Ελλήνων.[...] Η ενέργεια αυτή (δηλαδή η δολοφονία ενός τούρκου λογία) δεν σημαίνει ότι στρέφεται κατά των φιλήσυχων Τούρκων της Κύπρου αλλά και κατά πάντων των συνεργαζομένων μετά των Άγγλων τυράννων της Μεγαλονήσου.[...] Αυτά βέβαια τα γνωρίζουν οι Τούρκοι της Κύπρου αλλά φαίνεται ότι πήραν τα μυαλά τους αέρα και πολύ απεθρασύνθησαν και προβαίνουν εις βανδαλισμούς και έκτροπα εις βάρος των Ελλήνων της νήσου, αποδεικνύοντες ούτω ότι είναι βάρβαροι και απολίτιστοι. Οι ομοεθνείς μας εφ' όσον επαναληφθούν τοιαύται εγκληματικά και βάρβαροι ενέργειαι θα δώσουν την δέουσαν απάντησιν.

²⁵¹ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η “εθνική πολιτική” της Τουρκίας και η Κύπρος», στο Χ. Γιαλλουρίδης, Π.Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό πρόβλημα*, Αθήνα 1993, σ. 212-213· Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 172, 190· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 100·

²⁵² F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 812· P. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 238.

²⁵³ *Αυγή*, 25.5.1956.

Ούτε και πτοούνται από νταηλίκια και απειλές των Τούρκων.²⁵⁴ Στην *Εστία*, οι κινήσεις των Τουρκοκυπρίων περιγράφονταν, με σαφή αναφορά στους Βρετανούς, ως «εκ του μηδενός δημιουργία του Τουρκικού “Φρανκενστάιν”».²⁵⁵

Ενώ η εθνικιστική αντιπαράθεση στο νησί οξυνόταν, στην *Αυγή* προβαλλόταν η θέση ότι αυτοί που, στην πραγματικότητα, επιθυμούσαν να γίνουν σεβαστά τα δικαιώματα της τουρκοκυπριακής μειονότητας -τα οποία οι Βρετανοί καταπατούσαν- ήταν οι Ελληνοκύπριοι και, επιπλέον, ότι το γεγονός αυτό γινόταν όλο και περισσότερο κατανοητό από τους ίδιους τους Τουρκοκυπρίους, παρά τις συστηματικές προσπάθειες των Βρετανών να καλλιεργήσουν το μίσος τους εναντίον των Ελλήνων και των Ελληνοκυπρίων και παρά την ταύτιση ορισμένων ηγετών τους με τον Χάρντινγκ.²⁵⁶ Για άλλη μια φορά, στις δραστηριότητες των Τουρκοκυπρίων δεν αναγνωρίζονταν αυτόνομα εθνικά κίνητρα, αλλά οι ίδιοι γίνονταν αντιληπτοί ως εργαλεία της βρετανικής πολιτικής, από την οποία έπρεπε να χειραφετηθούν προσεγγίζοντας την προοπτική της Ένωσης. Η προσέγγιση της ΕΔΑ δεν αντιλαμβανόταν τους Τουρκοκύπριους ως υποκείμενα ενός δικού τους αγώνα, αλλά ως απλά «εξαρτήματα» στα σχέδια άλλων, και συγκεκριμένα των κυβερνήσεων της Τουρκίας και της Μεγάλης Βρετανίας. Με μια τέτοια ερμηνεία, δεν υπήρχε χώρος για κατανόηση του αιτήματος των Τουρκοκυπρίων για πολιτική ισότητα πέρα από την ενσωμάτωση του νησιού στην Ελλάδα, ούτε γινόταν κατανοητό πώς διαπλέκονταν οι οικονομικές και κοινωνικές δυσχέρειες που αντιμετώπιζαν ως κοινότητα με την ανάπτυξη της εχθρικής διάθεσής τους εναντίον των Ελληνοκυπρίων.²⁵⁷ Σε κάθε περίπτωση, υπήρχαν για αυτούς, σύμφωνα με τις αναλύσεις της *Αυγής*, δύο δρόμοι: ή ταύτιση με τα ιμπεριαλιστικά συμφέροντα των Βρετανών και τα σχέδια των κυβερνήσεων της Τουρκίας ή προσχώρηση στο κίνημα υπέρ της Ένωσης. Περιθώρια για άλλες δικές τους κατευθύνσεις ή για τη διατύπωση ενός δικού τους λόγου - σύμφωνα με τις θέσεις της ΕΔΑ- δεν υπήρχαν και οποιαδήποτε προοπτική εκδήλωσης αγώνα των Τουρκοκυπρίων γινόταν αντιληπτή από μια οπτική γωνία ελληνοκεντρική. Διακηρυκτικά διατυπωνόταν και πάλι η ανάγκη σεβασμού της μειονότητας, στη βάση όμως της Ένωσης: «Επίσημα λέμε ότι η διακήρυξη και η εφαρμογή του πλέον αυστηρού και απεριόριστου σεβασμού των δικαιωμάτων της

²⁵⁴ «Οι Έλληνες της Κύπρου δεν πτοούνται από απειλές», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 33-34, Φεβρουάριος 1956, σ. 4.

²⁵⁵ *Εστία*, 3.4.1956.

²⁵⁶ *Αυγή*, 13.6.1956.

²⁵⁷ D. Branch, *ό.π.*, σ. 413.

τουρκικής μειονότητας όχι μόνο δεν έρχεται σε αντίθεση αλλά βοηθεί την υπόθεση της αυτοδιάθεσης. Το πατριωτικό αυτό αίτημα δεν έχει σχέση ούτε πρέπει να νοθεύεται γιατί ζημιώνεται με σωβινιστικούς εξαλλισμούς. Ποτέ οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες δεν πρέπει να εκφυλίζονται σε καταδυνάστευση μειονοτήτων. Αλλά αυτό είναι άλλο. Πρώτα-πρώτα η αυτοδιάθεση της πλειοψηφίας και ύστερα ο σεβασμός της μειοψηφίας».²⁵⁸ Παρόμοια ήταν και η τοποθέτηση του ΚΚΕ. Αφού στιγματίζε τη δολιότητα των Βρετανών, ομολογούσε υπόρρητα ότι από τη στιγμή που οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν δυνατόν να συμπαραταχθούν με το κίνημα υπέρ της Ένωσης, έπρεπε τουλάχιστον να «ουδετεροποιηθούν» αποκτώντας συνείδηση μειονότητας και όχι ξεχωριστής κοινότητας: «Οι εγγλέζοι ιμπεριαλιστές με ιδιαίτερη επιμονή προσπάθησαν και προσπαθούν να ρίξουν σε αλληλοεξόντωση τον τούρκικο και ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου, να στρέψουν την τουρκική μειονότητα ενάντια στον αγώνα για αυτοδιάθεση. [...] Χρειάζεται δυνάμωμα των προσπαθειών, ξεκινώντας από τα πιο μικρά και μεμονωμένα ζητήματα για την κατάκτηση του τουρκικού πληθυσμού της Κύπρου με την αυτοδιάθεση ή τουλάχιστον την ουδετεροποίησή του, πάνω στη βάση του σεβασμού των δικαιωμάτων της μειονότητας».²⁵⁹

Οι ταραχές συνεχίστηκαν και στις αρχές του 1957, με επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων στους Ελληνοκυπρίους, εμπρησμούς και καταστροφές. Η *Αυγή* κατονόμαζε τη συνεργασία Βρετανών και Τουρκοκυπρίων εναντίον των Ελληνοκυπρίων, κατηγορώντας τις βρετανικές Αρχές για τήρηση μεροληπτικής φιλοτουρκικής στάσης. Στην ίδια κατεύθυνση, ο Ραδιοφωνικός Σταθμός της Μόσχας εξαπέλυσε επίθεση εναντίον των Βρετανών, μεταδίδοντας ότι επέτρεπαν τις επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων λόγω της επιδίωξής τους να καλλιεργήσουν τον διχασμό ανάμεσα στις δύο κοινότητες.²⁶⁰ Μέσα στις συνθήκες αυτές, η βία που αντιπαρέτασαν οι Ελληνοκύπριοι παρουσιαζόταν από το ΚΚΕ ως νόμιμη: «Ανακοινώθηκε ότι οι οργανώσεις της αντίστασης είχαν εκτελέσει έναν τούρκο χαφιέ των άγγλων».²⁶¹ Η καταδίκη των επιθέσεων και του «γνωστού τουρκικού πρωτογονισμού» εκφράστηκε στην Ελλάδα με ανακοίνωση των πολιτικών νεολαιών,

²⁵⁸ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 1, Προσχέδιο θέσεων για το Κυπριακό, ακέφαλο-ελλιπές, ΑΣΚΙ.

²⁵⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/34, «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», Σεπτέμβριος 1957, ΑΣΚΙ.

²⁶⁰ *Αυγή*, 24.1.1957.

²⁶¹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1957, σ. 124.

την οποία συνυπέγραψε και η νεολαία της ΕΡΕ.²⁶² Στο κοινοβούλιο συντάχτηκε κοινό ψήφισμα και «η βουλή εξέφρασε την ομόθυμη αγανάκτησιν του έθνους για τις ωμότητες των Τούρκων»,²⁶³ προβάλλοντας επίσης το αίτημα να αποσταλούν στην Κύπρο αστυνομικές δυνάμεις του ΟΗΕ για να θέσουν τέρμα στα επεισόδια. Υπέρ του κοινού αυτού ψηφίσματος τάχθηκε και το ΚΚΕ, θεωρώντας το ως κοινή ενέργεια των δημοκρατικών κομμάτων της αντιπολίτευσης σχετικά με το εθνικό ζήτημα, ενώ εκτιμούσε ότι η κυβερνητική παράταξη είχε ουσιαστικά αναγκαστεί, παρά τη θέλησή της, να το προσυπογράψει.²⁶⁴

Η κοινή ανακοίνωση όλων των νεολαιών, ανεξαρτήτως πολιτικού ρεύματος, και το κοινό ψήφισμα στη Βουλή αποτυπώνουν τα αντανακλαστικά του συνόλου του πολιτικού κόσμου απέναντι στον «τουρκικό πρωτογονισμό». Αυτή η τοποθέτηση αποτελούσε τη μοναδική περίπτωση συντονισμένης έκφρασης της ίδιας θέσης από το σύνολο των πολιτικών δυνάμεων, φαινόμενο μοναδικό στα ταραγμένα από την έντονη κοινωνική και πολιτική διαίρεση μετεμφυλιακά χρόνια. Και ο μόνος λόγος που μπορούσε να επιτρέψει κάτι τέτοιο, ήταν μια κοινή «εθνική» τοποθέτηση απέναντι στην Τουρκία και τη βία των Τουρκοκυπρίων. Το Κυπριακό γινόταν έτσι το βασικό σημείο έκφρασης της ανάγκης για την ενότητα στην Ελλάδα των «εθνικών-δημοκρατικών» δυνάμεων, τόσο σε επίπεδο βάσης όσο και σε επίπεδο κορυφής, το ζήτημα καταλύτης στη βάση του οποίου διατυπωνόταν η πρόταση της Αριστεράς για μια κοινή εθνική πολιτική. Όπως διατυπωνόταν στην πρώτη Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ το 1956: «Η Συνδιάσκεψις θεωρεί αναγκαίο να συνεχισθούν και να ενταθούν οι προσπάθειες για την ενότητα των εθνικών-δημοκρατικών δυνάμεων και από πλευράς πολιτικής ηγεσίας των δυνάμεων αυτών και από πλευράς στελεχών και μαζών. Ιδιαίτερα σήμερα που το Κυπριακό περνά κρίσιμες στιγμές κι οι ανθελληνικές διαθέσεις των Άγγλων και των Τούρκων προβάλλονται προκλητικά, ενώ η αμερικανική πολιτική εγκαινιάζει πιο ωμή και άτεγκτη στάσιν για την διατήρησιν του καθεστώτος της υποτελείας, της εσωτερικής ανωμαλίας και της οικονομικής ανέχειας στην χώρα μας και για την προάσπισιν των στρατηγικών-ιμπεριαλιστικών της

²⁶² *Αυγή*, 27.1.1957.

²⁶³ *Αυγή*, 26.1.1957.

²⁶⁴ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1957, σ. 126.

συμφερόντων, στην Βαλκανική και την Μέση Ανατολή, η ανάγκη για την ενότητα γίνεται περισσότερο επιτακτική».²⁶⁵

Η δολοφονία τούρκου αστυνομικού, στις 4 Φεβρουαρίου 1957, είχε ως αποτέλεσμα νέα επίθεση των Τουρκοκυπρίων στις ελληνικές συνοικίες όπου «στίφη μαινόμενων πρακτόρων του Χάρντιγκ» επιδόθηκαν σε καταστροφές και λεηλασίες, με αποτέλεσμα ένας Ελληνοκύπριος να χάσει τη ζωή του και άλλοι να τραυματιστούν.²⁶⁶ Τα γεγονότα αυτά είχαν άμεση αντανάκλαση στους Έλληνες εργαζομένους και μια σειρά στάσεις εργασίας κηρύχθηκαν ως διαμαρτυρία σε διάφορους εργασιακούς χώρους, ενώ τα εργατικά σωματεία και οι διοικήσεις των εργατικών κέντρων αντέδρασαν με ανακοινώσεις επί του θέματος.²⁶⁷ Το «εθνικό ζήτημα» της Κύπρου μεταφερόταν στο κοινωνικό πεδίο και γινόταν πεδίο πολιτικού αγώνα για τη συνδικαλιστική Αριστερά. Σε ανακοίνωσή της η Κ.Ε του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος²⁶⁸ καλούσε την εργατική τάξη της χώρας να μείνει πιστή στην ιστορική της αποστολή και να αποτελέσει την προφυλακή των αγώνων του έθνους. Οι εργάτες έπρεπε να απαντήσουν στους αποικιοκράτες με αγώνες, ενώ τα έκτροπα στην Κύπρο αποδίδονταν στους Βρετανούς και -με μια προσεκτική διατύπωση- σε «μια μερίδα Τούρκων φανατισμένων». Το Δ.Σ.Κ καλούσε τα σωματεία και τους εργάτες «να δώσουν τα χέρια πάνω από οποιεσδήποτε διαφορές και να ριχτούν στην προετοιμασία αυτών των αγώνων. Μαζί με τους εργοδότες όπου και εκείνοι νοιώθουν να καίει στο στήθος η πατριωτική φλόγα του χρέους προς την

²⁶⁵ «Η απόφαση της Α΄ Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης», στο *Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, 15-18 Ιουλίου 1956*, Αθήνα, Αύγουστος 1956, σ. 44.

²⁶⁶ *Αυγή*, 5.2.1957.

²⁶⁷ *Αυγή*, 8.2.1957.

²⁶⁸ Το Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα ιδρύθηκε το Μάιο του 1955, ύστερα από ενοποίηση του ΚΕΣ (Κίνημα Ελευθέρου Συνδικαλισμού) με το ΕΣΚΕ (Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα Ελλάδος). Επιδίωξη του σχηματισμού ήταν ο συντονισμός των διαφόρων αντιπολιτευτικών συνδικαλιστικών τάσεων ανεξαρτήτως ιδεολογικού προσανατολισμού (κομμουνιστές, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, τροτσκιστές, ανένταχτοι αριστεροί κ.λπ.). Ανάμεσα στους σκοπούς της συνείρεσης αυτής ήταν η αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών, η ενότητα του συνδικαλιστικού κινήματος, η ανάπτυξη της ταξικής συνείδησης των εργαζομένων και η βελτίωση των αποδοχών τους. Το ΔΣΚ υπήρξε, παράλληλα, χώρος ανάδειξης νέων συνδικαλιστικών στελεχών. Εξέδιδε το έντυπο *Ελεύθερα Συνδικάτα*. Η λειτουργία του συνδικαλιστικού αυτού φορέα παύθηκε με τη δικτατορία του 1967. Βλ. Δ. Κατσορίδας, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, 1870-2001*, Αθήνα 2008, σ. 117· *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β΄, ό.π., σ. 322. Αποτέλεσε, επίσης, στελεχειακή οργάνωση της ΕΔΑ και ο σχηματισμός του υπήρξε γεγονός σημαντικό στην πορεία του εργατικού και συνδικαλιστικού κινήματος. Βλ. Χ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Αθήνα 1991, σ. 144. Το 1976 ο Δ. Βλαντάς αποτιμούσε τη δράση του ως εξής: «[...] Ο Στρατής έδρασε μαζί με τους κομμουνιστές για την ίδρυση του Δημοκρατικού Συνδικαλιστικού Κινήματος, που ένωσε πανελλαδικά πολλές δημοκρατικές συνδικαλιστικές παρατάξεις και συνδικαλιστικούς παράγοντες. Το ΔΣΚ έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην οργάνωση και καθοδήγηση των αγώνων της εργατικής τάξης για τις άμεσες απαιτήσεις της». Δ. Βλαντάς, *1950-1967, Τραγωδία του ΚΚΕ*, τ. 4΄, 1976., σ. 29.

Κύπρο. Ενάντια στους εργοδότες -αν υπάρξουν τέτοιοι- που θα θελήσουν να σταθούν εμπόδιο ενάντια σ' αυτή την εθνική σταυροφορία».²⁶⁹ Σε συνάφεια με το πρόγραμμα της ΕΔΑ, ως βασική αντίθεση αναδεικνυόταν αυτή ανάμεσα στο έθνος και τον ιμπεριαλισμό, με αποτέλεσμα να «συμπαράτασσονται» στο ίδιο στρατόπεδο εργοδότες και εργαζόμενοι, στο πλαίσιο της «εθνικής σταυροφορίας» για την Κύπρο. Γενική απεργία πραγματοποιήθηκε και στην Κύπρο, ενώ άρχιζε η συζήτηση στην Πολιτική Επιτροπή της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, με μεγάλη συμμετοχή των Ελληνοκυπρίων εργατών και των μαθητών γυμνασίων και λυκείων.²⁷⁰

Η από κοινού συμπίεση εργαζομένων και εργοδοτών για το Κυπριακό, όπου ο κοινός αυτός στόχος δεν άφηνε χώρο για άλλου είδους διαφορές και αντιπαραθέσεις αφού έπρεπε όλοι να βαδίζουν μαζί στον «εθνικό αγώνα», προβαλλόταν, φυσικά, και πέρα από την Αριστερά. Το Κυπριακό γινόταν όχημα υποταγής των ταξικών αντιθέσεων στην ευρύτερη προοπτική του «εθνικού συμφέροντος», όπου όλοι πλέον όφειλαν να αγωνίζονται για τον κοινό σκοπό ως Έλληνες, αφήνοντας στην άκρη τις ταξικές διαφοροποιήσεις και ενσωματώνοντας σαν μοναδικό άξονα της ζωής και της δράσης τους το «καλό του Έθνους» γενικά και το ζήτημα της Ένωσης ειδικότερα. Υπό αυτή την έννοια, η «ιερότητα» του Κυπριακού ζητήματος γινόταν σχήμα άμβλυνσης του κοινωνικού ανταγωνισμού και ενατένισης της κοινωνικής ζωής υπό ένα πρίσμα αυστηρά εθνικιστικό. Ρόλο καταλύτη στις διαδικασίες αυτές διαδραμάτιζαν τα στελέχη του κυβερνητικού συνδικαλισμού της ΓΣΕΕ, ως προπαγανδιστές και διεκπεραιωτές των παραπάνω αντιλήψεων. Την ίδια ώρα, οι βιομήχανοι και οι επιχειρηματίες μπορούσαν να αξιοποιούν το Κυπριακό προβάλλοντας τη συμμετοχή τους στην εκστρατεία για την Ένωση με στόχο την ενίσχυση του κύρους τους και την καλλιέργεια μιας θετικής εικόνας του εαυτού τους και των επιχειρήσεών τους.

Αυτή η ατμόσφαιρα εθνικής «σύμπνοιας» εργαζομένων και εργοδοτών προβαλλόταν εμφατικά από τα «εθνικόφρονα» έντυπα: «Με άξιαν εξάρσεως συμβολήν του προέδρου του Εργατικού Κέντρου Πατρών κ. Γερ. Κουλουμπή και με επικεφαλής τούτον επισκεφθήκαμεν την χαρτοβιομηχανίαν του εκλεκτού Έλληνοσ και εξάιρετου πατριώτου κ. Λαδόπουλου.[...] Σύσσωμον και εξάλλω αγανακτήσει το Εργατοτεχνικόν προσωπικόν της χαρτοποιίας Λαδοπούλου μετά της Διευθύνσεως του

²⁶⁹ *Αυγή*, 10.2.1957.

²⁷⁰ *Αυγή*, 19.2.1957.

εργοστασίου, ενέκρινεν ψήφισμα διαμαρτυρίας κατά των Άγγλων κατακτητών της Κύπρου.[...] Να τονίσωμεν το γεγονός της ενεργού συμβολής όχι μόνον των εργατών, υπαλλήλων κ.λπ., αλλά και του Βιομηχάνου του ανθρώπου που τουλάχιστον μέχρι σήμερα θεωρείτο αμέτοχος εις την μεγάλην Εθνικήν αυτήν υπόθεσιν της Κύπρου! Παράδειγμα ο μεγαλοβιομήχανος κ. Λαδόπουλος εις Πάτρας, και ο Καπνοβιομήχανος κ. Στάσης Καρέλιας εις Καλάμας! Και είναι πολλοί οι πραγματικοί Έλληνες που τιμούν δια του θάρρους των την φυλήν μας, αφηφόντες λόγω της ιδιότητός των συμφέροντα και συναλλαγάς μετά της Αγγλίας».[...] Εν συνεχεία από τας Πάτρας επισκέφθημεν τας Καλάμας, όπου και εκεί με επικεφαλής τον ρέκτην πρόεδρον του Εργατικού Κέντρου Καλαμών κ. Μουσουράκον, έναν πραγματικά θαρραλέον πατριώτην και υπεράξιον επικεφαλής της εργατικής τάξεως των Καλαμών, επισκέφθημεν την “Εθνικήν!” -διότι έτσι πρέπει να χαρακτηριστεί- η Καπνοβιομηχανία Αδελφών Καρέλια, βιομηχανία η οποία προσφέρει πολλά εις την φθίνουσαν Ελληνικήν επαρχίαν, δίδουσα εργασίαν εις εκατοντάδες ελληνικών χειρών, αλλά και συμβάλουσα τα μέγιστα εις την Εθνικήν μας οικονομίαν, όσον και εις την πόλιν των Καλαμών, την οποίαν ιδιαιτέρως αγαπούν και ενισχύουν οι Αδελφοί Καρέλια, δια της συνεχούς και χωρίς αυταπάρνησιν εργασίας των, ιδιαιτέρως δε ο κ. Ευστάθιος Καρέλιας, ένας πραγματικά άξιος Έλλην δαιμονιώδης επιχειρηματίας, αλλά και πραγματικός αλτρομιστής εργοδότης, κληρονόμος και συνεχιστής της κατανοήσεως της κεφαλαιώδους και αρμονικής συμβιώσεως Εργοδότη και Εργάτου! Υποστηρικτής αξιόλογος κάθε ευγενούς επιδιώξεως και ειλικρινής πατριώτης κάθε διακαίου αγώνος του Έθνους μας... “Μου περιποιεί μεγάλην τιμήν, και αισθάνομαι εθνικήν υπερηφάνειαν δια το γεγονός ότι εντός του εργοστασίου μου θα υψωθή και θα αντιχήση η φωνή διαμαρτυρίας και αγανακτήσεως του Πανελληνίου δια την ελευθερίαν και ανεξαρτησίαν των υποδούλων αδελφών μας Κυπρίων, καταδυναστευομένων υπό των φίλων μας δυστυχώς Άγγλων...”²⁷¹ Ανάλογο κλίμα μεταφερόταν και από άλλες βιομηχανίες στη Νάουσα, όπως αυτές των Λαναρά-Κύρτση, «Μπίλη-Γσίτση» και «Βέτλανς»: «βιομηχανίας όπου ομολογούμενως ζήσαμε ημέρες άφταστου εθνικού Μεγαλείου και πατριωτικού παλμού! Άπαντες μετείχον με ζωηράς εκδηλώσεις αγάπης εις τον Πανελλήνιον αγώνα υπέρ της απελευθερώσεως των υποδούλων αδελφών μας. Δεν παραλείπομεν

²⁷¹ Χ. Γκόνιας-Σ. Λαδάς, «Εκεί όπου αναζή το εθνικόν μεγαλείον, Πάτραι Καλαμαί, μια φωνή αγανακτήσεως και διαμαρτυρίας», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 28, Αύγουστος 1955, σ. 15.

να εξάρωμεν το γεγονός της συμμετοχής και των Διευθύνσεων εις την Εθνικήν αυτήν προσπάθειαν των Εργοστασίων της θρυλικής Ναούσης».²⁷² Αντίστοιχα, ο Μποδοσάκης Αθανασιάδης παρουσιάζοταν ως «Ο μέγας εθνικός ευεργέτης, ο ιδανικός Έλληνας εις όλας τας εκδηλώσεις της εθνικής μας ζωής».²⁷³

Στις 3 Δεκεμβρίου του 1957 ανέλαβε χρέη Κυβερνήτη της Κύπρου, σε αντικατάσταση του Χάρντινγκ, ο σερ Χιου Φουτ, ο οποίος ήταν ως τότε κυβερνήτης της Τζαμάικα και θεωρούνταν αξιωματούχος φιλελεύθερων πεποιθήσεων. Με την άφιξή του, επιδόθηκε, μέσα από συμβολικές πράξεις και δηλώσεις, στην προσπάθεια δημιουργίας ενός νέου θετικού κλίματος.²⁷⁴ Τον Δεκέμβριο, όμως, του 1957 ξέσπασαν επεισόδια που σύντομα μετατράπηκαν, για ακόμα μια φορά, σε διακοινοτικές αντιπαραθέσεις. Το κλίμα στο νησί παρέμενε εκρηκτικό, ενώ οι Τουρκοκύπριοι προέβαιναν, υπό την κάλυψη της Άγκυρας, όλο και συχνότερα σε βίαιες ενέργειες. Σημειώθηκαν τότε και οι πρώτες συγκρούσεις Τουρκοκυπρίων με τις βρετανικές Δυνάμεις Ασφαλείας, την ώρα που οι αστυνομικές μονάδες -η σύνθεση των οποίων αποτελείτο κατά βάση από Τουρκοκυπρίους- ήταν φυσικό να είναι αναποτελεσματικές ως προς την αντιμετώπιση των συμπατριωτών τους. Η ομαλή συνεργασία των Τουρκοκυπρίων ήταν όμως βασική προϋπόθεση για τους Βρετανούς, γεγονός που αποτυπώθηκε στη μειωμένη προθυμία του βρετανικού στρατού να αντιμετωπίσει δυναμικά τις τουρκοκυπριακές ταραχές. Έτσι, κατά τη διάρκεια των επεισοδίων οι σχέσεις των Τουρκοκυπρίων με τους Βρετανούς παρέμειναν στενές, σε αντίθεση με την απόλυτα εχθρική ελληνοκυπριακή στάση έναντι της βρετανικής Διοίκησης.²⁷⁵

²⁷² Χ. Γκόνιας, «Εις τας βιομηχανίας», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 30, Νοέμβριος 1955, σ. 17.

²⁷³ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 35, 10 Μαρτίου-10 Απριλίου 1956, σ. 15.

²⁷⁴ Την τακτική αυτή αποκαλούσε ο ίδιος «χειρονομίες καλής θέλησης». Αντιλαμβανόταν την κατάστροφη ενός νέου σχεδίου διευθέτησης σε συνάρτηση με τον περιορισμό των εντάσεων στο νησί. Σε αυτό το πλαίσιο, συναντήθηκε με σημαίνουσες προσωπικότητες και προχώρησε στην απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων. Βασικός άξονας των αντιλήψεών του ήταν ότι από τη στιγμή που το ζήτημα του καθορισμού μιας τελικής λύσης για το Κυπριακό αώξανε τις συγκρούσεις, θα έπρεπε να εισαχθεί με προσεκτικά και σταδιακά βήματα η αυτοκυβέρνηση. Οι Κύπριοι έπρεπε να διευθετήσουν τις διαφορές τους, να τερματιστεί η βία και να λήξει η Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης. Για το πώς αντιλαμβανόταν την πορεία προς τη λύση βλ. μεταξύ άλλων, Ε. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 123.

²⁷⁵ Ρ. Χόλλαντ, ό.π., σ. 380-381, 399-400· C. Nicolet, ό.π., σ. 113-114· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 957, 986-988· Σ. Παντελής, ό.π., σ. 331-332· D. Branch, ό.π., σ. 414. Ο D. Branch αναφέρει σχετικά με τη βρετανική στάση: «Στηριζόμενη στους Τουρκοκύπριους ως κοινότητα και στη συνέχεια τοποθετώντας τους στην πρώτη γραμμή του πολέμου, ενώ παράλληλα διαμονοποιούσε συλλογικά τους Ελληνοκύπριους, η βρετανική εκστρατεία καταστολής στην Κύπρο ενθάρρυνε την αναδιάταξη των ιεραρχήσεων ταυτοτήτων, έτσι ώστε να αναβαθμίσει τη σημασία της εθνικής ταυτότητας», D.Branch,

Από τη δική τους πλευρά, ο τούρκος Πρωθυπουργός Μεντερές και ο υπουργός Εξωτερικών Ζορλού δήλωναν απερίφραστα πως η συμβίωση των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων ήταν αδύνατη και μόνη λύση ήταν η διχοτόμηση. Το επόμενο διάστημα, η γραμμή της διχοτόμησης θα διατυπωθεί επίσης emphatically από την ηγεσία της τουρκοκυπριακής κοινότητας. Περιστατικά βίας και ταραχές μεγάλων διαστάσεων συνέβησαν και πάλι τον Ιούνιο του 1958, μετά από οδηγίες της Άγκυρας. Η πολιτική ειρήνευσης του Φουτ είχε αποτύχει και η καταστολή είχε επιστρέψει στο νησί. Στις 7 Ιουνίου του 1958 σημειώθηκε έκρηξη έξω από το Γραφείο Πληροφοριών του τουρκικού Προξενείου, που οδήγησε σε νέο ξέσπασμα της διακοινοτικής έντασης. Στην πραγματικότητα, η βόμβα είχε τοποθετηθεί σκόπιμα, ώστε να προκληθούν επεισόδια προκειμένου να ενταθεί το χάσμα μεταξύ των δύο κοινοτήτων και να διευκολυνθεί η προοπτική της διχοτόμησης. Ακολούθησε εισβολή Τουρκοκυπρίων στον ελληνικό τομέα της παλιάς πόλης. Στις συγκρούσεις που σημειώθηκαν, δύο Ελληνοκύπριοι σκοτώθηκαν στη Λευκωσία και άλλοι δύο στη Λάρνακα. Η κρίση έφτασε στο αποκορύφωμά της στις 12 Ιουνίου, όταν έγινε η σφαγή 8 Ελληνοκυπρίων από Τουρκοκύπριους κοντά στο χωριό Κιόνελλι. Και όλα αυτά, εν μέσω συνεχών καταγγελιών των Ελληνοκυπρίων για βρετανική μεροληψία υπέρ της τουρκοκυπριακής πλευράς.²⁷⁶ Όπως εύστοχα παρατηρεί ο D. Branch, σε σχέση με τις διακοινοτικές συγκρούσεις στην Κύπρο: «Καθώς όλοι οι Ελληνοκύπριοι αποτελούσαν αποδεκτό στόχο για τους Τουρκοκύπριους και το αντίστροφο, οι απλοί άνθρωποι προσέφευγαν στην ασφάλεια που μπορούσαν να τους προσφέρουν οι μαχητές της ΕΟΚΑ ή της VOLKAN, η οποία όμως απαιτούσε την αναδιάταξη των ιεραρχήσεων ταυτοτήτων έτσι ώστε να τοποθετούν την εθνοτική ταυτότητα πάνω από οποιαδήποτε άλλη».²⁷⁷

Από την ελληνική πλευρά διατυπώθηκε η άποψη ότι η οι επιθέσεις εναντίον των Ελληνοκυπρίων έγιναν μετά από συνεργασία των Τουρκοκυπρίων και των βρετανικών Αρχών. Το ΚΚΕ εξέφρασε τη θέση ότι, ενώ οι δύο κοινότητες συνυπήρχαν ειρηνικά για αιώνες, οι Βρετανοί υποκίνησαν το πογκρόμ και τη βία των Τουρκοκυπρίων προκειμένου να δημιουργήσουν έτσι τους όρους για την επιβολή του

ό.π., σ. 419. Ως αντίβαρο στην ΕΟΚΑ, οι Βρετανοί ενθάρρυναν ή «έκλειναν» τα μάτια έναντι της δράσης των τουρκοκυπριακών ένοπλων οργανώσεων, βλ. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 148.

²⁷⁶ N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 288, 294· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 992, 1009, 1013· Λ. Ιεροδιακόνου, *ό.π.*, σ. 237· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 438, 439.

²⁷⁷ D. Branch, *ό.π.*, σ. 416-417.

σχεδίου Μακμίλαν.²⁷⁸ Η ΕΟΚΑ αρχικά δεν παρενέβη. Από τον Ιούλιο όμως του 1958 άλλαξε την τακτική της απαντώντας στις τουρκικές επιθέσεις. Σε μια προσπάθεια να ανακοπεί η απομάκρυνση των Ελληνοκυπρίων από τις απειλούμενες περιοχές, η οργάνωση του Γρίβα προχώρησε σε αντεπίθεση με δολοφονίες Τουρκοκυπρίων, κυρίως σε αγροτικές περιοχές. Η ανάφλεξη των συγκρούσεων προέκυψε από πρωτοβουλία των Τουρκοκυπρίων, που επιδίωκαν με αυτόν τον τρόπο να επιβάλουν de facto καθεστώς διχοτόμησης, εξαναγκάζοντας τους Ελληνοκύπριους που κατοικούσαν σε συνοικίες ή χωριά με τουρκοκυπριακή πλειοψηφία να αποχωρήσουν. Η αντεπίθεση όμως της ΕΟΚΑ, πολλαπλασίασε τις απώλειες των Τουρκοκυπρίων και διαφοροποίησε τους συσχετισμούς υπέρ της ελληνοκυπριακής πλευράς.

Το ΑΚΕΛ εξέφρασε τη διαφωνία του με τα αντίποινα αυτά, υποστηρίζοντας ότι οι Ελληνοκύπριοι μπορούσαν να προστατευτούν αντιπαρατάσσοντας «μαζική λαϊκή αυτοάμυνα». Το ΚΚΕ, ωστόσο, εξέφρασε την άποψη πως δεν έπρεπε να καταδικάζονται τα αντίποινα συλλήβδην, αλλά ότι, αντίθετα, και το ίδιο το ΑΚΕΛ όφειλε να εξετάσει την ιδέα να προχωρήσει σε τέτοιου είδους ενέργειες. Το ενδεχόμενο αυτό απορρίφθηκε από την πλευρά του κυπριακού κόμματος, που έκρινε την οργάνωση αντιποίνων ως μη ενδεδειγμένη μορφή απάντησης, εμμένοντας στη γραμμή της μαζικής αυτοάμυνας. Επρόκειτο για ένα ακόμα επεισόδιο στην πορεία των διαφωνιών ανάμεσα στην ελληνική και την ελληνοκυπριακή Αριστερά σε σχέση με το θέμα της ΕΟΚΑ. Ως προς τη στάση των Αρχών απέναντι στα επεισόδια, είναι ενδεικτικό ότι από τις συλλήψεις που έγιναν στις 22 Ιουλίου του 1958, οι 1.922 συλληφθέντες ήταν Ελληνοκύπριοι έναντι μόλις 58 Τουρκοκυπρίων, γεγονός που προκάλεσε επικρίσεις ακόμα και στο εσωτερικό της Μ. Βρετανίας.²⁷⁹

Ας σημειωθεί ότι η έκρυθμη κατάσταση στο εσωτερικό του νησιού και η απειλή γενίκευσης της σύρραξης, συνέπιπταν χρονικά με ευρύτερα φαινόμενα κλυδωνισμών και ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων στη Μέση Ανατολή: το πραξικόπημα της 14^{ης} Ιουλίου στο Ιράκ και τις επεμβάσεις των ΗΠΑ στον Λίβανο και της Μεγάλης Βρετανίας στην Ιορδανία, αποκτώντας έτσι ακόμα πιο επείγοντα και δραματικό χαρακτήρα. Η κρισιμότητα των στιγμών ήταν τέτοια που ανάγκασε τον ίδιο τον

²⁷⁸ «Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ, Ο Κυπριακός λαός δεν θα υποκύψει. Ενωμένος, με την ενεργητική συμπαράσταση του Ελληνικού λαού και της προοδευτικής ανθρωπότητας μπορεί να νικήσει», *Νέος Κόσμος*, Ιούλιος 1958, αρ. 7, σ. 3-6 · «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιούλιος 1958, αρ. 7, σ. 114.

²⁷⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη», 28. VII.1958, ΑΣΚΙ· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 302, 303· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 460-461· F. Crouzet, τ.Β', *ό.π.*, σ. 1014-1018, 1031-1032· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 125.

Καραμανλή να απευθυνθεί προσωπικά στο Γρίβα προκειμένου να κηρύξει εκεχειρία, κάτι που τελικά έγινε με προκήρυξή του αρχηγού της ΕΟΚΑ στις 4 Αυγούστου του 1958. Αντίστοιχη λήξη των ενεργειών της εναντίον των Ελληνοκυπρίων ανακοίνωσε στις 5 του μήνα και η τουρκοκυπριακή ΤΜΤ.²⁸⁰

Στην Ελλάδα, οι επιθέσεις των Τουρκοκυπρίων στην Κύπρο έγιναν δεκτές ως «εθνικό πλήγμα» και «ιερή αγανάκτησις και οργή» διαπέρασε τον πληθυσμό. Πληθώρα ψηφισμάτων κοινωνικών, δημοτικών, διοικητικών, επαγγελματικών κ.λπ. φορέων, από την Αθήνα και άλλες πόλεις, καταδίκασαν την τουρκοκυπριακή βία. Σε πολλά από αυτά, όπως και στην *Αυγή*, προβαλλόταν ως αίτημα η άμεση προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ για τη λήψη άμεσων μέτρων.²⁸¹ Στην ανάλυση των γεγονότων, η εφημερίδα της ΕΔΑ περιέγραφε πολύ παραστατικά τις εξελίξεις, κάνοντας ονομαστική αναφορά στον ηγέτη των Τουρκοκυπρίων Κιουτσούκ: «όλος ο υπόκοσμος της τουρκικής μειονότητας, μαζί με μερικούς φανατισμένους από τον απίθανο “δόκτορα” νεαρούς και τους αλήτες που χρησιμοποιούνται από τους κατακτητές ως επικουρικοί αστυνομικοί, επιστρατεύθησαν και αυτή την φορά για να μαχαιρώσουν, να κάψουν να δολοφονήσουν, να λεηλατήσουν τα ελληνικά μαγαζιά». Μέσα σε όλα αυτά, η στάση της ελληνικής Κυβέρνησης αποσκοπούσε όχι στο «πώς θα προστατευθούν οι σφαγιασμένοι αδελφοί μας[...] αλλά στο πώς θα προστατευτούν οι “σύμμαχοι” και να εκτονωθεί η αγανάκτησις του λαού».²⁸² Αντίθετα, με ηρωικούς τόνους γινόταν η περιγραφή της αντίστασης των Ελληνοκυπρίων: «τουρκικά στίφη επέδραμον κατά των Ελλήνων της Πάφου, απεμακρύνθησαν κατόπιν της σθεναράς αντιστάσεως του ελληνικού στοιχείου της πόλεως».²⁸³ Στους δρόμους της Αθήνας οργανώθηκαν διαμαρτυρίες για τα γεγονότα στην Κύπρο, με συνθήματα όπως «κάτω οι βάνδαλοι», «θάνατος στους δολοφόνους», «αίσχος στους Αμερικάνους» και έγιναν συγκρούσεις μεταξύ φοιτητών και αστυνομίας,²⁸⁴ ενώ διάφοροι κλάδοι εργαζομένων προσέφεραν χρήματα από το ημερομίσθιό τους για την ενίσχυση των θυμάτων των «βρεταννοτουρκικών βανδαλισμών».²⁸⁵

²⁸⁰ F. Crouzet, τ.Β', ό.π., σ. 1033, 1036.

²⁸¹ *Αυγή*, 10.6.1958· *Αυγή*, 28.6.1958.

²⁸² *Αυγή*, 11.6.1958.

²⁸³ *Αυγή*, 12.7.1958.

²⁸⁴ *Αυγή*, 15.6.1958.

²⁸⁵ *Αυγή*, 29.7.1958. Ο πρόεδρος της ΕΔΑ Ι. Πασαλίδης υπήρξε τη στιγμή αυτή προσεκτικός στις διατυπώσεις του, σε αντίθεση με προηγούμενες περιπτώσεις κατά τις οποίες είχε εκφραστεί εχθρικά για τους Τουρκοκυπρίους: «Νομίζω πάντως ότι ο Ελληνικός πληθυσμός θα κάμει, όπως και στο παρελθόν, ότι μπορεί για να ενισχύσει τους δεσμούς του με την Τουρκική κοινότητα και να εμποδίσει

Ο «εθνικός κίνδυνος» που η ΕΔΑ επισήμαινε στις αναλύσεις της αποκτούσε συγκεκριμένη μορφή μέσω των βίαιων ενεργειών των Τουρκοκυπρίων. Η «ηρωική αντίσταση» των Ελληνοκυπρίων έβρισκε τη συνέχειά της και, ταυτόχρονα, χρειαζόταν την υποστήριξη των κινητοποιήσεων στην Αθήνα. Η «εθνική» διάσταση του αγώνα αυτού λάμβανε, μέσα από την *Αυγή*, έναν έντονα ηθικό χαρακτήρα, καθώς η αναμέτρηση αφορούσε «δολοφόνους» από την πλευρά των Τουρκοκυπρίων και από την άλλη τους Ελληνοκύπριους που αντιστέκονταν. Ο «ηθικός» αυτός χαρακτήρας του αγώνα που διεξαγόταν είχε, βέβαια, για το κόμμα της Αριστεράς πολιτική βάση, καθώς γινόταν αντιληπτός ως αγώνας ανάμεσα στα συμφέροντα του ιμπεριαλισμού, που προωθούσαν ως όργανά του οι Τουρκοκύπριοι, και στους Ελληνοκύπριους που διεκδικούσαν τα δικαιώματά τους στη ζωή και τον εθνικό αυτοπροσδιορισμό και με αυτόν τον τρόπο, ταυτόχρονα, υπέσκαπταν τους γενικότερους σχεδιασμούς των Δυτικών. Η πολιτική τοποθέτηση έναντι των συγκρούσεων αυτών ενείχε, επομένως, πολλαπλές σημασίες για την Αριστερά. Η ηθική διάσταση του λόγου της εμπεριείχε σημαντικά πολιτικά μηνύματα μέσα στα συμφραζόμενα ενός εξόχως φορτισμένου συναισθηματικά ζητήματος για την ελληνική κοινωνία.

Σε ένα άλλο όμως επίπεδο, αυτό των διεθνών σχέσεων της ΕΔΑ με κόμματα και οργανώσεις, τα δεδομένα άλλαζαν και οι διατυπώσεις για τους Τουρκοκυπρίους γίνονταν ηπιότερες χωρίς τους προηγούμενους επιθετικούς τόνους, καθώς εδώ δεν είχε κανένα νόημα η πλειοδοσία σε μία εθνικιστική και αντιτουρκοκυπριακή ρητορική, αλλά αντίθετα έπρεπε να προβληθεί η ευαισθησία και η πρόνοια των προτάσεων της Αριστεράς για θετική μεταχείριση των Τουρκοκυπρίων. Έτσι, ο λόγος της ΕΔΑ προσαρμοζόταν ανάλογα με το που απευθυνόταν κάθε φορά, με στόχο την απόσπαση μιας θετικής στάσης από τους φορείς που έβλεπαν, ή η ΕΔΑ εκτιμούσε ότι έβλεπαν, θετικά το κίνημα για την Ένωση. Χαρακτηριστικές είναι οι πολύ προσεκτικές αναφορές στην τουρκοκυπριακή κοινότητα, στην επιστολή που η ΕΔΑ απέστειλε στο Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας, στο Κομμουνιστικό Κόμμα και στο Κόμμα των Φιλελευθέρων εν όψει της εφαρμογής του Σχεδίου Μακμίλαν. Στην επιστολή αυτή αναφερόταν ότι η βία των αποικιακών Αρχών συμπληρωνόταν από δράσεις «των βίαιων στοιχείων της τουρκοκυπριακής μειονότητας εναντίον της ελληνικής πλειοψηφίας του πληθυσμού του νησιού». Σε άλλο σημείο της ίδιας

την επανάληψιν των συγκρούσεων με τους Τούρκους, από την οποία μόνον οι Βρετανοί αποικιοκράτα θα έβγαιναν κερδισμένοι», στο Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, «Απάντηση του Ι. Πασσαλίδη εις την κυπριακήν εφημερίδα *Φως*», 11 Αυγούστου 1958, ΑΣΚΙ.

επιστολής αναφερόταν ως απαραίτητος ο «όρος απόλυτων εγγυήσεων πως τα δικαιώματα της τουρκικής μειονότητας θα τύχουν σεβασμού».²⁸⁶ Στην περίπτωση αυτή, η τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν καταδικαζόταν συλλήβδην, αλλά γινόταν προσεκτικός διαχωρισμός των «βίαιων στοιχείων» στο εσωτερικό της, τα οποία εξυπηρετούσαν τα σχέδια των Βρετανών, την ίδια ώρα που γινόταν ρητή αναφορά στο σεβασμό των δικαιωμάτων της.

Η πρόκληση επεισοδίων στην Κύπρο θα μπορούσε, από μία άλλη άποψη, να εκληφθεί ως συνέχιση της διπλωματικής πίεσης της Τουρκίας προς τη Μεγάλη Βρετανία, την ώρα που λειτουργούσε και ως εκφοβισμός των Ελληνοκυπρίων οι οποίοι διέμεναν στις μουσουλμανικές συνοικίες προκειμένου να τις εγκαταλείψουν και να δημιουργηθεί *de facto* συνθήκη διχοτόμησης.²⁸⁷ Οι τουρκικές απειλές επέμβασης στην περίπτωση που η Ελλάδα δεν αποδεχόταν τη λύση της διχοτόμησης επαναλαμβάνονταν από την ηγεσία των Τουρκοκυπρίων.²⁸⁸ Ένα χαρακτηριστικό της -ελεγχόμενης από την Άγκυρα- βίας των Τουρκοκυπρίων στην Κύπρο, ήταν ότι τα υποκείμενα που την ασκούσαν χειραγωγούνταν ταυτόχρονα και από την κορυφή. Αυτό, προσέθετε το στοιχείο της δυνατότητας παύσης της βίας τις στιγμές ακριβώς που θα μπορούσε να τεθεί ολοκληρωτικά εκτός ελέγχου, να εξελιχθεί σε ανοιχτό πόλεμο και να καταστρέψει τα πάντα. Σε κάθε περίπτωση, οι εξελίξεις αυτές δημιουργούσαν πρόσθετες περιπλοκές για τις βρετανικές Αρχές που ενώ ως τότε μπορούσαν να βασίζονται στη θετική διάθεση και τη συνεργασία των Τουρκοκυπρίων απέναντι στην ΕΟΚΑ, τώρα μπροστά τους πρόβαλλε ο κίνδυνος της ανάγκης αντιμετώπισης δύο μετώπων ταυτόχρονα. Την αυτοπεποίθηση των Τουρκοκυπρίων ενθάρρυνε παραπέρα η προσδοκία ότι η Τουρκία θα επενέβαινε υπέρ τους την κρίσιμη στιγμή, γεγονός που θα αντιστάθμιζε την πληθυσμιακή υστέρησή τους. Σε ένα άλλο και παράλληλο όμως επίπεδο, το οποίο περιέπλεκε παραπέρα την κατάσταση, η διακοινοτική βία διευκόλυνε τη βρετανική πολιτική του «διαίρει και βασίλευε» στην Κύπρο και αυτός ήταν ένας ακόμα λόγος που οι Αρχές στέκονταν μεροληπτικά υπέρ των Τουρκοκυπρίων, χωρίς διάθεση να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τις προκαλούμενες από εκείνους ταραχές.²⁸⁹

²⁸⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «United Democratic Left Party to The Executive Committee of the British Labour Party, The Central Committee of the British Communist Party, The Chairman of the British Liberal Party», 1958, ΑΣΚΙ.

²⁸⁷ Π.Τζερμιάζ, *ό.π.*, σ. 270· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 439· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 277.

²⁸⁸ *Αυγή*, 6.12.1957.

²⁸⁹ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 447· Λ. Ιεροδιακόνου, *ό.π.*, σ. 281· Σ. Παντελής, *ό.π.*, σ. 339.

Οι εξελίξεις στο Κυπριακό επιταχύνθηκαν όταν η αδιάλλακτη στάση της Τουρκίας επρόκειτο, σε συνάρτηση με τις γενικότερες εξελίξεις, να καμφθεί. Οι συνοριακές εντάσεις ανάμεσα στην Τουρκία και τη Συρία κατά το 1957 και ο σχηματισμός τον Φεβρουάριο του 1958 από την Αίγυπτο και τη Συρία της Ενωμένης Αραβικής Δημοκρατίας υπό την προεδρία του Νάσερ, πυροδότησαν το κλίμα στη Μέση Ανατολή και ευρύτερα. Στο Ιράκ η στάση του στρατού τον Ιούλιο υπό τον στρατηγό Κασέμ οδήγησε στη θανάτωση των μελών της βασιλικής οικογένειας και η νέα Κυβέρνηση έσπευσε να καταγγείλει το Σύμφωνο της Βαγδάτης.²⁹⁰ Η απώλεια αυτή διαφοροποιούσε για τους Δυτικούς αποφασιστικά το περιβάλλον εντός του οποίου εξελισσόταν το Κυπριακό. Η εμφάνιση τόσων κινδύνων και αντιθέσεων καθιστούσε επιτακτική όσο ποτέ την ανάγκη η κυπριακή διένεξη να κρατηθεί εντός ελέγχου. Τα γεγονότα αυτά επέφεραν μεν την αναθέρμανση των σχέσεων ανάμεσα στο Λονδίνο και την Ουάσινγκτον αναφορικά με τη Μέση Ανατολή, ταυτόχρονα όμως προκάλεσαν τη διάλυση του ήδη κλονισμένου Συμφώνου της Βαγδάτης -στο οποίο ο ρόλος της Τουρκίας ήταν εξαιρετικά σημαντικός- και γενικότερα κατέστησαν τη θέση της Τουρκίας επισφαλή, αφού βρισκόταν πλέον περιτριγυρισμένη από εχθρικά κράτη.²⁹¹ Επιπλέον, ενίσχυαν τις εσωτερικές εντάσεις και την αστάθεια της χώρας αυτής, σε ένα περιβάλλον ήδη οικονομικά και κοινωνικά τεταμένο.

Η Τουρκία ήταν, αρχής γενομένης από το Δόγμα Τρούμαν, μία χώρα απόλυτα εξαρτημένη από τις ΗΠΑ. Επόμενο ήταν, η εξωτερική της πολιτική να προσαρμόζεται ανάλογα. Η ασταθής οικονομία της βασιζόταν, σε μεγάλο βαθμό, στους Αμερικανούς, όπως άλλωστε συνέβαινε και στην περίπτωση της Ελλάδας. Η

²⁹⁰ Η αποδυνάμωση της Βρετανικής αυτοκρατορίας και η εχθρότητα που αντιμετώπιζε από την Αίγυπτο και ευρύτερες δυνάμεις στον αραβικό κόσμο, οδήγησαν το Λονδίνο στην επιδίωξη να σταθεροποιήσει τη θέση του στη Μέση Ανατολή, με κυριότερο σύμμαχο τη φιλοδυτική Τουρκία. Το Φεβρουάριο του 1955 η Τουρκία και το Ιράκ συγκρότησαν συμμαχία αμυντικού χαρακτήρα, το Σύμφωνο της Βαγδάτης. Λίγους μήνες μετά προσχώρησαν ως μέλη η Βρετανία, το Πακιστάν και το Ιράν. Η Βρετανία παρουσιαζόταν έτσι ως ηγέτιδα δύναμη μίας αξιόλογης περιφερειακής συσσωμάτωσης, η οποία δεν θα κατάφερε όμως τελικά να επιτύχει τους στόχους της. Βλ. Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα 2008, σ. 172-173· J. Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991*, Αθήνα 2002, σ. 230-231. Με βάση τον αρχικό σχεδιασμό πάντως, όπως σημείωνε ο Γ. Καρτάλης, «εδόθη υπό της Μεγάλης Βρετανίας εις την Τουρκίαν, δια του Συμφώνου της Βαγδάτης, ο ρόλος συνδέσμου μεταξύ Βορειοατλαντικής συμμαχίας και της Νοτιοανατολικής τοιαύτης», στο Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.100, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου. Γι' αυτό και ο Κ. Πυρομάγλου έγραφε ότι «η “φίλη και σύμμαχος” Τουρκία λαμβάνει βοήθειαν και ως μέλος του NATO και ως μέλος του Συμφώνου της Βαγδάτης και, συνάμα, απ' ευθείας από τας Ηνωμένας Πολιτείας», Αρχείο Κ. Πυρομάγλου, φ. 7.1, «Δακτυλογραφημένο κείμενο εντύπου σχετικού με την εγκατάσταση σε ελληνικό έδαφος θερμοπυρηνικών βάσεων», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

²⁹¹ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 152, 164· P. Χόλλαντ, ό.π., σ. 462-463.

άνοδος του Δημοκρατικού Κόμματος στην εξουσία το 1950 σηματοδότησε τη βαθιά εξάρτηση, στο οικονομικό και το στρατιωτικό πεδίο, από τις ΗΠΑ. Πιο συγκεκριμένα, κατά την περίοδο 1947-1961 η Τουρκία έλαβε από τις Ηνωμένες Πολιτείες 1.862 εκατομμύρια δολάρια στρατιωτική και 1.394 οικονομική βοήθεια. Δημιουργήθηκαν, με αυτόν τον τρόπο, οι όροι της μακροχρόνιας εξάρτησης από την ξένη βοήθεια. Από το 1953 η τουρκική οικονομία εμφάνιζε στοιχεία επιδείνωσης, με τις ΗΠΑ να συνεχίζουν όμως την παροχή οικονομικής βοήθειας, εξαιτίας της γεωστρατηγικής σημασίας της χώρας για τα συμφέροντά τους. Όταν το 1958 η Τουρκία βρέθηκε αντιμέτωπη με τη χρεοκοπία, ο Μεντερές αποδέχτηκε το πρόγραμμα σταθερότητας που επιβλήθηκε από διεθνές κονσόρτσιουμ στο οποίο συμμετείχαν οι ΗΠΑ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Το κονσόρτσιουμ προχώρησε σε αναδιάρθρωση των τουρκικών χρεών και παρείχε πακέτο βοήθειας 359 εκατομμυρίων δολαρίων.²⁹²

Ενδεικτικό είναι ότι το ΚΚΕ, θέλοντας να δείξει το βαθμό υποτέλειας της Ελλάδας, χρησιμοποιούσε την Τουρκία ως μέτρο σύγκρισης: «πουθενά δεν βλέπουμε τόσο εθνική ταπείνωση και εξεφτελισμό γιατί πουθενά, ούτε στην Τουρκία ακόμα, δεν υπάρχει η δουλικότητα, που δείχνουν οι δικοί μας γραικύλοι».²⁹³ Επιπρόσθετα, για τις ΗΠΑ και το NATO η Τουρκία αντιπροσώπευε τον συνεπέστερο σύμμαχο ενάντια στον κομμουνισμό. Δεν είναι τυχαίο ότι στη χώρα αυτή είχε ψηφιστεί το 1951 νόμος για την επιβολή της θανατικής ποινής στους κομμουνιστές. Ήταν η μοναδική από τις χώρες της Εγγύς Ανατολής που είχε συμμετάσχει στον πόλεμο της Κορέας και, κατά τη δεκαετία του 1950, είχε συνάψει μια σειρά συμφωνίες με τις ΗΠΑ που επέτρεπαν τη χρήση των εδαφών της από τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις, καθώς και τη δημιουργία αντίστοιχων στρατιωτικών εγκαταστάσεων. Είχε, με άλλα λόγια, εξελιχθεί στον πιο σταθερό στρατιωτικό κρίκο του NATO στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Επιπλέον, την περίοδο αυτή υπήρχε στην Τουρκία μεγάλη διάχυση της αμερικανικής κουλτούρας.²⁹⁴

²⁹² Μ. Aydın, *ό.π.*, σ. 110-111.

²⁹³ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4/Ι, «ΚΚΕ-ΑΚΕ, Ανακοίνωση προς το Λαό της Ελλάδας», 26.8.1952, ΑΣΚΙ. Για την εξάρτηση της Τουρκίας από τις ΗΠΑ γίνεται αναφορά και στο άρθρο του Γ. Χουριέτ «Η Τουρκία ρυμουλκείται από τις ΕΠΑ και το NATO», *Le Drapeau Rouge Magazine*, 26.4.1958, που παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, Ιούλιος 1958, αρ. 7, σ. 89-94.

²⁹⁴ Ι. Σατόλοφ, «Η Τουρκία προγεφύρωμα του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού στην Εγγύς Ανατολή», *Ζητήματα Οικονομίας*, Ιούνιος 1952, παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 7, Ιούλιος 1952, σ. 49, 51, 57· Β. Μολότοφ, «Για τη διεθνή κατάσταση και την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης της ΕΣΣΔ», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1955, σ. 16· Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*,

Σε κάθε περίπτωση, οι εξελίξεις στην περιοχή συνηγορούσαν τη δεδομένη στιγμή στην ανάγκη εξομάλυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η κρίση στη Μέση Ανατολή και η ταυτόχρονη ένταση του Ψυχρού Πολέμου προκαλούσαν φόβους στην Τουρκία και την έκαναν να βλέπει και πάλι την Ελλάδα ως σύμμαχη χώρα του ΝΑΤΟ,²⁹⁵ ενώ την αποκατάσταση των σχέσεων των δύο χωρών προωθούσαν και οι ΗΠΑ.²⁹⁶ Συν τοις άλλοις, η κυβέρνηση του Μεντερές δεχόταν στη βουλή σκληρή κριτική από την αντιπολίτευση του Ι. Ινονού, με το επιχείρημα ότι εξέθετε τη χώρα σε κατάσταση ρίσκου μπροστά στους κινδύνους που είχαν ανακύψει στην περιοχή. Την ίδια ώρα, στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών διαμορφωνόταν ένα διάχυτο κλίμα υπέρ της υιοθέτησης μιας λύσης ανεξαρτησίας για την Κύπρο. Στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε, σε σχέση με την επανεκτίμηση της τουρκικής στάσης, τις δυσκολίες που η Τουρκία αντιμετώπιζε για την απόσπαση μίας *de facto* γεωγραφικής διχοτόμησης, λόγω των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των πληθυσμών του νησιού. Ακόμα και αν τη δεδομένη στιγμή επιτύγχανε να επιβληθεί έναντι της Ελλάδας στο μέτωπο της Κύπρου, αυτό θα μπορούσε να επιφέρει τον κλονισμό την ελληνικής Κυβέρνησης, την αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, με βάση και τη δυναμική που παρουσίαζε η ελληνική Αριστερά και, κατά συνέπεια, την πολιτική και γεωγραφική απομόνωση της Τουρκίας. Τα δεδομένα αυτά, πράγματι διευκόλυναν την προσέγγιση των δύο χωρών στο Κυπριακό. Οι υπουργοί Εξωτερικών, Ζορλού και Αβέρωφ, ήρθαν σε επαφή έχοντας ως βάση την ιδέα συγκρότησης ενός ανεξάρτητου κράτους, με παράλληλη πλήρη κατοχύρωση των βρετανικών βάσεων.²⁹⁷ Όπως σημειώνει η Σία Αναγνωστοπούλου, λόγω των συνθηκών «[η Αθήνα και η Άγκυρα] αναλαμβάνουν να επέμβουν δυναμικά: αναλαμβάνουν δηλαδή να ορίσουν εκ νέου την έννοια του εθνικού χώρου και να διαχειριστούν, ως μοναδικές αρχές των δύο εθνών, τον εθνικό πόθο -την Ένωση για

ό.π., σ. 162-163· A. Guney, «Anti-Americanism in Turkey: Past and present», *Middle Eastern Studies*, 44 (3), 2008, σ. 472· Δ. Κιτσίκης, *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου από τον Ε. Βενιζέλο στον Γ. Παπαδόπουλο (1928-1973)*, Αθήνα 1981, σ. 203.

²⁹⁵ F. Crouzet, τ.Β', ό.π., σ. 1092· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 152.

²⁹⁶ *Αυγή*, 4.7.1958.

²⁹⁷ C. Nicolet, ό.π., σ. 123, 133· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 164· P. Χόλλαντ, ό.π., σ. 503· F. Crouzet, τ.Β', ό.π., σ. 1099.

τους μεν, τη Διχοτόμηση για τους δε- και το εθνικό συμφέρον, υποτάσσοντας τον πρώτο στο δεύτερο».²⁹⁸

Η αρνητική σημασία που η ΕΔΑ απέδιδε στην Τουρκία και τη δράση των Τουρκοκυπρίων, αποτέλεσε σημαντικό κριτήριο κατά τη διατύπωση των θέσεων της για τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Το κόμμα της Αριστεράς ήταν σε γνώση των δυσκολιών που αντιμετώπιζε η γειτονική χώρα. Μία όψη των συμφωνιών ήταν, σύμφωνα με την ΕΔΑ, η έμμεση στήριξη της Τουρκίας από την κυβέρνηση Καραμανλή, στο πλαίσιο των γενικότερων αναγκών και σχεδιασμών του ιμπεριαλισμού: «Η Τουρκία, αυτό το αγαπημένο παιδί του ιμπεριαλισμού, [...] περνά δύσκολες στιγμές και εσωτερικά και εξωτερικά. Είχε λοιπόν, επείγουσα ανάγκη να καλυφθεί, να βοηθηθεί. Αυτό έσπευσε να το κάμη η ελληνική κυβέρνηση εξασφαλίζουσα παραλλήλως όχι δίκαιαν λύσιν του Κυπριακού. Επί πλέον υπήρχε από πλευράς των Μεγάλων Συμμάχων σύνδεση της Ελλάδος με το σύμφωνο της Βαγδάτης. Έτσι η Ελλάς γίνεται εγγυήτρια των ιμπεριαλιστικών, αντιαραβικών βάσεων της Κύπρου».²⁹⁹ Το κόμμα της ελληνικής Αριστεράς θεωρούσε πως το εύρος των δικαιωμάτων που αποδιδόταν στην τουρκοκυπριακή μειονότητα δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να γίνει αποδεκτό, αφού έτσι παραβιάζονταν τα δικαιώματα της ελληνικής πλειονότητας, δικαιώματα που πήγαιναν από την πληθυσμιακή υπεροχή της: «Ενώ είπον λοιπόν, ότι το διεθνές δίκαιον των μειονοτήτων είναι απαραίτητον, είναι όμως και απολύτως επαρκές και κάθε τι πέραν τούτων ανατρέπει την σχέσιν που πρέπει να υπάρχη προς προστασίαν της μειονότητας και γίνεται καταπίεσις εις βάρος της πλειοψηφίας».³⁰⁰ Για την ΕΔΑ, «με το τουρκικό Βέτο η θέλησις της πλειοψηφίας θα εξαρτάται από την συγκατάθεσιν της μειονότητος, δηλ. των οργάνων της Άγκυρας, του Κιουτσούκ και της Βουλκάν. Η μειοψηφία θα καταδυναστεύη την πλειοψηφία». Παράλληλα, διατυπωνόταν ο φόβος ότι «θα “επαναπατριστούν” στην Κύπρο όλοι οι Τούρκοι, που ισχυρίζονται πως είναι Κυπριακής καταγωγής. Καθένας φαντάζεται σε ποια αλλοίωση στην εθνολογική σύνθεση του πληθυσμού θα οδηγήσει αυτό, έτσι που το 18 να γίνη 40, 50 και 55%».³⁰¹

²⁹⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Οι πολυπλοκότητες του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην κυπριακή εκδοχή τους», στο Φ. Τσιμπιρίδου, Δ. Σταματόπουλος (επιμ.), *Οριενταλισμός στα όρια, Από τα οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Αθήνα 2008, σ. 37.

²⁹⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, Κυπριακό για διόρθωση πρακτικών, ακέφαλο-ελλiptές, ΑΣΚΙ.

³⁰⁰ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε΄*, 25.2.1959.

³⁰¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «Διαφωτιστικό υλικό», Φεβρουάριος 1959, ΑΣΚΙ.

Μια άλλη -καίριας σημασίας- αρνητική συνέπεια των συμφωνιών για την Κύπρο και την Ελλάδα ήταν η κατοχύρωση του αποφασιστικού ρόλου της Τουρκίας. Όπως επισήμαινε ο Η. Ηλιού στη Βουλή: «κατωχυρώθη ο Τουρκικός παράγων και εμπραγμάτως δια της παρουσίας εν Κύπρω τουρκικών δυνάμεων».³⁰² Η απειλή για την ΕΔΑ δεν προερχόταν μόνο ή κυρίως από την προβλεπόμενη παρουσία ενός αριθμού τούρκων στρατιωτών στο νησί, αλλά από τον ευρύτερο ρόλο της Τουρκίας και του τουρκικού στρατού, ο οποίος σίγουρα θα δημιουργούσε μελλοντικά εντάσεις και προκλήσεις. Έτσι, προεξοφλούνταν η επιδείνωση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις περί «συμμάχων δυνάμεων», και εκφράζονταν φόβοι για την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της Ελλάδας. Η ΕΔΑ εκτιμούσε ότι η όποια ενδοτικότητα στο μέλλον θα αφορούσε μόνο την ελληνική πλευρά, ενώ αντίθετα οι τουρκικές συμπεριφορές θα χαρακτηρίζονταν από επιθετικότητα και την έγερση περαιτέρω αξιώσεων. Σε κάθε περίπτωση, η πάγια θέση του κόμματος ότι η Τουρκία συνιστούσε για την Ελλάδα εθνικό κίνδυνο, επανεμφανιζόταν και τώρα. Η Τουρκία συνέχιζε, στο πλαίσιο των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, να εκλαμβάνεται ως αρνητικός παράγοντας και ως διεκπεραιωτής των Δυτικών συμφερόντων. Κατά το διάστημα που ακολούθησε την υπογραφή των συνθηκών, η *Αυγή* παρουσίαζε να επιβεβαιώνεται η ένταση της τουρκικής επιθετικότητας έναντι της Ελλάδας. Αυτή εντοπιζόταν στην προκλητική στάση του τουρκικού Τύπου, στη μετεγκατάσταση Τούρκων από τη Μικρά Ασία στην Κύπρο προκειμένου να αλλάξει η εθνολογική σύνθεση του νησιού, στην παραστρατιωτική οργάνωση των Τουρκοκυπρίων. Η «ελληνοτουρκική φιλία» αποδεικνυόταν εκ νέου χιμαιρική.³⁰³ Το συμπέρασμα, με βάση τα παραπάνω, ήταν ότι «ανοίξαμε μια πυοροούσα πληγή, ένα μόνιμο κίνδυνο που είναι βέβαιο ότι θα εκδηλωθή αναπότρεπτα.[...] Ο δρόμος της διχοτομήσεως ή και της ολοκληρωτικής ουσιαστικής προσαρτήσεως από τον Τούρκο ο δρόμος της ταπεινώσεως και οι κίνδυνοι της εδαφικής μας ακεραιότητος εμπεριέχονται στο σύμφωνο που κλείσαμε με δόλιους και αδιστάκτους αντιπάλους».³⁰⁴

Η απάντηση από την πλευρά της ΕΡΕ δόθηκε και πάλι με επίκληση του σχήματος της «ελληνοτουρκικής φιλίας και συνεργασίας». Συστατικό στοιχείο της κυβερνητικής κριτικής ήταν πως η Αριστερά δεν εξέφραζε τις συγκεκριμένες θέσεις

³⁰² Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε΄*, 25.2.1959· *Αυγή*, 13.2.1959.

³⁰³ *Αυγή*, 19.6.1959· *Αυγή*, 27.6.1959.

³⁰⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «Διαφωτιστικό υλικό», Φλεβάρης 1959, ΑΣΚΙ.

της λόγω του Κυπριακού, αλλά επειδή επιδίωκε ιδιοτελώς να ναρκοθετήσει την ελληνοτουρκική προσέγγιση, έτσι ώστε να προκαλέσει τριβές τόσο στην κυρίαρχη πολιτική τάξη στο εσωτερικό της Ελλάδας όσο και στο στρατόπεδο του ΝΑΤΟ συνολικά. Ως εκ τούτου, οι θέσεις αυτές κρίνονταν ως υπονομευτικές για την ασφάλεια της χώρας και του «ελεύθερου κόσμου» και, κατ' επέκταση, ως τοποθετήσεις εκτός εθνικού πλαισίου: «Προστριβαί δύνανται να υπάρχουν. Αλλά υπάρχουν δεδομένα όλα τα μέσα, όλα τα πολιτικά και ηθικά μέσα, δια την υπερνίκησιν των διαφωνιών και των προστριβών. Και υπάρχει και κοινόν συμφέρον. Συμφέρον κοινόν Ελλήνων και Τούρκων Κυπρίων εν τη νήσω, συμφέρον κοινόν Ελλάδος και Τουρκίας εις την νοτιοανατολικήν Ευρώπην και την Ανατολικήν Μεσόγειον. Βεβαίως ο κ. Ηλιού και ο κ. Τσιριμώκος ημφισβήτησαν την δυνατότητα παρατάσεως του κοινού αυτού συμφέροντος. Διότι, εύχονται να μην παραταθή, τουλάχιστον ο κ. Ηλιού (Φωναί, διαμαρτυρία εκ της Αριστεράς). [...] Εύχονται την διάσπασιν, την διακοπήν της συνεργασίας διότι γνωρίζουν κάλλιστα ότι η διακοπή αυτής της συνεργασίας κλονίζει την ενότητα του ΝΑΤΟ και τα βάθρα της ασφαλείας της Ελλάδος και την ασφάλειαν του ελευθέρου κόσμου εις την Ανατολικήν Μεσόγειο (χειροκροτήματα). Και ημεείς το γνωρίζομεν και αντί να χαιρώμεθα, εθλιβόμεθα».³⁰⁵

³⁰⁵ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΞΑ'*, 26.2.1959.

Κεφάλαιο 4:

Το κίνημα για την Κύπρο στην Ελλάδα, η Αριστερά, το «έθνος» και ο «λαός» ως υποκείμενο των πολιτικών εξελίξεων

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στην Ελλάδα για την Κύπρο αυξανόταν διαρκώς. Είναι κατά την περίοδο αυτή που η έννοια «Κυπριακό», αν και προϋπήρχε, απέκτησε τη σύγχρονη νοηματοδότησή της και έλαβε διεθνή διάσταση. Από δω και πέρα θα αποτύπωνε, στο πλαίσιο του αγώνα των Ελληνοκυπρίων και της θέλησης των Ελλήνων για ενσωμάτωση του νησιού στην Ελλάδα, την κρισιμότητα και την κεντρική σημασία του θέματος αυτού για την ελληνική πολιτική πραγματικότητα και τους κοινωνικούς συσχετισμούς, την επίδρασή του στις διεθνείς εξελίξεις, την ευαισθησία με την οποία προσλάμβαναν όλα αυτά οι έλληνες πολίτες και την επικίνδυνη ρευστότητα όλων των παραπάνω για την κυρίαρχη πολιτική τάξη. Ταυτόχρονα, αποτέλεσε το υπόβαθρο για την εξέλιξη των σχέσεων της Ελλάδας με τη Δύση, την Τουρκία, τις Ανατολικές χώρες, τον αραβικό κόσμο, το κίνημα της Ουδετεροφιλίας, τον ΟΗΕ και το NATO. Στο βωμό της Ένωσης αφιερώθηκε μεγάλο κεφάλαιο του στρατιωτικού, διπλωματικού και πολιτικού δυναμικού της χώρας και αφιερώθηκαν σημαντικοί πόροι της αδύναμης οικονομικά Ελλάδας. Στην ένταση του ενδιαφέροντος για το ζήτημα συνέβαλε η στάση του Τύπου τόσο της Δεξιάς όσο και της Αριστεράς.

Το Κυπριακό, με τη σειρά του, συνέβαλε στην εθνική ιδεολογική συνοχή μιάς κοινωνίας που μόλις είχε εξέλθει από το μεγάλο ρήγμα του Εμφυλίου πολέμου. Όπως η Μεγάλη Ιδέα άλλοτε, η ενσωμάτωση της Κύπρου εξελίχθηκε σε βασική προτεραιότητα της ελληνικής πολιτικής. Το αίτημα για την Ένωση εντασσόταν, ως εθνική απαίτηση και ως πρόταγμα με μαζική κοινωνική αποδοχή, στο παραπάνω πλαίσιο. Δεν έπαυε όμως ταυτόχρονα να αποτελεί πονοκέφαλο για τις ελληνικές πολιτικές ελίτ, που στο ορμητικό κίνημα που γεννιόταν έβλεπαν μια διαρκώς αυξανόμενη κοινωνική πίεση και τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης. Σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις, τις ανησυχίες τους αυτές τις εκμυστηρεύονταν και στους ίδιους τους Βρετανούς, όπως έκανε το Νοέμβριο του 1951 ο τότε υφυπουργός Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ: στη συνάντησή του με τον βρετανό υπουργό Εξωτερικών Α. Ήντεν ισχυρίστηκε πως, αν και ήταν πεποίθησή του ότι η Ένωση δεν αποτελούσε ώριμη και εφικτή διεκδίκηση, υπήρχε ωστόσο περίπτωση η ελληνική Κυβέρνηση να

εξαναγκαστεί να προσαρμόσει την πολιτική της με βάση τις πιέσεις που δεχόταν στο εσωτερικό της χώρας. Πληροφόρησε, μάλιστα, τον Ήντεν ότι «οι νέοι τον καιρό αυτό ήταν σε έξαψη, είχαν γίνει διαδηλώσεις στην Αθήνα και κατά τη διάρκειά τους είχαν ανοίξει και ένα δυό-κεφάλια».³⁰⁶

Την εποχή αυτή, ο Εμφύλιος πόλεμος είχε κληροδοτήσει στην ελληνική πολιτική, κοινωνική και πνευματική ζωή ένα αγεφύρωτο χάσμα. Από τη μια βρισκόταν το στρατόπεδο της «εθνικοφροσύνης», που αποτελούσε το πεδίο της μοναδικής νόμιμης πολιτικής, και από την άλλη οτιδήποτε και οποιοσδήποτε μπορούσε να την αμφισβητήσει ως κανονιστικό ιδεολογικό και κοινωνικό πλαίσιο. Η κυρίαρχη τάξη καταδίκασε με βίαιο τρόπο στην αφάνεια οποιαδήποτε διαφωνία ή κριτική, αποκλείοντας εκ προοιμίου κάθε απόπειρα εναλλακτικής πολιτικής και κοινωνικής θεώρησης. Ο αντικομμουνισμός, κοινό στοιχείο όλου του «ελεύθερου κόσμου», στην Ελλάδα διαπέρασε κάθε στοιχείο της κοινωνικής ζωής και του πολιτισμού. Ήταν το κυρίαρχο ιδεώδες των φορέων της εξουσίας με το οποίο επιχειρήθηκε να εμποτιστεί η κοινωνία, ένα ιδεώδες εξ ορισμού αρνητικό και κατασκευασμένο δια της βίας από τους νικητές του Εμφυλίου. Ο κρατικός μηχανισμός δημιούργησε ένα αδιαπέραστο τείχος για την Αριστερά αποσκοπώντας, μέσω του ελέγχου και της καταστολής, στην περιθωριοποίησή της, ενώ οποιοσδήποτε τολμούσε να μη συμφωνεί με τους πυλώνες του μετεμφυλιακού ιδεολογικού οικοδομήματος κατατασσόταν αυτόματα στους «εχθρούς του έθνους». Μέσα σε ένα τέτοιο σκηνικό, η Αριστερά ετίθετο στο επίκεντρο των επίσημων πολιτικών σχεδιασμών, πάντα ως αρνητική συνιστώσα, ως πολιτικός χώρος διαρκώς υπό επιτήρηση, απαξίωση, καταστολή και περιορισμό. Κανόνα του μετεμφυλιακού πολιτεύματος αποτελούσαν οι περιοριστικοί όροι που έμειναν γνωστοί ως «παρασύνταγμα». Εκτός από το Σύνταγμα του 1952, διατηρήθηκαν, σχεδόν στο σύνολό τους, σε ισχύ και τα νομοθετικά κείμενα που είχαν υιοθετηθεί κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Για όσους/ες δεν πειθαρχούσαν στα παραπάνω (αλλά όχι μόνο γι' αυτούς), υπήρχαν οι εξορίες και οι φυλακές. Πυρήνας, λοιπόν, της εθνικής ιδεολογίας κατά τα χρόνια αυτά ήταν ο αποκλεισμός και η εξαφάνιση της Αριστεράς από τον «εθνικό κορμό», μέσω ενός ιδεολογικού σχήματος

³⁰⁶ Β. Μεσθανέως, *Η αντιπολίτευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, 1949-1963*, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 418· Κ. Μαυράτσας, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας*, Αθήνα 1998, σ. 74· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 57· Π.Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 122· Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 170· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 148.

που εγγραφόταν ταυτόχρονα στο εθνικό πεδίο και στο σύστημα ιδεών της Δύσης. Το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα της εποχής εσωτερικευσε -και διαμορφώθηκε με βάση- τόσο την εμπειρία του Εμφυλίου όσο και την ιδεολογία του Ψυχρού Πολέμου. Εκ των πραγμάτων λοιπόν, πέρα από τα επίσημα καθιερωμένα σχήματα της εθνικοφροσύνης δεν υπήρχε άλλος πολιτικός χώρος που να λειτουργεί ως πεδίο υποδοχής και έκφρασης διαφορετικών ιδεών εκτός από την ΕΔΑ.³⁰⁷

Ταυτόχρονα όμως με το κυρίαρχο μετεμφυλιακό ιδεολογικό και θεσμικό πλαίσιο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 άρχισε να εμφανίζεται και πάλι σιγά σιγά στο προσκήνιο ο παράγοντας της λαϊκής κινητοποίησης. Τον Ιανουάριο του 1950 πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεταπολεμικά μεγάλη συγκέντρωση φοιτητών για το θέμα της Κύπρου και έγιναν τα πρώτα από τα πολλά και σοβαρά επεισόδια που επρόκειτο να σημειωθούν με αφορμή το ζήτημα κατά τη διάρκεια των επόμενων ετών.³⁰⁸ Η ογκώδης αυτή διαμαρτυρία των φοιτητών και των σπουδαστών ξεκίνησε από το προαύλιο του Πανεπιστημίου. Στις ομιλίες που εκφωνήθηκαν, εξέφρασαν την αλληλεγγύη τους στον αγώνα για την Ένωση και διαμαρτυρίες για τη στάση της ελληνικής Κυβέρνησης. Ταυτόχρονα, έγινε κάλεσμα συμπαρατάσεως σε όλο τον ελληνικό, αλλά και το βρετανικό λαό, ενώ σε ψήφισμά τους οι φοιτητές διαχώρισαν τη θέση τους από «πολιτικές και διπλωματικές σκοπιμότητες». Στη συνέχεια, επιδίωξαν να πορευτούν στην αγγλική Πρεσβεία, αλλά η πορεία τους διαλύθηκε από την αστυνομία βίαια στην πλατεία Κολωνακίου. Κατόπιν, έψαλλαν «γονυκλινείς» τον εθνικό ύμνο στη μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη, ενώ δέχτηκαν νέα επίθεση έξω από το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετάνια. Οι εκπρόσωποι των φοιτητικών οργανώσεων διαμαρτυρήθηκαν για τη στάση των αστυνομικών, που «εκακοποίησαν πολλούς

³⁰⁷ Κ. Τσουκαλάς, *Η ελληνική τραγωδία, από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Αθήνα 1981, σ. 102-104· Ν. Panourgia, *Dangerous citizens, The Greek Left and the terror of the state*, Νέα Υόρκη 2009, σ. 122-123· Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Αθήνα 2006, σ. 178· Σ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος, 1949-1967, Το κοινωνικό πλαίσιο της πορείας προς τη δικτατορία*, Αθήνα 1998, σ. 159-168· Γ. Ρουμπάτης, *Δούρειος Ίππος, η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*, Αθήνα 1987, σ. 13· Α. Κύρκος, *Ανατρεπτικά, Απέναντι στο χθες και στο αύριο*, Αθήνα 1995, σ. 150-151· Α. Ελεφάντης, «Προσλήψεις του Εμφυλίου πολέμου μετά τον Εμφύλιο», *Ο Πολίτης*, 73, 2000, σ. 35-40· Κ. Δοξιάδης, «Η ιδεολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Λεβιάθαν*, 13, 1993, σ. 128· Ι.Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 61-62· Β. Μεσθανέως, ό.π., σ. 69-92· Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1995, σ. 526· Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Αθήνα 2001, σ. 48.

³⁰⁸ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 51-52.

σπουδαστάς ανεξαρτήτως φύλου». Τη στάση αυτή της αστυνομίας καταδίκασε με ανακοίνωσή της και η ΓΣΕΕ.³⁰⁹

Η έξαρση των πνευμάτων που προκαλούσε το Κυπριακό, έφερνε στο προσκήνιο τη συζήτηση για τη θέση και το ρόλο της αστυνομίας στις διαδηλώσεις. Η συζήτηση αυτή συνδεόταν αναπόφευκτα με συνειρμούς για την «εθνική ασφάλεια» και ήταν άλλη μια αφορμή για επιθέσεις στην Αριστερά. Τον Νοέμβριο, για παράδειγμα, του 1951 ο Π. Κανελλόπουλος τοποθετήθηκε με ανησυχία από το βήμα της βουλής επί του θέματος: «Εκείνο το οποίο εξήτησα να διευκρινιστή ήτο τούτο, εάν ελέχθη φράσις γενικεύουσαν την κακήν κρίσιν περί του Σώματος Ασφαλείας ονομαζομένου Αστυνομία Πόλεων. Ηκούσθη η φράσις ότι η συμπεριφορά της Αστυνομίας Πόλεων είναι γνωστή. Την φράσιν αυτή, αξιότιμε κύριε Πρόεδρε, ημείς δεν είναι δυνατόν να δεχθώμεν, αλλά δεν έπρεπε ούτε σεις να δεχθήτε, ούτε ο αξιότιμος κ. Υπουργός των Εσωτερικών (χειροκροτήματα)».³¹⁰ Από την πλευρά της Δημοκρατικής Παράταξης, ο Κ. Γαβριηλίδης πρόβαλε, αμυντικά βέβαια, την αξίωση του δικαιώματος να μπορεί και η Αριστερά να έχει και να εκφέρει λόγο στο ζήτημα. Επρόκειτο για μια ακόμα λεκτική προσπάθεια για «νομιμοποίηση» και συμπερίληψη στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού πολιτικού κόσμου: «Ο αξιότιμος κ. Υπουργός των Εσωτερικών είπε ότι έδωσε εντολές να τιμωρηθούν τα όργανα αυτά, τα οποία εξετράπησαν. Διατί δεν διεμαρτυρήθησαν οι αξιότιμοι βουλευταί με την φράσιν αυτή του κ. Υπουργού των Εσωτερικών και όταν είπα εγώ, ότι δεν θέλω καν να χαρακτηρίσω αυτήν την συμπεριφοράν, ξεσηκώθηκε ολόκληρα αυτή η πτέρυξ της δεξιάς;».³¹¹

Από δω και πέρα, πολλές από τις εσωτερικές εντάσεις της ελληνικής κοινωνίας θα εκφράζονταν υπό το πρίσμα του Κυπριακού. Και τα ανεκπλήρωτα οράματα για διεύρυνση της επικράτειας του ελληνισμού με προσάρτηση της Κύπρου θα λειτουργούσαν ως μετωνυμία της διαμαρτυρίας και για άλλες πτυχές της ζωής.³¹² Στο πλαίσιο του μετεμφυλιακού κράτους, όπου ήταν απαγορευμένη ή δεχόταν καταστολή και διώξεις οποιαδήποτε διαφορετική από την κυρίαρχη πολιτική οπτική, το Κυπριακό εξελίχθηκε στο ζήτημα εκείνο μέσω του οποίου ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού μπορούσαν να εκφράζουν την αντίθεση τους στο κυρίαρχο πολιτικό σύστημα. Με αυτόν τον τρόπο, η κριτική για τους κυβερνητικούς χειρισμούς του

³⁰⁹ *Το Βήμα*, 13.1.1950· *Ελευθερία*, 13.1.1950.

³¹⁰ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΙΓ'*, 23 Νοεμβρίου 1951.

³¹¹ Κ. Γαβριηλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΙΓ'*, 23 Νοεμβρίου 1951.

³¹² Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 64· Ε. Hobsbawm, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Αθήνα 1994, σ. 23-24.

Κυπριακού αποκτούσε, υπό όρους, τον χαρακτήρα μιας συνολικότερης αμφισβήτησης. Ο αγώνας για το «έθνος» γινόταν, κατά περίπτωση, αγώνας όπου «δια μέσου του έθνους» αποκαλύπτονταν και έρχονταν στην επιφάνεια κρυμμένες επιθυμίες και πολιτικά αιτήματα.³¹³

Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ καλλιεργούσαν την τάση αυτή, βασίζοντας σε μεγάλο βαθμό την αντιπολιτευτική τους τακτική στο συγκεκριμένο θέμα καθώς ήταν εμφανής η κρισιμότητα και η βαθιά επίδρασή του στις λαϊκές μάζες, την ίδια ώρα μάλιστα που συνέπλεε με τις προσεγγίσεις της Αριστεράς για αποδέσμευση από τους ιμπεριαλιστικούς σχεδιασμούς. Διαπιστωνόταν ότι «ο λαός της Ελλάδας παρακολουθεί με εξαιρετική συγκίνηση τον αγώνα των αδελφών του της Κύπρου, που στενάζουν κάτω απ' τον Αγγλικό ιμπεριαλιστικό ζυγό» και γινόταν η εκτίμηση ότι η τάση αυτή θα κλιμακωνόταν και ολόενα και περισσότερο θα αποκτούσε πολιτικά και μαζικά χαρακτηριστικά: «[Ο ελληνικός λαός] θα εκδηλώσει ακόμα πιο πολύ τη συμπαράστασή του αυτή, παλαίβοντας και ο ίδιος για την πραγματοποίηση του πανελληνίου πόθου της ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, για την απελευθέρωση της Ελλάδας και της Κύπρου από τον αμερικάνικο και εγγλέζικο ιμπεριαλισμό, για λεύτερη κύπρο σε λεύτερη Ελλάδα. Γι' αυτό θα παίρνει μέρος μαζικά στα συλλαλητήρια και τις άλλες εκδηλώσεις για την Κύπρο, και θα δώσει το σωστό εθνικό πατριωτικό εθνικό τόνο σ' αυτά».³¹⁴ Με τα λόγια του Νίκου Ζαχαριάδη, «η πλουτοκρατική εθνοπροδοσία και όλο το μπουλούκι των λακέδων της βρήκαν, πραγματικά, το διάολό τους με το κυπριακό. Πρόκειται για το διάολο της λαϊκής παροιμίας που ούτε όταν τον αφήνεις φέβγει, ούτε όταν τον τραβάς έρχεται. Το αποτέλεσμα απ' αυτό το άσχημο για το στρατάρχη μπλέξιμο είναι ότι όσο προσπαθεί να το πηδήξει το παλούκι τόσο πιο βαθιά κάθεται πάνω του». Γι' αυτό και οι «ντόπιοι πλουτοκράτες» και οι «προσκυνημένοι», «τρέμουν, όπως ο διάολος το λιβάνι, μην ξαναπάθουν εκείνα της πρώτης κατοχής, όταν όλος ο λαός τους έφυγε απ' τα χέρια και τάχτηκε κάτω απ' τη σημαία της πάλης για την εθνική τιμή και ανεξαρτησία».³¹⁵

Από την πλευρά του το ΑΚΕΛ διαπίστωνε σχετικά με την κατάσταση στην Ελλάδα, ήδη από το 1951, ότι «ο ελληνικός λαός που σωστά είδε το κυπριακό και με

³¹³ H. Davis, *Toward a marxist theory of nationalism*, Νέα Υόρκη 1978, σ. 31.

³¹⁴ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 31, Α/4/Ι, «Ανακοίνωση Κεντρικών Επιτροπών ΚΚΕ και ΑΚΕ», 15.8.1954, ΑΣΚΙ.

³¹⁵ Ν. Ζαχαριάδης, «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους, λεύτερη Κύπρος στη λεύτερη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 5, Μάιος 1955, σ. 12.

τις μαζικές του εκδηλώσεις έφερε τις ξενοκίνητες μοναρχοφασιστικές κυβερνήσεις της Αθήνας σε δύσκολη θέση».³¹⁶ Το Κυπριακό προκαλούσε τα εθνικά αισθήματα όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά γινόταν αντιληπτό ως μείζον εθνικό ζήτημα και από τους Έλληνες στις Λαϊκές Δημοκρατίες. Στην εφημερίδα των ελλήνων προσφύγων στη Βουλγαρία *Λευτεριά* αναγνωριζόταν ότι «το ζήτημα της Κύπρου αποτελούσε πάντοτε το φλέγον ζήτημα όπως για τον ελληνικό πληθυσμό της Κύπρου έτσι και για όλον τον ελληνικό λαό».³¹⁷

Τα έντονα εθνικιστικά αισθήματα που το ζήτημα πυροδοτούσε και έφερνε στην επιφάνεια, ήταν όχι απλά μια τάση πλειοψηφική στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας, αλλά συχνά βιώνονταν με τρόπο που επηρέαζε καθοριστικά την αντίληψη των ανθρώπων για τον εαυτό τους. Υπό αυτό το πρίσμα έβλεπαν τις αξιώσεις τους απέναντι στη ζωή, τα οράματα και τις διεκδικήσεις τους. Το σύνθημα της Ένωσης δεν διατυπωνόταν απλά σαν μια πολιτική ιδέα που μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο σκέψης, προτάσεων, διαπραγματεύσεων ή συμβιβασμών αλλά βιώνονταν ψυχικά ως προϋπόθεση για την αποκατάσταση της «φυσικής» τάξης των πραγμάτων.³¹⁸ Μέσα στη διαδικασία αυτή, τα υποκείμενα ταύτιζαν τον εαυτό τους με την «ιερότητα» του σκοπού. Εκτός από τη μαζικότητα, την ορμή, την κοινωνική και πολιτική σημασία του ενωτικού κινήματος, η Ένωση είχε ταυτόχρονα, σύμφωνα με τον Μιχάλη Ατταλίδη, τα χαρακτηριστικά ενός θρησκευτικού συμβόλου,³¹⁹ που κινητοποιούσε τα άτομα στη βάση ενός «εθνικού πεπρωμένου», η μη ολοκλήρωση του οποίου βιώνονταν, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, ως μια προοπτική αδιανόητη. Έπαινε, έτσι, να είναι απλά ένα «εθνικής σημασίας» ζήτημα δίπλα στα άλλα, και συχνά γινόταν η αφετηρία μέσα από την οποία γινόταν αντιληπτή η πολιτική πραγματικότητα και μέσα από την οποία επενδύονταν τα όνειρα των ανθρώπων για μια καλύτερη ζωή. Η μεσσιανική αυτή όψη του αιτήματος της Ένωσης, αποκτούσε πολιτική σημασία και κοινωνική υπόσταση μέσα από τις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις και το κίνημα στους δρόμους. Ταυτόχρονα, την εποχή αυτή το Κυπριακό όχι μόνο κατείχε κεντρική θέση στην καθημερινότητα, αλλά συχνά ταυτιζόταν ή αλληλοσυσχετιζόταν και με άλλα πολιτικά ή κοινωνικά ζητήματα.

³¹⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/34, «Μία έκθεση πάνω σε ζητήματα τακτικής και οργανωτικής πολιτικής», 19.7.1951, ΑΣΚΙ.

³¹⁷ *Λευτεριά*, 16.4.1954.

³¹⁸ C. Galatariotou, «From social equilibrium to catastrophic breakdown: Cyprus 1955-1974», *Int J Psychoanal*, 89, 2008, σ. 848.

³¹⁹ M. Attalides, *Cyprus: Nationalism and international politics*, Εδιμβούργο 1979, σ. 106.

Η δραστηριότητα των Ελληνοκυπρίων διασταυρώθηκε το 1950 με τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα. Αφού η Εθναρχία³²⁰ είχε απορρίψει πρόταση συνεργασίας του ΑΚΕΛ, το κυπριακό κόμμα έστειλε υπόμνημα στον ΟΗΕ για τη διενέργεια στο νησί δημοψηφίσματος υπό την αιγίδα του οργανισμού, με το οποίο ο λαός θα αποφαινόταν για το εθνικό ζήτημα. Η Εθναρχία, θέλοντας να μην περιπέσει σε υποδεέστερο ρόλο, υιοθέτησε τελικά και η ίδια την ιδέα αυτή του δημοψηφίσματος, χωρίς συμμετοχή σε αυτό της αποικιακής Διοίκησης ή την εποπτεία του ΟΗΕ. Στο δημοψήφισμα, που πραγματοποιήθηκε κατά το διάστημα 15-22 Ιανουαρίου 1950, το 95, 7% των Ελληνοκυπρίων τοποθετήθηκε υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα. Όλα τα κόμματα, οι οργανώσεις και σχεδόν το σύνολο του ελληνοκυπριακού πληθυσμού

³²⁰ Η Εκκλησία της Κύπρου εξακολουθούσε, όπως και κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, να ασκεί καθοριστική επίδραση στα πολιτικά πράγματα. Βλ. N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 22. Κέντρο της δραστηριότητάς της υπήρξε, επί Μακαρίου Γ', το εθνικό ζήτημα. Βλ. Α. Αγγελόπουλος, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Η Εκκλησία της Κύπρου στο παρελθόν και στο παρόν*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 58. Επικεφαλής της Ενωτικής κίνησης βρισκόταν ο Αρχιεπίσκοπος, υπό την ιδιότητα του Εθνάρχη. Το 1948, η Εθναρχία απέκτησε, πρώτη φορά μετά την εξέγερση του 1931, ολοκληρωμένη υπόσταση. Καταρτίστηκε νέο Εθναρχικό Συμβούλιο, με πρόεδρο τον Αρχιεπίσκοπο, για το χειρισμό κάθε πολιτικής, εσωτερικής ή εξωτερικής φύσεως, υπόθεσης και την προώθηση του εθνικού θέματος. Σε αυτό αντιπροσωπεύονταν μόνο τα «εθνικά κόμματα και σωματεία». Ιδρύθηκε, επίσης, Γραφείο της Εθναρχίας. Τα δύο αυτά σώματα, το Γραφείο και το Συμβούλιο, συναποτελούσαν την Εθναρχία, αν και συνήθως ο όρος περιγράφει αποκλειστικά το Γραφείο. Το 1949 εκδόθηκε και το περιοδικό της Εθναρχίας, με τίτλο «ελληνική Κύπρος». Βλ. Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος», *ό.π.*, σ. 209, 212· Φ. Φωκαΐδης, *Ο ελληνισμός της Κύπρου*, Λευκωσία 1962, σ. 196· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 3· Δ. Μιχαλόπουλος, *Πρεσβείες της Κύπρου (1950)*, Αθήνα 1990, σ. 22· F. Crouzet, τ. Α', *ό.π.*, σ. 90-91, 94· Ν Κρανιδιώτης, *Δύσκολα χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Αθήνα 1981, σ. 21, 28, 30. Εκτός από την ευθύνη του αγώνα για την Ένωση, η ιεραρχία ανέλαβε και την ηγεσία του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου. Με συνοδική εγκύκλιο, τον Σεπτέμβριο του 1948, και με ανακοίνωση του Γραφείου της Εθναρχίας τον Απρίλιο του 1949, η συνεργασία με τον κομμουνισμό χαρακτηριζόταν ασυμβίβαστη με το χριστιανισμό και εθνική προδοσία. Βλ. Π. Παπαπολυβίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα "προδότης": Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», στο Β. Γούναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα 2010, σ. 381. Ενώπιον του «κινδύνου» της κυπριακής Αριστεράς και υπό το ευρύτερο πλαίσιο του ελληνικού Εμφυλίου, η συντηρητική μεσαία τάξη της Κύπρου στράφηκε προς την Εκκλησία και η Εκκλησία αποτέλεσε φορέα ενός λυσιπώρους αντικομμουνισμού. Βλ. D. Branch, *ό.π.* σ. 408. Έτσι, το Ενωτικό κίνημα παρέμενε βαθύτατα συνδεδεμένο με έναν αναχρονιστικό θρησκευτικό θεσμό, μέσω της ταύτισης της Εκκλησίας με τις ανεκπλήρωτες εθνικές προσδοκίες και τον πολιτικό ρόλο της «Εθναρχεύουσας Εκκλησίας». Βλ. Δ. Μιχαλόπουλος, *ό.π.*, σ. 19· Ρ.Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 25- 26. Ο όρος Εθναρχία ήταν αποδεκτός και χρησιμοποιούνταν συχνά στην εφημερίδα *Αυγή*. Βλ. Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο)*, Λευκωσία 2005, σ. 101. Το ΑΚΕΛ, από την πλευρά του, διεκδικούσε, μετά το 1956, να έχει και το ίδιο θέση στο Εθναρχικό Συμβούλιο από το οποίο ήταν αποκλεισμένο, θεωρώντας τη διεύρυνση του Συμβουλίου σαν συμβολή στην ενίσχυση της ενότητας και της εθνικής συνεργασίας. Βλ. Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/57, «Οι απόψεις του ΑΚΕΛ», ΑΣΚΙ. Η πολιτική του ΑΚΕΛ διαμορφωνόταν σε αλληλεπίδραση με την εκκλησία, στη βάση του κοινού αιτήματος της Ένωσης. Την ίδια ώρα όμως, «η Εκκλησία αναδεικνύεται κατά την αγγλοκρατία σε μοναδική Εθνική Αρχή των Κυπρίων, δηλαδή, σε μοναδική πηγή εθνικής αλλά και πολιτικής έμπνευσης και, ως εκ τούτου, σε μοναδική εξουσία νομιμοποίησης της εθνικοαπελευθερωτικής δράσης των Κυπρίων», Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος», *ό.π.*, σ. 198.

προσήλθαν και ψήφισαν υπέρ της Ένωσης. Η βρετανική πλευρά δήλωσε ότι τα αποτελέσματα δεν θα άλλαζαν τη στάση της, που ήταν η διατήρηση του υπάρχοντος status quo. Το «ανεπίσημο» αυτό δημοψήφισμα αποτέλεσε σημαντικό σημείο στο δρόμο προς τη διεθνοποίηση του Κυπριακού.³²¹

Σε μήνυμά του που μεταδόθηκε στο ραδιοφωνικό σταθμό *Ελεύθερη Ελλάδα*, ο Ν. Ζαχαριάδης τόνισε ότι «το παγκύπριο δημοψήφισμα υπέρ της Ένωσης με την Ελλάδα ξαναέβαλε στην ημερήσια διάταξη το ζήτημα αυτό που συγκινεί κατάβαθα την κάθε ελληνική ψυχή».³²² Η Εθναρχία απέστειλε τα αποτελέσματα σε όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ, εκτός από την ΕΣΣΔ και τις σύμμαχες με αυτήν χώρες. Στη συνέχεια, οργανώθηκαν δύο πρεσβείες που περιόδευσαν διεθνώς για να κάνουν γνωστό το αποτέλεσμα, μία της Εθναρχίας και μία του ΑΚΕΛ, την οποία και δέχτηκε η ελληνική Αριστερά. Η πρώτη, υπό τον μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανό, κινήθηκε εντός του πλαισίου της ελληνοβρετανικής συμμαχίας και φιλίας και απέκλεισε κάθε ανάμιξη των χωρών του Ανατολικού συνασπισμού, στις οποίες καταλογιζόταν υστεροβουλία και ανθελληνικές διαθέσεις. Η πρεσβεία αυτή επισκέφτηκε την Ελλάδα, τις ΗΠΑ και την Αγγλία. Ο έλληνας πρωθυπουργός όμως, Νικόλαος Πλαστήρας, δήλωσε ότι η χρονική στιγμή δεν προσφερόταν για την ανακίνηση του Κυπριακού.³²³ Υπό το φως αυτών των εξελίξεων, το ΑΚΕΛ διαπίστωνε ότι η άρνηση της εθναρχικής πρεσβείας να προσεγγίσει τα ανατολικά κράτη και ο μονοσήμαντα αγγλο-αμερικανικός προσανατολισμός της, ήταν δεδομένα που συνδέονταν με την αρνητική στάση της ελληνικής Κυβέρνησης, και καταδείκνυαν τον «αντεπαναστατικό και καθαρά ιμπεριαλιστικό χαρακτήρα της αντιδραστικής παράταξης με επικεφαλής της κυπριακή εκκλησία».³²⁴ Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η πρεσβεία αυτή επιδίωξε, εκμεταλλευόμενη το έντονο λαϊκό ενδιαφέρον για την κυπριακή υπόθεση, να ασκήσει πίεση στην ελληνική Κυβέρνηση για να ενεργήσει πιο αποφασιστικά.

Με την ώθηση που έδωσε στην υπόθεση η παρουσία της ελληνοκυπριακής πρεσβείας, σχηματίστηκε στην Ελλάδα η Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ), με πρόεδρο τον Αρχιεπίσκοπο Αθηνών Σπυρίδωνα, που σε διαδοχικές

³²¹ Γ. Τενεκίδης, *Οι νομικές διαστάσεις του Κυπριακού*, Αθήνα 1988, σ. 13· D. Alastos, *Cyprus in history, a survey of 5.000 years*, Λονδίνο 1976, σ. 379· I. Stefanidis, *Isle of discord*, ό.π., σ. 6.

³²² Σχόλιο Ν. Ζαχαριάδη με τίτλο «Οι Έλληνες πατριώτες και η Ένωση με την Κύπρο», παρατίθεται στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 305.

³²³ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας», ό.π., σ. 434-435· Δ. Μιχαλόπουλος, ό.π., σ. 22-23· G. Horton Kelling, *Countdown to rebellion, British policy in Cyprus, 1939-1955*, Νέα Υόρκη 1990, σ. 105.

³²⁴ Αρχείο ΚΚΕ, Κ. 371, φ. 20/21/22, «ΠΓ ΑΚΕΛ, Θέσεις πάνω στο εθνικό ζήτημα», 7.6.1951, ΑΣΚΙ.

περιπτώσεις υποστήριξε τις θέσεις του Μακαρίου έναντι της Ελληνικής Κυβέρνησης. Η πρωτοβουλία για τη συγκρότηση του φορέα αυτού προήλθε από τη ΓΣΕΕ, οι Δεξιοί ηγέτες της οποίας είχαν με τη σειρά τους παρακινηθεί από τους κυπρίους συναδέλφους τους των ΣΕΚ.³²⁵ Η ΓΣΕΕ, φορέας του μπλοκ της εθνοφροσύνης, διεκδικούσε επίσης ρόλο ως εκπρόσωπος των αισθημάτων των ελλήνων εργατών υπέρ της Ένωσης. Ο Γενικός Γραμματέας της Φώτης Μακρής σε μήνυμά του προς τους Ελληνοκυπρίους, μεταξύ άλλων, ανέφερε ότι «ξένη σε φιλολογικά σχήματα λόγου και αντίθετη προς την γλώσσα των διπλωματών, η φωνή του Λαού και της εργατιάς μας πηγάζει αβίαστα και ορμητικά από τα βάθη της Ελληνικής καρδιάς και απλώνεται στους αιθέρας για να σαλπίση στα πέρατα της οικουμένης το δίκιο σας, που είναι πόθος σας και όνειρο της φυλής [...]».³²⁶ Θωρητικοποιώντας τις παραπάνω θέσεις ως προς τη σχέση έθνους και εργασίας, ο Δημήτρης Βεζανής, σε ομιλία του για το Κυπριακό στη λέσχη των Ελλήνων Σιδηροδρομικών, υποστήριξε πως «[...] πρέπει να γίνη συνείδησις ότι προ των άλλων ζητημάτων του κλάδου ο οποίος μας ενδιαφέρει επαγγελματικώς υπάρχει το Έθνος. Εάν δεν υπάρξη η Ελλάς δεν θα υπάρξουν ούτε σιδηρόδρομοι, ούτε αυτοκίνητα, ούτε σιδηροδρομικοί, ούτε θα μείνη λίθος επί λίθου».³²⁷

Η Συνομοσπονδία στις επίσημες διαδικασίες της αναπαρήγαγε την ιδεολογία της εθνοφροσύνης ως άξονα ερμηνείας των ζητημάτων της εργασίας και της πολιτικής ζωής γενικότερα. Η τοποθέτηση υπέρ της Ένωσης γινόταν τρόπος εκδίωξης της Αριστεράς, στιγματισμού των Αριστερών συνδικαλιστών και «απόρριψής» τους από το «υγιές εθνικό σώμα». Χαρακτηριστικά είναι τα γεγονότα του 11^{ου} Συνεδρίου του 1953, όπου το Κυπριακό σε συσχέτιση με το Βορειοηπειρωτικό χρησιμοποιήθηκε ως μέσο επίθεσης στην Αριστερά, που συκοφαντήθηκε ως «αντεθνική»: «Ο κ. Σταυρίδης (του Ε.Κ Θεσσαλονίκης) αναφερόμενος είπε ότι οι κομμουνισταί ήλθον εις το Συνέδριον δια να χύσουν το δηλητήριο και να διαβρώσουν την υγιά ψυχήν της εργατικής τάξεως και να διασπάσουν το τίμιον ελληνικόν εργατικόν κίνημα δια να ημπορέσουν ευκολώτερα, όπως νομίζουν, να κατακτήσουν την ψυχήν της εργατιάς,

³²⁵ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας», *ό.π.*, σ. 435· Ι. Stefanidis, *Isle of discord*, *ό.π.*, σ. 256. Το 1955 η ΠΕΕΚ μετονομάστηκε σε ΠΕΑΚ (Πανελλήνια Επιτροπή Αυτοδιαθέσεως Κύπρου), ώστε να απαλειφθεί ο όρος «Ένωση» και να αντικατασταθεί από τον όρο «Αυτοδιάθεση», προκειμένου να εξυπηρετηθεί έτσι αποτελεσματικότερα η διπλωματική τακτική της Ελλάδας στη Ηνωμένα Έθνη. Βλ. Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 176.

³²⁶ «Το μήνυμα του Γενικού Γραμματέως της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος κ. Φώτης Μακρή», *Κυπριακός Αγών*, τχ. 5, Μάρτιος 1951, σ. 22.

³²⁷ Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, *ό.π.*, σ. 5.

αλλά δεν πρόκειται να το επιτύχουν και το ξεύρουν. Τους είδατε, συνεχίζει, με πόση μανιάν χειροκρότησαν δια την Ένωσιν της Κύπρου την οποίαν όλοι μας ποθούμε. Αν είναι όμως γνήσιοι Έλληνες ας χειροκροτήσουν την πρότασίν μου αυτήν: «Να εκδώση το Συνέδριον ψήφισμα περί της αποδόσεως των αρπαγέντων Ελληνοπαίδων και της Βορείου Ηπείρου. [Όλοι οι σύνεδροι εγείρονται και χειροκροτούν ενθουσιωδώς]. Ο κ. Σταυρίδης παρατηρήσας ότι 5 έως 7 δεν έχουν εγερθή και δεικνύων αυτούς εδήλωσε: «Δέστε τους κύριοι, το ψήφισμα αυτό ενοχλεί την Κομινφόρμ». Στη συνέχεια, σύμφωνα με το ρεπορτάζ της *Καθημερινής*: «Κατόπιν ο κ. Πατσαντζής ανακοινού το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας. Εψηφισαν λέγει 316 Έλληνες υπέρ της αποδόσεως των Ελληνοπαίδων και 5, όχι Έλληνες, ηρνήθησαν ψήφον. [Χειροκροτήματα]. Εις το σημείον αυτό όλοι οι σύνεδροι εγείρονται και ψάλλουν με καταφανή συγκίνησιν τον εθνικόν ύμνον».³²⁸ Παρόλα αυτά, οι προσπάθειες της Αριστεράς συνεχίστηκαν. Το Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα κάλεσε, εν όψει του 13^{ου} Συνεδρίου της ΓΣΕΕ το 1958, τις διοικήσεις των Ομοσπονδιών, των Εργατικών Κέντρων και των σωματείων να συμμετάσχουν σε αυτό, προβάλλοντας την επιδίωξη για την «ελευθερία» του κυπριακού λαού.³²⁹

Η ΠΕΕΚ «τελούσα υπό την Προεδρείαν του παλαιμάχου πρωταγωνιστού εις εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνας Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος κ. Σπυρίδωνος» είχε ως στόχους της, σύμφωνα με το γραμματέα της αρχιμανδρίτη Ιερώνυμο Κοτσώνη, τη διαφώτιση για το Κυπριακό στο εξωτερικό και τη δημιουργία των όρων ώστε να «αξιοποιηθή όλος ο πόνος τον οποίον αισθάνεται ο Ελληνικός λαός δια την καθυστέρησιν της Ενώσεως της Κύπρου».³³⁰ Στους στόχους αυτούς προστέθηκε αργότερα και η φροντίδα των θυμάτων του κυπριακού αγώνα.³³¹

³²⁸ *Καθημερινή*, 26.4.1953.

³²⁹ *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 324-325.

³³⁰ Ιερώνυμος Κοτσώνης, *Κυπριακός Αγών*, φ. 2, Δεκέμβριος 1950, σ. 6.

³³¹ Α. Δαυίδ, «Ποια η προσφορά της ΠΕΑΚ υπέρ των θυμάτων της στυγνής θηριωδίας των Βρετανών κατακτητών», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 42, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1957, σ. 5. Ως «πρόγραμμα ενεργειών», προς «έμμεσον αντιπερισπασμόν της δι' όλων των μέσων ασκούμενης Αγγλικής προπαγάνδας», ορίστηκαν τα εξής: «Α. Ομιλίας εις τα χωριά επί των επιτεύξεων της Ελλάδος εις τον τομέαν τον πνευματικόν, της γεωργικής παραγωγής, εις τον τομέα του εξηλεκτρισμού, εις τον τομέα της Εμπορικής Ναυτιλίας[...]. Όσοι εκ των ως άνω τομέων δεν είναι ανύπαρκτοι εις την Κύπρον είναι πάντως εις πρωτόγονον κατάστασιν.(Αι ομιλίας θα ετοιμασθούν βάσει επισήμων στοιχείων κατά τρόπον εύληπτον και κατανοητόν εις τους χωρικούς. Β. Ταυτόχρονον προβολήν σχετικών ταινιών (συνεννόησις με το Υπουργείον Τύπου). Εάν τούτο δεν επιτραπή, θα επιδεικνύονται φωτογραφία των έργων. Γ. Διανομή μεγάλων φωτογραφιών και εις ικανόν αριθμόν μορφών της Ελληνικής Ιστορίας με λεζάντα ένα μαχητικόν απόφθεγμα του εικονιζόμενου ήρωος. Δ. Διανομήν μικρού σχήματος (δια το ολιγοδάπανον) Ελληνικών Σημαίων εις όλας τας αγροτικάς οικογενείας έναντι μικρού τιμήματος. Ε. Συγκέντρωσιν ονομάτων και λοιπών στοιχείων των υπέρ Ελευθερίας αγωνισαμένων και ίδια των πεσόντων Ελλήνων Κυπρίων εις τα πεδία των μαχών από του 1821 και εντεύθεν με σκοπόν την

Για τη συγκέντρωση χρημάτων, διενεργούνταν έρανοι. Ο αντιπρόεδρος της Εθνικής Πανελλαδικής Ομοσπονδίας Ιδιοκτητών Αστικών Λεωφορείων Αθανάσιος Πανταζόπουλος, ανέφερε χαρακτηριστικά σε συνέντευξή του ότι «οι λεωφορειούχοι ιδιοκτήται εις τον Πανελλήνιον Έρανον υπέρ του κυπριακού αγώνος, δια συνεισφοράς όλων των ΚΤΕΛ κατέθεσαν επισήμως, υπό την αιγίδα της Συνομοσπονδίας και των λεωφορειακών οργανώσεων, σεβαστά χρηματικά ποσά εις την μητρόπολιν, αι αποδείξεις των οποίων αποτελούν δια τα αρχεία μας περγαμηνάς μιάς κοινής ιστορικής προσπάθειας των Πανελλήνων δια τον ιερώτερον σύγχρονον σκοπόν του Έθνους».³³² Επιτροπές δημιουργήθηκαν σε ολόκληρη τη χώρα, υπό την ηγεσία του τοπικού κάθε φορά μητροπολίτη. Σε αυτές συμμετείχαν φορείς όπως ο δήμαρχος, εκπρόσωποι επαγγελματικών οργανώσεων και άλλων νομικών προσώπων, οι τοπικές αδελφότητες Κυπρίων κ.ά.³³³ Η ΠΕΕΚ λειτούργησε ως μοχλός μεταφοράς πολιτικής πίεσης από τη Λευκωσία στην Αθήνα και έδωσε απτή μορφή στις ισχυρές πιέσεις που η Κυβέρνηση δεχόταν κατηγορούμενη για διστακτικότητα και ανεπαρκή προώθηση του Κυπριακού. Η σύνθεση της Εκτελεστικής της Επιτροπής περιλάμβανε

ανέγερσιν Ηρώων εις τα αντίστοιχα χωρία και επίδειξιν ενδιαφέροντος προς τους εν ζωή παλαιούς πολεμιστάς και τας οικογένειάς των και την εν γένει χρησιμοποίησιν του σχετικού επιχειρήματος», στο Αρχείο Χ. Χρηστίδη, ενότητα Β', φ. 9 [300], ακέφαλο έγγραφο, 1955, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

³³² *Η Φωνή της Μαχόμενης Κύπρου*, συνέντευξη του Α. Πανταζόπουλου στον Γ. Χατζηαναστασίου, τχ. 3-4, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1957, σ. 6.

³³³ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 176. Η ΠΕΕΚ έκανε τον εξής σχεδιασμό για το σχηματισμό, τη στελέχωση, την καθοδήγηση και τη λειτουργία των τοπικών επιτροπών: «Δημιουργίαν “Τοπικών Επιτροπων Κυπριακού Αγώνος” (ΤΕΚΑ). Ήδη υπάρχουν υποτυπωδώς εις τινας πόλεις. Αι επιτροπαί αυταί θα τελούν υπό την προεδρείαν του οικείου Μητροπολίτου ή άλλου εκπροσώπου της Εκκλησίας. Θα περιλαμβάνουν εκπροσώπους των εκπαιδευτικών, επαγγελματικών, εργατικών, πνευματικών και λοιπών ιδρυμάτων, με αντιπρόεδρον πάντα τον Δήμαρχον. Αι εν λόγω επιτροπαί θα αποτελούν τους ανά την Ελλάδα πυρήνας, περίξ των οποίων θα συσπειρούται ο Λαός δια την απόκρουσιν της Αγγλικής πολιτικής. Θα τελούν εν στενή επαφή μετά της ΠΕΕΚ, παρά της οποίας και θα κατευθύνωνται εις την εκάστοτε κρινόμενην ορθήν γραμμήν». Στο Αρχείο Χ. Χρηστίδη, ενότητα Β', φ. 9 [300], ακέφαλο έγγραφο, 1955, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. *Η Φωνή της Κύπρου* έκανε μέσα από τις σελίδες της κάλεσμα για τη συγκρότηση τέτοιων Επιτροπών και αναλάμβανε την ευθύνη της καθοδήγησής τους. Επίσης, αναφερόταν σε ποιους, πρωτίστως το κάλεσμα αυτό απευθυνόταν και με ποιον τρόπο όφειλαν αυτοί να συμβάλουν στην υπόθεση της Ένωσης: «Εις όλας τας πόλεις και τα χωριά συγκροτήσατε “Επιτροπάς Ενώσεως της Κύπρου” δια την ειρηνικην μάχην η οποία θα μας αποδώσει την Μεγαλόνησόν μας.[...] Γνωρίσατε εις την διεύθυνσιν του Περιοδικού μας, την σύνθεσιν των “Επιτροπών Ενώσεως της Κύπρου” δια να σας πληροφορήσωμεν επί του τρόπου της διαφωτίσεως και ενημερώσεως του ελληνικού λαού επί της Κυπριακής υποθέσεως. Διανοσόμενοι, με διαλέξεις να μεταδώσετε εις τον Λαόν το πνεύμα του δικαίου μας αγώνος. Εκπαιδευτικοί, οι μαθηταί πρέπει να μάθουν την ιστορίαν της Κύπρου με τας προαιωνίους περγαμηνάς της Ελληνικότητός της. Ιερωμένοι, όπως αι παραδόσεις της Εκκλησίας το απαιτούν κάθε Κυριακή μη λησμονήτε εις το κήρυγμά σας να μνημονεύετε τους αδελφούς μας Κυπρίους. Όλοι μαζί συγκροτήσατε τας τοπικάς “Επιτροπάς Ενώσεως της Κύπρου”. Η Κύπρος πρέπει να απελευθερωθή το συντομότερον». Στο «Δια την συμπαράστασιν του εθνικού μας αγώνος», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 12, Οκτώβριος 1953, σ. 9.

σημαίνουσες προσωπικότητες που αντιπροσώπευαν ένα ευρύτατο φάσμα επαγγελματικών, εκπαιδευτικών και πνευματικών φορέων.³³⁴

Η ελληνική Εκκλησία εμφανιζόταν τώρα έτοιμη να αναλάβει καίριο ρόλο σε σχέση με το Κυπριακό ζήτημα, συμβάλλοντας στην παραπέρα ενίσχυση των αλυτρωτικών τάσεων που ολοένα και ισχυροποιούνταν. Με τη στάση αυτή, έβρισκε έναν καλό τρόπο να ισχυροποιήσει τη θέση της στην ελληνική κοινωνία.³³⁵ Την ενεργό ανάμιξη της Εκκλησίας στην υπόθεση της Ένωσης επέκρινε μέσω της αρθρογραφίας του ο Γιώργος Θεοτοκάς, χαρακτηρίζοντάς την οπισθοδρομική: «Η επέμβαση της Εκκλησίας της Ελλάδος σε τέτοια ζητήματα δημιουργεί μίαν εντύπωση θρησκευτικού φανατισμού και μισαλλοδοξίας άλλων εποχών, που πολύ θυμίζει Ανατολή και που δεν υπηρετεί το γόητρό μας ως συγχρόνου λαού».³³⁶ Η ΠΕΕΚ βρισκόταν σε στενή συνεργασία με το ελληνοκυπριακό λόμπι στην Αθήνα, ενώ τύγγανε ευρείας προβολής και φιλικής αντιμετώπισης από τον Τύπο. Στις επιτροπές της ΠΕΕΚ τα κόμματα δεν συμμετείχαν επισήμως και η πρωτοβουλία βρισκόταν στα χέρια της Εκκλησίας, υπήρχε ωστόσο η πρόνοια περιφρούρησης των δράσεών της από τυχόν προσπάθειες της Αριστεράς να αποκομίσει οφέλη με τη συμμετοχή της σε αυτές. Ενδεικτικό για την αντικομμουνιστική σύνθεση της ΠΕΕΚ είναι το γεγονός ότι στο επεισοδιακό φοιτητικό συλλαλητήριο του Ιανουαρίου του 1952, ο εκπρόσωπος του Αρχιεπισκόπου Αθηνών που διάβασε μήνυμα προς τους συγκεντρωμένους ήταν ο αρχιμανδρίτης Ιερώνυμος Κοτσώνης, μετέπειτα πρωθιερέας των ανακτόρων και Αρχιεπίσκοπος επί χούντας.³³⁷

Η Εκκλησία, συστατικό στοιχείο του κυρίαρχου συστήματος εξουσίας, βρισκόταν στην πρωτοπορία του κινήματος για την Ένωση. Η παρουσία της ως «υπερκομματικού φορέα» επέτρεπε την διατύπωση από την πλευρά της ενός έντονα εθνικιστικού λόγου, ενώ ταυτόχρονα το περιεχόμενο του λόγου αυτού συνέπλεε με την κυρίαρχη εθνική ιδεολογία και την επικρατούσα πολιτική τάξη. Έτσι, μέσω του Κυπριακού, μπορούσε να ενισχύει το κύρος της στα λαϊκά στρώματα και ως εκ τούτου τη θέση της, αλλά και να προβάλλει μια προοπτική του αγώνα καθαρά στη

³³⁴ Αρχείο Χ. Χρηστίδη, ενότητα Β', φ.9 (300), «Κατάστασις μελών της Εκτελεστικής Επιτροπής», 1955, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 178.

³³⁵ Ν. Ζαγκλαβήρας, *Η αλυσσοδεμένη Κύπρος μας*, Αθήνα 1954, σ. 83· F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 344, 352· Α. Βλάχος, ό.π., σ. 34· Ι. Stefanidis, *Isle of discord*, ό.π., σ. 256.

³³⁶ Γ. Θεοτοκάς, «Έλληνες και Άγγλοι, σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού», *Καθημερινή*, 22.12.1954.

³³⁷ Ν. Κουσίδου - Σ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953, απόπειρα ιστορικής καταγραφής*, Αθήνα 1993, σ. 491· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 177, 179.

βάση του «εθνικού», φαινομενικά αποσυνδεδεμένη από οποιοδήποτε άλλες πολιτικές συνδηλώσεις. Αφετηρία της θεώρησης αυτής ήταν και πάλι τα «απαράγραπτα ιστορικά δίκαια του ελληνισμού» και η προσδοκία δικαίωσής τους. Μέσω του Κυπριακού, εξάλλου, η ιστορία της Εκκλησίας μπορούσε να προβάλλεται ως ταυτόσημη με την ιστορία των εθνικών αγώνων και, με αυτόν τον τρόπο, οι παρεμβάσεις της υπέρ της Ένωσης να εμφανίζονται ως φυσική συνέχεια του ιστορικού «εθνικού» της ρόλου: «Η Εκκλησία κι ο κλήρος από την επομένη του 1453, δεν έγιναν μόνο θεματοφύλακες, άγρυπνοι φρουροί των θησαυρών του Ελληνικού πνεύματος και της κιβωτού των εθνικών παραδόσεων. Δεν κράτησαν μόνον ψηλά τα γράμματα και τον πολιτισμό μας, αλλά επήραν πάνω τους, τον αγώνα για την λύτρωση του υπόδουλου Ελληνισμού [...]. Και τα ματωμένα, τα ίδια αυτά μπαρουτοκαπνισμένα ράσα συνεχίζουν την πορεία τους. Εν ονόματι του Χριστού και του Σταυρού βάδισαν παράπλευρα ή μπροστά από τον Στρατόν μας. Θα τους δούμε σε όλους τους αγώνες της Πατρίδος. Τα ίδια αυτά ράσα συνεχίζουν και τώρα την πορεία αυτήν, πάνω σ' ένα αγκαθοστρωμένο δρόμο. Είναι τα ράσα που πρωτοστατούν για το ξεσκλάβωμα της Κύπρου που στενάζει κάτω από τον ξένο ζυγό οκτώ σχεδόν αιώνες».³³⁸ Η Εκκλησία έβρισκε στο κίνημα για την Ένωση έναν χώρο όπου και ήταν σε θέση να υπολογίζει στην αύξηση της επιρροής της, αλλά και να επιβεβαιώνει τη θέση της ως παράγοντα συστημικού, ειδικά από τη στιγμή που η παρουσία της και το περιεχόμενο που προέτασσε βρισκόταν σε αντιπαράθεση με την Αριστερά και σε σύμπνοια με ό, τι θεωρούνταν επίσημη εθνική ζωή και ιδεολογία. Η διαδικασία αυτή, βέβαια, στην πράξη, δεν ήταν ευθύγραμμη ή χωρίς τριγμούς στις σχέσεις της Εκκλησίας με την πολιτική εξουσία. Στην πορεία των εξελίξεων, τα βίαια επεισόδια στις πορείες για το Κυπριακό θα έφερναν την Εκκλησία σε δύσκολη θέση. Σε κάθε περίπτωση πάντως, ο πρωταγωνιστικός ρόλος που η Εκκλησία της Κύπρου διαδραμάτιζε αναφορικά με την υπόθεση της Ένωσης, έδινε εξ αντανακλάσεως προβάδισμα και στην Εκκλησία της Ελλάδας.

Άλλοι φορείς του αγώνα για την Ένωση ήταν οι φοιτητικές οργανώσεις. Στα συλλαλητήρια για το Κυπριακό συμμετείχαν, από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, η Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΔΕΣΠΑ), η ΕΦΕΚ

³³⁸ Δ. Ποθουλάκη, «Η Εκκλησία πρωτοπόρος εις τους αγώνες του Έθνους», *Κυπριακός Αγών*, φ. 7, Μάιος 1951, σ. 21.

(Εθνική Φοιτητική Ένωση Κυπρίων)³³⁹ και οι εξόριστοι διαμένοντες στην Αθήνα Ελληνοκύπριοι, οι οποίοι είχαν αποκτήσει την ελληνική υπηκοότητα είτε από επιλογή είτε αναγκαστικά μετά την εκδίωξή τους από το νησί το 1931. Οι εκπατρισθέντες αυτοί Κύπριοι είχαν στενές σχέσεις με συντηρητικούς πολιτικούς, στρατιωτικούς, κληρικούς, πανεπιστημιακούς και επιχειρηματίες και ήταν σε θέση να ασκούν πιέσεις σε δημοσιογραφικούς και πολιτικούς κύκλους.³⁴⁰ Σε όλη τη δεκαετία του 1950 η επίσημη πολιτική αναφορικά με το Κυπριακό θα ασκείται από την «εθνικόφρονα παράταξη», χωρίς όμως αυτό να σημαίνει την ύπαρξη αρμονίας, αφού οι διάφοροι πόλοι της (Ελληνική Κυβέρνηση, Εθναρχία, ΕΟΚΑ, Εκκλησία της Ελλάδας) ενεπλάκησαν σε μεταξύ τους ανταγωνισμούς εντός του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου. Ενδεικτικές ως προς αυτό είναι οι δηλώσεις του γενικού γραμματέα της ΓΣΕΕ Φώτη Μακρή τον Ιούνιο του 1952, με τις οποίες κάλεσε την ελληνική Κυβέρνηση, αν δεν είχε το σθένος να προβάλλει την αξίωση της Ένωσης, να παραιτηθεί.³⁴¹

Τον Ιούλιο του 1950 πραγματοποιήθηκε στο Παναθηναϊκό στάδιο συγκέντρωση για την υποδοχή της κυπριακής πρεσβείας, με ομιλητή τον αρχιεπίσκοπο Αθηνών Σπυρίδωνα. Εγκρίθηκε ψήφισμα, εκτός από την Κύπρο και για τη Βόρεια Ήπειρο. Σε αυτό, γινόταν επίκληση στον Ύψιστο να προστατεύσει τον αγώνα για την Ένωση, τονίζοταν ο ανέκαθεν ελληνικός χαρακτήρας, η ελληνική φυλετική συνέχεια και ο ελληνοχριστιανικός χαρακτήρας της νήσου και εκφραζόταν η συμπαράσταση στον αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου αλλά και της Βόρειας Ηπείρου για ένωση των

³³⁹ Π. Στυλιανού, *Οι Κύπριοι φοιτητές στην Αθήνα και ο αγώνας του 1955-1959*, Λευκωσία 2010, σ. 17, 19.

³⁴⁰ Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 61· Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 43· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 177. Ο Σάββας Λοϊζίδης είχε ιδρύσει στην Αθήνα το Γραφείο Εθναρχίας Κύπρου, τη δράση του οποίου έπαιξε η δικτατορία του Μεταξά, αλλά επαναλειτούργησε μεταπολεμικά. Σύμβουλος της Εθναρχίας, υπήρξε δημοτικός σύμβουλος στην Αθήνα από το 1950 ως το 1954 και βουλευτής της ΕΡΕ από το 1956 έως το 1958. Αργότερα, ωστόσο, κατήγγειλε δημόσια τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Βλ. F. Crouzet, τ. Α', *ό.π.*, σ. 119. Στην Αθήνα πολιτευόταν και ο Κύπριος λογοτέχνης και δημοσιογράφος Λουκής Ακρίτας. Δραστηριοποιήθηκε πολιτικά στο χώρο του Κέντρου και το 1951 εξελέγη πρώτος σε σταυρούς προτίμησης στην Αθήνα με την ΕΠΕΚ. Επανεξελέγη βουλευτής στις εκλογές του 1963 και 1964 και διετέλεσε υφυπουργός Παιδείας κατά την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ε. Παπανούτσου. Ο Νικόλαος Λανίτης υπήρξε πολιτικός, δημοσιογράφος και επί σειρά ετών αθλητικός παράγοντας. Εξορίστηκε από την Κύπρο και διέμεινε στην Αθήνα και αργότερα στο Λονδίνο. Ασχολήθηκε με τη δημοσιογραφία, αφιερώνοντας μεγάλο κομμάτι του έργου του σε άρθρα και διαλέξεις για την Κύπρο.

³⁴¹ *Καθημερινή*, 22.6.1952, παρατίθεται στο Π. Σέρβας, *ό.π.*, σ. 159.

περιοχών αυτών με την Ελλάδα. Ταυτόχρονα, εκφραζόταν η ευχή η ελληνική Κυβέρνηση να θέσει με «φιλικό» τρόπο το Κυπριακό προς τη Μεγάλη Βρετανία.³⁴²

Παρούσες στη συγκέντρωση ήταν και ομάδες Αριστερών, με συνθήματα εναντίον της Βρετανίας και υπέρ της ενότητας του ΑΚΕΛ και της Εθναρχίας.³⁴³ Συνεργεία της ΕΠΟΝ έριξαν σε διάφορους αθηναϊκούς δρόμους προκηρύξεις με αντίστοιχο περιεχόμενο. Η κινητοποίηση για την προετοιμασία της συγκέντρωσης ήταν μεγάλη, με τον Δήμο να αναλαμβάνει να σημαιοστολίζει και να φωταγωγήσει την πόλη ώστε να λάβει εορταστική όψη.³⁴⁴ Πριν τη συγκέντρωση αυτή η ΠΕΕΚ, σε μία προσπάθεια να εμποδίσει πιθανές αριστερές παρεμβάσεις, ανακοίνωσε ότι «απαγορεύεται αυστηρώς αι προσερχόμεναι οργανώσεις να φέρουν ανά χείρας επιγραφάς (πλακάτ)». ³⁴⁵ Κάτι τέτοιο δεν φαίνεται, ωστόσο, να επετεύχθη απόλυτα.

Χαρακτηριστικά για την πολιτική ένταση και το «φόβο» της Αριστεράς, που ήδη προκαλούσε το Κυπριακό -και που θα κορυφωνόταν τα επόμενα χρόνια- είναι όσα έγραφε τον Ιούλιο του 1950 το *Βήμα*: «Προ της ενάρξεως της συγκεντρώσεως εις το Στάδιον εδημιουργήθησαν επεισόδια προκληθέντα υπό κομμουνιστών. Ούτοι διεσκορπισμένοι εις διαφόρους ομάδας έρριπτον διά κραυγών συνθήματα υπέρ της κομμουνιστικής ΑΚΕΛ και εναντίον της Αγγλίας, εν τέλει δε ανεπέτασαν και πλακάτ εις το οποίον ανεγράφοντο έτερα συνθήματα. Οι ίδιοι επίσης διά κραυγών κατά την διάρκειαν της συγκεντρώσεως εξήτουν τον συντονισμόν των ενεργειών της Κυπριακής πρεσβείας με την πρεσβείαν του ΑΚΕΛ. Η στάσις των κομμουνιστών εξήγειρε τους εθνικόφρονας οι οποίοι ήρχισαν να κραυγάζουν “έξω οι Βούλγαροι” ενώ οι ζωηρότεροι εξ αυτών ήλθον εις χείρας με τους αριστερούς. Επηκολούθησε συμπλοκή κατά την διάρκειαν της οποίας εμωλωπίσθησαν μερικοί».³⁴⁶

Από την πλευρά του ΚΚΕ σχολιαζόταν, με αφορμή τη συγκέντρωση, στον *Νέο Κόσμο* ότι «αν οι μοναρχοφασίστες επέτρεψαν τις μαζικές λαϊκές συγκεντρώσεις για

³⁴² *Το Βήμα*, 22.7.1950.

³⁴³ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 125· Ν. Crawshaw, ό.π., σ. 58· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 176.

³⁴⁴ *Λεβεντιά*, 23.7.1950· *Το Βήμα*, 20.7.1950. Ανακοινώσεις συμμετοχής στην εκδήλωση εξέδωσαν η Εθνική Γενική Συνομοσπονδία Αναπήρων και Θυμάτων Πολέμου, οι Σύλλογοι σπουδαστών του Πανεπιστημίου Αθηνών, της Παντείου, του Εθνικού Μετσοβείου Πολυτεχνείου, της Ανωτάτης Γεωπονικής Σχολής, της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών, η Κεντρική Επιτροπή Βορειοηπειρωτικού Αγώνα, η Εθνική Νεολαία Βορείου Ηπείρου, η ΓΣΕΕ, η Ανώτατη Συνομοσπονδία Βιοτεχνών Ελλάδος, το Βιοτεχνικό Επιμελητήριο Αθηνών, ο Δήμος Ν. Σμύρνης, ο Σύνδεσμος Αιτωλοακαρνανών-Ευρυτανών φοιτητών και σπουδαστών, ο σύλλογος υπαλλήλων του Υπουργείου Γεωργίας κ.ά., *Ελευθερία*, 20.7.1950.

³⁴⁵ *Το Βήμα*, 20.7.1950.

³⁴⁶ *Το Βήμα*, 22.7.1950.

την Κύπρο, τόκαναν για να αποφύγουν μεγαλύτερες συνέπειες, για να δημοκοπήσουν εξωκυβερνητικά και, φυσικά, όχι χωρίς τη συγκατάθεση των Αμερικανών. Νιώθοντας την παλλαϊκή πίεση, οι λακέδες της Αθήνας, με τη συμβουλή των αφεντικών τους, θέλουν να μανουβράρουν, να ρίξουν στάχτη στα μάτια του λαού».³⁴⁷ Στα γεγονότα αυτά αποτυπώνεται παραστατικά, ήδη από το 1950, όταν δηλαδή η ΕΔΑ δεν είχε ακόμα ιδρυθεί ως κόμμα, η εσωτερική ένταση στο αναδυόμενο κίνημα για την Ένωση. Από τη μία πλευρά, η ΠΕΕΚ και η Εκκλησία επιχειρούσαν να οργανώσουν και να θέσουν τους όρους για μία εκδήλωση στη βάση των νόμιμων ορίων, τόσο ως προς το «εθνικό» περιεχόμενο όσο και ως προς τη μορφή των εκδηλώσεων, αποτελώντας ταυτόχρονα τους «νόμιμους» εκπροσώπους του κινήματος αυτού. Η παρέμβαση των Αριστερών συνίστατο στην προσπάθεια να έρθουν στο προσκήνιο πιο συγκεκριμένα αντιδυτικά και αντιμπεριαλιστικά πολιτικά χαρακτηριστικά. Η ΕΔΑ επρόκειτο τα επόμενα χρόνια να ενσωματώσει στοιχεία από αυτές τις πρώτες απόπειρες των Αριστερών, να τους δώσει σαφέστερη πολιτική υπόσταση και να παρέμβει στο εσωτερικό του κινήματος για την Ένωση, το οποίο με τη σειρά του συνδεόταν ποικιλοτρόπως με τις συνολικότερες στρατηγικές στοχεύσεις της Αριστεράς.

Στις αρχές του 1950 έλαβαν χώρα στην Ελλάδα διεργασίες για την πολιτική ανασυγκρότηση της Αριστεράς. Μετά από συμφωνία της Ενώσεως Δημοκρατικών Αριστερών, του ΣΚΕΛΔ και των Αριστερών φιλελευθέρων αποφασίστηκε η κοινή εκλογική κάθοδος υπό το σχήμα της Δημοκρατικής Παράταξης, «εντός των πλαισίων του πολιτεύματος». Το σχήμα αυτό είχε ένα γενικόλογό πρόγραμμα προκειμένου να επιτύχει την ευρύτερη δυνατή απήχηση, με βασικούς άξονες την υπεράσπιση της πολιτικής ελευθερίας και του ομαλού δημοκρατικού βίου. Παράλληλα, είχε και την - αντιφατική- υποστήριξη του ΚΚΕ, την ίδια ώρα που στο πρόγραμμά του προσπαθούσε να αποστασιοποιηθεί από ρητές αντιμπεριαλιστικές θέσεις, έτσι ώστε να μπορέσει να επηρεάσει μετριοπαθή τμήματα του πληθυσμού και να αποφύγει προστριβές με το κράτος και τους μηχανισμούς ασφαλείας.³⁴⁸ Στην εκλογική αναμέτρηση της 9^{ης} Μαρτίου του 1950 η Δημοκρατική Παράταξη έλαβε 9,70%. Ήταν μια αξιοσημείωτη επιτυχία, από τη στιγμή μάλιστα που το πολιτικό αυτό σχήμα είχε

³⁴⁷ Α.Τ., «Η Κύπρος και ο αγώνας για την Ένωση», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ. 438.

³⁴⁸ Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ, η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής Αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες*, Αθήνα 2011, σ. 67· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 83-84· Β. Μεσσανέως, ό.π., σ. 225.

συγκροτηθεί ένα μόλις μήνα πριν τις εκλογές και είχε κατέλεθει με υποψηφίους μόνο στις μισές εκλογικές περιφέρειες. Αναδεικνυόταν, έτσι, η δυνατότητα απάντησης της Αριστεράς, που εμφάνιζε μια δυναμική ανασύνταξης έξι μόλις μήνες μετά τη λήξη του Εμφυλίου πολέμου και μέσα σε συνθήκες πολιτικής ανελευθερίας.³⁴⁹

Το κόμμα της Δημοκρατικής Παράταξης έλαβε, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, σαφή θέση για το Κυπριακό. Όταν έφτασε στην Αθήνα η κυπριακή αντιπροσωπεία με τους τόμους του δημοψηφίσματος, ο βουλευτής Διονύσης Χριστάκος κατέθεσε πρόταση για επίσημη υποδοχή της από τη βουλή, με παράλληλη υιοθέτηση από την Κυβέρνηση του ζητήματος της Ένωσης ως επίσημης εθνικής διεκδίκησης και προβολή του στον ΟΗΕ.³⁵⁰ Διατύπωσε, επίσης, τη θέση ότι «υπήρξε μέγα σφάλμα, το οποίο έπραξαν αι προηγούμεναι κυβερνήσεις από του 1945 και εντεύθεν, διότι δεν ετοποθέτησαν προσηκόντως το ζήτημα, διότι εθεώρησαν το ζήτημα ως ζήτημα φιλικής διευθέτησεως μετά της Μεγάλης Βρετανίας, και όχι ως εθνικήν διακδίκησιν».³⁵¹ Όλες οι δυνάμεις που συναποτελούσαν τη Δημοκρατική Παράταξη είχαν κοινή αντίληψη σε σχέση με το Κυπριακό, χωρίς όμως να λείπουν οι διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την τακτική που έπρεπε να επιστρατευτεί. Οι διαφορές αυτές αντανάκλουν ευρύτερες αντιπαραθέσεις και τη ρευστότητα που επικρατούσε στο εσωτερικό του πολιτικού αυτού σχηματισμού.³⁵² Ενώ, λοιπόν, αναφορικά με τα βασικά σημεία του Κυπριακού υπήρχε στις δυνάμεις και τις προσωπικότητες που συναποτελούσαν τη Δημοκρατική Παράταξη συμφωνία, τα άλλα «εθνικά» ζητήματα παρέμεναν ακανθώδη και πυροδοτούσαν αντιπαραθέσεις. Έτσι, όταν ο Νεόκοσμος Γρηγοριάδης τοποθετήθηκε υπέρ των ελληνικών διεκδικήσεων επί της Βορείου Ηπείρου και της Βουλγαρίας, η ηγεσία του ΚΚΕ από το εξωτερικό τού άσκησε οξεία κριτική. Στην 7^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής, τον Μάιο του 1950, οι αξιώσεις αυτές χαρακτηρίστηκαν ως «σωβινιστικά αγκάθια».³⁵³ Ο Γρηγοριάδης δέχτηκε επιθέσεις από το ΚΚΕ και για τις τοποθετήσεις του σε σχέση με τη Σοβιετική Ένωση. Ο ραδιοφωνικός σταθμός του κόμματος καλούσε, μάλιστα, το λαό να μην τον ψηφίσει ως υποψήφιο της ΕΔΑ.³⁵⁴

³⁴⁹ Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Αθήνα 2000, σ. 171.

³⁵⁰ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 97· Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 31.

³⁵¹ Δ. Χριστάκος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις ΚΑ*, 23 Μαΐου 1950.

³⁵² Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 98-99.

³⁵³ Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 75· Τ. Μιχαηλίδης, *ό.π.*, σ. 10.

³⁵⁴ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β/13/ΧΙΙ, «Πιστοί στο πρόγραμμα του λαού», 2.9.1951, ΑΣΚΙ.

Στα μέσα του 1951 σχηματίστηκε με την υποστήριξη του ΚΚΕ το κόμμα του Δημοκρατικού Συναγερμού. Ο Δημοκρατικός Συναγερμός αποτελούσε την πιο συγκροτημένη δύναμη που προέκυψε μετά τη διάσπαση της Δημοκρατικής Παράταξης και βασιζόταν σε εαμογενείς δυνάμεις οι οποίες αντιτίθεντο στις σοσιαλδημοκρατικές κατευθύνσεις.³⁵⁵ Οι διεργασίες στο χώρο της Αριστεράς συνεχίστηκαν, ανάμεσα σε κόμματα και οργανώσεις που συμμετείχαν μετά την Απελευθέρωση στο ΕΑΜ και παράγοντες του Δημοκρατικού Συναγερμού, με παράλληλες παρεμβάσεις των παράνομων κέντρων του ΚΚΕ και, κυρίως, του Νίκου Πλουμπίδη. Οι συνεννοήσεις αυτές καρποφόρησαν και υπεγράφη έτσι την 1^η Αυγούστου του 1951 το πρακτικό συμφωνίας για την ίδρυση της ΕΔΑ. Βασικοί προγραμματικοί άξονες του νέου πολιτικού φορέα ήταν οι εξής: δημοκρατία, ανεξαρτησία, ανασυγκρότηση, δουλειά και αμνηστία. Ο νέος αυτός μετωπικός σχηματισμός θα ήταν το όχημα για την επανασυσπείρωση της ηττημένης στον Εμφύλιο Αριστεράς, για την προβολή στο εσωτερικό των νέων θέσεων του ΚΚΕ και για την επαναφορά -μέσα από τη μορφή του μετώπου- της κομμουνιστικής Αριστεράς στην πολιτική ζωή.³⁵⁶

Από την πρώτη στιγμή της ίδρυσής της η ΕΔΑ επιδίωξε να αντικρούσει τις εναντίον της κατηγορίες -που εκτοξεύονταν από το αντίπαλο στρατόπεδο- για μειωμένη εθνική συνείδηση. Σε μία αντιστροφή, η ΕΔΑ υποστήριζε ότι ήταν η ίδια που εξέφραζε τις ζωντανές εθνικές δυνάμεις και ότι αυτές που στερούνταν εθνικού χαρακτήρα και οράματος ήταν, στην πραγματικότητα, οι πολιτικές δυνάμεις της

³⁵⁵ Μ. Λυμπεράτος, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, σχέσεις συνέχειας και τομής. Η πρώτη περίοδος της ΕΔΑ 1951-1955», *Σύγχρονα Θέματα*, 83, 2003, σ. 87· Τ. Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ, Ιστορικό σχέδιασμα μιάς 30ετίας από το τέλος του εμφύλιου πολέμου ως τα γεγονότα του Φλεβάρη του 1968*, Αθήνα 1983, σ. 14· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 218-219· *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 250· Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, ό.π., σ. 84. Κεντρικές προγραμματικές θέσεις του Δημοκρατικού Συναγερμού, όπως αναφέρονται στο πρακτικό της ίδρυσής του, υπήρξαν: η διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας, η κατάργηση των αντιδημοκρατικών και ανελεύθερων μέτρων, η εξασφάλιση της εσωτερικής πολιτικής ομολότητας, η γαλήνευση των πνευμάτων και η συμφιλίωση του ελληνικού λαού, η κατάργηση των πιστοποιητικών κοινωνικών φρονιμάτων, η ισοτιμία των γυναικών, η ανοικοδόμηση της χώρας και η οικονομική ανασυγκρότηση προς όφελος του λαού και όχι της πλουτοκρατίας, ο εκδημοκρατισμός του κράτους. Βλ. Αρχείο Μ. Κύρκου, κ. 11, φ. 1, «Πρακτικόν ιδρύσεως πολιτικής οργανώσεως "Δημ. Συναγερμού"», ΑΣΚΙ.

³⁵⁶ Γ. Παπαδημητρίου, *Η αναλαμπή της Αριστεράς*, Αθήνα 2001, σ. 23-24· Π. Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας, Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968*, Αθήνα 1974, σ. 322· Ι. Παπαθανασίου, «Ορια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ. Απόπειρα καταγραφής της αριθμητικής εμβέλειας, της γεωγραφικής κατανομής και της κοινωνικής σύνθεσης του αριστερού πληθυσμού», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86, 1995, ΕΚΚΕ, σ. 29, 32· Μ. Λυμπεράτος, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, σχέσεις συνέχειας και τομής», ό.π., σ. 87, 88· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 271· Λ. Κύρκος, ό.π., σ. 149· Τ. Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, ό.π., σ. 27-28.

υποτέλειας. Στις τοποθετήσεις του κόμματος, οι έννοιες του «λαού» και του «έθνους» αλληλοδιαπλέκονταν και ο λαός παρουσιαζόταν «προικισμένος» με εθνικά χαρακτηριστικά. Ταυτόχρονα, η ΕΔΑ αυτοπαρουσιαζόταν ως μέρος του εθνικού «οργανισμού», αξιώνοντας μάλιστα για τον εαυτό της το ρόλο της εθνικής του «πρωτοπορίας».³⁵⁷ Αντίθετα, ο «πατριωτισμός» των δυνάμεων της υποτέλειας κρινόταν ως κάλπικος, από τη στιγμή που ήταν υποταγμένος σε οικονομικά συμφέροντα έτοιμα ανά πάσα στιγμή να προδώσουν το έθνος.³⁵⁸ Στις προγραμματικές αρχές του 1952, η ΕΔΑ διακήρυξε ότι ο ελληνικός λαός είχε εθνικές διεκδικήσεις, οι οποίες μπορούσαν να επιλυθούν με ειρηνικά μέσα βάσει της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Μεγάλη βαρύτητα δινόταν στην ανάγκη «αποκατάστασης» και «ολοκλήρωσης» της ανεξαρτησίας: «Δεν είναι πιά μόνο ή υψηλή Εθνική και πατριωτική επιταγή, δεν είναι πιά μόνο λόγοι συναισθηματικοί, δεν είναι μονάχα ο πραγματισμός της Εθνικής μας φιλοτιμίας αλλά άμεση ανάγκη, πρόβλημα ζωής και θανάτου για τον κάθε Έλληνα να χαλαρωθεί αυτή η ασφυκτική περίπτωση και να δοθεί στον Ελληνικό Λαό το δικαίωμα να ρυθμίσει αυτός ο ίδιος, σαν μοναδικός νοικοκύρης στον τόπο του, με τους νόμιμα εκλεγμένους εκπροσώπους του αδέσμευτος από κάθε λογής κηδεμονία, τις υποθέσεις του για να μπορέσει να βγει από το βάραθρο όπου τον έχουν βυθίσει».³⁵⁹

Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951 η ΕΔΑ έλαβε την τέταρτη θέση, μετά τον Ελληνικό Συναγερμό, την ΕΠΕΚ και το Κόμμα των Φιλελευθέρων με ποσοστό 10, 57% και κατέλαβε δέκα έδρες.³⁶⁰ Το ΚΚΕ από το εξωτερικό έθετε, μέσω του ραδιοφωνικού σταθμού του, το Κυπριακό ως κριτήριο για την ψήφο, επιτιθέμενο σε όλα τα άλλα κόμματα για την υποτελή στάση τους και την αποσιώπηση του ζητήματος, προκρίνοντας παράλληλα τον νεοπαγή σχηματισμό της ΕΔΑ: «Όλα τα μοναρχοφασιστικά κόμματα δεν αναφέρουν, ούτε και στα προγράμματά τους, την Κύπρο. Όλοι οι ξενόδοουλοι λακέδες πρόδωσαν την Κύπρο στους αγγλοαμερικάνους ληστές.[...] Ο αδούλωτος Κυπριακός λαός παρακολουθεί με συγκίνηση την εκλογική μάχη, που δίνουν οι δημοκρατικές δυνάμεις στη χώρα μας, με σημαία τους την ΕΔΑ.

³⁵⁷ Υ. Sygkelos, *Nationalism from the Left, the Bulgarian Communist Party during the Second World War and the early post-war years*, Λάιντεν 2011, σ. 242· Α. Λιάκος, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Αθήνα 2005, σ. 49.

³⁵⁸ J. Schwarzmantel, «Class and nation: Problems of socialist nationalism», *Political Studies*, 35, 1987, σ. 249.

³⁵⁹ *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, ΕΔΑ, Ειρήνη, Δημοκρατία, Αμνηστία, Προγραμματικές Αρχές της ΕΔΑ*, Αθήνα 1952, σ. 7-8.

³⁶⁰ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 158.

Ο λαός μας μαυρίζοντας όλα τα τσακάλια της αμερικανοκρατίας και ψηφίζοντας ΕΔΑ φέρνει πιο κοντά την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα».³⁶¹ Εν όψει των εκλογών, χαιρετιστήριο μήνυμα έστειλαν στην ΕΔΑ, επίσης, οι Κεντρικές Επιτροπές του ΑΚΕΛ και του ΕΑΣ υπογραμμίζοντας, με παρόμοιο τρόπο, ότι ο «υπόδουλος» λαός της Κύπρου παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τον ελληνικό εκλογικό αγώνα καθώς και ότι το Κυπριακό μπορούσε να προωθηθεί μόνο από μία δημοκρατική Κυβέρνηση και όχι από «μοναρχοφασιστικά» κόμματα και κυβερνήσεις.³⁶²

Ανεξάρτητα όμως από τη στάση της Αριστεράς, η επίσημη ελληνική εξωτερική πολιτική καθοριζόταν από τις μετεμφυλιακές κυβερνήσεις και οι συνεννοήσεις για την Κύπρο γίνονταν στη βάση της αναγνώρισης των στρατιωτικών και γεωστρατηγικών συμφερόντων των συμμάχων και, στην προκειμένη περίπτωση, της μεγάλης Βρετανίας. Τον Μάιο του 1951 η ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε σε μυστικές συνεννοήσεις με τη βρετανική, κατά τη διάρκεια των οποίων προσέφερε ως αντάλλαγμα για την Ένωση όσες βάσεις οι Βρετανοί επιθυμούσαν, είτε στην Κύπρο είτε στην Ελλάδα. Σε αδύναμη όμως θέση η κυβέρνηση των Εργατικών, η οποία δεχόταν συνεχείς κατηγορίες για υποχωρητικότητα στις εξωτερικές υποθέσεις, απέρριψε την προσφορά. Στην Ελλάδα, είχε προηγηθεί συμβούλιο των πολιτικών αρχηγών τον Μάρτιο στο οποίο είχαν συμφωνήσει ότι έπρεπε να παραχωρηθούν σαφείς εγγυήσεις στη Μεγάλη Βρετανία πως όχι μόνο θα διατηρούσε βάσεις στην Κύπρο, αλλά ότι επιπλέον θα της παραχωρούνταν βάσεις και στην Ελλάδα. Στο ανακοινωθέν που ακολούθησε τη σύσκεψη αυτή, τονιζόταν ότι η εκκρεμότητα του κυπριακού ενίσχυε την προπαγάνδα των εχθρών της Μ. Βρετανίας, ενώ η συνεχής ανακίνηση του θέματος, οι διαδηλώσεις και τα επεισόδια επέτρεπαν στη σοβιετική προπαγάνδα να φθείρει τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η σύσφιγξη των οποίων αποτελούσε εγγύηση για την ασφάλεια στην περιοχή. Επιπλέον, συνέχιζε το ανακοινωθέν, η σοβιετική προπαγάνδα επιδίωκε να ξεσηκώσει τους Ελληνοκυπρίους κατά της βρετανικής Διοίκησης της νήσου.³⁶³ Αντίστοιχες προτάσεις, προσφοράς

³⁶¹ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β/13/ΧΙΙ, ακέφαλο έγγραφο, 4.9.1951, ΑΣΚΙ.

³⁶² Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β/13/ΧΙΙ, ακέφαλο έγγραφο, 30.8.1951· Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β/13/ΧΙΙ, «Χαιρετισμός του λαού της Κύπρου στην ΕΔΑ και τον Ελληνικό λαό», 29.8.1951, ΑΣΚΙ.

³⁶³ Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 46, 53· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 60· Για τον Δημήτρη Βεζάνη, ωστόσο, που στις τοποθετήσεις του επιδίωκε να «αποκαθάρει» το κίνημα υπέρ της Ένωσης από οποιαδήποτε τέτοια υπόνοια, «το προβαλλόμενον παρά των διστακτικών και σκεπτικιστών επιχείρημα ότι ο

βάσεων προς τη Βρετανία, θα διατυπωθούν την εποχή αυτή από τους κύκλους της επίσημης ελληνικής πολιτικής σε διάφορες περιστάσεις, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να πειστούν οι Βρετανοί να δεχτούν την Ένωση του νησιού με την Ελλάδα.³⁶⁴

Τον Νοέμβριο του 1951 η ΕΔΑ έλαβε σαφή θέση υπέρ της Ένωσης, ζητώντας παράλληλα από την Κυβέρνηση να οργανώσει επιθετικά τη διεκδίκηση της αξίωσης αυτής. Η πρόταση αυτή ερχόταν σε αντίθεση με την επίσημη κυβερνητική πολιτική για χειρισμό του θέματος με τρόπο ήπιο, χωρίς ακρότητες προς τους συμμάχους και δια της διπλωματικής οδού.³⁶⁵ Μέσα από τον αγώνα και το κίνημα για την Ένωση, η Αριστερά αποκτούσε ένα σημαντικό όχημα άσκησης πίεσης στις ελληνικές κυβερνήσεις. Λίγο δηλαδή μετά τον Εμφύλιο, έβρισκε το μέσο για να ασκήσει την πολεμική της και, μάλιστα, ως εκφραστής ενός θέματος καθαγιασμένου στη συνείδηση όλων. Για την ηττημένη στον Εμφύλιο Αριστερά το αίτημα της Ένωσης ήταν, τόσο στην Ελλάδα όσο και στις χώρες της υπερορίας, η μοναδική «εθνική διεκδίκηση» κατά τη δεκαετία του 1950. Στην εισήγηση του Ν.Ζαχαριάδη κατά την 7^η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, τον Μάιο του 1950, τονίζονταν ότι το κόμμα όφειλε να ξεπεράσει «όλη την εαμική εθνικιστική κληρονομιά»,³⁶⁶ μία θέση που συμβάδιζε, βέβαια, με τη διαμόρφωση του μεταπολεμικού χάρτη και το σχηματισμό των Λαϊκών Δημοκρατιών στα βόρεια της χώρας. Κατά συνέπεια, ως «εθνική αξίωση» έμενε μόνο η Κύπρος. Μέσω του Κυπριακού, δινόταν η δυνατότητα αμφισβήτησης της κυβερνώσας Δεξιάς ενώ, ταυτόχρονα, τροφοδοτούνταν η αξίωση της Αριστεράς να διερμηνεύει η ίδια το «εθνικώς» ορθό. Επέλεγε, δηλαδή, να δώσει τη μάχη με τους αντιπάλους της μέσα στο πλαίσιο που εκείνοι έθεταν, αυτό του ιδεολογικού ζεύγους εθνικών-αντεθνικών δυνάμεων, επιδιώκοντας όμως αυτή τη φορά να αντιστρέψει τους όρους προς όφελός της.³⁶⁷ Το Κυπριακό γινόταν, με αυτούς τους όρους, η «“λυδία λίθος”, όπου δοκιμάζεται ο πατριωτισμός της άρχουσας τάξης και των εκπροσώπων της».³⁶⁸ Επιπλέον, οι φορείς, τα σωματεία και οι οργανώσεις που

απελευθερωτικός αγών δυνατόν να αγάγη εις επικράτησιν του κομμουνισμού εν Κύπρω αποτελεί μωρίαν πρώτου μεγέθους», στο Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, ό.π., σ. 12.

³⁶⁴ Βλ., μεταξύ άλλων, Σ. Παντελής, ό.π., σ. 280.

³⁶⁵ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', ό.π., σ. 359· Τ. Τρίκκας, ό.π., σ. 179.

³⁶⁶ *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 205.

³⁶⁷ Τ. Μαστραντώνης, Γ. Μηλιός, «Η θεωρία της Αριστεράς για την εξάρτηση του ελληνικού καπιταλισμού: όρια και συνέπειες», *Θέσεις*, 2, 1983, www.theseis.com.

³⁶⁸ Τ. Αδάμος, *Τέκνο της ανάγκης (70 χρόνια ΚΚΕ)*, Αθήνα 1988, σ. 54.

σχετίζονταν με την Αριστερά μπορούσαν μέσω του Κυπριακού να αντλούν νομιμοποίηση και να ενισχύουν το πολιτικό κύρος τους.

Έτσι, το κίνημα της Ένωσης αποτέλεσε για την ΕΔΑ πολιτικά προνομιακό πεδίο, από τη στιγμή που έδινε στο κόμμα τη δυνατότητα και να αμφισβητήσει την ιδεολογική και πολιτική πρωτοκαθεδρία των αντιπάλων του και να ενισχύσει τη δική του θέση. Επρόκειτο, μάλιστα, για ένα ζήτημα που διεύρυνε το πολιτικό ακροατήριο του χώρου, καθώς εντός του πλαισίου του κινητοποιούνταν ευρύτερα κομμάτια του πληθυσμού ανεξαρτήτως κομματικής τοποθέτησης και ιδεολογικής ένταξης. Ακόμα και αν η ΕΔΑ δεν ήταν σε θέση να αποσπάσει θεσμικά την ηγετική θέση στο κίνημα για την Κύπρο από την επίσημη «ηγεσία» του, μπορούσε όμως να υπολογίζει σε αυτό ως παράγοντα ενεργοποίησης των λαϊκών δυνάμεων και «κοινής πατριωτικής δράσης». Το κόμμα της Αριστεράς επιδίωκε να προσδώσει μια διαφορετική νοηματοδότηση στο ζήτημα, να το αποσπάσει από τις επίσημες κυβερνητικές εκδοχές και τη διαχείρισή του στο πλαίσιο της κυρίαρχης πολιτικής. Για την ΕΔΑ, η ζωντανή και ωφέλιμη πλευρά του Κυπριακού εστιαζόταν στην ευρεία λαϊκή βάση που κινητοποιούσε, στην αμφισβήτηση των Δυτικών προσανατολισμών της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και στην εκδήλωση ενός αγώνα «εθνικού», που όμως στην εξέλιξή του θα ήταν σε θέση να συμπαρασύρει και να κλονίσει την ιδεολογική ηγεμονία και την πολιτική εξουσία του κράτους της εθνικοφροσύνης, αν και κάτι τέτοιο τελικά δεν συνέβη. Με άλλα λόγια, αυτό που η ΕΔΑ επιδίωκε ήταν να προσδώσει διαφορετικά νοήματα στο εθνικιστικό λεξιλόγιο για την Κύπρο και, υπό τον όρο αυτό, να δημιουργήσει διαφορετικά πολιτικά αποτελέσματα. Αυτή η τοποθέτηση προέκυπτε μέσα από την «αξιοποίηση» του κλίματος της Ένωσης, από όπου η Αριστερά αντλούσε στοιχεία προκειμένου να συγκροτήσει τον δικό της Αριστερό εθνικιστικό λόγο, συνενώνοντας παλιά και νέα στοιχεία σε μία νέα αφήγηση, σύμφωνα με τις ανάγκες της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας.³⁶⁹ Η έννοια του έθνους μετέβαλλε τις σημασίες της, ανάλογα με την προθετικότητα των νέων λόγων που καλούνταν τώρα να εξυπηρετήσει.³⁷⁰

Ήταν μία εποχή κατά την οποία το Κυπριακό εμφανιζόταν ως ιδεαλιστική επιδίωξη απέναντι σε μία πεζή και σκληρή πραγματικότητα και, ως εκ τούτου, η συμμετοχή στον αγώνα για την Ένωση προσέφερε ηθικά και πολιτικά οφέλη. Οι αξίες

³⁶⁹ Y. Sygkelos, *ό.π.*, σ. 240· A. Smith, *Εθνική ταυτότητα*, Αθήνα 2000, σ. 31.

³⁷⁰ A. Λιάκος, *ό.π.*, σ. 107.

των «εθνικών ιδεωδών» προβάλλονταν ως ηθικά ανώτερες από άλλου είδους σχεδιασμούς και επιδιώξεις, και γι' αυτό μπορούσαν να έχουν απήχηση και πολιτική επίδραση σε ένα κοινωνικό σώμα που εν πολλοίς διαπνεόταν από παρόμοιες ιδέες και αρχές.³⁷¹ Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο *Ριζοσπάστης*, «Ο κυπριακός και ο ελληνικός λαός μέσα από την ίδια τους την πείρα και μέσα στη ζωή έμαθαν ότι οι κομμουνιστές είναι οι πιο συνεπείς πατριώτες, ξέρουν ότι η λέξη κομμουνισμός είναι ίσον λαός, ανεξαρτησία, ειρήνη, καλή διαβίωση».³⁷²

Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι πρώτη η Αριστερά, τόσο στην Κύπρο όσο και στην Ελλάδα, είχε επιχειρήσει να φέρει το ζήτημα στο προσκήνιο διεθνώς -και έτσι λάμβανε εκ των πραγμάτων το χαρακτήρα διακύβευματος του Ψυχρού Πολέμου- χρησιμοποιούνταν από τη Μ. Βρετανία ως αντεπιχείρημα στην Ένωση.³⁷³ Για την ΕΔΑ, ωστόσο, από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής της, το ζήτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα ήταν κάτι το εθνικά αυτονόητο και αδιαπραγμάτευτο. Όπως δήλωνε σε ομιλία του στη βουλή το 1952 ο Β. Ευφραιμίδης «εμείς νομίζομεν ότι το θέμα της Ενώσεως της Κύπρου δεν έχει ανάγκη επιχειρημάτων. Οι πάντες αναγνωρίζουν, ότι η Ένωση της Κύπρου μετά της Ελλάδος έχει μαζί της την ηθική, την ιστορία, την λογική και την ελευθερία με την έννοια της αυτοδιαθέσεως των λαών».³⁷⁴ Σε δήλωσή της, η Κοινοβουλευτική Ομάδα του κόμματος ανέφερε: «ουδείς ποτέ, μηδέ της κατεχούσης δυνάμεως εξαιρουμένης, ετόλμησε να αμφισβητήσει την Ελληνικότητα της Μεγαλονήσου και το απαράγραπτον δικαίωμα του λαού της να ενωθεί με το εθνικόν σύνολον».³⁷⁵ Η ΕΔΑ ταύτιζε τον εαυτό της με ό, τι θεωρούσε «ζωντανές δυνάμεις του ελληνικού έθνους» και με τις προσπάθειες αποδέσμευσης από τη «σύγχρονη εκδοχή της ξένης κυριαρχίας». Από τη στιγμή, λοιπόν, που η Κύπρος γινόταν αντιληπτή ως τμήμα του ελληνικού έθνους, το κόμμα της Αριστεράς θεωρούσε τόσο αυτονόητη την ενσωμάτωση του νησιού στην Ελλάδα όσο αυτονόητη θεωρούνταν και η ίδια η εθνική ιδέα.³⁷⁶ Σύμφωνα με την άποψη του Νίκου Σβορώνου, δεν χρειαζόταν καν κάποια βαθύτερη μελέτη της ελληνικής ιστορίας για να αποδειχτεί ο διακριτός χαρακτήρας και η αυτοτελής ιστορική πορεία του

³⁷¹ Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 19· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 58· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 95, 159, 160-161, 179, 193· Π. Παπαπολυβίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα “προδοτής”», *ό.π.*, σ. 383.

³⁷² *Ριζοσπάστης*, Δεκέμβριος 1955.

³⁷³ Ι. Stefanidis, *Isle of discord*, *ό.π.*, σ. 146-147· G. Horton Kelling, *ό.π.*, σ. 146.

³⁷⁴ Β. Ευφραιμίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΠΒ'*, 14.5.1952.

³⁷⁵ Στο ίδιο.

³⁷⁶ Ε. Gellner, *Έθνη και εθνικισμός*, Αθήνα 1992, σ. 219.

ελληνισμού.³⁷⁷ Καταφάσκοντας με παρόμοιο τρόπο σε μία έννοια διαχρονικής ζωής και ουσίας του ελληνικού έθνους, η ΕΔΑ μπορούσε να αυτοπαρουσιάζεται ως ο φορέας έκφρασης των «εθνικών δικαιωμάτων» των Ελλήνων. Για την ελληνική Αριστερά, ο εθνικισμός δεν ήταν απλά μία υπαρκτή κατάσταση, ένα δεδομένο ή το πλαίσιο για τη διεξαγωγή του αγώνα, αλλά αποτελούσε κεντρικό και προσδιοριστικό σημείο του ιδεολογικού της λόγου, της ταυτότητας και της προγραμματικής της αντίληψης.³⁷⁸

Παρόλα αυτά, η νοηματοδότηση του αιτήματος της Ένωσης και το τι αυτό σήμαινε συγκεκριμένα σε κάθε συγκυρία δημιουργούσε κατά περίπτωση ασάφειες, ακόμα και μεταξύ των κομμάτων της ελληνικής και της κυπριακής Αριστεράς. Μια τέτοια περίπτωση προέκυψε όταν αντιπρόσωπος του ΚΚΕ πληροφόρησε τον γραμματέα του ΚΚ Αγγλίας Χάρυ Πόλιτ ότι ανάμεσα στο αίτημα της Ένωσης, όπως το έθεταν οι Ελληνοκύπριοι, και στο αίτημα του ΚΚΕ για «ελεύθερη Κύπρο μέσα σε ελεύθερη δημοκρατική Ελλάδα» υπήρχε απόκλιση. Όταν ο Πόλιτ επισήμανε ότι επρόκειτο για δύο διαφορετικές γραμμές, ότι κάτι τέτοιο δεν ήταν σωστό να συμβαίνει και ότι θα έπρεπε να υπάρξει επί τούτου συνεννόηση ανάμεσα στο ΑΚΕΛ και στο ΚΚΕ,³⁷⁹ το ΚΚΕ έσπευσε απευθυνόμενο στην ΚΕ του ΑΚΕΛ να περιγράψει ως λάθος την προηγούμενη τοποθέτηση του στελέχους του έναντι του Πόλιτ και να διευκρινίσει ότι «όταν το ΚΚΕ λέει “Ελεύθερη Κύπρο σε ελεύθερη Ελλάδα” παίρνει θετική στάση στο ζήτημα της ένωσης και στις σημερινές συνθήκες. Άλλωστε για το ζήτημα αυτό έχουμε μιλήσει πολλές φορές και ξέρετε τη γραμμή μας. Όταν βρούμε το σ. πόλιτ θα διορθώσουμε το λάθος αυτό του αντιπροσώπου μας».³⁸⁰

Ωστόσο, ήδη από το 1950, ο γενικός γραμματέας του ΑΚΕΛ Ε. Παπαϊωάννου με άρθρο του που δημοσιεύτηκε στον *Νέο Κόσμο* επισήμαινε: «Εννοείται ότι το ομόφωνο αίτημα του πληθυσμού της Κύπρου, που ποθεί την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα, δε σημαίνει ότι ο κυπριακός λαός εγκρίνει το μοναρχοφασιστικό καθεστώς που εγκαθίδρυσαν στην Ελλάδα οι αγγλοαμερικάνοι ιμπεριαλιστές».³⁸¹

³⁷⁷ Ν. Σβορώνος, *Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Αθήνα 2004, σ. 25.

³⁷⁸ Ε. Hobsbawm, «Some reflections on “the break-up of Britain”», *New Left Review*, I/105, 1977, σ. 3-23.

³⁷⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/5, «Συζήτηση με Κύπριο στις 9.5.1954», ΑΣΚΙ.

³⁸⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/6, «Στην Κεντρική Επιτροπή του ΑΚΕΛ», 27.5.1954, ΑΣΚΙ.

³⁸¹ Ε. Παπαϊωάννου, «Ο λαός της Κύπρου αγωνίζεται για την ειρήνη και την εθνική ανεξαρτησία», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1-2 (19-20), 15-20.1.1950, σ. 91-92. Και σε άλλο κείμενο του *Νέου Κόσμου* την ίδια χρονιά: «Η πάλι για την Ένωση δε θάνα σταθερή όσο θα υπάρχουν οι προδότες, οι διασπαστές, οι εθνοκάπηλοι, οι συνθηκολόγοι. Αυτοί πρέπει να αναζητηθούν, να βρεθούν και να ξεσκεπαστούν μέσα

Σύντομα θα ερχόταν στο προσκήνιο η αντίφαση του ζαχαριαδικού συνθήματος «Ελεύθερη Κύπρος σε ελεύθερη Ελλάδα», που επιδίωκε να συνδέσει το αίτημα της Ένωσης με την επίθεση ενάντια στις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις στο εσωτερικό της χώρας. Κάτι τέτοιο φαινόταν, σε ένα πρώτο επίπεδο, να δημιουργεί ασάφεια των ορίων ανάμεσα στην πολιτική αντιπαράθεση με τις ελληνικές κυβερνήσεις και στη διεκδίκηση μιας Ένωσης άνευ όρων και χωρίς πολιτικά προαπαιτούμενα. Η ασάφεια προέκυπτε, επίσης, από το αν και σε ποιο βαθμό το επίθετο «ελεύθερη», εκτός της αποδέσμευσης της χώρας από το νατοϊκό πλέγμα, υπονοούσε και την αλλαγή κοινωνικοοικονομικής συγκρότησης στην Ελλάδα.³⁸²

Η πραγματικότητα είναι, πάντως, ότι πέρα από τις κατά καιρούς ασάφειες και νοηματοδοτήσεις που ο όρος Ένωση λάμβανε στο λεξιλόγιο της Αριστεράς και ειδικά του ΚΚΕ, η εθνική διεκδίκηση βρισκόταν πάντα σε θέση προτεραιότητας έναντι της πολιτικής, με το ζήτημα της ενσωμάτωσης του νησιού στην Ελλάδα να βρίσκεται σε πρωτεύουσα θέση στη σκέψη και τη δράση των Αριστερών της εποχής ως ξεχωριστό και υψίστης σημασίας θέμα. Και ήταν το ίδιο το αίτημα της Ένωσης εκείνο που τροφοδοτούσε την πολιτική ένταση. Επομένως, οι επιμέρους πολιτικές εκτιμήσεις και παρεμβάσεις σε κάθε συγκυρία, ορίζονταν από την αδιαπραγμάτευτη αξίωση της Ένωσης ως καθολικού στόχου. Η πρωτοκαθεδρία της Ένωσης ως βασικού αιτήματος φάνηκε και με την απάλειψη του συνθήματος «Ελεύθερη Κύπρος σε ελεύθερη Ελλάδα», το οποίο χαρακτηρίστηκε μετά τις εσωκομματικές αλλαγές του 1956 σεχταριστικό και αποτέλεσε ένα από τα επιχειρήματα για την κατατόμηση του Ζαχαριάδη.³⁸³

Στο πεδίο των εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων, το ασφυκτικό πλαίσιο εντάθηκε στις αρχές του 1952, κατά τη διάρκεια της δίκης του Μπελογιάννη και των συντρόφων του. Συνεχείς ήταν οι ανακοινώσεις στον Τύπο περί σχέσεων ΕΔΑ και

στην Αρχιεπισκοπή του Σπυρίδωνα, στην Εθναρχία της Κύπρου, στην αίθουσα της μοναρχοφασιστικής βουλής και μέσα στις γραμμές του δημοκρατικού κινήματος», στο Λ.Τ., «Η Κύπρος και ο αγώνας για την Ένωση», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1950, σ.440. Το ΚΚΕ αξιολογούσε διακηρυκτικά τον αγώνα για την Ένωση ως διεργασία παράλληλη με τον αγώνα ενάντια στο «μοναρχοφασισμό», ο οποίος «ξεπουλούσε» τόσο την Ελλάδα όσο και την Κύπρο. Υπό αυτό το πρίσμα, η απαλλαγή από το «μοναρχοφασισμό» οριζόταν ως το βασικό ζήτημα για την Ελλάδα και την Κύπρο. Επιπλέον, γινόταν η εκτίμηση ότι η συνάρθρωση του αιτήματος της Ένωσης με μία αντιιμπεριαλιστική γραμμή θα λειτουργούσε προς όφελος του παγκόσμιου σοσιαλιστικού συστήματος, βλ. Γ. Ιωαννίδης, Κ. Κολλιγιάννης, Π. Ρούσος, «Η πάλη του κυπριακού λαού για τη λευτεριά και την ειρήνη», *Νέος Κόσμος*, αρ. 11, Νοέμβριος 1951, σ. 27-28, 31.

³⁸² Σ. Στεφάνου, *ό.π.*, σ. 338.

³⁸³ Η απάντηση του Ζαχαριάδη στις κατηγορίες που του αποδόθηκαν για το Κυπριακό δόθηκε στην 7^η Ολομέλεια του 1957. Παρατίθεται στο Π. Δημητρίου, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, τ. Α', Αθήνα 1975, σ. 99-100 και στο Γ. Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 257-258.

ΚΚΕ και κυκλοφορούσαν διαδόσεις για επικείμενη διάλυση του κόμματος, ενδεχόμενο που δεν αποκλειόταν ακόμα και από κυβερνητικούς αξιωματούχους. Τον έλεγχο της καταστολής της Αριστεράς είχε, σε συνάφεια με άλλα κέντρα (μυστικές υπηρεσίες, ΙΔΕΑ, παρακράτος), το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού. Ενώ η ΕΔΑ αναγνωριζόταν ως νόμιμο πολιτικό κόμμα, ταυτόχρονα υπήρχε αστυνομικός περιορισμός της λειτουργίας και της δράσης της, διατηρούνταν ο θεσμός των εκτοπίσεων και συνεχίζονταν οι διώξεις των κομμουνιστών και όσων χαρακτηρίζονταν ως κομμουνιστές με βάση τον νόμο 375/36 περί κατασκοπείας. Η προσπάθεια της ΕΔΑ να ανασυγκροτηθεί πολιτικά και οργανωτικά συναντούσε ποικίλες διώξεις και πιέσεις, που αφορούσαν τόσο το ίδιο το κόμμα όσο και τα μέλη του, υπό το πρόσχημα των σχέσεων μεταξύ της ΕΔΑ και του ΚΚΕ.

Μέσα σε αυτό το πολιτικό κλίμα, το Κυπριακό πυροδοτούσε την κοινωνική ένταση. Τη διαδήλωση φοιτητών και μαθητών στις 19 Ιανουαρίου 1952, ημέρα της δεύτερης επετείου του Δημοψηφίσματος του 1950, ακολούθησαν συγκρούσεις με την αστυνομία, με τραυματισμούς αστυνομικών και διαδηλωτών.³⁸⁴ Είναι χαρακτηριστικό ότι το απόγευμα της ίδιας μέρας με το υπ' αριθμόν 53 βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών της Αθήνας έκλεισαν η εφημερίδα *Δημοκρατική* και το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΝΕ *Φρουροί της Ειρήνης*.³⁸⁵ Η αστυνομική αντιμετώπιση της Αριστεράς και των μελών της υπήρξε πολιτική επιλογή της κυβέρνησης του Συναγερμού, ενώ οι προεκλογικές επικλήσεις για «λήθη» του παρελθόντος αποδείχτηκαν κενή περιεχομένου συνθηματολογία. Μέλη της ΕΔΝΕ³⁸⁶ που συμμετείχαν στις διαδηλώσεις συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν σε εκτόπιση, ως στοιχεία επικίνδυνα για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια. Ο σχεδιασμός της ΕΔΝΕ, αναφορικά με τον τρόπο παρέμβασής της στο συλλαλητήριο, περιλάμβανε τη συγκρότηση μαχητικών ομάδων, που στόχο τους θα είχαν τη συνέχιση της πορείας ως

³⁸⁴ Ν. Αλιβιζάτος, *ό.π.*, σ. 58· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', *ό.π.*, σ. 385, 387, 403· Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 205· Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 431.

³⁸⁵ Ν. Κουσίδου - Σ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος*, *ό.π.*, σ. 492.

³⁸⁶ Η ΕΔΝΕ είχε ιδρυθεί λίγο μετά το σχηματισμό της ΕΔΑ και αποτελούσε σε μεγάλο βαθμό ένα συνασπισμό των οργανώσεων νεολαίας που είχαν λάβει μέρος στη συγκρότηση του κόμματος. Παράλληλα όμως, είχε πολιτική και οργανωτική αυτονομία, όπως και σχέσεις με το ΚΚΕ μέσω διαφόρων στελεχών της. Βλ. Η. Νικολακόπουλος, Ε. Ολυμπίτου, *Αντόνης Μπριλλάκης, Διαδρομές και αναζητήσεις της Αριστεράς μετά τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2010, σ. 36. Περισσότερα για την ΕΔΝΕ, βλ. Ι. Παπαθανασίου με τη συνεργασία των Π. Ιορδανίδου, Α. Κάπολα, Τ. Σακελλαρόπουλου και Α. Χριστοδούλου, *Η νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960, Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Αθήνα 2008, σ. 41-45 και Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 145-148.

τη βρετανική Πρεσβεία στην οδό Β. Σοφίας.³⁸⁷ Οι συλληφθέντες ήταν τα στελέχη της οργάνωσης Β. Μπρακατσούλας, Γ. Γκρινιάτσος, Σ. Τουτούνας και της νεολαίας του ΣΚ-ΕΛΔ Γιώργος Μακρής.³⁸⁸ Στην απόφαση της Επιτροπής Δημοσίας Ασφαλείας Νομού Αττικής με αριθμό 7/2.2.52 αναφερόταν, μεταξύ άλλων, ότι: «επρωτοστάτησαν εις αντεθνικές σκηνάς εκδηλώσεως εχθρικών αισθημάτων κατ' αστυνομικών οργάνων, πλείστα των οποίων και ετραυματίστησαν ως και εις φθοράς ξένης ιδιοκτησίας αναμίζαντες ούτω τον εκδηλούμενον πόθον της εθνικόφρονος παρατάξεων των φοιτητών με βανδαλισμούς χαρακτηριστικούς αναρχικών γενόμενοι ούτοι συνειδητά όργανα του παρανόμου μηχανισμού του ΚΚΕ εις βάρος της εννόμου τάξεως».³⁸⁹ Οι ίδιοι οι συλληφθέντες αρνήθηκαν τις κατηγορίες, κάνοντας λόγο για έκτροπα που προκλήθηκαν από «ζηλωτάς της εθνοφοροσύνης και την αστυνομία».³⁹⁰

Το ΚΣ της ΕΔΝΕ απέστειλε τηλεγράφημα στην Εθναρχία, με το οποίο ζητούσε τη συνδρομή της για την απελευθέρωση των συλληφθέντων. Οι τρεις από αυτούς απέφυγαν -έστω και προσωρινά για κάποιους- την εκτόπιση, λόγω της έκτασης που έλαβε το θέμα και της παρέμβασης του ίδιου του Μακάριου, που ζήτησε με διάβημα την απελευθέρωσή τους. Ο Αρχιεπίσκοπος της Κύπρου στήριξε το διάβημά του αυτό στο επιχείρημα ότι οι εναντίον τους κατηγορίες είχαν ως βάση το ότι «ηγήθηκαν των

³⁸⁷ Διαφοριστικές για το χαρακτήρα της παρέμβασης της ΕΔΝΕ στο συλλαλητήριο είναι οι μαρτυρίες που παρατίθενται στο βιβλίο της Κουσίδου και του Σταυρόπουλου: (Γιώργος Μακρής) «Το δεύτερο συλλαλητήριο ήταν πιο σκληρό ίσως γιατί και εμείς ήμασταν πιο οργανωμένοι στο θέμα των ομάδων, ώστε να μην σπάει εύκολα η συνοχή του, η κινητοποίηση γινόταν από τις επίσημες φοιτητικές οργανώσεις. Η ΕΔΝΕ έλεγε ότι πρέπει να μπούμε στις κινητοποιήσεις και να τις κάνουμε πιο μαχητικές. Γιατί η επίσημη γραμμή των φοιτητικών οργανώσεων ήταν να γίνει μια διαμαρτυρία με μια κάποια διαδήλωση μέχρι τον Άγνωστο, όπου και θα διαλύονταν και όχι πορεία προς την αγγλική πρεσβεία. Εκεί επεμβαίναμε και μετατρέπαμε το συλλαλητήριο σε μαχητικό κέντρο. Κόβαμε τα νεράντζια από τα δέντρα των δρόμων και άρχιζε ο νεραντζοπόλεμος με τους αστυνομικούς που επιτίθονταν με ρόπαλα και έσπαγαν κεφάλια. Τις αντλίες που έριχναν νερό για να σπάσουν τη συνοχή μας. Εφοδιαζόμασταν με πέτρες, τούβλα, καδρόνια για να αμυνόμαστε. Είχαμε εφεδρικές σημαίες, γιατί συνήθως η αστυνομία έπεφτε πάνω στις σημαίες για να τις κατασχέσει, οπότε οι εφεδρικές που είχαμε στην ομάδα περιφρούρησης εμφανίζονταν ώσπου να φτάσουν οι αστυνομικοί. Είχαμε τραυματίες. Σπάγαμε τον κλοιό και προορισμός μας ήταν η αγγλική πρεσβεία, με σκοπό να την “σπάσουμε” ή στέλναμε συγκροτημένες ομάδες που παρέκαμπταν τον κύριο όγκο». (Ζωζώ Μπουρλιάσκου-Βεροπούλου) «Πηγαίναμε στις διαδηλώσεις για το Κυπριακό. Στις 19.1.1952 είχαμε φάει πολύ ξύλο. Ήμουν στη γραμμή “αλυσίδα” που έπρεπε να διασπάσει τους αστυνομικούς για να περάσουμε στην πρεσβεία. Την διασπάσαμε και φτάσαμε ως εκεί, παρά το ξύλο. Έτσι όπως ήταν τα πνεύματα μετά τον Εμφύλιο δεν μπορούσε να μας σταματήσει εύκολα κανείς. Ήμασταν νέοι. Αγαπούσαμε τον αγώνα. Το να πάρει ένας νέος μέρος στη διαδήλωση δεν ήταν και τόσο εύκολο. Οι οργανώσεις προοργάνωναν τη διαδήλωση. Είχαμε αποφασίσει για το σπάσιμο του κλοιού των αστυνομικών». Παρατίθενται στο Κουσίδου-Σταυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 491-492.

³⁸⁸ Κουσίδου-Σταυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 490-496· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Β', *ό.π.*, σ. 49· Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 179.

³⁸⁹ Παρατίθεται στο Κουσίδου-Σταυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 493-494.

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 495.

φοιτητικών διαδηλώσεων για την Κύπρο».³⁹¹ Οι συλλήψεις των μελών της ΕΔΝΕ με αφορμή το Κυπριακό δεν ήταν οι τελευταίες, αλλά είχαν σύντομα συνέχεια. Το γεγονός, πάντως, της παρέμβασης του Μακαρίου συνιστά ένα ακόμα δείγμα του πώς η ακτινοβολία του κινήματος για την Κύπρο μπορούσε να αξιοποιείται πολιτικά από το χώρο της Αριστεράς, στην περίπτωση αυτή ως ασπίδα απέναντι στις κρατικές διώξεις. Το Κυπριακό ήταν ένα θέμα που οι έλληνες Αριστεροί μπορούσαν, κατά περίπτωση, να εγείρουν και να αξιοποιούν, χωρίς να κινδυνεύουν με βιολογική ή κοινωνική εξόντωση.³⁹²

Σε άλλες όμως περιπτώσεις, το κίνημα για την Ένωση λειτουργούσε ως πρόσχημα για διώξεις εναντίον της Αριστεράς, όπως συνέβη με τη σύλληψη και την εκτόπιση του -σχετιζόμενου με την ΕΔΑ- Μάρκου Δραγούμη. Μέλος επίσης της Ενώσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου, συνελήφθη από την Ασφάλεια με την κατηγορία ότι ανήκε σε παράνομο κομματικό μηχανισμό.³⁹³ Η Ένωση εξέδωσε ανακοίνωση, όπου μεταξύ άλλων αναφερόταν: «Προφανώς αι καταδιωκτικάί αρχαί θεωρούν την θαρραλέαν υπεράσπισιν των δημοκρατικών ελευθεριών και του δικαιώματος αυτοδιαθέσεως του Κυπριακού Λαού ως πράξεις “παρانونόμους” και “κολασίμους”. Υπέρ αυτών πράγματι εξήντηλη όλην του την δραστηριότητα ο κ. Μάρκος Δραγούμης. Αλλά τούτο οφείλουν να το διακηρύξουν ευθαρσώς δια να γνωρίζουν οι πάντες και εις το εσωτερικόν και εις το εξωτερικόν ότι εις την Ελλάδα επιχειρείται πλέον ο στραγγαλισμός και αυτών των υπολειμμάτων δημοκρατικών ελευθεριών, διότι και αυταί ακόμη κατέληξαν να αποτελούν θανάσιμον κίνδυνον δι’ όσους επιβουλεύονται την Δημοκρατίαν.».³⁹⁴

Στο συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε στις 8 Μαΐου του 1952 στην πλατεία Ομονοίας συμμετείχαν 100.000 διαδηλωτές. Το ΚΚΕ εκτιμούσε ότι οι «μοναρχοφασίστες» επιδίωξαν να απονευρώσουν τον χαρακτήρα της συγκέντρωσης δίνοντάς της χαρακτήρα παθητικό, προκειμένου να την αξιοποιήσουν στα «παζαρέματά τους με τους ξένους ιμπεριαλιστές». Η Αριστερά παρενέβη για να προσδώσει στο γεγονός αντιιμπεριαλιστικό χαρακτήρα. Τα αιτήματα που ο λαός «βροντοφώναξε» ήταν, σύμφωνα με τον *Νέο Κόσμο*: «Ειρήνη-ανεξαρτησία-δημοκρατία-ψωμί και δουλειά. Κάτω οι δολοφόνοι του Μπελογιάννη. Να φύγουν οι

³⁹¹ Μαρτυρίες των Γ. Μακρή και Β. Μπρακατσούλα, στο Ν. Κουσίδου-Σ. Σταυρόπουλος, *ό.π.*, σ. 495.

³⁹² Α. Γαβριηλίδης, *Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα*, Αθήνα 2007, σ. 61.

³⁹³ Μ. Δραγούμης, *Ο αγών για την Κύπρο (Ομιλία στη Συγκέντρωσιν μελών και φίλων της Ενώσεως υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου)*, Αθήνα 1955, σ. 3.

³⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 13.

αγγλοαμερικάνοι καταχτητές απ' την Ελλάδα, να φύγει η κυβέρνηση της εθνοπροδοσίας. Να μπει φραγμός στον Παπάγο και το φασισμό του. Λεύτερες εκλογές με αναλογική».³⁹⁵ Η δυναμική και η βαθιά απήχηση του κινήματος για την Ένωση έγιναν σε επανειλημμένες περιπτώσεις αντικείμενο πολιτικής αξιοποίησης από την ΕΔΑ, στην προσπάθειά της να αποκρούσει τις εναντίον της διώξεις. Τον Ιούνιο του 1953, το τμήμα Λεμεσού της αριστερής Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας απέστειλε στον πρωθυπουργό Παπάγο υπόμνημα με το οποίο ζητούσε την παύση των διώξεων στην Ελλάδα και τη χορήγηση γενικής πολιτικής αμνηστίας. Το υπόμνημα λάμβανε θέση υπέρ της ελληνικής Αριστεράς, αναφέροντας ότι ο πραγματικός λόγος για τον οποίο οι δημοκρατικοί πολίτες της χώρας διώκονταν ήταν η προσήλωσή τους στα ιδανικά της ειρήνης και της δημοκρατίας και οι αγώνες τους για εθνική ανεξαρτησία.³⁹⁶

Πρέπει να σημειωθεί ότι κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήρθε στο προσκήνιο το οργανωμένο φοιτητικό κίνημα και ιδρύθηκαν οι πρώτοι φοιτητικοί σύλλογοι, στοιχεία που ενισχύθηκαν και τροφοδοτήθηκαν από το κίνημα για την Κύπρο, βασικό συστατικό στοιχείο του οποίου υπήρξαν οι φοιτητές.³⁹⁷ Οι διάλογοι επικοινωνίας που δημιουργήθηκαν μεταξύ των φοιτητικών παρατάξεων, κυρίως της Αριστεράς και του Κέντρου, συνέβαλλαν στην οργανωτική εξέλιξη και αποκρυστάλλωση των φοιτητικών συνδικαλιστικών δομών. Επιπλέον, η συμμετοχή στο ενωτικό κίνημα λειτούργησε για τους νέους ως πεδίο χειραφέτησης από το ιδεολογικό και θεσμικό πλέγμα του μετεμφυλιακού κράτους.³⁹⁸ Το κίνημα για την Ένωση, και ιδιαίτερα οι

³⁹⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 6, Ιούνιος 1952, σ. 61.

³⁹⁶ *Αυγή*, 19.6.1953.

³⁹⁷ Γρ. Φαράκος, «Φοιτητές και σπουδαστές της Ελλάδας στις πρώτες γραμμές του αγώνα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1957, σ. 92-93. Αποτιμώντας τη συμβολή του Κυπριακού στην οργάνωση και τη συγκρότηση του φοιτητικού κινήματος, ο Δημήτρης Φωτεινός έγραφε το 1963 στην *Πανσπουδαστική*: «Είναι εντελώς ιδιόμορφες οι περιστάσεις, απ' όπου ξεπηδά το φοιτητικό κίνημα στη χώρα μας, πριν οχτώ περίπου χρόνια. Τα φοιτητικά σωματεία, ουσιαστικά ανύπαρκτα, από τα χρόνια της δεκαετίας του 1950. Αιτία, οι συνθήκες που επικρατούσαν στον τόπο. Εκείνα που υπήρχαν κακομοίρικα, απροσανατόλιστα, άμαζα ή πολύ λίγο... φοιτητικά. Κανένα κύρος. [...] Υπήρχε μία αντίφαση. Οι συνθήκες απαιτούσαν σχήματα και φορείς ανάλογους προς αυτές, ενώ τα σχήματα και οι φορείς που υπήρχαν εμπόδιζαν την εξέλιξη των πραγμάτων. Ο δρόμος ήταν ένας, να υπάρξει έστω υποτυπωδώς μία γενική φοιτητική κίνηση. Η κίνηση αυτή δημιουργήθηκε και πήρε τεράστιες διαστάσεις με τα "Κυπριακά". Τα γεγονότα αυτά, μολονότι εθνικού περιεχομένου, απομακρυσμένα δηλαδή από προβλήματα ζωής ή σπουδής, άσχετα προς "καθαρά" φοιτητικές διεκδικήσεις, έδωσαν τη δυνατότητα στο φοιτητικό κόσμο, να συνειδητοποιήσει λιγότερο ή περισσότερο: α) ότι ήταν σύνολο ενιαίο, β) ότι είχε κοινότητα προβλημάτων, γ) ότι ήταν απαραίτητη η δημιουργία οργανώσεων-φορέων για την προώθησή τους. Δ. Φωτεινός, «Οι τέσσερις ηλικίες του φοιτητικού μας κινήματος», *Πανσπουδαστική*, τχ. 45-46, Μάρτιος-Απρίλιος 1963, σ. 4.

³⁹⁸ Α. Χαρίτσης, «Η ανασυγκρότηση του φοιτητικού κινήματος μετά τον Εμφύλιο (1949-1963)», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά

πιο ριζοσπαστικές πλευρές του, έθιγε την αντικομμουνιστική προπαγάνδα σε ένα καίριο και καθοριστικό γι' αυτήν ζήτημα, όπως ήταν το εθνικό γενικά και το Κυπριακό ειδικότερα, αποδυναμώνοντας έτσι την ισχύ της στη νέα γενιά. Οι κινητοποιήσεις για την Κύπρο συνοδεύονταν από νεανικές εκρήξεις και λάμβαναν εν δυνάμει χαρακτηριστικά εφ' όλης της ύλης αντιπαράθεσης με το κράτος.³⁹⁹ Το ΚΚΕ μέσω του παράνομου *Ριζοσπάστη*, περιέγραφε τη νεολαία ως τη μαχητική εμπροσθοφυλακή του λαού στον αγώνα για την Ένωση.⁴⁰⁰ Σε άρθρο του *Νέου Κόσμου* το 1956, γινόταν η επισήμανση πως οι διαδηλώσεις για την Κύπρο έφερναν κοντά ένα ευρύ φάσμα νέων ανθρώπων, τόσο από το χώρο της εκπαίδευσης όσο και από το χώρο της εργασίας. Την εικόνα αυτή αποτύπωναν παραστατικά τα δελτία της αστυνομίας με τα ονόματα και τις ιδιότητες των συλληφθέντων, στα οποία συναντάει κανείς ταυτόχρονα σπουδαστές, μαθητές, εργάτες διαφόρων ειδικοτήτων, υπαλλήλους κ.λπ. Ως ιδιαίτερα κρίσιμοι χώροι για την «πατριωτική» κινητοποίηση των νέων ανθρώπων κρίνονταν τα πανεπιστήμια και τα σχολεία, όπου βρίσκονταν «συμπαγείς μάζες νεολαίας».⁴⁰¹

Παρόλα αυτά, η ισχύς του κινήματος και οι κινητοποιήσεις των νέων για το Κυπριακό δεν μεταφράστηκαν σε οργανωτική ανάπτυξη της νεολαίας της Αριστεράς. Η Οργάνωση Νέων της ΕΔΑ, η οποία είχε διαδεχτεί την ΕΔΝΕ ως νόμιμος πολιτικός σχηματισμός, ήταν συνεχώς διωκόμενη και όχι ιδιαίτερα μαζική, παρούσα, κατά κύριο λόγο, στο χώρο των πανεπιστημίων.⁴⁰² Τους «κινδύνους» αριστερής πολιτικοποίησης της νεολαίας μέσω του Κυπριακού αντιλαμβάνονταν πάντως, από τη δική τους πλευρά, και οι φορείς της εξουσίας. Σε ομιλία του στη Βουλή ο Π. Κανελλόπουλος υποστήριξε ότι «και η Κύπρος πρέπει να ενωθή με την Ελλάδα και η

συνεδρίου), σ. 604-605· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 186. Για τον τρόπο που οι διαδηλώσεις για το Κυπριακό και ο μαχητικός χαρακτήρας τους λειτουργούσαν ως «σχολείο» πολιτικοποίησης, πεδίο ιδεολογικής χειραφέτησης και εγχάραξης αξιών, βλ. τις μαρτυρίες του Γιώργου Μακρή, του Θόδωρου Μαλικιώση, της Ζωζώς Μπουρλιάσκου-Βεροπούλου, του Βασίλη Μπρακατσούλα και του Γιώργου Γκρινιάτσου στο Σταυρόπουλος-Κουσίδου, ό.π., σ. 491-492, 495-496. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η δράση των Κυπρίων φοιτητών στην Αθήνα όπως παρουσιάζεται στο Π. Στυλιανού, *Οι Κύπριοι Φοιτητές στην Αθήνα και ο Αγώνας του 1955-1959*.

³⁹⁹ Μ. Λυμπεράτος, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, σχέσεις συνέχειας και τομής», ό.π., σ. 91.

⁴⁰⁰ *Ριζοσπάστης*, Μάρτιος 1956.

⁴⁰¹ Α. Βογιάζος, «Η νεολαία στον αγώνα για την αλλαγή», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1956, σ. 31-35.

⁴⁰² Κ. Σαιν-Μαρτέν, *Λαμπράκηδες, Ιστορία μιας γενιάς*, Αθήνα 1984, σ. 29· Ι. Παπαθανασίου κ.ά. *Η νεολαία Λαμπράκη*, ό.π., σ. 41-45.

Ελλάς να σωθή και η νεολαία να μη μεταβληθή εις εαμικήν, από απόψεως ψυχολογικής, νεολαίαν».⁴⁰³

Την περίοδο αυτή, ο Μακάριος ταξίδεψε στον Λίβανο, τη Συρία και την Αίγυπτο προκειμένου να ανακινήσει το Κυπριακό στον αραβικό κόσμο. Στο τέλος της περιοδείας του, τον Ιούνιο του 1952, βρέθηκε στην Αθήνα όπου και ήρθε σε σύγκρουση με τον Σ. Βενιζέλο, ο οποίος εκτελούσε χρέη πρωθυπουργού λόγω της ασθένειας του Πλαστήρα. Αιτία της αντιπαράθεσης ήταν ότι ο Βενιζέλος δεν λάμβανε θέση υπέρ της άμεσης προσφυγής της Ελλάδας στον ΟΗΕ. Με αφορμή αυτό, η ΠΕΕΚ οργάνωσε στις 4 Ιουλίου τετράωρη απεργία, καλώντας παράλληλα τον πληθυσμό να μην κυκλοφορήσει στους δρόμους. Σε άλλες εξελίξεις του εσωτερικού πολιτικού σκηνικού, στις εκλογές που διεξήχθησαν στις 16 Νοεμβρίου του 1952 η ΕΔΑ έλαβε ποσοστό 9, 55% χωρίς όμως, εξαιτίας του ισχύοντος εκλογικού συστήματος, να εκλέξει βουλευτή.⁴⁰⁴ Παρά το γεγονός αυτό, επεδείκνυε αξιοσημείωτη εκλογική αντοχή. Εκτός αυτού, η ήττα της ΕΠΕΚ δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για μια ακόμα μεγαλύτερη διείσδυση της ΕΔΑ στον κεντροαριστερό χώρο.

Την ημέρα της ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ για την Κύπρο, στις 20 Αυγούστου του 1954, διοργανώθηκε στην Αθήνα διαδήλωση υπέρ της Ένωσης. Ομιλητής ήταν και πάλι ο αρχιεπίσκοπος Σπυρίδων. Η Κυβέρνηση έδωσε άδεια για την οργάνωση του συλλαλητηρίου, υπολογίζοντας το τη δεδομένη χρονική στιγμή ως ενισχυτικό στοιχείο των διαπραγματεύσεων σε διεθνές επίπεδο. Ταυτόχρονα όμως, ήθελε να αποκλείσει κάθε βίαια ή «αντισυμμαχική» συνδήλωση. Παρόλα αυτά, ακολούθησαν πολύωρες συγκρούσεις, με συλλήψεις και εκατέρωθεν τραυματίες, διαδηλωτές και αστυνομικούς.⁴⁰⁵ Σύμφωνα με την εκτίμηση του *Βήματος* το πλήθος στην πλατεία Συντάγματος και τους γύρω δρόμους υπερέβη τις 150.000. Παρόντα ήταν και τα σωματεία με τα λάβαρα τους. Από το μικρόφωνο έγινε ανάγνωση μηνύματος του Παπάγου, ενώ η φιλαρμονική του Δήμου ανέκρουσε τον εθνικό ύμνο. Τα επεισόδια ξεκίνησαν όταν τμήμα των συγκεντρωμένων θέλησε να κινηθεί προς την πρεσβεία της Αγγλίας. Ομάδες διαδηλωτών προσπάθησαν να διασπάσουν τις τέσσερις ζώνες της αστυνομίας και για τη διάλυσή τους επιστρατεύτηκαν οι πυροσβεστικές αντλίες. Στις συμπλοκές που ακολούθησαν χρησιμοποιήθηκαν

⁴⁰³ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής*, 5-4-1956.

⁴⁰⁴ Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 56· F. Crouzet, *τ. Α΄, ό.π.*, σ. 355· Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 197.

⁴⁰⁵ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, *τ. Β΄, ό.π.*, σ. 206.

«ράβδοι και πέτρες». Έξω από το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία, οι αστυνομικοί δέχτηκαν επίθεση με πλάκες τις οποίες πλήθος αφαίρεσε από το πεζοδρόμιο και η συμπλοκή γενικεύτηκε. Δεν έλειψαν και οι επιθέσεις σε στόχους όπως λεωφορεία, βιτρίνες καταστημάτων και πυροσβεστικές αντλίες. Οι διαδηλώσεις και οι συγκρούσεις επεκτάθηκαν σε διάφορα σημεία του κέντρου. Χιλιάδες άτομα παρέμειναν ως το βράδυ γύρω από το Σύνταγμα και, κατά διαστήματα, ομάδες διαδηλωτών επιχειρούσαν να προσεγγίσουν τη βρετανική Πρεσβεία. Οι τραυματίες ήταν, σύμφωνα με την ανακοίνωση της Αστυνομίας, 28 διαδηλωτές και 24 αστυνομικοί. Έγιναν επίσης 36 συλλήψεις, από τους οποίους, όπως ανέφερε το *Βήμα* «θα κρατηθούν μόνον όσοι ετραυμάτισαν αστυνομικούς ή έχουν φάκελλον εις την Γενικήν Ασφάλειαν ως κομμουνισταί».⁴⁰⁶ Επεισόδια σημειώθηκαν και στη Θεσσαλονίκη, με 11 τραυματίες, ενώ διαδηλώσεις έγιναν σε πολλές πόλεις σε ολόκληρη τη χώρα. Στην Κέρκυρα διαδηλωτές επιτέθηκαν στο βρετανικό Προξενείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τα αντικομμουνιστικά αντανακλαστικά που το Κυπριακό μπορούσε να προκαλέσει είναι το παρακάτω απόσπασμα της εφημερίδας *Ελευθερία*: «Τήν 8.30 χθες εις τήν συνοικίαν Σεπολίων ερρίφθησαν υπό κομμουνιστών επαναστατικού περιεχομένου προκηρύξεις. Αυταί προσεκάλουν τον λαόν να μη αρκεσθή εις την διά ειρηνικών μέσων διαδήλωσιν της θελήσεώς του διά την ένωσιν της Κύπρου με την Ελλάδα, αλλά να αποδείξη την θέλησίν του και διά βιαιοτέρων εκδηλώσεων».⁴⁰⁷

Το ΚΚΕ επέκρινε τη στάση της Κυβέρνησης, θεωρώντας ότι ο Παπάγος, προκειμένου να κρατηθεί στην εξουσία, καπηλεύεται το αίτημα της Ένωσης και συκοφαντούσε τις αληθινές πατριωτικές δυνάμεις. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονταν και τα συγκεκριμένα γεγονότα, καθώς όταν ο λαός εξέφρασε στο δρόμο το αίτημα της Ένωσης παράλληλα με το «μίσος του ενάντια στους αγγλοαμερικάνους ιμπεριαλιστές, ο Παπάγος έριξε τις ορδές των χαφιέδων του πάνω στο λαό, που τραυμάτισαν και συνέλαβαν πολλούς πατριώτες».⁴⁰⁸ Τα στοιχεία του «μίσους» και της «αγανάκτησης» που ο λαός ένιωθε για την ελληνική Κυβέρνηση, τη Μ. Βρετανία

⁴⁰⁶ *Το Βήμα*, 21.8.1954.

⁴⁰⁷ *Ελευθερία*, 21.8.1954.

⁴⁰⁸ Β. Βενετσανόπουλος, Σ. Ηλιάδης, Γ. Ασούρας, «Λεύτερη Κύπρο σε λεύτερη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1954, σ. 40-41.

και τις ΗΠΑ και εξέφραζε με αυτές τις κινητοποιήσεις, διατυπώνονταν emphaticά και σε άλλα κείμενα του κόμματος.⁴⁰⁹

Στις διαδηλώσεις για το Κυπριακό, οι κυβερνήσεις έβρισκαν διπλωματικό άλλοθι για τις κινήσεις τους και ένα διαπραγματευτικό χαρτί, γι' αυτό και δεν τις αποθάρρυναν, τουλάχιστον μέχρι κάποια στιγμή, που χρονικά μπορεί να εντοπιστεί στο έτος 1956. Κατά την περίοδο του Παπάγου και του Καραμανλή, άλλωστε, υπήρχαν στενές διασυνδέσεις ανάμεσα στους «εθνικόφρονες» φορείς του κινήματος της Ένωσης, όπως ήταν η Εκκλησία και η ΓΣΕΕ, και τις κυβερνήσεις.⁴¹⁰ Διάφοροι ηγέτες του ενωτικού κινήματος διατηρούσαν δεσμούς με τη Δεξιά παράταξη, ενώ χαρακτηριστικό είναι ότι υπήρχαν περιπτώσεις στις οποίες τα σχολεία και τα πανεπιστήμια μπορούσαν χωρίς περιορισμούς να αναστέλουν τα μαθήματά τους, προκειμένου να διασφαλιστεί η επιτυχία των συλλαλητηρίων. Όπως σημειώνει ο Στέφανος Στεφάνου, «ένα ευρύ κομμάτι του δεξιού απλού κόσμου συμμετείχε και έδωσε το φόρο του σ' αυτή την προσπάθεια».⁴¹¹

Ακόμα και αξιωματικοί της Αστυνομίας τοποθετούνταν θετικά έναντι των εκδηλώσεων αυτών, τονίζοντας όμως ταυτόχρονα το καθήκον τους για επιβολή της τάξης ενάντια σε κάθε «οχλοκρατική» ενέργεια, σε σύμπνοια με τις εντολές και τις κατευθύνσεις της κυβέρνησης Καραμανλή: «Είναι αφάνταστος η αγαλλίασις και η Εθνική υπερηφάνεια την οποίαν αισθανόμεθα ημείς οι αστυνομικοί κατά τας πατριωτικάς αυτάς διαδηλώσεις των νέων, που με τον ενθουσιασμό τους συνεγείρουν τις ψυχές όλων των Ελλήνων και ανεβασμένοι στον Παρθενώνα υψώνουν ολόφωτο τον πυρσό της ελευθερίας, δια να προκαλέσουν την προσοχήν όλου του κόσμου και να επιτύχουν την πραγματοποίησιν του Πανελληνίου πόθου της Ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα. Ημείς πρώτοι, ευρισκόμεθα πάντοτε παρά το πλευρόν των διαδηλωτών αυτών και τους ενισχύομεν τηρούντες την τάξιν και αποτρέποντες

⁴⁰⁹ Βλ., μεταξύ άλλων, «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1955, σ. 79.

⁴¹⁰ I. Stefanidis, *Pressure groups and Greek foreign policy*, ό.π., σ. 24-25· I. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 149, 180. Μία πολύ χαρακτηριστική και συμβολική περίπτωση «εθνικόφρονος εκφοράς» του Κυπριακού ήταν το υπόμνημα του Αρχιεπισκόπου Σπυρίδωνα προς τον γενικό Γραμματέα του ΟΗΕ Τρυγκβέ Λη, στο οποίο αναδεικνύονταν «δύο σοβαρά και επείγοντα ζητήματα, τα οποία, ενώ αφ' ενός καταθλίβουν και πιέζουν την ψυχήν του Ελληνικού Λαού, ενέχουν συγχρόνως ευρύτεραν διεθνή σημασίαν. Το πρώτον ζήτημα είναι το [...] ζήτημα των 28.000 Ελληνοπαίδων, τα οποία βιαίως ανηπάγησαν από τους γονείς των και μεταφέρθησαν εις ξένας χώρας. Το δεύτερον είναι το ζήτημα της Ενώσεως της Κύπρου με την Μητέρα Ελλάδα», «Υπόμνημα του Αρχιεπισκόπου Αθηνών κ.κ. Σπυρίδωνος προς τον κ. Τρυγκβέ Λη κατά την πρόσφατον εξ Αθηνών διέλευσίν του». Στο *Κυπριακός Αγών*, φ. 6, Απρίλιος 1951, σ. 24. Η από κοινού αναφορά στα δύο αυτά «εθνικά ζητήματα» είναι ενδεικτική της εθνικόφρονος εναντίσεως του Κυπριακού.

⁴¹¹ Σ. Στεφάνου, ό.π., σ. 338· I. Stefanidis, *Pressure groups and greek foreign policy*, ό.π., σ. 26.

έκτροπα, τα οποία ενίοτε δημιουργούν άτομα εξυπηρετούντα σκοτεινούς σκοπούς. Αι αγναί Εθνικά αυτά διαδηλώσεις μας ευρίσκουν πάντοτε συμπαραστάτας και ενισχυτάς. Κάθε ύποπτος όμως οχλοκρατική ενέργεια θα μας ευρίσκη αντιμετώπους, διότι πιστεύοντες εις της Εθνικήν υπόθεσιν της Κύπρου και εκτελούντες πιστώσ τας διαταγάς της υπευθύνου Κυβερνήσεως δεν θα επιτρέψωμεν εις ουδένα οϊανδήποτε εκμετάλλευσιν».⁴¹²

Ο χώρος που έμπαινε στο στόχαστρο, άλλοτε με υπόνοιες αλλά τις περισσότερες φορές ρητά, ήταν η Αριστερά. Οι μεγάλες και βίαιες διαδηλώσεις, απέναντι στις οποίες η αστυνομία λειτούργησε ως μηχανισμός καταστολής, καθιστούσαν αυτή την πολεμική επείγουσα και επιτακτική. Στη *Φωνή της Κύπρου* υπήρχαν μάλιστα και οδηγίες για το πώς οι «εθνικόφρονες» πολίτες όφειλαν να συμπεριφέρονται ώστε να βρίσκονται εντός εθνικού πλαισίου, σε συνεργασία πάντα με την αστυνομία. Επίσης, παρέχονταν οδηγίες πώς να προστατεύονται και να μην παρασύρονται από τον «ερυθρό κίνδυνο». Επρόκειτο για «εθνικόφρονες» οπτικές που δεν δικαιολογούσαν τις βίαιες εξάρσεις, αλλά συντάσσονταν με την απόψη της Κυβέρνησης για αποτροπή των βίαιων εκδηλώσεων: «Εις τας διαδηλώσεις και γενικότερον εις τας ενωτικάς μας εκδηλώσεις πρέπει βεβαίως να ήμεθα ενθουσιώδεις, διότι τόσον δίκαιον είναι το αίτημά μας ώστε δικαίως να μας συνέχη η αγανάκτησις από την μη πραγματοποιήσιν του. Δεν πρέπει όμως να λησμονώμεν ότι ο “ερυθρός εχθρός” караδοκεί δια να εκμεταλλευθή το Λαϊκόν αίσθημα αλλά και το πανεθνικόν αυτό αίτημα κατά της προσφυγής (sic) του μέθοδον της προδοσίας και της παραποιήσεως της αληθείας. Αλλά πέραν αυτού πολλάκις και γενικότερα εθνικά συμφέροντα απαιτούν να διατηρούμεν αφ’ ενός την ψυχραιμίαν μας κατά τας διαδηλώσεις και να μη δυσχεραίνωμεν αφ’ ετέρου το έργον των οργάνων της τάξεως, τα οποία όσον και ημείς επιθυμούν και αυτοί την ταχείαν Ένωσιν των αδελφών μας Κυπρίων. Έχομεν όμως και εν επιπροσθέτως καθήκον: Να προσέχωμεν ώστε να μην μεταβάλωμεθα έστω και εξ εθνικής παρορμήσεως εις όργανα είτε της ερυθράς προπαγάνδας είτε της “Ιντέλλιντζενς Σέρβις” διότι και οι δύο απεργάζονται την εθνικήν μας υπόστασιν».⁴¹³

Εκτός της «δεδομένης» κομμουνιστικής απειλής, η *Φωνή της Κύπρου* εκτιμούσε, όπως και η ΠΕΕΚ, ότι λάμβαναν χώρα βρετανικές παρεμβάσεις με σκοπό την αλλαγή του κλίματος στην Ελλάδα και την αποδυνάμωση του κινήματος για την Ένωση. Η

⁴¹² Ν. Αρχιμανδρίτης, «Οι αστυνομικοί εις τας εθνικάς επάλξεις, Η Κύπρος και οι Έλληνες αστυνομικοί», *Η Ηχώ της Κύπρου*, τχ. 19-20, Ιούνιος-Ιούλιος 1954, σ. 14.

⁴¹³ «Αι διαδηλώσεις», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 33-34, Φεβρουάριος 1956, σ. 4.

έκταση των διαδηλώσεων που πραγματοποιήθηκαν το 1956 έκανε τις αναφορές σχετικά με τη «σωστή συμπεριφορά» των διαδηλωτών και την ανάγκη καταπολέμησης των κομμουνιστών να επαναλαμβάνονται: «Εις τας εκδηλώσεις υπέρ των αδελφών μας Κυπρίων -όταν μάλιστα μετέχομεν εις ογκώδεις διαδηλώσεις- έχομεν κάθε δικαίωμα να εκφράζομεν την αγανάκτησίν μας κατά των κατακτητών της Μεγαλονήσου με παλλαϊκόν ενθουσιασμόν και με όλην την δύναμιν της ψυχής μας. Εις τα πανεθνικάς αυτάς εκδηλώσεις ας είμεθα βέβαιοι ότι μετέχουν ολοψύχως και τα όργανα της Τάξεως και επομένως ότι οφείλομεν ίσως και να υποβοηθώμεν τους ανθρώπους των Σωμάτων Ασφαλείας εις το έργον των, διότι αυτοί είναι οι άγρυπνοι φρουροί της Τάξεως και Ασφαλείας και όπως είναι γνωστόν μεταξύ όλων εκείνων οι οποίοι μετέχουν εις τας διαδηλώσεις δια να εκδηλώσουν την πικρίαν και Εθνικήν των αγανάκτησιν, παρεμβάλλονται και κομμουνισταί ή όργανα της “Ιντέλλιντζενς Σέρβις” δια να εκμεταλλευτούν προς ίδιον κομματικόν όφελος το Εθνικόν συναίσθημα. Και ακριβώς ημείς οφείλομεν να προσέχωμεν».⁴¹⁴ Το ίδιο έτος, ο Σέργιος Γυαλίστρας έγραφε, ειδικά για τη «διαγωγή» της νεολαίας: «Ειδικώτερον, η εν τη Ελευθέρα Ελλάδαδι Νεολαία, κατά τας διαμαρτυρίας, διαμαρτυρίας επαινετούς και επωφελείς, πρέπει επιμελώς να αποφεύγη να προβαίνει εις βανδαλισμούς οίτινες θα ηδύναντο να παράσχουν τα όπλα εις τους εχθρούς μας να μας εξομοιώσουν προς τους Τούρκους».⁴¹⁵

Ταυτόχρονα όμως με τους παραπάνω «κινδύνους», οι Αρχές του κράτους δεν ήταν δυνατό να παραγνωρίσουν τη δυναμική ισχύ των εκδηλώσεων υπέρ της Ένωσης και το ευρύτατο λαϊκό κίνημα που συσπειρωνόταν γύρω από το στόχο αυτό και μπορεί να ειπωθεί ότι λειτουργούσαν υποστηρικτικά στις δραστηριότητες αυτές εφόσον δεν εξελίσσονταν σε πράξεις βίας. Δεν μπορούσαν, επίσης, να παραγνωρίσουν την αποφασιστική σημασία του Κυπριακού στις εκλογικές αναμετρήσεις, όπως και το κυπριακό λόμπι εκπατρισθέντων Ελληνοκυπρίων και τις ομάδες πίεσης, που ορίζονταν κυρίως με αναφορά την Εκκλησία.⁴¹⁶ Μία εικόνα

⁴¹⁴ «Αι διαδηλώσεις», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 36, 20 Απριλίου-20 Μαΐου 1956, σ. 4.

⁴¹⁵ Σ. Γυαλίστρας, *Σύντομος ιστορική ανασκόπησης*, ό.π., σ. 140.

⁴¹⁶ Ν. Κρανιδιώτης, ό.π., σ. 391· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 189. Οι φορείς που κινητοποιούνταν για την Κύπρο εκτείνονταν σε ένα ευρύτατο φάσμα: Στη *Φωνή της Κύπρου*, υπήρχε πληθώρα ανακοινώσεων φυσικών προσώπων και ψηφισμάτα κοινοτήτων υπέρ της Ένωσης, βλ., ενδεικτικά, τχ. 8, Ιούνιος 1953, σ. 12 και τχ. 9-10, 15 Ιουλίου-15 Αυγούστου 1953, σ. 24-25. Ψηφίσματα έστελναν, επίσης, εμπορικές, επαγγελματικές, επιστημονικές και εργατικές οργανώσεις, ενδεικτικά, τχ. 6, Απρίλιος 1953, σ. 6, όπως και εκκλησιαστικές επιτροπές, δήμαρχοι και

«ευπρεπούς» διαμαρτυρίας για το Κυπριακό, σύμφωνης με τα κριτήρια των Αρχών και της Κυβέρνησης, μας δίνει το ρεπορτάζ της *Φωνής της Κύπρου* από τη φοιτητική διαδήλωση της Θεσσαλονίκης, στις 20 Μαρτίου 1954: «Πρώτος ομίλησε δι' ολίγων ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου κ. Μ. Σιγάλας. Απευθυνόμενος προς την σπουδάζουσαν νεολαίαν συνέστησεν, όπως η συγκέντρωσις περιορισθή εις τα πλαίσια της κοσμιότητας και διαλυθή, μετά τας ομιλίας και την ανάγνωσιν του ψήφισματος, ηρέμως και ευπρεπώς ως αρμόζει εις πολιτισμένον λαόν.[...] Ο όγκος των σπουδαστών μετέπειτα δεν διελύθη, αλλά κατηυθύνθη προς την Γ.Δ.Β.Ε. ίνα επιδώσουν εις τον υπουργόν το σχετικόν ψήφισμα. Επιτροπή εξαμελής παρουσιασθείσα εις τον αναπληρωτήν κ. Παπαγεωργίου επέδωσε το ψήφισμα. Ο κ. Παπαγεωργίου συνέστησεν εις τους σπουδαστάς και φοιτητάς ησυχίαν, ευπρέπειαν και τάξιν, εδήλωσε δε ότι το ζήτημα της Κύπρου χειρίζεται η Κυβέρνησις.[...] Η διαδήλωσις η οποία υπήρξε άκρως πολιτισμένη, εσημείωσε μεγάλην επιτυχίαν και αρίστην εντύπωσιν εις όλους τους συμμετασχόντας ή παρακολουθήσαντας την ωραιοτάτην και πατριωτικήν αυτήν εκδήλωσιν της σπουδαζούσης νεολαίας υπέρ της ενώσεως της Κύπρου».⁴¹⁷ Το Πανεπιστήμιο Αθηνών προσέδιδε επίσης στις εκδηλώσεις για το Κυπριακό, μαζί με την ατμόσφαιρα εθνικής ιερότητας, «κύρος», «τάξιν» και «ευπρέπειαν»: «Την 15^{ην} Αυγούστου συνεκροτήθη το φοιτητικόν συλλαλητήριον, δια την οργάνωσιν και την τάξιν του οποίου ανέλαβε προσωπικώς πάσαν ευθύνην ο Πρύτανης.[...] Ακριβέστερον, δεν επρόκειτο περί συλλαλητηρίου ή άλλης τινός φοιτητικής διαδηλώσεως, αλλά περί μίας πρωτοφανούς εις την ιστορίαν του τόπου μας εθνικής ιεροτελεστίας. Το ιερόν λάβαρον του Πανεπιστημίου μας εξήλθε δια πρώτην φορά εκ της αιθούσης τελετών και ετέθη επί κεφαλής της σπουδαζούσης νεότητος προς καθαγιασμόν του νέου εθνικού αγώνος της».⁴¹⁸

Στον αντίποδα των παραπάνω, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ζητήματος και οι εξελίξεις στο Κυπριακό διαμόρφωσαν στην Ελλάδα ένα ρεύμα ανάμικτων συναισθημάτων- εθνικιστικών, ουδετερόφιλων, αντιδυτικών- που αποτελούσαν πρόβλημα και πληγή για την Κυβέρνηση του Παπάγου και τις επόμενες του Καραμανλή, καθώς συνιστούσαν το υπόβαθρο μιας ευρύτερης και επικίνδυνης

συνεταιρισμοί, βλ., ενδεικτικά, τχ. 7, Μάιος 1955. Τέλος, αντίστοιχες ανακοινώσεις δημοσιεύονταν και από βουλευτές, μητροπολίτες και υπουργούς, βλ., ενδεικτικά, τχ. 28, Αύγουστος 1956.

⁴¹⁷ «Έντονος εθνική εκδήλωσις, η Θεσσαλονίκη συνεκλονίσθη από την μεγαλειώδη συγκέντρωσιν των φοιτητών», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 17, 1 Απριλίου-1 Μαΐου 1954, σ. 7.

⁴¹⁸ Α. Δασκαλάκης, *Ο αγών του Πανεπιστημίου Αθηνών*, ό.π., σ. 6.

πολιτικά κοινωνικής αμφισβήτησης.⁴¹⁹ Πλάι στο αίτημα της Ένωσης αναπτυσσόταν η εναντίωση στο NATO, τις ΗΠΑ και το κυρίαρχο σύστημα πολιτικής εξουσίας. Η εναντίωση με βάση τους άξονες αυτούς προέκυπτε και υιοθετούνταν από μεγάλα τμήματα του πληθυσμού και της νεολαίας τόσο εκ των πραγμάτων, ως αποτέλεσμα των διπλωματικών αποτυχιών της επίσημης πολιτικής και της μη ευόδωσης της Ένωσης όσο και ως αποτέλεσμα των πολιτικών παρεμβάσεων των δυνάμεων της Αριστεράς. Η συμπαράσταση στον αγώνα των Ελληνοκυπρίων έδινε τη δυνατότητα να εκφραστούν ανοιχτά οι διαθέσεις των λαϊκών μαζών.⁴²⁰ Ολοένα και περισσότερο, οι δυναμικές που το Κυπριακό κινητοποιούσε στην ελληνική κοινωνία καθιστούσαν το ζήτημα των κοινωνικών αντιδράσεων μη διαχειρίσιμο ως διπλωματικό χαρτί από την πλευρά των ιθυνόντων της επίσημης ελληνικής πολιτικής, από τη στιγμή που οξυνόταν επικίνδυνα η κοινωνική ένταση, τροφοδοτούνταν πολιτικά η Αριστερά και ετίθετο ζήτημα αμφισβήτησης του διεθνούς προσανατολισμού της χώρας.

Μία εικόνα σύμπτωσης του Κυπριακού -με το ειδικό βάρος που είχε ως θέμα- με άλλα κοινωνικά ζητήματα, καθώς και των συνεπαγόμενων πολιτικών κινδύνων και κλυδωνισμών που η συνθήκη αυτή μπορούσε να δημιουργήσει, δίνει ο Καραμανλής σε προσωπικό του σημείωμα, το οποίο αναφέρεται στην περίοδο μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο το 1955: «Καθ' όλην την προηγηθείσαν των εκλογών περίοδο, είχα να αντιμετωπίσω πολλά και δυσχερή προβλήματα. Οι δημόσιοι υπάλληλοι και τα εργατικά συνδικάτα, επωφελούμενα των εκλογών, διετύπωσαν παράλογα αιτήματα και ήσκουν πίεσιν επί της Κυβερνήσεως δια την ικανοποίησίν των. Ενέσκηψε βαρύς χειμών και απεκλείσθησαν λόγω χιόνος πολλαί περιοχαί της χώρας, τας οποίας έπρεπε να εφοδιάσωμεν με αεροπορικές ρίψεις. Μεγάλοι πλημμύραι επηκολούθησαν, αι οποίαι προκάλεσαν εκτεταμένας ζημίας και φροντίδας δια την Κυβέρνησιν. Αλλά, προπαντός, με απησχόλησε το Κυπριακόν, το οποίον είχε εισέλθει εις μίαν από τας κρισιμωτέρας φάσεις».⁴²¹

Την ίδια ώρα, η αντιαποικιακή διάσταση του Κυπριακού μπορούσε να συνδεθεί με κοινωνικούς προσδιορισμούς και με ευρύτερες τάσεις πολιτικής αμφισβήτησης. Το

⁴¹⁹ P. Voglis, «Imagining decolonization in Greece: Britain, Cyprus, and (inter-)national cultures of anti-imperialism», ανακοίνωση στο συνέδριο *Postwar decolonization and its impact in Europe*, Έξωτερ, Δεκέμβριος 2013· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 645.

⁴²⁰ Γ. Κατηφόρης, *Η νομοθεσία των βαρβάρων*, Αθήνα 1975, σ. 146· Τ. Τρίκκας, ό.π., σ. 180· Χ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*, ό.π., σ. 139-141.

⁴²¹ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 1, «Η γένεση ενός ηγέτη, η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», Αθήνα 2005, σ. 293.

1956 ο Δήμος Μέξης έγραφε, συνδέοντας τον κυπριακό αγώνα με τα υπόλοιπα αντιαποικιακά κινήματα στη βάση ενός κοινού αντιιμπεριαλιστικού παρανομαστή: «Οι αποικιακοί λαοί πήραν στα χέρια τους την υπόθεσιν των ελευθεριών τους. Η πείρα των αγώνων τους έδειξε καθαρά πως η απελευθέρωση των εξαρτημένων και αποικιακών λαών παραμένει πάντοτε πρόβλημα αγώνος και πάλης των ίδιων των λαών. Αυτό έγινε στην Αίγυπτο. Αυτό έγινε στην Ινδονησία. Αυτό έγινε στις Ινδίες και στην Κίνα. Αυτό γίνεται στο Μαρόκο και το Αλγέρι. Αυτό γίνεται και στην Κύπρο. Η ελευθερία είναι αδιαίρετη για όλους τους Λαούς -έγχρωμους και λευκούς».⁴²² Και σε άλλο σημείο: «Η παγκόσμια εξέγερση των αποικιακών λαών (Ινδονησία, Μαλαισία, Μαρόκο, Αίγυπτος, Κύπρος κ.λπ.) δεν κλονίζει μόνο τις βάσεις του αποικιακού καθεστώτος των αποικιακών χωρών (Αγγλίας, Γαλλίας κ.λπ.), γεννάει κινδύνους και στις στρατηγικές και οικονομικές θέσεις του Αμερικανικού επεκτατισμού».⁴²³ Υπό ένα τέτοιο πρίσμα, η αντιαποικιακή πλευρά του αγώνα των Ελληνοκυπρίων για την Ένωση μπορούσε να μετασχηματίζεται στην Ελλάδα σε αντιιμπεριαλιστική δυναμική, αποκτώντας ένα περιεχόμενο ευνοϊκό για τον γενικότερο αγώνα των υποτελών τάξεων.⁴²⁴ Δείγματα συνάφειας των τάσεων αυτών εκδηλώθηκαν σταδιακά κατά τη δεκαετία του 1950 στο επίπεδο της κοινωνικής διαμαρτυρίας, όταν το αίτημα της Ένωσης συναρθρωνόταν με την εναντίωση στη Δύση, την Ουδετεροφιλία και την αντίθεση στην κυβερνητική πολιτική, ενώ οι διαδηλώσεις γίνονταν χώρος έκφρασης και επικοινωνίας όλων των παραπάνω. Παρά την υιοθέτηση ενός εθνικού λεξιλογίου, η δυναμική της λαϊκής κινητοποίησης εξακολουθούσε ταυτόχρονα να καθορίζεται από τη δυναμική της κοινωνικής πόλωσης.⁴²⁵ Με τα λόγια του Έντουαρντ Σάιντ: «Η εθνικιστική κουλτούρα έχει ορισμένες φορές δραματικά εξοστρακισθεί από έναν γόνιμο αντιστασιακό πολιτισμό

⁴²² Δ. Μέξης, *Το δικαίωμα αντιστάσεως του κυπριακού λαού στην καταπίεση, κριτική του αποικιακού ιμπεριαλισμού*, Αθήνα 1956, σ. 38.

⁴²³ Στο ίδιο, σ. 107. Στο αντίθετο άκρο, αποκάλυπτης καταπολέμησης της αντιαποικιακής διάστασης και ενός αποκλειστικά ρατσιστικού και εθνικιστικού ορίζοντα στη βάση του Κυπριακού, κινούνταν απόψεις όπως του Δ. Βεζάνη: «Συνήθως διατυμπανίζεται ότι ο αγών αποκλειστικήν βάση έχει το αντιαποικιακόν πνεύμα, την αρχήν της ελευθερίας των λαών και άλλα συνθήματα τα οποία είναι σήμερον του συρμού και υποτίθεται ότι συγκινούν την παγκόσμιον κοινήν γνώμην. Τούτο είναι ανακριβές[...]. Ολόκληρος ο Κυπριακός λαός δεν μάχεται δια την παγκόσμιον επικράτησιν των αρχών της ελευθερίας, αλλά μάχεται δια μίαν συγκεκριμένην ελευθερίαν: Δια την ελευθερίαν της Κύπρου και δια την ένωσίν της με την Ελλάδα. Αυτή η μεγάλη ιδέα είναι εκείνη η οποία τους οδηγεί εις την υπέρτατην θυσίαν και όχι η Ελευθερία της Γκάνας ή της Νιγηρίας ή των Ινδών ή των Πακιστανών. Τούτο πρέπει να γίνη σαφώς αντιληπτόν. Και ας μη νομισθή ότι τούτο είναι εγωιστικόν». Στο Δ. Βεζάνη, *Το Κυπριακόν ζήτημα*, ό.π., σ. 11-12.

⁴²⁴ P. Voglis, «Imagining decolonization», ό.π.· Α. Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 84.

⁴²⁵ Α. Γαβριηλίδης, ό.π., σ. 86.

ο πυρήνας του οποίου είναι η ενεργός εξέγερση, μια “τεχνική αναταραχής” που κατευθύνεται κατά της εξουσίας και κατά του λόγου του ιμπεριαλισμού». ⁴²⁶

Πολιτικά η συνθήκη αυτή ήταν ευνοϊκό πεδίο παρέμβασης για την Αριστερά. Η κινητοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού γύρω από το Κυπριακό, οι εθνικιστικές εκρήξεις και η εντονότατη επίδραση που είχε το ζήτημα στην κοινή γνώμη, έδειχναν ότι όλα βρίσκονταν πάνω σε ένα τεντωμένο σκοινί. Οι κυβερνήσεις, όπως και ο Τύπος, καλλιεργούσαν τον εθνικιστικό λόγο και εμπότιζαν τον πληθυσμό με εθνικιστικά αντανάκλαστα, που έπειτα οι ίδιες αξιοποιούσαν ως διαπραγματευτικά όπλα. ⁴²⁷ Την ίδια ώρα όμως, οι εκρήξεις αυτές ξέφευγαν από τον έλεγχο και απειλούσαν την πολιτική τάξη και τα βασικά της αξιώματα. Αυτή η διαλεκτική, της σκόπιμης από πάνω υποκίνησης αντιδράσεων και από την άλλη, ταυτόχρονα, της χειραφέτησης των λαϊκών κινητοποιήσεων και αμφισβήτησης του κυρίαρχου πλαισίου, διαπερνούσε την εδώ εξεταζόμενη περίοδο.

Αυτό που επιδίωκαν οι κυβερνήσεις της Δεξιάς από το κίνημα για την Ένωση, τουλάχιστον μέχρι το 1956, ήταν αυτό να λειτουργεί ως μηχανισμός ενσωμάτωσης στην κυρίαρχη εθνική ιδεολογία και ως όπλο για τις διαπραγματεύσεις της επίσημης ελληνικής πλευράς διεθνώς. ⁴²⁸ Και αν στο ένα άκρο βρισκόταν η Αριστερά, στο άλλο ήταν οι δομές του μετεμφυλιακού κράτους. Για το χώρο της «εθνικοφροσύνης», η Ένωση δεν αποτελούσε μόνο σύνθημα στην κατεύθυνση «εθνικής ολοκλήρωσης» της χώρας, αλλά ταυτόχρονα συνιστούσε μια αντικομμουνιστική τοποθέτηση και ευρύτερη διαδικασία πολιτικής επιρροής και εγχάραξης αξιών. Η ανασυγκρότηση της εθνικής ιδεολογίας αποτέλεσε πρωταρχική ανάγκη στα χρόνια που ακολούθησαν τον Εμφύλιο για τη σταθεροποίηση του κρατούντος πολιτικού συστήματος και την αναπαραγωγή των αστικών σχέσεων εξουσίας στη χώρα, όντας ο κατεξοχήν μηχανισμός κοινωνικής συναίνεσης. ⁴²⁹ Το «έθνος» αποτέλεσε βασικό ιδεολογικό

⁴²⁶ E. Said, *Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός*, Αθήνα 1996, σ. 303.

⁴²⁷ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 325· Ι. Stefanidis, *Pressure groups and greek foreign policy*, ό.π., σ. 26.

⁴²⁸ Ένας άλλος χώρος μεταφοράς της «εθνικόφρονος» αντίληψης για την Ένωση και ενσωμάτωσης των εργαζομένων στην αντίληψη αυτή ήταν, όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενο σημείο, τα θεσμικά εργατικά σωματεία. Σε επιστολή, για παράδειγμα, των μεταλλωρύχων της Κασσάνδρας αναφερόταν ότι «Είς όλους μας είναι γνωστός ο αγώνας του Κυπριακού λαού δια την ένωσίν του με την μητέρα Ελλάδα, αγώνας ο οποίος όχι μόνον επιδοκιμάζεται και υιοθετείται από ολόκληρον την εργατοϋπαλληλικήν τάξιν της χώρας μας, αλλά και θεωρείται δικός της αγών, διότι η τάξις μας πάντοτε πρωτοστάτησε εις πάσαν Εθνικὴν εκδήλωσιν», «Ψηφίσματα διαμαρτυρίας των εργατικών σωματείων μεταλλείων Στρατονίκης». Στο *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 14, Δεκέμβριος 1953, σ. 12.

⁴²⁹ D. Branch, ό.π., σ. 408· Μ. Λυμπεράτος, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», ό.π., σ. 197· Π. Λέκκας, «Η

όπλο για τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων και το εθνικό αίσθημα επιβλήθηκε στη μεταπολεμική Ελλάδα μέσα από μία συστηματική και βίαια παιδαγωγική, λειτουργώντας ως όχημα εκτοπισμού κάθε τάσης κοινωνικής αμφισβήτησης. Η εθνικιστική ιδεολογία αποκτούσε έτσι υλικότητα, λειτουργώντας ως «συγκολλητική ουσία» του κοινωνικού σχηματισμού.⁴³⁰ Το Κυπριακό, ωστόσο, ενείχε πολλαπλές σημασίες. Υπήρξε πεδίο άρθρωσης της κυρίαρχης εθνικής ιδεολογίας αλλά και, ταυτόχρονα, πεδίο άρνησης/υπόσκαψής της μέσα από το λαϊκό κίνημα και τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις που δίνονταν στην έννοια «έθνος», ενώ ευνοούσε και την ανάπτυξη επικίνδυνων για την κυρίαρχη τάξη πολιτικών πρακτικών. Παράλληλα, ενισχυόταν όλο και περισσότερο η ανησυχία για τον κίνδυνο απονομιμοποίησης του πολιτικού καθεστώτος και ενίσχυσης μέσω του ζητήματος αυτού της Αριστεράς.

Ο Γιώργος Θεοτοκάς διέκρινε με αναλυτική λεπτότητα το αντιδυτικό ιδεολογικό κλίμα της εποχής, στο οποίο συνέβαλλε ακόμα και η υπερβολική πλειοδοσία διαφόρων «εθνικών» φορέων και προσωπικοτήτων υπέρ της Ένωσης και ενάντια στη Δύση. Έτσι, άνοιγε ο δρόμος για την ενίσχυση της Αριστεράς και των «ιδεών της Μόσχας», πρώτα και κύρια στη νέα γενιά: «Αν εκκλησιαστικοί ηγέτες και ακαδημαϊκοί διδάσκαλοι και οδηγοί της κοινής γνώμης αγωνίζονται να κλονίσουν την πίστη στις συμμαχίες μας αφ' ενός και αφ' ετέρου στο σύστημα ιδεολογικών αξιών του δυτικού κόσμου, τότε πού θα στραφούν άραγε οι μάζες οι οποίες τους ακούν; Πού θα πάνε οι νέοι για να κορέσουν την ιδεολογική τους δίψα; Δύο ιδεολογικά συστήματα υπάρχουν σήμερα στον κόσμο. Δεν υπάρχει τρίτο. Ο νέος που παύει να πιστεύει στις πολιτικές και κοινωνικές ιδέες της Δύσεως, αρχίζει μοιραίως να στρέφεται προς τις ιδέες της Μόσχας».⁴³¹ Την ενίσχυση των «ιδεών της Μόσχας» στην ελληνική κοινωνία, εξαιτίας του Κυπριακού, διαπίστωναν και φιλοκυβερνητικές πηγές. Ο Α. Αντωνακάκης σε άρθρο του στην *Καθημερινή* τον Ιούνιο του 1956 διαπίστωνε, με αφορμή την ανεπίσημη επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών Ντιμίτρι Σεπίλωφ στην Αθήνα, ότι η στάση των Δυτικών στο Κυπριακό δημιουργούσε ένα

συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας - εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα», στο Δ. Σολομού (επιμ.), *Επιστημονικό συμπόσιο έθνος-κράτος-εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Αθήνα 1995, σ. 233.

⁴³⁰ Α. Γαβριηλίδης, *ό.π.*, σ. 58-59· Ν. Τριμικλιανιώτης, *ό.π.*, σ. 393.

⁴³¹ Γ. Θεοτοκάς, «Έλληνες και Άγγλοι, σκέψεις εξ αφορμής του Κυπριακού», *Καθημερινή*, 22.12.1954.

κλίμα ευνοϊκής υποδοχής του σοβιετικού αξιωματούχου από τον ελληνικό πληθυσμό.⁴³²

Τα παραπάνω στοιχεία γίνονταν αντιληπτά -με διαφορετικό τρόπο- και από την ΕΔΑ, ότι δηλαδή το Κυπριακό τροφοδοτούσε ευρύτερα τη λαϊκή δυναμική, υπερβαίνοντας το ζήτημα αυτό καθαυτό και δημιουργώντας γενικότερες ευνοϊκές συνθήκες για την ενδυνάμωση της επιρροής και του πολιτικού σχεδίου της Αριστεράς. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο Α. Μπριλλάκης στο σύμβουλο της Πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Ν. Α. Σαλιγιόφ τον Οκτώβριο του 1958: «το πρόβλημα αυτό δίνει στην ΕΔΑ τη δυνατότητα να ενεργοποιεί τις λαϊκές μάζες και να τις εκπαιδεύει στον αγώνα όχι μόνο για την επίλυση του προβλήματος της Κύπρου, αλλά, μεταγενέστερα, και για πιο ζωτικές ανάγκες. Εκτός αυτού, η πρωτοβουλία της ΕΔΑ στο ζήτημα αυτό ενισχύει το κύρος της και την επιρροή της στο λαό».⁴³³ Στα λόγια αυτά του Α. Μπριλλάκη είναι εμφανείς οι πολλαπλές σημασίες του Κυπριακού στους υπολογισμούς του κόμματος: Ταυτόχρονα πεδίο ενίσχυσης του κύρους της ΕΔΑ και διεύρυνσης της επιρροής της στον λαό, «σχολείο» του αγώνα, συνδεδεμένος κρίκος με άλλα στρατηγικής σημασίας ζητήματα και με ευρύτερες πολιτικές προοπτικές. Η σημασία των παραπάνω γίνεται ακόμα πιο εμφανής αν αναλογιστεί κανείς ότι αποδέκτης των εκτιμήσεων αυτών ήταν, στην προκειμένη περίπτωση, η σοβιετική Πρεσβεία στην Αθήνα. Ο Νίκος Ζαχαριάδης διαπίστωνε επίσης, το 1955, ότι το Κυπριακό κατείχε το προβάδισμα ανάμεσα σε όλα τα άλλα πολιτικά προβλήματα της Ελλάδας και θεωρούσε ότι το ΚΚΕ όφειλε να λάβει σοβαρά υπόψη του το δεδομένο αυτό και να προσαρμόσει ανάλογα την πολιτική του δράση.⁴³⁴

Ο ασκός του Αιόλου στην Ελλάδα είχε, εξαιτίας των εξελίξεων στο Κυπριακό, ανοίξει και η τεράστια πολιτική σημασία και συναισθηματική φόρτιση του θέματος αναπροσδιόριζε καθιερωμένες ως τότε έννοιες και τοποθετήσεις.⁴³⁵ Στο περιοδικό

⁴³² Α. Αντωνιάκης, *Καθημερινή*, 17.6.1956, παρατίθεται στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 113.

⁴³³ Παρατίθεται στο Κόντης κ. ά. ό.π., σ. 208-209.

⁴³⁴ Ν. Ζαχαριάδης, «Πρωτεύει το ζήτημα της αλλαγής στην εξωτερική πολιτική της χώρας», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1955, σ. 1-3.

⁴³⁵ Ο Γιώργος Θεοδοκάς περιέγραφε το κλίμα αυτό της δεκαετίας του 1950 ως εξής: «Πέντε περίπου χρόνια, η Κύπρος επεκράτησε απόλυτα στην εθνική μας ζωή, σαν ένα ασυγκράτητο, οδύνηρό, συλλογικό πάθος που έθεσε σε δεύτερη μοίρα όλα τα άλλα μας προβλήματα», Γ. Θεοδοκάς, «Η Κύπρος, νέα ελεύθερη εστία του ελληνικού πνεύματος», *Καθημερινή*, 3.5.1959. Μία εικόνα, από τις χιλιάδες, της συναισθηματικής φόρτισης που ο όρος «Ένωση» προκαλούσε μπορεί να δει κανείς και στην -με θρησκευτική σχεδόν ιερότητα- επίκληση του όρου αυτού από τον Άγγελο Προκοπίου, βλ. Α. Procopiou, *Cyprus, That Hellenic island*, Αθήνα 1954, σ. 16.

Φωνή της Κύπρου, σημειωνόταν ότι «εις κάθε πόλιν, εις κάθε χωριόν, εις τα αστικά κέντρα και την ύπαιθρον, παντού εις κάθε γωνίαν της Ελληνικής Γης, παραμένει αμείωτος ο ενθουσιασμός των Ελλήνων, δια την ταχείαν λύσιν του δράματος των υποδούλων Κυπρίων αδελφών. Συνεχώς κατακλύζουν τα Γραφεία του περιοδικού μας χιλιάδες ψηφισμάτων το περιεχόμενον των οποίων πάλλεται από αγνή αγωνιστική μαχητικότητα δια την ένωσιν της Μεγαλονήσου με την μητέρα Ελλάδα». ⁴³⁶ Στο τέλος του 1954, κατά τη διάρκεια μεγάλων συγκεντρώσεων σημειώθηκαν επεισόδια που αποδόθηκαν επισήμως σε «παρεισφύσαντα αναρχικά στοιχεία». Η Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου (ΠΕΕΚ) εξέδωσε όμως ανακοίνωση, με την οποία διέψευδε έντονα και κατηγορηματικά τους παραπάνω ισχυρισμούς, τους οποίους χαρακτήριζε αβάσιμους, στηριγμένους ή σε εσφαλμένες πληροφορίες ή σκόπιμες διαδόσεις με «αντεθνικούς σκοπούς». Οι εκδηλώσεις των φοιτητών περιγράφονταν, στην ανακοίνωση αυτή, ως πλήρως εναρμονισμένες με τα πατριωτικά αισθήματα ολόκληρου του ελληνικού λαού, ενώ «αι δε τυχόν ζοηρότεραι και εντονώτεραι εκφάνσεις των εκδηλώσεων τούτων [...] (είναι) αυτόματοι και αναπόφευκτοι εκρήξεις της ζωντανής, ορμητικής και ρωμαλέας ψυχής της νεότητος. Εκείνος που αισθάνεται την βαθύτεραν πατριωτικήν αφετηρίαν από την οποίαν αναπηδούν αι εκρηκτικαί αυταί εκλάμψεις, αισθάνεται κατά βάθος εθνικήν ικανοποίησιν και υπερηφάνειαν». ⁴³⁷ Το Κυπριακό και η βαθιά απήχηση του κινήματος για την Ένωση είχαν τη δυνατότητα να τροποποιούν καθιερωμένους ως τότε τρόπους σκέψεως. Έτσι, η ΠΕΕΚ έφτανε ως το σημείο -πράγμα αδιανόητο κάτω από άλλες συνθήκες- να επικροτεί και να σημασιολογεί θετικά τη βίαια αντίδραση των φοιτητών που ήταν ταυτόχρονα, εκ των πραγμάτων, και έμμεση αμφισβήτηση του μονοπωλίου της βίας του κράτους και των μηχανισμών του. Οι φοιτητές εμφανίζονταν τώρα ως φορείς

⁴³⁶ «Αμείωτος ο ενθουσιασμός», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 16, 1 Μαρτίου-1 Απριλίου 1954, σ.4. Την ισχυρή επίδραση του Κυπριακού στον ελληνικό πληθυσμό διαπίστωνε και η ΠΕΕΚ, προσαρμόζοντας ανάλογα το σχεδιασμό των δραστηριοτήτων της. Έκανε, ταυτόχρονα, την εκτίμηση ότι η ηγεμονία του κινήματος για την Ένωση βρισκόταν στα χέρια της «εθνικής» ηγεσίας: «Δεδομένου ότι, συμφώνως προς τας εκ διαφόρων αξιοπίστων πηγών προερχομένης πληροφορίας, (Εντυπώσεις μελών της Εθναρχίας Κύπρου από επισκέψεις των εις Επαρχιακά Κέντρα, εκθέσεις των ανά τας επαρχίας περιουδουσάντων Κυπρίων φοιτητών κ.λπ) ως και τας κατά καιρούς εκδηλώσεις εις ολόκληρον την Ελλάδα, διαπιστούται ότι η κοινή γνώμη ενεστερνίσθη το αίτημα της Ενώσεως και ότι το ζήτημα τούτο ευρίσκειται εις την πρώτην γραμμίν του ενδιαφέροντος του Ελληνικού Λαού, αδημονούντος δια την ώραν της ποθητής λύσεώς του, δεν κρίνεται αναγκαία ειδική περαιτέρω εργασία προς την κατεύθυνσιν ταύτην. Ολόκληρος ο Ελληνικός λαός ευρίσκειται παρά το πλευρόν της ηγεσίας του αγώνος δια την Ένωσιν, έτοιμος δια κάθε θυσίαν». Στο *Αρχείο Χ. Χρηστίδη*, ενότητα Β', φ.9 [300], «Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου, Γραμματέας: Ιερώνυμος Κοτσώνης», 1955, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών.

⁴³⁷ *Αυγή*, 23.12.1954.

υπεράσπισης της ελληνικότητας της Κύπρου και η συμπεριφορά τους κρινόταν ανάλογα. Οι πράξεις βίας αποκτούσαν νέο νόημα και «καθαγιάζονταν» καθώς αφορούσαν την «ιερή υπόθεση» της Κύπρου, κάτι που θα ήταν εντελώς απίθανο να συμβεί σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση βίαιων εκδηλώσεων.

Σε μία άλλη περίπτωση, αυτή τη φορά με πρωταγωνιστές μαθητές, «η Χαλκίδα ευρέθη επί ποδός συναγερμού με τας μαχητικές διαδηλώσεις της μαθητιώσης νεολαίας, η οποία με επί κεφαλής το Σύμβολον του Έθνους, την Ελληνικήν Σημαίαν, διέσχισε τας οδούς με το σύνθημα που ηλεκτρίζει όλους τους Έλληνας “Ένωσις, Ένωσις”. Και ενώ η διαδήλωσις των μαθητών μετέβη εις το ηρώον δια την κατάθεσιν στεφάνου, κατόπιν επεμβάσεως της χωροφυλακής δια την αποκατάστασιν της τάξεως, εδημιουργήθησαν ζωηραί σκηναί. Εις μίαν μάλιστα στιγμήν, ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Χαλκίδος Γρηγόριος, μνήμων των εθνικών αγώνων του ελληνικού κλήρου, ετέθη επί κεφαλής της μαθητιώσης νεολαίας. Η πατριωτική αυτή στάσις του Σεβασμιώτ. Μητροπολίτου ηλέκτρισε την νεολαίαν εις νέας εκδηλώσεις υπέρ της ενώσεως της Κύπρου με την Ελλάδα».⁴³⁸ Στο περιστατικό αυτό, όχι μόνο επιδοκιμάζονταν οι μαχητικές και βίαιες εκδηλώσεις των μαθητών έναντι της χωροφυλακής, αλλά επιπλέον η Εκκλησία, μέσω της παρουσίας στην καρδιά των γεγονότων αυτών και τη στάση του μητροπολίτη Γρηγορίου, έθεσε συμβολικά τους μαθητές υπό τη σκέπη και την προστασία της.

Ένας άλλος χώρος, όπου το κίνημα για την Ένωση ανανοηματοδοτούσε ως τότε καθιερωμένες στάσεις και καθιστούσε αποδεκτές συμπεριφορές που αλλιώς θα χαρακτηρίζονταν έκνομες, ήταν οι δίκες για τα επεισόδια που λάμβαναν χώρα στις πορείες για την Ένωση. Αντιπροσωπευτικά του παραπάνω κλίματος είναι όσα υποστήριξε ενώπιον των δικαστών ο κύπριος δικηγόρος Σ. Ιωαννίδης. Η υπερασπιστική του γραμμή υπέρ των κατηγορουμένων για τα επεισόδια της Θεσσαλονίκης, τα οποία ακολούθησαν την απόφαση του ΟΗΕ το 1954, βασίστηκε όχι σε νομικά επιχειρήματα αλλά στην επίκληση του ηρωικού χαρακτήρα των πράξεών τους και στην ηθική νομιμοποίηση που ο αγώνας για την Ένωση εξασφάλιζε. Τα επεισόδια παρουσιάζονταν να έχουν, ως «εθνικές πράξεις», την ηθική δύναμη δέσμευσης της απόφασης του δικαστηρίου: «Κύριοι δικασταί, πιστεύω ακραδάντως ότι δεν είναι δυνατόν, Σεις τρεις άξιοι δικασταί, να καταδικάσετε τα φοιτητικά νειάτα, διότι εξεχύθησαν εις τους δρόμους δια να εκδηλώσουν την δικαίαν

⁴³⁸ «Τα ελληνικά ράσα», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 18, Μάιος 1954, σ. 4.

αγανάκτησίν των, την οποίαν και σεις ησθανθήκατε κατά τας ώρας εκείνας ότε ηκούετο ότι η Πατρίς μας ηδικήθη από τους φίλους μας και συμμάχους. Σας είπα εν αρχή ότι σας μακαρίζω. Είσθε ευτυχείς διότι κατά την στιγμήν ταύτην, εις χείρας σας έχετε τα τίμια και άξια αυτά Ελληνόπουλα, προς τα οποία μάλιστα και εθνικήν ευγνωμοσύνην οφείλομεν, διότι δια των πράξεων και των εκδηλώσεων των ηκούσθη ανά τα πέρατα του κόσμου η πικρία μας και το παράπονόν μας. Να είσθε υπερήφανοι διότι τύχη αγαθή και σύμπτωσης ευτυχής σας έταξε σήμεραν ως δικαστάς των πατριωτικών εκδηλώσεων της σπουδαζούσης Νεολαίας. Διότι δια της μετ' ολίγον εκδόσεως της αποφάσεώς σας θα αποδείξετε και σεις εμπράκτως τα πατριωτικά σας αισθήματα, όπως τα απέδειξαν και οι κατηγορούμενοι φοιτηταί κατά τον ιδιόν των τρόπον».⁴³⁹

Οι διαφορετικές τοποθετήσεις έναντι των κινητοποιήσεων για την Ένωση και του συγκρουσιακού χαρακτήρα που αυτές έτειναν να λαμβάνουν, έφερναν στο προσκήνιο την ετερογένεια του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου και τις εσωτερικές του διακυμάνσεις. Έτσι, ενώ οι επίσημες κυβερνητικές θέσεις αποκήρυσσαν τις βίαιες εξάρσεις, προέτασαν την ανάγκη διατήρησης της κοινωνικής τάξης και έδειχναν ιδιαίτερη προσοχή στους χειρισμούς έναντι της Μεγάλης Βρετανίας, υπήρχαν άλλοι φορείς και συνιστώσες της «εθνοφοροσύνης» που έθεταν σε πρώτο πλάνο το ζήτημα της Ένωσης, δικαιολογώντας σε αυτή τη βάση τις μαχητικές κινηματικές εξάρσεις και αδιαφορώντας για τις συνέπειες που θα είχαν αυτές στις σχέσεις της χώρας με τη Μεγάλη Βρετανία. Με άλλα λόγια, η δυναμική του κινήματος για την Ένωση ήταν τέτοια που σχετικοποιούσε τα ως τότε παγιωμένα όρια της έννομης τάξης και επέτρεπε την ύπαρξη ακόμα και «αντισυστημικών» εκφράσεων που όμως προέρχονταν από τον «εθνικόφρονα» χώρο -όπως ήταν ο Βεζανής ή άλλες περιπτώσεις εκκλησιαστικών παραγόντων-, και μάλιστα από τα μαχητικά του άκρα. Όλες αυτές οι τάσεις, ενώνονταν, βέβαια, υπό τον κοινό αντικομμουνιστικό παρανομαστή.

Η κρισιμότητα του Κυπριακού ζητήματος και οι επιπτώσεις του στο πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας, επηρέαζαν την πολιτική συμμαχιών της ΕΔΑ. Τον Ιανουάριο του 1956 συστάθηκε ως μορφή εκλογικής συνεργασίας η Δημοκρατική Ένωση, μετά από συμφωνία των εκπροσώπων του Δημοκρατικού Κέντρου και της Εθνικής

⁴³⁹ «Η αδέκαστος ελληνική δικαιοσύνη, ο επίλογος των φοιτητικών βίαιων διαμαρτυριών εις Θεσσαλονίκη», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 25, 20 Ιανουαρίου-20 Φεβρουαρίου 1955, σ. 6.

Κινήσεως Αλλαγής. Σκοπός της εκλογικής συμμαχίας ορίστηκε η απομάκρυνση από την εξουσία της κυβέρνησης Καραμανλή. Σε δεσπόζουσα θέση ανάμεσα στα προγραμματικά στοιχεία της συμφωνίας βρισκόταν η επαγγελία μιας ελληνικής εξωτερικής πολιτικής «εθνικής αξιοπρέπειας» και η «ανένδοτος διεκδίκησης αμέσου αυτοδιαθέσεως του κυπριακού λαού».⁴⁴⁰ Στη βουλή ο Γ. Παπανδρέου εξαπέλυε, εκ μέρους όλων των πολιτικών δυνάμεων της Δημοκρατικής Ένωσης, πυρά ενάντια στους κυβερνητικούς χειρισμούς για την Κύπρο.⁴⁴¹

Η ενιαία έκφραση της αντιπολίτευσης συμβάδιζε με τη θέση της ΕΔΑ: «ανάγκη για πανεθνική ενότητα για το ξεπέρασμα της σημερινής πολύπλευρης εθνικής κρίσης. Πανεθνική ενότητα, αγωνιστικό πνεύμα, περήφανη εθνική στάση, όχι μόνο στην λαϊκή βάση, αλλά και στην ηγεσία».⁴⁴² Το Κυπριακό ζήτημα, οι εξελίξεις στην ΕΣΣΔ και το νέο διεθνές κλίμα ευνοούσαν την πρόταση της Αριστεράς για συνολικό αναπροσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και διευκόλυναν περαιτέρω διεργασίες για μια πιο ευέλικτη αντιπολίτευση. Σε αυτό το πλαίσιο, η δυναμική του Κυπριακού γινόταν προσδιοριστικό στοιχείο των πολιτικών συμμαχιών στο εσωτερικό της Ελλάδας. Η σημασία του «εθνικού» αυτού ζητήματος για τη διαμόρφωση των συσχετισμών στο πολιτικό σκηνικό ήταν μεγάλη και μπορούσε να επιφέρει τη λαϊκή επιδοκιμασία και την ενδυνάμωση ενός πολιτικού χώρου ή, αντίθετα, την κατακραυγή και την αποδυνάμωσή του.⁴⁴³ Στο δρόμο για τις εκλογές του 1956 η ένταση ανέβαινε, την ώρα που οι δυνάμεις της ΕΔΑ πιο συμπαγείς και οργανωμένες έδιναν τον τόνο στο συμμαχικό σχήμα. Το ΚΚΕ, από την πλευρά του, αντιλαμβανόταν το σχηματισμό της Δημοκρατικής Ένωσης ως έκφραση της ενίσχυσης της αγωνιστικής στάθμης των λαϊκών αγώνων.⁴⁴⁴

Αντίθετα, ο συντηρητικός Τύπος διολίσθαινε σε απροκάλυπτη αντικομμουνιστική προπαγάνδα, ενώ την ίδια ώρα λάμβαναν χώρα κινήσεις στον στρατό και προετοιμασίες στον ΙΔΕΑ.⁴⁴⁵ Ο Κ. Καραμανλής, σε προεκλογική του ομιλία τον

⁴⁴⁰ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Β', ό.π., σ. 66-67· Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.90, Δημοκρατική Ένωση Βόλου, οι προκηρύξεις «Τα δεινά της τριετίας του Συναγεραμού» και «Η σημασία των εκλογών της 19^{ης} Φεβρουαρίου 1956», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου· Τ. Τρίκας, ό.π., σ. 355.

⁴⁴¹ *Αυγή*, 4.2.1956.

⁴⁴² Μ. Γλέζος, *Αυγή*, 27.9.1956.

⁴⁴³ Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, ό.π., σ. 73· Τ. Τρίκας, ό.π., σ. 232, 362.

⁴⁴⁴ *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 373.

⁴⁴⁵ Διευκρινιστική για το πολιτικό κλίμα της εποχής, τις ιεραρχήσεις της Κυβέρνησης και την αποτίμηση του κυβερνητικού έργου ως προς την αντιμετώπιση του «λαϊκού μετώπου», την ενσωμάτωση της λαϊκής οργής εξαιτίας του Κυπριακού και τη σταθεροποίηση της Ελλάδας στους

Φεβρουάριο του 1956, ανάμεσα στα άλλα δήλωσε: «Πολιτικοί αρχηγοί, οι οποίοι διεσύρθησαν αμοιβαίως κατά το παρελθόν, κόμματα έχοντα εντόνους πολιτικές αντιθέσεις, χωρίς καμμίαν λογικήν ή ηθικήν δικαιολογίαν, συνέπηξαν εις την χώραν μας το λαϊκόν μέτωπον. Το πρώτον λαϊκόν μέτωπον το οποίον εδημιουργήθη μεταπολεμικώς εις την Ευρώπην, όπως με υπερηφάνειαν ετόνισεν η ΕΔΑ εις την πρόσφατον διακήρυξίν της. Και εσηματίσθη το μέτωπον αυτό εις την χώραν μας, η οποία έχει πικράν και πρόσφατον πείραν παρομοίων πειραμάτων.[...] Ο κομμουνισμός εις την χώραν μας είναι αριθμητικώς ακίνδυνος. Καθίσταται όμως επικίνδυνος όταν ευρίσκη κόμματα μειωμένης εθνικής αντιστάσεως πρόθυμα να συνεργασθούν μαζί του. Διότι, δια της νοθείας της πολιτικής μας ζωής, επιτυγχάνει εκείνο το οποίον δεν του επιτρέπουν οι αριθμοί του».⁴⁴⁶ Ανησυχίες εκφράζονταν και από την πλευρά των Αμερικάνων, που ανησυχούσαν τόσο για το ενδεχόμενο εκλογικής ήττας του Καραμανλή όσο και για την προσέγγιση της «εθνικόφρονος» αντιπολίτευσης με την Αριστερά. Η διεξαγωγή των εκλογών αυτών υπήρξε σταθμός για την ενίσχυση των παρακρατικών μηχανισμών και της καταστολής. Προκάλεσε, επίσης, ανανέωση των σχεδιασμών για την αντιμετώπιση των εσωτερικών «εχθρών» του έθνους, δηλαδή των Αριστερών.

Αν και τελικά επικράτησε, με τη βοήθεια του εκλογικού συστήματος, η ΕΡΕ, σημαντική ήταν η τάση ανόδου της Αριστεράς εντός του εκλογικού συνασπισμού, μία τάση που επρόκειτο να διευρυνθεί τα επόμενα χρόνια. Σε ένα άλλο επίπεδο, η συγκρότηση από τις δυνάμεις του Κέντρου και της Αριστεράς της Δημοκρατικής

κόλπους της Δυτικής συμμαχίας, είναι επίσης η συνέντευξη του Κ. Καραμανλή στον απεσταλμένο της εφημερίδας *Ατλαντίς*, ελληνοαμερικάνο δημοσιογράφο Γεώργιο Καραμάνο. Σε αυτήν, μεταξύ άλλων τόνισε: «Εύρον προ 10μήνου ένα λαόν, ο οποίος, λόγω των πικριών με τας οποίας τον είχαν ποτίσει οι σύμμαχοί του, ήτο έτοιμος να εγκαταλείψη τας συμμαχίας του, εις τας οποίας ώφειλεν εν τούτοις δια γενικωτέρους εθνικούς λόγους να εμμείνη. Αι συνέπειαι, αν τούτο συνέβαινε, θα ήσαν τρομακτικά και ανεπανόρθωτοι δια την Ελλάδα. Τότε ύψωσα την σημαίαν της αντιδημοτικής, της φιλοδυτικής πολιτικής και αγωνισθείς αγώνα σκληρόν, επειθάρχησα και συνεκράτησα την κατάστασιν, η οποία εφέρετο κατά κρημόν. Ολίγον βραδύτερον όλα τα κόμματα της χώρας, δεξιά και αριστερά, παλαιά και νέα, συνασπίσθησαν με το Κομμουνιστικόν κόμμα και κατήλθον μετ' αυτού ηνωμένα εις τας εκλογάς. Αντιμετώπισα μόνος μου τον γενικόν αυτόν συνασπισμόν και κατώρθωσα να εξέλθω νικητής. Δια της νίκης αυτής νομίζω ότι προσέφερα σημαντικήν υπηρεσίαν εις την πατρίδα μου. Διότι την συνεκράτησα, από απόψεως διεθνούς, μέσα εις τα πλαίσια, τα οποία επιβάλλουν το εθνικόν αυτής συμφέρον και αι ιστορικά της παραδόσεις. Αλλά όταν η πρόοδος του χρόνου δημιουργήση την αναγκαίαν προοπτικήν, είμαι βέβαιος ότι η αποφασιστική αυτή αντιμετώπισις του λαϊκού ρεύματος, το οποίον υπεδούλησε η δημοκρατία και ο προεκλογικός φανατισμός εις το έπακρον, θα χαρακτηρισθής μία υπηρεσία προς την πατρίδα άξια γενικής αναγνωρίσεως». Παρατίθεται στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 167.

⁴⁴⁶ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 1, «Η γένεση ενός ηγέτη, η πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», Αθήνα 2005, σ. 365.

Ένωσης αποτέλεσε ένα βήμα προς την άρση του μετεμφυλιακού διαχωρισμού των πολιτών σε «εθνικόφρονες» και μη και συνέβαλε στη σταδιακή μετάβαση του πολιτικού πλαισίου στη βάση της αντίθεσης Δεξιάς και αντιδεξιάς, η οποία θα επικρατούσε τις επόμενες δεκαετίες. Το νέο αυτό διαιρετικό αυτό σχήμα θα αντικαθιστούσε την τομή «εθνικοφρόνων-μη εθνικοφρόνων». Στην εκλογική σύμπραξη του 1956 είχε συμμετάσχει, εκτός από την Αριστερά και το Κέντρο, και το Λαϊκό Κόμμα, το κατεξοχήν δηλαδή κόμμα της εμφυλιοπολεμικής Δεξιάς. Έτσι, η συμμαχία αυτή της ΕΔΑ συνιστούσε ενός είδους πολιτική νομιμοποίηση και η Δημοκρατική Ένωση μπορούσε να παρουσιάζεται ως πρωτοβουλία υπέρβασης του εμφυλιοπολεμικού χάσματος. Η συμπαρατάξη όλων των κομμάτων της αντιπολίτευσης εξήμισι μόλις χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου συνιστούσε, σύμφωνα με την έκφραση του Ηλία Νικολακόπουλου, ένα οιονεί λαϊκό μέτωπο. Οι εξελίξεις αυτές επιδρούσαν θετικά στη διεύρυνση της εκλογικής βάσης της Αριστεράς, στην ενίσχυση της πολιτικής της επιρροής και στη σταθεροποίηση του αναγνωστικού κοινού της *Αυγής*.⁴⁴⁷ Το ΑΚΕΛ σε απόφασή του σημείωσε ότι «οι εκλογές της 19.2.56 έδωσαν την ευκαιρία στις δημοκρατικές αντισυναγερμικές δυνάμεις να συσπειρωθούν στην Δ.Ε και ενωμένες εκλογικά να αντιπαλέψουν τις μοναρχοφασιστικές αντιδραστικές δυνάμεις. Το κύριο όμως πολιτικό ζήτημα, που απασχόλησε τόσο την κυβέρνηση όσο και ολόκληρο τον πολιτικό κόσμο της χώρας που έπαιξε σοβαρό ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα στάθηκε το Κυπριακό».⁴⁴⁸ Από τη στιγμή της ίδρυσης του κόμματος, η ΕΔΑ εξέφραζε τη συνέχεια της ελληνικής Αριστεράς, της Αντίστασης, των Δεκεμβριανών, του Εμφυλίου. Είχε, με άλλα λόγια, καταγραφεί ως συνέχεια μιάς εποχής, αυτής του '40.⁴⁴⁹ Οι νέες πολιτικές συμμαχίες και τα «ευρύτερα ανοίγματα» συνέβαλλαν τώρα στην υπέρβαση του σχήματος αυτού και στην ένταξη της Αριστεράς στην πολιτική πραγματικότητα με νέους όρους.

⁴⁴⁷ Π. Πετρίδης, *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα, απόρρητα ντοκουμέντα*, Αθήνα 2000, σ. 32-38· Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας, ο αμερικάνικος παράγων, 1947-1967*, Αθήνα 2002, σ. 55-56· Ε. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 56· Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., σ. 122-123· Α. Λεντάκης, *Παρακρατικές οργανώσεις και 21^η Απριλίου*, Αθήνα 1975, σ. 35· Η. Νικολακόπουλος, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές*, ό.π., σ. 38, 42, 214-216, 227· Λ. Κύρκος, ό.π., σ. 165· Ι. Παπαθανασίου, «ΕΔΑ: Το μαζικό κόμμα της προδιδακτορικής Αριστεράς», στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, 4^ο Επιστημονικό Συνέδριο στο Πάντειο, Αθήνα 2007, σ. 681-697.

⁴⁴⁸ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

⁴⁴⁹ Ι. Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, Αθήνα 2001, σ. 22.

Οι παραπάνω κινήσεις και πολιτικές επιλογές της ΕΔΑ συνδέονταν άμεσα με τις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας του ΚΚΕ. Στο εσωτερικό των οργανώσεών της, τα αποτελέσματα των αλλαγών αυτών αποτυπώθηκαν σε ένα κλίμα μεγαλύτερης ελευθερίας έκφρασης, διαλόγου και συμμετοχικότητας.⁴⁵⁰ Στην Α΄ Συνδιάσκεψη του κόμματος, τον Ιούλιο του 1956, αποφασίστηκε ότι ο φορέας του προγράμματος της Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής θα ήταν ένα πατριωτικό μέτωπο, το οποίο θα περιλάμβανε τόσο τα κόμματα του Κέντρου όσο και τα «πατριωτικά στοιχεία» της Δεξιάς, τις «εθνικά σκεπτόμενες δυνάμεις». Υπερίσχυσε η αντίληψη ότι η ΕΔΑ δεν θα έπρεπε να τηρεί εχθρική στάση απέναντι στο Κέντρο, αλλά αντίθετα να επιδιώκει τη σταθεροποίηση των συμμαχιών, αφού στόχος δεν ήταν η αποκλειστικότητα στην εξουσία ή/και ο σοσιαλισμός, αλλά η Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή. Αυτό που χρειαζόταν ήταν ένα πλατύ μέτωπο το οποίο θα είχε τη δύναμη να αντιμετωπίσει τις δομές του μετεμφυλιακού κράτους. Ως βασική αντίθεση οριζόταν αυτή ανάμεσα στο έθνος αφενός και τον ιμπεριαλισμό και την ολιγαρχία αφετέρου, ενώ ο δρόμος για το σοσιαλισμό ήταν αναγκαίο πρώτα να περάσει από την εθνική ανεξαρτησία.⁴⁵¹ Στην εισήγηση του προέδρου της ΕΔΑ στη Συνδιάσκεψη αναφερόταν: «τα βασικά αιτήματα, που θέτει η πραγματικότητα είναι κοινά για όλες τις τάξεις, για όλα τα στρώματα. Τα αιτήματα αυτά είναι εθνικά, γιατί αφορούν το θέμα της ανεξαρτησίας και της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου και είναι ώριμα στην συνείδηση του Έθνους ολοκλήρου. Και είναι δημοκρατικά, γιατί αφορούν την αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας, μέσα στα πλαίσια της αστικής δημοκρατίας. Κανένα από αυτά δεν αποτελεί αίτημα μιάς μόνο κοινωνικής τάξεως. Κανένα δεν αποτελεί αιχμή τμήματος του κοινωνικού συνόλου εναντίον άλλου. Αλλά αφού τέτοια ευρύτητα έχουν τα αιτήματα, τόσο ευρείς πρέπει να είναι και οι φορείς τους και τόσο ευρείαν η συμμαχία για την πραγματοποίησίν τους».⁴⁵² Σε αυτή τη βάση, η Αριστερά επιδίωκε να αντλήσει νομιμοποίηση βάσει της αυτοπαρουσίασής της ως βασικού φορέα της εθνικής ενότητας και, ταυτόχρονα, ως εκφραστή της λαϊκής θέλησης. Η Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή διατυπωνόταν ως πρόταση και προβαλλόταν όχι απλά

⁴⁵⁰ Π. Νεφελούδης, *ό.π.*, σ. 309, 324· Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 403· Τ. Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, *ό.π.*, σ. 31· Μπυλλάκης, *ό.π.*, σ. 133-134.

⁴⁵¹ J. Meynaud με τη συνεργασία των Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, τ. Α΄, Αθήνα 1966, σ. 200· Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 165-166, 168.

⁴⁵² «Η πολιτική εισήγησης του προέδρου της ΕΔΑ κ. Ι. Πασαλίδη», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ. 15-18 Ιουλίου 1956. Εισηγήσεις, Πολιτική Απόφαση, Ψηφίσματα, Καταστατικό*, Αθήνα, Αύγουστος 1956, σ. 22.

ως πολιτική επιλογή αλλά, κυρίως, ως άμεση «πανεθνική ανάγκη».⁴⁵³ Επρόκειτο για μία οπτική, σύμφωνα με την οποία ζητούμενο δεν ήταν η άρση των ταξικών και κοινωνικών διαιρέσεων, αλλά η δημιουργία μιας νέας εθνικής πραγματικότητας, σε ένα πλαίσιο μεγαλύτερης ισότητας και δικαιοσύνης για όλους.⁴⁵⁴

Ως σκοπός δεν ετίθετο η όξυνση του κοινωνικού ανταγωνισμού, αλλά η συγκρότηση ενός κοινού εθνικού μετώπου που θα συνένωνε το κοινωνικό σύνολο σε μια προοπτική πολιτικής αλλαγής, η οποία από την ΕΔΑ γινόταν αντιληπτή υπό εθνικό πρίσμα. Σε αυτόν τον σχεδιασμό εντασσόταν και το κίνημα για την Κύπρο. Με τα λόγια του Α. Μπριλλάκη «τα κινήματα της Ειρήνης, της Δημοκρατίας, της Αμνηστίας, της συμπαράστασης στους Κυπρίους, οι επιτροπές τους σε κάθε τόπο, πρέπει ν' αγκαλιάσουν όσο το δυνατόν πλατύτερες δυνάμεις.[...] Με τους τρόπους αυτούς θεμελιώνεται η λαϊκή, η εθνική ενότητα και παραπέρα προωθείται και η πολιτική ενότητα.[...] Όλα τα στελέχη και τα μέλη της ΕΔΑ πρέπει να αντιληφθούν την τεράστια σημασία της επιτεύξεως της ενότητας μέσα στις οργανώσεις του λαού και τους αγώνες του».⁴⁵⁵ Το ζήτημα της Κύπρου καθιστούσε, για την ΕΔΑ, ακόμα περισσότερο επιτακτική την ενότητα των «εθνικών-δημοκρατικών δυνάμεων», «ιδιαίτερα σήμερα που το Κυπριακό περνά κρίσιμες στιγμές κι οι ανθελληνικές διαθέσεις των Άγγλων και των Τούρκων προβάλλονται προκλητικά».⁴⁵⁶ Την ίδια ώρα, το ανερχόμενο διεθνώς ρεύμα της Ουδετεροφιλίας αποκωδικοποιούνταν στην ελληνική περίπτωση σε συσχέτιση με την επιδιωκόμενες συμμαχίες: «Αναλόγως του βαθμού εξαρτήσεως μιάς χώρας από τους ξένους, το ρεύμα της ουδετεροφιλίας εκδηλώνεται περισσότερο ορμητικά και καθολικά ή λιγώτερο ορμητικά. Πολιτικά, φορείς αυτού του ρεύματος είναι κυρίως τα σοσιαλιστικά κόμματα και τα κόμματα της αριστεράς. Αλλά και κόμματα του Κέντρου και πολλά στοιχεία της πατριωτικής Δεξιάς».⁴⁵⁷ Τέλος, η Συνδιάσκεψη έλαβε ψήφισμα συμπαράστασης «στον αγωνιστή λαό της Κύπρου».⁴⁵⁸

⁴⁵³ Α. Sygkelos, *ό.π.*, σ. 246

⁴⁵⁴ J. Schwarzmantel, *ό.π.*, σ. 240-241.

⁴⁵⁵ Α.Μπριλλάκης, «Το πρόβλημα της ενότητας των εθνικών δυνάμεων της χώρας», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 37.

⁴⁵⁶ «Η Πολιτική Απόφασις της Α' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 44.

⁴⁵⁷ «Η πολιτική εισήγησις του προέδρου της ΕΔΑ κ. Ι. Πασαλίδη», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, *ό.π.*, σ. 17.

⁴⁵⁸ «Στην αγωνιζόμενη Κύπρο, ψήφισμα της Συνδιασκέψεως της ΕΔΑ», στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ*, *ό.π.*

Κεφάλαιο 5:

Η κορύφωση των λαϊκών κινητοποιήσεων και η κάμψη του κινήματος για την Ένωση

Τα γεγονότα του 1956 υπήρξαν καταλυτικά για την παραπέρα πορεία των λαϊκών κινητοποιήσεων στην Ελλάδα σε σχέση με το Κυπριακό. Τον Μάρτιο του ίδιου έτους, και ενώ αναμενόταν η άφιξη του Μακαρίου στην Αθήνα για συνομιλίες με την ελληνική Κυβέρνηση, έγινε γνωστή η σύλληψή του από τους Βρετανούς. Οι Βρετανοί υπολόγιζαν ότι η εξορία που του επιβλήθηκε θα επέτρεπε να προσέλθουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων μετριοπαθέστερες φωνές Ελληνοκυπρίων. Αυτό όμως που συνέβη στην πραγματικότητα ήταν το αντίθετο, η απόλυτη απομάκρυνση των Ελληνοκυπρίων από τον βρετανό Κυβερνήτη.⁴⁵⁹ Η επίδραση της σύλληψης του Μακαρίου υπήρξε άμεση και καταλυτική στην ελληνική κοινή γνώμη. Χαρακτηριστική είναι η αφήγηση του γενικού γραμματέα της Εθνικής Πανελλαδικής Ομοσπονδίας Επαγγελματιών Ιδιοκτητών Αστικών Λεωφορείων. Μέσα από την ένταση των λόγων του, γίνεται εμφανές πώς η ατμόσφαιρα ιερότητας του κυπριακού αγώνα επισκίαζε τα πάντα: «[...] Αρκεί να σας αναφέρω ότι προήδρευα της συνελεύσεως των ΚΤΕΛ όταν μας εγνώσθη η είδησις δια την σύλληψιν του Εθνάρχου Μακαρίου. Τότε συνέβη κάτι το πραγματικά αλησμόνητον από όλους μας: Ελησμονήσαμεν αμέσως τας επαγγελματικάς μας υποθέσεις και μετεβάλαμεν την συνέλευσίν μας εις εθνικήν συγκέντρωσιν. Ασχέτως βαθμού σοβαρότητος κάθε αυτοκινητιστής συνήνωσε την φωνήν του μετά των συναδέλφων του εις ένδειξιν διαμαρτυρίας δια την εγκληματικήν αυτήν πράξιν των Βρετανών. Εστάλησαν αμέσως ψηφίσματα διαμαρτυρίας προς άπασας τας διευθύνσεις και με δάκρυα στα μάτια οι τόσα προσφέροντες εις της Ελλάδα αυτοκινητισταί, ωρκίσθησαν να παραμείνουν πιστοί εις τον απελευθερωτικόν όρκον».⁴⁶⁰

Το γεγονός πυροδότησε συμπλοκές και επεισόδια στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και άλλες πόλεις. Ενδεικτικές είναι οι περιγραφές του *Νέου Κόσμου*, που τόνιζε το μάχιμο και συγκρουσιακό χαρακτήρα της λαϊκής κινητοποίησης: «[...] έγιναν τεράστιες διαδηλώσεις και συγκρούσεις ανάμεσα στο λαό που έστησε οδοφράγματα και την αστυνομία, που επετέθηκε βίαια για να καταπνίξει τις πατριωτικές

⁴⁵⁹ Γ. Γιανουλόπουλος, *Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Αθήνα 1992, σ. 351.

⁴⁶⁰ Γ. Χατζηαναστασίου, «Αγών μέχρις εσχάτων», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 42, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1957, σ. 18.

εκδηλώσεις. Ιδιαίτερα μαχητικές ήταν οι διαδηλώσεις που έγιναν στις 10/3/56 στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Στην Αθήνα οι διαδηλωτές λιθοβόλησαν διάφορα εγγλέζικα και αμερικάνικα κτίρια. Στη Θεσσαλονίκη οι διαδηλωτές κατέλαβαν και ακρήστεψαν θωρακισμένα αυτοκίνητα και τανκς. Στο Ηράκλειο της Κρήτης κατέστρεψαν το εγγλέζικο προξενείο.⁴⁶¹ Η ΓΣΕΕ αποφάσισε γενική απεργία διαμαρτυρίας τεσσάρων ωρών και τήρηση μισής ώρας σιγής.⁴⁶² Ο παράνομος *Ριζοσπάστης*, απέδωσε την απόφαση αυτή της ΓΣΕΕ και του γενικού γραμματέα της Μακρή στην ευρύτερη πίεση που η Συνομοσπονδία δεχόταν από τον εργατικό πληθυσμό.⁴⁶³ Η ΠΕΕΚ προγραμματίσε συλλαλητήριο για τις 12 Μαρτίου στην Ομόνοια, το οποίο όμως τελικά αναβλήθηκε. Αιτία γι' αυτό ήταν η απαγόρευση από την Κυβέρνηση, βάσει πληροφοριών ότι υπήρχαν σχέδια για τη δημιουργία επεισοδίων μεγάλης έκτασης.⁴⁶⁴ Οι κυβερνητικοί αυτοί ισχυρισμοί χαρακτηρίστηκαν από το ΚΚΕ προβοκατόρικοι, ενώ ο *Νέος Κόσμος* ανέφερε ότι οι πόλεις της Ελλάδας είχαν μετατραπεί σε στρατοκρατούμενους χώρους, με τα πανεπιστήμια κλειστά και τις δυνάμεις της αστυνομίας και μηχανοκίνητων τμημάτων να περιπολούν στους δρόμους.⁴⁶⁵

Γεγονός είναι ότι είχε περάσει η εποχή που οι κυβερνώντες αντιμετώπιζαν τις εκδηλώσεις για το Κυπριακό -παράλληλα με τους κινδύνους για την κυρίαρχη πολιτική τάξη που οι εκδηλώσεις αυτές δημιουργούσαν- ως ευκαιρία απόσπασης της προσοχής από τα εσωτερικά προβλήματα⁴⁶⁶ ή ως διαπραγματευτικό εργαλείο για τις διεθνείς διαπραγματεύσεις, και πλέον το ζήτημα λάμβανε γι' αυτούς επικίνδυνες

⁴⁶¹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1956, σ. 155.

⁴⁶² F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 779.

⁴⁶³ *Ριζοσπάστης*, Μάρτιος 1956.

⁴⁶⁴ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', ό.π., σ. 88· N. Crawshaw, ό.π., σ. 212· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 62.

⁴⁶⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1956, σ. 155.

⁴⁶⁶ Αν και η δεκαετία του 1950 έχει περιγραφεί ως «περίοδος χαμηλής κινητικότητας των μαζών», χαρακτηριζόταν ωστόσο από οξυμένα κοινωνικά προβλήματα, με το βιοτικό επίπεδο να είναι χαμηλό και το κράτος πρόνοιας ανύπαρκτο. Ο αριθμός των απόρων ξεπερνούσε την περίοδο 1951-1957 τα 3.000.000, ενώ το 70% των οικογενειών κάλυπταν μόνο στοιχειωδώς τις οικονομικές τους ανάγκες. Το μέσο εργατικό εισόδημα το 1956 ήταν μικρότερο από το αντίστοιχο του 1938. Οι κρατικές δαπάνες την περίοδο 1951-1960 ήταν πολύ χαμηλές, το ασφαλιστικό σύστημα περιορισμένο και οι συνθήκες κατοικίας άθλιες. Οι μισές περίπου αγροτικές οικογένειες διαβιούσαν σε κατάσταση απόλυτης φτώχειας και ο μισός αγροτικός πληθυσμός δεν μπορούσε να συντηρηθεί από τη γη που διέθετε, ενώ η ανεργία βρισκόταν σε εκρηκτικά επίπεδα. Στο επίπεδο της λαϊκής κινητοποίησης, από τα μέσα της δεκαετίας είχαν κάνει την εμφάνισή τους και οι αγώνες για την παιδεία, που επρόκειτο να διευρυνθούν τα επόμενα χρόνια. Βλ. X. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, ό.π., σ. 144· Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ*, ό.π., σ. 51-54.

διαστάσεις.⁴⁶⁷ Ακολούθησαν νέες διαδηλώσεις ιδιαίτερα σφοδρές, με συλλήψεις και τραυματίες διαδηλωτές και αστυνομικούς. Τα συνθήματα του πλήθους πρόβαλλαν την εναντίωση στις χώρες της Δύσης, το αίτημα της απόσυρσης από το ΝΑΤΟ, την Ουδετερότητα και τον σχηματισμό ενός συμμαχικού άξονα Αθήνας-Βελιγραδίου-Καΐρου. Μέσα σε αυτό το κλίμα, ακολούθησαν οι συλλήψεις 35 μελών της ΕΔΑ, «αδειούχων εξορίστων», που εκτοπίστηκαν στον Άη Στράτη. Μεταξύ αυτών και δύο συντάκτες της *Αυγής*. Η όξυνση του αντιδυτικού κλίματος στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας με αφορμή τη σύλληψη του Μακαρίου, οδηγούσε σε ακόμα μεγαλύτερη σκλήρυνση της κυβερνητικής στάσης έναντι της ΕΔΑ. Ενδεικτικό είναι ότι τα 35 μέλη του κόμματος που συνελήφθησαν δεν είχαν σχέση με τις διαδηλώσεις των προηγούμενων ημερών.⁴⁶⁸

Για ακόμα μια φορά η πορεία του κινήματος για την Ένωση συναρθρωνόταν με τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις και τις διώξεις της Αριστεράς. Το κυρίαρχο αίτημα των διαδηλώσεων, αυτό της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, ήταν φυσικά αποδεκτό από τις Αρχές και καθαγιασμένο ιδεολογικά από το κυρίαρχο σύστημα εξουσίας. Η δυναμική όμως και η εξέλιξη των κινητοποιήσεων είχε προωθητική ισχύ, υπερβαίνοντας τον ελεγχόμενο χαρακτήρα τους. Σαν απάντηση, αναβαθμιζόταν η κρατική κατασταλτική πολιτική, την ώρα που τα λαϊκά αισθήματα εξάπτονταν παραπέρα. Τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των διαδηλώσεων αυτών, αποτελούσαν για το ΚΚΕ παράγοντα θετικό και ελπιδοφόρο για το μέλλον. Ιδιαίτερη έμφαση δινόταν στο ότι, παρά τις επιθέσεις της αστυνομίας, τις συλλήψεις και τις απειλές για αποβολή από τα σχολεία, οι κινητοποιήσεις είχαν μεγάλη διάρκεια και συνεχίζονταν επί μήνες, γεγονός το οποίο μεταφραζόταν ως αγωνιστική εκδήλωση της λαϊκής θέλησης για «πατριωτική δημοκρατική αλλαγή». Οι νέοι επέμεναν στην ολοκλήρωση της προγραμματισμένης πορείας και κάθε φορά που η αστυνομία τους διέλυε αυτοί προχωρούσαν σε ανασυγκρότηση και αντιμετώπιζαν «παλικαρίσια και μαχητικά τις επιθέσεις της αστυνομίας». Τα στοιχεία αυτά του κινήματος, σύμφωνα με το ΚΚΕ, δεν επέτρεπαν στους αυτοανακηρυγμένους «οργανωτές» του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου να ευνουχίσουν τις πορείες και να τις κατευθύνουν σε απόκεντρα μέρη, προκειμένου έτσι να εμποδίσουν το ξέσπασμα μαχητικών διαμαρτυριών μπροστά στις πρεσβείες των ΗΠΑ και της Μ. βρετανίας. Το ΚΚΕ πρόβαλλε, επίσης, την

⁴⁶⁷ N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 259.

⁴⁶⁸ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 67· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 89.

αντικατασταλτική πλευρά των διαδηλώσεων που εκφραζόταν με συνθήματα όπως «η ελληνική αστυνομία είναι μισθοφόροι του ΝΑΤΟ». Σε άρθρο, μάλιστα, του *Νέου Κόσμου* αναφερόταν ότι η μεγάλη μαχητικότητα των κινητοποιήσεων αυτών θύμιζε τις πατριωτικές διαδηλώσεις του λαού κατά την Κατοχή. Πέρα, λοιπόν, από το αντιιμπεριαλιστικό και αντικυβερνητικό περιεχόμενο, το ΚΚΕ παρουσίαζε το κίνημα για την Κύπρο ως όχημα εναντίωσης στην κυρίαρχη καταστολή.⁴⁶⁹

Στις 8 Μαΐου του 1956 ελήφθη από τον Κυβερνήτη της Κύπρου η απόφαση για τη θανάτωση του Καραολή και του Δημητρίου. Η ελληνική Κυβέρνηση δεν ήταν σε θέση, λόγω του χαρακτήρα και της έντασης του ζητήματος, να απαγορεύσει τις διαδηλώσεις που είχαν προγραμματιστεί ως απάντηση. Δεν ήταν δυνατόν την παρούσα στιγμή να αγνοήσει τους ευρύτερους κοινωνικούς συσχετισμούς και τις λαϊκές διαθέσεις. Ο Γ. Καρτάλης σημείωνε πως «εσύρθη εις την άδειαν του συλλαλητηρίου διότι δεν ήθελε να δυσαρεστήσει την κοινή γνώμη και δεν είχε το θάρρος ν' αναλάβει την ευθύνη της απαγορεύσεως. Επίστευε ότι εάν ώριζε εντός ελαχίστου χρόνου την ώραν της συγκεντρώσεως δεν θα επρόφθανε ο λαός να κατέλθι εις ογκώδη διαδήλωσιν, αφού παρεκώλυε τας συγκοινωνίας και δεν εσκέφθη ότι αυτό ηρέθιζε τους διαδηλωτάς».⁴⁷⁰ Υπήρξαν 4 νεκροί και πάνω από 200 τραυματίες, σημειώθηκαν επιθέσεις στο Αμερικάνικο Κέντρο Πληροφοριών και οι διαδηλώσεις έτειναν να εξελιχθούν σε ανοιχτή εξέγερση.⁴⁷¹ Κατά τις στιγμές εκείνες, η κυρίαρχη τάξη βρέθηκε υπό αίρεση. Η Κυβέρνηση ανησυχούσε έντονα για τη συμμετοχή και την επίδραση στα γεγονότα της Αριστεράς και υπήρξαν επίσημα σκέψεις ακόμα και για επέμβαση του στρατού.

Το αποκορύφωμα του συγκρουσιακού αυτού και πολιτικά επικίνδυνου κλίματος, αποτύπωσε ο Κ. Καραμανλής σε μεταγενέστερο σημείωμά του: «Εις την Ελλάδα, και ιδίως εις τας Αθήνας, η κατάσταση απέβη εκρηκτική και συνεκροτούντο διαδηλώσεις, με κύριον σύνθημα την αποχώρησιν της Ελλάδος από το ΝΑΤΟ. Την 9^η Μαΐου, παραμονή της εκτελέσεως των ανωτέρω αγωνιστών, συνεκροτήθη μέγα συλλαλητήριον, το οποίον, υποκινούμενον από την αντιπολίτευσιν και ιδίως την αριστεράν, θα εξελίσσετο εις στάσιν, εάν η Κυβέρνησις δεν αντιμετώπιζε την κατάστασιν με ψύχραιμον αποφασιστικότητα. Ήτο τόσον κρίσιμος η κατάσταση,

⁴⁶⁹ Λ. Βογιάζος, «Η νεολαία στον αγώνα για την αλλαγή», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1956, σ. 32, 35.

⁴⁷⁰ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.100, «Κυπριακό», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁴⁷¹ F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 801.

ώστε ο αρχηγός του Επιτελείου στρατηγός Γκίκας, όστις είχε την πληροφορία ότι δια του συλλαλητηρίου θα επεδιώκετο η κατάλυσις των αρχών, μου εξήτησε την εξουσιοδότησιν όπως γίνη χρήσις των όπλων. Ήταν ένα από τα τραγικότερα διλήμματα, που εδοκίμασα εις την ζωήν μου. Φοβούμενος κατάχρησιν, δεν τον εξουσιοδότησα, αλλά τον εβεβαίωσα ότι είμαι αποφασισμένος να διατηρήσω οπωσδήποτε την τάξιν και τον παρεκάλεσα να παρακολουθή επί τόπου τας εξελίξεις και να με ενημερώνη κάθε πέντε λεπτά. Το αποτέλεσμα του συλλαλητηρίου ήταν να υπάρξουν νεκροί και τραυματίαι, κατά το ήμισυ αστυνομικοί, δεδομένου ότι απεφεύχθη τελικώς η επέμβασις του στρατού».⁴⁷²

Η κυβέρνηση της ΕΡΕ έσπευσε να εκφράσει δημόσια την κατανόησή της για τα αισθήματα αγανάκτησης του ελληνικού λαού, ώστε να μην αποξενωθεί απ' τις εξοργισμένες λαϊκές μάζες. Ο δρόμος μπροστά από τη βρετανική Πρεσβεία της Αθήνας μετονομάστηκε σε «Καραολή και Δημητρίου».⁴⁷³ Η κυβερνητική προπαγάνδα επιχείρησε, επίσης, με πομπώδη τρόπο να προβάλει την κρατική συνδρομή στην οργάνωση των διαδηλώσεων, προκειμένου να αποτινάξει από πάνω της το φορτίο για τα δολοφονικά επεισόδια που ακολούθησαν.⁴⁷⁴ Για άλλη μια φορά, αποδόθηκαν κατηγορίες έναντιον των «αναρχικών στοιχείων» που υποτίθεται ότι ευθύνονταν για τις βίαιες πράξεις και την ύπαρξη θυμάτων. Θα γίνει λόγος ακόμα και για χρήση πυροβόλων όπλων από διαδηλωτές, χωρίς όμως κάτι τέτοιο ποτέ να τεκμηριωθεί. Η κυβερνητική παράταξη επιχείρησε να συνδέσει τις βίαιες μορφές διαμαρτυρίας με ορισμένο πολιτικό περιεχόμενο. Η «ακρότητα» της βίας ως μέσου παρουσιαζόνταν έτσι να συνδέεται με την «πολιτική ακρότητα» της Αριστεράς. Ο υπουργός Εσωτερικών Μακρής δήλωσε στη Βουλή: «ευρέθησαν άτομα τινά τα οποία κατά σύμπτωσιν σατανικήν, βαρύνονται με δράσιν παρελθούσαν και με καταδίκας εις

⁴⁷² Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπασιτιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 82-83.

⁴⁷³ Κ. Γουντχάουζ, Καραμανλής, *Ο ανορθωτής της ελληνικής δημοκρατίας*, Αθήνα 1982, σ. 90.

⁴⁷⁴ Κατά τη διάρκεια της συζήτησης στη Βουλή για την πρόταση μομφής εναντίον της Κυβέρνησης, ο Υπουργός Εσωτερικών Δ. Μακρής δήλωσε «[...] Η Επιτροπή του Κυπριακού αγώνος, δια του Προέδρου αυτής Μακαριωτάτου Αρχιεπισκόπου, εξήτησεν άδειαν συγκροτήσεως συλλαλητηρίου εις Αθήνας, με την ελπίδα ότι αι εκδηλώσεις του λαού των Αθηνών ήτο δυνατόν να συντελέσουν έστω και κατά τι εις την καταβαλλόμενην προσπάθειαν προς διάσωσιν και σωτηρίαν των δύο αγωνιστών. Η ζητηθείσα άδεια εχορηγήθη ασυζητητί. [...] Όχι μόνον δε εδόθη η άδεια εις τον Μακαριώτατον Αρχιεπίσκοπον, αλλά πέραν τούτου δι' εμού ειδοποιήθησαν και αι άλλαχού τοπικάί αρχαί , προς τας οποίας διεβιβάσθη η ρητή εντολή όπως, οιαδήποτε αίτησις υποβαλλόμενη προς συγκρότησιν συλλαλητηρίου διά την εκδήλωσιν της αλληλεγγύης και της αγανακτήσεως του ελληνικού λαού, πρέπει να χορηγείται ασυζητητί (χειροκροτήματα). Μετά την άδειαν αυτήν, εχορηγήθησαν άλλα 4 άδεια ζητηθείσαι και συνεκροτήθησαν και εις υπόλοιπα τμήματα της χώρας 4 ακόμη συλλαλητήρια, προς τον σκοπόν αυτόν». Δ. Μακρής, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΙΖ'*, 21.5.1956.

ισόβια δεσμά, δια προδοτικήν δράσιν. Ωρισμένα εξ αυτών είχαν γεμάτα τα θυλάκιά των με σκληρά αντικείμενα. Επί κεφαλής των τμημάτων αυτών των στελεχών αυτών, των προωθουμένων διαδηλώσεων ετέθησαν πανώ με συνθήματα, άσχετα με την τραγωδία της στιγμής εκείνης και άσχετα με την τραγικήν τύχην, η οποία ανέμενεν ήδη τους ατυχείς ήρωας, Καραολήν και Δημητρίου». ⁴⁷⁵ Σύμφωνα με την οπτική του υπουργού της ΕΡΕ, κάθε απόπειρα η διαμαρτυρία για το Κυπριακό να αποκτήσει ευρύτερο πολιτικό χαρακτήρα και αιτήματα συνιστούσε «ανατρεπτική δράση». Συνελήφθησαν και πάλι 25 «αδειούχοι εξόριστοι» οι οποίοι και στάλθηκαν στην εξορία. ⁴⁷⁶

Η ΕΔΑ συνέδεσε, μέσω της *Αυγής*, τους απαγχονισμούς στην Κύπρο με την καταστολή και το θάνατο των διαδηλωτών στην Ελλάδα. Επιπλέον, απέδωσε τα τραγικά γεγονότα σε οργανωμένο κυβερνητικό σχέδιο: «Η κυβέρνηση που είναι υπεύθυνη και για την εκτέλεσιν των δύο ηρωικών Κυπρίων πατριωτών, απεδείχθη ότι οργάνωσε “εν ψυχρώ” και για καταφανείς σκοπούς κατατρομοκρατήσεως του λαού την δολοφονία των διαδηλωτών των Αθηνών. Συγκεκριμένα επικρατεί η γνώμη ότι η κυβέρνηση εχρησιμοποίησε το συλλαλητήριο, το οποίο επέτρεψε ως ενέδρα για να το βάνη με αίμα και να δημιουργήση ατμόσφαιρα τρομοκρατίας, ελπίζοντας έτσι να θέση οριστικά τέρμα στις εκδηλώσεις του λαού υπέρ της Κύπρου». Η άποψη ότι τα αιματηρά γεγονότα ήταν μέρος ενός προδιαγεγραμμένου σχεδίου «δολοφονίας αόπλων και ειρηνικών διαδηλωτών», αναπτύχθηκε στην εφημερίδα με συγκεκριμένα επιχειρήματα. Μεταξύ άλλων: «Οι πυροβολισμοί των αστυνομικών εναντίον αόπλων διαδηλωτών δεν μπορεί σε καμμιά περίπτωσιν να οφείλονται σε έλλειψιν ψυχραιμίας ορισμένων οργάνων. Υπήρξε εντολή από την κυβέρνησιν. Και αυτό αποδεικνύεται από το γεγονός ότι δεν έπεσαν πυροβολισμοί σε ένα μόνο σημείο αλλά σε πολλά, ακόμα και στην οδό Διδότου όπου δεν έγιναν σοβαρές συγκρούσεις αστυνομίας-διαδηλωτών και όπου, όπως καταγγέλεται, εξετελέσθη “εν ψυχρώ” από αστυνομικό ο νεαρός πατριώτης Κωνσταντόπουλος[...]. Οι ισχυρισμοί της κυβερνήσεως ότι ερρίφθησαν δήθεν πυροβολισμοί από ιδιώτας μόνο αγανάκτησιν για τον κυνισμό της ενόχου κυβερνήσεως μπορούν να προκαλέσουν. Αν πραγματικά υπήρχαν ένοπλοι μέσα στους διαδηλωτάς και αν πραγματικά εθεάθησαν τουλάχιστον επτά με περιστροφή, όπως χωρίς ντροπή ισχυρίζεται η κυβέρνηση, γιατί δεν συνελήφθη ούτε

⁴⁷⁵ Στο ίδιο.

⁴⁷⁶ *Αυγή*, 11.5.1956· Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ', ό.π., σ. 121-122.

ένας απ' αυτούς;»⁴⁷⁷ Ο Γ. Καρτάλης υποστήριξε: «λέγεται ότι υπήρξεν διαταγή προς τους αστυφύλακας ότι μόνον επί των πτωμάτων των πρέπει να πατήσουν οι διαδηλωταί δια να περάσουν μετά την οδόν Κοραή».⁴⁷⁸

Τριανταπέντε βουλευτές όλων των κομμάτων της αντιπολίτευσης κατέθεσαν στη Βουλή πρόταση μομφής -για την εκτέλεση των Καραολή και Δημητρίου, για τα αιματηρά γεγονότα στην Αθήνα και για τους γενικότερους χειρισμούς στο Κυπριακό. Έγιναν, επιπλέον, κρούσεις στο βασιλιά για παύση της Κυβέρνησης. Σε αυτό το πλαίσιο και η ΕΔΑ, από την πλευρά της, ζήτησε με υπόμνημά της προς τον βασιλιά Παύλο την άμεση απομάκρυνση της κυβέρνησης της ΕΡΕ. Σε αυτό αναφερόταν ότι η Κυβέρνηση είχε αποτύχει παταγωδώς να εκμεταλλευτεί διπλωματικά τους αγώνες των Ελληνοκυπρίων και τονίζοταν ότι η επίσημη ελληνική πολιτική αντί να εναρμονιστεί με το διεθνές αντιαποικιακό κλίμα είχε συνταχθεί άνευ όρων με τις αποικιοκρατικές δυνάμεις. Επιπρόσθετα, απέκρουε την υποστήριξη των Ανατολικών χωρών και πίεζε την κυπριακή ηγεσία να συνθηκολογήσει. Στο υπόμνημα γινόταν, επίσης, λόγος για την καταστολή του κινήματος υπέρ της Ένωσης, καταλήγοντας στη διαπίστωση πως η Κυβέρνηση είχε πλέον καταστεί συντελεστής πολιτικής ανωμαλίας, στηριζόμενη σε παρακρατικές φιλοδικτατορικές οργανώσεις και στις μυστικές υπηρεσίες. Με βάση τα παραπάνω, η ΕΔΑ διέβλεπε τον κίνδυνο εκτροπής και ζητούσε το σχηματισμό νέας Κυβέρνησης -την οποία η ΕΔΑ θα στήριζε- από κόμματα και βουλευτές που θα διαμόρφωναν μια κοινή εθνική πολιτική, με άξονα την αυτοδιάθεση της Κύπρου και τη διασφάλιση του ομαλού δημοκρατικού βίου της χώρας.⁴⁷⁹ Στη Βουλή, ο Β. Ευφραιμίδης τόνισε σε ομιλία του ότι η Κυβέρνηση «απαγόρευσε επίσης και τα συλλαλητήρια του ελληνικού λαού και όταν τα επέτρεψε τα μετέτρεψεν εις σφαγεία[...] με την τακτική αυτή ασφαλώς η Κυβέρνησις προσφέρει επιχειρήματα στην αγγλική προπαγάνδα η οποία ισχυρίζεται ότι η Κυπριακή υπόθεσις υποκινείται από τρομοκράτας και φανατισμένους ιερωμένους».⁴⁸⁰

Δραματικές ήταν οι εικόνες που μετέφερε η *Αυγή* για τους απαγχονισμούς στην Κύπρο και τους νεκρούς των διαδηλώσεων στην Αθήνα: «Μάτωσε η ψυχή του Έθνους από την αιματηρή τραγωδία στην κυπριακή και την ελληνική

⁴⁷⁷ *Αυγή*, 11.5.1956.

⁴⁷⁸ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.100, «Κυπριακών», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁴⁷⁹ *Αυγή*, 20.5.1956· Ι. Πασαλίδης, *Πρακτικά Βουλής*, 23.5.1956.

⁴⁸⁰ Β. Ευφραιμίδης, *Πρακτικά Βουλής*, *Συνεδρίασις Κ'*, 24.5.1956.

πρωτεύουσα».⁴⁸¹ Στους νεκρούς αποδιδόταν ο τίτλος του ήρωα. Η δράση του «δήμιου» Χάρντινγκ παραλληλιζόταν με τη δράση της κυβέρνησης Καραμανλή. Και οι δύο είχαν εγκληματίσει υπό το πρόσχημα της αντιμετώπισης «αναρχικών και τρομοκρατικών στοιχείων», ενώ οι σκοποί τους περιγράφονταν ως ταυτόσημοι: μέσα από την κατατρομοκράτηση να καλλιεργηθεί στο λαό το αίσθημα του φόβου σε τέτοιο βαθμό που να σταματήσει τον αγώνα για την Ένωση, προκειμένου να ανοίξει ο δρόμος για μια «προδοτική συνθηκολόγηση». Τους φόνους στην Ελλάδα και την Κύπρο ακολούθησε πραγματική έκρηξη αντιδράσεων και ανακοινώσεων από πολιτικούς φορείς. Κοινή ανακοίνωση των νεολαίων της ΕΔΑ, των Φιλελευθέρων, του Κόμματος Αγροτικών Εργαζομένων, του ΔΚΕΛ, του Ριζοσπαστικού Κόμματος, της ΕΠΕΚ και των Προοδευτικών στιγματίζε τον Χάρντινγκ και τον Καραμανλή.⁴⁸² Ανακοινώσεις εκδόθηκαν, επίσης, από ένα ευρύτατο φάσμα οργανώσεων και κοινωνικών φορέων, την ΠΕΑΚ, διάφορα δημοτικά συμβούλια, πολιτικές κρατούμενες, φοιτητικούς συλλόγους, τη Διδασκαλική Ομοσπονδία κ.ά., ενώ οι σημαίες αναρτήθηκαν στη χώρα μεσίστιες και οι καμπάνες χτυπούσαν πένθιμα.⁴⁸³ Ο *Ριζοσπάστης* ενέτασσε τα γεγονότα της 9^{ης} Μαΐου σε ένα ευρύτερο σχέδιο αντιμετώπισης του αντιστεκόμενου λαού και έκανε λόγο για μια γνωστή μέθοδο «που χρησιμοποιήθηκε από το φασισμό. Έτσι σήμερα και στη χώρα μας ξαναζούν οι φασιστικές μέθοδες από το θιασώτη της δυναμικής πολιτικής Καραμανλή. Μπροστά στην αντίδραση του Λαού απέναντι στην προδοσία του αποφασίζει να ξεμπλέξει μια για πάντα μαζί του».⁴⁸⁴ Με αφορμή τα γεγονότα στην Κύπρο, πραγματοποιήθηκε στη Βουλή η ανάγνωση ανακοινώσεων διαμαρτυρίας που είχαν εκδοθεί από εργατικά κέντρα, συλλόγους, δημοτικά συμβούλια κ.λπ., αποτυπώνοντας με παραστατικό τρόπο την «ομοθυμία» των συναισθημάτων του κοινοβουλευτικού πολιτικού κόσμου και του ελληνικού λαού σε σχέση με το ζήτημα.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ *Αυγή*, 11.5.1956.

⁴⁸² Η ΕΔΑ υπολόγιζε σταθερά στο Κυπριακό ως όχημα για το σχηματισμό ευρύτερης συσπείρωσης της αντιπολίτευσης και δημιουργίας του «Πατριωτικού μετώπου». Το Νοέμβριο του 1956 ο Ι. Πασσαλίδης ενημέρωσε τον επιτετραμμένο της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα ότι, με αφορμή το ζήτημα, θα προέκυπταν έντονες αντιπαραθέσεις στη Βουλή. Η εκτίμηση που έκανε ήταν ότι θα δημιουργούνταν ταύτιση όλων των κομμάτων της αντιπολίτευσης ενάντια στην Κυβέρνηση και τις υποχωρήσεις της έναντι των ΗΠΑ και της Βρετανίας. Στο Κόντης κ.ά., *ό.π.*, σ. 97.

⁴⁸³ *Αυγή*, 11.5.1956.

⁴⁸⁴ *Ριζοσπάστης*, Μάιος 1956.

⁴⁸⁵ *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις ΙΣ'*, 18 Μαΐου 1956.

Το διάχυτο αυτό κλίμα στην ελληνική κοινωνία τροφοδοτούσε μέσω του Κυπριακού τις αντιδυτικές τάσεις, ακόμα σε χώρους ή άτομα που δεν στρέφονταν εκ προοιμίου ή εκ πεποιθήσεως ενάντια στη Δύση. Ο Ιωάννης Δραγούνης, τόνιζε στο βιβλίο του, αποτυπώνοντας την ατμόσφαιρα αυτή: «Ένα ζήτημα εσχάτης καταδρομής εναντίον του Έθνους εδημιούργησε κατάστασιν δραματικήν εις τας σχέσεις μας προς την πολιτικήν εξουσίαν λαών έναντι των οποίων δεν τρέφομεν κανένα μίσος. Η κατάστασις εκτάκτου ανάγκης δια τον ελληνισμόν απαιτεί παρ' όλων την εκτέλεσιν του καθήκοντος εις το ακέραιον. Θα ήτο πράξις προδοτική η ολιγωρία έναντι του αγώνος απελευθερώσεως του κυπριακού λαού η στάσις συγκαλύψεως των συμμαχικών έναντι της Ελλάδος ευθυνών. Κατηγορώ τους Συμμάχους!...».⁴⁸⁶ Σε μία συμβολικού περιεχομένου κίνηση, οι μητέρες των πολιτικών κρατουμένων και των εξορίστων απέστειλαν επιστολή στις μητέρες των απαγχονισθέντων Καραολή και Δημητρίου, στην οποία συνέκριναν τον αγώνα των παιδιών τους για ειρήνη και πρόοδο της Ελλάδας με τον αγώνα των εκτελεσθέντων στην Κύπρο, και αναφέρονταν στον κοινό πόνο που ένιωθαν για τα παιδιά τους.⁴⁸⁷

Σε κάθε περίπτωση όμως, το στοιχείο της βίας ήταν παρόν στο κίνημα για την Ένωση. Η μαχητικότητα και η μαζικότητα του κινήματος συμπαράστασης στον κυπριακό αγώνα ήταν στοιχεία που δημιουργούσαν προβλήματα στις δυνάμεις εξουσίας, από τη στιγμή που κινητοποιούνταν ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις και λάμβαναν χώρα εκδηλώσεις οι οποίες αποκτούσαν συγκρουσιακά χαρακτηριστικά. Εκτός από μαζικό, οι κινητοποιήσεις αυτές είχαν συχνά και βίαιο χαρακτήρα, εμπεριέχοντας το στοιχείο του ξεσπάσματος απέναντι στην κρατική καταπίεση και καταστολή. Σε πολλές περιπτώσεις οι διαδηλώσεις, κυρίως μαθητών και φοιτητών, ξεπερνούσαν τα προσυμφωνημένα πλαίσια των «εθνικοφρόνων» ηγετών του κινήματος και δημιουργούσαν ανησυχίες στο καθεστώς. Η υπέρβαση στην πράξη από τις δυνάμεις του κινήματος του νόμιμου και αποδεκτού από τις Αρχές αίτηματος της

⁴⁸⁶ Ι. Δραγούνης, *Κατηγορώ τους Συμμάχους! Η ιερή υπόθεση της Κύπρου, η συμμαχία του ΝΑΤΟ και η Ελλάς (Διακήρυξις εθνικής ανεξαρτησίας)*, Αθήνα 1956, σ. 10-11.

⁴⁸⁷ *Αυγή*, 15.5.1956. Η Γυναικεία Επιτροπή δια την Κύπρον, επίσημην: «Μπροστά σ' αυτήν την τραγωδία του Κυπριακού Λαού, μπροστά στην πυρκαϊά που έχει ανάψει, που δημιουργεί διαρκώς θύματα και απειλεί την ίδια την ειρήνη στην επικίνδυνη αυτή γωνιά της γης, ημεείς οι Ελληνίδες δεν μπορούμε να μείνωμεν απαθείς. Σαν γυναίκες, σαν μητέρες, σαν αδελφές πονούμε δια τους νέους που σκοτώνονται κι από τα δύο στρατόπεδα. Γιατί όλοι έχουν μητέρες και αδελφια κι έχουν όλο το δικαίωμα να ζήσουν, αντί να θυσιάζονται σε μίαν άδικη σύρραξη που προκαλεί η αδιαφορία των άγγλων αποικιστών». Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 2, «Προς τας Ελληνίδας», ΑΣΚΙ.

Ένωσης, οδηγούσε σε εκδηλώσεις αντιιμπεριαλιστικού περιεχομένου και βίαιων μορφών δράσης.

Οι βίαιες αυτές διαμαρτυρίες για το Κυπριακό συνιστούσαν ανορθογραφία σε σχέση με το γενικότερο κοινωνικό κλίμα της Ελλάδας του '50. Οι υπόλοιπες κινητοποιήσεις της περιόδου αυτής, είτε εργατικές είτε στο χώρο της εκπαίδευσης, είχαν χαρακτήρα μη συγκρουσιακό. Η πρώτη εκτός Κυπριακού αναταραχή, που συνοδεύτηκε από συγκρούσεις εργατών με την αστυνομία, ήταν ο εορτασμός της Πρωτομαγιάς του 1960 στην Αθήνα.⁴⁸⁸ Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την ιδιαίτερη επίδραση του Κυπριακού στον πληθυσμό και ειδικά στη νεολαία, καθώς η βία επιστρατευόταν από τμήματα των διαδηλωτών ως μορφή αγώνα, ενώ αντίστοιχα βίαιες κινητοποιήσεις δεν εκδηλώνονταν για κανένα άλλο ζήτημα. Η δυναμική της επίδρασης του κινήματος για την Ένωση προκαλούσε, έτσι, ασύμβατες με την «κανονική» ροή των πραγμάτων στάσεις και συμπεριφορές που όμως νομιμοποιούνταν ηθικά από την «ιερότητα» του «εθνικού» σκοπού. Η συμμετοχή μελών της ΕΔΑ στις διεργασίες αυτές αξιολογούνταν και αντιμετωπιζόταν από τους μηχανισμούς του κράτους με ανησυχία, ως κινήσεις επικίνδυνες για την αποσταθεροποίηση της πολιτικής τάξης στο εσωτερικό της χώρας και του νατοϊκού πλαισίου ευρύτερα. Χαρακτηριστική είναι η επιχειρηματολογία για την απαγόρευση διαδήλωσης τον Μάρτιο του 1956. Στην ανακοίνωση της αστυνομίας αναφερόταν ότι «είχεν οργανώσει αιματηράν εξέγερσιν ο παράνομος μηχανισμός του ΚΚΕ και της ΕΔΑ. Κομμουνισταί ωπλισμένοι με κάθε είδους επιθετικά μέσα, ως σίδηρα, ξύλα, λίθους, φιάλας πλήρεις βενζίνης, θα επιτίθεντο εναντίον πρεσβειών και άλλων καταστημάτων ξένων δυνάμεων και γενικότερον θα επεδίωκον την ανατροπήν της καθεστηκυίας τάξεως».⁴⁸⁹

Αντίθετα, για τον *Ριζοσπάστη* η προσπάθεια αυτή συσχέτισης των μαζικών λαϊκών εκδηλώσεων με ανατρεπτικές προθέσεις γινόταν ιδιοτελώς προκειμένου να καταπνιγεί βίαια κάθε φωνή διαμαρτυρίας, δημιουργώντας παράλληλα το υπόβαθρο μέσα από τη «διατήρηση του στρατοκρατικού και χαφιεδικού μηχανισμού και τη δημιουργία του κατάλληλου κλίματος για πιθανές εξωκοινοβουλευτικές λύσεις».⁴⁹⁰ Στους σχεδιασμούς αυτούς, μάλιστα, η παράνομη εκείνη την εποχή εφημερίδα του

⁴⁸⁸ I. Stefanidis, *Pressure groups and greek foreign policy*, ό.π., σ. 27· Κατηφόρης, ό.π., σ. 146· Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 532.

⁴⁸⁹ *Βήμα*, 12.3.1956.

⁴⁹⁰ *Ριζοσπάστης*, Μάιος 1956.

ΚΚΕ, ενέτασσε και τον Αρχιεπίσκοπο: «[Η Κυβέρνηση] μαζί με τον αρχιδοσίλογο Σπυρίδωνα, αυτόν που επίσημα παρέδωσε την Ελλάδα στους Γερμανούς οργάνωσαν την προβοκάτσια ότι ο λαός στο συλλαλητήριο διαμαρτυρίας ετοίμαζε σφαγές, για ν' αποκλείσουν έτσι και μια διαμαρτυρία. Οι πουλημένοι αποκαλούν το λαό που, αγανακτισμένος εκδήλωσε στις διαδηλώσεις τα αισθήματά του κατά των Άγγλων αποικιστών, ταραχοποιό και όργανο ξένων συμφερόντων».⁴⁹¹ «Συνεργάτη των γερμανοϊταλών και τωρινό όργανο των αμερικανών» αποκαλούσε τον Σπυρίδωνα και ο *Νέος Κόσμος*.⁴⁹² Η εφημερίδα *Εστία*, από τη δική της πλευρά, κατηγορούσε την Κυβέρνηση ότι με τη στάση της έναντι των διαδηλώσεων, αλλά και του Κυπριακού γενικότερα, πυροδοτούσε την ένταση και ουσιαστικά ενίσχυε την Αριστερά: «Η Κυβέρνησις Καραμανλή επροκάλεσε, δια της αλλοπροσάλλου στάσεώς της, τοιαύτην σύγχυσιν και τοιούτον παραλογισμόν, ώστε ο μεν λαός να ευρίσκη ως μόνην ικανοποίησιν το σπάσιμο των τραμ και των λεωφορείων του, η δε Κυβέρνησις να οργανώνη η ίδια συλλαλητήρια -εναντίον ίσως του... εαυτού της και της παταγωδώς αποτυχούσης πολιτικής της -δια να τα ματαιώνη κατόπιν, φοβούμενη την σκιάν της και συκοφαντούσα ως... κομμουνιστάς εκείνους ακριβώς που είχε συγκαλέσει.[...] Από της στιγμής, που ήρχισε να προδίδεται η Αυτοδιάθεσις υπό των υπευθύνων, οι αριστεροί έσπευσαν δια της εφημερίδας των να εμφανισθούν και αυτοί ως... σπουδαίοι τάχα πατριώται, κραδαίνοντας την σημαίαν, την οποίαν η ένοχος Κυβέρνησις απέρριψε».⁴⁹³

Οι τραυματισμοί και οι νεκροί της 9^{ης} Μαΐου είχαν ως αποτέλεσμα οι λαϊκές αντιδράσεις να μην είναι εξίσου ισχυρές στις επόμενες περιπτώσεις απαγχονισμών. Η καταστολή του κινήματος για την Κύπρο είχε αρχίσει να αποφέρει καρπούς: η λαϊκή ορμή ανακόπηκε, όπως και η τόσο μαζική παρουσία νέων στις διαδηλώσεις.⁴⁹⁴ Η Αριστερά, από την πλευρά της, τηρώντας στάση «υπεύθυνης εθνικής δύναμης», και παρά τις διακηρύξεις της ενάντια στις απαγορεύσεις των διαδηλώσεων και την κρατική βία, δεν επιχείρησε να εντείνει το κλίμα ώστε να κορυφωθούν οι κινητοποιήσεις στο επίπεδο του δρόμου. Όπως σημειώνει η Νένη Πανουργιά, ο νομικός στραγγαλισμός της Αριστεράς και των Αριστερών οδήγησε τον πολιτικό αυτό χώρο στο να υιοθετήσει την ίδια έννοια της «νομιμότητας» σαν τρόπο

⁴⁹¹ Ριζοσπάστης, Μάρτιος 1956.

⁴⁹² Λ. Σταθάς, Λ. Στριγγός, «Από το βούρκο της εθνοπροδοσίας στο δρόμο της εθνικής προκοπής», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1954, σ. 18.

⁴⁹³ *Εστία*, 29.3.1956.

⁴⁹⁴ Σ. Στεφάνου, *ό.π.*, σ. 335.

αμφισβήτησης των πρακτικών του κράτους και να χρησιμοποιήσει το νόμο σαν τρόπο αντίστασης.⁴⁹⁵ Η Αριστερά στην Ελλάδα επέλεξε, προκειμένου να εξασφαλίσει την ύπαρξή της, να αποδεχτεί τους όρους του νικητή αντιπάλου της, επιδιώκοντας, ακριβώς λόγω της ύπαρξης του παρασυντάγματος, να χρησιμοποιήσει το Σύνταγμα του 1952 ως ένα πλαίσιο προστασίας.⁴⁹⁶ Την ίδια ώρα, η ΕΔΑ συνέχιζε να επικρίνει την Κυβέρνηση ότι, στην πραγματικότητα, ήταν δική της ευθύνη να ξεσηκώσει το λαό σε μεγάλες διαμαρτυρίες ως απάντηση στους απαγχονισμούς, καθώς, επίσης, και ότι όφειλε να διακόψει άμεσα τις διπλωματικές σχέσεις με τη Μ. Βρετανία.⁴⁹⁷

Όταν στις 8 Αυγούστου του 1956 απαγχονίστηκαν στην Κύπρο ο Χαρίλαος Μιχαήλ, ο Ιάκωβος Πατάτσος και ο Ανδρέας Ζάκος, στην Ελλάδα δεν πραγματοποιήθηκαν εκδηλώσεις λαϊκής διαμαρτυρίας,⁴⁹⁸ παρά τη θέση της ΕΔΑ ότι «εγκαταλελειμμένοι από την ελληνική κυβέρνηση οι τρεις μελλοθάνατοι ήρωες, μοναδική ελπίδα σωτηρίας έχουν την κινητοποίηση του ελληνικού λαού».⁴⁹⁹ Κατά την εκτέλεση των επόμενων θανατικών ποινών, στις 20 Σεπτεμβρίου του 1956, η Κυβέρνηση έλαβε μεγάλης έκτασης μέτρα για να αποτρέψει το ενδεχόμενο διαδηλώσεων, καθώς είχε πια την προηγούμενη εμπειρία ώστε να προβλέψει έγκαιρα την εκδήλωση μη ελεγχόμενων αντιδράσεων. Οι κοινωνικές διαμαρτυρίες περιορίστηκαν, και σε αυτή την περίπτωση, στην έκδοση ψηφισμάτων διαμαρτυρίας.

Τον Οκτώβριο του 1956 η Ελληνική Επιτροπή δια την Διεθνή Ύφεσιν και την Ειρήνην κυκλοφόρησε «έκκλησιν προς τα κυβερνήσεις των χωρών-μελών του ΟΗΕ». Η ΕΕΔΥΕ «προήλθεν εις την απόφασιν να λάβη την πρωτοβουλία της αποστολής εις τας κυβερνήσεις των κρατών-μελών του ΟΗΕ εκκλήσεως υπέρ της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου, διερμηνευούσης, πέραν των επισήμων ενεργειών της Ελληνικής Κυβερνήσεως, την απόλυτον εμμονήν των παραγόντων της Ελληνικής ζωής και ολοκλήρου του Λαού μας εις το αίτημα της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου καθώς και την συμπαράστασίν των εις τον υπέροχον αγώνα των Κυπρίων πατριωτών». Το κείμενο αυτό έλαβε εκείνη την εποχή ευρύτατη διάδοση και υπεγράφη από έναν εντυπωσιακό αριθμό προσωπικοτήτων από όλο το κοινωνικό φάσμα, την επιστήμη,

⁴⁹⁵ Ν. Panourgia, *ό.π.*, σ. 8.

⁴⁹⁶ Χ. Κουρουνδής, «Η ΕΔΑ και το Σύνταγμα στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά συνεδρίου), σ. 208-209· Β. Μεσθανέως, *ό.π.*, σ. 271.

⁴⁹⁷ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΑΕ'*, 19.9.1956· *Αυγή*, 21.9.1956.

⁴⁹⁸ Λιναρδάτος, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 141, 150.

⁴⁹⁹ Καταγγελία της ΕΔΑ στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56, Αθήνα, Νοέμβριος 1956*, σ. 7.

τον αθλητισμό, τις τέχνες, βουλευτές και παράγοντες της οικονομικής ζωής, καθιστώντας εμφανή τον ευρύ διαταξικό χαρακτήρα των διατυπωμένων αιτημάτων. Επίσης, υπεγράφη από μεγάλο αριθμό συνδικαλιστικών οργανώσεων, σωματείων, συλλόγων, ενώσεων κ.λπ.⁵⁰⁰

Χαρακτηριστικό, πάντως, της αλλαγής του κλίματος είναι το ότι ενώ η κοινή ανακοίνωση των πολιτικών νεολαιών της αντιπολίτευσης μετά το θάνατο του Καραολή και του Δημητρίου ήταν σκληρή και επικριτική για την Κυβέρνηση, σε νέα ανακοίνωσή τους προς τον πρόεδρο της Κυβέρνησης, τον πρόεδρο της Βουλής, τους αρχηγούς των κομμάτων και τους βουλευτές, για την αποτροπή της εκτέλεσης των Ζάκου, Μιχαήλ και Πατάτσου, οι νεολαίες σημείωναν ότι «επιθυμούμεν να σας διαβεβαιώσωμεν ότι η ελληνική Νεολαία ευρίσκεται εις το πλευρό σας, εις κάθε προσπάθειάν Σας τείνουσαν εις την άμεσον αυτοδιάθεσιν και την απελευθέρωσιν του κυπριακού λαού».⁵⁰¹ Κοινή ανακοίνωση εξέδωσαν επίσης οι πολιτικές νεολαίες της αντιπολίτευσης με αφορμή τα μέτρα ελέγχου του ελληνοκυπριακού πληθυσμού στο πλαίσιο αντιμετώπισης της ΕΟΚΑ, στην οποία και πάλι ο κυβερνήτης Χάρντιγκ χαρακτηριζόταν «δήμιος».⁵⁰² Στις κοινές αυτές ανακοινώσεις των νεολαιών το ΚΚΕ διέκρινε, ήδη από το 1955, μία «σοβαρή εκδήλωση της θέλησης της νεολαίας για ενότητα στον εθνικό αγώνα».⁵⁰³ Η έκδοση ψηφισμάτων διαμαρτυρίας συνεχίστηκε ως πρακτική κάθε φορά που σημειώνονταν εκτελέσεις στην Κύπρο, με πρωτοβουλία φορέων από ένα ευρύτατο κοινωνικό φάσμα, όπως εμπορικά επιμελητήρια, πολιτικοί κρατούμενοι, σύλλογοι γονέων κ.ά. Αντίστοιχες ανακοινώσεις εκδόθηκαν και μετά

⁵⁰⁰ Ας αναφερθούν, ενδεικτικά, το πλήθος των Εμπορικών και Βιομηχανικών Επιμελητηρίων σε ολόκληρη τη χώρα, η Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών, ο Πανελλήνιος Μουσικός Σύλλογος, η Ορθόδοξος Χριστιανική Ένωσις των Κορασίων, ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Τυφλών, ο Σύνδεσμος Βαρέως Αναπήρων, Φαρμακευτικοί Σύλλογοι, η Ένωσις Καταστηματαρχών Υποδηματοποιών Αθηνών, ο Σύνδεσμος Κονιαστών Πειραιώς, η Ένωσις Ποντίων Νικαίας-Κορυδαλλού, ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος των Βιομηχάνων Καλτσών, ο Πεζοπορικός Όμιλος Αθηνών, η Αθλητική Ένωσις Κωνσταντινουπόλεως, ο Πανιώνιος Γυμναστικός Σύλλογος, ο Σύλλογος Βοηθών Εκτελωνιστών, η Ομοσπονδία Εκδρομικών Σωματείων Ελλάδος, ο Οργανισμός Εκδόσεων Σχολικών Βιβλίων, ο Πεζοπορικός Όμιλος Αθηνών, ο σύλλογος “Οι φίλοι του Πανάγιου Τάφου”, ο Συνεταιρισμός Ξυλεμπόρων Πειραιώς, το Σωματείο Ξυλουργών Πειραιώς, ο Σύλλογος Εμποροϋπαλλήλων Πειραιώς, ο Σύλλογος Συνταξιούχων Εθνικής τραπέζης της Ελλάδος, ο Συνεταιρισμός Εργολάβων Φορτοεκφορτώσεων Λιμένος Πειραιώς, ο Αλληλασφαλιστικός Συνεταιρισμός Πλοιοκτητών Πειραιώς και Νήσων, η Πανελλήνιος Ένωσις Εφημεριδοπωλών, ο Αττικός Όμιλος Αντισφαιρίσεως, διάφοροι Δικηγορικοί Σύλλογοι, ο Οικοδομικός σύνδεσμος Θυμάτων Κατοχής και Στασιαστικού Κινήματος Δεκεμβρίου 1944 “Η Καλλιθέα Πεντέλης”, ο Σύνδεσμος Αυτοκινήτων ΤΑΞΙ Πειραιώς, ο Συνεταιρισμός Κατασκευαστών Υποκαμίσων Αθηνών και Πειραιώς. Στο Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 1α, «ΕΕΔΥΕ, Έκκλησις προς τας κυβερνήσεις των κρατών-μελών του ΟΗΕ», Οκτώβριος 1956, ΑΣΚΙ.

⁵⁰¹ *Αυγή*, 8.8.1956.

⁵⁰² *Αυγή*, 4.10.1956.

⁵⁰³ Α. Βογιάζος, «Η νεολαία στον αγώνα για την αλλαγή», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1956, σ. 33.

τον απαγχονισμό, στις 21.9.1956, των Σ. Μαυρομάτη, Μ. Κουτσόφτα και Α. Παναγίδη. Το ΚΚΕ στιγματίζε για άλλη μια φορά τα αυταρχικά μέτρα της Κυβέρνησης, που απαγόρευε ακόμα και το σχηματισμό από φοιτητές πένθιμης πομπής στους δρόμους της Αθήνας ή την κατάθεση στεφανιού στη μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Παρά τη διαπίστωση του *Νέου Κόσμου* ότι ο ελληνικός λαός συνέχιζε να εκδηλώνει την αγανάκτησή του για τους απαγχονισμούς στην Κύπρο,⁵⁰⁴ οι μορφές που οι εκδηλώσεις αυτές λάμβαναν απείχαν πολύ από τις μεγάλες και επιβλητικές κινητοποιήσεις του προηγούμενου διαστήματος.

Εμφανής γινόταν η διαταξική προσέγγιση του κινήματος της Ένωσης και της «ενοποίησης» όλων, ανεξαρτήτως κοινωνικών ή ταξικών προσδιορισμών, στην από κοινού έκδοση ψηφισμάτων για την Κύπρο των εργαζομένων μαζί με τους εργοδότες τους.⁵⁰⁵ Η αποκλειστικά «εθνική» ενατένιση του ζητήματος με σκοπό το σχηματισμό ενός πατριωτικού μετώπου διατυπωνόταν ρητά και από το ΚΚΕ, στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τις Επιτροπές Κυπριακού Αγώνα: «Στην τελευταία περίοδο με την ανάπτυξη της πατριωτικής πάλης συγκροτήθηκαν στην Αθήνα και τον Πειραιά, σε πολλές συνοικίες των πόλεων αυτών, καθώς και σε επαρχίες, τοπικές επιτροπές κυπριακού αγώνα.[...] Οι επιτροπές αυτές χαρακτηρίζουν το πέρασμα της πατριωτικής δράσης σε ανώτερη, πιο οργανωμένη μορφή. Είναι χαρακτηριστική η σύνθεση των επιτροπών αυτών. Αν πάρουμε για παράδειγμα τις επιτροπές αυτοδιάθεσης Κύπρου της Καλογρέζας και Νέας Ιωνίας θα δούμε πως εκεί βρίσκονται οι βιομήχανοι Σιδηρόπουλος και Κοροσίδης, ο Κώστας Μακρής, γραμματέας λατόμων και ασβεστοποιών Αθηνών-περιχώρων και ο Κώστας Τοσιδάκης, γραμματέας επιτροπής οικοδόμων της Νέας Ιωνίας. Βρίσκονται απόστρατοι αξιωματικοί, επαγγελματίες, τέως δημοτικοί υπάλληλοι, επιστήμονες, συνταξιούχοι κ.λπ. Τα πλαίσια των επιτροπών αυτών είναι τα πιο ευρύτερα πλαίσια της πατριωτικής πάλης, περιλαμβάνουν από εργάτες μέχρι βιομηχάνους.[...] Στην ουσία είναι επιτροπές του πατριωτικού μετώπου, νόμιμες επιτροπές με την πιο πλατιά σύνθεση και επιρροή μέσα στο λαό. Οι επιτροπές αυτές μπορούν να γίνουν κυψέλη της πατριωτικής δράσης, όχι μόνο στενά πάνω στο κυπριακό ζήτημα, αλλά πάνω σ' όλο το εθνικό μας πρόβλημα».⁵⁰⁶ Στο ίδιο άρθρο του *Νέου Κόσμου*, ο Σ. Κασσιμάτης

⁵⁰⁴ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 10, Οκτώβριος 1956, σ. 82.

⁵⁰⁵ *Αυγή*, 29.9.1956.

⁵⁰⁶ Σ. Κασσιμάτης, «Το πατριωτικό μέτωπο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 125-126. Στην ηγεσία των Επιτροπών Κυπριακού Αγώνα βρισκόταν ο κατά τόπους μητροπολίτης. Στη σύνθεσή

έφτανε στο σημείο να συγκρίνει τη συστράτευση των εργαζομένων με τμήματα της αστικής τάξης στο κίνημα για την Ένωση με τον ενιαίο χαρακτήρα της Εθνικής Αντίστασης κατά την περίοδο της Κατοχής, υπό το πρίσμα της αφήγησης ενός διαρκώς αγωνιζόμενου και αντιστεκόμενου έθνους. Επρόκειτο για την «επινόηση» μιάς συνέχειας, για την απόκριση σε μία νέα κατάσταση μέσω της παραπομπής σε μία παλιότερη.⁵⁰⁷ Έτσι, οι νέοι αγώνες για την Ένωση προβάλλονταν να φέρουν μέσα τους το στοιχείο της «υποχρεωτικής επανάληψης» ενός διαχρονικά αγωνιστικού πνεύματος του ελληνικού λαού, ο οποίος μπορούσε σε κάθε κρίσιμη στιγμή να κινητοποιείται και να δίνει ενωμένος τη μάχη. Το αίτημα της Ένωσης γινόταν, με βάση την αντίληψη αυτή, τμήμα και συνέχεια όλων των εδαφικών επεκτάσεων του εθνικού παρελθόντος.⁵⁰⁸

Η τοποθέτηση αυτή συνέτεινε στη διαμόρφωση των φρονημάτων του εργατικού πληθυσμού στη βάση του εθνικού προσδιορισμού και στην εγχάραξη μιας εθνικιστικής ιδεολογίας, στην καρδιά της οποίας βρισκόταν το Κυπριακό. Προκρινόταν μια ιεράρχηση του πατριωτικού αγώνα ως σημαντικότερου από την ταξική πάλη, από τη στιγμή που στόχος δεν ήταν πλέον η κοινωνική αλλαγή, αλλά η αποδυνάμωση του Δυτικού στρατοπέδου. Με αυτόν τον τρόπο, απονευρώνονταν οι κοινωνικές αντιστάσεις υποτασσόμενες σε ό, τι οριζόταν ως «εθνικά αναγκαίο». Την ίδια ώρα, βέβαια, πέρα από τις όποιες επιλογές και τη στάση της Αριστεράς, στο βαθμό που η συνδικαλιστική-ταξική δράση ήταν φαλκιδευμένη, το «εθνικό» εμφανιζόταν ως το μοναδικό δυνατό πεδίο κινητοποίησης. Την πραγματικότητα αυτή περιέγραφε με ικανοποίηση, από «εθνικόφρονα» αυτή τη φορά σκοπιά, η *Φωνή της Κύπρου*, τονίζοντας τη συμβολή του Κυπριακού στον εθνικό «φρονηματισμό» του εργατικού κόσμου: «Μας εδόθη η ευκαιρία να επικοινωνήσωμεν με τους εργάτας και να κάμωμεν και ωρισμένας εις αυτούς διαλέξεις επί του Κυπριακού θέματος και επί άλλων Εθνικών θεμάτων. Ο ενθουσιασμός και η μετά ενδιαφέροντος παρακολούθησις των αναπτυχθέντων θεμάτων μας δίδει την διαβεβαίωσιν ότι τόσον από απόψεως Εθνικών εκδηλώσεων όσον και από απόψεως κοινωνικής των

τους συμμετείχαν επίσης ο δήμαρχος, εκπρόσωποι διαφόρων συλλόγων, επαγγελματικών οργανώσεων και ενώσεων, καθώς και οι τοπικές αδελφότητες των Ελληνοκυπρίων. Αποκλειόταν, όμως, η συμμετοχή πολιτικών κομμάτων και υπήρχε επαγρύπνηση για την αποτροπή διείσδυσης της Αριστεράς σε αυτές. Βλ. I. Stefanidis, *Pressure groups and greek foreign policy*, ό.π., σ. 24-25· I. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 176.

⁵⁰⁷ E. Hobsbawm, «Εισαγωγή: Επινώντας παραδόσεις», στο E. Hobsbawm, T. Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα 2004, σ. 10, 14, 22.

⁵⁰⁸ N. Τριμκλινιώτης, ό.π., σ. 413.

τοποθετήσεως, ευρίσκονται εν απολύτω αρμονία προς τας καθολικάς αντιλήψεις και πεποιθήσεις των υγειώς σκεπτομένων. Τούτο αποτελεί σοβαρόν παράγοντα εξελίξεως του Έλληνοσ εργάτου σε κάθε προσπάθειαν του συνόλου που συντελεί εις την εξύψωσιν της Εθνικής υπερηφανείας». ⁵⁰⁹

Την ίδια ώρα ωστόσο, η δυνάμει ανεξέλεγκτη διάσταση των κοινωνικών αντιδράσεων που το Κυπριακό τροφοδοτούσε, αντιμετωπίστηκε από την κυβέρνηση της ΕΡΕ με την τακτική να παραχωρεί, μετά τον Μάιο του 1956, με δυσκολία την άδεια για δημόσιες συγκεντρώσεις. Η ενεργοποίηση του λαϊκού παράγοντα για την Κύπρο είχε πάντα μια λανθάνουσα -και ορισμένες φορές έκδηλη- ύποπτη και ριζοσπαστική διάσταση, όχι όμως ως αυτόνομα αποκρυσταλλωμένη πολιτική αντίληψη αλλά σε διαλεκτική σχέση με τις αφηγήσεις, τους θεσμούς και τους μηχανισμούς του αστικού κράτους της εθνοκοφροσύνης. Όταν η Κυβέρνηση αντιλήφθηκε, με τα γεγονότα και τα βίαια επεισόδια του 1956, ότι το κίνημα αυτό λάμβανε επικίνδυνες προεκτάσεις και ότι δεν ήταν εύκολο ή κατορθωτό να αποτελέσει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από την ίδια ή όπλο στη διεθνή διπλωματική σκακιέρα, προχώρησε στην πολιτική των άμεσων απαγορεύσεων και της καταστολής. Έτσι, το 1956 αποτέλεσε έτος καμπίς για την πορεία των κινητοποιήσεων, που από εδώ και πέρα δεν θα είχαν πλέον ανάλογη μαζικότητα και δυναμισμό.

Σε δύσκολη θέση είχε βρεθεί από τη δική της πλευρά και η ΠΕΑΚ, καθώς οι αντικυβερνητικοί και οι αντιαμερικάνικοι τόνοι έτειναν να καταστούν κυρίαρχοι στο εσωτερικό του κινήματος για την Ένωση, με το δεδομένο αυτό να προκαλεί σκεπτικισμό στη συντηρητική ηγεσία των ιεραρχών. Υπό αυτούς τους όρους, περιόρισε κατά πολύ τις δημόσιες εκδηλώσεις της και στράφηκε σε πιο ανώδυνες δραστηριότητες, όπως οι στάσεις εργασίας και οι «σιωπηλές διαμαρτυρίες». ⁵¹⁰ Και η ΠΕΑΚ, λοιπόν, ως βασική οργανωτική μορφή της «εθνικόφρονος» παράταξης στο Κυπριακό, βρέθηκε στην ανάγκη να αναδιπλωθεί και να μετριάσει/αναπροσαρμόσει την τακτική της, ακριβώς επειδή ο χαρακτήρας του κινήματος ήταν εν δυνάμει

⁵⁰⁹ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 35, 10 Μαρτίου-10 Απριλίου 1956, σ. 15.

⁵¹⁰ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 182-183. Ακόμα και η μη Αριστερή *Εστία* σημείωνε ότι «επιβάλλεται πλήρης αλλαγή μεθόδων και νοοτροπίας -ασφαλώς δε θα πρέπει με την ανάρρησιν του νέου Αρχιεπισκόπου Αθηνών, να σημειωθεί ανάλογος μεταβολή και εις την σήμερον ουσιαστικώς αδρανούσαν "Πανελλήνιον Επιτροπήν Ενώσεως Κύπρου"», *Εστία*, 2.4.1956. Από την πλευρά του, ο νέος Αρχιεπίσκοπος Δωρόθεος δήλωνε ότι θα συνέχιζε, σε σχέση με το Κυπριακό, το έργο του προκατόχου του Σπυρίδωνα, *Έθνος*, 22.4.1956.

πολιτικά επικίνδυνος και κοινωνικά συγκρουσιακός. Κάτι τέτοιο έπρεπε, φυσικά, να αποτραπεί. Η αναδίπλωση αυτή επέδρασε, με τη σειρά της, στην κάμψη του κινήματος για την Ένωση. Σε αυτή τη συγκυρία, η ΕΔΑ δεν μπόρεσε να τροφοδοτήσει παραπέρα τη δυναμική διάσταση του λαϊκού κινήματος, που είχε λάβει τα προηγούμενα χρόνια μεγάλη έκταση. Η προσαρμογή της Αριστεράς στη λογική της «νομιμότητας» οδήγησε ώστε τα επόμενα χρόνια, παρόλο που το Κυπριακό εξακολουθούσε να συγκινεί τη μεγάλη μάζα του ελληνικού λαού, η αντιπαράθεση να διεξάγεται, πρωτίστως, στο επίπεδο των πολιτικών διακηρύξεων και των εκλογικών μαχών και όχι σε εκείνο του δρόμου.

Στις 28 Μαρτίου του 1957 η βρετανική Κυβέρνηση ανακοίνωσε την απελευθέρωση του αρχιεπισκόπου Μακαρίου, ο οποίος μετέβη στην Αθήνα καθώς απαγορευόταν η επιστροφή του στην Κύπρο.⁵¹¹ Κατά την άφιξή του στην ελληνική πρωτεύουσα, τον Απρίλιο του ίδιου έτους, οργανώθηκε υποδοχή με στρατιωτικές τιμές, χωρίς ωστόσο να παρίσταται σε αυτήν ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής. Η αστυνομία έλαβε μέτρα για τον περιορισμό των διαδηλώσεων που οργανώθηκαν, ενώ στον Μακάριο δεν επιτράπη να καταθέσει στεφάνι στο μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη. Επίσης, δεν έγινε αναμετάδοση του λόγου του από το ραδιόφωνο. Η ψυχρή αυτή στάση από την πλευρά της ελληνικής Κυβέρνησης έχει εν μέρει την ερμηνεία της στις απειλές της Άγκυρας, που διατυπώθηκαν με αφορμή την απελευθέρωση του Μακαρίου και την επίσημη υποδοχή του στην Ελλάδα. Η Άγκυρα διαμήνυσε πως εκλάμβανε τα προγραμματισμένα για την υποδοχή του Αρχιεπισκόπου συλλαλητήρια ως κατευθυνόμενα εναντίον της και ζήτησε την ακύρωσή τους. Ο Αβέρωφ αρνήθηκε την τουρκική αυτή παρέμβαση, την ίδια ώρα όμως υπήρχαν και πάλι ανησυχίες για πιθανά αντίποινα εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης.⁵¹² Πέρα από τη στάση της Τουρκίας, η κυβέρνηση της ΕΡΕ είχε την ανησυχία ότι η άφιξη του Μακαρίου στην Αθήνα θα συνοδευόταν από τη συμπαράταξή του με την αντιπολίτευση και την προσπάθεια να πέσει η Κυβέρνηση,

⁵¹¹ C. Spyridakis, *A brief history of Cyprus*, Λευκωσία 1964, σ. 70.

⁵¹² F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Β', σ. 897, 920, 921· Κ. Γουντχάουζ, *ό.π.*, σ. 98· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 238-239. Ο Καραμανλής σε μεταγενέστερο σημείωμά του έφερε στο φως τις αντιθέσεις του με τον Μακάριο, που προφανώς κατά την άφιξη στην Αθήνα του τελευταίου δεν μπορούσε να εκφράσει δημόσια: «[...] Τον απρίλιον ο Μακάριος επανήρχετο ελεύθερος εις τας Αθήνας. Του εγένετο ενθουσιώδης υποδοχή και εξεφώνησε λόγον, εις τον οποίον, όμως, περιέργως, όχι μόνον δεν ηυχάριστησεν, αλλά δεν εμνημόνευσεν καν την ελληνικήν Κυβέρνησιν», στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπασιτιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 311.

καθώς ως προσωπικότητα μπορούσε με το κύρος του να ενώσει, υπό την ηγεσία του, την αντιπολιτευτικά κόμματα. Τις ίδιες ανησυχίες μοιραζόταν και ο βασιλιάς.

Για τον ίδιο τον Μακάριο, πάντως, η άφιξή του στην Αθήνα υπήρξε μια στιγμιά δόξας. Στα μάτια του ελληνικού λαού αποτελούσε το σύμβολο του εθνικού αγώνα και -για ορισμένους- της πάλης κατά των ιμπεριαλιστών. Παρόν στο λόγο που εκφώνησε από το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία ήταν ένα τεράστιο πλήθος. Εκτός από τον Μακάριο, επιθέσεις από τον τουρκικό Τύπο δέχτηκε τις μέρες εκείνες και ο Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης, με τη κατηγορία ότι συνηγορούσε στην προσάρτηση της Κύπρου στην Ελλάδα. Ο Μακάριος επρόκειτο να εγκατασταθεί στην Αθήνα, όπου βρίσκονταν έξι από τα έντεκα μέλη του Εθναρχικού συμβουλίου -ενός οργάνου που η σύνθεση του δεν ήταν στην πραγματικότητα αντιπροσωπευτική των Ελληνοκυπρίων, από τη στιγμή που εκπροσωπούσε αποκλειστικά την Εκκλησία και τις ελίτ της κοινότητας-, καθώς και τρία από τα τέσσερα μέλη της κυπριακής Ιεράς Συνόδου. Η πολιτική βαρύτητα της παρουσίας και της γνώμης του Αρχιεπισκόπου για τις αποφάσεις και τις θέσεις της ελληνικής Κυβέρνησης θα ήταν από δω και πέρα μεγάλη. Το σημαντικό πολιτικό κεφάλαιο που είχε συσσωρευτεί στο πρόσωπό του μπορεί κανείς να το αναγνώσει και από τη σκοπιά μιας ταύτισης από την αντιπολίτευση με εκείνον, για λόγους πολιτικής και εκλογικής ενίσχυσης.⁵¹³

Η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ αξιολογούσε την απελευθέρωση του Μακαρίου ως νίκη του διεξαγόμενου αντιαποικιακού αγώνα, προτάσσοντας όμως ταυτόχρονα τους αναγκαίους όρους που έπρεπε απαραίτητως να τεθούν για να έχει θετική έκβαση το Κυπριακό: καμία ανάμιξη του «φιλοαποικιακού» ΝΑΤΟ γιατί κάτι τέτοιο θα προωθούσε τα αγγλικά και αμερικάνικα «ανθελληνικά» σχέδια, κατάργηση των εκτάκτων μέτρων στην Κύπρο και παροχή αμνηστίας, διεξαγωγή διαπραγματεύσεων στις οποίες θα είχε λόγο και η κυπριακή Αριστερά, καμία παρέκκλιση από το αίτημα της αυτοδιάθεσης και της κατάργησης των στρατιωτικών βάσεων.⁵¹⁴ Τα αντινατοϊκά συνθήματα του πλήθους που υποδέχτηκε τον Μακάριο στην Αθήνα αναδείχθηκαν στις σελίδες της *Αυγής*. Την ίδια ώρα, γινόταν από την εφημερίδα μια ανάγνωση και ερμηνεία των θέσεων του Αρχιεπισκόπου, στη βάση της οποίας βρισκόταν η επιδίωξη

⁵¹³ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 104· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 931· P. Χόλλαντ, ό.π., σ. 326-328· Π. Τερλεξής, ό.π., σ. 324· Σ. Παντελής, ό.π., σ. 274· Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, ό.π., σ. 78.

⁵¹⁴ *Αυγή*, 30.3.1957· Απόφαση της Δ.Ε της ΕΔΑ, 30.3.1957, στο *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957, σ. 21.

της Ένωσης σε συνάρτηση πάντα με την εναντίωση στα σχέδια του «ελεύθερου κόσμου» και τους πολιτικούς και γεωστρατηγικούς σχεδιασμούς στο δρόμο για τα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής. Ο αγώνας έπρεπε να συνεχιστεί με «καθαρά λόγια» και με μια «καθαρή εθνική και πατριωτική πολιτική». Παράλληλα όμως, διατυπώνονταν ανησυχίες σε σχέση με τις υπαναχωρήσεις του Μακαρίου έναντι της υποτελούς αντιμετώπισης του θέματος από την Κυβέρνηση. Η *Αυγή*, από τη δική της οπτική γωνία, έφερνε τις λεκτικές διαφοροποιήσεις του Μακαρίου και της κυβέρνησης της ΕΡΕ στο προσκήνιο και ταυτόχρονα καλλιεργούσε πολιτικά περαιτέρω τις αντιθέσεις αυτές.⁵¹⁵ Όπως αναφερόταν σε έγγραφο της ΕΔΑ, «[...] το υπουργείο Τύπου επί Τσάτσου, την ίδια μέρα έσβυνε από το κείμενο του λόγου του Μακαρίου σημεία που έθιγαν τους Άγγλους ή τους άλλους συμμάχους μας. Στο μνημόσυνο των Κυπρίων αγωνιστών στη Μητρόπολη Αθηνών στις 21-6-57 η κυβέρνηση διέκοψε την αναμετάδοση του μνημοσύνου από το Ραδιοφωνικό Σταθμό, μόλις ο Μακάριος άρχισε το λόγο του, μη τυχόν και πει τίποτα που θα στεναχωρούσε τους αποικιστές».⁵¹⁶

Σε συνάντηση του Η. Ηλιού και του Μ. Γλέζου, εκ μέρους της Διοικούσας Επιτροπής του κόμματος, με τον Μακάριο, οι εκπρόσωποι της ΕΔΑ εξέφρασαν διαζώσης τις θέσεις αυτές, ενώ χαιρέτισαν και την επιστροφή του από την εξορία. Ως προς τη διαδικασία και τους φορείς των διαπραγματεύσεων, επισήμαναν, φέρνοντας έτσι στο προσκήνιο και το ΑΚΕΛ, ότι οι συζητήσεις έπρεπε να διεξαχθούν μεταξύ «έγκυρων εκπροσώπων» των Κυπρίων και της βρετανικής Κυβέρνησης. Αν αποτύγχαναν, θα έπρεπε και πάλι να ακολουθηθεί ο δρόμος του ΟΗΕ. Η «εθνική ομοφωνία», υποστήριζαν, χρειαζόταν να κατοχυρωθεί και στην Ελλάδα. Γι' αυτό και ήταν αναγκαία η προσφυγή στις κάλπες με το σύστημα της απλής αναλογικής, ώστε να εκφραστεί η αυθεντική λαϊκή βούληση σχετικά με την ακολουθούμενη πολιτική στο Κυπριακό.⁵¹⁷ Συνάντηση με τον Μακάριο είχε τον Φεβρουάριο του 1958 στην Αθήνα και αντιπροσωπεία της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας, με επικεφαλής τον γενικό γραμματέα της Α. Ζιαρτίδη. Η αντιπροσωπεία παρείχε στον Αρχιεπίσκοπο διαβεβαιώσεις ότι στον αγώνα για την Ένωση είχε την υποστήριξη του αριστερού συνδικαλιστικού κινήματος.⁵¹⁸ Το ΚΚΕ, από τη δική του πλευρά, έκανε την εκτίμηση

⁵¹⁵ *Αυγή*, 18.4.1957.

⁵¹⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 2, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

⁵¹⁷ *Αυγή*, 28.4.1957.

⁵¹⁸ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1958, αρ. 3, σ. 91.

ότι η απελευθέρωση του Αρχιεπισκόπου αποτελούσε μέρος του σχεδίου των ΗΠΑ για τη διευκόλυνση μιας προς όφελός τους λύσης, ενώ ταυτόχρονα αποτελούσε και προκάλυμμα για τις ενέργειες της κυβέρνησης Καραμανλή.⁵¹⁹ Η εκτίμηση αυτή είχε πράγματι βάση αλήθειας, καθώς οι ΗΠΑ ποτέ δεν είχαν συμφωνήσει με τη σύλληψη και τον εκτοπισμό του Μακαρίου, ενώ αντίθετα παρακινούσαν τους Βρετανούς να τον απελευθερώσουν και να αρχίσουν ξανά μαζί του διαπραγματεύσεις.⁵²⁰ Λίγους μήνες μετά την απελευθέρωσή του ο Μακάριος συναντήθηκε, με τον σοβιετικό πρεσβευτή στην Ελλάδα Σεργκέγιεφ, ο οποίος έδωσε εκ νέου διαβεβαιώσεις για την υποστήριξη της χώρας του στο αίτημα της αυτοδιάθεσης και την αντίστοιχη στήριξη της σοβιετικής αντιπροσωπείας στον ΟΗΕ.⁵²¹

Στο μεταξύ, στην Αθήνα εξελισσόταν, αν και με μικρότερη σταδιακά ένταση, η «μάχη για τους δρόμους». Παρά την κάμψη, η μόνιμη παρουσία του Μακαρίου στην ελληνική πρωτεύουσα έδινε νέα πολιτική όψη στις εκδηλώσεις του κινήματος για την Ένωση ενώ πλέον η κυβέρνηση της ΕΡΕ, κάθε φορά που αρνούνταν να δώσει την άδεια για αντίστοιχες εκδηλώσεις, είχε απέναντί της τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο. Η μορφή του Μακαρίου, με το εθνικό και ιδεολογικό φορτίο που είχε συσσωρευτεί στο πρόσωπό του, ήταν ένα νέο στοιχείο. Επιπλέον δεδομένα ήταν η στήριξη της Αριστεράς στο πρόσωπό του και η καταδίκη από την πλευρά της της κυβερνητικής στάσης περιορισμού των συγκεντρώσεων. Η πολιτική περιστολής των διαδηλώσεων, παρότι υπήρξε κεντρική επιλογή, δεν μπορούσε να είναι απλά μια κυβερνητική εξαγγελία, αλλά έπρεπε κάθε φορά να υπολογίζει τα υπάρχοντα δεδομένα. Στις 27 Αυγούστου του 1957 η Κυβέρνηση ματαίωσε την οργάνωση «καλλιτεχνικής γιορτής» για την Κύπρο που είχε προγραμματιστεί να γίνει στο Παναθηναϊκό στάδιο. Ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ επικαλέστηκε τεχνικούς λόγους, επιστρατεύτηκε όμως και ο διοικητής Ασφαλείας Ρακιτζής, ο οποίος επισκέφτηκε τον Μακάριο και τον ενημέρωσε για κινδύνους «που θα διέτρεχε η τάξις από την δράσιν “ταραχοποιών στοιχείων”». ⁵²² Η *Αυγή* ανέλυε τις κινήσεις αυτές ως απροσχημάτιστη εγκατάλειψη της διεκδίκησης της Ένωσης, ηττοπάθεια, και δουλοπρεπή συμβιβασμό. Η κυβερνητική επίκληση της κοινωνικής ειρήνης απέναντι σε ένα κίνημα που είχε διεγείρει σε βάθος τα κοινωνικά αισθήματα και καταστήσει το Κυπριακό ύψιστη

⁵¹⁹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 132.

⁵²⁰ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 97.

⁵²¹ *Αυγή*, 7.8.1957.

⁵²² *Αυγή*, 24.8.1957.

«εθνική υπόθεση», δεν μπορούσε να έχει με απόλυτους όρους πειστική δύναμη. Σε κοινή ανακοίνωση των πολιτικών νεολαίων όλων των κομμάτων και φοιτητικών συλλόγων, αναφερόταν για τους κυπρίους αγωνιστές: «Φίλοι μας, αγαπητοί μας φίλοι. Ίσως σας πουν ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι “τρομοκράται”. Μην το πιστέψετε. Εμείς τους ξέρουμε. Είναι σαν κι εμάς. Ίδια ηλικία, ίδιο αίμα, ίδια μάτια, ίδια φλόγα, ίδια γένια. Εμείς παλεύουμε κοντά τους, μαζί τους, Χρόνια τώρα.[...] Μιλήστε για την Κύπρο, για την Αλήθεια, για τη Δικαιοσύνη. Κάντε την ιδέα ανεμοστρόβιλο, διακηρύξτε τα ανθρώπινα δικαιώματα, επιβάλετε τις καταστατικές αρχές του ΟΗΕ, σπείρετε τους ενθουσιασμούς».⁵²³

Οι περιπτώσεις επεισοδίων, όπως αυτά που συνέβησαν στις διαδηλώσεις για την εθνική επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο, παρουσιάζονταν μέσα από τις σελίδες της *Αυγής* ως διαφορετικές εκφάνσεις ενός ενιαίου εθνικού αγώνα. Την ίδια ώρα όμως, η ένταση της πολιτικής των διώξεων δεν άφηνε ανεπηρέαστους ούτε τους ελληνοκύπριους φοιτητές στην Αθήνα. Η Εθνική Παμφοιτητική Ένωση Κυπρίων κατήγγειλε επίσημα, με γλωσσικό ύφος διαφορετικό από αυτό των ανακοινώσεων της ΕΔΑ, στις 3 Οκτωβρίου 1957 ότι: «Επανειλημμένως μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου ήκουσαν απειλές περί εκτοπίσεώς των (από την Ελληνική αστυνομία). Μερικαί μάλιστα απειλαί συνωδεύοντο με την υπόμνησιν ότι είχομεν βρεττανικόν διαβατήριον (και θα μπορούσαν δηλαδή (sic) να μας παραδώσουν στους Άγγλους)... Εις τι εχρησίμευσεν η στενοτάτη και μέχρις αηδίας παρακολούθησίς μας, κατά τας ημέρας των πρόσφατων απαγχονισμών των μαρτύρων Κουτσόφτα, Μαυρομάτη, Παναγίδη, και η πολιορκία των οικιών μας από αστυνομικούς ή τζίπ».⁵²⁴ Η ένταση του ελέγχου και της καταστολής του κινήματος για την Ένωση από το 1956 και μετά έθετε στο στόχαστρο όχι μόνο τους έλληνες φοιτητές, αλλά και τους Ελληνοκύπριους.

Η ΕΔΑ απέδιδε την κάμψη των μεγάλων λαϊκών κινητοποιήσεων για την Κύπρο στην πολιτική της Κυβέρνησης. Γινόταν η διαπίστωση ότι μετά τις μεγάλες διαμαρτυρίες του 1956, η κυβέρνηση της ΕΡΕ εμπόδιζε συστηματικά τις εκδηλώσεις δημόσιας συμπαράστασης στον κυπριακό αγώνα, παραβιάζοντας τις συνταγματικές διατάξεις και στερώντας από τους πολίτες την ελευθερία τους. Αυτό συσχετιζόταν από το κόμμα της Αριστεράς με το γενικότερο καθεστώς διώξεων στην Ελλάδα, που

⁵²³ *Αυγή*, 20.9.1957.

⁵²⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 2, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

υπονόμευε την ενότητα του λαού.⁵²⁵ Παρά τη συνέχιση των διαμαρτυριών, οι κινητοποιήσεις από το 1956 και μετά δεν είχαν πλέον τον μαζικό χαρακτήρα και τον δυναμισμό του προηγούμενου διαστήματος. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή του νέου κλίματος από τον Δημήτρη Βλαντά: «Από τις τεράστιες μαχητικές διαδηλώσεις με βασικό κρίκο το κυπριακό ζήτημα, πέρασμα στην παθητική νέκρα, που κι αυτή την οργάνωσε η αρχιεπισκοπή της Αθήνας! Η Εφημερίδα της ΕΔΑ *Αυγή* δημοσίευσε φωτογραφίες της νέκρας της Αθήνας, που οργάνωσε η αρχιεπισκοπή. Δρόμοι και πλατείες χωρίς ανθρώπους. Άνθρωποι κάθονταν με κρεμασμένα τα κεφάλια, σαν να είχαν επιστρέψει από κηδεία μελών των οικογενειών τους».⁵²⁶ Το ζήτημα, ασφαλώς, εξακολουθούσε να επιδρά σημαντικά στην κοινή γνώμη, ωστόσο η ενεργή συμμετοχή του λαϊκού παράγοντα στη διαμόρφωση των εξελίξεων έτεινε να περιορίζεται και το Κυπριακό έμπαινε όλο και πιο πολύ σε μία φόρμα διπλωματικών κινήσεων και χειρισμών που προβάλλονταν ως «εθνική στάση». Η διπλωματία αποτελούσε, βέβαια, και πριν σταθερό και αφετηριακό σημείο στην εξέλιξη του Κυπριακού, αλλά τώρα έτεινε να αποδεσμεύεται από την πίεση του κινήματος για την Ένωση όπως αυτή εκφραζόταν στους δρόμους. Με άλλα λόγια, υποχωρούσε η ριζοσπαστική διάσταση του κινήματος, που παρενέβαινε δυναμικά στις εξελίξεις και έφερνε το λαό ως υποκείμενο στο προσκήνιο, και ενισχυόταν η επίσημη σε κεντρικό επίπεδο κυβερνητική διαπραγματευτική πολιτική. Η ΕΔΑ, από την πλευρά της, μη μπορώντας να ενισχύσει τις κοινωνικές δυναμικές πέρα από τα όρια της νομιμότητας, ενώ διατύπωνε πάντα διακηρυκτικά την ανάγκη της λαϊκής κινητοποίησης, προσαρμοζόταν σε μια εκφορά της πολιτικής της για το Κυπριακό όχι κυρίως στους δρόμους αλλά στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Οι επιλογές και οι κινήσεις της νόμιμης Αριστεράς καθορίζονταν και εδώ σταθερά από τα πλαίσια και τα περιθώρια που το ίδιο το κυρίαρχο πολιτικό καθεστώς επέτρεπε.⁵²⁷

Παρόλα αυτά, τα περιστατικά βίας με αφορμή το Κυπριακό συνεχίστηκαν, αλλά όχι στο πλαίσιο μαζικών λαϊκών κινητοποιήσεων. Τον Δεκέμβριο του 1957 σημειώθηκαν επιθέσεις με εκρηκτικά στον αμερικανικό τομέα του αεροδρομίου του Ελληνικού και στη βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στην οδό Σταδίου. Τόσο η Κυβέρνηση όσο και τα κόμματα της αντιπολίτευσης έσπευσαν να αποδοκιμάσουν τις πράξεις αυτές, ενώ η Κυβέρνηση και ο κυβερνητικός τύπος

⁵²⁵ *Αυγή*, 18.6.1958.

⁵²⁶ Δ. Βλαντάς, *ό.π.*, σ. 151.

⁵²⁷ Β. Μεσσανέως, *ό.π.*, σ. 256.

έκαναν ειδικότερα λόγο για ενέργειες κομμουνιστών. Αντίστοιχες αναφορές έκανε και ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής από το Παρίσι.⁵²⁸ Η *Αυγή*, αντίθετα, αναζήτησε τους δράστες σε πράκτορες των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και συνεργάτες τους από τους «ελληνικούς σκοτεινούς κύκλους», συνδέοντας τα γεγονότα αυτά με σχεδιασμούς που απώτερο στόχο είχαν την αποσταθεροποίηση της ομαλότητας και την εκτροπή από τη «δημοκρατική τάξη». Σε συνωμοσία ξένων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων και εγχώριων πρακτόρων αναφερόταν και η ανακοίνωση της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ, γεγονός που, όπως μάλιστα τόνισαν οι βουλευτές Ηλιού και Μπριλλάκης στον αναπληρωτή Πρωθυπουργό Χέλμη, ήταν «ολοφάνερο».⁵²⁹

Την ευθύνη για τις εκρήξεις ανέλαβε τελικά με προκήρυξη της η Εθνική Οργάνωσις Διαφυλάξεως Ελληνικής Ανεξαρτησίας, η οποία αυτοπαρουσιάστηκε ως οργάνωση αντικομμουνιστική και εθνικιστική που σκοπό της είχε την απαλλαγή της Ελλάδας από κάθε «ξένη υποδούλωση». Για τις εκρήξεις συνελήφθησαν λίγες μέρες αργότερα πέντε Ελληνοκύπριοι, μόνιμοι κάτοικοι Αθηνών, τέσσερις από τους οποίους ήταν φοιτητές.⁵³⁰ Οι βομβιστικές ενέργειες είχαν πραγματοποιηθεί ως διαμαρτυρία για την αμερικάνικη στάση στο Κυπριακό. Η Κυβέρνηση κατέβαλε ως αποζημίωση για τις καταστροφές στη βιβλιοθήκη της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών το ποσό του ενός εκατομμυρίου δραχμών.⁵³¹ Τόσο οι κυβερνητικοί ισχυρισμοί περί «κομμουνιστών» όσο και οι ισχυρισμοί της ΕΔΑ περί συνωμοσίας ξένων και εγχώριων πρακτόρων αποδείχτηκαν αναληθείς.

Το αποτέλεσμα όμως της σύλληψης των πέντε Ελληνοκυπρίων ήταν η ηρωοποίησή τους και η ηθική αποδοχή της πράξης τους. Σε κοινή ανακοίνωση η Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίου Αθηνών, η Εθνική Παμφοιτητική Ένωσις και η Εθνική Φοιτητική Ένωσις Κυπρίων εξήραν τις βομβιστικές ενέργειες, αξιολογώντας τα ελατήρια των δραστών ως πατριωτικά. Και στη συνέχεια τόνιζαν ότι «Ημείς, οι Έλληνες φοιτηταί, ως οι γνησιώτεροι εκπρόσωποι της κοινής γνώμης δια τα εθνικά ιδίως ζητήματα, πιστεύομεν ότι η ενέργεια αυτή είναι απόρροια και έκφρασις της ιεράς αγανακτήσεως των Ελλήνων πατριωτών εναντίον της αχααρακτηρίστου και

⁵²⁸ Α. Ευδής, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *ό.π.*, σ. 313-314· *Αυγή*, 14.12.1957.

⁵²⁹ *Αυγή*, 14.12.1957.

⁵³⁰ Οι συλληφθέντες ήταν οι Χρήστος Κάιζερ, πρόεδρος της Εθνικής Φοιτητικής Ενώσεως Κυπρίων (ΕΦΕΚ), Γεώργιος Κοτσώνης, Μιχαήλ Φιλίππου, αντιπρόεδρος της Εθνικής Παμφοιτητικής Ενώσεως (ΕΠΕ), Γεώργιος Κάιζερ και Πάτροκλος Σταύρου. Ο τελευταίος, μάλιστα, διετέλεσε μετά την ίδρυση της κυπριακής Δημοκρατίας εκπρόσωπος Τύπου του Μακαρίου, βλ. Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 336.

⁵³¹ *Αυγή*, 17.1.1958.

εχθρικής στάσεως των Αμερικάνων στην μεγαλύτερη εθνική μας υπόθεση». ⁵³² Κοινή έκκληση προς τις πρεσβείες διαφόρων χωρών στην Αθήνα εξέδωσαν και τα εργατικά σωματεία, με αίτημα την υποστήριξη κατά τη συζήτηση στον ΟΗΕ του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης της Κύπρου. ⁵³³

Το Κυπριακό επηρέασε σημαντικά τους εκλογικούς συσχετισμούς και το αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών του Μαΐου του 1958. Η προεκλογική εκστρατεία της ΕΔΑ έδωσε μεγάλη βαρύτητα στο ζήτημα έχοντας ως σημαία το αίτημα της αυτοδιάθεσης, ενώ καλούσε σε κατανήφιση της ΕΡΕ και των Φιλελευθέρων ως φορέων της εθνικής υποτέλειας και ως υπαίτων -πρωτίστως η κυβερνητική ΕΡΕ- για το κυπριακό αδιέξοδο. Η υποχωρητικότητα των πολιτικών δυνάμεων της Δεξιάς και του Κέντρου στα νατοϊκά σχέδια ήταν αυτή που οδηγούσε, σύμφωνα με την Αριστερά, στη λύση της διχοτόμησης. ⁵³⁴ Η κριτική αυτή, που έβρισκε απήχηση σε ένα ευρύτερο ακροατήριο και πέρα από τους Αριστερούς, αποδυνάμωνε την Κυβέρνηση και ενίσχυε την εκλογική δυναμική της ΕΔΑ. Οι κυβερνητικοί χειρισμοί στο Κυπριακό ήταν σημαντικός παράγοντας απογοήτευσης για ένα υπολογίσιμο τμήμα του εκλογικού σώματος. Αντίθετα, η ΕΡΕ βρισκόταν υποχρεωμένη να προσπαθεί να αποδείξει και να πείσει ότι ακολουθούσε μία εθνικά ανεξάρτητη κυβερνητική πολιτική. Η προσπάθεια αυτή, συνδυαζόταν με τις πάγιες επιθέσεις στην Αριστερά. Κατά την εκφώνηση του προεκλογικού του λόγου στην πλατεία Κλαυθμόνος, ο Καραμανλής υποστήριξε ότι «αγωνιζόμεθα δια την αυτοδιάθεσιν της Κύπρου. Ήλθομεν εις ανοικτήν ρήξιν με ισχυρούς συμμάχους. Εις τα θέματα της Μέσης Ανατολής ηκολουθήσαμεν πολιτικήν διάφορον και πολλάκις αντίθετον από την πολιτικήν των συμμάχων μας. Εις πολλάς συζητήσεις και ψηφοφορίας του ΟΗΕ ηκολουθήσαμεν γραμμήν ιδικήν μας. Θα ηδυνάμην να μνημονεύσω πολλάς περιπτώσεις, αι οποίαι αποδεικνύουν ότι η κυβέρνησις μας εκινήθη εν πλήρει ισοτιμία εντός των συμμαχιών μας. Το τροπάριον της υποτέλειας το συνέθεσεν ο κομμουνισμός δια να καλλιεργή την δυσπιστίαν του λαού προς τας

⁵³² *Αυγή*, 8.1.1958.

⁵³³ *Αυγή*, 28.11.1958· *Αυγή*, 8.5.1958.

⁵³⁴ Κ. Δοξιάδης, «Εθνικόφρων διχασμός και εθνική συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία, 1967-1974, Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Αθήνα 1999, σ. 173.

συμμαχίας του και το οποίον κατά τρόπον ανόητον επαναλαμβάνουν τα άλλα κόμματα της χώρας».⁵³⁵

Αν και η ΕΡΕ εξελέγη τελικά πρώτο κόμμα με 41%, η άνοδος της ΕΔΑ ήταν εντυπωσιακή: ανατρέποντας τις ως τότε πολιτικές ισορροπίες, έλαβε ποσοστό 24,4% και εξέλεξε 79 βουλευτές, αναδεικνυόμενη σε αξιωματική αντιπολίτευση.⁵³⁶ Παράγοντες που συνέβαλαν στο αποτέλεσμα αυτό ήταν η διάσπαση του χώρου του Κέντρου, η άρνηση των Φιλελευθέρων να λάβουν σαφή θέση έναντι του ζητήματος των πυραυλικών βάσεων και η στάση του Γεωργίου Παπανδρέου αναφορικά με το εκλογικό σύστημα. Επίσης, η υποστηρικτική για την Ελλάδα στάση της ΕΣΣΔ στον ΟΗΕ είχε συνδυαστεί τα προηγούμενα χρόνια με την αναβάθμιση του κύρους της, μετά την εκτόξευση του Σπούτνικ και την αποφασιστική παρέμβασή της κατά την κρίση στο Σουέζ. Όλα αυτά αντιστάθμιζαν, επιπλέον, τα γεγονότα της Ουγγαρίας. Οι αρνητικές εντυπώσεις της ελληνικής κοινής γνώμης για τη σοβιετική εισβολή στη χώρα αυτή αμβλύνονταν, εξαιτίας του Κυπριακού και του αντιδυτικού κλίματος που ήταν κυρίαρχο στη χώρα. Η πρόσληψη των γεγονότων της Ουγγαρίας και του Σουέζ δεν πραγματοποιήθηκε από την ελληνική κοινή γνώμη αυτοτελώς, αλλά σε συνάρτηση με το Κυπριακό και την Ουδετεροφιλία.⁵³⁷

⁵³⁵ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 3, «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης. Η Κύπρος ανεξάρτητη», Αθήνα 2005, σ. 122.

⁵³⁶ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, ό.π., σ. 231.

⁵³⁷ Ο Π. Κανελλόπουλος διαπίστωνε στη βουλή: «Η Ουγγαρία καθίσταται τοιούτοτως μία μεγάλη εποποιία του αιώνας μας και λυπούμαι διότι η εξέγερσις των πνευμάτων εν Ελλάδι, λόγω περιστατικών, τα οποία κατανοώ και τα οποία σέβομαι δεν υπήρξεν οία έπρεπε να είναι», Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ι΄, 29.11.1956*. Στην τοποθέτηση αυτή, απάντησε κατά τη διάρκεια της ίδιας συνεδρίασης ο Ι. Πασαλίδης, συνδέοντας τις επιπτώσεις των εξελίξεων στην Ουγγαρία με το Κυπριακό: «Δι' αυτό ανήλθεν εις το βήμα ο κ. Κανελλόπουλος, μήπως ήτο και αυτό μία παγίδα εις την οποία ήθελε να μας εμπλέξει ο κ. Κανελλόπουλος, ο οποίος υπετίθετο ότι θα επηρέαζε την κοινήν γνώμη της Ελλάδος και θα εσηκόνετο όλη η Ελλάς αύριον να λέγη ζήτω η Αγγλία, να μείνη η Αγγλία εις την Κύπρον διότι τα Ρωσικά στρατεύματα έδωξαν τους φασίστες από την Ουγγαρίαν. Βεβαίως και δεν θα επέτρεπαν τα Ρωσικά στρατεύματα να επανήρχετο το παλαιόν καθεστώς εις την Ουγγαρίαν. Θα επικρατήσει πάλιν μία ελευθερία αυτού του λαού, η Σοσιαλιστική Δημοκρατία», Ι. Πασαλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ι΄, 29.11.1956*. Το ΚΚΕ είχε επίγνωση ότι η σοβιετική παρέμβαση στην Ουγγαρία ήταν μια πρώτης τάξης ευκαιρία ώστε οι Δυτικοί να επιχειρήσουν μια ισχυρή αντισοβιετική καμπάνια για να κλονίσουν το σοβιετικό στρατόπεδο, «η 7^η Πλατιά Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ», παρατίθεται στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 8, σ. 160. Ωστόσο, όπως υποστήριξε ο Σ. Κασιμάτης στο *Νέο Κόσμο* «είναι πολύ χαρακτηριστική η αποτυχία της αντικομμουνιστικής υστερίας που προσπάθησαν να ξεσηκώσουν τα όργανα των αμερικανών απ' αφορμή τα γεγονότα της Ουγγαρίας», Σ. Κασιμάτης, «Το πατριωτικό μέτωπο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 131-132. Ο Ηλιού, μάλιστα, ενημέρωσε το γραμματέα της σοβιετικής Πρεσβείας στην Αθήνα ότι η ΕΔΑ απείλησε πως στην περίπτωση που τα αντιδραστικά συνδικάτα οργάνωναν αντισοβιετική διαδήλωση, η ίδια θα την μετέτρεπε σε εκδήλωση για την αυτοδιάθεση της Κύπρου. Μετά από αυτό η Κυβέρνηση ματαίωσε τα σχέδια αυτά. Στο Κόντης κ.ά. ό.π., σ. 96. Ο Β. Εφραιμίδης ανέφερε στον επιτετραμμένο της ΕΣΣΔ στην Αθήνα ότι «η Ελλάδα ήταν η μόνη, μάλλον,

Περισσότερο από οτιδήποτε άλλο όμως, η μεγάλη αύξηση των εκλογικών ποσοστών του κόμματος συνδεόταν με το ζήτημα της Κύπρου. Οι διαδηλώσεις υπέρ της Ένωσης είχαν βοηθήσει στην ισχυροποίηση της ΕΔΑ και η οικοδόμηση μίας αδιάλλακτα πατριωτικής φυσιογνωμίας της Αριστεράς είχε συμβάλει στη διευρύνση των ορίων του σώματος των ψηφοφόρων της.⁵³⁸ Ο Μιχαήλ Πεσμαζόγλου υποστήριξε έναντι του βρετανού πρεσβευτή στην Αθήνα σερ Ρότζερ Άλεν ότι το εκλογικό αποτέλεσμα δεν αποτελούσε ένδειξη της ύπαρξης φιλοκομμουνιστικών ρευμάτων στη χώρα, αλλά της ενίσχυσης των Ουδετερόφιλων τάσεων εξαιτίας της βαθιάς απογοήτευσης που οι Έλληνες εισέπρατταν από τη στάση των συμμάχων τους.⁵³⁹ Ωστόσο, αυτός ο κάθετος, στη βάση της διχοτομίας, διαχωρισμός ανάμεσα στην Ουδετεροφιλία και τον κομμουνισμό δεν είναι επαρκής για να εξηγήσει την εκλογική απογείωση της Αριστεράς, που σε σημαντικό βαθμό είχε προκύψει από το πολιτικό κλίμα του κινήματος για την Ένωση, τον αντιδυτικισμό και την Ουδετεροφιλία. Οι τάσεις αυτές επικοινωνούσαν μεταξύ τους και αλληλοτροφοδοτούνταν. Έτσι, στις εκλογές αυτές, το Κυπριακό λειτούργησε ως δεξαμενή ψήφων. Χαρακτηριστικός ήταν ο τρόπος απεύθυνσης της ΕΔΑ στους ψηφοφόρους και η επικέντρωση στο Κυπριακό ως κριτηρίου για την επιλογή της ψήφου: «Και σε τούτες τις εκλογές δεν ψηφίζεις μόνο για τον εαυτό σου, για την οικογένειά σου -ψηφίζεις και για την ελευθερία ή το χαντάκωμα του αγώνα των Κυπρίων».⁵⁴⁰

Το Κυπριακό κατείχε δεσπόζουσα θέση όχι μόνο προεκλογικά, αφού η αντιπαράθεση συνεχίστηκε και μετά τα αποτελέσματα. Εφημερίδες που κινούνταν στο χώρο του Κέντρου (*Βήμα*, *Ελευθερία*) ισχυρίζονταν ότι η ανάδειξη της ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση θα δυσχέραινε τη διαπραγματευτική ικανότητα της Ελλάδας, καθώς θα εξασθενίζε την αξιοπιστία της χώρας στο στρατόπεδο του «ελεύθερου κόσμου».⁵⁴¹ Από την άλλη πλευρά, συγχαρητήρια μηνύματα και

χώρα στην Ευρώπη, όπου μετά τα γεγονότα στην ουγγαρία, η όλη κατάσταση παρακάμφθηκε χωρίς οξείες αντισοβιετικές και αντικομμουνιστικές διαδηλώσεις», παρατίθεται στο Κόντης κ.ά. *ό.π.*, σ. 101. Για την πρόσληψη των διεθνών εξελίξεων του 1956 στην Ελλάδα βλ., επίσης, Ε. Χατζηβασιλείου, «Σουέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: Η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, 12 (3), 2007, σ. 324-347.

⁵³⁸ Σ. Λιναρδάτος, τ. Γ', *ό.π.*, σ. 322-323· Α. Ξύδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *ό.π.*, σ. 316· Π. τερλεζής, *ό.π.*, σ. 369-370· Θ. Μαλκίδης, *Ο πρόεδρος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς Ιωάννης Πασσαλίδης και το Κυπριακό ζήτημα*, Λευκωσία 2009, σ. 40· Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», *ό.π.*, σ. 108-109· Γ. Λεονταρίτης, *Ανάμεσα στα δύο άκρα, η πορεία του Κέντρου 1946-1967*, Αθήνα 1992., σ. 312.

⁵³⁹ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 132.

⁵⁴⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 2, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

⁵⁴¹ *Αυγή*, 14.5.1958.

αισιοδοξία εκφράστηκαν για το αποτέλεσμα εκ μέρους της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας, της οποίας ο βοηθός γενικός γραμματέας, μεταξύ άλλων, δήλωσε: «Η εργατική τάξις της Κύπρου έχει τη βεβαιότητα πως με την ΕΔΑ δεύτερο κόμμα θα προωθηθή σημαντικά το Κυπριακό προς την εθνικήν του λύσιν».⁵⁴² Συγχαρητήρια τηλεγραφήματα απέστειλαν επίσης στον πρόεδρο της ΕΔΑ Ι. Πασαλίδη ο δήμαρχος της Αμμοχώστου Α. Πούγιουρος και της Λεμεσού Κ. Παρτασίδης.⁵⁴³

Στις εκλογές αυτές, επήλθε η πολιτική επανατοποθέτηση στην ΕΔΑ κοινωνικών στρωμάτων που συνδέονταν με την εαμική εμπειρία αλλά στα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια είχαν δώσει τη στήριξή τους σε δυνάμεις του Κέντρου. Διαφαινόταν ότι τη φάση οργανωτικής και πολιτικής ανασυγκρότησης της Αριστεράς, που είχε προηγηθεί, διαδεχόταν τώρα η φάση διεύρυνσης της επιρροής της σε ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού, χωρίς ωστόσο να αλλάζει ή να κλονίζεται σοβαρά ο δεδομένος συσχετισμός δυνάμεων που επέτρεπε την αναπαραγωγή του μετεμφυλιακού κράτους και πολιτικού συστήματος.⁵⁴⁴ Σε κάθε περίπτωση, το κίνημα για την Κύπρο των προηγούμενων ετών είχε συμβάλει στην αποδυνάμωση της ΕΡΕ λόγω της απογοήτευσης που προκαλούσαν οι χειρισμοί της, ιδίως από τη στιγμή που η Ένωση δεν διαφαινόταν ως ρελιστική προοπτική στον ορίζοντα. Η αίσθηση ότι η ελληνική Κυβέρνηση υποτασσόταν στις αξιώσεις των Δυτικών συμμάχων εις βάρος του Κυπριακού ήταν διάχυτη, την ίδια ώρα που η ΕΔΑ μέσω των κινητοποιήσεων είχε αποκτήσει διόδους παρέμβασης στο μαζικό κίνημα και μπορούσε να εμφανίζεται ως η μόνη πολιτική δύναμη που υποστήριζε την Ένωση χωρίς δεσμεύσεις και υπαναχωρήσεις. Όλα αυτά τα στοιχεία επηρέασαν την προεκλογική πολιτική ατμόσφαιρα και επέδρασαν στο αποτέλεσμα. Η εμπειρία, επιπλέον, της συμμετοχής στις εκρήξεις του κινήματος για την Ένωση του αμέσως προηγούμενου διαστήματος, δεν μπορούσε παρά να είναι παράγοντας που επιδρούσε επίσης στη διαμόρφωση της εκλογικής συμπεριφοράς ορισμένου τμήματος του πληθυσμού.

Έντονες υπήρξαν οι αμερικάνικες ανησυχίες για το εκλογικό αποτέλεσμα και τη διαδικασία μετεμφυλιακής ανασυγκρότησης της Αριστεράς, ως προανακρούσματος μιας βαθύτερης και μακρόχρονης κρίσης, επίκεντρο της οποίας θα μπορούσε να είναι

⁵⁴² Στο ίδιο.

⁵⁴³ *Αυγή*, 21.5.1958.

⁵⁴⁴ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 568. Σύμφωνα με τους Βερναρδάκη και Μαυρή, «στο εκλογικό αποτέλεσμα δεν συμπυκνώνεται η δράση μαζικών κινήσεων αλλά η κοινοβουλευτική ανασύνταξη του εαμικού μπλοκ», Βερναρδάκης, Μαυρή, *ό.π.*, σ. 145. Ως μόνη εξαίρεση θα μπορούσε να καταγράψει κανείς το κίνημα για την Ένωση, που η δυναμική του επέδρασε θετικά για την Αριστερά και εκλογικά.

το Κυπριακό. Σε κάθε περίπτωση, και παρά το εντυπωσιακό εκλογικό αποτέλεσμα, το αμέσως επόμενο διάστημα δεν ακολούθησε ενίσχυση της δυναμικής του εργατικού κινήματος και του κοινωνικού ανταγωνισμού, αν και το υψηλό ποσοστό έδωσε στο κόμμα μια ορισμένη οργανωτική ώθηση. Η πίεση που η ΕΔΑ ήταν σε θέση να ασκεί στην κυβέρνηση Καραμανλή στα εσωτερικά ζητήματα και στις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής δεν φαίνεται να ξεπέρασε κάποια όρια. Αντίθετα, με την ανάδειξή της σε αξιωματική αντιπολίτευση έγινε ο δέκτης μεγάλων πιέσεων εντός και εκτός της Βουλής. Το κόμμα της Αριστεράς, έτσι και αλλιώς μη νομιμοποιημένο από την κυρίαρχη πολιτική, δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση να αποτελέσει αποδεκτή εναλλακτική λύση εξουσίας. Σαν επακόλουθο, το αυταρχικό κράτος και το νομιμοποιημένο παρακράτος ενέτειναν τη δράση τους. Στόχος όλων αυτών υπήρξε ο εγκλωβισμός της Αριστεράς και ο περιορισμός της επιρροής της. Τις εκλογές ακολούθησε ο εκτοπισμός 175 στελεχών της ΕΔΑ. Όλα τα παραπάνω έκαναν για ακόμα μια φορά εμφανή τα όρια του κοινοβουλευτισμού στην Ελλάδα της μετεμφυλιακής περιόδου, τα οποία ήταν αδύνατον να υπερβούν τους ιστορικούς προκαθορισμούς όπως είχαν διαμορφωθεί από το αποτέλεσμα του Εμφυλίου και είχαν μορφοποιηθεί μέσα στην πραγματικότητα του Ψυχρού Πολέμου.⁵⁴⁵ Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι στις εκλογές του 1958 η ΕΔΑ εκμεταλλεύτηκε τη δυναμική του Κυπριακού και αυτό συνέβαλε στην επιτυχία της. Δεν μπόρεσε, ωστόσο, στη συνέχεια να ανατροφοδοτήσει τη δυναμική αυτή με τρόπο ώστε η εκλογική δύναμη να μετασχηματιστεί σε ενίσχυση του κινήματος για την Ένωση, αλλά και του κοινωνικού ανταγωνισμού γενικότερα. Απο μία άποψη, η «καταιγίδα» του κινήματος των προηγούμενων ετών δεν είχε ανησυχήσει μόνο τους φορείς της επίσημης εξουσίας, αλλά είχε «τρομάξει» και την ίδια την ΕΔΑ με την αυθόρμητη και συγκρουσιακή δυναμική του.⁵⁴⁶ Την αμέσως επόμενη περίοδο, οι κοινωνικές δυναμικές θα μειώνονταν, όπως και η ορμή του κινήματος για την Κύπρο.

Η αδυναμία μιας γενικευμένης λαϊκής κινητοποίησης φάνηκε στην πορεία προς την εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν, παρά το ότι η απόρριψή του από την κοινή γνώμη ήταν καθολική. Εντούτοις, οι κοινωνικές διαμαρτυρίες δεν έλαβαν χαρακτήρα

⁵⁴⁵ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 434· Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 650· Α. Ελεφάντης, «Προσλήψεις του Εμφυλίου πολέμου μετά τον Εμφύλιο», *ό.π.*, σ. 35-40· Λ. Κύρκος, *ό.π.*, σ. 171· Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ, τ. Β', *ό.π.*, σ. 430· Τ. Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, *ό.π.*, σ. 33· Β. Μεσθανέως, *ό.π.*, σ. 436-437· Α. Μπριλλάκης, *ό.π.*, σ. 154-155.

⁵⁴⁶ Γ. Κατσούλης, *ό.π.*, σ. 239.

συγκρουσιακό αλλά «βουβό»⁵⁴⁷ και δεν πραγματοποιήθηκαν μαζικές λαϊκές εκδηλώσεις. Στο τοπικό επίπεδο, το ζήτημα αναδείχτηκε μέσω των Επιτροπών Κυπριακού Αγώνος, που αποτελούσαν ένα πεδίο πάλης -αν και όχι καταρχήν ευνοϊκό, εξαιτίας της θεσμικής κυριαρχίας και της ιδεολογικής ηγεμονίας της «εθνικοφροσύνης»- για τη διάχυση των απόψεων της Αριστεράς. Αποτελούσαν, εντούτοις, χώρους μέσω των οποίων η ΕΔΑ επιδίωκε να μεταφέρει τη γραμμή της για το Κυπριακό στις συνοικίες. Παρά το ότι η θεσμική ηγεσία του κινήματος βρισκόταν στα χέρια της Εκκλησίας και άλλων φορέων της «εθνικοφροσύνης», ο προσανατολισμός της δράσης της ΕΔΑ στις συνοικίες βοήθησε στην αποφυγή των ορίων και των περιορισμών που ετίθεντο στην κεντρική σκηνή και οι νέες κάθε φορά θέσεις του κόμματος για τις εξελίξεις πάνω στο ζήτημα μεταφέρονταν στην τοπική πραγματικότητα.

Πράγματι, φαίνεται ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρξαν ευνοϊκά πολιτικά αποτελέσματα και η Αριστερά κατάφερε να διεισδύσει στους τοπικούς αυτούς συλλόγους, προκαλώντας ρωγμές στην κυριαρχία της «εθνικοφροσύνης»: Η Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος Κερατσινίου και Δραπετσώνας «συνελθούσα σήμερον 20^η Οκτωβρίου 1958[...] επί του φλέγοντος ζητήματος της απελευθέρωσης της αγωνιζομένης Κύπρου και την δραματική φάσιν εις την οποίαν περιήλθε τούτο, εκ της εφαρμογής του Αγγλικού σχεδίου διχοτομήσεως αυτής[...] καταδικάζει μετά βδελυγμίας την ανελεύθερον και αντισυμμαχικήν στάσιν των Αγγλοτούρκων δυναστών της ηρωικής Κύπρου[...] και το ανελεύθερον σχέδιον Μακ Μίλλαν.[...] Εκφράζει τας θερμότητας ευχαριστίας προς τον Γεν. Γραμματέα του Αραβικού Συνδέσμου κ. Χασούνα δια την ληφθείσαν απόφασιν περί συμπαραστάσεως του Συνδέσμου εις τον Αγώνα Αυτοδιαθέσεως του Κυπριακού Λαού, ως και εις τα κράτη εκείνα, τα οποία ετάχθησαν υπέρ της Αυτοδιαθέσεως της Κύπρου.[...] Αιτείται από την Ελληνικήν Κυβέρνησιν και την Εθναρχίαν Κύπρου αμείλικτον αγώνα δια την απελευθέρωσιν της Κύπρου από τους όνυχας της Αποικιοκρατίας.[...] Ζητεί από όλα τα Πολιτικά Κόμματα της Χώρας πλήρη συνεργασίαν επί κοινού προγράμματος εις την διεξαγωγίν του αγώνος δια την Κύπρον.[...] Αποφασίζει την συγκρότησιν συλλαλητηρίου του Λαού των Δύο Δήμων εις την πλατείαν Καραϊσκάκη προ του

⁵⁴⁷ *Αυγή*, 3.9.1958.

Δημαρχείου Κερατσινίου».⁵⁴⁸ Σε μία άλλη περίπτωση, «Εν Νικαία σήμερον[...] συνελθούσα η Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος Νικαίας εις έκτακτον συνεδρίασιν εν τω Δημ/κω Κατ/τι, κατόπιν προσκλήσεως του Προέδρου αυτής κ. Ν. Τουντουλίδου, Δημάρχου Νικαίας[...] Εκφράζει την ασυγκράτητον αγανάκτησιν του Λαού της πόλεως, δια την εφαρμογίν του Αγγλικού Σχεδίου,[...] καλεί πάντα αρμόδιον και υπεύθυνον παράγοντα του πεπολιτισμένου κόσμου, όπως συμβάλει αποφασιστικώς εις την ανατροπήν των Αγγλοτουρκικών Σχεδίων, και αποφασίζει την συγκρότησιν Πάνδημου Συλλαλητηρίου προς “έκδηλον έκφρασιν αγανακτήσεως και συμπαραστάσεως”».⁵⁴⁹

Πέραν του τοπικού, γινόταν, αντίστροφα, η εκτίμηση ότι η δυναμική αυτών των δραστηριοτήτων επηρέαζε, με τη σειρά της, προς όφελος της Αριστεράς τις εξελίξεις και τις συμμαχίες στο κεντρικό πολιτικό επίπεδο. Όπως διαπίστωνε μετά τα μεγάλα γεγονότα του 1956 ο *Νέος Κόσμος*, «η ανάγκη της εθνικής ενότητας όλων των εθνικών δυνάμεων, η ανάγκη της κοινής και συνεπούς διαχείρισης του κυπριακού ζητήματος από μια υπεύθυνη εθνική ηγεσία, αδέσμευτη από τις επιταγές του εξωελληνικού παράγοντα, άρχισε ν' αποδειχνεται πιο δυνατή απ' όλες τις παρασκηνιακές συνωμοσίες των Καραμανλίδων. Μια ασίγαστη και ορμητική λαϊκή δραστηριότητα που ολοένα απλώνεται και περισσότερο επιβάλλει αυτή την ενότητα στις κορυφές και για μόνο το λόγο ότι υπάρχει στη βάση πανίσχυρη. Πλήθος επιτροπές κυπριακού αγώνα άρχισαν να δημιουργούνται παντού [...]».⁵⁵⁰

Παρόλα αυτά όμως, συνεχιζόταν η αδυναμία, από το 1956 και μετά, οι αντιδράσεις και οι διαμαρτυρίες να συνολικοποιηθούν και να λάβουν μαζικό χαρακτήρα στους δρόμους. Για την ΕΔΑ, η παρεμπόδιση αντί για την ενθάρρυνση της κινητοποίησης του λαού από την Κυβέρνηση «ισοδυναμεί σήμερον, αντικειμενικώς, με εχθρικήν στάσιν προς τους Κυπρίους, με συμμαχίαν προς τους τυράννους τους».⁵⁵¹ Σε άλλο άρθρο της *Αυγής*, αφού αναλυόταν η χρησιμότητα των συλλαλητηρίων για το Κυπριακό ως μέσων επιστράτευσης των «εθνικών δυνάμεων» στον αγώνα, επικρίνονταν οι κυβερνητικές αναφορές περί του κινδύνου

⁵⁴⁸ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 582, φ. 1β, «Ψήφισμα της Επιτροπής Κυπριακού Αγώνος Κερατσινίου και Δραπετσώνας», 20 Οκτωβρίου 1958, ΑΣΚΙ.

⁵⁴⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 582, φ. 1β, «Ψήφισμα», 5 Οκτωβρίου 1958, ΑΣΚΙ.

⁵⁵⁰ «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, Πανεθνική ενότητα και πάλη για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 93.

⁵⁵¹ *Αυγή*, 1.10.1958.

«παρεισφρήσεως αριστερών στοιχείων», χαρακτηριζόμενες ως γελοίες.⁵⁵² Οι προτάσεις για τη διεξαγωγή συλλαλητηρίων απορρίπτονταν πλέον από την Κυβέρνηση ακόμα και όταν φορέας τους ήταν η Εθναρχία.⁵⁵³ Η *Αυγή* συνέχισε να αναφέρεται στη συστηματική απαγόρευση των συγκεντρώσεων, περιγράφοντάς την ως «κατάχρηση εξουσίας» και ως «ντε φάκτο δικτατορία» συγκάλυψης της «εθνικής καταστροφής του Κυπριακού». Και το άρθρο κατέληγε, αποκρούοντας τα επιχειρήματα περί ενδεχόμενων επεισοδίων: «κάθε διατάραξις της τάξεως θα προϋπέθετε, ότι υπάρχουν στην Ελλάδα δυνάμεις, που αντιτίθενται στην συμπαραστάσιν του λαού στον κυπριακό αγώνα».⁵⁵⁴ Το απόσπασμα είναι χαρακτηριστικό για το πώς η ΕΔΑ απαντούσε στην πολιτική απαγόρευση των συγκεντρώσεων: παρουσιάζοντας τις κινητοποιήσεις αυτές ως συνώνυμο της «ευταξίας», και πάλι σε μια προσπάθεια εμφάνισης της Αριστεράς ως «νηφάλιας» και «αξιόπιστης» πολιτικής δύναμης.⁵⁵⁵

Μέσα από την προσέγγιση αυτή της *Αυγής*, αναγνωριζόταν, για άλλη μια φορά, έμμεσα η εξασθένιση της δυναμικής των μαζικών λαϊκών διαμαρτυριών για το Κυπριακό από το 1956 και μετά. Όλα αυτά, σε ένα ευρύτερο πλαίσιο όπου οι διώξεις, η παραβίαση των δημοκρατικών ελευθεριών και η κρατική καταστολή συναντιόντουσαν με την αποτυχία των κυβερνητικών χειρισμών και τη μη εκπλήρωση της Ένωσης.⁵⁵⁶ Η ΕΔΑ, όπως και οι Φιλελεύθεροι, θα ζητήσει τη χρονική αυτή στιγμή την απομάκρυνση της κυβέρνησης της ΕΡΕ. Το κόμμα της Αριστεράς τεκμηρίωσε το αίτημα αυτό με βάση τρία σημεία: την καταβράθρωση του Κυπριακού και την υποταγή στις «ατλαντικές επιδιώξεις», το «φίμωμα» της βουλής και την παρεμπόδιση της λαϊκής διαμαρτυρίας και την καλλιέργεια κλίματος διώξεων και διχασμού. Η από κοινού αυτή επίθεση των δύο κομμάτων ενάντια στην Κυβέρνηση έτυχε προβολής στην *Αυγή*.⁵⁵⁷ Σε επόμενο φύλλο της, η εφημερίδα της ΕΔΑ έγραφε: «Υπεράνω πάσης ιδεολογικής, παραταξιακής ή κομματικής διακρίσεως είναι εθνική ανάγκη η αλλαγή πολιτικής και φορέων εξουσίας, πάντα μέσα στα πλαίσια του κοινοβουλευτισμού. Δια την πραγματοποίησιν της αλλαγής αυτής η ΕΔΑ απευθύνει έκκλησιν προς τα κόμματα της αντιπολιτεύσεως αλλά και τους βουλευτές

⁵⁵² *Αυγή*, 3.10.1958.

⁵⁵³ *Αυγή*, 10.10.1958.

⁵⁵⁴ *Αυγή*, 14.10.1958.

⁵⁵⁵ Α. Σολάρο, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, Πλειάς, Αθήνα 1975, σ. 202.

⁵⁵⁶ *Αυγή*, 15.10.1958· *Αυγή*, 5.11.1958.

⁵⁵⁷ *Αυγή*, 15.10.1958· *Αυγή*, 16.10.1958.

της συμπολιτεύσεως». ⁵⁵⁸ Σε αυτό το πλαίσιο, η ΕΔΑ δήλωνε πως θα υποστήριζε το σχηματισμό «κοινοβουλευτικής πατριωτικής κυβέρνησης», ακόμα και αν η ίδια δεν μετείχε σε αυτήν. ⁵⁵⁹

Ενδεικτικές του κλίματος της περιόδου είναι οι δηλώσεις του αρχιεπισκόπου Αθηνών και προέδρου της Πανελληνίου Επιτροπής Αυτοδιαθέσεως Κύπρου Θεόκλητου ότι «τα εθνικά ζητήματα δεν προδίδονται προς χάριν των λεγόμενων ιδεολογικών συμφερόντων ή κοινωνικών συστημάτων» και ότι «διερμηνεύοντας τα αισθήματα, τα οποία διακατέχουν την ψυχήν και του τελευταίου Έλληνας, διακηρύττομεν ότι ο Ελληνισμός, ως κράτος και ως Έθνος, δεν θα συγκρατήση πλέον τον εαυτόν του. Υπεράνω των φιλιών, υπεράνω των συμμαχιών, υπεράνω παντός συμφέροντος υπάρχει η Κύπρος». ⁵⁶⁰ Από τις δηλώσεις αυτές προκλήθηκε σάλος και δυσαρέσκεια της αμερικανικής Πρεσβείας. Ο Θεόκλητος, μετά από παρέμβαση του ίδιου του Κ. Καραμανλή, αναγκάστηκε να τις ανασκευάσει, λέγοντας ότι σκοπός του δεν ήταν να λάβει θέση αναφορικά με το ζήτημα του διεθνούς προσανατολισμού της χώρας. ⁵⁶¹ Το εκρηκτικό κλίμα πλέον δεν τροφοδοτούνταν από μεγάλες πορείες και επεισόδια, αλλά από δηλώσεις παραγόντων, δημόσιες παρεμβάσεις και κεντρικά πολιτικά γεγονότα. ⁵⁶²

Οι αρνητικές εξελίξεις ως προς την πιθανότητα της Ένωσης, όπως διαγράφονταν στον ορίζοντα, είχαν την αντανάκλασή τους στη διαμόρφωση της πολιτικής τακτικής της ΕΔΑ. Μέσα από τις στήλες της *Αυγής*, το κόμμα της Αριστεράς εμφάνισε, τον Φεβρουάριο του 1958, στάση ανοχής ως προς την πρόταση του Μακαρίου για μία μεταβατική φάση αυτοκυβέρνησης της Κύπρου, με τον όρο ότι αυτή δεν θα απέκλειε το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης μετά από κάποιο χρονικό διάστημα. Σύμφωνη ήταν σ' αυτό και η γνώμη του ΑΚΕΛ. Η οριακή αυτή στροφή της ΕΔΑ δεν είχε όμως διάρκεια, καθώς η μεθόδευση των εξελίξεων στο δρόμο προς τη Ζυρίχη και το Λονδίνο έκανε το κόμμα να επανέλθει σύντομα στη σκληρή γραμμή της

⁵⁵⁸ *Αυγή*, 19.10.1958.

⁵⁵⁹ «Ανασκοπήσεις, *Νέος Κόσμος*, Νοέμβριος 1958, αρ. 11, σ. 106.

⁵⁶⁰ *Αυγή*, 18.9.1958. Επίκληση των λεγομένων του Θεόκλητου γίνεται και στο Μ. Τσάντης, «Το Κυπριακό σε νέα φάση», *Νέος Κόσμος*, Οκτώβριος 1958, αρ. 10, σ. 17.

⁵⁶¹ *Αυγή*, 19.9.1958.

⁵⁶² Την ίδια περίοδο, η Ένωση Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Αθηνών, συμμετέχοντας στην προσπάθεια αποτροπής του σχεδίου Μακμίλαν, εξέδωσε ένα μαχητικό κείμενο στα αγγλικά. Στις σελίδες του δινόταν έμφαση στην κρισιμότητα του Κυπριακού για τη διεθνή τάξη και στους κινδύνους που ανέκυπταν για τη σταθερότητα και την ειρήνη στην ανατολική Μεσόγειο. Το Κυπριακό ζήτημα χαρακτηριζόταν ως «ορόσημο για τη δημοκρατία». Union of Journalists of the Athens Daily Newspapers, *Cyprus, Touchstone for Democracy*, Αθήνα 1958, σ.3.

«αυτοδιάθεσης-Ένωσης».⁵⁶³ Έτσι, η ΕΔΑ ήρθε σε σύγκρουση με τις πρωτοβουλίες του Μακαρίου, αποδίδοντας τη νέα πρότασή του περί ανεξαρτησίας του νησιού «στην κυβερνητική πολιτική της υποτέλειας και του συμβιβασμού».⁵⁶⁴ Σε απόφαση της Διοικούσας Επιτροπής διατυπωνόταν η θέση ότι «η νέα γραμμή επί του Κυπριακού, που εξήγγειλε ο αρχιεπίσκοπος κ. Μακάριος αποτελεί υποχώρησιν και εγκατάλειψιν του εθνικού αιτήματος της αυτοδιαθέσεως».⁵⁶⁵ Και διευκρινιζόταν, για να μην υπάρχουν αμφιβολίες, ότι ενδιάμεσες λύσεις θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές μόνο αν συντελούνταν εντός προκαθορισμένης συμφωνίας για την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης -και όχι αποκλείοντας αυτήν- και αν αποδέσμευαν την Κύπρο από το πλαίσιο της Βρετανικής Κοινοπολιτείας.

Η *Αυγή*, με βάση τα παραπάνω, έλαβε θέση σχετικά με τις εσωτερικές συγκρούσεις της Εθναρχίας, υπέρ των αντιλήψεων εκείνων που αμφισβητούσαν την πρόταση του Μακαρίου για ανεξαρτησία θεωρώντας την υποχώρηση. Οι θέσεις αυτές εκφράζονταν πρωτίστως από τον μητροπολίτη Κυρηνείας Κυπριανό.⁵⁶⁶ Το ελληνικό κόμμα δεν δίστασε να συμπαραταχθεί με τις δυνάμεις του παραδοσιακού εθνικισμού, όπως αυτές εκφράζονταν τη στιγμή αυτή από τον Κυπριανό, προκειμένου να εμποδίσει την εξέλιξη του Κυπριακού στην κατεύθυνση μιας λύσης σύμφωνης με τα συμφέροντα των Δυτικών δυνάμεων. Στο τέλος του 1958, η αδιαπραγμάτευτη στάση του Κυπριανού υπέρ της Ένωσης και οι έντονες επικρίσεις του προς την ελληνική Κυβέρνηση, και προσωπικά προς τον υπουργό Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ, για «τουρκοφιλία» και απάθεια μπροστά στις «εθνικές συμφορές», προβλήθηκαν εμφανικά από την *Αυγή*.⁵⁶⁷

Δεν έλειψαν, μάλιστα, και επεισόδια στην Αθήνα, αυτή τη φορά όχι ανάμεσα στους διαδηλωτές και την αστυνομία, αλλά μεταξύ των υποστηρικτών των θέσεων του Μακαρίου και των αντίθετων σε αυτές. Οι πρώτοι, θετικά διακείμενοι προς τις κινήσεις του Μακαρίου και όχι αδιάλλακτοι ενωτικοί στην παρούσα φάση, περιγράφονταν από την *Αυγή* ως «εγκάθετοι»: «Μέσα σε ατμόσφαιρα ακράτητου ενθουσιασμού, η συγκέντρωσις ενέκρινε ψήφισμα στο οποίο τονίζεται η εμμονή στο αίτημα της αυτοδιαθέσεως, αξιώνεται από την κυβέρνησιν να προβάλη το αίτημα αυτό και απαιτείται από τον ΟΗΕ να αναγνωρίση την αυτοδιάθεσιν της Κύπρου

⁵⁶³ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 581.

⁵⁶⁴ *Αυγή*, 25.9.1958.

⁵⁶⁵ *Αυγή*, 25.9.1958· *Αυγή*, 17.10.1958.

⁵⁶⁶ *Αυγή*, 19.10.1958.

⁵⁶⁷ *Αυγή*, 27.12.1958· *Αυγή*, 24.12.1958.

βάσει των καταστατικών αρχών του.[...] Ισχυρές δυνάμεις της αστυνομίας είχαν τοποθετηθεί στην είσοδο του θεάτρου και στους γύρω χώρους, καθώς και μηχανοκίνητα του στρατού, ενώ άλλες δυνάμεις ευρίσκοντο σε επιφυλακή στον χώρο της Βουλής. Δυνάμεις αστυνομικών εν στολή εισήλθαν στην αίθουσα μετά την δημιουργία των επεισοδίων εκ μέρους των εγκαθέτων, οι οποίοι απειράθησαν να αποδοκιμάσουν τους ομιλητές και τα συνθήματα της συγκεντρώσεως και να προβάλουν το σύνθημα “ό, τι θέλει ο Μακάριος”. Αλλά οι προσπάθειες αυτές κατεπνίγησαν από τα ρυθμικά συνθήματα: “αυτοδιάθεσις-Ένωσις”». ⁵⁶⁸ Ο τρόπος περιγραφής των εντάσεων αυτών από την *Αυγή* αποτυπώνει με χαρακτηριστικό τρόπο το πάθος υπεράσπισης της Ένωσης από την ΕΔΑ, έναντι οποιασδήποτε άλλης προοπτικής. Το κόμμα της Αριστεράς εξακολουθούσε να εμφανίζεται ως η πιο αδιάλλακτη υπέρ της Ένωσης πολιτική δύναμη. Όλα, πάντως, τα κόμματα της αντιπολίτευσης τάχθηκαν τη στιγμή αυτή ενάντια στην πρόταση «εγγυημένης ανεξαρτησίας» του Μακαρίου, εκτός από το -αποδυναμωμένο την περίοδο αυτή- Λαϊκό Κόμμα του Κ. Τσαλδάρη. ⁵⁶⁹

Αντίθετα, το ΑΚΕΛ υποστήριξε τις προτάσεις του «Εθνάρχη» -όπως τον αποκαλούσε- Μακαρίου και έκρινε ως «αναπόφευκτη και αναγκαία υποχώρηση την πρόταση που εκφράζει η γραμμή του Εθνάρχη. Αυτή η πρόταση αποτελεί μίαν αποφασιστική προσπάθειαν να ματαιωθεί έστω κι αυτήν την ύστατην στιγμήν το βρετανικό “συνεταιριστικό” σχέδιο του διαμελισμού». ⁵⁷⁰ Ως παράγοντες που υπαγόρευαν τη στάση αυτή περιγράφονταν η «δικτατορική» μονομερής πρωτοβουλία της βρετανικής συντηρητικής κυβέρνησης, η απροθυμία της ελληνικής Κυβέρνησης να προωθήσει ουσιαστικά το ζήτημα, το αδιέξοδο του Κυπριακού που «μήκε σε τέτιες δυσκολίες και τόσους κινδύνους, που αναγκάζει κάθε τίμιο και ρεαλιστή πατριώτη να επανεξετάσει τη θέση του έναντι του ποια είναι σήμερα μια αποδεκτή λύση», ⁵⁷¹ ο αρνητικός ρόλος του τούρκικου παράγοντα και η έλλειψη ενός ενιαίου εθνικού μετώπου για το συντονισμό του ενωτικού αγώνα. Η υιοθέτηση από το ΑΚΕΛ του νέου αυτού «εθνικού μηνύματος» της ανεξαρτησίας, σηματοδοτούσε την ενσωμάτωση του κόμματος στον «εθνικό χώρο» των Ελληνοκυπρίων, όπου ηγεμόνευε η Εθναρχία. Επρόκειτο όμως για μια διαδικασία που λάμβανε χώρα όχι

⁵⁶⁸ *Αυγή*, 2.12.1958.

⁵⁶⁹ Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 361.

⁵⁷⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/54, «Δηλώσεις του Αριστερού ηγέτη κ. Ε. Παπαϊωάννου για την θέση της Αριστεράς έναντι των νέων προτάσεων του Εθνάρχη», ΑΣΚΙ.

⁵⁷¹ Στο ίδιο.

μέσω της αυτόνομης πολιτικής παρέμβασης και στρατηγικής του κόμματος της κυπριακής Αριστεράς, αλλά μέσα από την άνευ όρων αποδοχή της εξουσίας της Εκκλησίας και την επικύρωση των πολιτικών επιλογών του Μακαρίου ως αδιαφιλονίκητου ηγέτη και εθνάρχη. Σύμφωνα με τη Σία Αναγνωστοπούλου, «η ενσωμάτωση του ΑΚΕΛ στον εθνικό χώρο νομιμοποιείται από την Εκκλησία και όχι από το ρόλο του κόμματος στην κοινωνία ή στον ανταποικιοκρατικό αγώνα του λαού».⁵⁷² Η στάση αυτή προκάλεσε την αντίδραση του ΚΚΕ, που σε απόφαση του Π.Γ της Κ.Ε τόνισε ότι δεν θεωρούσε δικαιολογημένη ή επιβεβλημένη από τις υπάρχουσες συνθήκες την αποδοχή των προτάσεων του Μακαρίου από το ΑΚΕΛ, καθώς θεωρείτο ότι αυτές διευκόλυναν την προοπτική της συνθηκολόγησης.⁵⁷³

Πρωταρχική σημασία για την αξιολόγηση οποιαδήποτε λύσης στο Κυπριακό είχε για την Αριστερά το ζήτημα των βάσεων, από τη στιγμή που αυτές καθιστούσαν το νησί σταθμό στις πολεμικές επιχειρήσεις των Δυτικών ενάντια σε χώρες με ανταποικιακό προσανατολισμό και συνιστούσαν εν δυνάμει απειλή για τις Λαϊκές Δημοκρατίες. Το ζήτημα ήταν ακανθώδες, αφού, όπως αναγνώριζε στα τέλη του 1957 το στέλεχος του ΑΚΕΛ Α. Ζιαρτίδης, η απόρριψη κάθε συμβιβασμού πάνω στο θέμα αυτό δυσχέραινε την εξεύρεση λύσης και περιόριζε την επιρροή της κυπριακής Αριστεράς, καθώς «η γενική τάση ανάμεσα στο λαό είναι να βρεθεί λύση, αρκεί να διασφαλίζεται η εξάσκηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης». Γι' αυτό και το ΑΚΕΛ έθεσε υπό την κρίση του ΚΚΕ το ερώτημα αν θα μπορούσαν να διατυπωθούν κάποιες συμβιβαστικές προτάσεις, όπως η διατήρηση των ήδη υφιστάμενων βάσεων, με αποκλεισμό όμως της πιθανότητας υπαγωγής τους στο ΝΑΤΟ ή στο Σύμφωνο της Βαγδάτης και χωρίς να επιτρέπεται αυτές να χρησιμοποιηθούν ενάντια σε γειτονικούς λαούς ή να εξοπλιστούν με ατομικά όπλα. Αφού τονίζονταν ο ρεαλιστικός χαρακτήρας των παραπάνω προτάσεων, διευκρινιζόταν παράλληλα ότι δεν αποτελούσαν επίσημες αποφάσεις των κομματικών οργάνων του ΑΚΕΛ, αλλά σκέψεις που ετίθεντο στο ΚΚΕ προς συζήτηση.⁵⁷⁴ Για το ΚΚΕ κάτι τέτοιο ήταν, φυσικά, αδιανόητο. Δεν μπορούσε να υπάρχει καμία ασάφεια ή να γίνει καμία υποχώρηση στο ζήτημα αυτό, αλλά αντίθετα έπρεπε κατηγορηματικά να διευκρινιστεί, πριν από οποιαδήποτε συμφωνία, ότι η ύπαρξη βάσεων στο νησί δεν θα γινόταν με κανέναν τρόπο

⁵⁷² Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος», *ό.π.*, σ. 219.

⁵⁷³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20.10.1958», ΑΣΚΙ.

⁵⁷⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/35, «Απόψεις ΑΚΕΛ-Ζιαρτίδη», 1957, ΑΣΚΙ.

αποδεκτή.⁵⁷⁵ Έτσι, ενώ για το ΑΚΕΛ η πίεση της λύσης του «εθνικού ζητήματος» γεννούσε -έστω και στιγμιαία- σκέψεις ως προς τα πιθανά όρια της γραμμής υποχωρήσεων σε σχέση με τις βάσεις, για το ΚΚΕ αυτό ήταν ζήτημα μείζονος σημασίας που δεν ήταν δυνατόν να θυσιαστεί στο βωμό του Κυπριακού. Αντίθετα, η λύση της Ένωσης έπρεπε να συνδυαστεί με την αποδυνάμωση της θέσης των Δυτικών, και ως εκ τούτου, τον περιορισμό της απειλής έναντι της ΕΣΣΔ. Εκ των πραγμάτων, στο κέντρο της προσπάθειας αυτής ήταν ο αγώνας για να μην υπάρχουν στο νησί βάσεις. Το ΚΚΕ συμπύκνωνε τη θέση του ως εξής: «Το ζήτημα των βάσεων είναι ουσιώδες, όχι μόνο γιατί η διατήρησή τους αποτελεί άμεσο κίνδυνο για την ύπαρξη του κυπριακού λαού, όχι μόνο γιατί η παραδοχή των βάσεων θα στερούσε τον κυπριακό λαό από πολύτιμους συμμάχους, αλλά και γιατί δεν μπορεί να νοηθεί Κύπρος αναξάρτητη όταν οι άγγλοι διατηρούν βάσεις».⁵⁷⁶

Μέσα σε αυτό το σύνθετο τοπίο διεθνών και εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων στις οποίες η Αριστερά προσπαθούσε να παρέμβει με άξονα το Κυπριακό, οι εναντίον της διώξεις συνεχίζονταν. Τον Δεκέμβριο του 1958 συνελήφθη ο διευθυντής της *Αυγής* Μανώλης Γλέζος, ενώ είχε προηγηθεί επίθεση στη βουλευτή Βάσω Θανασέκου.⁵⁷⁷ Διαμαρτυρία για τη σύλληψη του Γλέζου εξέδωσε και η Κ.Ε του ΑΚΕΛ. Τον Ιούλιο του 1958, με αφορμή τη σύλληψη ενός από τους πολιτικούς κρατούμενους που είχαν δραπετεύσει από τις φυλακές των Βούρλων, ακολούθησε έρευνα της αστυνομίας παρουσία εισαγγελέα στο γραφείο στελέχους της ΕΔΑ. Η χρονική σύμπτωση με τις εξελίξεις στο Κυπριακό και το σχέδιο Μακμίλαν έκανε το

⁵⁷⁵ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/39, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Ιακωβίδη», 16.11.1958, ΑΣΚΙ.

⁵⁷⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20.10.1958», ΑΣΚΙ.

⁵⁷⁷ Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 375· Τ. Βουρνάς, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., σ. 145-146. Το ίδιο έτος, ο Σέργιος Γυαλίστρας έγραφε για τις διώξεις βουλευτών και στελεχών της Αριστεράς: «Αποτελεί ειρωνεία, το να δύνανται να παρακάθηνται εις το Κοινοβούλιον μεγάλοςχημοι δεδηλωμένοι κομμουνιστάι, ενώ, υπόκεινται εις εκτόπισιν, άσημα ίσως ανθρωπάρια. Εφ' όσον οι εθνικόφρονες Έλληνες, οι αποστέργοντες τον εμφύλιον πόλεμον και την υποδούλωσιν εις τους Ρωσο-Βουλγάρους, αποτελούμεν, έστω και το 51%, οι Κυβερνώντες οφείλουν να λάβουν δραστικά μέτρα, οία προβλέπει ο εν ισχύι, μη εφαρμοζόμενος όμως, νόμος 509», στο Σ. Γυαλίστρας, *Η υδρογονοβόμβα, ο Κομμουνισμός και το Κυπριακόν. Μελέτη ιστορική πολιτικο-στρατηγική*, Αθήνα 1959, σ. 98. Αντίθετα η ΕΔΑ, με αφορμή τη δίκη του Γλέζου και άλλων κατηγορουμένων για κατασκοπία, πρόβαλλε τη γενικότερη πολιτική της πρόταση για την απόδοση αμνηστίας: «Δικάζονται αυτές τις μέρες ο εθνικός ήρωας της Ελλάδος ΜΑΝ. ΓΛΕΖΟΣ μαζί με άλλους Έλληνες πατριώτες και αγωνιστές της Δημοκρατίας από το στρατοδικείο με την κατηγορία των κατασκοπών.[...] Ο Λαός μας είπε πολλές φορές να στο αίτημα της αμνηστίας. Ο Λαός μας έχει πραγματοποιήσει την ενότητά του. Αρχηγοί κομμάτων, πολιτικοί και κοινωνικοί παράγοντες, σύλλογοι επιστημονικοί και κοινωνικοί, άνθρωποι με διαφορετική ιδεολογία και πολιτική τοποθέτηση [...] συμφωνούν όλοι ότι πρέπει να επί τέλους να μπει τέρμα στην κατάσταση που μας κληρονόμησε το ανώμαλο παρελθόν, ότι πρέπει να αναστηλωθούν οι δημοκρατικοί θεσμοί, να γίνη σεβαστό το σύνταγμα, να θριαμβεύσει η δημοκρατία», στο ΕΔΑ, *Γιατί πρέπει να δοθεί Γενική Αμνηστία*, Αθήνα, Ιούλιος 1959, σ. 3,4.

κόμμα να συσχετίσει, μέσω δηλώσεων του προέδρου Ι. Πασαλίδη, τις κινήσεις αυτές με την προσπάθεια της Κυβέρνησης να αποπροσανατολίσει το λαό από τις αρνητικές εξελίξεις του Κυπριακού, να θέσει σε διωγμό την Αριστερά και να πλήξει με αυταρχικό τρόπο τη δημοκρατική νομιμότητα.⁵⁷⁸ Απέναντι στην πολιτική πίεση που δεχόταν λόγω του Κυπριακού, η Κυβέρνηση ενέτεινε το καθεστώς των διώξεων. Η *Αυγή* υποστήριζε, τον Δεκέμβριο του 1958, ότι κάθε φορά που η Κυβέρνηση συναντούσε -λόγω της υποτελούς στάσης της- αδιέξοδο στα εθνικά ζητήματα, «ανακαλύπτουν και εξαρθρώνουν κάποιο φοβερό “δίκτυο κατασκοπείας” του ΚΚΕ». Αυτή όμως η πολιτική της «ξενόδουλης δεξιάς», προστασίας της «αδιστάκτου οικονομικής ολογαρχίας», προλείαινε το έδαφος για αντιδημοκρατικές λύσεις επικίνδυνες για την «ησυχία και την γαλήνη της χώρας».⁵⁷⁹

Αντίστοιχα το ΚΚΕ, σε άρθρο του *Νέου Κόσμου* παρομοίαζε, ήδη από το 1955, τη νομοθεσία έκτακτης ανάγκης και τις απροσχημάτιστες συλλήψεις Ελληνοκυπρίων στο νησί με τις συλλήψεις αθώων πολιτών στην Ελλάδα, που συμπληρώνονταν από τη δράση δεκάδων χιλιάδων χαφιέδων και την προκήρυξη αμοιβής για τη δολοφονία αγωνιστών. Η αναλογία που ο συγγραφέας παρουσίαζε ήταν η εξής: Η ίδια βαρβαρότητα που επιδείκνυαν οι βρετανοί αποικιοκράτες, εμφανιζόταν και στο ελληνικό κράτος ενάντια στους Αριστερούς με εξορίες, δίκες-παρωδία από στρατοδικεία που ήλεγχε ο ΙΔΕΑ και πρακτικές φυσικής εξόντωσης.⁵⁸⁰ Αντίστοιχες ήταν και οι εκτιμήσεις για τις συλλήψεις που έλαβαν χώρα στο τέλος του 1958, ότι δηλαδή η πολιτική καταστολής, επίθεσης στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών και «προδοσίας» του Κυπριακού, συνέπλεε με μια ατμόσφαιρα προετοιμασίας δικτατορικών λύσεων, και όλα αυτά με πρόσχημα πάντα την αντιμετώπιση του «κομμουνιστικού κινδύνου».⁵⁸¹

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι το πολιτικό κλίμα, όπως επηρεαζόταν από το ζήτημα της Κύπρου, τροφοδοτούσε όχι μόνο τις διεκδικήσεις και τη δυναμική του κινήματος, αλλά επίσης και την κρατική καταστολή έναντι της Αριστεράς. Επρόκειτο για άλλη μία από τις συναρθρώσεις του Κυπριακού με τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, αυτή που απευχόταν η Αριστερά, ενώ αντίθετα αξιοποιούσε η Δεξιά εναντίον της. Η πολυπλοκότητα του Κυπριακού ζητήματος επιδρούσε με πολλαπλούς τρόπους στην

⁵⁷⁸ *Αυγή*, 25.1.1959· *Αυγή*, 3.7.1958· *Αυγή*, 10.7.1958.

⁵⁷⁹ *Αυγή*, 9.12.1958.

⁵⁸⁰ Μ. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 37-38.

⁵⁸¹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιανουάριος 1959, αρ. 1, σ. 98.

πολιτική ζωή και κάθε παράταξη προσπαθούσε να εγγράψει την επίδραση αυτή στους δικούς της σχεδιασμούς αποκομίζοντας πολιτικά οφέλη.

Τον Αύγουστο του 1958, δέκα μελλοθάνατοι πολιτικοί κρατούμενοι απέστειλαν υπόμνημα προς τον Μακάριο με το οποίο ζητούσαν να ασκήσει την επιρροή του για τη μετατροπή των ποινών τους.⁵⁸² Η σημασία και η απήχηση του Κυπριακού ήταν τέτοια, ώστε ακόμα και τα ζητήματα των εσωτερικών διώξεων να τίθενται στη βάση του ζητήματος αυτού και να γίνεται επίκληση του τεράστιου κύρους του Μακαρίου για την εξεύρεση ευνοϊκής λύσης. Αν και στο πλαίσιο του κυπριακού αγώνα οι Ελληνοκύπριοι ήταν οι «αδύναμοι» στον αγώνα τους ενάντια στη Βρετανική αυτοκρατορία, το τεράστιο συμβολικό κεφάλαιο του αγώνα αυτού είχε σημαντική επίδραση στην ελληνική πολιτική ζωή, που προσωποποιούνταν στη μορφή του Μακαρίου. Σε συνδυασμό με το ότι για την Αριστερά το Κυπριακό ζήτημα είχε «πανεθνικό» χαρακτήρα, αλλά και με τις χριστιανικές αρχές που συχνά η ΕΔΑ επικαλούνταν ανθρωπιστικά στις περιπτώσεις εκτελέσεων, βάνουσης αντιμετώπισης των μελών της, εξοριών κ.λπ., δεν πρέπει να εκπλήσσει το υπόμνημα αυτό των μελλοθάντων στον Αρχιεπίσκοπο. Σε μία άλλη περίπτωση, οι ασθενείς πολιτικοί κρατούμενοι των φυλακών Αβέρωφ ζήτησαν από τη διεύθυνση των φυλακών να δοθεί η αξία του συσσιτίου μιάς μέρας υπέρ του εράνου για την Κύπρο. Όταν ο διευθυντής των φυλακών αρνήθηκε να δεχτεί το αίτημα, επικαλούμενος τον κανονισμό, οι ασθενείς πολιτικοί κρατούμενοι συγκέντρωσαν και απέστειλαν 100 δραχμές στον Μακάριο.⁵⁸³

Από την πλευρά του καθεστώτος και της Κυβέρνησης όμως, ο κίνδυνος του κομμουνισμού παρουσιαζόταν ως παράγοντας που καθιστούσε επιτακτική την εξεύρεση λύσης στο Κυπριακό. Ο Αβέρωφ επιχείρησε, το καλοκαίρι του 1958, με σειρά άρθρων του -τα οποία δημοσιεύτηκαν στον Τύπο με το ψευδώνυμο «Διπλωμάτης»- να προλειάνει το έδαφος για μια λύση που θα απέκλειε την αυτοδιάθεση. Το βάρος της επιχειρηματολογίας έπεφτε στο ότι δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση ένας άκριτος και αδιάλλακτος εθνικισμός να θέσει σε κίνδυνο τη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ατλαντική συμμαχία, από τη στιγμή που ο κομμουνισμός αποτελούσε «μόνιμον εθνικόν κίνδυνον».⁵⁸⁴ Σε ένα από τα άρθρα του αυτά στην *Καθημερινή*, τον Ιούλιο του 1958, σημείωνε: «Βεβαίως μίαν λύσιν

⁵⁸² *Αυγή*, 17.10.1958.

⁵⁸³ *Αυγή*, 19.11.1958.

⁵⁸⁴ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 239-240.

απέχουσαν από εκείνας τας οποίας επιδιώκει σήμερα ο κυπριακός λαός θα την αποδοκιμάση η αντιπολίτευσις, προ παντός δε η άκρα αριστερά. Η Κυβέρνησις οφείλει να μη πτοηθή από τας επιθέσεις αυτάς.[...] Ο δε ελληνικός λαός με το υγιές του πολιτικόν αισθητήριον, αντιλαμβανόμενος ότι εγένετο το καλύτερον το οποίον ήτο δυνατόν να γίνη χάριν της κυπριακής υποθέσεως, θα επιδοκιμάση, πλην των αριστερών και των ολίγων εξάλλων, την δοθησομένην λύσιν. Θα την επιδοκιμάσουν και οι Έλληνες Κύπριοι κατά την συντριπτικήν των πλειοψηφίαν. Μόνον δε οι κατηλευόμενοι το Κυπριακόν δια λόγους προσωπικής φιλοδοξίας, μόνον εκείνοι οι οποίοι το μεταχειρίζονται ως όργανον αντιπολιτευτικού αγώνος θα συνεχίσουν να κραυγάζουν. Αλλά δι' αυτούς μία ισχυρά Κυβέρνησις έχει χρέος να αδιαφορήση».⁵⁸⁵ Ο Αβέρωφ πίστευε εξ αρχής ότι η αντιπαράθεση ανάμεσα σε μία μετριοπαθέστερη προσέγγιση από την πλευρά της επίσημης ελληνικής πολιτικής και μία αδιάλλακτη των Ελληνοκυπρίων θα έβαινε προς όφελος των «εχθρών της πατρίδος», σε μια ιστορική συγκυρία που η «αντιδυτική» πολιτική της Αριστεράς αποκτούσε όλο και πιο ισχυρά κοινωνικά ερείσματα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο έλληνας υπουργός έθετε ως στόχο -κάτι που τελικά επετεύχθη στη Ζυρίχη και στο Λονδίνο- έναν συμβιβασμό, η καταδίκη του οποίου από την Αριστερά θα αγνοούνταν από την Κυβέρνηση.⁵⁸⁶ Όπως διαπίστωνε η ΕΔΑ: «και έφυγε ο Θεοτόκης και ήρθε ο Αβέρωφ να προτείνη τον “δια παντός αποκλεισμόν της Ενώσεως”».⁵⁸⁷

Στην αρθρογραφία αυτή απάντησε το ΚΚΕ, κρίνοντάς την σαν μια απόπειρα δικαιολόγησις της νατοϊκής στρατηγικής ενάντια στους αραβικούς λαούς και το ανατολικό μπλοκ.⁵⁸⁸ Το περιεχόμενο τοποθετήσεων όπως αυτή του Αβέρωφ συμπληρωνόταν από την προσπάθεια των κυβερνητικών παραγόντων όχι μόνο να αφαιρέσουν από την ΕΔΑ την πρωτοβουλία των κινήσεων σε σχέση με το Κυπριακό, αλλά και -σε μια ρητορική επιστροφή στον Εμφύλιο- να αμφισβητήσουν το δικαίωμα της Αριστεράς να έχει λόγο ως προς το ζήτημα, ακριβώς λόγω του «βεβαρυμένου εθνικού παρελθόντος της». Με αυτόν τον τρόπο, επιδιωκόταν να υπονομευτεί η

⁵⁸⁵ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 3, «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης. Η Κύπρος ανεξάρτητη», Αθήνα 2005, σ. 162.

⁵⁸⁶ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 155.

⁵⁸⁷ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 479, φ. 2, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

⁵⁸⁸ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Αύγουστος 1958, αρ. 8, σ. 121. Κριτική για τα άρθρα αυτά του Αβέρωφ γίνεται και στο Μ. Τσάντης, «Το Κυπριακό σε νέα φάση», *Νέος Κόσμος*, Οκτώβριος 1958, αρ. 10, σ. 12-21.

εικόνα της ΕΔΑ ως εκφραστή του λαϊκού πόθου της Ένωσης και να επανέλθει αυτή στο σημείο που κανονικά «ανήκε», αυτό του πάντα ύποπτου εχθρού του έθνους.⁵⁸⁹

Γινόταν, επίσης, η απόπειρα τα παραπάνω να συνδεθούν με τα στοιχεία που οι κρατούντες θεωρούσαν και προπαγάνδιζαν ως αποδείξεις της «τραχύτητας» και της επιθετικότητας του ελληνικού και του διεθνούς κομμουνισμού. Με τα λόγια του Π. Κανελλόπουλου «[...] Η ΕΔΑ και το έτερον μικρό Κόμμα το οποίον προέκυψε εκ των κόλπων της και το οποίον κατ' ουσίαν είναι υποκατάστημα αυτής, δεν είχαν το ηθικόν δικαίωμα να αντιδιαστείλουν τον πόνον, τον οποίον ισχυρίζονται ότι αισθάνονται διά τους Κυπρίους αδελφούς μας, να τον αντιδιαστείλουν προς τον πόνον, τον οποίον αισθανόμεθα όλοι ημείς οι άλλοι εις την αίθουσαν αυτήν ευρισκόμενοι. Αυτό το δικαίωμα δεν το έχει και δεν θα το λάβη ποτέ, διότι ποιοί έχουν οδηγήσει τον τόπον εις αγώνας εθνικούς και ποιοι ωδήγησαν τον τόπον εις καταστροφάς και εις αντεθνικάς ενεργείας, αυτό το γνωρίζει ήδη η ιστορία».⁵⁹⁰ Και σε άλλο σημείο: «Αξιότιμοι κύριοι συνάδελφοι, μόνον τότε θα εκλόνιζε τας πεποιθήσεις μου, και θα εκλόνιζε τα όσα πιστεύω, η τοποθέτησις την οποίαν έκαμεν η ΕΔΑ, εάν η ΕΔΑ ως ελληνικό κόμμα, με κύριον πυρήνα σκληρόν, όπως συνήθως λέγουν τινές, τον κομμουνισμόν, ανελάμβανε πρώτη αυτή, διότι ημείς το ομολογούμεν, φοβούμεθα να το πράξωμεν, ενώ δεν φοβούμεθα να αντιδικήσωμεν προς την Μεγάλην Βρετανίαν, φοβούμεθα να αντιδικήσωμεν προς την Αλβανίαν και την Σοβιετικήν Ένωσιν, εάν πρώτη η ΕΔΑ ήρχετο και απήτει την αποκατάστασιν της φοβεράς και τραγικής αδικίας, η οποία έχει σημειωθεί εις την Βόρειαν Ήπειρον.[...] Και εν Κύπρω εκρεμάσθησαν άνθρωποι, αλλά ολίγοι και συγκεκριμένοι. Πρόκειται ασφαλώς περί εγκλήματος. Εν Βορείω Ηπείρω, όμως, εκρεμάσθη σχεδόν ολόκληρος ο Ελληνισμός και δεν ομιλεί η ΕΔΑ επ' αυτού. Εγώ έχω το θάρρος να ανομολογώ τον φόβον μου και να λέγω ότι δεν ανακινώ και δεν ανεκίνησε και η Κυβέρνησις και δεν ανεκίνησε και το Κόμμα των Φιλελευθέρων θέμα Βορείου Ηπείρου, διότι φοβούμεθα την Σοβιετικήν Ένωσιν. Σεις, όμως, οι οποίοι ζητείτε τον προσανατολισμόν της Ελλάδος προς την Μόσχαν, φοβείσθε και σεις την Σοβιετικήν Ένωσιν, αποσιωπώντας το μεγάλο τούτο θέμα. (Χειροκροτήματα εκ συμπολιτεύσεως)».⁵⁹¹

Η υπογραφή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου επιβεβαίωσε τη, μετά το 1956, φθίνουσα τάση εξέλιξης του κινήματος για την Ένωση και την, περισσότερο,

⁵⁸⁹ N. Panourgia, *ό.π.*, σ. 7.

⁵⁹⁰ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 3^η, 11 Ιουνίου 1958.*

⁵⁹¹ Στο ίδιο.

«πολιτική» και όχι «κοινωνική» εναντίωση της ΕΔΑ στις σχεδιαζόμενες λύσεις. Ψηφίσματα ενάντια στις συμφωνίες εξέδωσαν η ΔΕΣΠΑ, δημοτικά συμβούλια, εργατικά σωματεία και οι πολιτικές νεολαίες,⁵⁹² δεν υπήρξαν όμως μαζικές εκδηλώσεις εναντίωσης σε αυτές, αν και η αστυνομία στην ελληνική πρωτεύουσα είχε τεθεί προληπτικά σε καθεστώς επαγρύπνησης.⁵⁹³ Ενώ λοιπόν το κίνημα για την Κύπρο είχε αρθρωθεί και ενδυναμωθεί τα αμέσως προηγούμενα χρόνια στη βάση του αιτήματος της Ένωσης, η διάψευση του αιτήματος αυτού μέσω των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου δεν είχε σαν αποτέλεσμα την εκδήλωση μαζικών κοινωνικών αντιδράσεων. Η απογοήτευση για το περιεχόμενο των συμφωνιών, δεν διαφοροποίησε το παθητικό κοινωνικά κλίμα όπως διαμορφώθηκε μετά το 1956. Αντί για κοινωνική έκρηξη, οι συμφωνίες έγιναν, πέρα από τις καθιερωμένες ανακοινώσεις των μαζικών και θεσμικών φορέων, αποδεκτές «σιωπηρά».⁵⁹⁴

Η όξυνση της καταστολής έναντι του κινήματος για την Ένωση, που έφτασε στο απόγειό της με τους νεκρούς διαδηλωτές το 1956, έπαιξε βασικό ρόλο στην αποδυνάμωση και την ανακοπή της ορμής του ενωτικού αγώνα. Η απογοήτευση και ο φόβος ήταν πλέον στοιχεία υπαρκτά. Ειδικά η Αριστερά, υπέστη, με πρόσχημα το Κυπριακό, περαιτέρω διώξεις, εξορίες και φυλακίσεις. Σε μία αποτίμηση από την ΕΔΑ αυτής της πορείας κάμψης σημειωνόταν ότι «(Ο Καραμανλής) διακήρυξε ότι δεν πρέπει να διαταραχθεί η αρμονία της Νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ. Προσπάθησε να κουράσει τον ελληνικό λαό και τη νεολαία. Δεν δίστασε να πνίξει στο αίμα την διαδήλωση, την γνωστή, του Μαΐου του 1956 με τρεις νεκρούς και διακόσιους τραυματίες μέσα στην Αθήνα.[...] Έπνιξε έτσι σιγά-σιγά αντιπαρατάσσοντας τα όργανα της τάξεως εναντίον του ελληνικού λαού που

⁵⁹² *Αυγή*, 28.2.1959.

⁵⁹³ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 137.

⁵⁹⁴ Επεισόδια σημειώθηκαν, πάντως, τον Μάρτιο του 1959 εναντίον της Αριστεράς στη βουλή, όταν ο συνεργαζόμενος με την ΕΔΑ Η. Μπερεδής καταλόγισε ευθύνες για τις συμφωνίες στο βασιλιά: «Ευθύς δε αμέσως ο Νικηταράς Βαρβιτσιώτης, της ΕΡΕ, κατηυθύνθη προς το βήμα, ανήλθε και πλησιάζων τον κ. Μπερεδήμα άρχισε να τον γρονθοκοπή υπό τις έξαλλες κραυγές και επιδοκιμασίες των βουλευτών της ΕΡΕ. Οι βουλευταί της αντιπολιτεύσεως εγείρονται και υπό τας κραυγάς “αίσχος-αίσχος” αποδοκιμάζουν τους τραμπουκισμούς, προχωρούν δε προς το βήμα για να απελευθερώσουν τον συνάδελφό τους. [...] Την στιγμή αυτή ακριβώς και ενώ είχαν διαχωρισθή οι συμπλακέντες, προστρέχει έξαλλος στο βήμα ο βουλευτής της ΕΡΕ κ. Παπαδόπουλος, ακολουθούμενος από τον επίσης βουλευτή της ΕΡΕ κ. Ιωάννου, αρπάζουν μαζί τον κ. Μπερεδήμα, τον τραβούν από τον γιακά, τον γρονθοκοπούν, ενώ ταυτόχρονα σπρώχνουν βιαίως την φρουρά και βουλευτάς της αντιπολιτεύσεως, που στο μεταξύ προσπαθούν να τους απωθήσουν. [...] Ταυτοχρόνως, ο Παπαδόπουλος αποσπά το επί του βήματος μικρόφωνο και προσπαθεί να το εκσφενδονίση προς τους βουλευτάς της αντιπολιτεύσεως, οι οποίοι στο μεταξύ έχουν πλησιάσει κοντά στο βήμα. Του αποσπούν όμως το μικρόφωνο από τα χέρια και αυτός αρπάζει το ποτήρι με το νερό και το εκσφενδονίζει με ορμή κατά του κ. Μπερεδήμα, τον οποίο και τραυματίζει σοβαρά στο κεφάλι», *Αυγή*, 1.3.1959.

εξεδήλωνε ενεργά τη συμπαράστασή του στην Κύπρο, έπνιξε σιγά-σιγά τη θερμή συμπαράσταση του ελληνικού λαού. Επέβαλε στο εσωτερικό σιγά-σιγά μια σιγή νεκροταφείου».⁵⁹⁵

Πέρα όμως από το δεδομένο της κρατικής καταστολής, το μεγάλο κοινωνικό κίνημα και «ξέσπασμα» των ετών 1954-1956 ήταν αναμενόμενο να βρεθεί σε μια φάση ομφαλοσκόπησης και υποχώρησης, από τη στιγμή που οι αρχικά μεγάλες ελπίδες και προσδοκίες για την Ένωση είχαν διαψευστεί. Ταυτόχρονα, η αδυναμία αλλά και η έλλειψη πολιτικής βούλησης από την Αριστερά για σύνδεση του «εθνικού» αυτού ζητήματος με κοινωνικούς προσδιορισμούς και στόχους, έτσι ώστε να λειτουργήσει ως καταλύτης ταξικών αγώνων και ευρύτερων κοινωνικών αναμετρήσεων,⁵⁹⁶ κατέστησε το πεδίο των διπλωματικών χειρισμών του ζητήματος κυρίαρχο, καθώς όλοι/ες πλέον περίμεναν τις εξελίξεις αυτές αποκομμένα από τις κοινωνικές διεργασίες και εκρήξεις, που τόσο είχαν συνδεθεί με την πορεία του Κυπριακού τα αμέσως προηγούμενα χρόνια.

Επιπλέον, το με απόλυτους όρους εθνικό πρόσημο στο λόγο της Αριστεράς δεν συνέβαλε στην περαιτέρω τροφοδότηση του κινήματος και, έτσι, η εξέλιξη του Κυπριακού έλαβε περισσότερο τον χαρακτήρα «εθνικής διαπραγμάτευσης» και συμφωνίας στο πλαίσιο μιας «ρεαλιστικής εκτίμησης» της κατάστασης. Η μονοδιάστατη εστίαση στην «υποτέλεια» της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα την υποτίμηση του ρόλου του μετεμφυλιακού κράτους ως κέντρου άσκησης της πολιτικής εξουσίας. Το σύνθημα της «δημοκρατικής αλλαγής» γινόταν, επί της ουσίας, μία πρόταση «δημοκρατικής» κομματικής εναλλαγής στην εξουσία, χωρίς εκ βάθρων κοινωνικοπολιτική αναδιαμόρφωση.⁵⁹⁷ Όπως διαπιστώνει ο Γιάννης Μηλιός, σχετικά με τις Αριστερές θεωρίες της «εξάρτησης»: «το αμέσως επόμενο βήμα είναι η υπόκλιση στον πολιτικό ιδεαλισμό, μέσα από τον ισχυρισμό ότι αυτή η “ανεξαρτησιακή κατεύθυνση” εξαρτάται από τη βούληση της (εκάστοτε) κυβέρνησης να διασφαλίσει την ανεξαρτησία της χώρας. Η “εξάρτηση” τείνει έτσι μέσα στις ίδιες τις αριστερές θεωρίες να εκφυλιστεί σε πρόβλημα “πολιτικής βούλησης” και “κυβερνητικών επιλογών” [...]».⁵⁹⁸ Στην αντίληψη της Αριστεράς κατά την εποχή

⁵⁹⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 1, Προσχέδιο θέσεων για το Κυπριακό, ακέφαλο-ελλιπές, ΑΣΚΙ.

⁵⁹⁶ Δ. Βλαντάς, *ό.π.*, σ. 154.

⁵⁹⁷ Α. Σολάρο, *ό.π.*, σ. 201.

⁵⁹⁸ Γ. Μηλιός, «Οι αριστερές θεωρίες για την “εξάρτηση” και οι εξαρτήσεις του ελληνικού καπιταλισμού», *Θέσεις*, 9, 1984, www.theseis.com. Για τον Γ. Μηλιό, η θεωρία της «εξάρτησης» αποτελούσε «μια “δεξιά” απόκλιση από τη μαρξιστική θεωρία που μέσα στη διεθνή συγκυρία της

αυτή, η επικυριαρχία των εξωτερικών επί των εσωτερικών παραγόντων εκλαμβάνεται ως δομικό στοιχείο και ως συνθήκη υπονομευτική για την αυτοδύναμη ανάπτυξη της χώρας.⁵⁹⁹ Χαρακτηριστική είναι η επίδραση της αντίληψης αυτής στη διαμόρφωση των πολιτικών συμμαχιών, όπως φαίνεται στην απόφαση του Γραφείου Πληροφοριών των Κομμουνιστικών και Εργατικών κομμάτων το 1949: «Τα Κομμουνιστικά Κόμματα των καπιταλιστικών χωρών θεωρούν για καθήκον τους να ενοποιήσουν την πάλη για την εθνική ανεξαρτησία με τον αγώνα για την ειρήνη, να ξεσκεπάσουν ακούραστα τον αντεθνικό, προδοτικό χαρακτήρα της πολιτικής των αστικών κυβερνήσεων που έγιναν ανοιχτά τσιράκια του επιθετικού αμερικανικού ιμπεριαλισμού, να συνενώνουν και να συσπειρώνουν όλες τις πατριωτικές δυνάμεις της χώρας...».⁶⁰⁰

Την ίδια ώρα, η προσπάθεια της ΕΔΑ να παρουσιαστεί ως «αξιόπιστη» λύση που θα μπορούσε να ενσωματωθεί στο επίσημο πολιτικό σύστημα πέρα από τους υφιστάμενους περιορισμούς και αποκλεισμούς της Αριστεράς, ευνοούσε μια στάση «υπεύθυνη» και χωρίς «ακρότητες» που, τουλάχιστον στο επίπεδο των διαδηλώσεων, σήμαινε την αποφυγή της προσπάθειας οργάνωσης μαζικών λαϊκών κινητοποιήσεων για το Κυπριακό. Έτσι, οι πολιτικές καταγγελίες του κόμματος στη φάση αυτή, δεν συνοδεύτηκαν από αντίστοιχες προσπάθειες κινηματικής εναντίωσης στους σχεδιασμούς και τις συμφωνίες της Κυβέρνησης.⁶⁰¹

πάλης των τάξεων, “εισήχθη” με τη γραμμή των λαϊκών μετώπων στο Μεσοπόλεμο και κυριάρχησε απόλυτα μετά τον Πόλεμο, στο σύνολο σχεδόν των ΚΚ του αναπτυσσόμενου καπιταλισμού και του “υπαρκτού σοσιαλισμού”». Σαν συνέπεια, «με ιδεολογικό εφόδιο το σχήμα της “ολόπλευρης εξάρτησης”, η Αριστερά “παρακολουθεί” τα γεγονότα χωρίς να αντιλαμβάνεται την εσωτερική λογική τους». Στο ίδιο. Χαρακτηριστικά, ο Κ. Πυρομάγλου υποστήριζε ότι «τα κράτη του NATO, αποδεχόμενα την πολιτικήν κηδεμονία και την στρατιωτικήν ηγεσίαν των Ηνωμένων Πολιτειών, περιέρχονται εις την κατηγορίαν των δορυφόρων, Δυτικής βέβαια μορφής, αλλά πάντως δορυφόρον οι οποίοι δεν θα είναι πλέον εις θέσιν, ούτε και θα έχουν το δικαίωμα, να αποφασίζουν ελευθέρως περί της τύχης των εθνικών των εδαφών και της ζωής των λαών των χωρών των». Στο Αρχείο Κ. Πυρομάγλου, φ. 7.1, «Δακτυλογραφημένο κείμενο εντύπου σχετικού με την εγκατάσταση σε ελληνικό έδαφος θερμοπυρηνικών βάσεων», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁵⁹⁹ Σ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, ό.π., σ. 75.

⁶⁰⁰ «Αποφάσεις του “Γραφείου Πληροφοριών” των Κομμουνιστικών και Εργατικών Κομμάτων, Σύσκεψη του Νοέμβρη 1949», παρατίθεται στο *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 57.

⁶⁰¹ Η στάση αυτή αποτυπώνεται στις παρακάτω δηλώσεις του προέδρου της ΕΔΑ στη Βουλή: «Υπεράνω κομματικών υπολογισμών ως αφήσωμεν τα κομματικά μας και ως σκεφθώμεν ως Έλληνες[...] Δεν ανέβηκα εις το βήμα, δια να γκρεμίσω την Κυβέρνησιν. Δεν είμαι τόσον αφελής. Κατέχω τα ζητήματα και δεν θέλω να ομιλήσω περί μαρξισμού.[...] Εις τέτοιες κρίσιμες στιγμές της επαναστάσεως, όσον και κακή να είναι η Κυβέρνησις δεν ημπορεί να αλλάξη το επιτελείον, είπεν ο Μαρξ. Εγώ θα το έλεγα δια την σημερινήν μας Κυβέρνησιν». Ι. Πασσαλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 9^η*, 24 Ιουνίου 1958. Η «μαρξιστική μεθοδολογική ανάγνωση» των πραγμάτων ετίθετο στο περιθώριο, στον βωμό της κρισιμότητας του «εθνικού» ζητήματος της Κύπρου. Επιλεγόταν, συνεπώς, μία στάση ιδεολογικής αποφόρτισης και «εθνικής ενότητας».

Η στάση αυτή έγινε αντικείμενο κριτικής από διάφορα στελέχη του ΚΚΕ. Ο Μ. Βαφειάδης κατηγόρησε την ΕΔΑ, στην 8^η Ολομέλεια του 1958, ότι αδυνατούσε να προσδώσει πολιτικό και συγκρουσιακό χαρακτήρα στις αγωνιστικές εκδηλώσεις που λάμβαναν χώρα: «Η αντίθεση, λοιπόν, αυτή με τη λογική της ταξικής πάλης του προλεταριάτου και ενός κόμματος σαν την ΕΔΑ, που σαν αρχή της έχει να δρα μέσα στα απόλυτα νόμιμα πλαίσια και κοινοβουλευτικά, θέμε είτε όχι, οδηγεί στον ευνουχισμό αυτής της πάλης, στην αναστολή και, με τον καιρό, μπορεί και στην καταδίκη της ακόμα».⁶⁰² Από τη δική του πλευρά, ο Δ. Βλαντάς απέδιδε την κάμψη του κινήματος για την Κύπρο στις εσωκομματικές αλλαγές του 1956 και στην εγκατάλειψη της προηγούμενης γραμμής της «ελεύθερης Κύπρου σε ελεύθερη Ελλάδα»: «Η πράξη πριν την περιβόητη “ιστορική στροφή” απόδειξε ότι, η σωστή τοποθέτηση του κυπριακού ζητήματος από το ΚΚΕ, το μετέβαλε στην Ελλάδα σε βασικό κρίκο ζευτύλιγματος όλης της αλυσίδας. [...] Και τι έγινε μετά την “ιστορική στροφή”, Η ψευτοηγεσία του ΚΚΕ έκανε δική της την γραμμή της αρχιεπισκοπής της Αθήνας, να κλειστούμε στα σπίτια μας, σαν συμπαράσταση στην αγωνιζόμενη Κύπρο».⁶⁰³

Μετά την υπογραφή των συμφωνιών, το Κυπριακό ενεπλάκη και πάλι με την ελληνική πολιτική πραγματικότητα όταν ο διευθυντής της *Εστίας* Κύρου, η εφημερίδα του οποίου είχε σταθεί επικριτικά απέναντι στον Μακάριο και την ελληνική Κυβέρνηση, δέχτηκε επίθεση. Πιο συγκεκριμένα, στις 6 Ιουλίου 1959 τρεις άνδρες εισέβαλαν στα γραφεία της εφημερίδας και, αφού γρονθοκόπησαν τον αστυφύλακα που βρισκόταν στην είσοδο, αποπειράθηκαν να επιτεθούν στον Κύρου. Η *Εστία* απέδωσε την επίθεση σε «ανθρώπους του Μακαρίου», που προσπαθούσαν να φιμώσουν την εφημερίδα.⁶⁰⁴ Ο αρχηγός του κόμματος των Φιλελευθέρων Σ. Βενιζέλος δήλωσε για το γεγονός ότι «εν περιπτώσει καθ’ ην θα απεδεικνύετο όντως, ότι όπισθεν των τρομοκρατών κρύπτεται το αναφερθέν πρόσωπον, τότε πας τις διερωτάται εάν θα ηδύνατο τούτο ουδέ στιγμήν να διατηρήση πλέον το σχήμα της ιερωσύνης του».⁶⁰⁵ Από τη δική του πλευρά ο Γρίβας, έστειλε στην *Εστία* τον υπασπιστή του συνταγματάρχη Παπαδόπουλο και «εξέφρασε δι’ αυτού την

⁶⁰² Π. Δημητρίου, *ό.π.*, σ. 125.

⁶⁰³ Δ. Βλαντάς, *ό.π.*, σ. 140.

⁶⁰⁴ *Το Βήμα*, 8.7.1959.

⁶⁰⁵ Στο ίδιο.

αγανάκτησίν του διά την επίθεσιν και την συμπάθειά του προς τον κ. Κύρου». ⁶⁰⁶ Ο Σ. Μερκούρης σε συνάντηση που είχε με τον πρεσβευτή της ΕΣΣΔ Σεργκέγιεφ, τόνισε ότι το πιθανότερο ήταν η επίθεση να έγινε από ανθρώπους του Μακαρίου. Δεν απέκλεισε, ωστόσο, το ενδεχόμενο η επίθεση να είχε ως υποκινητές τον Αβέρωφ και τον Καραμανλή, εξαιτίας των αντικυβερνητικών τοποθετήσεων της εφημερίδας. ⁶⁰⁷ Η ΕΔΑ με ανακοίνωσή της συνέδεσε το γεγονός με τη δίκη του διευθυντή της *Αυγής* Μανόλη Γλέζου, αξιολογώντας και τις δύο περιπτώσεις ως απόπειρες να εξαφανιστούν οι «φωνές αντίστασης». Οι κινήσεις αυτές συνιστούσαν, για το κόμμα της Αριστεράς, απόδειξη ότι η Κυβέρνηση ακολουθούσε τον δρόμο της καταστολής και είχε εκτραπεί από το πλαίσιο της δημοκρατικής ομαλότητας. Αλλά και στην Κύπρο πραγματοποιήθηκε, κατά την εκδίκαση της υπόθεσης του Μ. Γλέζου και των συγκατηγορουμένων του από το στρατοδικείο, διαδήλωση διαμαρτυρίας στην οποία συμμετείχαν χιλιάδες άτομα, καθώς και στάσεις εργασίας. ⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Στο ίδιο.

⁶⁰⁷ Κόντης κ.ά. *ό.π.*, σ. 250-251.

⁶⁰⁸ *Αυγή*, 8.7.1959· *Αυγή*, 11.7.1959.

Κεφάλαιο 6:

Η στάση της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό ζήτημα και η επίδρασή της στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα

Στον στίβο της διεθνούς πολιτικής υπήρχε, από την αρχή της δεκαετίας του 1950, ο κίνδυνος να έρθει μέσω του Κυπριακού απότομα στο προσκήνιο ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», στην περίπτωση που το θέμα ερχόταν στον ΟΗΕ μετά από παρέμβαση χώρας του Ανατολικού μπλοκ. Αντίθετα, η συζήτηση του ζητήματος στη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού μετά από πρωτοβουλία κάποιας Λαϊκής Δημοκρατίας ετίθετο από το ΑΚΕΛ ως στόχος, καθώς κρινόταν πως σε μια τέτοια περίπτωση το κόμμα θα αποκόμιζε σημαντικό πολιτικό όφελος.⁶⁰⁹ Σε υπόμνημα που η αντιπροσωπεία της Εθναρχίας απηύθυνε προς την Κυβέρνηση των ΗΠΑ, το 1950, σημειωνόταν ότι «η μη πραγματοποίησις της δικαίας αξιώσεως του κυπριακού λαού θα επέτρεπεν εις τους Κομμουνιστάς να εκμεταλλευθούν το ζήτημα τούτο, όχι μόνον εν Κύπρω και Ελλάδι, αλλά και διεθνώς επίσης».⁶¹⁰ Σε σημείωμα του State Department το 1952 γινόταν η πρόβλεψη πως η «κομμουνιστική προπαγάνδα» θα συνέχιζε να τροφοδοτεί την αξίωση των Ελληνοκυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα. Επιπλέον, γινόταν αναφορά στο ενδεχόμενο οι κύπριοι κομμουνιστές να προχωρήσουν σε βίαιες δράσεις εναντίον των Βρετανών, με την επισήμανση ότι μια τέτοια κίνηση θα εκδηλωνόταν, κατά πάσα πιθανότητα, μόνο όταν η Μόσχα αξιολογούσε κάτι τέτοιο ως επωφελές για την ίδια.⁶¹¹

Προβληματισμό προκαλούσαν στους Δυτικούς και στις ελληνικές Κυβερνήσεις αντίστοιχες νύξεις των Ελληνοκυπρίων. Τον Αύγουστο του 1953 ο Σάββας Λοιζίδης ενημέρωσε τον Παπάγο ότι η Τσεχοσλοβακία, η Πολωνία και η Γουατεμάλα είχαν εκφράσει τη διάθεση να φέρουν το Κυπριακό ζήτημα στον ΟΗΕ. Παρόμοιες σκέψεις είχαν γίνει και από τον Μακάριο, σε σχέση δηλαδή με το ενδεχόμενο το Κυπριακό να τεθεί στη Γενική Συνέλευση του Οργανισμού από την αντιπροσωπεία της Συρίας ή από οποιαδήποτε χώρα του Ανατολικού συνασπισμού. Η τοποθέτηση αυτή σηματοδοτούσε κατά κάποιο τρόπο -υπόρρητα- ορισμένη υποχώρηση προς τις θέσεις του ΑΚΕΛ, που ήδη από το 1949 προέκρινε την ανάμιξη των Ανατολικών κρατών

⁶⁰⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/34, «Μία έκθεση πάνω σε ζητήματα τακτικής και οργανωτικής πολιτικής», 19.7.1951, ΑΣΚΙ.

⁶¹⁰ Α. Φάντης, *Κυπριακό 1950-1960, Ο ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995, σ. 50.

⁶¹¹ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 43.

προς όφελος της Ένωσης. Κατά το διάστημα της παρουσίας στην Ελλάδα της κυπριακής πρεσβείας που είχε φέρει τους τόμους του δημοψηφίσματος το 1950, είχαν γίνει ανάλογες αναφορές για ενδεχόμενη παρουσίαση του θέματος στον ΟΗΕ από χώρα του Ανατολικού μπλοκ. Η ελληνική Κυβέρνηση απάντησε πως κάτι τέτοιο θα ήταν καταστρεπτικό, γιατί θα μετέτρεπε το Κυπριακό σε σημείο αντιπαράθεσης του Ψυχρού Πολέμου. Ανησυχίες είχε προκαλέσει, επίσης, η περιοδεία αντιπροσωπείας του ΑΚΕΛ το ίδιο έτος σε πρωτεύουσες Ανατολικών κρατών. Παρόμοιους ψυχροπολεμικούς φόβους, για ενδεχόμενη προσφυγή σοσιαλιστικής χώρας στον ΟΗΕ για το Κυπριακό, είχαν και οι ΗΠΑ.⁶¹²

Όταν τον Ιούνιο του 1953 έγινε η τοποθέτηση από το Γραφείο του κλιμακίου Αθηνών της Εθναρχίας, στο πλαίσιο των προσπαθειών για μεταφορά του ζητήματος στον ΟΗΕ, ότι η σοβιετική Κυβέρνηση θα υποστήριζε στον Οργανισμό το αίτημα της Ένωσης, η δήλωση αυτή έτυχε προβολής από την *Αυγή*.⁶¹³ Σύμφωνα με την επίσημη, ωστόσο, θέση της Εθναρχίας, η σοβιετική αυτή κινητικότητα συνιστούσε στην πραγματικότητα παράγοντα ανησυχίας. Σε ανακοίνωσή του το κλιμάκιο Αθηνών ανέφερε ότι «ο Κυπριακός Τύπος αντιγράφει την είδηση ότι, καίτοι οι αρμόδιοι του Φόρειν Όφφισ διέψευσαν την πληροφορία ότι η Σοβιετική Κυβέρνηση προτίθεται να υποστηρίξει το αίτημα της ενώσεως της Κύπρου μετά της Ελλάδος, εντούτοις εγνώσθη εκ Λονδίνου εμπιστευτικώς ότι η Ρωσική Αντιπροσωπεία εις τον ΟΗΕ ήρχισεν από τινος συγκεντρώσουσα στοιχεία δια το Κυπριακόν. Ούτω εκπρόσωπος της Ρωσικής Αντιπροσωπείας εξήτησεν αντίγραφα των ανταλλαγείσων επιστολών μεταξύ του Αρχιεπισκόπου και του Κυβερνήτου της Κύπρου σχετικώς με την διενέργειαν Δημοψηφίσματος εν Κύπρω. Επισύρεται η προσοχή της Ελληνικής Κυβερνήσεως επί των ενεργειών τούτων της Σοβιετικής Αντιπροσωπείας».⁶¹⁴

Στο στρατόπεδο της «εθνοφροσύνης» διατυπώνονταν η άποψη πως οι σοβιετικές κινήσεις βρίσκονταν σε συντονισμό με τη δράση της κυπριακής Αριστεράς. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, αιώτερος σκοπός ήταν η επιβολή της σοβιετικής κυριαρχίας στο νησί. Γι' αυτό και οι «εθνικές» δυνάμεις όφειλαν να

⁶¹² F. Crouzet, *ό.π.*, τ. Α', σ. 362· Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 32, 61, 63· Α. Ξόδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *ό.π.*, σ. 268· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 11· E. Hatzivassiliou, «Cold War pressures, regional strategies, and relative decline: British military and strategic planning for Cyprus, 1950-1960», *The Journal of Military History*, 73 (4), Οκτώβριος 2009, σ. 1150· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 62· I. Stefanidis, *Isle of discord*, *ό.π.*, σ. 122, 243· G. Horton Kelling, *ό.π.*, σ. 106.

⁶¹³ *Αυγή*, 24.6.1953.

⁶¹⁴ *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 9-10, 15 Ιουλίου-15 Αυγούστου 1953, σ. 3.

βρίσκονται σε εγρήγορση.⁶¹⁵ Στο τέλος του 1955, σημειώθηκε μάλιστα διαφωνία ανάμεσα στον έλληνα υπουργό εξωτερικών Θεοτόκη και τους πρεσβευτές στο Λονδίνο και την Ουάσιγκτον Μελά και Παλαμά, καθώς οι τελευταίοι υποστήριζαν ότι δεν έπρεπε να κοινοποιούνται προς τους Βρετανούς σκέψεις και φόβοι της ελληνικής πλευράς σε σχέση με τη σοβιετική ανάμιξη στο Κυπριακό.⁶¹⁶

Από την άλλη πλευρά, πριν ακόμα γίνει η ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ, η *Αυγή* τόνιζε τη συμπαράσταση της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό, σε αντιδιαστολή με την υποχωρητική στάση των «διαδοχικών ελληνικών κυβερνήσεων της ολιγαρχίας» απέναντι στην Τουρκία και τη Μ. Βρετανία.⁶¹⁷ Για την ΕΔΑ, η μόνη προωθητική αντιμετώπιση του ζητήματος μπορούσε να σημειωθεί μέσω της διεθνούς προβολής του, οπότε θα εκδηλωνόταν ανοιχτά η συμπαράσταση της ΕΣΣΔ και των Λαϊκών Δημοκρατιών. Ταυτόχρονα, εκφραζόταν «αποτροπιασμός» στην ιδέα και μόνο ότι θα μπορούσαν να υπάρξουν Έλληνες Κυβερνήτες οι οποίοι θα επιχειρούσαν πάνω στο ζήτημα της Κύπρου συζήτηση «ικανοποιούσαν αμφοτέρωτα τα μέρη».⁶¹⁸ Υπό αυτό το πρίσμα, η δικαίωση του αιτήματος της Ένωσης χρειαζόταν τις «ζωντανές δυνάμεις του έθνους» στο εσωτερικό και τη συμπαράσταση του «προοδευτικού στρατοπέδου» στον διεθνή χώρο. Η διεθνοποίηση του ζητήματος προβαλλόταν από την *Αυγή* ως όρος αναγκαίος, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ιμπεριαλιστική συνωμοσία Βρετανών, Αμερικάνων και Τούρκων για τη «διαίωνιση της υποδούλωσης» της Κύπρου.⁶¹⁹

⁶¹⁵ «Ο τελευταίος ελιγμός της Σοβιετικής Ενώσεως έναντι της πατρίδος μας, ο εκδηλωθείς δια της αναμείξεώς της εις το Κυπριακόν, θέτει ωμότερον από κάθε άλλη φοράν, επί τάπητος το ζήτημα το οποίον και εις το προηγούμενον φύλλον μας ανεπτύξαμεν. Εις την Ελληνικὴν Κύπρον υπάρχουν και οι κομμουνισταί οι οποίοι έχουν ως επιδίωξι την «απελευθέρωσιν» της Μεγαλονήσου από τους Βρετανούς δια να την παραδώσουν σιδηροδέσμιον εις τους ερυθρούς δυνάστας του Κρεμλίνου. Και καταβάλλουν κάθε δυνατήν προσπάθειαν προπαγανδιστικήν, δια να παραπλανήσουν την κοινήν γνώμην, να παραποιήσουν την αλήθειαν, να εξαπατήσουν τους αφελείς και επιτύχουν εις τους σκοτεινούς και αντεθνικούς σκοπούς των. Δούλοι και αυτοί των ερυθρών αφεντάδων των, νομίζουν ότι μπορούν να προδώσουν τον πόθον και τον εθνικόν αγώνα τον οποίον διεξάγουν οι Κύπριοι αδελφοί μας. Και εις την αντεθνικὴν αὐτὴν επιδίωξιν οι Κομμουνισταί διασπαθίζουν χρήματα και χρησιμοποιούν κάθε παραπλανητικόν προπαγανδιστικόν μέσον. Η «Φωνή της Κύπρου» εις την ἐπαλξιν του καθήκοντος, καταγγέλει την εθνικὴν προδοσίαν των δηλητηριωδῶν ερπετῶν της εθνικῆς μας ζωῆς και εφιστά την προσοχὴν των αρμοδίων ευτυχῶς ἀκόμη ἐγκαίρως ἐπὶ του κινδύνου αὐτοῦ». Στο «Ο ερυθρός κίνδυνος και η εθνική διαφώτισις», *Η Φωνή της Κύπρου*, τχ. 13, Νοέμβριος 1953, σ. 3.

⁶¹⁶ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.97, «Περὶλήψεις τηλεγραφημάτων», 1955, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁶¹⁷ *Αυγή*, 25.6.1953.

⁶¹⁸ *Αυγή*, 28.6.1953.

⁶¹⁹ Στο ίδιο.

Παράλληλα όμως, γινόταν σαφές ότι η τακτική της ελληνικής Κυβέρνησης έθετε όρια και εμπόδια στις πρωτοβουλίες που μπορούσαν να ληφθούν από τα Ανατολικά κράτη σε σχέση με το Κυπριακό και το γεγονός αυτό, για την ΕΔΑ, ενέτεινε το αδιέξοδο. Από την πλευρά της ελληνικής Αριστεράς υπήρχε συναίσθηση ότι η μεταφορά του ζητήματος στον ΟΗΕ θα δημιουργούσε τριβές στις σχέσεις με τους Δυτικούς συμμάχους και θα έπληττε ανεπανόρθωτα το κύρος τους στα μάτια του ελληνικού λαού, την ίδια ώρα που θα ενίσχυε τις συμπάθειες για τον Ανατολικό συνασπισμό, ο οποίος υπερασπιζόταν πολιτικά και διπλωματικά το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης.⁶²⁰ Έτσι, αν και η ΕΔΑ διακηρυκτικά προέκρινε την Ουδετερότητα και όχι μια πρόταση ένταξης της Ελλάδας στο Ανατολικό μπλοκ, αφού κάτι τέτοιο θεωρούνταν μη ρεαλιστική πρόταση την εποχή αυτή, ήταν σε γνώση του κόμματος ότι οι δυναμικές του Κυπριακού μπορούσαν να δημιουργήσουν συμπάθεια στον ελληνικό λαό για την ΕΣΣΔ και εχθρική διάθεση έναντι των Δυτικών και του ΝΑΤΟ. Η πολιτική πρόταση του κόμματος για μια ελληνική στάση ανεξαρτησίας στη διεθνή σκηνή χρωματιζόταν θετικά για την ΕΣΣΔ με βάση τις εξελίξεις στο Κυπριακό, γεγονός που επρόκειτο να επιβεβαιωθεί τα επόμενα χρόνια με διάφορες αφορμές.

Μετά την πρώτη ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ το 1954, ο Μακάριος εξέφρασε ευχαριστίες προς τις Ανατολικές χώρες για τη στάση τους. Το στοιχείο αυτό ήταν ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς κατά τα πρώτα στάδια της προσπάθειας για διεθνοποίηση του ζητήματος η αντικομμουνιστική Εθναρχία είχε αποκλείσει κάθε προσπάθεια ανάμιξης των κρατών του σοβιετικού στρατοπέδου, αλλά τώρα η δυναμική της εξέλιξης του θέματος άλλαζε τους όρους με τρόπο θετικό για την Αριστερά στην Ελλάδα και την Κύπρο.⁶²¹ Οι ευνοϊκές για την επιρροή της Αριστεράς προϋποθέσεις που το Κυπριακό δημιουργούσε αποτυπώνονταν εντυπωσιακά στο πρόσωπο του αρχιεπισκόπου Μακαρίου: αντικομμουνιστικών καταβολών ο ίδιος, έφτανε τώρα στο σημείο όχι μόνο να αποδέχεται τη συμπαράσταση αλλά και να ευχαριστεί τις Ανατολικές χώρες για τη στάση τους. Η μεγάλη και πολυεπίπεδη σημασία του Κυπριακού είχε και εδώ τα αποτελέσματά της, διαφοροποιώντας τις ιδεολογικές στοιχίσεις του παρελθόντος και θέτοντας εμπόδια στις σχέσεις του Μακαρίου με τις κυβερνήσεις στην Ελλάδα.

⁶²⁰ *Αυγή*, 23.9.1953· *Αυγή*, 2.7.1953.

⁶²¹ *Αυγή*, 17.12.1954.

Σχετικά με τη σοβιετική στάση στον ΟΗΕ το 1954, το ΚΚΕ περιέγραφε πώς όταν επικράτησε η πρόταση της Νέας Ζηλανδίας να σταματήσει η συζήτηση για το Κυπριακό, «ενάντια στην πρόταση αυτή τάχθηκαν οι αντιπρόσωποι της ΕΣΣΔ και των άλλων χωρών του δημοκρατικού στρατοπέδου που αρνήθηκαν να ψηφίσουν την απόφαση αυτή γιατί -όπως είπε ο σοβιετικός αντιπρόσωπος Μαλίκ- δεν ικανοποιεί τους πόθους του κυπριακού λαού».⁶²² Η σοβιετική πλευρά εκτιμούσε ότι η Βρετανία επιδίωκε την αποδυνάμωση του αγώνα των Ελληνοκυπρίων, σε συνδυασμό με την παρεμπόδιση εξέτασης του θέματος στον ΟΗΕ.⁶²³ Από τη δική τους πλευρά, τόσο η Μ. Βρετανία όσο και η Τουρκία προειδοποιούσαν ότι αυτοί που θα έβγαιναν ωφελημένοι από μια συζήτηση του θέματος στα Ηνωμένα Έθνη ήταν οι κομμουνιστές. Ο έλληνας πρεσβευτής στον Ουάσινγκτον Γ. Μελάς πληροφόρησε αξιωματούχους του State Department ότι οι κινήσεις των ΗΠΑ στο Κυπριακό δημιουργούσαν στην Ελλάδα μία κατάσταση πολιτικού χάους, όπως φαινόταν από την εμφάνιση εμπρηστικών άρθρων στον Τύπο και την κατηγορία ότι ο Παπάγος ήταν «φασίστας δικτάτορας». Με άλλα λόγια, ευνοούσε μία κατάσταση που η Αριστερά μπορούσε εύκολα να εκμεταλλευτεί.⁶²⁴

Η στάση αυτή της ΕΣΣΔ είχε θετική επίδραση στην ελληνική κοινή γνώμη.⁶²⁵ Τον Ιούλιο του 1955, το μέλος της σοβιετικής αντιπροσωπείας Ερπσώφ επιβεβαίωσε με δηλώσεις του από τη Γενεύη τη στήριξη στο αίτημα της αυτοδιάθεσης της Κύπρου, συμπεριλαμβάνοντας τους Κυπρίους στον κατάλογο των αποικιοκρατούμενων λαών που αγωνίζονταν για την ελευθερία τους.⁶²⁶ Η σοβιετική Πρεσβεία στην Αθήνα εκτιμούσε ότι «η θέση της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό ζήτημα έγινε δεκτή στην Ελλάδα με μεγάλη ικανοποίηση και η ελληνική κοινή γνώμη την εξέλαβε ως σημαντικό στοιχείο για τη βελτίωση των ελληνο-σοβιετικών σχέσεων».⁶²⁷ Δηλώσεις υπέρ της ελευθερίας του κυπριακού λαού να επιλέξει μόνος του το μελλοντικό καθεστώς του έγιναν και από την πλευρά της Κίνας στη *Λαϊκή*

⁶²² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1955, σ. 80.

⁶²³ «Από πολιτική επιστολή της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα για το Κυπριακό ζήτημα και για την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας», παρατίθεται στο Κόντης κ. ά. ό.π., σ. 61.

⁶²⁴ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 48, 53.

⁶²⁵ Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι τα γεγονότα του Σεπτεμβρίου του 1955 δεν προκάλεσαν καμία σοβιετική αντίδραση προς την Τουρκία. Βλ. Γ. Δημητριάδης, *Η σοβιετική διείσδυση στην Ελλάδα*, Αθήνα 1984, σ. 63. Αυτό, ωστόσο, δεν φαίνεται να ανέκοψε τη διαμορφούμενη εικόνα μιας ευμενούς σοβιετικής στάσης προς την Ελλάδα, με επίκεντρο το Κυπριακό.

⁶²⁶ *Αυγή*, 20.7.1955· Μ. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 39-40.

⁶²⁷ «Από πολιτική επιστολή της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα για το Κυπριακό ζήτημα και για την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας», παρατίθεται στο Κόντης κ. ά. ό.π., σ. 67.

Ημερησία (η *Αυγή* αποδίδει τον τίτλο της εφημερίδας ως «Καθημερινή Εφημερίδα του Λαού»), το επίσημο όργανο του Κομμουνιστικού Κόμματος, καθώς και από τον κινέζο πρωθυπουργό Τσου Εν Λάι. Να υποστηρίξει το αίτημα του λαού της Κύπρου για αυτοδιάθεση καλούσε τον βρετανικό λαό και το -ανίσχυρο- Κομμουνιστικό Κόμμα Αγγλίας.⁶²⁸

Οι Σοβιετικοί είχαν επίγνωση πως το ευνοϊκό γι' αυτούς κλίμα ενισχυόταν ακόμα περισσότερο λόγω των δυσκολιών που αντιμετώπιζαν οι κυρίαρχες ελληνικές πολιτικές δυνάμεις εξαιτίας του Κυπριακού. Σε απόρρητη επιστολή της σοβιετικής Πρεσβείας στην Ελλάδα προς το υπουργείο Εξωτερικών της ΕΣΣΔ, σημειωνόταν ότι ο νέος πρωθυπουργός Καραμανλής κρατούσε ήπια στάση έναντι της Βρετανίας και των ΗΠΑ και ότι η νέα Κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη «να προχωρήσει σε “θυσίες” πάνω στο Κυπριακό ζήτημα για χάρη της Αγγλίας και της Τουρκίας».⁶²⁹ Στον *Νέο Κόσμο* αναφερόταν ότι όσο ενισχυόταν το μίσος του ελληνικού λαού για τους Δυτικούς και τους «ντόπιους λακέδες τους», τόσο ενισχυόταν το θετικό κλίμα για την ΕΣΣΔ και τις άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες. Σαν επιβεβαίωση των παραπάνω, γινόταν αναφορά στη συγκέντρωση που οργάνωσε στις 13.11.1955 ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος, προς τιμήν της 38^{ης} επετείου της Οκτωβριανής επανάστασης, όπου «ο λαός υποδέχτηκε με θερμές εκδηλώσεις τον πρεσβευτή της Σοβιετικής Ένωσης σ. Σεργκέεφ και ξέσπασε σε ζητωκραυγές υπέρ της Μεγάλης χώρας του σοσιαλισμού».⁶³⁰

Το ευνοϊκό έδαφος που δημιουργούσαν οι τοποθετήσεις της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό, επέτρεπε στην ΕΔΑ να παρουσιάζει θετικά όχι μόνο τη χώρα αυτή αλλά και την ιδεολογία του κομμουνισμού εν γένει, μέσα από την παράδοξη θέση ότι υπήρχε συνάφεια ανάμεσα στα συστατικά στοιχεία του ελληνικού έθνους και στην κομμουνιστική αντίληψη του κόσμου, όπως αυτή ενσαρκωνόταν στο κράτος της ΕΣΣΔ: «Δεν μπορείτε να αρνηθήτε ότι η Σοβιετική Ένωση, κατά βάθος και αυτή η θεωρία του κομμουνισμού, έχει βάσεις χριστιανικές».⁶³¹ Στο ίδιο μήκος κύματος, ο *Νέος Κόσμος* παρουσίασε εμφαστικά την επίσκεψη στην Αθήνα του υπουργού Εξωτερικών της ΕΣΣΔ Ν. Σεπίλοφ και τις δηλώσεις του υπέρ της αυτοδιάθεσης της

⁶²⁸ *Αυγή*, 11.9.1955· *Αυγή*, 9.9.1956· *Αυγή*, 13.9.1955.

⁶²⁹ Παρατίθεται στο Κόντης κ. ά. ό.π., σ. 60.

⁶³⁰ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1955, σ. 79.

⁶³¹ Ι. Πασσαλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις Ε'*, 6 Απριλίου 1956.

Κύπρου.⁶³² Η άφιξή του στη χώρα έγινε αντικείμενο προπαγανδιστικής παρουσίασης από το έντυπο του ΚΚΕ: «Ο λαός μας υποδέχτηκε το σοβιετικό υπουργό με αυθόρμητες και θερμές εκδηλώσεις φιλίας. Σ' όλη τη διαδρομή των σοβιετικών επισήμων, σε κάθε δημόσια εμφάνισή του πλήθη λαού, παρά τα αστυνομικά μέτρα αποκλεισμού, συγκεντρώνονταν στους δρόμους και στις πλατείες, χειροκροτούσαν μ' ενθουσιασμό και επευφημούσαν το σοβιετικό υπουργό και τη μεγάλη χώρα του. Ιδιαίτερα πολυπληθής και ενθουσιώδης ήταν η υποδοχή του κατά την επίσκεψη στο δημαρχείο της Αθήνας. Όλοι οι γύρω δρόμοι είχαν γεμίσει ασφυχτικά από δεκάδες χιλιάδες πολίτες που επευφήμησαν το σοβιετικό υπουργό και μάταια η αστυνομία απωθούσε τα πλήθη απ' την πλατεία του δημαρχείου στα απέναντι πεζοδρόμια».⁶³³

Το κύρος της Σοβιετικής Ένωσης ενισχύθηκε αποφασιστικά στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας όταν, μετά την εθνικοποίηση της εταιρείας της διώρυγας του Σουέζ, έλαβε θέση υπέρ της Αιγύπτου και εναντίον των Δυτικών, γεγονός που η ελληνική Αριστερά πρόβαλε κατά κόρον.⁶³⁴ Στην αντίπερα όχθη, τα πιο δυναμικά τμήματα του «εθνικόφρονος» στρατοπέδου όχι απλά δεν δέχονταν οποιαδήποτε σοβιετική παρέμβαση υπέρ της Ένωσης -όπως έκανε οριακά, και ως ένα βαθμό αναγκαστικά, η Κυβέρνηση-,⁶³⁵ αλλά θεωρούσαν ότι τέτοιες πρωτοβουλίες συνιστούσαν κίνδυνο, με το επιχείρημα ότι αποτελούσαν τακτικές κινήσεις για την

⁶³² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 7, Ιούλιος 1956, σ. 77.

⁶³³ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1956, σ. 86.

⁶³⁴ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1956, σ. 79.

⁶³⁵ Πάντα, είναι η αλήθεια, με περίσκεψη και με τον αντικομμουνισμό και τον αντισοβιετισμό ως μόνιμα μοτίβα. Τον Μάρτιο του 1956, ο Καραμανλής σε δηλώσεις του επισήμανε: «Βεβαίως η Ρωσία θα θελήσει να εκμεταλλευθή εις βάρος των συμμάχων την τροπήν την οποίαν λαμβάνει το Κυπριακόν εξ αφορμής της στάσεως των Άγγλων». Στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, Αθήνα 2005, «Η Ελλάδα στη Δύση», σ. 24. Την ίδια ώρα όμως, η ενδυνάμωση της ισχύος της Σοβιετικής Ένωσης και του διεθνούς της ρόλου, δημιουργούσαν φωνές υπέρ μιας προσαρμογής των ελληνικών σχέσεων με τη χώρα αυτή, στη βάση όμως της απόλυτης και ρητής ταύτισης της Ελλάδας με το στρατόπεδο του «ελεύθερου κόσμου». Σε σημειώματά του ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ προς τον Καραμανλή το 1956, σημειώνει καταλήγοντας: «βεβαίως οφείλω κατηγορηματικώς να τονίσω ότι δεν τίθεται δι' εμέ ζήτημα εξασθενήσεως των συμμαχικών μας δεσμών. Ίσως τα όσα ανωτέρω είπον να με οδηγούν εις το συμπέρασμα ότι πρέπει να τονίσωμεν τους συμμαχικούς μας δεσμούς, αλλά αναμφισβήτως πρέπει παραλλήλως να επιδιωχθή η ανάπτυξις κατά το δυνατόν, καλλιτέρων σχέσεων μετά της Σοβιετικής Ενώσεως». Στο Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, Αθήνα 2005, «Η Ελλάδα στη Δύση», σ. 114. Ο *Νέος Κόσμος* τονίζει ότι «[Ο Καραμανλής] σε μια άλλη συνέντευξή του σε αμερικανίδα δημοσιογράφο εξέφρασε υποκριτικότερα την πικρία του: “Η Ελλάς -είπε- ευρίσκεται εις την δυσάρεστον θέσιν να έχει αντιπάλους εις το κυπριακόν τους φίλους της και υποστηρικτάς τους εχθρούς της”. “Εχθρούς” ο Καραμανλής θεωρεί τη Σοβιετική Ένωση και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, που μαζί με τις αφροασιατικές στέκονται οι θερμότεροι συμπαραστάτες μας στο κυπριακό». Στο «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, Πανεθνική ενότητα και πάλη για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 3-6.

προώθηση των σοβιετικών συμφερόντων και την υπόσκαψη της Δύσης: «Ο Διεθνής Κομμουνισμός επιχείρησε με την “φιλική” χειρονομία των εκπροσώπων των χωρών του σιδηρού παραπετάσματος κατά την συζήτηση του Κυπριακού ενώπιον του ΟΗΕ να ασκήση “κομματική” εκμετάλλευση. Ευτυχώς όμως δεν εύρεν απήχηση και πρόσφορον έδαφος η προσπάθειά του. Και δια να εξηγούμεθα άπαξ δια παντός υπογραμμίζομεν ότι ο Ελληνικός Λαός γνωρίζει ότι αι “φιλικά χειρονομία” αποτελούν επικινδύνους παγίδας και επομένως επιμελώς τας αποφεύγει. Πέραν του Κυπριακού ως Έθνος και ως λαός η Ελλάς είναι αρραγώς συνδεδεμένη δι’ αίματος και δι’ ειλικρινούς φιλίας με τους Δυτικούς Συμμάχους. Εξαιρέσει μόνον της Τουρκίας».⁶³⁶ Η εξέλιξη του Κυπριακού τεμνόταν έτσι με τις ελληνοσοβιετικές σχέσεις, η διαχείριση των οποίων κατά την περίοδο αυτή επανέφερε συνεχώς την αντίθεση Δεξιάς και Αριστεράς στις ρίζες του Εμφυλίου πολέμου. Οι σχέσεις των δύο χωρών συνέβαλαν στην εσωτερικευση του Ψυχρού Πολέμου στο πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας, οξύνοντας ταυτόχρονα την ιδεολογική διαμάχη στο εσωτερικό της χώρας.⁶³⁷

Αναφορικά με τη γενικότερη σοβιετική πολιτική, η ολοένα αυξανόμενη σημασία των ανταποικιακών αγώνων την εποχή αυτή έθετε νέα ερωτήματα σχετικά με τη διεθνή στάση της ΕΣΣΔ. Στο πλαίσιο του αναπροσανατολισμού της σοβιετικής στρατηγικής και τακτικής που σημειώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1950, επαναπροσδιορίστηκε και ο σχεδιασμός για τις αποικίες. Ως το 1955 τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα γίνονταν αντιληπτά ως οι δυνάμεις που θα σηματοδοτούσαν την κατάρρευση του παγκόσμιου ιμπεριαλιστικού στρατοπέδου, ενώ η εργατική τάξη όφειλε να ανταγωνίζεται για την ηγεμονία -εντός των συμμαχιών του ανταποικιακού αγώνα- με την «εθνική αστική τάξη» και τους αγρότες. Έτσι θα ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει, όταν ερχόταν η ώρα, την προσπάθεια των αστών να αποτρέψουν τη μετεξέλιξη του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα σε προλεταριακή επανάσταση.⁶³⁸ Η «εθνική αστική τάξη» χαρακτηριζόταν ως «μαριονέτα» του ιμπεριαλισμού και εχθρός της «πραγματικής απελευθέρωσης».⁶³⁹ Η

⁶³⁶ Η Φωνή της Κύπρου, «Επικίνδυνες παγίδες», τχ. 29, 1η Οκτωβρίου 1955, σ. 4.

⁶³⁷ Β. Μεσθανέως, *ό.π.*, σ. 178.

⁶³⁸ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Γ', Αθήνα 1991, σ. 30.

⁶³⁹ Ν. Mac Farlane, «The Soviet Union and the national liberation movements», στο C. Saivetz (επιμ.), *The Soviet Union in the Third World*, Σαν Φρανσίσκο, 1989, σ. 33· W. Limberg, «Soviet military support for third-world Marxist regimes», στο M. Katz (επιμ.), *The USSR and Marxist revolutions in the third world*, Κέμπριτζ 1990, σ. 59.

σοβιετική αυτή αντίληψη της περιόδου του Στάλιν περιγραφόταν ως εξής, υπό αντικομμουνιστικό πρίσμα, στη *Σοβιετολογία* του Γ. Γεωργαλά: «Οι σταλινικοί θεωρητικοί απέκλειαν σύμφωνα με την μαρξιστική ορθοδοξία τους “αστούς” από κάθε κίνημα για την απελευθέρωση των εξαρτημένων χωρών... Το δόγμα τους ήταν ότι η “αστική τάξις των αποικιακών και μισοαποικιακών χωρών συνδέεται με χίλιους δεσμούς με τους φεουδάρχες και τους ξένους ιμπεριαλιστές και είναι αδύνατον να οδηγήσει το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα στη νίκη. Το κίνημα αυτό μπορεί να νικήσει μόνο αν βασισθεί στη συμμαχία εργατών και αγροτών κάτω από την ηγεσία των κομμουνιστών” [*Σοβιέτολογιε Βοστοκοβοντένιε* αριθμός 5 και 6 1955]. Επίσης οι σοβιετικοί θεωρητικοί της σταλινικής περιόδου ισχυρίζοντο ότι η “εθνική αστική τάξις των χωρών που απελευθερώνονται από τον αποικιακό ζυγό είναι πάντοτε έτοιμη να έλθει σε συμβιβασμό με τους χθεσινούς εχθρούς. Γι’ αυτό η ανεξαρτησία που αποσπά είναι ένας μύθος και συνοδεύεται από τέτοιες παραχωρήσεις προς το ξένο κεφάλαιο, ώστε ουσιαστικά η κατάσταση δεν αλλάζει” [*Βοπροσι Οικονομική* αριθ. 7. 1948]. Έτσι οι σοβιετικοί θεωρητικοί τουλάχιστον ως το 1954 εξακολουθούσαν να βλέπουν την Ινδία, την Βιρμανία, το Πακιστάν, και μια σειρά από άλλες χώρες σαν “αποικίες”. Μια τέτοια αντίληψη εκτός πραγματικότητας άφινε την σοβιετική πολιτική έξω από τις κοσμογονικές εξελίξεις που διεδραματίζοντο στον κόσμο των πρώην αποικιών».⁶⁴⁰

Σε άρθρο του στην *Πράβδα* το 1950, ο Ι. Φιγκουρνόφ τόνιζε ότι η καθοδήγηση των εθνικοαπελευθερωτικών κινήματων ανήκε κατά κανόνα στο προλεταριάτο το οποίο είχε, με τη σειρά του, επικεφαλής του την κομμουνιστική του πρωτοπορία.⁶⁴¹ Αντίστοιχα, κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, η «Ουδετερότητα» παρέμενε για τους Σοβιετικούς ύποπτη, τόσο ως νομικός όρος όσο και ως πολιτική κατηγορία. Χαρακτηριστικά είναι όσα αναφέρει ο Δ. Βλαντάς, από την επίσκεψη αντιπροσωπείας του ΚΚΕ στη Μόσχα τον Απρίλιο του 1951: «Στο τρίτο ζήτημα, της ουδετερότητας της Ελλάδας, ο Σουσλόφ μας έκανε άγρια επίθεση. Χαρακτήρισε την πολιτική μας για ουδετερότητα της Ελλάδας, σαν αντεπαναστατική γραμμή. “Για τους κομμουνιστές δεν υπάρχει ουδετερότητα”, μας δήλωσε».⁶⁴² Η απάντηση του Ζαχαριάδη και του ΚΚΕ ήταν η εξής: «Αν η ουδετερότητα σημαίνει να

⁶⁴⁰ Α. Κ. ντ’ Ανκός, «Η σοβιετική εξωτερική πολιτική στην Μέση Ανατολή», *Σοβιετολογία*, τχ. 1, Ιανουάριος 1960, σ. 9.

⁶⁴¹ Ι. Φιγκουρνόφ, «Η όξυνση της γενικής κρίσης του καπιταλισμού στη μεταπολεμική περίοδο», *Πράβδα*, 10.3.1950, παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 5, Μάιος 1950, σ. 266-270.

⁶⁴² Δ. Βλαντάς, *ό.π.*, σ. 59.

σταματήσουμε ή να μειώσουμε εμείς την πάλη μας για την ειρήνη, το ξεσκέπασμα της αμερικανοκρατίας, του μοναρχοφασισμού και των πολεμικών σχεδίων και προετοιμασιών του, τότε θα κάναμε βασικά ασυγχώρητο λάθος. Αν με την ουδετερότητα καταφέρναμε, χωρίς να σταματήσουμε ούτε λεφτό την πάλη μας για την ειρήνη και το ξεσκέπασμα της αμερικανοκρατίας, να απομονώσουμε πιο πολύ τους αμερικάνους, να τους αποσπάσουμε ή το λιγότερο να ουδετεροποιήσουμε και άλλα στρώματα που τους ακολουθούν, τότε η τέτοια ουδετεροποίηση θα' ταν σωστή εφαρμογή στη συγκεκριμένη στιγμή και περίπτωση της λενινιστικής σταλινικής θέσης και ουδετεροποίηση των ασταθών και ταλαντευόμενων στρωμάτων όταν δεν μπορούμε να τα πάρουμε με το μέρος μας».⁶⁴³

Από το 1955 και έπειτα, όμως, η γραμμή αυτή χαρακτηρίστηκε σεχταριστική. Ο ρόλος της «εθνικής αστικής τάξης» στο πλαίσιο των εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων κρινόταν πλέον ως θετικός. Σαν αποτέλεσμα, τα κομμουνιστικά κόμματα της Ασίας, της Λατινικής Αμερικής και της Αφρικής παροτρύνονταν τώρα να ενισχύσουν τις κυβερνήσεις που ήταν υπό τον έλεγχο της «εθνικής αστικής τάξης». Μετά τον θάνατο του Στάλιν το 1953, οι ιθύνοντες της ΕΣΣΔ βρέθηκαν εντυπωσιασμένοι από τη δυναμική των διεθνών εξελίξεων και την πορεία χωρών όπως η Ινδία. Ο Χρουτσώφ το 1955 διαπίστωνε τη σημασία του Τρίτου Κόσμου ως πεδίου ανταγωνισμού ανάμεσα στο σοσιαλισμό και τον καπιταλισμό. Σε λόγο που ο ηγέτης της ΕΣΣΔ εκφώνησε στην Ινδία στα τέλη του 1955, τόνισε με έμφαση τους κοινούς σκοπούς που υπήρχαν ανάμεσα στο σοβιετικό στρατοπέδο και στο μπλοκ των Ουδετέρων. Στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ διατυπώθηκε η θέση ότι η υποστήριξη σε χώρες που αρνούνταν να ενταχθούν σε στρατιωτικές συμμαχίες ήταν, ανεξάρτητα από το κοινωνικό και το οικονομικό τους σύστημα, επείγουσα ανάγκη της σοβιετικής πολιτικής.⁶⁴⁴ Αυτό ήταν και το περιεχόμενο τοποθέτησης του Μπουλγκάνιν, με αφορμή το ταξίδι αντιπροσωπείας των Σοβιετικών στην Ινδία, τη Βιρμανία και το Αφγανιστάν: «Η στερέωση των φιλικών μας σχέσεων με τις Ινδίες, τη Βιρμανία και το Αφγανιστάν αποτελεί θρίαμβο των λενινιστικών αρχών της φιλειρηνικής

⁶⁴³ Συνεδρίαση Π.Γ.Κ.Ε.ΚΚΕ 21.8.1951, «πάνω στην έκθεση αντιπίας για την πάλη μας ενάντια στον πόλεμο και “Αστραπή” για την ειρήνη», παρατίθεται στο *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 228.

⁶⁴⁴ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, ό.π., σ. 30· R. Allison, *The Soviet Union and the strategy of non-alignment in the Third World*, Κέιμπριτζ 1988, σ. 8, 9, 21· W. Limberg, ό.π., σ. 60· P. Mosely, «Soviet foreign policy: New goals or new manners?», *Foreign Affairs*, 34 (4), 1956, σ. 544, 548, 550-551. Η αλλαγή αυτή της σοβιετικής στάσης κατέστησε την έννοια της Ουδετερότητας εχθρική, αυτή τη φορά για τις δυνάμεις της Δύσης, από τη στιγμή που θεωρήθηκε όχημα για την επέκταση της σοβιετικής επιρροής.

εξωτερικής πολιτικής της Σοβιετικής Ένωσης, θρίαμβο των αρχών της ειρηνικής συνύπαρξης».⁶⁴⁵

Ο επαναπροσδιορισμός της σοβιετικής πολιτικής απέναντι στη Δύση με το δόγμα της «ειρηνικής συνύπαρξης» συνοδευόταν από τον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής έναντι των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Κυρίαρχη είχε καταστεί πλέον η άποψη ότι το σοβιετικό στρατόπεδο ήταν σε θέση να επικρατήσει στον παγκόσμιο ανταγωνισμό, χωρίς αυτό να προϋποθέτει την άμεση πολεμική αντιπαράθεση. Η «ειρηνική συνύπαρξη» υπολογιζόταν ότι θα δημιουργούσε τη δυνατότητα επέκτασης της σοβιετικής επιρροής, ενώ ταυτόχρονα θα μειωνόταν η διεθνής ένταση και ο κίνδυνος ανάφλεξης. Σύμφωνα με τη νέα ρητορική του καθεστώτος, το σοβιετικό μπλοκ, που άγγιζε το 1.000.000.000 ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, συσχετιζόταν όχι μόνο με τις φιλειρηνικές και αντιιμπεριαλιστικές δυνάμεις στο εσωτερικό των ιμπεριαλιστικών χωρών, αλλά και με το «μπλοκ της ειρήνης» των κρατών που τηρούσαν στάση Ουδετερότητας. Στο πλαίσιο των αντιαποικιακών αγώνων, αναγνωριζόταν στην «εθνική αστική τάξη» προοδευτικός ρόλος όχι μόνο κατά τον αγώνα για ανεξαρτησία αλλά και έπειτα, μετά την πραγματοποίησή της, καθώς θεωρούνταν ότι οι αντιθέσεις ανάμεσα στις ντόπιες αστικές ελίτ και το ιμπεριαλιστικό μονοπωλιακό κεφάλαιο θα συνέχιζαν να υπάρχουν, πυροδοτώντας μεταξύ τους συγκρούσεις. Υπήρχε, έτσι, η πεποίθηση ότι οι «μικροαστικές» ηγεσίες των κρατών του Τρίτου Κόσμου μπορούσαν να αναπτύξουν σοσιαλιστική συνείδηση και να καθοδηγήσουν τη μετάβαση στον σοσιαλισμό. Γι' αυτό και η ΕΣΣΔ παρείχε στρατιωτική και οικονομική υποστήριξη σε χώρες όπως η Ινδία, η Ινδονησία και η Αίγυπτος. Στον επίσημο λόγο των σοβιετικών αξιωματούχων, χώρες όπως οι παραπάνω, αλλά και η Βιρμανία, το Αφγανιστάν και η Συρία, περιγράφονταν ως σημαντικοί παράγοντες της διεθνούς πολιτικής.⁶⁴⁶ Την περίοδο ηγεσίας του Χρουτσώφ, η σοβιετική πολιτική επιδίωξε να διευρύνει τη σφαίρα των συμφερόντων της και να αποκτήσει έναν πιο σημαντικό ρόλο στο διεθνές σύστημα. Η κατάρρευση των ευρωπαϊκών

⁶⁴⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 2, Φεβρουάριος 1956, σ. 72. Βλ., επίσης, Ζ. Ελληνστέιν, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, τ. Β' (*Η ΕΣΣΔ στον πόλεμο 1939-1946, Η σύγχρονη ΕΣΣΔ*), Αθήνα 1977, σ. 297.

⁶⁴⁶ N. Mac Farlane, «Successes and failures in Soviet policy toward Marxist revolutions in the third world, 1917-1985», στο M. Katz (επιμ.), *The USSR and Marxist revolutions in the third world*, Κέμπριτζ, 1990, σ. 27· W. Kulski, «Soviet Colonialism and Anti-Colonialism», *Russian Review*, 18 (2), Απρίλιος 1959, σ. 114, 117· P. Mosely, «Soviet foreign policy: New goals or new manners?», *ό.π.*, σ. 545, 550-551· N. Mac Farlane, «The Soviet Union and the national liberation movements», *ό.π.*, σ. 34·

αυτοκρατοριών δημιουργούσε συγκρούσεις ανάμεσα στη Δύση και τις χώρες του Τρίτου Κόσμου, ανοίγοντας το πεδίο για ευρύτερες σοβιετικές παρεμβάσεις σε νέες χώρες και περιοχές. Έτσι, το κύμα της αποαποικιοποίησης που κατέκλυσε την Αφρική μετά την ανεξαρτησία της Γκάνας το 1957, βρήκε τους Σοβιετικούς πρόθυμους να ενισχύσουν μία σειρά νέων αφρικανικών κρατών.⁶⁴⁷

Μία αποτύπωση της νέας αυτής σοβιετικής πολιτικής υπάρχει και στην επιστολή του πρωθυπουργού της Σοβιετικής Ένωσης Μπουλγκάνιν προς τον Κ. Καραμανλή, τον Ιανουάριο του 1958. Ανάμεσα σε άλλα, τόνιζε: «Οι λαοί του κόσμου μισούν τον πόλεμον και αντιτίθενται εις αυτόν. Ούτοι, ολοέν και πλέον επιμόνως, απαιτούν από τας Κυβερνήσεις των την λήψιν μέτρων σκοπούντων την κατάπαυσιν του “Ψυχρού Πολέμου”, την κατάπαυσιν του ανταγωνισμού των εξοπλισμών και την δημιουργίαν αληθούς εμπιστοσύνης εις τας μεταξύ των Κρατών σχέσεις. Μήπως δεν αποτελεί λαμπράν επίδειξιν τούτου το γεγονός ότι η διάσκεψις των λαών των 45 χωρών της Ασίας και της Αφρικής, της οποίας αι εργασίαι έληξαν προσφάτως εις το Κάιρον, αντιπροσωπεύουσα πλέον του ημίσεος της ανθρωπότητος, εξέφρασε τους πόθους των

⁶⁴⁷ R. Kanet, «The evolution of soviet policy toward the Third World», στο C. Saivetz (επιμ.), *The Soviet Union in the Third World*, Μπάουλντερ 1989, σ. 4-5· P. Kenz, *A History of the Soviet Union from the beginning to the end*, Κέμπριτζ 1999, σ. 208. Σε άλλο τεύχος της *Σοβιετολογίας*, η αλλαγή της σοβιετικής πολιτικής έναντι των αντιαποικιακών κινημάτων και των πρώην αποικιών κατά τη μετασταλινική περίοδο περιγραφόταν και πάλι ως «επικίνδυνη» προσπάθεια προσαρμογής της κομμουνιστικής διείσδυσης: «Όσα συνέβησαν μετά τον θάνατον του Στάλιν έδειξαν ότι η Μόσχα ήθελε να αναθεωρήσει τις σχέσεις της με τις χώρες της Ανατολής αναγνωρίζοντας την πραγματικότητα του εθνικού τους κινήματος για να μπορέσει να τις προσεγγίσει και να τις επηρεάσει. Η σοβιετική κυβέρνησις απεκατέστησε θαυμάσιες σχέσεις με κυβερνήσεις που δεν έχουν καμμία σχέση με τον κομμουνισμό και που μάλλον τον διώκουν και τον καταπολεμούν. Τέτοια παραδείγματα είναι οι σχέσεις της Μόσχας με την Αίγυπτο και με το θεοκρατικό κράτος της Σαουδαραβίας. Με αυτήν την τακτική της η Σοβιετική Ένωσις εγκατέλειψε στην τύχη τους τα κομμουνιστικά κόμματα της Μέσης Ανατολής. Δεν μπορούμε να πούμε όμως ότι εγκατέλειψε και τον σκοπό της κομμουνιστικοποίησης αυτής της περιοχής. Απεναντίας μάλιστα πρόκειται για μια ρεαλιστική πολιτική που για σκοπό της έχει να εκμεταλλευθή τις σημερινές συνθήκες προς όφελος του τελικού σκοπού του εκσοβιετισμού της Μέσης Ανατολής. Η τακτική των κομμουνιστών στην Μωαμεθανική Μέση Ανατολή συνίσταται στο εξής: Βλέποντας την αδυναμία των κομμουνιστικών οργανώσεων, την ανυπαρξία εργατικού κινήματος και την ζωτικότητα του εθνικισμού τοποθετούν σε δεύτερη μοίρα τον λεγόμενο ταξικό αγώνα και τον αντικαθιστούν με τον “εθνικό αγώνα”. Στην θέση του ταξικού εχθρού η κομμουνιστική προπαγάνδα τοποθετεί τον “εξωτερικό εχθρό” ο οποίος βέβαια δεν είναι άλλος από τις δυτικές χώρες. Για να κτυπηθή αυτός ο εξωτερικός εχθρός λέγει η κομμουνιστική προπαγάνδα χρειάζεται οι χώρες αυτές αφ’ ενός μεν να προσεγγίσουν την Σοβιετική Ένωσιν και να στηριχθούν σ’ αυτήν αφ’ ετέρου δε να δημιουργήσουν ενιαία εθνικά μέτωπα στα οποία βεβαίως να μετέχουν και τα “προοδευτικά στοιχεία” που πρέπει να πάσχη η δίωξις των». Στο Α. Κ. ντ’ Ανκό, «Η σοβιετική εξωτερική πολιτική στην Μέση Ανατολή», *Σοβιετολογία*, τχ. 1, Ιανουάριος 1960, σ. 10-11. Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Αϊζενχάουερ διαπίστωνε ότι «[οι Σοβιετικοί] πλησιάζουν τους πληθυσμούς του Τρίτου Κόσμου πολύ περισσότερο από ό, τι εμείς». Στο N. Chomsky, *Detering democracy*, Λονδίνο 1992, σ. 31. Μια ακόμα αντικομμουνιστική κριτική για τη νέα αυτή σοβιετική πολιτική, στο Θ. Παπακωνσταντίνου, *Η νέα γραμμή του Κομμουνισμού, Η σημασία του 20^{ου} Συνεδρίου του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσεως*, Αθήνα 1956, σ. 49. Μία, εκ των υστέρων, κριτική στην πολιτική αυτή της ΕΣΣΔ εκείνης της περιόδου στο *Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β’, ό.π., σ. 96.

λαών διαφόρων φυλών και εθνών, διαφόρων πολιτικών και θρησκευτικών πεποιθήσεων και προέβη εις έκκλησιν όπως χρησιμοποιηθούν όλα τα δυνατά μέσα δια την επίτευξιν συμφωνίας και αμοιβαίας κατανόσεως μεταξύ των Κρατών;».⁶⁴⁸ Η σοβιετική ενίσχυση προς τις χώρες αυτές λάμβανε τη μορφή παροχής οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας, επιβαρύνοντας ως ένα βαθμό την οικονομία της ΕΣΣΔ. Την ίδια ώρα όμως, η διεύρυνση αυτή της σοβιετικής επιρροής γινόταν από τους Σοβιετικούς αντιληπτή ως σημάδι ότι το μέλλον ανήκε στον κομμουνισμό.⁶⁴⁹ Η ισχυροποίηση της Σοβιετικής Ένωσης και ευρύτερα του σοσιαλιστικού μπλοκ, προβαλλόταν από το ΚΚΕ ως ο βασικός εκείνος παράγοντας που αφαιρούσε από τους Δυτικούς τη δυνατότητα αναχαίτισης των ανταποικιακών κινήματων.⁶⁵⁰

Σε σχέση με την Ελλάδα, κατά τα έτη της ηγεσίας του Ν. Χρουτσώφ στο ΚΚΣΕ (1957-1964) η ΕΔΑ είχε αποκτήσει προτεραιότητα ως βασικός σχηματισμός εκπροσώπησης των ελλήνων κομμουνιστών, υποβαθμίζοντας έτσι το ρόλο της ηγεσίας του ΚΚΕ στο εξωτερικό.⁶⁵¹ Οι πολιτικές κατευθύνσεις του νόμιμου αριστερού ελληνικού κόμματος ακολουθούσαν τις πραγματοποιούμενες εκείνη την περίοδο αλλαγές στη Σοβιετική Ένωση. Σε άρθρο του Σουσλόφ στην *Πράβδα*, τον Φεβρουάριο του 1956, γινόταν η επισήμανση πως οι πολιτικές διαφωνίες και οι διαφορετικές προσεγγίσεις των κομμουνιστών σε σχέση με άλλες πολιτικές δυνάμεις δεν θα έπρεπε να αποτελούν λόγο για μεταξύ τους σύγκρουσεις, αφού σε πρώτο πλάνο όφειλε να βρίσκεται η κοινή τους εναντίωση στον «καπιταλιστικό ζυγό». Όπως συγκεκριμένα διατυπωνόταν, «οι κομμουνιστές είναι από θέση αρχής εχθροί της σεχταριστικής στενότητας. Υποστηρίζουν ότι όλες οι προσπάθειες όλων των ειδών και των αποχρώσεων των μαζικών κινήματων του σήμερα, πρέπει να ενώνονται σε ένα αντιιμπεριαλιστικό ρεύμα».⁶⁵² Η ισχυρή επίδραση του Κυπριακού στον πολιτικό χάρτη της Ελλάδας διευκόλυνε την υιοθέτηση των κατευθύνσεων αυτών, που εκφράστηκε μέσω των εκλογικών συμπράξεων. Ειδικά ως προς τον χώρο της Κεντροαριστεράς (ΔΚΕΛ και ΕΠΕΚ), αυτό σήμαινε την αποδοχή, από την πλευρά των κομμάτων αυτών, θέσεων πιο κοντά σε μια προοπτική Ουδετερότητας της χώρας,

⁶⁴⁸ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπασιτιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 491.

⁶⁴⁹ Ρ. Κenez, *ό.π.*, σ. 207-208.

⁶⁵⁰ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1957, σ. 151.

⁶⁵¹ Ι. Παπαθανασίου, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά*, *ό.π.*, σ. 25· Τ. Βουρνάς, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, *ό.π.*, σ. 32, 34· Β. Μεσθανέως, *ό.π.*, σ. 272.

⁶⁵² *Πράβδα*, 4.4.1956, παρατίθεται στο Ρ. Mosely, *ό.π.*, σ. 548.

γεγονός που με τη σειρά του συνέτεινε στην τοποθέτηση, στα μάτια της μετεμφυλιακής Δεξιάς, του πολιτικού αυτού χώρου στους «συνοδοιπόρους».⁶⁵³

Κατά την περίοδο της κρίσης του Σουέζ, τόσο η ελληνική Αριστερά όσο και η Μόσχα παρουσίασαν ταυτόχρονα την Αίγυπτο και την Κύπρο ως περιπτώσεις εναντίωσης των λαών στον ιμπεριαλισμό. Η ΕΣΣΔ εναντιωνόταν στη χρήση του νησιού από τις Δυτικές δυνάμεις ως ορμητηρίου εναντίον των Αράβων και διέβλεπε στο αμερικάνικο ενδιαφέρον την επιδίωξη αντικατάστασης της βρετανικής ιμπεριαλιστικής επιβολής από την αμερικάνικη.⁶⁵⁴ Την εποχή αυτή, οι σοβιετικές ανησυχίες για τις ευρύτερες συνέπειες των εξελίξεων στην Αίγυπτο και την Ουγγαρία ήταν έντονες. Αν και υπήρχε η εκτίμηση ότι η στάση των Άγγλων και των Γάλλων στο Σουέζ είχε φθείρει την εικόνα τους σε χώρες όπως η Ινδία, το Πακιστάν και η Σρι Λάνκα, ταυτόχρονα όμως διαπιστωνόταν ότι η πολιτική και οικονομική εξάρτηση των χωρών αυτών από τη Μ. Βρετανία δεν επέτρεπε στις Κυβερνήσεις τους να προχωρήσουν στο μεγάλο βήμα μιας ευθείας σύγκρουσης. Την ίδια ώρα, οι Σοβιετικοί συναισθάνονταν ότι τα γεγονότα της Ουγγαρίας προκαλούσαν αντισοβιετικές κριτικές σε διάφορες χώρες του Τρίτου Κόσμου. Κράτη όπως η Ινδία, η Βιρμανία, η Ινδονησία και η Σρι Λάνκα είχαν τηρήσει εχθρική στάση έναντι της ΕΣΣΔ σε σχέση με το Ουγγρικό ζήτημα. Σε υπόμνημα το οποίο διαβίβασε η κυβέρνηση της Ινδίας στον Α. Γκρομύκο τονιζόταν ότι «τα γεγονότα της Ουγγαρίας διέψευσαν την πεποίθηση εκατομμυρίων ανθρώπων, οι οποίοι είχαν αρχίσει να βλέπουν τη Σοβιετική Ένωση σαν τον υπερασπιστή της ειρήνης και των δικαιωμάτων των αδυνάτων». Οι κριτικές πολλαπλασιάζονταν, με το επιχείρημα πως οι εξελίξεις αποκάλυπταν την ανειλικρίνεια της ΕΣΣΔ σε σχέση με τις διακηρυγμένες αρχές της «ειρηνικής συνύπαρξης». Παρόμοια στάση τηρούσε και η Γιουγκοσλαβία του Τίτο. Επιπλέον, οι Σοβιετικοί εκτιμούσαν ότι την ίδια στιγμή ενισχυόταν το κύρος των ΗΠΑ, καθώς αναγνωριζόταν σε αυτές η διάθεση μιάς ειρηνικής διευθέτησης στην Αίγυπτο.⁶⁵⁵

Στην Ελλάδα πάντως, ο παραλληλισμός των γεγονότων του Σουέζ με την κατάσταση στην Κύπρο και η σοβιετική στάση έναντι των ζητημάτων αυτών, έδινε τη δυνατότητα στο ΚΚΕ να παρουσιάσει την ΕΣΣΔ ως ανιδιοτελή συμπαράστατη των

⁶⁵³ Β. Μεσθανέως, *ό.π.*, σ. 430.

⁶⁵⁴ *Αυγή*, 19.9.1956· *Αυγή*, 3.10.1956· *Αυγή*, 11.11.1956.

⁶⁵⁵ *Third World reaction to Hungary and Suez, 1956: A Soviet Foreign Ministry analysis*, Top secret copy No.1 to Comrade Orlov, A.L., 28.12.1956, No.1869/2. Στο: Wilson Digital Center Archive, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111097>.

λαών, που αγωνιζόταν με αποφασιστικότητα για την ανεξαρτησία και τα κυριαρχικά τους δικαιώματα.⁶⁵⁶ Και σε αυτή την περίπτωση, το διαδεδομένο στη χώρα αντιαποικιακό κλίμα ενισχυόταν παραπέρα, δίνοντας παράλληλα στην ελληνική Αριστερά τη δυνατότητα να εντάξει τα αιτήματα για την Κύπρο, τους αντιαποικιακούς αγώνες και τη σοβιετική στρατηγική σε ένα ενιαίο πλαίσιο. Όλα τα παραπάνω ευνοούσαν την ενίσχυση της θέσης και της επιρροής της.

Ειδικά ως προς το ζήτημα της Κύπρου, οι ανακατατάξεις στο εσωτερικό της ΕΣΣΔ που σημειώθηκαν στα μέσα της δεκαετίας δεν διαφοροποίησαν τη σοβιετική πολιτική, η οποία τα χρόνια αυτά χαρακτηριζόταν από συνέχεια. Η υποστήριξη της ελληνικής πλευράς, πολιτικά και διπλωματικά, ήταν επιλογή της Σοβιετικής Ένωσης, από τη στιγμή που ερχόταν σε αντίθεση με τα σχέδια των Δυτικών. Σε άρθρο της κυβερνητικής εφημερίδας *Ισβέστια* αναφερόταν ότι «οι Σοβιετικοί, αποφασιστικοί εχθροί της αποικιοκρατίας σε όλες τις μορφές της, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα αυτοδιαθέσεως όλων των λαών, υποστηρίζουν τον απελευθερωτικό και δίκαιον αγώνα του κυπριακού λαού».⁶⁵⁷ Στην Αθήνα, ο πρεσβευτής Σεργκέγιεφ συναντήθηκε με τον Μακάριο και του έδωσε εκ νέου διαβεβαιώσεις για την υποστήριξη της χώρας του στο αίτημα της αυτοδιάθεσης και την αντίστοιχη προβολή του στον ΟΗΕ.⁶⁵⁸ Βασική σοβιετική επιδίωξη σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου ήταν η απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων από το νησί. Για την πραγματοποίηση του σκοπού αυτού, η ΕΣΣΔ ήταν διατεθειμένη να εκμεταλλευτεί κάθε ευκαιρία που θα παρουσιαζόταν.

Πέρα από τη διακηρυγμένη στάση τους στο ζήτημα της αυτοδιάθεσης, οι Σοβιετικοί επιδίωξαν κατά το 1957 να κεφαλαιοποιήσουν άμεσα οφέλη από το Κυπριακό, αξιοποιώντας το στις σχέσεις τους με την Ελλάδα. Σε μυστικές συνομιλίες που έλαβαν χώρα στα τέλη Ιανουαρίου και στις αρχές Φεβρουαρίου του 1957, πριν από τη συζήτηση του Κυπριακού στα Ηνωμένα Έθνη, ζήτησαν από την ελληνική πλευρά να υποστηρίξει τις σοβιετικές καταγγελίες των αμερικανικών επεμβάσεων σε διάφορες χώρες και να βελτιώσει τις σχέσεις της με τις Λαϊκές Δημοκρατίες της Αλβανίας και της Βουλγαρίας. Οι Έλληνες διπλωμάτες, και συγκεκριμένα ο Αβέρωφ, μετά από εντολές του ίδιου του Καραμανλή δεν δέχτηκαν μια τέτοια συμφωνία,

⁶⁵⁶ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1956, σ. 79· «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 80.

⁶⁵⁷ *Αυγή*, 1.2.1957.

⁶⁵⁸ *Αυγή*, 7.8.1957.

υπονόησαν ωστόσο την ύπαρξη περιθωρίων περαιτέρω βελτίωσης των σχέσεων της χώρας με τον Ανατολικό συνασπισμό, αν οι χώρες αυτές ψήφιζαν υπέρ της ελληνικής πρότασης για το Κυπριακό. Πράγματι, οι Ανατολικές χώρες στήριζαν τελικά τις ελληνικές προτάσεις.⁶⁵⁹

Στη συζήτηση που έγινε στην Πολιτική Επιτροπή του ΟΗΕ, τον Δεκέμβριο του 1957, η ΕΣΣΔ στράφηκε και πάλι ενάντια στη Μ. Βρετανία, κατηγορώντας την ότι είχε μεταβάλει την Κύπρο σε προγεφύρωμα εναντίον των Αράβων. Με τη στάση της αυτή συνέβαλε, σύμφωνα με τον *Νέο Κόσμο*, ώστε περισσότερες χώρες να ταχθούν υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης της Κύπρου.⁶⁶⁰ Ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας επισήμανε ότι οι Κύπριοι είχαν το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού και πως το νησί δεν αποτελούσε τμήμα του βρετανικού κράτους αλλά βρετανική αποικία και ο αντιπρόσωπος της Κίνας ότι η αυτοδιάθεση έπρεπε να πραγματοποιηθεί με τρόπο ειρηνικό. Στο ίδιο μήκος κύματος, ο αντιπρόσωπος της Τσεχοσλοβακίας είπε ότι «πρόκειται περί γνησίου Εθνικού αγώνος, η άρνησις τριών χιλιάδων ετών Ελληνικού Πολιτισμού εις την Κύπρο είναι απαράδεκτος», ενώ από την πλευρά της Πολωνίας αναφέρθηκε ότι το κίνημα στην Κύπρο ήταν εθνικό και όχι «τρομοκρατικό».⁶⁶¹ Ο υπουργός Εξωτερικών της ΕΡΕ Ε. Αβέρωφ, έφτασε την περίοδο εκείνη στο σημείο να υποστηρίξει σε ομιλία του στη Βουλή ότι «όσον αφορά τους υποστηρικτάς της Κυπριακής υποθέσεως θέλω να ειπώ ότι το Σοβιετικόν μπλοκ μας υπεστήριξε με πάσαν ειλικρίνειαν».⁶⁶² Αντίστοιχα στην Κύπρο, ο δεξιών πεποιθήσεων μητροπολίτης

⁶⁵⁹ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 25· F. Crouzet, *τ. Β΄, ό.π.*, σ. 880· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 226·

E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, *ό.π.*, σ. 99.

⁶⁶⁰ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιανουάριος 1958, αρ. 1, σ. 133. Βλ., επίσης, Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 497.

⁶⁶¹ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.98, «Διάφοροι λόγοι», 1957, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁶⁶² Ε. Αβέρωφ, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΝΗ΄, 12.3.1957*. Πάντα, βέβαια, έναντι της ΕΣΣΔ τηρούνταν από την Κυβέρνηση «όρια ασφαλείας». Σύμφωνα με τον Π. Κανελλόπουλο, «η Ελλάς θα διέπραττε τεράστιον σφάλμα, εάν επεκαλείτο την συνδρομήν της Σοβιετικής Ενώσεως, διά την επίλυσιν του Κυπριακού, συνδρομήν πέραν εκείνης, την οποίαν παρέχει η Σοβιετική Ένωσις διά της ψήφου της εις τον ΟΗΕ», Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 3^η, 11.6.1958*. Σε μία άλλη συνεδρίαση της Βουλής, ο Κανελλόπουλος τόνιζε: «Θεωρώ ορθήν την πολιτικήν της Κυβερνήσεως δια την σύναψιν όσον το δυνατόν στενωτέρων οικονομικών σχέσεων προς τας χώρας εκείθεν του παραπετάσματος. Εν τούτοις ουδέποτε θα συνίστων εις την Κυβέρνησιν, υιοθετών τας απόψεις του κ. Πασαλίδη, να ζητήση την βοήθειαν υπό την γενικωτέραν έννοιαν και όχι απλώς υπό την έννοιαν της ψήφου εις τον ΟΗΕ, της Μόσχας ή της Κίνας εις το Κυπριακόν.(Θόρυβος εκ της αριστεράς, κωδωνοκρουσία). Ουδέποτε θα ήτο δυνατόν να εξασφαλισθή, εν τωιαύτη περιπτώσει ικανοποίησις των πόθων των Κυπρίων και του πόθου όλως μας, εάν εσημειούτο τοιούτον τι», Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 29^η, 13.12.1958*. Ενδεικτικό για τη χειριστική στάση και τις ακροβασίες των ελληνικών Κυβερνήσεων είναι το ότι ο ίδιος, ως υφυπουργός Άμυνας, είχε εκφράσει τον Μάρτιο του 1955 στο σοβιετικό πρεσβευτή Σεργκέγιεφ ευγνωμοσύνη για την τοποθέτηση της ΕΣΣΔ στο Κυπριακό. Στο Κόντης κ.ά, *ό.π.*, σ. 33.

Κιτίου υποστήριζε ότι «ο ρώσος θα μας σώσει».⁶⁶³ Σε αντίθετη κατεύθυνση, ο τούρκος αντιπρόσωπος στον ΟΗΕ είπε πως «ελπίζει ότι η Συνέλευσις και ιδιαιτέρως η Ελλάς θα αντηληφθή τους λόγους της ρωσικής επιχειρηματολογίας, οίτινες είναι διαφανείς».⁶⁶⁴

Το ΚΚΕ έκρινε πως η επίσημη ελληνική πολιτική αδυνατούσε, λόγω του χαρακτήρα της, να επωφεληθεί από τη στήριξη που παρείχαν η ΕΣΣΔ και οι άλλες Λαϊκές Δημοκρατίες.⁶⁶⁵ Αντίθετα, το κόμμα υπολόγιζε στη σοβιετική στήριξη και επένδυε πολιτικά σε αυτή, αποδίδοντας παράλληλα στην ΕΣΣΔ ανιδιοτελή κίνητρα τα οποία θεωρητικά ανάγονταν στον γενικότερο χαρακτήρα και τους σκοπούς του σοσιαλιστικού κράτους: «Η Σοβιετική Ένωση με ανιδιοτέλεια, απ' τη φύση και την ουσία του καθεστώτος της, υποστηρίζει τον δίκαιο απελευθερωτικό αγώνα του κυπριακού λαού». Ταυτόχρονα, κατέκρινε τις προσπάθειες των Δυτικών να πλήξουν τη θετική εικόνα που η Σοβιετική Ένωση αποκτούσε σε ευρύτερα στρώματα του ελληνικού πληθυσμού με αφορμή το Κυπριακό: «Ο αγγλικός ιμπεριαλισμός προσπαθεί με προβοκατόρικες ειδήσεις ν' αντιδράσει στις εντυπώσεις που δημιουργούνται στη συνείδηση των πατριωτών της Ελλάδας και της Κύπρου απ' αυτήν την ανιδιοτελή και συνεπή υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης και των άλλων χωρών του σοσιαλιστικού στρατοπέδου». Αντίθετα, «η Σοβιετική αυτή υποστήριξις προς την Κύπρον προσεφέρθη και εξακολουθεί να προσφέρεται, χωρίς να ζητηθή από τον κυπριακόν λαόν ή από την ελληνικήν κυβέρνησιν ΚΑΝΕΝΑ ΑΠΟΛΥΤΩΣ ΑΝΤΑΛΛΑΓΜΑ, αποτελεί δε φυσικήν και λογικήν συνέπειαν της αντιαποικιακής πολιτικής της Σοβιετικής Ενώσεως, η οποία εις τον σκοπόν της τούτον είναι και απεδείχθη ως τώρα ειλικρινής».⁶⁶⁶ Βάσει μιας τέτοιας προσέγγισης, τα ανώτερα ιδεώδη του «εθνικού» αγώνα για την Κύπρο συσχετιζόνταν και συμπληρώνονταν από τα ιδεώδη του σοσιαλιστικού κόσμου, της ΕΣΣΔ και της διεθνούς αντιαποικιακής πολιτικής της. Η σοβιετική υποστήριξη στο Κυπριακό δημιουργούσε για την Αριστερά ένα ηθικό πλεονέκτημα έναντι της Δύσης, που με τη σειρά του -δεδομένης της ευρύτητας και της απήχησης του κινήματος για την Ένωση- επηρέαζε τις

⁶⁶³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/40, «Πέτρος Ρούσος, Για τη συνομιλία μου με το σ. Παπαϊωάννου στη Μ.», 21.7.1958, ΑΣΚΙ.

⁶⁶⁴ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.98, «Διάφοροι λόγοι», 1957, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁶⁶⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιανουάριος 1959, αρ. 1, σ. 98.

⁶⁶⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/34, «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», Σεπτέμβριος 1957, ΑΣΚΙ. Τα ίδια αποσπάσματα υπάρχουν και στο «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, Σεπτέμβριος 1957, αρ. 9, σ. 8.

κοινωνικές τάσεις και επιδρούσε στους πολιτικούς συσχετισμούς. Στην πραγματικότητα, η στάση της Σοβιετικής Ένωσης να μην προσδιοριζόταν από ιδεολογικές παραμέτρους, ταυτόχρονα όμως συμβάδιζε με τους γενικότερους στόχους της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής και τις απαιτήσεις της εκάστοτε πολιτικής συγκυρίας. Επηρεαζόταν, επίσης, από την εξέλιξη των σχέσεων της Σοβιετικής Ένωσης με τις ελληνικές Κυβερνήσεις και τις Δυτικές χώρες.

Η ΕΣΣΔ συνέχισε να παρακολουθεί και να παρεμβαίνει στις εξελίξεις του Κυπριακού. Σε συνέντευξη του ίδιου του Ν. Χρουτσώφ στην εφημερίδα *Το Βήμα*, τον Μάιο του 1958, επιβεβαιωνόταν η σταθερή υποστήριξη των Σοβιετικών στον αγώνα των Κυπρίων και η εχθρότητά τους απέναντι στο σύστημα της αποικιοκρατίας. Παράλληλα, ο ηγέτης της ΕΣΣΔ κατήγγειλε το ΝΑΤΟ ως επιθετικό μηχανισμό, όπως και τις προσπάθειες για την επιβολή καθεστώτος διχοτόμησης στο νησί. Έμφαση απέδιδε στο χρέος του ΟΗΕ να συμβάλει στην εξεύρεση λύσης του Κυπριακού σε δίκαια και δημοκρατική βάση. Επιπλέον, υποστήριξε ότι ο κυπριακός λαός είχε κάθε δικαίωμα να διαχειρίζεται ο ίδιος την τύχη του και ότι γενικότερα επιβαλλόταν να εξαφανιστούν τα υπολείμματα του αποικιοκρατικού συστήματος. Η ΕΣΣΔ, σημείωσε, αισθανόταν απέναντι στις επιδιώξεις των Κυπρίων συμπάθεια και σεβασμό.⁶⁶⁷ Οι Σοβιετικοί εμφανιζόταν αντίθετοι σε λύσεις που βασίζονταν στην ιδέα της διχοτόμησης και υποστήριζαν τον αγώνα των Ελληνοκυπρίων εναντίον των Βρετανών.⁶⁶⁸ Στη στάση αυτή συνέβαλε και η εκτίμησή τους πως οι ΗΠΑ εμπλέκονταν άμεσα, σε μια προσπάθεια να θέσουν την Κύπρο υπό τον έλεγχό τους προκειμένου να την αξιοποιήσουν ως βάση για τα πολεμικά σχέδιά τους στη Μέση Ανατολή.⁶⁶⁹ Αντίστοιχη ήταν η τοποθέτηση και των υπολοίπων Λαϊκών Δημοκρατιών. Η ρουμανική Κυβέρνηση στις θέσεις της για την Κύπρο το 1958 αναγνώριζε το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση: «Η κυβέρνηση και ο λαός της Ρουμανίας παρακολουθούν με βαθειά συμπάθεια τον ηρωικό απελευθερωτικό αγώνα του κυπριακού λαού, που τελευταίος απ' όλους τους ευρωπαϊκούς λαούς υφίσταται τον αποικιακό ζυγό».⁶⁷⁰

Η ενίσχυση της ΕΔΑ ήταν ένα θέμα που επίσης απασχολούσε τους Σοβιετικούς, στο πλαίσιο των γενικότερων υπολογισμών τους για την Ελλάδα. Η παρουσία του

⁶⁶⁷ Σ. Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 318-319.

⁶⁶⁸ H. Faustmann, «Η πολιτική κουλτούρα της Κύπρου», στο Ανδρέας Στεργίου, Heinz Richter (επιμ.), *Το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Αθήνα 2006, σ. 241.

⁶⁶⁹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Οκτώβριος 1957, αρ. 10, σ. 126.

⁶⁷⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/52, ακέφαλο έγγραφο, 11.10.1958, ΑΣΚΙ.

κόμματος λειτουργούσε ενισχυτικά προς την κατεύθυνση μιας ουδετερόφιλης πολιτικής, και αυτό συνέπλεε με τους στόχους της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Με τα λόγια του Αναστάς Μικογιάν: «Εις την Ελλάδα [...] εκδηλώνονται, καθημερινώς ισχυρότερα, ροπαί δια ν' αποσυρθεί από το ΝΑΤΟ και ν' ακολουθήσει πολιτικήν ουδετερότητας. Η Σοβιετική Ένωση φρονεί ότι τούτο θα συνέβαλλε σημαντικώτατα εις μίαν ριζικήν ύφεσιν εις την περιοχήν αυτήν της Ευρώπης και εις την δημιουργίαν ΖΩΝΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ εις τα Βαλκάνια. Είναι φυσικόν ότι η Ελλάς υιοθετούσα πολιτικήν ουδετερότητας, θα έβλεπε την Σοβιετικήν Ένωσιν να της παρέχη υποστήριξιν όχι μικροτέραν από την παρασχεθείσαν εις την Συρίαν ή την Αίγυπτον εις περίπτωσιν πραγματικού κινδύνου της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητός της».⁶⁷¹ Δεν είναι τυχαίο ότι η εφημερίδα *Ισβέστια* αξιολογούσε το αποτέλεσμα των εκλογών του 1958 υπό το πρίσμα της ενίσχυσης των τάσεων που επιζητούσαν αναπροσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, κάνοντας ταυτόχρονα αναφορά στο ζήτημα των βάσεων και στο Κυπριακό.⁶⁷² Ο κοινωνικός μετασχηματισμός της Ελλάδας έμπαινε σε δεύτερο πλάνο έναντι των υπολογισμών της διεθνούς σκακιέρας, στο πλαίσιο της πολιτικής της «ειρηνικής συνύπαρξης».⁶⁷³

Πέρα από τις επίσημες θέσεις της Σοβιετικής Ένωσης για το Κυπριακό, στο ζήτημα ενεπλάκη επίσης το ΚΚΣΕ ως καθοδηγητική δύναμη ρύθμισης των σχέσεων μεταξύ του ΚΚΕ και του ΑΚΕΛ όταν αυτό χρειάστηκε. Η διαφορετική προσέγγιση του ζητήματος της ΕΟΚΑ από τα δύο κόμματα και οι αποτυχημένες προσπάθειες να βρεθεί κοινός παρανομαστής, οδήγησαν το ΑΚΕΛ στην απόφαση να ζητήσει τη «συμβουλευτική γνώμη» του σοβιετικού κόμματος, προκειμένου έτσι να ενισχύσει τη θέση του στις διαφορές του με το ΚΚΕ. Η σοβιετική πλευρά παρουσίασε τότε στο ΑΚΕΛ τις εξής θέσεις: Στήριξη και ανάπτυξη του μαζικού αγώνα, απόρριψη ως αντιλενινιστικής της «ατομικής τρομοκρατίας», χωρίς όμως ούτε καταδίκη ούτε υιοθέτηση της τακτικής της ΕΟΚΑ. Κατά κάποιο τρόπο, δηλαδή, οι Σοβιετικοί

⁶⁷¹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιανουάριος 1958, αρ. 1, σ. 132.

⁶⁷² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιούνιος 1958, αρ. 6, σ. 131.

⁶⁷³ Τ. Τρίκκας, *ό.π.*, σ. 539. Στο έδαφος αυτό, αναπτύσσονταν ακόμα και εντός του -πάντα αντικομμουνιστικού- μετεμφυλιακού ελληνικού κράτους φωνές για την ανάγκη προσαρμογής, στη βάση ενός διαχωρισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από την αντιμετώπιση της εσωτερικής κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας. Ο Π. Κανελλόπουλος σε ομιλία του στη Βουλή τον Ιούνιο του 1958 τόνιζε: «Αξιότιμοι φίλοι, σέβομαι βαθύτατα την Σοβιετικήν Ένωσιν. Πρόκειται περί τεραστίας χώρας, η οποία εις τον 20^{ον} αιώνα έχει αναλάβει μίαν τεραστίαν προσπάθειαν. Δεν εξετάζω τα μέσα, βάσει των οποίων επιχειρεί την προσπάθειαν αυτήν. Δεν έχω το δικαίωμα καν να το πράξω, ομιλών περί Σοβιετικής Ενώσεως. Εάν ωμίλουν, ή ομιλήσω, περί κομμουνισμού Ελληνικού, θα είχαν το δικαίωμα να το κάμω», Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδριάσεις 3^η, 11.6.1958*. Βλ., επίσης, Β. Μεσσανέως, *ό.π.*, σ. 91-92, 179.

ακολούθησαν μια ενδιάμεση τοποθέτηση, ανάμεσα στις θέσεις του ΚΚΕ και του ΑΚΕΛ. Γεγονός, πάντως, είναι ότι η πολιτική, ιδεολογική και οργανωτική κυριαρχία του ΚΚΕ πάνω στο ΑΚΕΛ, όπως είχε εκφραστεί σε πολλές περιπτώσεις και η οποία αναγνωριζόταν, μάλιστα, -μέσα από υμνολογίες για το ΚΚΕ- και από το ίδιο το κυπριακό κόμμα, στο σημείο αυτό διαταράχτηκε. Η περίπτωση της διαφωνίας πάνω στο κομβικό ζήτημα της αντιμετώπισης της ΕΟΚΑ οδήγησε το ΑΚΕΛ στην επίκληση του ανώτερου κύρους και της καθοδηγητικής εξουσίας του ΚΚΣΕ. Γι' αυτό και όταν από το ΚΚΕ έγινε λόγος για παρερμηνεία των θέσεων του ΚΚΣΕ από το ΑΚΕΛ, το κυπριακό κόμμα δεν μπορούσε παρά να εκλάβει κάτι τέτοιο ως «ύβρη»: «Πάντως η άποψη πως εμείς ερμηνεύουμε όπως θέλουμε τη γνώμη του ΚΚΣΕ αποτελεί ύβρη για το κόμμα μας και την ηγεσία του. Για 10 χρόνια το κόμμα μας αγωνίστηκε να συνδεθεί με το ΚΚΣΕ και νάχει την πολύτιμη γνώμη του πάνω σε σοβαρά ζητήματα. Η γνώμη του ΚΚΣΕ είναι απόλυτα σεβαστή από το κόμμα μας και σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται να την παραβούμε. Ποιοί είμαστε εμείς να μην λάβουμε υπόψιν μας την γνώμη του πιο δοκιμασμένου Λενινιστικού κόμματος στον κόσμο;».⁶⁷⁴ Το ΚΚΣΕ ήταν το κέντρο και η ανώτερη νομιμοποιητική αρχή του κομμουνιστικού στρατοπέδου παγκόσμια και, ως εκ τούτου, η διεκδίκηση από την κάθε πλευρά της «ορθής» πρόσληψης και ερμηνείας των θέσεων του αποτελούσε την ύψιστη αρχή επιβεβαίωσης, ορθότητας και κομματικής νομιμοποίησης.

Έντονη ήταν η κριτική της Σοβιετικής Ένωσης για τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Ο αντιδημοκρατικός χαρακτήρας των συμφωνιών χωρίς την έγκριση του κυπριακού λαού, η εγκατάσταση βρετανικών πολεμικών βάσεων, η σχεδιαζόμενη μελλοντική ένταξη του νέου κράτους στο ΝΑΤΟ και η εγκατάσταση τουρκικών ενόπλων δυνάμεων ήταν τα σημεία στα οποία εστιάστηκε η κριτική της Μόσχας, καθώς το πλέγμα νατοϊκής εξάρτησης που δημιουργούνταν ήταν, ασφαλώς, ενάντια στα συμφέροντα της ΕΣΣΔ. Το πιο άμεσα οδυνηρό από τα παραπάνω ήταν, βέβαια, για τους Σοβιετικούς η διατήρηση βρετανικών βάσεων στο νησί. Την αντίθεσή του στις συμφωνίες εξέφρασε και το Κομμουνιστικό Κόμμα Αγγλίας.⁶⁷⁵ Τον Αύγουστο, πάντως, του 1960 εγκαινιάστηκαν, μετά την εγκαθίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας, διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στο νέο κράτος και τη Σοβιετική

⁶⁷⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ.

⁶⁷⁵ *Αυγή*, 22.2.1959· *Αυγή*, 3.3.1959· Χ. Τσαρδανίδης, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό πρόβλημα», στο Χ. Γιαλουρίδης, Π. Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό πρόβλημα*, Αθήνα 1993, σ. 267· Γ. Δημητριάδης, *ό.π.*, σ. 133· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 140.

Ένωση. Ενδεικτικό του σοβιετικού ενδιαφέροντος για το Κυπριακό -πέρα από το επίσημο πολιτικό- και σε κοινωνικό επίπεδο την εποχή αυτή είναι, στον απόηχο των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, το ανέβασμα στο «Μάλι Τεάτρ» της Μόσχας του θεατρικού έργου του Αλέξη Πάρνη «Το νησί της Αφροδίτης», το οποίο ήταν αφιερωμένο στον αγώνα των Ελληνοκυπρίων κατά των Βρετανών. Το έργο αυτό, που μεταφράστηκε σε 30 γλώσσες, πραγματοποιήσε μέσα σε δύο χρόνια 22.000 παραστάσεις.⁶⁷⁶

⁶⁷⁶ *Το Βήμα*, Λ. Σταυρόπουλος, 19.12.2010. Η πλοκή του έργου ήταν εμπνευσμένη από τον ένοπλο αγώνα της ΕΟΚΑ. Η ηρωίδα, μία ελληνοκύπρια μάνα, αποτρέπει τον θάνατο ενός βρετανού αξιωματικού επιδεικνύοντας μεγαλοθυμία, παρά το γεγονός ότι είχε προηγηθεί ο απαγχονισμός του γιού της από τους Βρετανούς.

Κεφάλαιο 7:

Η στάση της ελληνικής Αριστεράς απέναντι στην ΕΟΚΑ

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, η καταφυγή στην ένοπλη μορφή δράσης δεν αποκλειόταν θεωρητικά από το ΑΚΕΛ. Σε εσωτερικό έγγραφο του 1951, γινόταν διερεύνηση των προϋποθέσεων πώς το κόμμα θα μπορούσε να δράσει σε περίπτωση που οι ιμπεριαλιστές ξεκινούσαν πόλεμο, καθώς υπήρχε η εκτίμηση ότι η Κύπρος αποτελούσε για τους Δυτικούς σημαντική στρατιωτική βάση για την υλοποίηση των επιθετικών τους σχεδίων ενάντια στην ΕΣΣΔ και τις Λαϊκές Δημοκρατίες. Στο έγγραφο αναφερόταν ότι «[...] η Κύπρος προορίζεται να διαδραματίσει σοβαρότατο ρόλο στα πολεμικά σχέδια των αγγλοαμερικάνων στη Μέση Ανατολή, και γενικότερα ακόμη σ' ένα τρίτο παγκόσμιο πόλεμο».⁶⁷⁷ Διατυπωνόταν η άποψη πως υπήρχε η δυνατότητα συγκρότησης αντάρτικου στο νησί. Αυτό θα έπρεπε να είναι μικρής κλίμακας και να συμπεριλαμβάνει μερικές εκατοντάδες άντρες «που θα δρουν το βράδυ και τη μέρα θα γυρίζουν στα σπίτια τους και τις δουλειές τους», εξαιτίας της έλλειψης ενδοχώρας και καθώς τα βουνά της Κύπρου δεν θεωρούνταν πρόσφορα για κάτι μεγαλύτερο. Η οργάνωση σαμποτάζ, η πρόκληση πληγμάτων και η ενόχληση του εχθρού θα ήταν η προσφορά του ΑΚΕΛ στην «αντιιμπεριαλιστική αντιπολεμική υπόθεση».⁶⁷⁸

Στις διαδηλώσεις, πάντως, που λάμβαναν χώρα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 το ΑΚΕΛ απεφεύγε τη δημιουργία εντάσεων και προχωρούσε σε συγκεντρώσεις τότε μόνο όταν μπορούσε να εξασφαλίσει επίσημη άδεια από τη βρετανική Διοίκηση. Στις εσωκομματικές διαδικασίες τέθηκε εντούτοις ως πρόταση και η άποψη της πραγματοποίησης κινητοποιήσεων χωρίς επίσημα εξασφαλισμένη άδεια, χωρίς ωστόσο συνέχεια αφού «επικράτησε η άποψη που υποβλήθηκε από τα κεντρικά στελέχη πως πρέπει να αρκестούμε σε τηλεγραφήματα διαμαρτυρίας».⁶⁷⁹

Η προοπτική της βίας εμφανιζόταν στο νησί ολοένα και πιο κοντά μετά τα αποτελέσματα της πρώτης ελληνικής προσφυγής στον ΟΗΕ. Ο ίδιος ο Μακάριος φέρεται να δήλωσε στις 23 Ιουλίου του 1954 ότι μόνο μέσω της βίας, όπως αποδείκνυαν και τα γεγονότα της Αιγύπτου, ήταν δυνατόν να ασκηθεί

⁶⁷⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/33, «Ζητήματα οργανωτικοτεχνικής προετοιμασίας», 19.7.1951, ΑΣΚΙ.

⁶⁷⁸ Στο ίδιο.

⁶⁷⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/57, «Οι απόψεις του ΑΚΕΛ», ΑΣΚΙ.

αποτελεσματική πίεση στους Βρετανούς. Αντίστοιχες δηλώσεις, σε σχέση με την αξία των βίαιων πρακτικών των Μάου Μάου στην Κένυα και των Αιγυπτίων, έκανε κατά τη διάρκεια του κήρυγματός του στις 15 Αυγούστου του ίδιου έτους και ο επίσκοπος Κυρήνειας Κυπριανός.⁶⁸⁰ Η μορφή δράσης των ανταποικιακών κινημάτων επηρέαζε, κατά τη χρονική αυτή στιγμή, τον τρόπο σκέψης των ελληνοκυπρίων ιθυνόντων. Οι δηλώσεις του Μακαρίου -ενώ ακόμα δεν είχε εκδηλωθεί στην Κύπρο ένοπλο ενωτικό κίνημα- έγιναν ευμενώς δεκτές από την ΕΔΑ. Υπήρχε η πεποίθηση ότι ο κυπριακός αγώνας εισερχόταν σε μια νέα φάση. Σε άρθρο της *Αυγής*, η βία για την εκδίωξη της καταπιεστικής αποικιοκρατίας χαρακτηριζόταν ως μία βία νόμιμη και η δήλωση του Μακαρίου ως προσκλητήριο για αγώνα. Ο κυπριακός λαός, προκειμένου να κατακτήσει την ελευθερία του, χρειαζόταν «να αντιτάξει τη δική του απελευθερωτική βία στην τυραννική βία του βρετανικού ιμπεριαλισμού», ειδικά από τη στιγμή που «οι επανειλημμένες σαφείς και κατηγορηματικές δηλώσεις των Βρετανών επισήμων διέλυσαν πια κάθε αυταπάτη για τις πραγματικές προθέσεις της βρετανικής κυβερνήσεως».⁶⁸¹ Η διαπίστωση αυτή, σχετικά με την υιοθέτηση μιας μαχητικής και βίαιας τακτικής, παρουσιαζόταν στην *Αυγή* ως συμπέρασμα της ως τότε εμπειρίας του κυπριακού αγώνα. Καθόλου τυχαία δεν ήταν, σε αυτό το πλαίσιο, η συσχέτιση του αγώνα στην Κύπρο με την ανταποικιακή εξέγερση στην Αλγερία, έστω και αν στο νησί η ανταποικιακή πάλη δεν είχε λάβει ακόμα ένοπλη μορφή.⁶⁸²

⁶⁸⁰ F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 376.

⁶⁸¹ *Αυγή*, 27.7.1954. Ανάλογες εκτιμήσεις και παρααινέσεις, σε σχέση με την υιοθέτηση δυναμικών και ένοπλων μορφών πάλης, γίνονταν μετά τα απογοητευτικά αποτελέσματα του ΟΗΕ και στον εθνικόφρονα χώρο: «Μετά την τόσον αποκαρδιωτικήν δια κάθε ελεύθερον άνθρωπον απόφασιν της Πολιτικής Επιτροπής ο αγών των Κυπρίων εισέρχεται εις μίαν νέαν φάσιν δυναμικής διεκδικήσεως του Πανελληνίου αιτήματος δια την εθνικήν αποκατάστασιν του λαού της υποδούλου μεγαλονήσου. Αυτό είναι το συμπέρασμα εκ της αδίκου και αχαρκτηριστου αποφάσεως του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, δια της οποίας καθίσταται σαφές ότι δια του χαρτοπολέμου ουδέν θετικόν κέρδος επιτυγχάνεται.[...] Δεν ομιλούμεν περί τακτικού αγώνος. Αλλά, είναι δυνατόν, να γίνη αντίστασις ουσιαστική. Και προς την κατεύθυνσιν ταύτην πρέπει να στραφή τώρα η προσπάθεια των Κυπρίων. Ο Έλλην της Κύπρου εξήντησεν όλα τα μέσα. Δεν δύναται πλέον, ιστάμενος εις την πλατείαν των δικαστηρίων της Λευκωσίας να αντικρύζη τας βρεττανικάς σημαίας -εις το Διοικητήριον, εις το Ταχυδρομείον και εις την Αστυνομίαν. Δεν δύναται να αισθάνεται τον εαυτόν του δούλον. Η Ελληνική ψυχή του ευρίσκειται εις διαρκή επανάστασιν. Ο χαρτοπόλεμος έληξε. Τώρα οι κοנדυλοφόροι θα καταναλίσκουν ολιγοτέραν ποσότητα μελάνης. Και αντί εκκλήσεων, θα κατευθύνουν τους Κυπρίους εις την οδόν της θυσίας. Ο λαός της ελευθέρας πατρίδος αναμένει και συμπαρίσταται. Το ερώτημα πλέον δεν είναι εάν θα γίνη η κρούσις. Το ερώτημα είναι σήμερον πότε θα γίνη η κρούσις. Και η απάντησις είναι δυνατόν να υπολογισθή κατά προσέγγισιν, δεδομένου ότι οι Κύπριοι δεν θα είναι επί πολύ ακόμη απάρασκευοι, ανοργάνωτοι, ανεκπαίδευτοι και άοπλοι». *Η Φωνή της Κύπρου*, «Ο χαρτοπόλεμος έληξε, πότε θα γίνη η κρούσις;», τχ. 25, 20 Ιανουαρίου-20 Φεβρουαρίου 1955, σ. 14.

⁶⁸² *Αυγή*, 9.11.1954.

Πριν, δηλαδή, την έναρξη δράσης της ΕΟΚΑ, η ΕΔΑ δεν εμφανιζόταν αρνητική απέναντι στο ενδεχόμενο υιοθέτησης από τους Ελληνοκυπρίους μιας βίαιας μορφής δράσης ως μέσου του αντιβρετανικού αγώνα. Αντίθετα, η πιθανότητα υιοθέτησης βίαιων πρακτικών εμφανιζόταν ηθικά νομιμοποιημένη ως αποτέλεσμα της βρετανικής αδιαλλαξίας. Η βία των αποικιοκρατούμενων Κυπρίων γινόταν αντιληπτή ως ποιοτικά διαφορετική από τη βία των αποικιοκρατών και, ως εκ τούτου, νομιμοποιούνταν ως βία της αντίστασης απέναντι στη θεσμοθετημένη βία της αποικιοκρατικής τάξης πραγμάτων. Ήταν, από τη μία μεριά, η βία της καταστολής και, από την άλλη, η βία της απελευθέρωσης.⁶⁸³ Ταυτόχρονα, μπορούσε να εκφέρεται από την ΕΔΑ ως τέτοια ακριβώς επειδή αφορούσε ένα «καθαγιασμένο» στη συνείδηση όλων «εθνικό» ζήτημα, στο πλαίσιο του οποίου ακόμα και η βία γινόταν νόμιμο μέσο προκειμένου να επιτευχθεί το ιδεώδες της Ένωσης. Πολύ σύντομα, η εμφάνιση της ΕΟΚΑ θα περιέπλεκε το ζήτημα και θα άλλαζε, υπό το φως των νέων συνθηκών, τις αρχικές αυτές τοποθετήσεις της *Αυγής* και της ΕΔΑ.

Καθοριστικής σημασίας για τις περαιτέρω εξελίξεις υπήρξε η εμφάνιση της ΕΟΚΑ, την 1^η Απριλίου του 1955, με εκρήξεις που σημειώθηκαν στη Λευκωσία, τη Λάρνακα και τη Λεμεσό. Οι επιθέσεις αυτές συνοδεύονταν από προκηρύξεις που υπογράφονταν με το ψευδώνυμο Διγενής και την επωνυμία ΕΟΚΑ και καλούσαν τους Ελληνοκυπρίους σε ξεσηκωμό για την πραγματοποίηση της Ένωσης.⁶⁸⁴ Η οργάνωση θα επιδίωκε τα επόμενα χρόνια να επιταχύνει την πολιτική διαδικασία προς την Ένωση μέσω πληγμάτων σε βρετανικούς στόχους, χωρίς όμως να κατευθύνει τον κυπριακό αγώνα σε μια προοπτική εναντίωσης στα Δυτικά συμφέροντα συνολικά. Κατά συνέπεια, το νατοϊκό στρατόπεδο αντιμετώπιζε με την ΕΟΚΑ τριγμούς μόνο έμμεσα: παρά το ότι η οργάνωση δεν στρεφόταν άμεσα ιδεολογικά ενάντια στη Δυτική κυριαρχία, συνέβαλλε όμως με τη δράση της στην αποδυνάμωση της ισχύος και της αξιοπιστίας της Μεγάλης Βρετανίας. Η εξασθένιση της Μ. Βρετανίας αποτελούσε, βέβαια, ευρύτερο φαινόμενο που δεν περιοριζόταν στην Κύπρο, αλλά διακρινόταν και εκεί. Από την πρώτη στιγμή, η ΕΟΚΑ απέκλεισε από τις τάξεις της τόσο τους Τουρκοκυπρίους όσο και τους αριστερούς

⁶⁸³ Χ. Μαρκούζε, *Το τέλος της ουτοπίας*, Αθήνα 1985, σ. 48, 51, 64. Για τον Τσε Γκεβέρα, η νομιμοποίηση της ανταποικιακής βίας ανευρίσκεται στην ίδια την πράξη και την ηθική της αντίστασης: «Η βία δεν είναι προνόμιο των εκμεταλλευτών, οι εκμεταλλεόμενοι μπορούν να τη χρησιμοποιήσουν και, επιπλέον, πρέπει να τη χρησιμοποιήσουν έγκαιρα», Τ. Γκουεβέρα, *Απαντα*, τ. 3', Αθήνα 1977, σ. 198.

⁶⁸⁴ Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 104.

Ελληνοκυπρίους, δηλαδή πάνω από το 50% του πληθυσμού του νησιού. Η εθνικιστική αδιαλλαξία του Γρίβα, παρόλο που ο ίδιος είχε προσπαθήσει αρχικά να μην εμπλακεί σε συγκρούσεις με τους Τουρκοκυπρίους, καλλιεργούσε τους όρους - ταυτόχρονα και με άλλες παραμέτρους- της ανοιχτής σύγκρουσης μαζί τους.⁶⁸⁵

Η ιδεολογική φυσιογνωμία της οργάνωσης χαρακτηριζόταν από την επίκληση στο «αρχαίο ελληνικό μεγαλείο» και την ανωτερότητα της ελληνικής φυλής, τον θρησκευτικό φανατισμό και τον αντικομμουνισμό, όλα αυτά μαζί με μία «αντιαποικιακή» και αντιβρετανική ρητορική.⁶⁸⁶ Τα στοιχεία αυτά συνιστούσαν, σύμφωνα με την έκφραση του Πασχάλη Κιτρομηλίδη, εγγενείς αντινομίες ενός εθνικισμού με αλυτρωτικά χαρακτηριστικά, που επιδίωκε την ολοκλήρωση των οραμάτων του στο πλαίσιο του κινήματος της αποαποικιοποίησης. Και είχαν διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά σε σχέση με την «τυπολογία» των μεταπολεμικών αντιαποικιακών κινήματων.⁶⁸⁷ Η προοπτική του αγώνα, όπως εκφραζόταν από την ΕΟΚΑ, δεν εδραζόταν στο όραμα μιας μεταποικιακής «νεωτερικότητας» και μιας δικαιότερης κοινωνίας ούτε συμπεριλάμβανε τη διακήρυξη ριζοσπαστικών κοινωνικών αλλαγών, αλλά ταυτιζόταν με την επιστροφή στις εθνικές παραδόσεις και σε αυτά που θεωρούνταν «μεγαλειώδη» στοιχεία του ελληνικού έθνους, τα οποία και έπρεπε να αποτελέσουν την πυξίδα του μέλλοντος. Σαφές είναι το παρακάτω απόσπασμα από προκήρυξη της ΕΟΚΑ: «Πολλές φορές διεκηρύξαμεν ότι δεν κάμνουμε ούτε κομματικών ούτε ταξικών αγώνα, αλλά εθνικοαπελευθερωτικών».⁶⁸⁸ Σε μία λογοτεχνική απόδοση των χαρακτηριστικών αυτών της φυσιογνωμίας της ΕΟΚΑ και του κλίματος του Κυπριακού αγώνα, ο πρόξενος της Ελλάδας στη Λευκωσία κατά τη διετία 1954-1956 Ρόδης Ρούφος

⁶⁸⁵ Γ. Χαραλαμπίδης, *Κυπριακό, διπλωματικές ίντριγκες, απόρρητα έγγραφα και μαρτυρίες των πρωταγωνιστών από το 1950 ως το 2010*, Αθήνα 2011, σ. 85· Α. Αιμιλιανίδης, «Εκτιμήσεις του αγώνα της ΕΟΚΑ», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο)*, Λευκωσία 2005, σ. 41· Μ. Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, Αθήνα 2000, σ. 59· Π. Τζεργιάς, τ. Α', ό.π., σ. 234.

⁶⁸⁶ Θ. Τσεκούρας, «Σημειώσεις για τους ταξικούς αξόνες στην Κύπρο (Κυπριακό: Από την "Ένωση" στη Ζυρίχη)», *Θέσεις*, 7, Απρίλιος-Ιούνιος 1984, www.theseis.com· F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 471· Γ. Γρίβας, *Απομνημονεύματα αγώνος ΕΟΚΑ*, Αθήνα 1961, σ. 5-6· Σ. Παπαγεωργίου, *Διά χειρός ηρώων. Η χριστιανική και εθνική πίστη των αγωνιστών της Κύπρου όπως μαρτυρείται από τον Αγώνα της ΕΟΚΑ και όπως ακριβώς καταγράφεται «ιδίαις χερσίν»*, Λευκωσία 1990, σ. 11-30· O. Richmond, «Decolonisation and post-independence causes of conflict: the case of Cyprus», *Civil Wars*, 3, 2002, σ. 173.

⁶⁸⁷ Π. Κιτρομηλίδης, «Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου: Κριτική θεώρηση», στο Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, σ. 454· I. Stefanidis, *Isle of discord*, ό.π., σ. 229-230.

⁶⁸⁸ Σ. Παπαγεωργίου (επίμ.), *Αρχείον των παράμονων εγγράφων του Κυπριακού αγώνος*, Λευκωσία 1984, σ. 199.

γράφει : «[...] η επανάσταση δεν έφερε καινούριες ιδέες στην κύπρο, μα χάρισε νέα δύναμη στο παλιό συντηρητικό “πιστεύω”. Τον εκσυγχρονισμό των αγωνιστικών μέσων τον συνόδεψε μια ολοκάθαρη οπισθοδρόμηση προς παμπάλαιες μορφές εθνικής έξαρσης. Όσο πιο μοντέρνα η μπόμπα, τόσο πιο αρχαίες οι ρίζες του πάθους εκείνου που τη μεταχειριζόταν».⁶⁸⁹

Αν και η δραστηριότητα της ελληνοκυπριακής οργάνωσης συνέπεσε χρονικά με εκείνη των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων του Τρίτου Κόσμου, εντούτοις η ΕΟΚΑ δεν μπορεί να συμπεριληφθεί στο πλαίσιο τους χωρίς αναλυτική περίσκεψη, καθώς στον κυπριακό αγώνα ενεγράφησαν διαφορετικά πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά. Δεν είναι τυχαίο ότι οι αναφορές της οργάνωσης του Γρίβα σε άλλα ανταποικιακά κινήματα ήταν σχεδόν μηδαμινές και, σε καμία περίπτωση, δεν υπήρξε ουσιαστική συμπαράταξη με αυτά. Η διάσταση της εθνικής ολοκλήρωσης είχε για το ελληνοκυπριακό κίνημα πολύ μεγαλύτερη σημασία σε σχέση με την ανταποικιακή, ενώ δεν υπήρχε καμία σχέση -ούτε μακρινή- με ριζοσπαστικές ιδέες των σύγχρονων ανταποικιακών κινημάτων και των εκφραστών τους, όπως ο Φραντς Φανόν και ο Χο Τσι Μινχ. Στον λόγο της ΕΟΚΑ, οι προοπτικές επίλυσης του Κυπριακού παρουσιάζονταν υπό αυστηρά εθνικιστικό πρίσμα, την ώρα που η διεθνής πολιτική κατάσταση είτε ήταν ολοκληρωτικά απύσχα από τον δημόσιο λόγο της οργάνωσης είτε ερμηνευόταν μέσα από τον φακό του εθνικισμού. Οι όποιες αντιδυτικές εξάρσεις δεν προέρχονταν από μία επί της αρχής αντιιμπεριαλιστική ή ανταποικιακή οπτική, αλλά από μία απογοήτευση για τη στάση της Δύσης έναντι των θεωρούμενων ως φυσικών δικαίων του ελληνισμού. Έτσι, δεν αντανάκλασαν κάποια συγκεκριμένη πολιτική προτεραιότητα αλλά μάλλον μια ρητορική τακτική. Αφετηρία και έμπνευση του πολιτικού πλαισίου της ΕΟΚΑ αποτελούσαν οι «ιστορικοί αγώνες του ελληνισμού» και η προοπτική εδαφικής επέκτασης του ελληνικού έθνους. Κατ' επέκταση, οι διαφορές κοσμοθεωρίας και πολιτικής αντίληψης του Κυπριακού και των άλλων ανταποικιακών κινημάτων είχαν χαρακτηριστικά όχι δευτερεύοντα, αλλά κεφαλαιώδη. Υπήρχε, σαφώς, έλλειψη συνάφειας στο επίπεδο των διεθνών προσανατολισμών με κινήματα όπως το αλγερινό FLN, οι Βιετμίνχ ή η Αίγυπτος του Νάσερ. Παρά το ότι οι ανταποικιακοί αγώνες διαζάγονταν εντός του πλαισίου του παγκόσμιου ιμπεριαλισμού, η ελληνοκυπριακή οργάνωση δεν λάμβανε υπόψη τις εμπειρίες άλλων απελευθερωτικών κινημάτων. Τα κινήματα της Αφρικής, όπως οι

⁶⁸⁹ Ρ. Ρούφος, *Η γάλλικη εποχή*, Αθήνα 1999, σ. 376.

Μάου-Μάου στην Κένυα, αντιμετώπιζονταν από τους Ελληνοκυπρίους συχνά με αλαζονεία, ως προερχόμενα από χώρες κατώτερης στάθμης στην κλίμακα του πολιτισμού. Διαφορές υπήρχαν και ως προς τη μεθοδολογία του ανταρτοπολέμου, καθώς στην Κύπρο δεν εφαρμόστηκε ποτέ η τακτική του «λουτρού αίματος», όπως στην Αλγερία ή το Βιετνάμ. Το συμπέρασμα, όπως διατυπώνεται από τον Ε. Χατζηβασιλείου, είναι ότι ο κυπριακός αγώνας χαρακτηριζόταν από την εξής αντίφαση: η αντιπαράθεση με μία μεγάλη Δυτική δύναμη διεξαγόταν από δυνάμεις επί της ουσίας φιλοδυτικές, που όμως προέτασσαν τις δικές τους προτεραιότητες στο διεθνές περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου.⁶⁹⁰ Ένα άλλο στοιχείο διαφοράς του ελληνοκυπριακού κινήματος υπήρξε το ότι στην πολιτική ηγεσία του βρισκόταν ένας χριστιανός ιερωμένος, κάτι που έμοιαζε παράταιρο στα συμφραζόμενα των αντιαποικιακών κινήματων της εποχής. Επρόκειτο, επιπλέον, για έναν αντιαποικιακό αγώνα που διεξαγόταν όχι από μαύρους ή Ασιάτες ενάντια στους Δυτικούς κυρίαρχους, αλλά από λευκούς.⁶⁹¹

Στις πολιτικές εξελίξεις της Κύπρου, η βούληση των Βρετανών για αποκατάσταση της τάξης και αποτελεσματική αντιμετώπιση της ΕΟΚΑ οδήγησε στον διορισμό ως Κυβερνήτη του νησιού ενός υψηλόβαθμου στρατιωτικού. Επρόκειτο για τον αρχηγό του Αυτοκρατορικού Γενικού Επιτελείου, Τζων Χάρντινγκ. Ο διορισμός αυτός έτυχε εχθρικής αντιμετώπισης από τον ελληνικό Τύπο, καθώς θεωρήθηκε προάγγελος μιας κατασταλτικής πολιτικής. Στις 26 Νοεμβρίου του 1955, και ενώ οι πράξεις βίας πολλαπλασιάζονταν, ο Χάρντινγκ κήρυξε την Κύπρο σε Κατάσταση Έκτακτης Ανάγκης, με τους κανονισμούς που θεσπίστηκαν τότε να παραμένουν σε ισχύ ως το 1959. Η αυστηροποίηση των ποινών διευκόλυνε την καταδίκη σε θάνατο, τα ισόβια δεσμά, το μαστίγωμα, ακόμα και τις συλλογικές τιμωρίες των κατοίκων ολόκληρων οικισμών. Παράλληλα, ο Κυβερνήτης και οι Διοικητές αναλάμβαναν μια

⁶⁹⁰ Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Κυπριακός αγώνας και τα αντιαποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση* (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο), Λευκωσία 2005, σ. 46-47, 49-51· Β. Καραγιάννη, «Ο αυτοπροσδιορισμός του ενόπλου αγώνα: Κύπρος, 1955-1959» στο Β. Γούνναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Αθήνα 2010, σ. 371, 379· Α. Braganca, I. Wallerstein, *The African liberation reader*, τ. 3, *The strategy of liberation*, Λονδίνο 1982, σ. 118-119.

⁶⁹¹ Ρ. Voglis, *ό.π.* Ο Έντουαρντ Σάϊντ επισημαίνει σχετικά: «Αυτό κατά τη γνώμη μου ήταν πάντοτε το πρόβλημα σε κάθε αποικιακή σχέση, επειδή η πρώτη αρχή είναι ότι μια καθαρά διαγεγραμμένη και απόλυτη ιεραρχική διάκριση πρέπει να παραμείνει αμείωτη ανάμεσα στον κυρίαρχο και τον κυριαρχούμενο, άσχετα αν ο δεύτερος είναι λευκός», Ε. Said, *Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός*, *ό.π.*, σ. 264.

σειρά κανονιστικών εξουσιών.⁶⁹² Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν εργατικές αντιδράσεις στην Αθήνα. Οι εργάτες των ΕΗΣ και του φωταερίου πραγματοποίησαν στάση εργασίας ενάντια στα σκληρά μέτρα του Χάρντινγκ αλλά και, όπως σημείωνε ο *Νέος Κόσμος*, ενάντια στην κήρυξη ως παράνομου του ΑΚΕΛ.⁶⁹³

Η *Αυγή* δημοσίευσε την είδηση των πρώτων βομβιστικών ενεργειών της ΕΟΚΑ μαζί με ανακοίνωση του ΑΚΕΛ, σύμφωνα με την οποία «οι πράξεις βίας δεν μπορούν να προωθήσουν τον εθνικό αγώνα: πρόκειται για ενέργειες με σκοτεινά κίνητρα και εμπνευστές που όχι μόνο δεν προωθούν αλλά, αντίθετα, βλάπτουν τον αγώνα». Στη συνέχεια, μέσω της *Αυγής* πάλι, η ΕΔΑ θα αποσαφηνίσει τη στάση της καταδικάζοντας κατηγορηματικά την ΕΟΚΑ και τη δράση της.⁶⁹⁴ Τη γραμμή αυτή είχε ήδη εισάγει, με ύφος ιδιαίτερα επιθετικό, ο Νίκος Ζαχαριάδης σε άρθρο του στον *Νέο Κόσμο*, αναφερόμενος μάλιστα ονομαστικά στο πρόσωπο του Γρίβα τον οποίο και χαρακτήριζε «ψευτοδιγενή». Για τον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ, η ΕΟΚΑ «επικεφαλής έχει ένα γνωστό ψευτοπαλικαρά αξιωματικό-χίτη τον Γρίβα, που μετά τη Βάρκιζα δολοφονούσε πατριώτες και μπροστά στο ΔΣΕ τόκοβε λάσπη!».⁶⁹⁵ Το ΚΚΕ, κατά τη χρονική αυτή συγκυρία, περιέγραφε την ΕΟΚΑ ως οργάνωση υποστηριζόμενη από τους Βρετανούς. Απώτερος σκοπός της ήταν η διεύρυνση της επιρροής της στους Ελληνοκυπρίους, και ειδικά τη νεολαία, προκειμένου να λειτουργήσει διασπαστικά και να εκφυλίσει τη μαζική λαϊκή δράση σε διάσπαρτα τρομοκρατικά χτυπήματα.⁶⁹⁶ Η Ανακοίνωση της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ, τον Ιούλιο του 1955, στρεφόταν εναντίον των «λεγόμενων εθνικοφρόνων ηγετών», που ασκούσαν στην Κύπρο «διασπαστική πολιτική» και «προσπαθούν να στρέψουν τον Κυπριακό λαό όχι σε μαζικούς εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες αλλά σε μεμονωμένες τρομοκρατικές εκδηλώσεις».⁶⁹⁷

Οι θέσεις αυτές αποτελούσαν για την «εθνικόφρονα» παράταξη πειστήρια της «κομμουνιστικής προδοσίας». Στην αντικομμουνιστική έκδοση «Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ», η αρθρογραφία της *Αυγής* για την ΕΟΚΑ κατά τους μήνες Απρίλιο και Μάιο

⁶⁹² F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 556-558· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 708-709· C. Nicolet, ό.π., σ. 69· N. Crawshaw, ό.π., σ. 140, 147· E. Τζελέπης, ό.π., σ. 75.

⁶⁹³ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1956, σ. 80.

⁶⁹⁴ *Αυγή*, 24.4.1955· *Αυγή*, 28.4.1955· *Αυγή*, 5.5.1955.

⁶⁹⁵ N. Ζαχαριάδης, «Ενάντια στους ιμπεριαλιστές και τους εθνοπροδότες κυπροκάπηλους, λεύτερη Κύπρος στη λεύτερη Ελλάδα», *Νέος Κόσμος*, αρ. 5, Μάιος 1955, σ. 14.

⁶⁹⁶ M. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 36.

⁶⁹⁷ T. Τρίκας, ό.π., σ. 306.

του 1955 σχολιαζόταν με τον εξής τρόπο: «Η “Αυγή” αδιστάκτως ηκολούθησε το ΚΚΕ εις την εθνικήν προδοσία». Και ο καταλογισμός της προδοσίας προεκτεινόταν, με το επιχείρημα ότι «η ΕΔΑ και η “Αυγή” ακολουθούν και εις το βορειοηπειρωτικόν, επίσης, την προδοτικήν πολιτικήν του ΚΚΕ».⁶⁹⁸ Στην πραγματικότητα, οι λόγοι για μία τέτοια στάση της ΕΔΑ τη δεδομένη στιγμή μπορούν να αναζητηθούν στις παρακάτω αιτίες: την παραδοσιακή «ορθόδοξη» κομμουνιστική απόρριψη της «ατομικής τρομοκρατίας», τη μη εμπλοκή του ΑΚΕΛ στις απόπειρες αυτές, την αποκάλυψη ότι στην ηγεσία της οργάνωσης βρισκόταν ο πρώην αρχηγός της «Χ» Γρίβας. Το ΑΚΕΛ είχε καταδικάσει επίσης τη δράση της ΕΟΚΑ, επικρίνοντας την «ατομική τρομοκρατία» και εμμένοντας στην ανάγκη δημιουργίας Ενιαίου Πατριωτικού Μετώπου.⁶⁹⁹

Κατά τους πρώτους μήνες δράσης της οργάνωσης, η *Αυγή* παρουσίασε, επίσης, καταγγελίες «δημοκρατικών οργανώσεων» της Κύπρου περί δολοφονικών απειλών εναντίον των μελών τους. Η ΕΟΚΑ θα ακολουθούσε αργότερα την πρακτική της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης γενικευμένα, οδηγώντας τους Ελληνοκυπρίους στα πρόθυρα του εμφυλίου. Δεν θα αργούσε η στιγμή που ένοπλες επιθέσεις προσωπιδοφόρων θα στρέφονταν εναντίον μελών του ΑΚΕΛ και συνδικαλιστών. Η ερμηνεία της *Αυγής* για τις πρώτες αυτές απειλές ήταν ότι αποτελούσαν μέσο για τη μονοπώληση του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα και τη δυσφήμιση της κυπριακής Αριστεράς. Παράλληλα, επισημαινόταν ο κίνδυνος εμφύλιας σύρραξης. Το συγκεκριμένο άρθρο συνεχιζόταν ως εξής: «πέραν αυτών, προδίδει το απέραντο θράσος των ανθρώπων της ΕΟΚΑ η προβολή τους ως τιμητών των Κυπρίων

⁶⁹⁸ *Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ*, Δυτικός-Ανατολικός κόσμος, Πολιτική και Κοινωνική Βιβλιοθήκη, σ. 16-17. Με ανάλογο τρόπο, ο βουλευτής Ξάνθης Τριαντάφυλλος Μιχαηλίδης έγραφε ότι η στάση της ΕΔΑ εκτός από εθνική προδοσία συνιστούσε και απόδειξη του πλήρους ελέγχου της από το ΚΚΕ: «Η γνωστή εθνοπροδοτική γραμμή του ΚΚΕ και του εν Κύπρω υποκαταστάτου του του ΑΚΕΛ, έναντι της εθνικοαπελευθερωτικής πάλης του Κυπριακού λαού και η πολιτική των κατά της ΕΟΚΑ και του αρχηγού της υποστηρίζεται με φανατισμόν και προβάλλεται από του δημοσιογραφικού οργάνου της ΕΔΑ, της “Αυγής”. Το δημοσιογραφικόν όργανον της ΕΔΑ δεν χάνει ευκαιρίαν να επαναλαμβάνη τας ύβρεις τας οποίας απευθύνουν η ηγεσία του ΚΚΕ και του ΑΚΕΛ εναντίον της ενόπλου δράσεως της ΕΟΚΑ κατά των Άγγλων αποικιστών. Και επί του θέματος αυτού υπάρχει πλήρης ευθυγράμμισις ΚΚΕ και ΕΔΑ [...] Με άλλα λόγια, η ΕΔΑ ακολουθεί πιστώς μέχρι φραστικής αντιγραφής την προδοτικήν γραμμήν του ΚΚΕ επί του Κυπριακού. Τα στοιχεία αυτά αποκαλύπτουν μέχρι ποιου βαθμού έχει φτάσει η δουλικότης των ηγετών της “ανεξάρτητης” ΕΔΑ έναντι της ηγεσίας του ΚΚΕ και η υποταγή τούτων εις τα κελεύσματα των κυρίων των, των αφεντικών των. Η φωνή της ΕΔΑ είναι η φωνή του ΚΚΕ και οι ηγέται της τα φερέφωνα του ΚΚΕ». Στο Τ. Μιχαηλίδης, *Τι είναι και τι θέλει η ΕΔΑ*, ό.π., σ. 42.

⁶⁹⁹ Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β', ό.π., σ. 263-265· Α. Φάντης, ό.π., σ. 302-305· Π. Παπαπολυβίου, «Η ελληνική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», ό.π., σ. 88· Σ. Παπαγεωργίου, *Α.Κ.Ε.Α, το άλλο Κ.Κ.Ε.*, Λευκωσία 2004, σ. 287-288.

δημοκρατικών και προοδευτικών, όταν όλος ο κόσμος ξέρη ότι σ' όλους τους εθνικοαπελευθερωτικούς και πατριωτικούς αγώνες των λαών πρώτοι στους ηρωισμούς και στις θυσίες είναι οι αριστεροί και δημοκρατικοί αγωνιστάι. Και ίσως το πλέγμα της κατωτερότητας της Ελλαδικής “εθνικοφροσύνης”, τόσο βεβαρυμένης από τη συνεργασία της με τους διάφορους κατακτητάς, να ωθεί σε τέτοιες “πρακτορειακές” πρωτοβουλίες». Και κατέληγε με το ότι «καλά θα κάνουν οι υπερπατριώτες της ΕΟΚΑ και όσοι τους εμπνέουν στις άθλιες παλληκαριές τους εναντίον των Κυπρίων δημοκρατικών, να τ' αφήσουν αυτά».⁷⁰⁰

Η ΕΟΚΑ απάντησε με προκήρυξη της, αρνούμενη τη χρονική αυτή στιγμή την ευθύνη των απειλητικών επιστολών, τις οποίες απέδωσε σε «Άγγλους πράκτορες». Η *Αυγή* περιέγραψε την απάντηση αυτή ως «γεγονός ευχάριστο», αφού «καμιά ιδεολογική ή άλλης φύσεως διαφορά δεν πρέπει να ρίξει τις εθνικές δυνάμεις σε μια διαμάχη, που θα ωφελούσε μονάχα τον κατακτητή», ενώ καυτηρίασε τη στάση της εφημερίδας *Ελευθερία* που είχε σπεύσει να υιοθετήσει το περιεχόμενο των απειλητικών επιστολών ως πατριωτικό.⁷⁰¹ Αντίθετα με την *Αυγή*, το ΚΚΕ υποστήριζε ότι η *Ελευθερία* είχε αντλήσει τις πληροφορίες που δημοσίευε από αξιόπιστες πηγές και συνέχισε να θεωρεί -παρά τη διάψευση- πως οι απειλητικές επιστολές είχαν πράγματι αποσταλεί από την ΕΟΚΑ, και μάλιστα μετά από βρετανική καθοδήγηση.⁷⁰² Εντυπωσιακό είναι το ότι μέσα σε αυτό το πλαίσιο σύγχυσης, κλιμακούμενης βίας και δολοφονιών στο νησί, η *Αυγή* δεν θα διστάσει σε αυτό το χρονικό σημείο να περιγράψει τις ένοπλες δολοφονικές επιθέσεις των προσωπιδοφόρων ως «φόνους προδοτών»,⁷⁰³ χωρίς να τεκμηριώνει τα στοιχεία αυτά. Οι πράξεις αυτές της ΕΟΚΑ τύγχαναν θετικής προβολής από την *Αυγή* από τον Οκτώβριο του 1955 μέχρι και το τέλος του 1957.⁷⁰⁴

Ενώ τον Απρίλιο του 1955 η ΕΔΑ είχε αντιμετωπίσει την εμφάνιση της ΕΟΚΑ ως αρνητική και επικίνδυνη εξέλιξη, λίγο αργότερα εμφανιζόταν ως υπέρμαχος

⁷⁰⁰ *Αυγή*, 19.8.1955.

⁷⁰¹ *Αυγή*, 25.8.1955.

⁷⁰² Μ. Αλεξανδρόπουλος, «Πατριωτική ενότητα και πάλη για την Κύπρο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1955, σ. 36.

⁷⁰³ *Αυγή*, 16.2.1956.

⁷⁰⁴ Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», *ό.π.*, σ. 105-106.

της.⁷⁰⁵ Ήδη, μετά τους πρώτους μήνες από την έναρξη του ένοπλου αγώνα, η *Αυγή* είχε σταδιακά αποκτήσει θετικότερη στάση απέναντι στην οργάνωση του Γρίβα.⁷⁰⁶ Γεγονότα όπως οι απαγχονισμοί στην Κύπρο και η συγκίνηση που αυτοί προκαλούσαν, το κίνημα στην Ελλάδα για την αποτροπή τους, η εξορία του Μακαρίου και τα μεγάλα συλλαλητήρια, έφεραν την ΕΔΑ πιο κοντά στην ΕΟΚΑ. Σημαντικό ήταν επίσης ότι η δυναμική δράση της ΕΟΚΑ την καθιστούσε «εχθρό του εχθρού» της Αριστεράς, δηλαδή των «Αγγλοαμερικάνων», και αυτό διευκόλυνε τη θετικότερη αξιολόγηση της από το κόμμα της ελληνικής Αριστεράς.⁷⁰⁷ Σε ανακοίνωση της Διοικούσας Επιτροπής αναφερόταν ότι «ο μαζικός κι ένοπλος αγώνας στην Κύπρο πρέπει να συνεχισθή συνδυασμένα από ενωμένες τις δυνάμεις του κυπριακού λαού με πραγματικήν συμπαράστασιν της επισήμου Ελλάδος και ολοκλήρου του ελληνικού λαού».⁷⁰⁸ Ο Π. Παπαπολυβίου επισημαίνει ότι «ως μια απροσδόκητη ανταπόδοση, η ΕΟΚΑ και ο στρατιωτικός της αρχηγός, την ίδια εποχή, ζήτησαν την επανεξέταση της ελληνικής πολιτικής απέναντι στις διεθνείς συμμαχίες της χώρας, γεγονός που προκάλεσε εμφανή ικανοποίηση στην ΕΔΑ και εκνευρισμό στο Υπουργείο Εξωτερικών».⁷⁰⁹

Η σημαντικότερη όμως αιτία διαφοροποίησης των δεδομένων, ήταν η αλλαγή πολιτικής του ΚΚΕ. Τα μεγαλύτερα «ανοίγματα» του κόμματος, η ανανέωση του ακροατηρίου της Αριστεράς και η διεύρυνση των πολιτικών συμμαχιών αποτυπώθηκαν, επίσης, στην πολιτική για το Κυπριακό και στην πιο ελαστική αντιμετώπιση της ΕΟΚΑ. Με την τομή του 1956, η οπτική του κόμματος άλλαξε άρδην: «Η παλιά θέση του κόμματος για “Λεύτερη Κύπρο σε λεύτερη Ελλάδα”, μαζί μ’ όλες τις γύρω απ’ αυτήν θέσεις, δημιουργούσε συγχύσεις, δεν έλεγε στο λαό τι να

⁷⁰⁵ «Ανακοίνωση της ΔΕ της ΕΔΑ, 24.8.1956», στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56*, Αθήνα, Νοέμβριος 1956, σ. 13· *Αυγή*, 18.8.1956· *Αυγή*, 19.8.1956.

⁷⁰⁶ Διαφορετική άποψη είχε ο Γιάννης Κορδάτος που υποστήριζε ότι η κυπριακή Αριστερά όφειλε να διεκδικήσει την ηγεμονία στο εσωτερικό του Κυπριακού αγώνα, καθώς στην ηγεσία των ανταποκικιακών κινημάτων έπρεπε να βρίσκεται η εργατική τάξη. Εξέφραζε, δηλαδή, την άποψη για το χαρακτήρα των ανταποκικιακών κινημάτων που ήταν κυρίαρχη επί Στάλιν. Βλ. Γ. Κορδάτος, «Το φλέγον ζήτημα. Απάντηση σε ερωτήματα και απορίες Κυπρίων», *Αυγή*, 27.6.1956. Επίσης, Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», *ό.π.*, σ. 110-111.

⁷⁰⁷ Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», *ό.π.*, σ. 101-103, 106.

⁷⁰⁸ «Απόφαση της ΔΕ της ΕΔΑ, 21.9.56», στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56*, Αθήνα, Νοέμβριος 1956, σ. 16.

⁷⁰⁹ Π. Παπαπολυβίου, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», *ό.π.*, σ. 103.

κάνει συγκεκριμένα για να λευτερώσει την Κύπρο. Άφηνε τους κομμουνιστές στην ουρά της πάλης, έδινε στους εχθρούς μας προσχήματα και λαβές για να δυσφημούν το ΚΚΕ. Υποτιμούσε, ή πιο σωστά παραγνώριζε τελείως, τη συμβολή της αστικής τάξης της Κύπρου και των εκπροσώπων της στο απελευθερωτικό αντιιμπεριαλικό κίνημα, που παρά τις ταλαντεύσεις της έχει συμφέρον να απελευθερωθεί η Κύπρος».⁷¹⁰ Σημαντικός, λοιπόν, παράγοντας που καθόρισε την αλλαγή των θέσεων της ΕΔΑ, ήταν η υπέρβαση της «σκληρής» γραμμής του ΚΚΕ υπέρ της Ένωσης. Η γραμμή αυτή γινόταν ως τότε εμφανής στη διαρκή πολεμική στάση ενάντια στην Εθναρχία και γενικά απέναντι στη Δεξιά, που κατηγορούνταν για «διάσπαση» και αποπροσανατολισμό του αγώνα. Στον ίδιο παρανομαστή εντασσόταν αρχικά και η ΕΟΚΑ. Με την αναίρεση της παραπάνω αντίληψης ως «σεχταριστικής», η στάση της ΕΔΑ έναντι της ΕΟΚΑ άλλαξε ολοσχερώς.

Η τροποποίηση της πολιτικής του ΚΚΕ, η αντικατάσταση δηλαδή της στρατηγικής της «επαναστατικής κατάστασης» από τη «δημοκρατική αλλαγή», υιοθετήθηκε στην Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ το 1956 και αποτέλεσε εφεξής τον κεντρικό πολιτικό στόχο του κόμματος.⁷¹¹ Ειδικότερα στο Κυπριακό, η αλλαγή αυτή σηματοδοτούσε για το ΚΚΕ την παραδοχή ότι η υπόθεση της Ένωσης ήταν υπόθεση «πανεθνική» τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο. Ενώ ο λαός ήταν στη βάση του ενωμένου, δεν υπήρχε αντίστοιχη ενότητα και συντονισμός «απ' τα πάνω», από τη στιγμή που «το ΑΚΕΛ, η Εθναρχία και η ΕΟΚΑ που διεξάγουν τον αγώνα, δεν έχουν συγκροτημένο μέτωπο».⁷¹² Η επανατοποθέτηση αυτή ήταν η έκφραση στο συγκεκριμένο ζήτημα του συνολικού αναπροσανατολισμού της πολιτικής του κόμματος. Σε χαιρετιστήριο γράμμα του προεδρείου της Κ.Ε του ΚΚΕ προς τους Ελληνοκυπρίους αναφερόταν: «να συνεχίσετε ακλόνητοι τον αγώνα σας που διευθύνουν οι πατριωτικές σας οργανώσεις, ΑΚΕΛ, Εθναρχία και ΕΟΚΑ».⁷¹³

⁷¹⁰ Σ. Κασσιμάτης, «Το πατριωτικό μέτωπο», *Νέος Κόσμος*, αρ. 4-5, Απρίλιος-Μάιος 1957, σ. 123. Αναλυτικά το περιεχόμενο της νέας στρατηγικής της 6^{ης} Ολομέλειας στο Π. Δημητρίου, *ό.π.*, σ. 61-66.

⁷¹¹ Μ. Λυμπεράτος, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, σχέσεις συνέχειας και τομής. Η πρώτη περίοδος της ΕΔΑ 1951-1955», *ό.π.* σ. 89.

⁷¹² «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, Πανεθνική ενότητα και πάλη για την αυτοδιάθεση της Κύπρου!», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 5.

⁷¹³ «Χαιρετιστήριο στον αγωνιζόμενο για τη λευτεριά του λαού της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, αρ. 3, Μάρτιος 1957, σ. 3. Τις συνέπειες της αλλαγής γραμμής στο Κυπριακό ανέλυε, από τη δική του σκοπιά, ο Δ. Βλαντάς ως εξής: «Το κατόρθωμα ήταν ότι κατάργησαν το σωστό σύνθημα: Λεύτερη Κύπρος σ' ελεύθερη Ελλάδα. Το αντικατέστησαν με το σύνθημα "πλήρης αυτοδιάθεση χωρίς αγγλικές βάσεις"! Αυτό σήμαινε ότι το κυπριακό πρόβλημα ήταν μόνο ζήτημα πάλης για την απελευθέρωση της Κύπρου. Κατά τ' άλλα, άφησαν πλήρη πρωτοβουλία, ένα είδος μονοπώλιο της πάλης στο Γεώργιο Γρίβα με την ΕΟΚ (sic) του», Βλαντάς, *ό.π.*, σ. 150-151.

Οι μετατοπίσεις στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, και ειδικά στο ΚΚΕ, επηρέασαν την πολιτική του ΑΚΕΛ. Το κυπριακό κόμμα εκτιμούσε ότι αποδεσμευμένο από «παλιές, λανθασμένες, σεχταριστικές και εξτρεμιστικές θέσεις» ήταν πλέον σε θέση να προωθήσει πιο ουσιαστικά την ενότητα τόσο της λαϊκής βάσης όσο και των ηγετικών πολιτικών κύκλων, διαφοροποιώντας την προηγούμενη στάση του απέναντι στη Δεξιά και την Εθναρχία και διευκολύνοντας έτσι τις κοινές προσπάθειες για διατύπωση «παγκύπριων» αιτημάτων.⁷¹⁴ Σε ενδοαριστερό επίπεδο όμως, εξακολούθησαν και στη συνέχεια να διατυπώνονται ρητά διαφωνίες ανάμεσα στο ΚΚΕ και το ΑΚΕΛ, καθώς το πρώτο ασκούσε κριτική στο κυπριακό κόμμα ότι άφηνε εν λευκώ την πρωτοβουλία των κινήσεων στον Μακάριο. Ο Ε. Παπαϊωάννου απάντησε σχετικά στον Π. Ρούσο ότι «όπως στο ΚΚΕ έτσι και στο ΑΚΕΛ ο σεχταρισμός είναι ο βασικός κίνδυνος».⁷¹⁵

Οι επιθετικές ενέργειες της ΕΟΚΑ εναντίον των Βρετανών αξιολογούνταν πλέον θετικά στην *Αυγή*, με τίτλους όπως «με βόμβες και πυρ απαντούν οι Κύπριοι πατριώται στους Άγγλους τρομοκράτες».⁷¹⁶ Οι βρετανοί στρατιώτες περιγράφονταν ως τρομοκράτες, ενώ οι βόμβες, οι πυροβολισμοί και τα σαμποτάζ των Ελληνοκυπρίων πατριωτικές πράξεις. Οι βρετανικές ρητορικές περί «τρομοκρατών», λάμβαναν την απάντησή τους από τις στήλες της *Αυγής* με αναφορές σε «χιτλερικά» μέτρα των βρετανικών Αρχών, απέναντι στα οποία ολοένα και περισσότερο ενισχύοταν η δράση των «Κυπρίων πατριωτών». Ως πατριωτική δράση λογιζόταν η ρίψη βομβών, οι εκτελέσεις, οι ένοπλες ενέδρες και γενικά όλες οι επιθετικές ενέργειες, ανεξαρτήτως μέσου, που στρέφονταν ενάντια στις Αρχές του νησιού. Αντίστοιχα, οι φορείς των ενεργειών αυτών αναγορεύονταν σε αγωνιστές πατριώτες.⁷¹⁷ Σε άρθρο με την υπογραφή «Κύπριος», η ΕΟΚΑ αποκαθίστατο, παρά τις όποιες επιφυλάξεις για την ηγεσία της, ως οργάνωση με συνεπή πατριωτική δράση κατά των Βρετανών. Υποστηριζόταν, μάλιστα, ότι η επιτυχία της οργάνωσης οφειλόταν στην ευρύτερη λαϊκή υποστήριξη που την πλαισίωνε, η οποία και καθιστούσε δυνατό τον επιτυχημένο συνδυασμό ένοπλης και μαζικής λαϊκής πάλης. Στο άρθρο αναφερόταν ακόμα ότι μέλη του ΑΚΕΛ είχαν ενταχθεί και αγωνίζονταν

⁷¹⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

⁷¹⁵ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/40, «Πέτρος Ρούσος, Για τη συνομιλία μου με το σ. Παπαϊωάννου στη Μ.», 21.7.1958, ΑΣΚΙ.

⁷¹⁶ *Αυγή*, 3.5.1956· *Αυγή*, 15.9.1956.

⁷¹⁷ *Αυγή*, 24.5.1956.

μέσα από τις γραμμές της ΕΟΚΑ και ότι η κατοχύρωση της ενότητας πέρα από πολιτικές διαφοροποιήσεις ήταν τόσο ισχυρή ώστε οι ενέργειες «ορισμένων ηγετών» της ΕΟΚΑ, όπως η έκδοση προκηρύξεων κατά του ΑΚΕΛ, να συναντούν την αποδοκιμασία των ίδιων μελών της ένοπλης οργάνωσης.⁷¹⁸ Τα παραπάνω επαναλαμβάνονταν σε άρθρο της *Αυγής* στις 16.6.1956, στο οποίο αναφερόταν ότι εκείνοι που είχαν επιδιώξει την πρόκληση εμφύλιας διαμάχης ανάμεσα στις πατριωτικές οργανώσεις ΑΚΕΛ και ΕΟΚΑ ήταν οι Βρετανοί. Ταυτόχρονα, «αυτό που δεν γνώριζε ως τώρα η ελληνική κοινή γνώμη» ήταν ότι ήδη πριν την εξορία του Μακαρίου, είχαν αποκατασταθεί οι σχέσεις της ΕΟΚΑ και του ΑΚΕΛ.⁷¹⁹ Αντίστοιχο περιεχόμενο, ότι δηλαδή οι Ελληνοκύπριοι μάχονταν ενωμένοι εναντίον των Βρετανών πέρα από πολιτικές διαφορές, είχαν και οι τοποθετήσεις του Β. Εφραιμίδη στη Βουλή.⁷²⁰

Οι πληροφορίες αυτές ήταν στην πραγματικότητα ανυπόστατες, αφού ουδέποτε υπήρξε αποκατάσταση των σχέσεων του ΑΚΕΛ και της ΕΟΚΑ. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του γιατρού Βάσου Λυσσαρίδη, που επιτέθηκε στην ηγεσία του ΑΚΕΛ για το θέμα της ΕΟΚΑ και για τον λόγο αυτό εκδιώχτηκε από το κόμμα. Το ΑΚΕΛ τον χαρακτήρισε «ηγέτη της φραξιονιστικής σπείρας, σαν ένα στοιχείο που παίζει επάξια το ρόλο του πράκτορα της Ιντέλιτζενς Σέρβις».⁷²¹ Ο ίδιος αργότερα συνεργάστηκε με την ΕΟΚΑ. Ωστόσο, ο εντοπισμός της δραστηριοποίησής του στο πλαίσιο της οργάνωσης του Γρίβα είναι μεταγενέστερος από την ημερομηνία δημοσίευσης του παραπάνω άρθρου στην *Αυγή*. Σε κάθε περίπτωση, το υποτιθέμενο αυτό «αριστερό» επεισόδιο της ΕΟΚΑ δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ και ούτε άλλαξε η ολοκληρωτικά εχθρική και επιθετική στάση του Διγενή εναντίον της Αριστεράς.⁷²² Ο ίδιος ο Λυσσαρίδης, πολλά χρόνια αργότερα θα δηλώσει: «Και εν πάση περιπτώσει η οργάνωση, παρά τα όσα λέγονται, δεν είχε ιδεολογικό χαρακτήρα. Εγώ μετείχα με την ιδεολογία μου σε πλήρη αρμονία, δεν είχα ποτέ προβλημα».⁷²³ Πρόκειται όμως για μία μεταγενέστερη ωραιοποιημένη αφήγηση, αν αναλογιστεί κανείς τις πολιτικές

⁷¹⁸ *Αυγή*, 13.6.1956.

⁷¹⁹ *Αυγή*, 16.6.1956 και, επίσης, *Αυγή* 26.5.1956.

⁷²⁰ Β. Εφραιμίδης, *Πρακτικά Βουλής*, 24.5.1956.

⁷²¹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/80, «Μερικά χαρακτηριστικά από τη ζωή και τη δράση των φραξιονιστών, ομορτουμιστών, χαφιέδων», 12.8.1952, ΑΣΚΙ.

⁷²² Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 264, 854-855.

⁷²³ Β. Λυσσαρίδης, «Οι επιδράσεις του αγώνα της ΕΟΚΑ στα απελευθερωτικά κινήματα άλλων λαών», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο)*, Λευκωσία 2005, σ. 57.

σκοπιμότητες με βάση τις οποίες ο Γρίβας είχε εγκρίνει τη συμμετοχή του στην οργάνωση.⁷²⁴

Η *Φωνή της Κύπρου*, τον Οκτώβριο του 1955, έγραφε: «Οι κομμουνισταί της Κύπρου, αφού “ελούφαξαν” περιδεείς προ του κατακτητού της Νήσου, εζήτησαν μόλις προσφάτως -εξαιρετικά όμως καθυστερημένα- να προσφέρουν τας “υπηρεσίας των εις τον αγώνα”. Ατυχώς δι’ αυτούς και ευτυχώς δι’ ημάς αι υπηρεσίαι των δεν είναι απαραίτητοι διότι αρκούν η ΕΟΚΑ και ο “Διγενής” με συμπαραστάτην τον Εθνικόφρονα κόσμον δια ν’ απελευθερώσουν την Κύπρον».⁷²⁵ Οι κομμουνιστές δεν θεωρούνταν απλά περιττοί, αλλά εχθροί του αγώνα της ΕΟΚΑ. Σε αυτές τις υποτιθέμενες σχέσεις μεταξύ της Αριστεράς και της ΕΟΚΑ, ενεπλάκη και η βρετανική προπαγάνδα με τους δικούς της σκοπούς: «Το Αγγλικόν “δαιμόνιον” έλαμψεν και πάλιν. Ανεκάλυψε προσφάτως ότι η ΕΟΚΑ ευρίσκεται υπό κομμουνιστικήν επιρροήν! Κατά ημιεπίσημον ανακοίνωσιν των βρετανικών αρχών της Λευκωσίας εις τας τάξεις της θρυλικής και θαυμαζομένης παγκοσμίως μαχητικής απελευθερωτικής οργανώσεως των Κυπρίων εισεχώρησαν πολλοί κομμουνισταί, οι οποίοι “κατευθύνουν” τον Διγενή! Η αγγλική προπαγανδιστική μωρία δια το Κυπριακόν, υπερέβη τα όρια».⁷²⁶ Στην όλη αυτή σύγχυση συνέβαλε ίσως το γεγονός ότι εκτός από τον Λυσσαρίδη και άλλα μεμονωμένα μέλη του ΑΚΕΛ τέθηκαν στο πλευρό της ΕΟΚΑ.⁷²⁷

Η ΕΔΑ παρουσίαζε, λοιπόν, μία ενότητα των οργανώσεων στην Κύπρο που δεν υπήρχε στην πραγματικότητα, προκειμένου να προπαγανδίσει έτσι τον πολιτικό σχεδιασμό του εθνικού μετώπου, που θεωρούσε ότι έπρεπε να σχηματιστεί τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο. Τα γεγονότα παρουσιάζονταν παραμορφωμένα μέσα από το φακό της πολιτικής αυτής αντίληψης για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας.⁷²⁸ Αντίστοιχη αναφορά γινόταν και στον *Νέο Κόσμο*, με την επίκληση πηγών προερχόμενων από το ΑΚΕΛ: «“είναι η πρώτη φορά στην ιστορία του κυπριακού απελευθερωτικού κινήματος που δεξιοί και αριστεροί αγωνίζονται με ένα κοινό πρόγραμμα”», ανέφερε, σε συνέντευξή του, ο προσωρινός γραμματέας του ΑΚΕΛ σ.

⁷²⁴ Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 854-855.

⁷²⁵ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Αρκεί η ΕΟΚΑ», τχ. 29, 1 Οκτωβρίου 1955, σ. 4.

⁷²⁶ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Ψεύδος και αλήθεια», τχ. 42, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1957, σ. 4.

⁷²⁷ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η “θρησκευτικοποίηση” της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση», ό.π., σ. 217.

⁷²⁸ Η εφημερίδα *Ακρόπολις* τον Απρίλιο του 1956 υποστήριζε ότι «οι Άγγλοι εφυγάδευσαν τον κρατούμενόν των από του Δεκεμβρίου αρχηγόν του ΚΚ Κύπρου δια να φέρη αντιπερισπασμόν εις της ΕΟΚΑ», *Ακρόπολις*, 21.4.1956.

Αντρέας Φάντης προς τον ανταποκριτή του Ραδιοφωνικού σταθμού της Βαρσοβίας, που δημοσιεύτηκε στην *Αυγή* της 1^{ης} Αυγούστου». ⁷²⁹

Την ίδια ώρα, ενώ το εμφυλιοπολεμικό σύμπλεγμα και οι φοβίες της απόδοσης του χαρακτηρισμού της «ξενοκίνητης και αντεθνικής» δύναμης βάραιναν πάντα (συνειδητά ή ασυνείδητα) στη διαμόρφωση των θέσεων και του λόγου της ΕΔΑ και, ως εκ τούτου, στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο το κόμμα ήταν πάντα ιδιαίτερα προσεκτικό ως προς τον σαφή διαχωρισμό της θέσης του από βίαιες εκδηλώσεις, στο θέμα της Κύπρου η «ασφάλεια του εθνικού ζητήματος» επέτρεπε την υποστήριξη, από ένα σημείο και μετά, των ένοπλων μορφών δράσης. Και στην περίπτωση αυτή, η ιδιαίτερη σημασία του ζητήματος επέτρεπε τη διαφορετική αντιμετώπιση καθιερωμένων εννοιών, που στην περίπτωση του αγώνα για την Ένωση αποκτούσαν άλλο νόημα και «καθαγιάζονταν» λόγω του «εθνικού» χαρακτήρα της κυπριακής υπόθεσης. Έτσι, η ΕΔΑ ήταν σε θέση να τοποθετείται υπέρ της ένοπλης αντίστασης εναντίον των Βρετανών.

Η πλασματική, πάντως, ενότητα ΕΟΚΑ και ΑΚΕΛ που η *Αυγή* παρουσίαζε, προκάλεσε την επίσημη αντίδραση της Κ.Ε του ΑΚΕΛ. Η ηγεσία του κυπριακού κόμματος εξέφρασε την έκπληξή της για όσα είχαν δημοσιευτεί στην ελληνική εφημερίδα, όπως και για το γεγονός ότι τα υποθετικά σενάρια ενότητας των οργανώσεων στην Κύπρο συνοδεύονταν από επαινετικά σχόλια. Μετά την κατηγορηματική διάψευση των παραπάνω, το ΑΚΕΛ διευκρίνιζε ότι στην Κύπρο υπήρχαν πάντα δύο διαφορετικές τακτικές, αυτή του μαζικού δημοκρατικού αγώνα και η αντίθετή της τακτική του Γρίβα που ήταν «έξω τόπου και χρόνου, μια ταχτική που παραγνωρίζει ολότελα τόσο την κυπριακή πραγματικότητα όσο και τις Μεσανατολικές και διεθνείς συνθήκες». Και η τοποθέτηση της Κ.Ε του ΑΚΕΛ συχεχίζόταν ως εξής: «Η “Αυγή” αντί να εμφανίσει σωστά την ταχτική του ΑΚΕΛ, αντί να υπεραμυνθεί αυτής της ταχτικής και να βοηθήσει το κυπριακό κίνημα παρασύρθηκε από την ταχτική του “Διγενή” και προξενεί κατά την γνώμη μας ζημιά τόσο στο ΑΚΕΛ όσο και στον κυπριακό εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Λυπούμαστε ειλικρινά που αναγκαζόμαστε να σας υποδείξουμε αυτά τα πράγματα και θέλουμε να πιστεύουμε ότι θα επιδειχθεί η πρέπενσα (sic) κατανόηση. Το ΑΚΕΛ σαν κόμμα του εργαζόμενου κυπριακού λαού είναι σε καλύτερη θέση να κρίνει τι συμφέρει και τι δεν συμφέρει στον κυπριακό λαό και τον αγώνα του.[...] Θεωρήσαμε σκόπιμο να σας

⁷²⁹ «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1957, σ. 3.

γράψουμε με την ελπίδα ότι στο μέλλον δεν θα χρησιμοποιούνται ανεύθυνες ανταποκρίσεις αλλά ότι πραγματικά προέρχεται από την υπεύθυνη ηγεσία του κυπριακού λαού, το ΑΚΕΛ».⁷³⁰

Από τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι το ΑΚΕΛ αρνούνταν να αναγνωρίσει άνευ όρων στην ΕΔΑ το δικαίωμα να παρουσιάζει τις εξελίξεις στην Κύπρο προσαρμοσμένες με τρόπο που εξυπηρετούσε την αριστερή προπαγάνδα στην Ελλάδα. Παρόμοιες επισημάνσεις γίνονταν και για το περιεχόμενο των ραδιοφωνικών εκπομπών του ΚΚΕ,⁷³¹ καθώς το κυπριακό κόμμα θεωρούσε ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, όσα μεταδίδονταν υπονόμευαν τις προσπάθειες για οικοδόμηση σχέσεων με την κυπριακή Δεξιά, για τις οποίες, όπως σημείωνε ο Ε. Παπαϊωάννου, «καταβάλλουμε [...] πολλές προσπάθειες να τις διατηρήσουμε» και «πρέπει να είμαστε πάντα σε επαφή και συμφωνία μαζί της».⁷³² Όλα αυτά, παρά το ότι ο ηγετικός και καθοδηγητικός ρόλος του ΚΚΕ αναγνωριζόταν με σαφήνεια. Την ίδια στιγμή, το ΑΚΕΛ διεκδικούσε για τον εαυτό του τον τίτλο του φορέα που διεξήγαγε τον αγώνα και πρόβαλλε, ως εκ τούτου, την αξίωση η παρουσίαση και η ερμηνεία των γεγονότων της πορείας του Κυπριακού να ακολουθούν τη δική του οπτική, όπως φαίνεται και από την κριτική απέναντι στην *Αυγή*.

Παρά το ότι η έκκληση για «εθνική ενότητα» ήταν κοινή από την Αριστερά στην Ελλάδα και την Κύπρο, το ΑΚΕΛ έπρεπε, παράλληλα, να διαφυλάξει την υπόστασή του και να προφυλαχθεί από την πάντοτε επιθετική εναντίον του στάση της ΕΟΚΑ. Το κυπριακό κόμμα επιβεβαίωσε και σε επόμενες αποφάσεις του τη θέση του για αποφυγή της ένοπλης αντιπαράθεσης με τους Βρετανούς, με το επιχείρημα πως η σύγκρουση με τις βρετανικές ένοπλες δυνάμεις θα ήταν καταστρεπτική για το λαϊκό κίνημα και την υπόθεση της Ένωσης. Αναγνωριζόταν, βέβαια, ότι κατά το παρελθόν είχαν διαπραχθεί λάθη μέσα σε ένα κλίμα πολιτικής σύγχυσης και έλλειψης ψυχραιμίας, όπως η υποτίμηση του αγώνα και της ισχύος της ΕΟΚΑ και η έκδοση καταγγελτικών ανακοινώσεων εναντίον της. Επίσης, ότι η απόδοση των χαρακτηρισμών «“ψευτοδηγενίδες”, “τραμπούκοι”, “βαρελλόττα”, “τρακατρούκες”

⁷³⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/23, «ΑΚΕΛ Κεντρική Επιτροπή», 3.7.1956, ΑΣΚΙ.

⁷³¹ Ήδη από το 1949 ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ περιλάμβανε στο πρόγραμμά του ειδικές εκπομπές για την Κύπρο. Αυτό συνεχίστηκε και έπειτα, κατά τη δεκαετία του 1950. Βλ. Β. Ψιμούλη, «Ελεύθερη Ελλάδα», «Η Φωνή της Αλήθειας», *Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, αρχείο 1947-1968*, Αθήνα 2006, σ. 25, 35, 85.

⁷³² Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/40, «Πέτρος Ρούσος. Για τη συνομιλία μου με το σ. Παπαϊωάννου στη Μ.», 21.7.1958, ΑΣΚΙ.

κ.λπ. ήταν προκλητικοί και σεχταριστικοί που ενώ δεν εξυπηρετούσαν καθόλου την εθνική μας υπόθεση και την ενότητα του λαού, οπλίζαμε την ΕΟΚΑ και το μοναρχοφασισμό στην επίθεσή τους ενάντια στο κόμμα και το λαϊκό κίνημα και έριχναν νερό στο μύλο της διάσπασης και του κινδύνου εμφυλίου σπαραγμού». Αναγνωρίζοταν, παράλληλα, ότι «θα' ταν σοβαρό πολιτικό λάθος, αν ξεκινώντας από τη διαφωνία μας προς την τακτική της ΕΟΚΑ, συγχιζόμαστε και αρνούμαστε τον πατριωτισμό, τον ηρωισμό και την αυτοθυσία όλων εκείνων των αγωνιστών που έδωσαν την ζωή τους στον αγώνα ενάντια στην αποικιακή σκλαβιά και για την εθνική απελευθέρωση του κυπριακού λαού».⁷³³ Σε άλλα κείμενα του ΑΚΕΛ γινόταν επίσης η προσπάθεια επανεκτίμησης των θετικών αποτελεσμάτων της δράσης της ΕΟΚΑ, προκειμένου το κόμμα της κυπριακής Αριστεράς να μη μείνει απομονωμένο σε μια αυτοαναφορική στάση.⁷³⁴ Σε κάθε περίπτωση όμως, η οπτική του ΑΚΕΛ για την ένοπλη δράση της ΕΟΚΑ παρέμενε γενικά αρνητική και απορριπτική.⁷³⁵

Το ΚΚΕ άσκησε το 1958 κριτική στις τοποθετήσεις της κυπριακής Αριστεράς αναφορικά με το θέμα της ΕΟΚΑ, υποστηρίζοντας ότι ο ένοπλος αγώνας θα μπορούσε να αξιοποιηθεί ως βοηθητική μορφή της γενικότερης μαζικής λαϊκής πάλης⁷³⁶ ή ότι, τουλάχιστον, δεν θα έπρεπε να καταδικάζεται από τη στιγμή που έβρισκε απήχηση σε μεγάλη μερίδα του κυπριακού λαού.⁷³⁷ Πέρα από την πολιτική διάσταση του ζητήματος, το ΚΚΕ αναγνώριζε και σε ηθικό επίπεδο το δικαίωμα του κυπριακού λαού να αντιπαρατίθεται ένοπλα στη βία των βρετανών αποικιοκρατών.⁷³⁸ Το ΚΚΕ ζήτησε από το ΑΚΕΛ να αναγνωρίσει τα λάθη του ως προς την εκτίμηση του ένοπλου αγώνα, φτάνοντας, μάλιστα, ως το σημείο να ζητάει επ' αυτού εξηγήσεις.⁷³⁹ Η κριτική αυτή μεταφέρθηκε και στους Σοβιετικούς. Σε συνάντησή του με τον πρεσβευτή Σεργκέγιεφ, τον Φεβρουάριο του 1958, ο Η. Ηλιού υποστήριξε πως

⁷³³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

⁷³⁴ Βλ., για παράδειγμα, Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/35, «Απόψεις ΑΚΕΛ-Ζιαρτίδη», 1957, ΑΣΚΙ.

⁷³⁵ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ· Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η "θρησκευτικοποίηση" της "κυπριακής" πολιτικής δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 216.

⁷³⁶ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/39, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Ιακωβίδη», 16.11.1958, ΑΣΚΙ.

⁷³⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/40, «Πέτρος Ρούσος, Για τη συνομιλία μου με το σ. Παπαϊωάννου στη Μ.», 21.7.1958, ΑΣΚΙ· Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20.10.1958», ΑΣΚΙ· Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ, *ό.π.*, σ. 311.

⁷³⁸ «Απόφαση της ΚΕ του ΚΚΕ, Πανεθνική ενότητα και πάλη για την αυτοδιάθεση της Κύπρου!», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1956, σ. 3-6.

⁷³⁹ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη», 28.ΥΠ. 58, ΑΣΚΙ.

η λανθασμένη τοποθέτηση του ΑΚΕΛ έναντι της ΕΟΚΑ οφειλόταν στην υποτίμηση από το κυπριακό κόμμα της ευρύτερης αντιαποικιακής διάστασης του Κυπριακού, στην αδυναμία συσχέτισης του θέματος με τις οικονομικές και στρατηγικές παραμέτρους της βρετανικής παρουσίας στην περιοχή, καθώς και στην παραγνώριση της σημασίας του ζητήματος για τη διαμόρφωση των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα.⁷⁴⁰

Πέρα πάντως από τις ενδοαριστερές διαμάχες, οι διαφορές της Αριστεράς με την ΕΟΚΑ ήταν πάντα έντονες και υπαρκτές. Ενδεικτική περίπτωση ως προς το διαφορετικό περιεχόμενο που απέδιδε η κάθε πλευρά στον κυπριακό αγώνα, ειδικότερα σε σχέση με την αντιαποικιακή του διάσταση, ήταν η κρίση του Σουέζ. Ενώ η ΕΟΚΑ διαβεβαίωνε με προκήρυξή της ότι δεν είχε καμία εχθρική διάθεση απέναντι στα γαλλικά στρατεύματα που είχαν μεταβεί στο νησί για να λάβουν μέρος στις επιχειρήσεις, η *Αυγή* θεωρούσε την αποστολή γαλλικού στρατού στην Κύπρο ένα γεγονός που καθιστούσε το νησί επίσημα βάση των αποικιοκρατών εναντίον των Αράβων.⁷⁴¹ Όσο και αν η ΕΔΑ επιδίωκε μέσω της *Αυγής* την περίοδο αυτή να παρουσιάσει τους σκοπούς της ΕΟΚΑ και της Αριστεράς ως ταυτόσημους, από τοποθετήσεις όπως οι παραπάνω διακρίνεται ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο οι δύο χώροι αντιλαμβάνονταν τον κυπριακό αγώνα. Για την ΕΟΚΑ δεν υπήρχε επί της ουσίας καμία αντιμπεριαλιστική στόχευση, την ώρα που για την Αριστερά το εθνικό ζήτημα και η αντιμπεριαλιστική προοπτική είχαν εξίσου μεγάλη και αλληλένδετη σημασία.

Στις 16 Αυγούστου του 1956 ο Γρίβας ανακοίνωσε, μέσω προκήρυξης, τη διακοπή των επιθετικών ενεργειών της ΕΟΚΑ. Η κίνηση αυτή σημειώθηκε μετά τα σημαντικά πλήγματα που η οργάνωση είχε δεχτεί τον Ιούνιο του ίδιου έτους από τις βρετανικές δυνάμεις ασφαλείας και υπήρξε προϊόν πίεσης της ελληνικής πλευράς, μέσω του προξένου Άγγελου Βλάχου, προς τον Γρίβα. Προς τα έξω ο Γρίβας προβάλλε ως επιχειρήματα την έμπρακτη με αυτόν τον τρόπο απόδειξη των

⁷⁴⁰ Στο Κόντης κ.ά. *ό.π.*, σ. 195.

⁷⁴¹ *Αυγή*, 30.8.1956. Η *Φωνή της Κύπρου* θεωρούσε αναπόφευκτες και δικαιολογημένες τις συγκρούσεις μεταξύ της ΕΟΚΑ και των Γάλλων, «φιλοξενουμένων» των Βρετανών, στο νησί: «Εσημειώθη η πρώτη σύγκρουση μεταξύ των ανδρών της ΕΟΚΑ και των Γάλλων φιλοξενουμένων της Αγγλικής Διοικήσεως. Γαλλικών στρατιωτικών αυτοκινήτων ενέπεσαν εις ενέδραν της ΕΟΚΑ, αλλά δεν πρέπει καθόλου να παρεξηγήσουν αυτήν την επίθεσιν, διότι προειδοποιήθησαν ότι, ανεξαρτήτως των σκοπών της αποστολής των εις την Κύπρον, τα Γαλλικά στρατεύματα θα τύχουν της αυτής μεταχειρίσεως από τους Κυπρίους με εκείνην της οποίας τυγχάνουν τα αγγλικά. Οι υπεύθυνοι είναι οι ίδιοι οι Γάλλοι δι' ό, τι συμβεί». *Η Φωνή της Κύπρου*, «Ητο επόμενον», τχ. 40, 15 Σεπτεμβρίου 1956, σ. 23.

ανθρωπιστικών του αισθημάτων και τη διάθεσή του να βολιδοσκοπήσει την ειλικρίνεια των Βρετανών, που δήλωναν ότι η επιτυχία των διαπραγματεύσεων με τον Μακάριο εμποδιζόταν από την εξελισσόμενη βία. Τονιζόταν, ωστόσο, ότι η ΕΟΚΑ ήταν έτοιμη να αρχίσει και πάλι τις επιθέσεις, αν κάτι τέτοιο κρινόταν αναγκαίο.

Στην Ελλάδα, η αντιπολίτευση κατήγγειλε την απόφαση αυτή, θεωρώντας την προϊόν επιβολής της ελληνικής Κυβέρνησης.⁷⁴² Η ελληνική Αριστερά εμφανιζόταν τώρα σθεναρή υπέρμαχος της ένοπλης πάλης και αντιμετώπισε την ανακοίνωση του Γρίβα ως αποτέλεσμα μυστικών διεργασιών, όπου με αμερικάνικη πρωτοβουλία επιδιωκόταν το «κλείσιμο» του Κυπριακού. Αντίθετα, οι συνθήκες της αντιαποικιακής πάλης κρίνονταν τώρα ευνοϊκότερες σε σύγκριση με την περίοδο έναρξης της δράσης της ΕΟΚΑ δύο χρόνια πριν, αφού οι εξελίξεις στην ανατολική Μεσόγειο ευνοούσαν, σύμφωνα με την *Αυγή*, τη θετική έκβαση του κυπριακού αγώνα. Το ΚΚΕ σημείωνε ότι η ΕΟΚΑ ανακοίνωσε την ανακωχή στις 16 Αυγούστου, την ίδια μέρα που λάμβανε χώρα μεγάλη παναραβική απεργία ως διαμαρτυρία για τα γεγονότα στην Αίγυπτο, σε μία φάση δηλαδή όξυνσης της αντιπαράθεσης με τον ιμπεριαλισμό στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.⁷⁴³ Η οργάνωση του Γρίβα, ωστόσο, δεν έβλεπε τον εαυτό της ως τμήμα του διεθνούς αντιιμπεριαλιστικού κινήματος.

Η δυναμική ένοπλη έκφραση του κυπριακού αγώνα μέσω της ΕΟΚΑ από τη μία μεριά δημιουργούσε περιπλοκές στην επίσημη ελληνική πολιτική, από την άλλη όμως εξέφραζε τα μακροπρόθεσμα ελληνικά συμφέροντα κυριαρχίας και τελικής ενσωμάτωσης του νησιού, παρά τους ιδιαίτερους κάθε φορά χειρισμούς της επίσημης ελληνικής πολιτικής. Γι' αυτό και ο λόγος της ελληνικής Κυβέρνησης ήταν ως προς αυτό το σημείο διαρκώς διφορούμενος, άλλοτε στήριξη του κυπριακού αγώνα στις διάφορες μορφές του και άλλοτε λεπτοί χειρισμοί στο πλαίσιο της διεθνούς πολιτικής δραστηριότητας και διπλωματίας.⁷⁴⁴

Αναταραχή προκλήθηκε και πάλι στο πολιτικό σκηνικό της Ελλάδας όταν στις 14 Σεπτεμβρίου του 1956 ο Γρίβας απευθύνθηκε με προκήρυξή του στους αρχηγούς των πολιτικών κομμάτων. Με αυτήν, ζητούσε τον σχηματισμό Κυβέρνησης εθνικής ενότητας από όλα τα κόμματα, με το επιχείρημα ότι μόνο αυτή θα ήταν σε θέση να

⁷⁴² Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 513-514· Ε. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 75-76· F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 821, 823.

⁷⁴³ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1956, σ. 84.

⁷⁴⁴ Α. Καλοδούκας, *Το Κυπριακό, από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και το σχέδιο Ανάν*, Αθήνα 2003, σ. 26.

υποστηρίζει πολιτικά τον αγώνα της ΕΟΚΑ. Στο κείμενό του, μάλιστα, ο Γρίβας υπαγόρευε τις κατευθύνσεις που έπρεπε να ακολουθηθούν. Ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ απάντησε σε έντονο ύφος πως η πολιτική της Ελλάδας δεν ήταν δυνατόν να καθορίζεται από τους Κυπρίους. Σε δηλώσεις που έκανε στα Ιωάννινα επί του θέματος, σημείωσε: «Δια πρώτην φοράν ζητείται δημιουργία Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου περιλαμβάνοντος όλα, τονίζω όλα, ανεξαιρέτως τα κόμματα. Επίσης, δια πρώτην φοράν ζητείται η εφαρμογή εξωτερικής πολιτικής, την οποίαν μόνον ομάδες των άκρων πρεσβεύουν. Τέλος, δια πρώτην φοράν επιδιώκεται η δημιουργία πολιτικού σάλου την παραμονήν της μάχης του ΟΗΕ. Αρνούμαι να αναγνωρίσω τον γενναίον και πατριώτην Διγενήν εις αυτάς τας σκέψεις.[...] Την εξωτερικήν πολιτικήν της χώρας, την οποίαν εδημιούργησαν επί 130 έτη τα αίματα και οι ιδρώτες των Ελλήνων, την καθορίζει αποκλειστικώς η Κυβέρνησις, ην εκλέγουν οι Έλληνες».⁷⁴⁵

Το αίτημα όμως που διατύπωσε ο Γρίβας είχε ευρεία απήχηση και υιοθετήθηκε ακόμα και από φιλοκυβερνητικούς παράγοντες.⁷⁴⁶ Τις θέσεις αυτές του αρχηγού της ΕΟΚΑ έσπευσε να υιοθετήσει ο Ιωάννης Πασαλίδης, προκειμένου να ενισχύσει το κόμμα του στην τρέχουσα πολιτική συγκυρία. Συγκεκριμένα, υποστήριξε ότι η Κυβέρνηση βρισκόταν σε χάσμα με το περιεχόμενο της έκκλησης του Γρίβα και ότι αντιστρατεύοταν την εθνική ενότητα μένοντας υποταγμένη στο ΝΑΤΟ. Γι' αυτό και έπρεπε να απομακρυνθεί άμεσα από την εξουσία.⁷⁴⁷ Οι θέσεις του Γρίβα παρουσιάστηκαν emphaticά στο πρωτοσέλιδο της *Αυγής* της 18^{ης} Οκτωβρίου του 1956,⁷⁴⁸ όπου χαρακτηρίζονταν ως έκκληση συγκρότησης «πανεθνικού μετώπου», μία θέση δηλαδή που ταυτιζόταν με τις προγραμματικές αντιλήψεις της ΕΔΑ. Το κόμμα της Αριστεράς υποστήριξε ότι «ο μαζικός κι ένοπλος αγώνας στην Κύπρο πρέπει να συνεχισθή συνδυασμένα από ενωμένες τις δυνάμεις του κυπριακού λαού με

⁷⁴⁵ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπασιτάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 182.

⁷⁴⁶ Α. Βλάχος, *ό.π.*, σ. 167· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 834. Ο Γ. Καρτάλης τοποθετήθηκε επίσης θετικά ως προς τις προτάσεις του Γρίβα, στρέφοντάς τις και ο ίδιος εναντίον της ΕΡΕ. Απευθυνόμενος στον Ε. Αβέρωφ, δήλωσε στη Βουλή: «[...] Θα επαναλάβω την επίκρισιν η οποία σας εγένετο από προηγούμενον ρήτορα όταν εις την τελευταίαν προκήρυξιν του Διγενή ζητεί ούτος άμεσον αυτοδιάθεσιν ο οποίος ζητεί εθνικήν Κυβέρνησιν ίνα όπως λέγει η πολιτική επί του Κυπριακού να μην εμφονίζεται μονόπλευρος μίας οιασδήποτε Κυβερνήσεως αλλά πολιτική ολοκλήρου του έθνους η οποία προκήρυξις περαιτέρω σας δίνει την εντολήν να μη συνεργασθήτε με οιονδήποτε οργανισμόν ο οποίος υπόκειται εις εκβιασμούς και παραγοντισμούς και ο οποίος δεν θα δώσει το δίκαιό τους εις τους Κυπρίους». Γ. Καρτάλης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ι'*, 29.11.1956.

⁷⁴⁷ Τ. Τρίκας, *ό.π.*, σ. 438-439.

⁷⁴⁸ *Αυγή*, 18.10.1956.

πραγματική συμπαράστασιν της επισήμου Ελλάδος και ολοκλήρου του ελληνικού λαού». ⁷⁴⁹ Σύντομα όμως ο αρχηγός της ΕΟΚΑ θα καθιστούσε στην πράξη σαφές ότι η Αριστερά δεν αποτελούσε τμήμα του παραπάνω σχεδίου. Η ροή των εξελίξεων θα αποδείκνυε ότι πιο ακατάλληλος παράγοντας από τον πρώην αρχηγό της Χ για να στηρίξει η Αριστερά το σχέδιο «πανεθνικής ενότητας» δεν μπορούσε να υπάρξει.

Η πίεση προς την ελληνική Κυβέρνηση συνεχίστηκε. Τον Αύγουστο του 1957 ο Γρίβας ζήτησε από τον υπουργό Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ μία πιο αποφασιστική ελληνική στάση έναντι των Αμερικάνων, καθώς και ενδυνάμωση των σχέσεων της χώρας με τη Γιουγκοσλαβία και τις αραβικές χώρες, προκειμένου να ασκηθεί πίεση στους Δυτικούς. Πράγματι, ο Καραμανλής επισκέφτηκε, συνοδευόμενος από τον Αβέρωφ, το Κάιρο και δήλωσε ότι εξασφάλισε τη θετική στάση του Νάσερ σχετικά με τις ελληνικές θέσεις για την Κύπρο. Ταυτόχρονα όμως, οι ιθύνοντες της επίσημης ελληνικής πολιτικής διακήρυσσαν σε όλους τους τόνους ότι δεν υπήρχε καμία σκέψη αναπροσανατολισμού της δυτικόφιλης ελληνικής θέσης. Η Κυβέρνηση επιδίωκε να αντιμετωπίσει τις κριτικές της αντιπολίτευσης με την παρουσίαση μιάς πιο ενεργού στάσης προσέγγισης του αντιαποικιακού άξονα, η οποία αποτελούσε όμως στην πραγματικότητα μια συμπεριφορά εντυπώσεων. Η ουσία της πολιτικής της, πάντα στο πλαίσιο της Δύσης, παρέμενε αναλλοίωτη και ο αναπροσανατολισμός των συμμαχιών της χώρας δεν ετίθετο σε καμία περίπτωση ως ερώτημα, τη στιγμή μάλιστα που ο Λευκός Οίκος και ο Αϊζενχάουερ απαιτούσαν απόλυτη συμμόρφωση. Οι αντιθέσεις ανάμεσα στον Γρίβα και την ελληνική Κυβέρνηση έλαβαν και πάλι δημόσιο χαρακτήρα τον Νοέμβριο του 1957, όταν η ΕΟΚΑ απέδωσε με προκήρυξη της την ευθύνη ενός πιθανού ελληνοτουρκικού πολέμου, και τη συνεπαγόμενη καταστροφή της νατοϊκής δομής στην ανατολική Μεσόγειο, εξολοκλήρου στη Μεγάλη Βρετανία. Η τοποθέτηση αυτή υπερέβαινε τα όρια του αποδεκτού για την κυβέρνηση της ΕΡΕ, η οποία έσπευσε να δηλώσει το αποκλειστικό της δικαίωμα να καθορίζει την εξωτερική πολιτική της χώρας, οξύνοντας έτσι τις σχέσεις της με τον αρχηγό της ΕΟΚΑ.

Παρόλο που ο αντικομμουνισμός ήταν σταθερό στοιχείο του χαρακτήρα και των θέσεων του πρώην αρχηγού της Χ, τα συστατικά στοιχεία της κυπριακής διαμάχης και η απόλυτη ταύτιση με το στόχο της Ένωσης τον εξωθούσαν, κατά

⁷⁴⁹ «Το Κυπριακό θα κριθή κυρίως στην Ελλάδα, Απόφασις της Δ.Ε της ΕΔΑ», 21.9.56, στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11*, Αθήνα, Νοέμβριος 1956, σ. 16.

περίσταση, σε «αντιδυτικές» θέσεις που έφταναν ως το σημείο διατύπωσης του αιτήματος μιας εργαλειακής συμμαχίας με τις αντιαποικιακές χώρες, προβάλλοντας έτσι μια πολιτική πρόταση δύσκολα διαχειρίσιμη από την πλευρά της ελληνικής Κυβέρνησης. Όταν το φθινόπωρο του 1956 και το φθινόπωρο του 1957 ο Γρίβας απαίτησε την αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ απάντησε -ακόμα μια φορά- ότι για τη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής υπεύθυνη ήταν μόνο η ελληνική Κυβέρνηση. Για εκείνη, το Κυπριακό έπρεπε πάση θυσία να παραμείνει μία υπόθεση εντός του Δυτικού στρατοπέδου και, ως εκ τούτου, η ελληνική αλληλεγγύη προς τα αντιαποικιακά κινήματα δεν μπορούσε να υπερβεί δεδομένα στενά διπλωματικά όρια. Αντίθετα, για την ΕΟΚΑ και τον Γρίβα, στο επίκεντρο όλων ετίθετο το ζήτημα της Ένωσης, χωρίς περαιτέρω υπολογισμό των όποιων συνεπειών.⁷⁵⁰

Όταν ξέσπασαν οι διακοινοτικές συγκρούσεις στην Κύπρο η ΕΟΚΑ αρχικά δεν έλαβε ενεργό μέρος, καθώς ο Γρίβας θεώρησε ότι επρόκειτο για παγίδα των Βρετανών με στόχο ακριβώς να προκαλέσουν την επέμβασή του και να μπορέσουν έτσι να πλήξουν την ελληνοκυπριακή οργάνωση. Ωστόσο, από τον Ιούλιο του 1958, η ΕΟΚΑ θα αλλάξει τακτική ανταποδίδοντας τις τουρκικές επιθέσεις και αναλαμβάνοντας δράση για να αποτρέψει τη φυγή των Ελληνοκυπρίων από τις περιοχές στις οποίες βρίσκονταν απειλούμενοι. Η επανάληψη των ταραχών μεταξύ των δύο κοινοτήτων προέκυψε από πρωτοβουλία των Τουρκοκυπρίων οι οποίοι επιδίωκαν μέσω των συγκρούσεων να επιβάλουν καθεστώς *de facto* διχοτόμησης, εξαναγκάζοντας τους Ελληνοκύπριους που κατοικούσαν σε συνοικίες ή χωριά με τουρκοκυπριακή πλειοψηφία να αποχωρήσουν. Η αντεπίθεση της ΕΟΚΑ όμως, που ήταν μαχητικότερη και αποτελεσματικότερη από τις δυνάμεις των αντιπάλων της, έγειρε την πλάστιγγα των απωλειών προς το αντίθετο στρατόπεδο. Τελικά, μετά από παρεμβάσεις του ίδιου του Καραμανλή στον Γρίβα προκειμένου να κηρύξει εκεχειρία, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ με προκήρυξή του στις 4 Αυγούστου του 1958 διέκοψε κάθε δράση εναντίον των Βρετανών και των Τουρκοκυπρίων. Αντίστοιχη κατάπαυση των επιχειρήσεων της εναντίον των Ελληνοκυπρίων ανακοίνωσε στις 5 του μήνα και η τουρκοκυπριακή ΤΜΤ.⁷⁵¹

⁷⁵⁰ P. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 359· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 938-939, 967-968· Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 214, 381· E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, *ό.π.*, σ. 82.

⁷⁵¹ P. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 460· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 1014-1018, 1033, 1036· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 302.

Εκτός όμως από τη διακοινοτική αντιπαράθεση, η όξυνση εντάθηκε και εντός της ελληνοκυπριακής κοινότητας. Το καλοκαίρι του 1957, η ΕΟΚΑ προέβη, μετά από διαταγή του Γρίβα, σε πράξεις βίας εναντίον της Αριστεράς. Μασκοφόροι της ΕΟΚΑ πραγματοποιούσαν εισβολές στα γραφεία της Παγκύπριας Εργατικής Ομοσπονδίας, κακοποιούσαν μέλη της και προέβαιναν σε εμπρησμούς. Οι επιθέσεις διεξάγονταν, ως επί το πλείστον, στα χωριά. Επρόκειτο για οργανωμένη προσπάθεια κατατρομοκράτησης της Αριστεράς. Περισσότεροι από 20 άνθρωποι κακοποιήθηκαν εκείνη την περίοδο, ενώ τον Νοέμβριο σημειώθηκαν δύο δολοφονίες.⁷⁵² Οι επιθέσεις των προσωπιδοφόρων που παλιότερα είχαν αντιμετωπιστεί από την *Αυγή* ως επιθέσεις σε «προδότες», τώρα καταδικάζονταν ως βίαιες ενέργειες εναντίον εργατών και συνδικαλιστών, που επιπρόσθετα όπλιζαν τους Βρετανούς με επιχειρήματα υπέρ της λήψης κατασταλτικών μέτρων έκτακτης ανάγκης.⁷⁵³ Τις επιθέσεις κατήγγειλε και η Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία, καθώς αφορούσαν μέλη της. Σε αυτή την πρώιμη φάση όξυνσης της ενδοκοινοτικής βίας, η ΕΟΚΑ αρνήθηκε να αναλάβει την ευθύνη και με προκηρύξεις της απέδωσε τα παραπάνω σε σχεδιασμούς των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών, που υποτίθεται ότι απέβλεπαν στο να στρέψουν την κοινή γνώμη εναντίον της οργάνωσης.⁷⁵⁴

Την ίδια εποχή, η ελληνική Αριστερά επένδυε πολιτικά στις θέσεις του Γρίβα, που έκαναν λόγο για ρήγμα στην ανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ και για το ενδεχόμενο ενός ελληνοτουρκικού πολέμου, επέκριναν τις διεθνείς συμμαχίες της Ελλάδας και στρέφονταν ενάντια στους Βρετανούς και τους Αμερικάνους.⁷⁵⁵ Ως εκ τούτου, ανάγκαζαν την ελληνική Κυβέρνηση να τοποθετείται ενάντια στο περιεχόμενο των προκηρύξεων της ΕΟΚΑ, δημιουργώντας της πολιτικό κόστος. Η ΕΔΑ επιδίωκε την εκμετάλλευση των τριβών αυτών, η «πρακτική» όμως εφαρμογή της πολιτικής του επικεφαλής της ΕΟΚΑ έναντι του ΑΚΕΛ θα διαφοροποιούσε τα δεδομένα και θα έφερνε την ΕΔΑ σε δύσκολη θέση. Ο Γρίβας προσανατολιζόταν προς τη διεύρυνση της ενδοκοινοτικής σύγκρουσης, καθώς ο ξέφρενος αντικομμουνισμός του συνδυαζόταν με την προσπάθειά του να εμφανιστεί ο ίδιος ως ο ισχυρός πόλος και να επιβάλλει την ανυποχώρητη γραμμή του στην Αθήνα.⁷⁵⁶

⁷⁵² Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 711-712· Ν. Crawshaw, ό.π., σ. 256-257.

⁷⁵³ *Αυγή*, 26.9.1957.

⁷⁵⁴ *Αυγή*, 28.9.1957.

⁷⁵⁵ *Αυγή*, 12.11.1957· *Αυγή*, 16.11.1957· «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 12, Δεκέμβριος 1957, σ. 140· Ν. Crawshaw, ό.π., σ. 279-280.

⁷⁵⁶ Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 725.

Από τον Ιανουάριο του 1958 οι επιθέσεις της ΕΟΚΑ ενάντια σε μέλη του ΑΚΕΛ έλαβαν διαστάσεις. Στις αρχές του 1958 η *Αυγή* έσπευσε να κατηγορήσει ως ενόχους για τις μεταξύ των Ελληνοκυπρίων δολοφονίες τους Βρετανούς, μεταθέτοντας το ζήτημα της εσωτερικής αντιπαράθεσης των Ελληνοκυπρίων σε βρετανικές μηχανορραφίες που ως σκοπό είχαν υποτίθεται τη διάσπαση του αγώνα. Στην *Αυγή* γινόταν και πάλι λόγος για «πράκτορες» που επιδίωκαν μέσω αιματηρών επεισοδίων να προκαλέσουν τη διάσπαση.⁷⁵⁷ Η σύγχυση για την προέλευση των επιθέσεων ήταν μεγάλη. Ενώ από την εφημερίδα είχε αρχίσει να κατονομάζεται η Δεξιά ως ο πολιτικός χώρος που ευθυνόταν για τις βιαιοπραγίες εναντίον των Αριστερών, οι ενέργειες των «ενόπλων πατριωτών» και οι βομβιστικές επιθέσεις εναντίον βρετανικών στόχων και προσώπων εξακολουθούσαν να αξιολογούνται και να προβάλλονται θετικά.⁷⁵⁸ Το «εθνικό περιεχόμενο» του αγώνα της ΕΟΚΑ και ο ιδεαλισμός του χωρίς όρια «εθνικού αγώνα» λειτουργούσαν, για την ΕΔΑ, δεσμευτικά και καθαγιάζαν την ένοπλη μορφή. Ο αγώνας αυτός θεωρείτο ότι συνδεόταν με τη γενεαλογία των «ιστορικών αγώνων του έθνους» και ότι αποτελούσε συνέχειά τους. Με τα λόγια του Η. Ηλιού, «όταν γίνεται ένοπλος αγών, δεν μπορεί παρά να υπάρξουν θυσίες και εις αίμα και εις περιουσίας. Ημπορεί οι αγωνιστές να εξοντωθούν ή να εξαναγκασθούν εις παράδοσιν ή συνθηκολόγησιν. Παράδειγμα η Κρήτη, η οποία επέτυχε την ελευθερίαν της έπειτα από 8 αιματηράς επαναστάσεις. Αι εθνικά επιδιώξεις δεν έχουν όριον, εκείνο το οποίο θα εξαναγκασθή ενδεχομένως πρό υπερτέρων δυνάμεων να παραδεχθή μίαν στιγμὴν ο διεξάγων υπό ανίσους όρους τον ένοπλον αγώνα».⁷⁵⁹

Η επανάληψη των επιθετικών ενεργειών της ΕΟΚΑ και ο τερματισμός της ανακωχής έναντι των Βρετανών παρουσιάστηκε από την *Αυγή* θετικά, ως απάντηση στην κακομεταχείριση Ελληνοκυπρίων κρατουμένων.⁷⁶⁰ Σε άλλα άρθρα της εφημερίδας, η ΕΔΑ έκανε δημόσιες εκκλήσεις για ενότητα στον κυπριακό αγώνα.⁷⁶¹ Όταν όμως η ΕΟΚΑ εμφανίστηκε επίσημα να αναλαμβάνει την ευθύνη για τις

⁷⁵⁷ *Αυγή*, 25.1.1958.

⁷⁵⁸ *Αυγή*, 1.4.1958· *Αυγή*, 25.3.1958.

⁷⁵⁹ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΝΗ', 12.3.1957*. Από το αντίπαλο στρατόπεδο ο Δ. Βεζανής, σε ομιλία του το 1959 στον Εθνικό Σύλλογο Φοιτητών της Παντείου, υποστήριξε με μια παρόμοια συλλογιστική ότι «Σεις οι οποίοι κατά βάσιν απιστείτε προς τον Κυπριακόν αγώνα, ποιος σας είπε ότι αι “κατάλληλα περιστάσεις” και αι “ώριμα συνθήκαι” δύνανται να καθορισθούν μέσα στον ιστορικόν χρόνον με τον διαβήτην και με το υποδεκάμετρον;». Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα*, ό.π., σ. 13.

⁷⁶⁰ *Αυγή*, 12.4.1958.

⁷⁶¹ *Αυγή*, 24.1.1958· *Αυγή*, 26.1.1958· *Αυγή*, 25.1.1958· *Αυγή*, 29.5.1958· *Αυγή*, 3.6.1958.

δολοφονίες Αριστερών, η *Αυγή* απέδωσε τη σύλληψη αυτών των «σατανικών σχεδίων» στους Βρετανούς και την εκτέλεσή τους σε κύκλους της «άκρας δεξιάς».⁷⁶² Στην πραγματικότητα, ωστόσο, δεν υπήρχε βρετανική εμπλοκή στα γεγονότα αυτά. Στο εσωτερικό του ΑΚΕΛ υπήρχαν επίσης αναφορές για ενέργειες των Βρετανών, που σκοπό είχαν να εξωθήσουν την Αριστερά σε εμφύλιο πόλεμο. Το κυπριακό κόμμα έφτασε ως το σημείο να υποστηρίζει ότι οι Βρετανοί δεν ήθελαν την εξουδετέρωση της ΕΟΚΑ, γιατί τους εξυπηρετούσε στην επιβολή της πολιτικής τους και διευκόλυνε -εμφανίζοντας ως ανέφικτη τη δυνατότητα συνύπαρξης Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων- την προοπτική της διχοτόμησης.⁷⁶³ Τη θέση πως «οι ύπουλες αυτές δολοφονίες αποβλέπουν στη διάσπαση του κυπριακού λαού και στο άναμα εμφυλίου πολέμου», υιοθετούσε και το ΚΚΕ,⁷⁶⁴ καταδικάζοντας τις δολοφονίες Αριστερών συνδικαλιστών, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.⁷⁶⁵ Η ΕΟΚΑ, από την άλλη, έκανε λόγο για πράκτορες των Βρετανών στην Αριστερά.⁷⁶⁶

Όλα τα παραπάνω αποτελούσαν απόπειρες συγκάλυψης ενός «μικρού» εμφυλίου μέσω της μεταφοράς των ευθυνών στους «ξένους». Η κάθε πλευρά επιδίωκε να ενισχύσει τη θέση της παρουσιάζοντας την αντίπαλη ως εμπλεκόμενη στους βρετανικούς σχεδιασμούς. Έτσι, στην *Αυγή* η ΕΟΚΑ παρουσιαζόταν να αναπροσαρμόζει τους στόχους της δραστηριότητάς της και, αντί να πλήττει τους Βρετανούς, να στρέφεται εναντίον των συνδικαλιστών της Αριστεράς. Πράγματι, βασικός στόχος των επιθέσεων της ΕΟΚΑ ήταν τα συνδικαλιστικά στελέχη, με την πλαστή κατηγορία της προδοσίας και της συνεργασίας με τους Βρετανούς. Καθώς στο σύστημα σκέψης του Γρίβα οι κομμουνιστές ήταν εξαρχής αντίπαλοι, τα μέλη του ΑΚΕΛ ταυτίζονταν εύκολα με την έννοια του «ερυθρού προδότη». Στην πραγματικότητα, η αδιαφιλονίκητη ηγετική θέση και το πρόσφατο προσωπικό και πολιτικό παρελθόν του αρχηγού της ΕΟΚΑ, αποτελούσαν από την πρώτη στιγμή δεδομένα που ακύρωναν την οποιαδήποτε δυνατότητα ανάπτυξης «εθνικού μετώπου» στην Κύπρο.⁷⁶⁷ Ειδικά από τη στιγμή που το ΑΚΕΛ τοποθετήθηκε υπέρ της

⁷⁶² *Αυγή*, 29.5.1958.

⁷⁶³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/38, «Ιακωβίδης, η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο και οι θέσεις του ΑΚΕΛ», 12.4.1958, ΑΣΚΙ· Αρχείο ΚΚΕ, Κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ.

⁷⁶⁴ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Φεβρουάριος 1958, αρ. 2, σ. 79.

⁷⁶⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Ιούνιος 1958, αρ. 6, σ. 135.

⁷⁶⁶ *Αυγή*, 30.5.1958.

⁷⁶⁷ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η “θρησκευτικοποίηση” της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 216.

πρότασης για ανεξαρτησία, το σχήμα της προδοσίας φαινόταν να επιβεβαιώνεται στον νου του Γρίβα.

Στο πλαίσιο αυτό, κυκλοφόρησαν διάφορα φυλλάδια συκοφαντικά για την Αριστερά. Σε ένα από αυτά, με τίτλο «Η κομμουνιστική ηγεσία έναντι του κυπριακού αγώνος», η ΕΟΚΑ επιχειρούσε να παρουσιάσει το κόμμα του ΑΚΕΛ ως «προδοτικό μηχανισμό». Στην έκδοση αυτή της ΕΟΚΑ, η οποία κυκλοφόρησε στην Αθήνα, αναφερόταν: «Είναι συνήθης τακτική του διεθνούς κομμουνισμού, κάθε απελευθερωτικόν κίνημα, το οποίον δεν γίνεται υπό την ηγεσίαν ή καθοδήγησίν του, να θεωρήται αντιπατριωτικόν και να δυσφημείται τόσον τούτον όσον και η ηγεσία του. Διότι απώτερος σκοπός του κομμουνισμού είναι να καρπωθή, κομματικώς και πολιτικώς, οφέλη από κάθε κίνησιν πολιτικήν ή εθνικήν. Δεν ενδιαφέρει τους κομμουνιστάς εάν ούτω ενεργούντες κατηγορηθούν ότι προδίδουν και καταπατούν και αυτάς ακόμη τας διακηρύξεις των περί ελευθεριών, διότι δι' αυτούς δεν έχουν σημασίαν τα γραφόμενα και λεγόμενα, αλλά μόνον ο σκοπός ον επιδιώκει ο κομμουνισμός».⁷⁶⁸ Περιλάμβανε, επίσης, δεκάδες ονόματα Αριστερών που κατηγορούνταν για προδοσία. Στις περισσότερες περιπτώσεις, οι κατηγορίες αφορούσαν μέλη του ΑΚΕΛ που είχαν φραστικά εκφράσει διαφωνίες με την οργάνωση του Γρίβα. Πολλά φυλλάδια της ΕΟΚΑ με παρόμοιες κατηγορίες είχαν κυκλοφορήσει και στην Κύπρο, ιδίως μετά τις εκτελέσεις στελεχών της Αριστεράς στην επαρχία Αμμοχώστου το 1958.⁷⁶⁹ Επιπλέον, υπήρχε σχεδιασμός επιθέσεων ενάντια στις διαδηλώσεις της Αριστεράς και οργανωμένη δράση οπλισμένων μασκοφόρων εναντίον του ΑΚΕΛ.⁷⁷⁰ Θα μπορούσε, επομένως, να ειπωθεί ότι επρόκειτο για έναν τοπικό εμφύλιο στο νησί. Προς το τέλος του 1957, ο Γρίβας έκανε ρητά την επισήμανση ότι οι κομμουνιστές πρέπει να συντριβούν, έτσι ώστε να μην είναι σε θέση να εγείρουν μελλοντικές πολιτικές αξιώσεις.⁷⁷¹

⁷⁶⁸ ΕΟΚΑ, *Η Κομμουνιστική ηγεσία έναντι του Κυπριακού αγώνος*, 1958, σ. 5.

⁷⁶⁹ Π. Παπαπολυβίου, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα “προδότης”»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», *ό.π.*, σ. 393. Στην Ελλάδα αντίστοιχα, ο Δημήτρης Βεζανής υποστήριξε από το 1951 ότι «οι Άγγλοι είναι εκείνοι οι οποίοι συστηματικώς εξέθρεψαν και εκτρέφουν τον κομμουνισμόν εν Κύπρω δια να τον χρησιμοποιήσουν ως όπλον διασπάσεως της εθνικόφρονος παρατάξεως, της ολότητος δηλ. του Κυπριακού Λαού. Ο Ελληνισμός αντιθέτως απέδειξεν ότι είναι εις θέση να τα βγάλη πέραν και να διδάξη και μερικούς άλλους περί του πώς καταδικάται ο κομμουνισμός. Όταν η νήσος γίνη Ελληνική η πλήρης εκμηδένισις του κομμουνισμού θα είναι υπόθεσις ελαχίστων ημερών ή ωρών ίσως». Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, *ό.π.*, σ. 13-14.

⁷⁷⁰ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/38, «Ιακωβίδης, η πολιτική κατάσταση στην Κύπρο και οι θέσεις του ΑΚΕΛ», 12.4.1958, ΑΣΚΙ.

⁷⁷¹ Μ. Δρουσιώτης, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, *ό.π.*, σ. 219-220· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 107-108, 256.

Από τη δική της πλευρά, η ηγεσία του ΑΚΕΛ αντέδρασε συγκρατημένα. Το κυπριακό κόμμα θεωρούσε ότι η συνέχιση του ένοπλου αγώνα μπορούσε να επιφέρει το διαμελισμό του νησιού και γι' αυτό ενδεδειγμένη τακτική όφειλε να είναι η ενιαία λαϊκή πάλη και ο διπλωματικός αγώνας στον ΟΗΕ.⁷⁷² Τη στάση αυτή του ΑΚΕΛ ενέκρινε και το ΚΚΕ, σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι «δεν μπορεί να μην αναγνωρίσει κανείς την πατριωτική ανωτερότητα και την υψηλή συναίσθηση του εθνικού συμφέροντος, που επέδειξε η αριστερά στην Κύπρο, όταν στις ενέργειες μίας μερίδας της δεξιάς, που έθεταν σε κίνδυνο την εθνική ενότητα, απαντούσε με την έκκληση στο λαό να κρατήσει ψυχραιμία και να φυλάξει αδιάσπαστη την ενότητά του».⁷⁷³

Στην Ελλάδα, ο κίνδυνος ανοιχτού εμφυλίου πολέμου μεταξύ των Ελληνοκυπρίων προκάλεσε έντονη ανησυχία και από όλες τις κατευθύνσεις έγιναν εκκλήσεις για ειρήνευση. Ο Μακάριος δήλωσε πως η διάσπαση θα ωφελούσε τα συμφέροντα των βρετανών αποικιοκρατών, ενώ ο Καραμανλής -σε αντιδιαστολή με τους αντικομμουνιστικούς λόγους στο εσωτερικό- μίλησε για την ανάγκη οι Ελληνοκύπριοι να παραμείνουν ενωμένοι και να μην παρασυρθούν από τη διχόνοια, την οποία χαρακτήρισε ως το μεγαλύτερο εχθρό του ελληνικού έθνους. Ο πρωθυπουργός μίας χώρας εξοριών, πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, παρανομίας του ΚΚΕ και, γενικότερα, διαίρεσης του πληθυσμού σε «εθνικόφρονες» και «εχθρούς του εθνικού σώματος», έκανε την ακόλουθη δήλωση: «Ο μεγαλύτερος εχθρός όλων των αγώνων του έθνους υπήρξε πάντα η διχόνοια. Είμαι βέβαιος ότι τα όσα συνέβησαν αυτές τας ημέρας εν Κύπρω αποτελούν μεμονωμένον παροδικόν επεισόδιον. Ο κυπριακός ελληνικός λαός είναι και θα παραμείνη ηνωμένος και πειθαρχών. Τούτο αποτελεί την πίστιν και την ευχήν ολοκλήρου του ελληνικού έθνους».⁷⁷⁴ Ενώ, λοιπόν, στην Ελλάδα υπήρχε καθεστώς έντονης διαίρεσης και η κυβέρνηση της ΕΡΕ στους επίσημους λόγους της καταδίκασε τον κομμουνισμό και τους φορείς του στην Ελλάδα και την Κύπρο, τη στιγμή αυτή, κατά την οποία εμφανιζόταν ο κίνδυνος εσωτερικής διένεξης των Ελληνοκυπρίων μεταξύ της ΕΟΚΑ

⁷⁷² Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/57, «Οι απόψεις του ΑΚΕΛ», ΑΣΚΙ.

⁷⁷³ «Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ, Ο Κυπριακός λαός δεν θα υποκύψει. Ενωμένος, με την ενεργητική συμπάρασταση του Ελληνικού λαού και της προοδευτικής ανθρωπότητας μπορεί να νικήσει», *Νέος Κόσμος*, Ιούλιος 1958, αρ. 7, σ. 5.

⁷⁷⁴ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 3, «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης. Η Κύπρος ανεξάρτητη», Αθήνα 2005, σ. 44.

και της Αριστεράς, ο Καραμανλής διατύπωνε έναν «εθνικό λόγο» που τους χωρούσε τους πάντες και τους καλούσε να ομοιοήσουν. Ήταν μία στιγμή εθνικού «κινδύνου» ανοιχτής ελληνοκυπριακής εσωτερικής ρήξης και, ταυτόχρονα, δυσοίωνων διπλωματικών εξελίξεων. Επιπλέον, έπρεπε να ικανοποιηθεί η ελληνική κοινή γνώμη από την κυβερνητική στάση έναντι του θέματος. Επρόκειτο για ακόμα μία περίπτωση κατά την οποία οι ιδιαιτερότητες και οι δυναμικές του Κυπριακού μετασχημάτιζαν εμπειδωμένες αντιλήψεις και πρακτικές της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας. Εκκλήσεις ομόνοιας έκαναν επίσης η ΕΔΑ και ο Γεώργιος Παπανδρέου. Ανακοινώσεις υπέρ της ενότητας στην Κύπρο και της κατάπαυσης της βίας μεταξύ των Ελληνοκυπρίων εξέδωσαν, εκτός από τον πρωθυπουργό Κ. Καραμανλή, οι Φιλελεύθεροι, το ΔΚΕΛ και η ΕΠΕΚ. Παρόλα αυτά, οι εκτελέσεις Αριστερών από προσωποδοφούς συνεχίστηκαν τον Μάιο και τον Αύγουστο του 1958, ενώ σημειώθηκαν και περιορισμένης έκτασης συγκρούσεις μελών του ΑΚΕΛ και της ΕΟΚΑ.⁷⁷⁵ Από την πλευρά του ΑΚΕΛ, πάντως, δεν υπήρξε σχέδιο αντεπίθεσης και δεν σημειώθηκαν δολοφονίες μελών της ΕΟΚΑ.

Η στοχοποίηση της κυπριακής Αριστεράς δεν περιορίστηκε στην ελληνοκυπριακή πλευρά. Εκτελέσεις τουρκοκυπρίων Αριστερών πραγματοποιήθηκαν και από την οργάνωση ΤΜΤ (Τουρκική Οργάνωση Αντίστασης).⁷⁷⁶ Οι ενέργειες αυτές απέβλεπαν στη διάρρηξη των σχέσεων μεταξύ των δύο κοινοτήτων, μέσω άσκησης βίας στους Τουρκοκυπρίους εκείνους οι οποίοι ακόμα, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1950, συμμετείχαν ενεργά στην Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία και υπερασπίζονταν τη δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης στο νησί. Η ΤΜΤ εξανάγκαζε, μέσω απειλών, τους Τουρκοκυπρίους-μέλη της ΠΕΟ να αποχωρήσουν από αυτήν, υποχρεώνοντάς τους ταυτόχρονα να ανακοινώσουν επίσημα την αποχώρησή τους μέσα από τις εφημερίδες και να αποκηρύξουν δημόσια την ως τότε δράση τους ως εσφαλμένη. Όπως χαρακτηριστικά αναφερόταν στο καταστατικό της οργάνωσης, η επιβολή

⁷⁷⁵ *Αυγή*, 31.5.1958· *Αυγή*, 25.1.1958· Α. Ξύδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *ό.π.*, σ. 317-318· Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 240· Σ. Παντελής, *ό.π.*, σ. 342· Ν. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 280-281, 307-308.

⁷⁷⁶ Η ΤΜΤ ιδρύθηκε το 1957 και ήταν δημιούργημα του τουρκικού Γραφείου Ειδικού Πολέμου. Με έμβλημά της τον γκριζό λύκο, είχε ως στόχους: την προστασία των Τουρκοκυπρίων, την αντιμετώπιση της ΕΟΚΑ, την καταπολέμηση του κομμουνισμού, την ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των Τουρκοκυπρίων και τη διχοτόμηση της Κύπρου. Η οργάνωση βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Άγκυρας, που υποστήριζε και ενίσχυε αποφασιστικά τη δράση της. Στην πράξη, η ΤΜΤ επιδίωκε τη διαίρεση των δύο κοινοτήτων, την παρεμπόδιση της επικοινωνίας τους και την όξυνση της μεταξύ τους αντιπαράθεσης. Βλ. Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, *ό.π.*, σ. 818-820, 823-824· Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, *ό.π.*, σ. 79· Μ. Caliskan, *The development of inter-communal fighting in Cyprus: 1948-1974*, Άγκυρα 2012, σ. 48.

οποιοδήποτε μέτρου για την επάνοδο στο «σωστό» δρόμο των «εσωτερικών αντιπάλων» ήταν νόμιμη. Η κατατρομοκράτηση αφορούσε όχι μόνο συνδικαλιστές εργάτες, αλλά και μέλη της Αριστερής οργάνωσης αγροτών, καθώς και γενικότερα οποιονδήποτε Τουρκοκύπριο διαφωνούσε με τις αρχές της ΤΜΤ και τασσόταν υπέρ της συνεννόησης με τους Ελληνοκυπρίους. Ακόμα και η αγορά εμπορευμάτων από Ελληνοκυπρίους μπορούσε να είναι επαρκής λόγος για να την κακοποιήσει κάποιος. Στην αντίληψη της οργάνωσης οι τουρκοκύπριοι Αριστεροί ήταν, όπως και τα μέλη του ΑΚΕΛ για την ΕΟΚΑ, προδότες που υπονόμευαν την τουρκική εθνική συνείδηση. Οι Αριστεροί τουρκοκυπριακοί σύλλογοι έγιναν στόχοι εμπρηστικών επιθέσεων και οδηγήθηκαν σε παύση της λειτουργίας τους. Την ημέρα της πρωτομαγιάς του 1958, όταν στο νησί Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι συνδικαλιστές πραγματοποίησαν κοινή διαδήλωση, το κτίριο του Αριστερού Αθλητικού και Πολιτιστικού Συλλόγου κάηκε ολοσχερώς. Ειδικότερα τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1958 σημειώθηκαν, μετά από κάλεσμα του Κιουτσούκ να «χτυπηθούν» οι κομμουνιστές, διαδοχικές δολοφονίες Αριστερών τουρκοκυπρίων. Οι απειλές και οι δολοφονίες υπήρξαν καθοριστικές για την εκμηδένιση της τουρκοκυπριακής παρουσίας στην Παγκύπρια Εργατική Ομοσπονδία. Το ΑΚΕΛ διαπίστωνε ότι πολλοί Τουρκοκύπριοι εργάτες -σε ένα συνολικό δυναμικό 37.000 μελών της ομοσπονδίας, 3.692 εκ των οποίων ήταν Τουρκοκύπριοι- αποχώρησαν ύστερα από τις επιθέσεις στην τουρκοκυπριακή Αριστερά και είτε προσχώρησαν στις τουρκοκυπριακές συντεχνίες είτε παρέμειναν στο εξής ανοργάνωτοι.⁷⁷⁷

Εν τω μεταξύ, το σχέδιο Μακμίλαν υπήρξε αφορμή για εκ νέου επίκληση -παρά τα όσα είχαν μεσολαβήσει στις σχέσεις της ένοπλης οργάνωσης με την Αριστερά- της ΕΟΚΑ από την *Αυγή*. Η εφημερίδα παρουσίασε το περιεχόμενο προκήρυξής της, στην οποία διατυπώνονταν επιθετικές θέσεις όπως: «θα καταξεσχίσουμε το σχέδιο». Η *Αυγή* χαρακτήριζε, μάλιστα, τους φορείς των θέσεων αυτών «πατριώτες».⁷⁷⁸ Την ίδια ώρα, οι περιπτώσεις συλλογικής βίας των Ελληνοκυπρίων εναντίον των

⁷⁷⁷ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου Προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ· Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 825-826· Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, ό.π., σ. 80· Ν. Κιζιλγιουρέκ, *Κύπρος: το αδιέξοδο των εθνικισμών*, Αθήνα 1999, σ. 81· Ν. Kizilyurek, «Rauf Denktaş: Fear and nationalism in the Turkish Cypriot community», στο Α. Aktar, Ν. Kizilyurek, U. Ozkirimli (επιμ.), *Nationalism in the troubled triangle, Cyprus, Greece and Turkey*, Νέα Υόρκη 2010, σ. 182· Ν. Kizilyurek, «Turkish-Cypriot Left: A Historical overview», στο Ν. Trimikliniotis, U. Bozkurt (επιμ.), *Beyond a divided Cyprus, A state and society in transformation*, Νέα Υόρκη 2012, σ. 171· *Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, 1941-1991*, Λευκωσία 1991, σ. 169.

⁷⁷⁸ *Αυγή*, 11.10.1958.

Βρετανών προβάλλονταν ως νομιμοποιημένες.⁷⁷⁹ Η στάση της ΕΔΑ έναντι της ΕΟΚΑ χαρακτηριζόταν διαρκώς από μία κεντρική αντίφαση, η οποία οδηγούσε διαρκώς σε παλινδρομήσεις: ενώ η ΕΔΑ υποστήριζε την οργάνωση του Γρίβα στον βαθμό που αυτή έμπαινε εμπόδιο στους πολιτικούς και γεωστρατηγικούς σχεδιασμούς των Δυτικών, ταυτόχρονα η αντικομμουνιστική δράση της ΕΟΚΑ όχι απλά έθετε όρια στις προοπτικές συνεύρεσης των δύο χώρων, αλλά καθιστούσε τα δύο στρατόπεδα απόλυτα εχθρικά μεταξύ τους. Σε αυτό το δίπολο, τη «σκληρή» πλευρά αποτελούσε η ΕΟΚΑ και την ήπια και υποχωρητική η Αριστερά, ελληνική και κυπριακή.

Ο Γρίβας συνέχιζε τη σκληρή στάση του έναντι των βρετανικών προτάσεων. Παράλληλα με τις κατηγορίες του ενάντια στην ελληνική Κυβέρνηση για υποχωρητικότητα, με προκήρυξή του στις 21 Αυγούστου του 1958 έκανε γνωστό ότι θα πολεμούσε μέχρι τέλους, προκειμένου να καταστεί αδύνατη η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν.⁷⁸⁰ Στην πραγματικότητα, οι προοπτικές εμφανίζονταν τώρα δυσοίωνες για την ελληνοκυπριακή πλευρά, γεγονός που οδήγησε τον Μακάριο στην υιοθέτηση μιας νέας στάσης, αυτή της εγγυημένης ανεξαρτησίας. Ο Γρίβας, στην παρούσα φάση, συνέχισε την πολεμική του ενάντια στην ελληνική Κυβέρνηση και αμφισβήτησε τις προθέσεις του Αρχιεπισκόπου.

Λίγο όμως αργότερα, και παρά τις αρχικές επιφυλάξεις του, ο αρχηγός της ΕΟΚΑ αποδέχτηκε τελικά τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Είχε επίγνωση ότι η συνέχιση του ένοπλου αγώνα θα τον έφερνε τη στιγμή αυτή σε αντιπαράθεση όχι μόνο με τους Βρετανούς και τους Τούρκους, αλλά και με τον Μακάριο και την ελληνική Κυβέρνηση. Έτσι, η δράση της ΕΟΚΑ έλαβε τέλος.⁷⁸¹ Η

⁷⁷⁹ *Αυγή*, 28.11.1958.

⁷⁸⁰ Ο Δ. Βεζανής, συνηγορώντας και υπερθεματίζοντας στις δράσεις της ΕΟΚΑ απέναντι σε όσα θεωρούσε αρνητικές διπλωματικές εξελίξεις, δήλωνε τον Δεκέμβριο του 1958: «Πρέπει επίσης να καταβληθεί προσπάθεια να κτυπηθούν οι κεφαλαί της Αγγλικής διοικήσεως εν Κύπρω, πολιτικά και στρατιωτικά, διότι αυτό είναι εκείνο το οποίον έχει σημασίαν. Τότε ο αγών θα αρθή εις το ύψος των ηρώων του και των μαρτύρων του και τελικώς θα δικαιωθή». Χωρίς επαρκή και ακριβή γνώση των επιχειρησιακών ικανοτήτων της ελληνοκυπριακής οργάνωσης και εμπορούμενος από μία λατρεία της βίας στο βωμό του αγώνα για την Ένωση και του χρέους απέναντι στην ελληνική «ιστορία», συμπλήρωνε ότι «εάν όμως επέπρωτο να καταπνιγή δια της βίας ο σημερινός αγών ή μάλλον η σημερινή φάσις του αγώνος, πρέπει προηγουμένως να καταφερθούν τοιαύτα πλήγματα κατά του τυράννου ώστε να γραφή η περίοδος αυτή εις τας Δέλτους της ιστορίας με χρυσά γράμματα και να αποτελέση υποθήκην δια την μελλοντικήν Ένωσιν η οποία οπωσδήποτε θα γίνη». Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα*, ό.π., σ. 22. Στον λόγο του αυτό ο Βεζανής αποσύνδεε τη δράση της ΕΟΚΑ από τα όποια συγκεκριμένα πολιτικά αποτελέσματα και την επικαλούνταν πρωτίστως ως τρόπο απόδειξης και επιβεβαίωσης της «ιερότητας» του εθνικού αυτού αγώνα, ο οποίος ήταν «μοιραίο» κάποτε να εκπληρωθεί.

⁷⁸¹ F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 1120-1121, 1050, 1057-1059.

αρχική πάντως σιωπή του αρχηγού της οργάνωσης, που απέφυγε για ένα διάστημα να τοποθετηθεί δημόσια επί του θέματος των συμφωνιών, προβλήθηκε από την *Αυγή* ως παράγοντας που «δημιουργεί ανησυχίες στους εδώ αποικιοκρατικούς κύκλους».⁷⁸² Στη Βουλή, ο Κ. Πυρομάγλου δήλωσε: «ελπίζομεν, τουλάχιστον, ο Διγενής να μην ενδώσει. Όχι δια τίποτε άλλο, αλλά ως ένδειξιν μιας θεωρητικής διαμαρτυρίας προς την διεθνήν κοινή γνώμη και προς την εθνικήν συνείδησιν του Ελληνισμού.[...] Προβάλλει επιτακτική η ανάγκη μιας νέας εθνικής απελευθερώσεως εις την Ελλάδα. Εις την Κύπρον ετελείωσεν η μια φάσις, με την απεμπόλησιν της έννοιας και του πνεύματος του Ελληνισμού. Και εις την Ελλάδα και εις την Κύπρον θα πρέπει να αρχίση μια νέα φάσις, μια νέα εθνική ανάτασις, θα έλεγα εθνική αντίστασις. Να επανεύρωμεν πρώτα τους Έλληνας, τους πραγματικούς Έλληνας και ύστερα τους πολιτικούς. Η εθνικόφρων Ελλάς αναζητεί νέα εθνικήν ηγεσίαν, νέαν εθνικήν Κυβέρνησιν».⁷⁸³ Όταν τελικά ο Γρίβας κάλεσε όλα τα μέλη της ΕΟΚΑ να θέσουν τέλος στην ένοπλη πάλη, η εφημερίδα σημείωσε ότι «ο ηρωικός αγώνας των Κυπρίων έληξε επισήμως σήμερα».⁷⁸⁴

Τον Μάρτιο του 1959 ο Γρίβας ήρθε στην Αθήνα, όπου έγινε δεκτός με θριαμβευτικές τιμές και προήχθη σε αντιστράτηγο. Η Βουλή, με σύμφωνη γνώμη όλων των κομμάτων, τον ανακήρυξε «άξιον της πατρίδος».⁷⁸⁵ Εκ μέρους της ΕΔΑ, Ο Η. Ηλιού τόνισε: «Η Ε.Δ.Α τιμά όλους χωρίς εξαίρεσιν τους αγωνιστάς του μεγαλειώδους εθνικοπελευθερωτικού και αντιαποικιοκρατικού Κυπριακού αγώνος ανεξαρτήτως της τοποθετήσεώς των έναντι των συμφωνιών που ανέκοψαν αλλά δεν ετερμάτισαν το απαράγραπτον αίτημα της αυτοδιαθέσεως της Κύπρου. Απονέμει την πρόπευσαν τιμήν εις τον Συνταγματάρχην Γρίβαν και συμφωνεί με την πρότασιν των Φιλελευθέρων να εκφραστή εν τω προσώπω του Συνταγματάρχου Γρίβα εις όλους τους επωνύμους και ανωνύμους ήρωας και μάρτυρας της Κυπριακής Ελευθερίας η ευγνωμοσύνη της Εθνικής Αντιπροσωπείας».⁷⁸⁶ Όπως υποστηρίζει και ο Linas

⁷⁸² *Αυγή*, 26.2.1959.

⁷⁸³ Κ. Πυρομάγλου, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ'*, 28.2.1959.

⁷⁸⁴ *Αυγή*, 10.3.1959. Μερικούς μήνες αργότερα, και παρά την επίσημη λήξη του αγώνα της ΕΟΚΑ, οι αμερικανικές μυστικές υπηρεσίες συνέχιζαν να θεωρούν τον Γρίβα ως πρόσωπο που θα μπορούσε να ηγηθεί της επανάληψης βίαιων ενεργειών στο νησί: «Υπάρχει πιθανότητα, ωστόσο, μία μικρή ομάδα εξτρεμιστών πιστών στον Γρίβα. Αυτοί θα τον ακολουθήσουν, άμεσα ή έμμεσα, σε πράξεις βίας σε περίπτωση που αυτός δώσει την εντολή». Στο Central Intelligence Agency (Office of Current Intelligence), *Current intelligence weekly summary*, Copy No. 53, OCI No. 4061/59, 6.8.1959.

⁷⁸⁵ Σ. Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 427.

⁷⁸⁶ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής*, 18.3.1959.

Eriksonas γύρω από την έννοια του «εθνικού ήρωα», ο ελληνικός εθνικισμός αποκτούσε τη δεδομένη στιγμή μέσω του Γρίβα ανθρώπινο πρόσωπο.⁷⁸⁷

Μόλις ένα χρόνο πριν, ο ίδιος ο Γρίβας καταφερόταν όχι μόνο εναντίον του ΑΚΕΛ αλλά και ειδικότερα εναντίον της ΕΔΑ.⁷⁸⁸ Παρόλα αυτά, το κόμμα της ελληνικής Αριστεράς δεν αποτέλεσε ανορθογραφία στο κλίμα ευγνωμοσύνης και γενικευμένου ενθουσιασμού που επικράτησε στη χώρα κατά την άφιξή του από την Κύπρο.⁷⁸⁹ Ο λόγος για τη στάση αυτή απέναντι στον πρώην αρχηγό της Χ -και ενορχηστωτή των δολοφονιών Αριστερών στην Κύπρο λίγο καιρό πριν- μπορεί να εντοπιστεί στην υποστολή των πολιτικών και ιδεολογικών διαφορών που η ΕΔΑ πρόβαλλε ως αναγκαία, στο πλαίσιο του «εθνικού θέματος» του Κυπριακού. Με βάση την πολιτική αντίληψη της Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής και την επιδίωξη συσπείρωσης ευρύτερων πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων, δεν επιτρέπονταν επιλογές και κινήσεις ενάντια στο «κοινό αίσθημα» που θα αποξένωναν την ΕΔΑ από μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού και θα διαιώνιζαν την πολιτική της απομόνωση. Επίσης, η εμφυλιοπολεμική ψυχολογία της ήττας που είχε κληροδοτήσει στην Αριστερά η προηγούμενη δεκαετία καθιστούσε τον πολιτικό αυτό χώρο ιδιαίτερα ευάλωτο σε κριτικές για «εθνική μειοδοσία». Σαν αποτέλεσμα, η ΕΔΑ βρισκόταν συχνά να πλειοδοτεί σχετικά με ζητήματα «εθνικού» ενδιαφέροντος, με πολύ χαρακτηριστική περίπτωση αυτή της εξύμνησης του Γρίβα. Η στάση, ωστόσο, των κομμάτων της Αριστεράς δεν ήταν συναφής. Το ΚΚΕ στάθηκε αντίθετο στην ηρωοποίηση του πρώην αρχηγού της Χ, περιγράφοντας τον τρόπο υποδοχής του στην Ελλάδα ως τελετουργία επιβεβαίωσης των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου και, ταυτόχρονα, απόκρυψης της «προδοσίας» των υπευθύνων.⁷⁹⁰ Η επικύρωση από την πλευρά του των σχεδιασμών της Δύσης, είχε αναζωπυρώσει την εχθρότητα απέναντι στον πρώην Χίτη και πάντα αντικομμουνιστή Γρίβα. Η ηγεσία του ΚΚΕ, άλλωστε, στο εξωτερικό δεν ένιωθε τη δέσμευση να ανταποκριθεί στο γενικό κλίμα κατάφασης και αποδοχής προς το πρόσωπό του που επικρατούσε εντός της Ελλάδας,

⁷⁸⁷ L. Eriksonas, *National heroes and National identities, Scotland, Norway and Lithuania*, Βρυξέλλες 2004, σ. 15.

⁷⁸⁸ Σ. Παπαγεωργίου, *Α.Κ.Ε.Α, το άλλο Κ.Κ.Ε.*, ό.π., σ. 344.

⁷⁸⁹ Γ. Γρίβας, *Απομνημονεύματα αγώνος ΕΟΚΑ*, ό.π., σ. 407-410· Χ. Ρίχτερ, *Ιστορία της Κύπρου*, ό.π., σ. 968.

⁷⁹⁰ Π. Μαυρομάτης, «Το κυριότερο δίδαγμα απ' το Κυπριακό», *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος 1959, αρ. 4, σ. 7· «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος 1954, αρ. 4, σ. 150.

-γεγονός που, αντίθετα, όφειλε να συνυπολογίζει η ΕΔΑ- και ήταν, κατά συνέπεια, πιο ελεύθερη στη διατύπωση της κρίσης της.

Η μόνιμη ματαιοδοξία του Γρίβα, για τον οποίο οι «δάφνες του αγώνα της ΕΟΚΑ» δεν ήταν αρκετές, τον εξώθησε να εμπλακεί ενεργά στα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Στις 29 Οκτωβρίου του 1960 προχώρησε στη συγκρότηση πολιτικού κόμματος επιδιώκοντας να προβάλει τον εαυτό του ως εθνικό ηγέτη, σύμφωνα με το παράδειγμα του Συναγερμού και του Παπάγου. Η Κίνηση Εθνικής Αναδημιουργίας, όπως ονομάστηκε, συμπεριέλαβε στους κόλπους της τους βουλευτές του Κόμματος Φιλελευθέρων και την ΕΠΕΚ. Στην κίνηση του Γρίβα προσχώρησαν, επίσης, το Λαϊκό Κοινωνικό Κόμμα και το Εργατοαγροτικό. Σύντομα η προσπάθεια αυτή θα κατέληγε σε ολοκληρωτική αποτυχία. Την ίδια περίοδο επιδίωξε, επίσης, να αναπτύξει συνωμοτική δραστηριότητα στους κόλπους του ελληνικού στρατού.⁷⁹¹

Η ΕΔΑ, που κατά την επιστροφή του Γρίβα στην Ελλάδα είχε συναινέσει και συμβάλει στην ηρωοποίησή του, πολύ γρήγορα άλλαξε στάση. Ο αυτοχαρακτηρισμός του ως «ανανεωτή» της ελληνικής πολιτικής ζωής προκάλεσε την αντίδραση της *Αυγής*. Επικρινόταν τώρα ότι, πέρα από τις αοριστολογίες που εξέφραζε, είχε να επιδείξει παρελθόν μεμπτό -όπως η στάση του απέναντι στην κυπριακή Αριστερά-, που απέκλειε τη δυνατότητα το πρόσωπο αυτό να γίνει ο φορέας ουσιαστικής αλλαγής στα πολιτικά πράγματα.⁷⁹² Αντίθετα, οι επικλήσεις του για ριζική αλλαγή παρουσιάζονταν ως μεταμφίεση της ακροδεξιάς αντίληψής του. Επιπλέον, είχε μεγάλες ευθύνες για την αποτυχία επίτευξης της Ένωσης: «Όσον αφορά τα κυπριακά, η απόπειρα διαστολής των ευθυνών του στρατηγού για την εξέλιξιν, που οδήγησε στο χαντάκωμα της Κύπρου, είναι πολύ καθυστερημένη».⁷⁹³ Στον πρώην αρχηγό της ΕΟΚΑ καταλογιζόταν τώρα η αποδοχή των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Υπό αυτό το πρίσμα, η κριτική που ο Γρίβας ανέπτυξε ενάντια στην κυβέρνηση της ΕΡΕ γινόταν αντιληπτή ως «ρήξις ανάμεσα στις αντίπαλες φατρίες της άκρας δεξιάς». Στην «καραμανλική φατριά» αποδιδόταν, μάλιστα, η προσπάθεια «να καταρρίψει το θρύλο που αυτή οικοδόμησε, όταν ο Γρίβας ήταν όργανό της».⁷⁹⁴

⁷⁹¹ Σ. Λιναρδάτος, τ. Γ', ό.π., σ. 553-554· Μ. Δρουσιώτης, *Η μεγάλη ιδέα της μικρής χούντας, Η ΕΟΚΑ Β' και το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974*, Λευκωσία 2010, σ. 14-15· Γ. Λεονταρίτης, *Ανάμεσα στα δύο άκρα*, ό.π., σ. 332· Β. Μεσσανέως, ό.π., σ. 455.

⁷⁹² *Αυγή*, 21.7.1959.

⁷⁹³ *Αυγή*, 22.7.1959.

⁷⁹⁴ *Αυγή*, 23.8.1959.

Στην πραγματικότητα όμως, κατά το πρόσφατο παρελθόν το νόμιμο κόμμα της Αριστεράς είχε και το ίδιο συμβάλει στην «οικοδόμηση» του θρύλου του Γρίβα.

Το ΚΚΕ διέκρινε στους λόγους και τις κινήσεις του πρώην αρχηγού της ΕΟΚΑ τα στοιχεία της δημαγωγίας, του σωβινισμού και του μεσσιανισμού, ενώ τόνιζε επίσης την ομοιότητα της συνθηματολογίας του με εκείνη που είχε υιοθετήσει παλιότερα ο Παπάγος.⁷⁹⁵ Όταν ο Γρίβας ανακοίνωσε και επίσημα την κάθοδό του στην πολιτική, ο *Νέος Κόσμος* ανέλυσε το γεγονός ως εξής: «Με την προκήρυξή του ο αρχηγός της κατοχικής Χ καλούσε όλα τα κόμματα, και ιδιαίτερα της αντιπολίτευσης, να τον “συνδράμουν στο δύσκολο έργο το οποίον αναλαμβάνει”. Απόκλεισε όμως τα κόμματα της Αριστεράς. Έτσι, από την πρώτη στιγμή φάνηκε ότι η βάση της πολιτικής του είναι ο αντικομμουνισμός, κι ότι αυτόν το ρόλο του ανάθεσαν οι ξένοι και οι ντόπιοι κύκλοι της αντίδρασης (οι τυμπανοκρουσίες με τις οποίες ανήγγειλε την εμφάνιση της νέας κίνησης ο δυτικογερμανικός τύπος, και το πατρонаρίσμα της από το συγκρότημα Λαμπράκη δείχνουν ποιος ακριβώς βρίσκεται πίσω από τις πλάτες του Γρίβα).[...] Η δράση της κατοχικής Χ, η επιδοκίμασία των συνθηκών της Ζυρίχης και του Λονδίνου, οι δεσμοί του με το δυτικογερμανικό κεφάλαιο και τη ντόπια πλουτοκρατία, οι τάσεις νεοφασιστικών λύσεων -να οι συστατικοί τίτλοι του στρατηγού Γρίβα».⁷⁹⁶

Πέρα όμως από τις κατηγορίες αυτές, η νέα αντιπαράθεση που λάμβανε χώρα μεταξύ του Γρίβα και του Μακαρίου αντιμετωπιζονταν από την *Αυγή* με προβληματισμό ως ένδειξη διάσπασης των Ελληνοκυπρίων, την ώρα που είχαν να αντιμετωπίσουν το «κοινό μέτωπο» Άγγλων και Τούρκων.⁷⁹⁷ Η συμφιλίωση, εντούτοις, των δύο που ακολούθησε, αποδόθηκε από την εφημερίδα αφενός σε αμερικάνικες πιέσεις ώστε να μη διαταραχθεί το πλαίσιο των συμφωνιών Ζυρίχης και Λονδίνου και αφετέρου στις πολιτικές φιλοδοξίες του Γρίβα που επιθυμούσε να αποφύγει τη φθορά της εικόνας του.⁷⁹⁸ Από τα παραπάνω συνάγεται ότι η θετική προβολή του Γρίβα από την *Αυγή* έφτασε κάποια στιγμή αναπόφευκτα σε ένα όριο. Η επένδυση στον θρύλο του Διγενή δεν ήταν δυνατόν να συνεχιστεί αφού, πέρα από το αντικομμουνιστικό και διχαστικό παρελθόν του, ο Γρίβας ερχόταν τώρα να παρέμβει στην ελληνική πολιτική σκηνή παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως μεσσία. Ο νέος

⁷⁹⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Σεπτέμβριος 1959, αρ. 9, σ. 102.

⁷⁹⁶ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Δεκέμβριος 1960, αρ. 12, σ. 138-139.

⁷⁹⁷ *Αυγή*, 29.7.1959.

⁷⁹⁸ *Αυγή*, 11.10.1959. Με τις θέσεις αυτές συμφωνούσε και το ΚΚΕ, βλ. Μ. Τσάντης, «Για ένα εθνικό μέτωπο του κυπριακού λαού», *Νέος Κόσμος*, Δεκέμβριος 1959, αρ. 12, σ. 26-27.

πολιτικός του ρόλος προκάλεσε τις επιθέσεις της ΕΔΑ, σε πλήρη αναντιστοιχία με τις τοποθετήσεις του κόμματος λίγους μήνες πριν.

Για την *Αυγή* πάντως, οι κίνδυνοι που οι Ελληνοκύπριοι αντιμετώπιζαν ήταν πάντα παρόντες, όπως έδειχνε και η αποκάλυψη τουρκικού σκάφους που μετέφερε στο νησί οπλισμό: «Οι Έλληνες Κύπριοι κινδυνεύουν να σφαγούν από τις οργανωμένες στην ελληνική μεγαλόνησο συμμορίες.[...] (τα όπλα) προορίζονται να χρησιμοποιηθούν για την τρομοκράτησι των Ελλήνων και για την εξαπόλυσι νέων, τρομερότερων από τις προηγούμενες, σφαγών, όταν οι εγκληματίαι σωβινισταί της Άγκυρας θεωρήσουν ότι αυτό εξυπηρετεί τα σχέδιά των».⁷⁹⁹ Τα γεγονότα αυτά καθιστούσαν, και πάλι, αναγκαία την «ειρήνευση» και την αποφυγή εσωτερικών διενέξεων.

⁷⁹⁹ *Αυγή*, 21.10.1959.

Κεφάλαιο 8:

Κυπριακό, Αριστερά και διεθνής πραγματικότητα: ΟΗΕ, ΝΑΤΟ, αποικιοκρατία και αντιαποικιακά κινήματα

Πριν ακόμα η κυβέρνηση Παπάγου λάβει την απόφαση να θέσει επίσημα το Κυπριακό στον ΟΗΕ, η προσφυγή στον οργανισμό γινόταν από την ΕΔΑ αντιληπτή ως αναγκαίο βήμα στην πορεία του αγώνα για την Ένωση. Εκεί, η αρνητική στάση των ΗΠΑ, της Βρετανίας και των υπό την επιρροή τους χωρών τους θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί μέσω της σύναψης συμμαχιών με τους αραβικούς λαούς -φυσικούς συμμάχους στο αντιαποικιακό στρατόπεδο-, με άρση της εθνικής υποτέλειας και με απομάκρυνση των βάσεων από το νησί.⁸⁰⁰

Ο ΟΗΕ υπήρξε ο χώρος εντός του οποίου αποτυπώθηκε παραστατικά η διαδικασία της μεταπολεμικής αποαποικιοποίησης. Ειδικά ως προς τη σύνθεση των μελών του, νέα κράτη που πρόσφατα είχαν αποκτήσει την ανεξαρτησία τους εισήλθαν στον οργανισμό. Η τάση αυτή κορυφώθηκε το 1960, όταν 17 νέα κράτη-μέλη εντάχθηκαν στον ΟΗΕ, 16 εκ των οποίων προέρχονταν από την αφρικανική Ήπειρο. Το μόνο μη αφρικανικό κράτος ήταν η Κύπρος. Ενώ το 1955 το ποσοστό των μεταποικιακών κρατών αντιστοιχούσε μόλις στο 13,2% των μελών του οργανισμού, ως το 1966 είχε εκτοξευτεί στο 45%. Η διαδικασία της εισόδου στον ΟΗΕ λειτουργούσε νομιμοποιητικά, ως ισχυρό σύμβολο της εθνικής ανεξαρτησίας των νέων κρατών. Η θεμελιώδης διάσταση της υπεράσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που συνιστούσε τη βασική αποστολή του οργανισμού, ερχόταν τώρα να συνδεθεί με την πραγματικότητα των αντιαποικιακών αγώνων και την ενσωμάτωση των νέων ανεξάρτητων κρατών στους κόλπους της διεθνούς κοινότητας. Η ίδια η έννοια «ανθρώπινα δικαιώματα» αποκτούσε, συνδεδεμένη με τους αντιαποικιακούς αγώνες, υλική δύναμη, μετασχηματίζοντας ταυτόχρονα τον χαρακτήρα των Ηνωμένων Εθνών. Οι επιτυχίες των αντιαποικιακών κινήματων κατά την περίοδο αυτή δημιούργησαν, εκτός από τους όρους αποσύνθεσης της αποικιοκρατίας, ένα νέο διεθνές κλίμα, με το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των αποικιοκρατούμενων εδαφών να διακηρύσσεται πλέον ανοιχτά στις αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών. Και αν στο παρελθόν η κριτική εστιαζόταν σε συγκεκριμένες πρακτικές ή «καταχρήσεις», τώρα το σύστημα της αποικιοκρατίας ετίθετο συνολικά

⁸⁰⁰ *Αυγή*, 30.7.1954.

στο στόχαστρο. Την ίδια στιγμή ωστόσο, και καθώς η ΕΣΣΔ παρενέβαινε ενεργά στην κριτική του αποικιοκρατικού καθεστώτος, τους Δυτικούς απασχολούσε επιπλέον ο περιορισμός της σοβιετικής επιρροής εντός των διαδικασιών της αποαποικιοποίησης. Χαρακτηριστικό είναι ότι τόσο η ΕΣΣΔ όσο και οι υπόλοιπες Λαϊκές Δημοκρατίες αποκλείστηκαν από όλες τις επιτροπές του ΟΗΕ που είχαν ως αντικείμενό τους τα αποικιακά ζητήματα.⁸⁰¹

Κατά την ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ το 1954 για την Ένωση της Κύπρου, 30 χώρες ψήφισαν υπέρ της εγγραφής του ζητήματος στην ημερήσια διάταξη. Οι χώρες αυτές συνιστούσαν έναν συνασπισμό αντιαποικιακών τάσεων, που αποτελούνταν από τις χώρες του Ανατολικού μπλοκ, αφροασιατικά και λατινοαμερικάνικα κράτη.⁸⁰² Ήταν η πρώτη φορά που η Μ. Βρετανία βρέθηκε αμυνόμενη στο διεθνές διπλωματικό σκηνικό, αφού ως τότε οι πιέσεις αφορούσαν τις αποικιακές πολιτικές της Γαλλίας και της Ολλανδίας. Αρνητική έναντι της προσφυγής ήταν η στάση των ΗΠΑ, που δεν ήθελαν να προκαλέσουν δυσχέρειες στις σχέσεις τους με τη Μεγάλη Βρετανία. Την περίοδο αυτή, οι Ηνωμένες Πολιτείες διαχειρίζονταν τις αντιαποικιακές εκρήξεις αξιολογώντας θετικά τις πιθανότητες ικανοποίησης των εθνικιστικών αξιώσεων μόνο στο βαθμό που κάτι τέτοιο δεν θα προκαλούσε εκτός ορίων αναταράξεις και πίεση στους Δυτικούς συμμάχους τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η Κύπρος γινόταν αντιληπτή ως ένα μικρό μεν νησί, αλλά σημαντικό ταυτόχρονα σημείο του παγκόσμιου ανταγωνισμού ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή.⁸⁰³ Ο παρασκηνιακός ρόλος των ΗΠΑ και οι πιέσεις τους σε λατινοαμερικάνικες και αραβικές αντιπροσωπεΐες για

⁸⁰¹ H. Karan Jacobson, «The United Nations and colonialism: A tentative appraisal», *International Organization*, 16 (1), 1962, σ. 39-47, 50· D. Strang, «From dependency to sovereignty: An event history analysis of decolonization, 1870-1987», *American Sociological Review*, 55 (6), 1990, σ. 847-848· D. Strang, «Global patterns of decolonization, 1500-1987», *International Studies Quarterly*, 35, 1991, σ. 437· D. Kay, «The politics of decolonization: The new nations and the United Nations political process», *International Organization*, 21 (4), 1967, σ. 786, 811· R. Emerson, «Colonialism», *Journal of Contemporary History*, 4 (1), 1969, σ. 4-5· Σ. Καλογερόπουλος-Στράτης, *Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, η παραβίαση στην Κύπρο*, Αθήνα 1977, σ. 247, 455-457· *Decolonization, A publication of the United Nations Department of Political Affairs, Trusteeship and Decolonization*, 26, 1985, σ. 7· E. Rowe, «The emerging anti-colonial consensus in the United Nations», *The Journal of Conflict Resolution*, 8 (3), 1964, σ. 209-210· B. Bowring, «Marx, Lenin and Pashukanis on self-determination: response to Robert Knox», *Historical materialism* 19 (2), σ. 114· Α. Κύρου, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Αθήνα 1984, σ. 158.

⁸⁰² F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 437. Ο όρος «αφροασιατικός» διαδόθηκε από τις εφημερίδες, τα περιοδικά κ.λπ. ως προσδιορισμός των κρατών που έλαβαν μέρος στα συνέδρια του Μπαντούγκ (1955) και του Καΐρου (1957) και ανέπτυξαν κοινή δράση στα Ηνωμένα Έθνη. Σταδιακά μάλιστα, ως το τέλος της δεκαετίας του 1950, ο όρος αυτός εκτόπισε και εξαφάνισε άλλους συνώνυμους. Βλ. I. Feuerlicht, «Afro-Asian», *American Speech*, 34 (4), 1959, σ. 304-305.

⁸⁰³ P. Χόλλαντ, ό.π., σ. 84· Α. Παπαγελάς, ό.π., σ. 41· R. W. Louis, «American anti-colonialism and the dissolution of the British empire», ό.π., σ. 420· C. Nicolet, ό.π., σ. 18-19.

κατανήφηση της ελληνικής προσφυγής έγιναν αντικείμενο κριτικής από την *Αυγή*.⁸⁰⁴ Η ερμηνεία που δινόταν ήταν ότι η προβολή στον οργανισμό ανταποικιακών ζητημάτων μπορούσε να συμβάλει στην αποκάλυψη των τραγικών δεινών που το σύστημα της αποικιοκρατίας είχε επιφέρει για εκατομμύρια ανθρώπους σε ολόκληρο τον κόσμο. Ως εκ τούτου, ήταν προς το συμφέρον του «ελεύθερου κόσμου» το Κυπριακό να παραμείνει «αόρατο».⁸⁰⁵

Από τη δική τους πλευρά, οι έλληνες διπλωμάτες επιδόθηκαν στο δύσκολο εγχείρημα να πείσουν τις αντιπροσωπείες των άλλων χωρών ότι στόχος της Ελλάδας δεν ήταν η προσάρτηση της Κύπρου, αλλά η εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης στο νησί. Προκειμένου, μάλιστα, να προσεγγίσουν τους εκπροσώπους των αφροασιατικών χωρών εξαναγκάστηκαν να έρθουν οριακά σε αντίθεση με τους Δυτικούς συμμάχους -σε ζητήματα όπως αυτά του Μαρόκου και της Νέας Γουίνεας. Προηγουμένως, ως το 1953, η στάση της Ελλάδας στον ΟΗΕ ήταν αρνητική ως προς τις ανταποικιακές προοπτικές, ταυτιζόμενη με τη στάση των υπολοίπων χωρών-μελών του ΝΑΤΟ.⁸⁰⁶ Η προσφυγή της Ελλάδας βασίστηκε στην παράθεση ιστορικών στοιχείων και στον υπερτονισμό του ισχυρισμού περί ελληνικού εθνικού χαρακτήρα του νησιού, μέσα σε έναν τόνο εθνικιστικού ρομαντισμού. Η τοποθέτηση αυτή ευνοούσε, όμως, τη θέαση του ελληνικού αιτήματος ως επεκτατικού. Δεν είναι τυχαίο ότι στο ελληνικό υπόμνημα δεν υπήρχε οποιαδήποτε αναφορά στην τουρκοκυπριακή κοινότητα. Μετά την παράθεση διαδοχικών επιχειρημάτων περί ελληνικότητας του νησιού και την παρουσίαση της Ελλάδας ως μητέρας-πατρίδας των Κυπρίων, ήταν πολύ δύσκολο να παρουσιαστεί με πειστικότητα η θέση ότι η χώρα δεν επιζητούσε

⁸⁰⁴ *Αυγή*, 15.10.1954.

⁸⁰⁵ *Αυγή*, 24.11.1954.

⁸⁰⁶ F. Crouzet, τ. Α', ό.π., σ. 439· I. Stefanidis, *Isle of discord*, ό.π., σ. 280. Παρόλα αυτά δεν έλειπαν οι περιπλοκές που το Κυπριακό, ακόμα και πριν την ελληνική προσφυγή στον ΟΗΕ, δημιουργούσε στην ελληνική διπλωματία. Όταν ξέσπασαν στις αρχές της δεκαετίας του 1950 οι απελευθερωτικές εξεγέρσεις στο Μαρόκο και την Τυνησία, η Ελλάδα επέλεξε να τηρήσει στάση ουδετερότητας. Την ίδια ώρα, η κυπριακή ηγεσία πίεζε την ελληνική πλευρά να μη φανεί δυσάρεστη στους Άραβες. Βλ. Γ. Σακκάς, *Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο αραβικός κόσμος, 1947-1974*, Αθήνα 2012, σ. 80-82. Όπως τόνιζε ο Σάββας Λοϊζίδης «ο Ελληνικός Κυπριακός λαός δεν έχει καμμία διαφορά με την Γαλλία, τουναντίον διατηρεί τα αισθήματα φιλίας, τα οποία όλοι οι Έλληνες τρέφουν δια την φιλελληνικήν αυτήν χώρα. Εν τούτοις όμως ως λαός επιζητών την ελευθερίαν του δια της αρχής της αυτοδιαθέσεως των λαών [...] δεν δύναται εις την προκειμένην περίπτωσιν παρά να διάκειται συμπαθώς προς την σύμφωνον με την αρχήν ταύτην κίνησιν των Αραβικών κρατών». Σ. Λοϊζίδης, «Κύπρος και Αραβικά κράτη», *Κυπριακός Αγών*, τχ. 8, Ιούνιος 1951, σ. 25. Το 1953, απέναντι στην πρόταση των αφροασιατικών χωρών για εγγραφή του Μαροκινού ζητήματος, η Ελλάδα προτίμησε τη στάση της αποχής. Την ίδια στάση τήρησε και στις ψηφοφορίες της Πολιτικής Επιτροπής του ΟΗΕ για τη μαροκινή ανεξαρτησία. Υπολογίζοντας στην ανακίνηση του θέματος της Κύπρου, προτίμησε μία «πολιτική ανοικτών θυρών», προσέχοντας παράλληλα να μην προκαλέσει τους Δυτικούς συμμάχους της. Γ. Σακκάς, ό.π., σ. 80-82.

την προσάρτηση και την προς όφελός της μεταβίβαση της κυριαρχίας της Κύπρου, αλλά απλά τη λήξη του αποικιακού καθεστώτος. Αργότερα, η ελληνική διπλωματία θα προσπαθούσε να ακολουθήσει διαφοροποιημένη και πιο ευέλικτη τακτική.⁸⁰⁷

Η αρνητική έκβαση της ελληνικής προσφυγής στα Ηνωμένα Έθνη προκάλεσε την αντίδραση του Μακαρίου, η οποία αντιμετωπίστηκε με επιδοκμασία από τις στήλες της *Αυγής*. Ο ηγέτης των Ελληνοκυπρίων εξέφρασε την απογοήτευσή του, καλώντας την ελληνική Κυβέρνηση να επανεξετάσει την έννοια του εθνικού συμφέροντος και να θέσει αυτό ως προτεραιότητα έναντι των Δυτικών συμμάχων, που την κρίσιμη ώρα είχαν αρνηθεί να υποστηρίξουν το «δίκαιο» αίτημα της Ελλάδας. Ο Αρχιεπίσκοπος διαπίστωνε ότι η Ελλάδα δεν είχε αποκομίσει κανένα όφελος από τη συνεπή ένταξή της στο στρατόπεδο της Δύσης, τη διατήρηση αμερικανικών βάσεων στην επικράτειά της και τη συμμετοχή της στον πόλεμο της Κορέας. Η δήλωση αυτή υπαινισσόταν εναλλακτικές προοπτικές στην εξωτερική πολιτική της χώρας προς μία κατεύθυνση μεγαλύτερης ανεξαρτησίας, γι' αυτό και προβλήθηκε εμφιατικά από την *Αυγή*.⁸⁰⁸ Για το ΚΚΕ, τα γεγονότα στον ΟΗΕ αποκάλυπταν «όλη τη θορυβώδη κυπροκαπηλεία που έκαναν μήνες ολόκληρους οι αμερικανολακέδες». ⁸⁰⁹ Το κόμμα αξιολογούσε πως ο πραγματικός λόγος βάσει του οποίου ο Παπάγος είχε θέσει το Κυπριακό στον οργανισμό ήταν η εξυπηρέτηση των αμερικανικών επιδιώξεων έναντι της Μ. Βρετανίας.

Όταν το 1956 ελήφθη η απόφαση των Άγγλων και των Γάλλων για επέμβαση στο Σουέζ, η Κύπρος εκλήθη, σύμφωνα με τους προγραμματισμούς, να λειτουργήσει ως βάση στρατιωτικής επιβολής των συμφερόντων της Μεγάλης Βρετανίας στη Μέση Ανατολή. Συγκεκριμένα, οι βάσεις του νησιού αξιοποιήθηκαν για τη μεταφορά των αλεξιπτωτιστών και των στρατιωτικών δυνάμεων που συμμετείχαν στην απόβαση του Πορτ Σαϊντ, καθώς και ως σημείο απογείωσης βομβαρδιστικών αεροπλάνων. Η ελληνική Κυβέρνηση πιστή στον προσανατολισμό της προς τους Δυτικούς συμμάχους, επέλεξε να μην δημιουργήσει πρόσθετα προβλήματα στους Βρετανούς, επιδεικνύοντας γενικά μία «μετριοπαθή» συμπεριφορά κατά τη συγκυρία αυτή.⁸¹⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, ο Κ. Καραμανλής διευκρίνισε στον αιγύπτιο πρέσβη στην Αθήνα ότι η στάση της Ελλάδας έναντι του ζητήματος του Σουέζ μπορούσε, παρά τη φιλική

⁸⁰⁷ Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 197· Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, *ό.π.*, σ. 165· Π. Τερλεξής, *ό.π.*, σ. 175.

⁸⁰⁸ *Αυγή*, 12.10.1954.

⁸⁰⁹ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 1, Ιανουάριος 1955, σ. 80.

⁸¹⁰ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 91· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 830, 840-841.

διάθεση προς την Αίγυπτο, να εκδηλωθεί μόνο στο πλαίσιο της δεδομένης ελληνικής συμμόρφωσης προς τη Δύση: «Επωφελήθην της ευκαιρίας και διεβεβαίωσα τον Αιγύπτιον πρέσβυν δια την συμπάθειαν με την οποίαν παρακολουθεί η Ελλάς την περιπέτειαν της Αιγύπτου εις το πρόβλημα του Σουέζ και ότι η ελληνική Κυβέρνησις πράττει ό, τι είναι δυνατόν δια να υποβοηθήση την διευθέτησιν του ζητήματος κατά τρόπον μη θίγοντα την Αίγυπτον. Δεν παρέλειψα όμως να τονίσω ότι, παραλλήλως προς την συμπάθειαν την οποίαν τρέφομεν προς την Αίγυπτον, η Ελλάς είναι συνδεδεμένη με την Δύσιν δια συμμαχιών παλαιών και προσφάτων και ότι λόγοι ασφαλείας αλλά και οικονομικοί καθιστούν δύσκολον μίαν ανοικτήν ρήξην με αυτήν. Ακόμη και το ζήτημα της Κύπρου, επί του οποίου ζητούμεν την συμπαράστασιν των Αράβων εις τον ΟΗΕ, μόνον διατηρουμένων των σημερινών συμμαχιών μας θα λάβη την οριστικήν του λύσιν».⁸¹¹ Όπως σημειώνει και ο βιογράφος του Κ. Γουντχάουζ, «ούτε για μια στιγμή δεν ταλαντεύτηκε ο Καραμανλής ως προς την αντίθεσή του στον κομμουνισμό ή ως προς την πίστη του στη Δυτική Συμμαχία».⁸¹²

Παρ' όλα αυτά, το Κυπριακό περιόριζε ως ένα σημείο τη δυνατότητα απροκάλυπτα φιλοδυτικών επιλογών και χειρισμών. Για τον λόγο αυτό, η Κυβέρνηση αρνήθηκε την ελληνική συμμετοχή στη Διάσκεψη του Λονδίνου για το Σουέζ, εμφανιζόμενη πρόσκαιρα αντίθετη στη βούληση των Δυτικών δυνάμεων. Στόχος της κυβερνητικής στάσης ήταν, για ακόμα μια φορά, η παρουσίαση μιάς θετικής εικόνας έναντι των Αράβων και η ικανοποίηση της ελληνικής κοινής γνώμης.⁸¹³ Παρά την ευνοϊκή αξιολόγηση του γεγονότος αυτού από την *Αυγή* -αντίθετα από το ΚΚΕ που έκρινε την επιλογή αυτή ως κίνηση τακτικής, που μπορεί να συσκοτίζε τα πράγματα αλλά δεν μείωνε την κυβερνητική «ξενοδοουλεία»- γινόταν ωστόσο κριτική για το γεγονός ότι η κυβέρνηση της ΕΡΕ δεν είχε εκδηλώσει ανοιχτά την υποστήριξή της στον Νάσερ και δεν είχε αναδείξει το Κυπριακό σε συσχέτιση με την εθνικοποίηση της διώρυγας του Σουέζ, ενώ και οι δύο περιπτώσεις αφορούσαν αντιαποικιακές εκδηλώσεις των λαών. Για την ΕΔΑ, η Κυβέρνηση ακολούθησε παθητική στάση, περιορίζοντας την άρνησή της εντός του πλαισίου της υποτέλειας και, αντί να φανεί

⁸¹¹ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 144.

⁸¹² Κ. Γουντχάουζ, *ό.π.*, σ. 93.

⁸¹³ Ε. Αβέρωφ, *Ιστορία Χαμένων Ευκαιριών, Κυπριακό 1950-1963*, τ. Α', Αθήνα 1982, σ. 119-121.

διεκδικητική, φερόταν απολογητικά.⁸¹⁴ Αντίθετα, το κόμμα της Αριστεράς θεωρούσε ότι «το πρώτο βήμα [...] πρέπει να είναι η συμμετοχή στην διάσκεψιν του Σουέζ, που συνεκάλεσε η Αίγυπτος, και η πλήρης συμπαράστασις της Ελλάδος στον αγώνα της Αιγύπτου».⁸¹⁵ Έκκληση της Ελληνικής Επιτροπής για τη Διεθνή Ύφεση και Ειρήνη προς τα μέλη του ΟΗΕ, η οποία συσχέτιζε το πρόβλημα του Σουέζ και της ειρήνης με το Κυπριακό ζητώντας αυτοδιάθεση της Κύπρου, υπεγράφη από εκκλησιαστικούς παράγοντες, τον διευθυντή του *Βήματος* Λαμπράκη, τον διευθυντή της *Ελευθερίας* Κόκκα, 13 δικηγορικούς συλλόγους, ορθόδοξες χριστιανικές ενώσεις, φοιτητικούς συλλόγους κ.ά. Η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ με απόφασή της κάλεσε τον ελληνικό λαό να σταθεί στο πλευρό των Αιγυπτίων απέναντι στην επίθεση των Βρετανών και των Γάλλων, που συνιστούσε άρνηση του δικαιώματος του αιγυπτιακού λαού να ζήσει ελεύθερος. Ό, τι συνέβαινε, δηλαδή, και στην Κύπρο.⁸¹⁶

Τα γεγονότα του Σουέζ υπήρξαν κορυφαία στιγμή για την προσέγγιση του Κυπριακού με τα ανταποικιακά κινήματα. Η τύχη του νησιού συσχετιζόταν με την τύχη της Αιγύπτου και τα κοινά δεινά που οι ιμπεριαλιστές προκαλούσαν και στις δύο περιπτώσεις. Η από κοινού παρουσίαση των δύο ζητημάτων από την πλευρά της ΕΔΑ έβρισκε έδαφος στην ελληνική κοινή γνώμη, από τη στιγμή που το ενδιαφέρον για το «εθνικό» θέμα της Κύπρου προσέκρουε στις ίδιες Δυτικές δυνάμεις οι οποίες τώρα με πολεμικούς όρους επενέβαιναν στην Αίγυπτο. Έτσι, τα εθνικιστικά αισθήματα μεγάλου μέρους του ελληνικού λαού προσέγγιζαν μια γενικότερη ανταποικιακή προοπτική, που στην παρούσα φάση η καρδιά της χτυπούσε στο Σουέζ. Σε αυτή τη συνθήκη, ενισχύονταν εκ των πραγμάτων στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας οι τάσεις αμφισβήτησης των Δυτικών σχεδίων. Ως εκ τούτου, ήταν μία περίπτωση ευνοϊκή για την Αριστερά. Την ίδια ώρα, η κυβέρνηση της ΕΡΕ εμφανιζόταν υπόλογη για τις επιλογές της στην εξωτερική πολιτική της χώρας, ενώ η ΕΔΑ μπορούσε να προβάλεται ως ο πολιτικός φορέας που εξέφραζε την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των λαών.

⁸¹⁴ «Δηλώσεις του στρατηγού Σ. Σαράφη στις 14-8-56», στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56*, Αθήνα, Νοέμβριος 1956, σ. 11· *Αυγή*, 14.8.1956· *Ριζοσπάστης*, Αύγουστος 1956.

⁸¹⁵ «Το Κυπριακό θα κριθί κυρίως στην Ελλάδα, Απόφασις της Δ.Ε της ΕΔΑ, 21.9.56», στο *Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56*, Αθήνα, Νοέμβριος 1956, σ. 16.

⁸¹⁶ *Αυγή*, 29.12.1956· *Αυγή*, 4.11.1956· *Αυγή*, 1.11.1956.

Οι επιπτώσεις της κρίσης του Σουέζ υπήρξαν πολύπλευρες. Μεταξύ άλλων, επέδρασε στις βρετανοτουρκικές σχέσεις, αφού ο αραβικός εθνικισμός συνιστούσε απειλή για τις κυβερνήσεις και των δύο αυτών χωρών -Βρετανίας και Τουρκίας- και η Άγκυρα αξίωνε ακόμα περισσότερο τώρα από το Λονδίνο να αντιμετωπίσει αποφασιστικά τον Νάσερ, θυμίζοντας κάπως τις αντίστοιχες αξιώσεις της για τον Μακάριο. Ταυτόχρονα, η Τουρκία εμφανιζόταν ως πιστή σύμμαχος της Μ. Βρετανίας, χωρίς τις ταλαντεύσεις της ελληνικής πλευράς. Για τη Μεγάλη Βρετανία, η Κύπρος αποκτούσε νέα αναβαθμισμένη κρισιμότητα μετά την εκκένωση της βάσης του Σουέζ κατά τους πρώτους μήνες του 1956. Ήταν πλέον η μόνη μεγάλη βρετανική βάση πλησίον της Μέσης Ανατολής, που ως περιοχή αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη σημασία για τις διεθνείς εξελίξεις. Την ίδια ώρα, η βρετανική στρατιωτική ηγεσία προειδοποιούσε ότι η ισχύς των στρατιωτικών εγκαταστάσεων της Κύπρου ήταν εγγυημένη μόνο εφόσον ο βρετανικός έλεγχος της διοίκησης και της αστυνομίας μπορούσε να διασφαλίζει την καταπολέμηση του κομμουνιστικού κινήματος στο νησί.⁸¹⁷

Η ορμητική είσοδος στο διεθνές προσκήνιο του ρεύματος της Ουδετερότητας ήταν παράγοντας που επηρέαζε τις εκτιμήσεις της ελληνικής Αριστεράς, τόσο σε σχέση με τον γενικότερο χαρακτήρα των διεθνών σχέσεων όσο και αναφορικά με τις προοπτικές του κυπριακού αγώνα και του κινήματος για την Ένωση. Η διευρυμένη επιρροή της Ουδετεροφιλίας, που αποτελούσε ένα νέο σημαντικό στοιχείο το οποίο ερχόταν να προστεθεί στο δίπολο Ανατολής- Δύσης, σε συνδυασμό με τη βεβαιότητα για παραπέρα ισχυροποίηση της Σοβιετικής Ένωσης, ήταν στοιχεία που συνηγορούσαν στο ότι η στάση των Δυτικών δυνάμεων, και πρωτίστως των ΗΠΑ, θα καθίστατο σταδιακά ηπιότερη και διαλλακτικότερη. Ήταν άλλωστε, σύμφωνα με την Αριστερά, μία εποχή κατά την οποία οι ιμπεριαλιστές δεν μπορούσαν πλέον να παραγνωρίζουν τη σημασία και τον ρόλο αναδυόμενων χωρών όπως η Ινδία και η Γιουγκοσλαβία.⁸¹⁸ Ενισχυόταν, έτσι, η αισιοδοξία της «ειρηνικής συνύπαρξης» που

⁸¹⁷ A. Sever, «The compliant ally? Turkey and the west in the middle east 1954-58», *Middle Eastern Studies*, 34 (2), 1998, σ. 78· P.Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 259· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 89· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 34· F. Crouzet, τ. Β', *ό.π.*, σ. 636, 642.

⁸¹⁸ Σαν παράδειγμα ενίσχυσης της σοβιετικής επιρροής στο χώρο των μεταποικιακών κρατών η *Σοβιετολογία* παρέθετε, για να σχολιάσει βέβαια στη συνέχεια αρνητικά, ένα απόσπασμα από την εφημερίδα του Αφρικανικού Ομοσπονδιακού Κόμματος του Σουδάν *Ανάπτυξης*: «Οι ανατολικές χώρες απολαμβάνουν μεγάλου κύρους στην Αφρική γιατί: πρώτον, δεν υπήρξαν ποτέ αποικιακές χώρες και έτσι δεν συνδέονται με καμιά ανάμνηση αποικιακών κατακτήσεων και δεύτερον: γιατί οι χώρες αυτές σημείωσαν μια εξαιρετική οικονομική και κοινωνική επιτυχία, στηριγμένες στον σοσιαλιστικό

θα χαλάρωνε τη διεθνή ένταση και θα συνέβαλε στην ευκολότερη επίλυση των διεθνών προβλημάτων.⁸¹⁹ Η ανάπτυξη των νέων δυναμικών μπορούσε να αποτελέσει όπλο για το Κυπριακό και να ενισχύσει τις αντιιμπεριαλιστικές προοπτικές. Υπό ένα τέτοιο πρίσμα, η *Αυγή* θα παρουσιάσει, για παράδειγμα, τις ενστάσεις του ινδού πρωθυπουργού Νεχρού, στο πλαίσιο ελληνοϊνδικών συνομιλιών, σχετικά με την προοπτική διατήρησης βρετανικών βάσεων στην Κύπρο. Τέτοιες τοποθετήσεις διεθνών παραγόντων παράγοντων έφερναν σε αμηχανία την ελληνική Κυβέρνηση. Όπως εκτιμούσε η ΕΔΑ, η ελληνική δέσμευση για διατήρηση βρετανικών βάσεων ακύρωνε τη δυνατότητα θετικής στάσης των Αράβων σε σχέση με το αίτημα της αυτοδιάθεσης, αφού θα καθιστούσε εκ νέου το νησί σταθμό των βρετανικών στρατηγικών συμφερόντων σε βάρος των αραβικών λαών και παράγοντα αστάθειας στην ανατολική Μεσόγειο.⁸²⁰

Η διαχείριση των γενικότερων διεθνών εξελίξεων συνυφαινόταν με το ακανθώδες ζήτημα του Κυπριακού. Σε αυτό το πλαίσιο, η ελληνική Κυβέρνηση προχώρησε κατά τη διάρκεια του 1956 σε μια σειρά κινήσεων. Αυτές ήταν: η προσπάθεια ανοίγματος στους Άραβες, τα εμπορικά ανοίγματα στο Ανατολικό μπλοκ, η αποκατάσταση των διπλωματικών σχέσεων με την Ουγγαρία, η ανταλλαγή πρέσβων με την Τσεχοσλοβακία, η ομαλοποίηση των ελληνορουμανικών σχέσεων και η επαναπροσέγγιση με τη Γιουγκοσλαβία. Ειδικότερα σε ό, τι αφορούσε στις σχέσεις με τις δυνάμεις του ανταποικιακού στρατοπέδου, η κυβέρνηση Καραμανλή αποπειράθηκε, με προσεκτικό τρόπο, να συνάψει φιλικούς δεσμούς με τα κράτη του αναδυόμενου στρατοπέδου της Ουδετερότητας, που εναντιώνονταν στο σύστημα της αποικιοκρατίας. Σ' αυτό αποσκοπούσε η ανταλλαγή επισκέψεων το 1956 με τον πρόεδρο Νάσερ και τον στρατάρχη Τίτο.⁸²¹ Το ζητούμενο για την ελληνική

προγραμματισμό. Ο μόνος τρόπος για να αναπτυχθούν οι υποανάπτυκτες χώρες είναι ακριβώς η σχεδιασμένη σοσιαλιστική οικονομία. Άρα οι χώρες αυτές πρέπει να εμπνευσθούν από το παράδειγμα της ΕΣΣΔ και της Κίνας και να τους ζητήσουν τις συμβουλές τους γιατί είναι δάσκαλοι σ' αυτόν τον τομέα». Στο «Αφρικανικές ανταπάτες για την ΕΣΣΔ», *Σοβιετολογία*, τχ. 8, Αύγουστος 1960, σ. 27.

⁸¹⁹ *Αυγή*, 10.7.1955.

⁸²⁰ *Αυγή*, 23.6.1956· *Αυγή*, 12.8.1956.

⁸²¹ E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό.π., σ. 63· I. Στεφανίδης, *En onόματι του έθνους*, ό.π., σ. 166. Η *Φωνή της Κύπρου* σημείωνε για τον πρόεδρο της Αιγύπτου, σχηματίζοντας με βάση τις τρέχουσες εξελίξεις ένα αφήγημα μιας «ιστορικής» ελληνοαιγυπτιακής φιλίας: «Ο εθνικός ηγέτης της φίλης και Συμμάχου -από χιλιετηρίδων- χώρας της Αιγύπτου Άμπτεν Νάσερ, ο οποίος είναι ειλικρινής φίλος της Ελλάδος και θερμός συμπαραστάτης επί του Κυπριακού. Δεν θα λησμονήσωμεν ποτέ την φιλόστοργόν μας φιλοξενίαν, την παρέσχεν η Αίγυπτος κατά την διάρκειαν της κατοχής, ούτε επομένως και τα φιλλεληνικά αισθήματα των ηγετών και του Λαού της φίλης και συμμάχου μας χώρας». Η *Φωνή της Κύπρου*, «Προαιώνια φίλη και σύμμαχος Αίγυπτος», τχ. 44, 10 Απριλίου 1957, σ. 8.

Κυβέρνηση ήταν η διαμόρφωση μιάς στρατηγικής που θα εξυπηρετούσε τα δικά της «εθνικά» συμφέροντα, χωρίς όμως να θίγει τα ευρύτερα συμμαχικά συμφέροντα του ΝΑΤΟ. Και η οποία θα ήταν, βέβαια, λαϊκά αποδεκτή.⁸²²

Σε πόρισμα που ο υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου Γρηγόρης Κασιμάτης υπέβαλε προς τον Καραμανλή τον Απρίλιο του 1956, μετά από περιοδεία του στη Μέση Ανατολή, επισήμαινε ως προς τις σχέσεις της Ελλάδας με τις αραβικές χώρες: «Θα ημπορούσε, λοιπόν, η Ελλάς να παίζει τον ρόλο του συνδέσμου των δύο συστημάτων, ως μέλος ακριβώς του ΝΑΤΟ. Δια να γίνη όμως εν καιρώ τούτο, θα έπρεπε να προπαρασκευασθή το έδαφος, όχι μόνον με την διατήρησιν αγαθών σχέσεων, και δη μέχρι Ινδιών, αλλά και με την τήρησιν πολιτικής -δηλαδή ορισμένων μικρών άλλωστε και μη μεταβαλλουσών καθόλου την θέσιν μας εκδηλώσεων- κάποιας ανεξαρτησίας.[...] Νομίζω ότι η προσπάθεια του προς τας αραβικές χώρας στενωτέρου συνδέσμου, μακράν του να ενοχλή, πρέπει να ικανοποιή την αμερικανικήν πολιτικήν, δυναμένην να χρησιμοποιήση ενδεχομένως εις το μέλλον την ιδιάζουσαν θέσιν μας προς εξυπηρέτησιν των γενικωτέρων κοινών σκοπών και ιδανικών».⁸²³ Προτεινόταν, με άλλα λόγια, όχι μόνο η προσέγγιση των αραβικών κρατών από την Ελλάδα, με δεδομένη την ανάγκη εξασφάλισης διπλωματικής στήριξης στο Κυπριακό, αλλά και -ή κυρίως- η προώθηση των συμφερόντων του «ελεύθερου κόσμου» και του ΝΑΤΟ στους Άραβες με όχημα την ελληνική εξωτερική πολιτική. Τα συμφέροντα του ελληνικού μεταπολεμικού εθνικισμού και του κράτους της «εθνικοφροσύνης» ήταν στενά συνδεδεμένα με την παροχή χρήσιμων πολιτικών «υπηρεσιών» προς τον «ελεύθερο κόσμο». Επιδιώξη ήταν, με βάση το παραπάνω σχήμα, η Ελλάδα να καταστεί «γέφυρα» της Δύσης προς τους Άραβες, ενισχύοντας ταυτόχρονα τη δική της θέση.

Το διεθνές περιβάλλον χαρακτηριζόταν από εντάσεις, που κυοφορούσαν κινδύνους για τα στρατηγικά σχέδια των Δυτικών. Το καλοκαίρι του 1957, σε μία φάση όξυνσης της τουρκοσυριακής έντασης, ο ελληνικός Τύπος συνιστούσε πως σε περίπτωση ενδεχόμενης σύγκρουσης η Ελλάδα δεν είχε κανέναν λόγο ανάμιξης στο πλευρό της Άγκυρας.⁸²⁴ Η Ελλάδα και η Κύπρος θεωρούνταν από μεγάλο μέλος της ελληνικής κοινής γνώμης θύματα της Δυτικής κυριαρχίας και το γεγονός αυτό

⁸²² Γ. Χαράλαμπίδης *Κυπριακό*, ό.π., σ. 59.

⁸²³ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 39.

⁸²⁴ E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό.π., σ. 82

διαμόρφωνε μία ισχυρή τάση αλληλεγγύης προς τα άλλα θύματα των Δυτικών. Οι Έλληνες ένιωθαν ότι έχουν κοινά σημεία μαζί τους, τη στιγμή μάλιστα που η συμμαχία με τις χώρες αυτές θεωρούνταν πολιτικά επωφελής για την υπόθεση της Κύπρου.⁸²⁵

Η διεθνής πλευρά του ζητήματος, η θέαση του Κυπριακού ως αγώνα αντιαποικιακού και αντιιμπεριαλιστικού,⁸²⁶ εν δυνάμει έκοβε τους δεσμούς με το εθνικιστικό ιδεολογικό οικοδόμημα της «εθνικοφροσύνης» και ευνοούσε τους όρους υπόσκαψης των κυρίαρχων λόγων του ελληνικού κράτους, μέσω της ένταξης του κυπριακού εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος σε μία προοπτική αμφισβήτησης της υπάρχουσας διεθνούς τάξης και, ταυτόχρονα, της εσωτερικής πολιτικής δομής. Σε κάθε περίπτωση, η πλευρά αυτή του κινήματος για την Ένωση, ενός αντιαποικιακού διεθνισμού και μίας παράλληλης δυναμικής κοινωνικής αμφισβήτησης, δεν σταθεροποιήθηκε και δεν έγινε ηγεμονική. Αντίθετα, σταδιακά, και ειδικά μετά το 1956, το ζήτημα γινόταν όλο και περισσότερο αντικείμενο των διαπραγματευτικών χειρισμών της ελληνικής Κυβέρνησης, οι κινητοποιήσεις σταδιακά έφθιναν και η αντιαποικιακή διάσταση υποβαθμιζόταν έναντι της «κρисиμότητας» των στιγμών που «επέβαλε» την υιοθέτηση μιας «εθνικής» πολιτικής. Βέβαια, στον λόγο της Αριστεράς η αντιαποικιακή οπτική δεν γινόταν ξεχωριστά αντιληπτή από εκείνη της εθνικής διεκδίκησης. Σταδιακά όμως, η επιβολή ενός αποκλειστικά εθνικού λεξιλογίου και η αποδυνάμωση των τάσεων χειραφέτησης έναντι του κράτους της «εθνικοφροσύνης», οδήγησαν το Κυπριακό στον δρόμο που τελικά σφραγίστηκε με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου.

Στον ΟΗΕ, η ελληνική αντιπροσωπεία δεχόταν συνεχή πίεση από την Τουρκία και τη Βρετανία, που υποστήριζαν ότι πίσω από το αίτημα της αυτοδιάθεσης κρυβόταν η αλυτρωτική αναζήτηση προσάρτησης της νήσου. Σαν απάντηση, ο υπουργός Εξωτερικών Ε. Αβέρωφ επιχείρησε, τον Φεβρουάριο του 1957, να διερευνήσει το ενδεχόμενο μιας κοινής συμφωνίας για ένα καθεστώς ανεξαρτησίας της Κύπρου με αποκλεισμό της Ένωσης. Γινόταν έτσι προφανές σε όλους ότι η ελληνική πλευρά ακολουθούσε πλέον μία πιο συμβιβαστική γραμμή. Η επίσημη ελληνική εξωτερική πολιτική στα Ηνωμένα Έθνη εξακολουθούσε να ταλαντεύεται και να αναζητεί ισορροπίες ανάμεσα σε έναν προσεκτικό προσεταιρισμό των

⁸²⁵ Θ. Λίποβατς, *Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας*, Αθήνα 1991, σ. 259.

⁸²⁶ Λ. Αξελός, *Κύπρος, η ανοιχτή πληγή του ελληνισμού*, Αθήνα 1994, σ. 121.

αραβικών κρατών και στην αποφυγή διατάραξης των σχέσεων με τους Δυτικούς συμμάχους και το NATO. Στις 28 Οκτωβρίου του 1957 η Ελλάδα υποστήριξε την προσφυγή της Συρίας ενάντια στην Τουρκία, την ίδια ώρα όμως ακολουθούσε αμφίσημη στάση έναντι του ζητήματος της Αλγερίας.⁸²⁷

Ο ΟΗΕ αποτελούσε σταθερό πεδίο αναφοράς για την ΕΔΑ και θεωρούνταν χώρος προνομιακός για την προώθηση του Κυπριακού. Γενική θέση του κόμματος ήταν ότι η Ένωση με την Ελλάδα έπρεπε να διεκδικηθεί μέσω του οργανισμού και τη συμπαρατάξη με τις ανατολικές και αραβικές χώρες, και όχι με ξεχωριστές διμερείς ή τριμερείς πρωτοβουλίες. Ακόμα και αν οι συσχετισμοί στον ΟΗΕ ευνοούσαν τους Βρετανούς και τους Αμερικάνους και δεν προωθούσαν άμεσα την ευκαταία λύση, υπήρχε η προσδοκία ότι η εξέλιξη της διπλωματικής μάχης, η διαρκής ανακίνηση του θέματος και η διεθνής πίεση μπορούσαν να έχουν σταδιακά θετικά αποτελέσματα. Η παρουσία του ΟΗΕ στο νησί γινόταν αντιληπτή ως ένα βήμα μπροστά για την ειρηνική συνύπαρξη των δύο κοινοτήτων και την αντικατάσταση του αποκλειστικού βρετανικού ελέγχου. Με βάση αυτή τη συλλογιστική, προτεινόταν η αντικατάσταση των βρετανικών ένοπλων δυνάμεων από στρατιωτική δύναμη του οργανισμού, η οποία και θα ήταν, μέχρι τη στιγμή που ο κυπριακός λαός θα μπορούσε να εφαρμόσει το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, υπεύθυνη για την τήρηση της τάξης. Η Διοικούσα Επιτροπή της ΕΔΑ απηύθυνε σχετικό υπόμνημα προς την Κυβέρνηση, προτείνοντας ο στόχος της εγκατάστασης δυνάμεων του ΟΗΕ στο νησί να καταστεί κοινό αίτημα και ενοποιητικό σημείο όλων των ελληνικών κομμάτων, για τη διευκόλυνση μιας «κοινής εθνικής πολιτικής».⁸²⁸

Γενικότερα η ΕΔΑ αποτιμούσε θετικά τον ρόλο του ΟΗΕ, εκφράζοντας όμως και προβληματισμούς για τις καθυστερήσεις που παρατηρούνταν ως προς τα συγκεκριμένα βήματα στον δρόμο για την οριστική εξάλειψη της αποικιοκρατίας. Διατυπώνονταν, ωστόσο, αισιόδοξες εκτιμήσεις για το μέλλον και υπήρχε η πεποίθηση πως οι συσχετισμοί εντός του οργανισμού θα γίνονταν ολοένα και πιο ευνοϊκοί: «Αρκετοί είναι οι Λαοί ακόμη που αναμένουν να απαλλαγούν του αποικιακού ζυγού, όπως υπάρχουν μεταξύ των απαλλαγέντων εκείνοι οι οποίοι δεν έχουν εισέτι καταστεί κατ' ουσίαν εξ ολοκλήρου Ανεξάρτητοι. Ευτύχημα όμως είναι, ότι εις την παρούσαν 15^η Σύνοδον της Γενικής Συνελεύσεώς του έχει τεθή ως θέμα,

⁸²⁷ Π. Τερλεξής, *ό.π.*, σ. 179· F. Crouzet, *τ. Β'*, *ό.π.*, σ. 970.

⁸²⁸ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΑΓ'*, 25 Ιανουαρίου 1957.

επείγον μάλιστα, η ολοκληρωτική κατάργησις της Αποικιοκρατίας. Και το θέμα αυτό υποστηρίζεται ισχυρότατα, και διότι η συνέχισις της αποικιοκρατίας δημιουργεί σοβαράς διαταραχάς της Ειρήνης εις σημαντικάς περιοχάς του κόσμου αλλά και διότι η σύνθεσις της Γενικής Συνελεύσεως του ΟΗΕ -που είναι το κύριο όργανό του- είναι ήδη διαμορφωμένη κατά τρόπον, ο οποίος υπόσχεται ότι σύντομα θα παύσουν να υπάρχουν αποικιοκρατούμενοι Λαοί και ότι σύντομα επίσης θα δοθή η ευκαιρία να συμπληρωθή η ανεξαρτησία εκείνων, οι οποίοι την απέκτησαν ελλιπή. Δια να ολοκληρωθή, έτσι, εις έκτασιν και ουσίαν, η εφαρμογή της αυτοδιαθέσεως των Λαών, που είναι μια των υψηλοτέρων Αρχών του Χάρτου των Ην. Εθνών και η πλήρης εφαρμογή της έχει θεμελιώδη σημασίαν δια να αποκατασταθή η δικαία -και συνεπώς η σταθερά- Ειρήνη ανά τον Κόσμον.[...] Η υψίστης σημασίας αρχή της Αυτοδιαθέσεως των Λαών δεν έχει εύρει την πλήρη εφαρμογήν της ανά τον Κόσμον. Πολλοί είναι ακόμη οι αποικιοκρατούμενοι Λαοί και δεν λείπουν οι περιπτώσεις κατά τας οποίας αιματηροί αγώνες απαιτούνται δια να ανακτήσουν ωρισμένοι εξ αυτών την πραγματικήν ανεξαρτησίαν των. Και υπάρχουν ακόμη εκ τούτου κατάλοιπα πικρίας και εις την ψυχήν του Ελληνικού Λαού».⁸²⁹

Παρά τις όποιες ενστάσεις, η εξέλιξη της πορείας και των συσχετισμών εντός του οργανισμού κρινόταν θετικά. Μόλις λίγα χρόνια πριν το τοπίο ήταν τελείως διαφορετικό. Ο ραδιοσταθμός *Ελεύθερη Ελλάδα* μετέδιδε, κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Κορέα, ότι το σύνθημα «ειρήνη υπό την αιγίδα του ΟΗΕ» λειτουργούσε ενάντια στο «δημοκρατικό κίνημα», από τη στιγμή που «μ' αυτό το σύνθημα ο Άτσεσον ματοκυλάει την Κορέα και τους φαντάρους μας εκεί».⁸³⁰ Θετικές προσδοκίες έναντι του ΟΗΕ σε σχέση με το Κυπριακό δεν είχε μόνο η Αριστερά. Η *Εστία* τον Απρίλιο του 1956 υποστήριζε ότι «πρωταρχικόν όπλον μας είναι τα Ηνωμένα Έθνη. Πανηγυρική δε τούτου απόδειξιν μάς παρέχει η εναντίον Ελληνικής προσφυγής λυσσώδης αντίδρασις των Βρεταννών ιμπεριαλιστών».⁸³¹

Η ανακίνηση του Κυπριακού από την ελληνική πλευρά στον ΟΗΕ είχε ως βάση το επιχείρημα της «ελληνικότητας» του νησιού και την επίκληση του δικαιώματος των Κυπρίων να ενωθούν με τη «μητέρα-πατρίδα». Η θέση αυτή δημιουργούσε διπλωματικά δυσκολίες, αφού η Ελλάδα εμφανιζόταν να επιδιώκει, επί της ουσίας,

⁸²⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κ. 673, φ. 1, ακέφαλο-ελλιπές.

⁸³⁰ Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κ. 35, Β-13-ΧΙΙ, ακέφαλο έγγραφο, 13.8.1951, ΑΣΚΙ.

⁸³¹ *Εστία*, 2.4.1956.

την εδαφική επέκτασή της. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η εξής παραδοχή: «Μάλιστα μέγα μέρος της [δυτικής] κοινής γνώμης έχει παραπλανηθή ώστε ν' αποδίδη εις την Ελλάδα ιμπεριαλιστικές τάσεις και προθέσεις». ⁸³² Η ελληνική διπλωματία, από τη στιγμή που ο αλυτρωτικός χαρακτήρας της διεκδίκησης αποδείχτηκε αναποτελεσματικός στη διεθνή σκακιέρα, επέλεξε τη μετατόπιση σε επιχειρήματα σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και, κυρίως, το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης, που έβρισκαν μεγαλύτερη ανταπόκριση στη διαμορφούμενη διεθνή πραγματικότητα. Ωστόσο, η αλλαγή αυτή στην ελληνική διπλωματική τακτική σημειώθηκε όταν ήταν ήδη αργά. Συχνά, οι ρητορικές που επιστρατεύονταν για εσωτερική πολιτική χρήση στην Ελλάδα ήταν διαφορετικές σε σύγκριση με εκείνες που προβάλλονταν στις διεθνείς διαπραγματεύσεις. ⁸³³ Ο Ε. Αβέρωφ υποστήριξε στον ΟΗΕ το 1957, μέσω ερμηνευτικών ακροβατισμών, ότι «η λέξις Ένωσις είναι σύνθημα δεν σημαίνει και δεν επιδιώκεται μεταφορά κυριαρχίας αλλά συνιστά το σύνθημα της αρνήσεως της δουλείας». ⁸³⁴ Τη γενικότερη ρητορική μετατόπιση από την «Ένωση» στην «αυτοδιάθεση» ακολούθησε, κατά περίπτωση, και η ΕΔΑ. Προς το σύνθημα της αυτοδιάθεσης έναντι εκείνου της Ένωσης έκλινε βαθμιαία και το ΚΚΕ. ⁸³⁵

Σταδιακά πάντως, ο αριθμός των κρατών που υποστήριζαν την ελληνική θέση στον ΟΗΕ γινόταν όλο και πιο μικρός. Από το 1954 ως το 1958 ο αριθμός των χωρών που συντάσσονταν με το ελληνικό αίτημα είχε μειωθεί από 30 σε 22. Την ίδια ώρα, αυξανόταν ο αριθμός των χωρών εκείνων που επέλεγαν την τήρηση ουδέτερης στάσης αναφορικά με την κυπριακή διένεξη. Και αυτό παρά την είσοδο στον οργανισμό, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αυτών ετών, νέων μεταποικιακών κρατών. Οι αφροασιατικές χώρες αντιμετώπισαν την ελληνική προσφυγή με επιφυλακτικότητα, καθώς σε αντίθεση με το δικό τους μοντέλο της ανταποικιακής ανεξαρτησίας έβλεπαν τώρα να εμφανίζεται το ενδεχόμενο της εδαφικής

⁸³² Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.98, «Πορίσματα εκ των επιστημονικών ομιλιών εις την Δύσιν του κ. Σ. Καλογεροπούλου-Στράτη, Πρυτάνεως της Ανωτάτης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών και Καθηγητού του Διεθνούς Δικαίου της Παντ. Σχολής Πολιτικών Επιστημών», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁸³³ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 133· Π. Τερλεξής, ό.π., σ. 175· Π. Πετρίδης, *Γεώργιος Ι. Ράλλης, πολιτικές εκμηστρεύσεις 1950-1989*, Αθήνα 1990, σ. 27· Λ. Ιεροδιακόνου, ό.π., σ. 88.

⁸³⁴ Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.98, «Διάφοροι λόγοι», 1957, Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁸³⁵ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, τ. Β', ό.π., σ. 307.

προσάρτησης. Έτσι, η ελληνική αξίωση δύσκολα μπορούσε να γίνει αποδεκτή από τα αντιαποικιακά κινήματα ή τα κράτη που είχαν πρόσφατα καταστεί ανεξάρτητα.⁸³⁶

Χαρακτηριστική είναι η στάση της Ινδίας στον ΟΗΕ το 1956, λίγο δηλαδή μετά το συνέδριο του Μπαντούγκ, όπως την περιέγραψε ο Ζήνων Ρωσσίδης σε αναφορά του προς τον Μακάριο: «Ο κ. Κρίσνα Μενόν, εις τον οποίον ανέφερα το της συνδιαλέξεως της Υμ. Μακαριότητος μετά του κ. Νερού εις Μπαντούνγκ και την υπόσχεσίν του να μας υποστηρίξη εις την Γεν. Συνέλευσιν, μου είπεν ότι αι οδηγίαι του παρά του κ. Νερού είναι ν' απόσχη της ψηφοφορίας δια να μη επηρεασθή η θέσις του ως μεσολαβητού εις ζητήματα μεγίστης σπουδαιότητος δια την ειρήνην».⁸³⁷ Την κατάσταση καθιστούσε ακόμα πιο περίπλοκη η παρεμβολή στο ζήτημα της Τουρκίας, μιάς χώρας που επίσης ήταν ανοιχτά φιλοδυτική και μέλος του ΝΑΤΟ. Για πολλές από τις πρώην αποικιοκρατούμενες χώρες, που πρόσφατα είχαν αποκτήσει και οι ίδιες την ανεξαρτησία τους, η επιδίωξη Ένωσης της Κύπρου με ένα άλλο κράτος ήταν παράγοντας ενδοιασμών. Και ενώ οι Δυτικές δυνάμεις επιζητούσαν τη διευθέτηση του προβλήματος με όσο το δυνατόν μικρότερο κόστος και εντός του πλαισίου της συμμαχίας τους, οι χώρες του Τρίτου Κόσμου δεν αντιμετώπιζαν το Κυπριακό μόνο ως ζήτημα αποικιακής υποδούλωσης, αλλά και σαν διένεξη μεταξύ τριών χωρών-μελών του ΝΑΤΟ.⁸³⁸

Την εποχή αυτή, ακόμα και αν οι αντιαποικιακοί αγώνες διακρίνονταν από ορισμένη σχετική αυτονομία, μορφοποιήθηκαν ωστόσο και διεξήχθησαν στο ευρύτερο περιβάλλον του Ψυχρού Πολέμου. Ως εκ τούτου, στα νέα κράτη και στα αντιαποικιακά κινήματα ασκούσαν ισχυρές πιέσεις, άμεσες ή έμμεσες, για προσχώρηση σε κάποιο από τα στρατόπεδα των δύο υπερδυνάμεων. Σύμφωνα με τον D. Newsom, οι χώρες που υιοθέτησαν την ιδέα της πάλης του «ελεύθερου κόσμου» ενάντια στην κομμουνιστική «αυτοκρατορία του κακού» ήταν η μειοψηφία, ενώ οι

⁸³⁶ Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 38, 63, 185· Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 198· Π. Τερλεζής, *ό.π.*, σ. 205-206. Ο Γ. Καρτάλης τόνιζε ότι «η μονόπλευρος εξάρτησις ελιγμών μας από τας ΗΠΑ και μόνον θα ήτο βαρύτερον σφάλμα διότι: [...] Πολλά αντιαποικιακά δυνάμεις θα απωθούντο δια του μονοπλεύρου αυτού προσανατολισμού». Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.100, «Κυπριακόν», Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου.

⁸³⁷ «Εκθέσεις επί της συζητήσεως εις τα Ηνωμένα Έθνη [26.9.1955]», στο *Επίσημα Πρακτικά και Εκθέσεις, Το Κυπριακόν εις την Διάσκεψιν Λονδίνου και την Γ. Συνέλευσιν του ΟΗΕ. Λόγοι και απαντήσεις εις τους Βρεταννούς και τους Τούρκους του τ. αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως υπουργού των Εξωτερικών κου Στεφ. Στεφανόπουλου*, Αθήνα 1956, σ. 47.

⁸³⁸ Γ. Μηλιός, Τ. Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», *Θέσεις*, 25, 1988, www.theseis.com· Ε. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 12· Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *ό.π.*, σ. 122.

αμερικάνικες ενέργειες συχνά εκλαμβάνονταν ως απόπειρες διαιώνισης της δυτικής ιμπεριαλιστικής δομής.⁸³⁹ Διακριτό μπλοκ αποτέλεσαν οι χώρες εκείνες που επέλεξαν τον δρόμο της Ουδετερότητας: Ινδονησία, Αίγυπτος, Ινδία κ.ά. Αναμενόμενο ήταν τα κράτη που επιδίωκαν την αποστασιοποίησή τους από την αντιπαράθεση των δύο ψυχροπολεμικών συνασπισμών -και που αργότερα, το 1961, συγκρότησαν στο Βελιγράδι το Κίνημα των Αδεσμεύτων- να έχουν τις αμφιβολίες τους για μία χώρα όπως η Ελλάδα, που βρισκόταν εντός της Δυτικής συμμαχίας.⁸⁴⁰

Επίγνωση του γεγονότος αυτού είχαν και τα στελέχη της ελληνικής Κυβέρνησης. Ο υπουργός άνευ Χαρτοφυλακίου Γ. Κασσιμάτης σε έκθεσή του προς τον Καραμανλή, τον Απρίλιο του 1956, ανέφερε: «Διότι γενική είναι η πεποίθησις ότι δεν είμεθα τίποτα άλλο παρά δορυφόρος των Αμερικανών ου μη αλλ' εν τινι μέτρω και των Άγγλων. Τούτο δε εις λαούς που μόλις αποκτούν εθνικήν συνείδησιν και που συνεπώς είναι περισσότερο ευαίσθητοι εις την διατυμπάνισιν του δόγματος της εθνικής των ανεξαρτησίας προσλαμβάνει μεγαλύτερην σημασίαν».⁸⁴¹ Παρόμοιες διαπιστώσεις έκανε και το ΚΚΕ, αντλώντας μάλιστα πληροφορίες από ομολογίες επίσημων παραγόντων. Η διεθνής εικόνα της Ελλάδας ήταν αυτή της χώρας-υπηρέτη των αμερικανικών συμφερόντων: «Ο Έλληνας πρεσβευτής στο παρίσι σε έκθεσή του προς την Αθήνα γράφει ότι για τους Άγγλους η ελληνική κυβέρνηση είναι ότι και ο Ντιέμ του Νότιου Βιετνάμ, όργανο των αμερικανών για την άσκηση εκβιασμών στους κόλπους της Δυτικής Συμμαχίας».⁸⁴²

Από την πλευρά, πάντως, των Ελλήνων και των Ελληνοκυπρίων υποστηρικτών της Ένωσης υπήρχε στην πραγματικότητα αίσθηση διαφορετικότητας σε σχέση με τους «έγχρωμους» λαούς των αποικιών, καθώς έβλεπαν τους τελευταίους ως πολιτισμικά υποδεέστερους.⁸⁴³ Τέτοιου είδους αναφορές γίνονταν κατά κύριο λόγο στον χώρο της «εθνικοφροσύνης», δεν έλειπαν όμως, με ηπιότερο τρόπο και σε μικρότερη συχνότητα, και από την Αριστερά. Ο βουλευτής της ΕΡΕ Γ. Ρουμάνης - στέλεχος όπως και ο Δ. Βεζανής του Εθνικιστικού Συνδέσμου- έγραφε το 1950 με

⁸³⁹ D. Newsom, *The Imperial Mantle, The United States, Decolonization and the Third World*, Μπλούμινγκτον 2001, σ. 147.

⁸⁴⁰ R. McMahon, *Cold War*, ό.π., σ. 36, 106, 108, 110· Σ. Γιομπ, «Κύπρος - Κίνημα των Αδεσμεύτων», στο Μ. Λαγού, Σ. Ζαβού, Ν. Κουτσού (επιμ.), *Η διεθνής πτυχή του Κυπριακού*, πρακτικά σεμιναρίου, ΚΥ. ΚΕ. Μ, Λεμεσός 1989, σ. 34.

⁸⁴¹ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 2, «Η Ελλάδα στη Δύση», Αθήνα 2005, σ. 39.

⁸⁴² Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/16, ακέφαλο έγγραφο, 7.7.1955, ΑΣΚΙ.

⁸⁴³ Ι. Στεφανίδης, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 165.

ανοιχτά ρατσιστικό ύφος, σε άρθρο του με τίτλο «Η λευκή Κύπρος μας»: «Μισούν οι Άγγλοι τον Ελληνικό λαό; Φοβούνται αυτή την δαιμονισμένη ράτσα, που έχει κάμει τόσα θαύματα δια μέσου των αιώνων και που προ του πολέμου είχε μια από τις μεγαλύτερες εμπορικές ναυτιλίες του κόσμου; Είναι πιο εξελιγμένοι οι Ινδοί, οι Αιγύπτιοι, οι Βιρμανοί και οι λοιποί χρωματισμένοι κάτοικοι της πρώην Αυτοκρατορίας από τους Κυπρίους;».⁸⁴⁴ Όταν ο αρχιεπίσκοπος Σπυρίδων υποδέχτηκε στην Ελλάδα την κυπριακή αντιπροσωπεία που έφερε τους τόμους του δημοψηφίσματος είπε, ανάμεσα σε άλλα, τα εξής: «Εις εποχήν κατά την οποίαν χειραφετούνται ημιπολιτισμένοι ή απολίτιστοι πληθυσμοί μη χριστιανικοί, δεν δύναται να παραμένη αλυσσόδετος ευγενής και προηγμένος χριστιανικός λαός με αρχαιοτάτην Χριστιανικήν Εκκλησίαν και παράδοσιν ως ο Κυπριακός».⁸⁴⁵ Ο Δημήτρης Βεζανής, σε ομιλία του για το Κυπριακό στη Λέσχη Σιδηροδρομικών σημείωσε ότι «ενώ η Αγγλία υπό την πίεσιν της Αμερικής αλλά και εξ ιδίας πρωτοβουλίας αφήνει ελευθέρους τους Βιρμανούς και τους Ινδούς, τους Φελάχους και τους Μαλαισίους και τους λοιπούς ανθρωποειδείς [...] εν τούτοις κρατεί μόνον την Κύπρον και τους Κυπρίους υποδούλους».⁸⁴⁶ Τον Φεβρουάριο του 1959, ο Η. Ηλιού δήλωνε ότι «και αυτοί οι Μαύροι της Αφρικής είχαν εξασφαλίσει το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση».⁸⁴⁷ Σε μία άλλη περίπτωση, ο Δ. Φωκαΐδης το 1962 έγραφε: «Ενώ ετύγχανον του ωφελήματος της αυτοδιαθέσεως απολίτιστοι λαοί της Ασίας, η Αγγλική Αχαριστία, αγνωμοσύνη και απιστία εμπράκτως εξεδηλούτο εναντίον ενός φίλου και πραγματικώς συμμάχου Έθνους της Ελλάδος».⁸⁴⁸

Σε όλους τους παραπάνω λόγους, επιδεικνυόταν έναντι των κινημάτων του Τρίτου κόσμου μία στάση όχι συμπαράταξης αλλά αλαζονείας και φυλετικής υπεροχής,⁸⁴⁹ γεγονός που γεννά ερωτηματικά σχετικά με τη θέση του κυπριακού αγώνα εντός των γενικότερων αντιαποικιακών προοπτικών της εποχής. Ανάμεσα στο κίνημα για την Ένωση της Κύπρου και τα κινήματα των αφρικανικών και ασιατικών λαών σχηματοποιούνταν μία διαφορά ανάμεσα στο οικείο και το ξένο, στο «εμείς» και το «αυτοί». Η πόλωση της διάκρισης αυτής και ο εγκλωβισμός της σκέψης,

⁸⁴⁴ Στο *Κυπριακός Αγών*, φ. 1, Νοέμβριος 1950, σ. 6.

⁸⁴⁵ Παρατίθεται στο Τ. Λέκκας, *Κύπρος, η κατεχόμενη Ελλάς*, Αθήνα 1952, σ. 102.

⁸⁴⁶ Δ. Βεζανής, *Η Ελληνική Κύπρος*, ό.π., σ. 6.

⁸⁴⁷ Παρατίθεται στο Ι. Στεφανίδη, *Εν ονόματι του έθνους*, ό.π., σ. 174.

⁸⁴⁸ Φ. Φωκαΐδης, ό.π., σ. 190.

⁸⁴⁹ Ε. Χατζηβασιλείου, «Ο Κυπριακός αγώνας και τα αντιαποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου», ό.π., σ. 50.

απαγόρευε τη δυνατότητα ουσιαστικής συνάντησης του κυπριακού με τα άλλα αντιαποικιακά κινήματα. Με βάση, σύμφωνα με τον ορισμό του Έντουαρντ Σάϊντ, μια «αυθαίρετη» διάκριση, δημιουργούνταν μια φαντασιακή γεωγραφία διαχωρισμού της «χώρα μας» και της «χώρας των βαρβάρων». Υπό αυτό το πρίσμα, οι διαφορετικοί τόποι και πολιτισμοί ορίζονταν και αξιολογούνταν ως κάτι διαφορετικό.⁸⁵⁰

Η απαίτηση του δικαιώματος της αυτοδιάθεσης γινόταν αντιληπτή όχι στο πλαίσιο της ευρύτερης δυναμικής του διεθνούς αντιαποικιακού ρεύματος αλλά ως οφειλή των Δυτικών κρατών έναντι ενός λαού «πολιτισμένου», που επιζητούσε την ιστορική του δικαίωση μέσω της εθνικής του ολοκλήρωσης και της Ένωσης. Ο λόγος αυτός αντανάκλασε από τη μία έναν σκληρά εθνικιστικό πυρήνα και τη θεωρούμενη ανωτερότητα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού και από την άλλη την πρόσδεση στη Δύση και τη μη αμφισβήτηση του ιμπεριαλισμού. Η σύνθετη και συγκρουσιακή σχέση μεταξύ εθνικού και παγκόσμιου φαινόταν να βρίσκει τη σύνθεσή της στην υπεράσπιση της ιδεολογίας του «ελεύθερου κόσμου».⁸⁵¹ Μία τέτοια όμως οπτική του ζητήματος, απέκοπτε τον κυπριακό αγώνα από το πλαίσιο των αντιαποικιακών και αντιιμπεριαλιστικών κινήματων και αναπαρήγαγε μία αίσθηση ιστορικής και πολιτισμικής ανωτερότητας έναντι των «υπανάπτυκτων» λαών. Αυτό, στην πράξη, σήμαινε την ταύτιση του Κυπριακού αιτήματος με τους Δυτικούς λόγους «περί ανωτερότητας», που στην περίπτωση αυτή εμπλουτίζονταν και συναρθρώνονταν με τις ρητορικές του ελληνικού εθνικισμού. Σχηματιζόταν, λοιπόν, ένας «κύκλος αμοιβαιότητας» μεταξύ του ελληνικού εθνικισμού και του ρατσισμού έναντι των άλλων κινήματων και πολιτισμών, με τη ρατσιστική αντίληψη να λειτουργεί, σύμφωνα με την έκφραση του Ετιέν Μπαλιμπάρ, ως εσωτερικό συμπλήρωμα του εθνικισμού.⁸⁵²

Επρόκειτο για στοιχεία αντιφατικά, καθώς με αυτόν τον τρόπο αναπαράγονταν, επί της ουσίας, οι κυρίαρχοι λόγοι των Δυτικών δυνάμεων, οι οποίες αποτελούσαν όμως ταυτόχρονα και τον αντίπαλο των Ελληνοκυπρίων, αφού κυρίαρχη αποικιακή δύναμη στο νησί ήταν η Μ. Βρετανία. Η αντιαποικιακή διάσταση του κυπριακού αγώνα ήταν αντιφατική και συγκεχυμένη, όπως και η αντιμετώπιση του Κυπριακού

⁸⁵⁰ E. Said, *Οριενταλισμός*, Αθήνα 1996, σ. 60, 63, 72.

⁸⁵¹ Δ. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*, ό.π., σ. 178.

⁸⁵² E. Μπαλιμπάρ, I. Βαλλερστάιν, *Φυλή, έθνος, τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Αθήνα 1988, σ. 86-87.

ζητήματος από το αντιαποικιακό στρατόπεδο, που και αυτό με τη σειρά του δεν αποτελούσε έναν ενιαίο χώρο. Αντίθετα, χαρακτηριζόταν από μια πληθώρα διαφορετικών περιπτώσεων, όπου συνυπήρχαν, με διαφορετικούς κάθε φορά συνδυασμούς, οι ιδέες του εθνικισμού και της αυτοδιάθεσης, η θρησκεία, ο σοσιαλισμός, οι τοπικοί μύθοι και οι αφηγήσεις.⁸⁵³ Όπως τονίζει και ο Robert Young, τα κινήματα αυτά χαρακτηρίζονταν από ανομοιογένεια και, επομένως, δεν είναι αποδοτική η εύκολη κατάταξή τους σε μία ενιαία «παράδοση».⁸⁵⁴ Οι Μαρξιστές της εποχής έβλεπαν στα κινήματα αντίστασης και στην προοπτική της ανεξαρτησίας τη δυνατότητα οικοδόμησης ενός ισχυρού κράτους, σύμφωνα με το σοβιετικό παράδειγμα. Η σχέση του μαρξισμού με τα απελευθερωτικά κινήματα υπήρξε αποφασιστική και η μαρξιστική αντιαποικιοκρατία λειτούργησε ως σημαντικό πολιτικό και πνευματικό κίνημα εντός των κινήματων αυτών. Οι «ιθαγενιστές», από την πλευρά τους, έβλεπαν στη νέα μεταποικιακή εξουσία την επαναφορά των ιστορικών παραδόσεων που είχε αλλοιώσει η αποικιοκρατία και, μέσω αυτής, την οικονομική, πολιτική και στρατιωτική αναστήλωση. Αυτοί οι διαχωρισμοί δεν ήταν πάντα κάθετοι. Λειτουργούσαν με τρόπο διαφορετικό σε κινήματα από διαφορετικές Ηπείρους και διαφορετικούς πολιτισμούς, ενώ συχνά μαρξισμός και «ιθαγενισμός» αντάλλασσαν μεταξύ τους στοιχεία και επιρροές. Όλα όμως τα αντιαποικιακά κινήματα είχαν ως κοινό στόχο την ανατροπή της δεδομένης αποικιοκρατικής δομής ισχύος. Τα μέσα, ωστόσο, για την ανατροπή αυτή σχετιζόνταν με τις ξεχωριστές ιστορικές συνθήκες της κάθε αποικίας και λάμβαναν πολλές διαφορετικές μορφές.⁸⁵⁵ Ιδιαίτερη θέση μέσα στον χάρτη των αντιαποικιακών κινήματων είχε και το κίνημα στην Κύπρο.

Χρονικό σημείο-σταθμός υπήρξε αναμφίβολα το συνέδριο στο Μπαντούνγκ της Ινδονησίας το 1955, όπου συναντήθηκαν οι αντιπρόσωποι 29 χωρών της Αφρικής και

⁸⁵³ J. Foran, *Taking power, on the origins of the Third World revolutions*, Κέμπριτζ 2005, σ. 90· M. Ferro, *Colonization: A global history*, Λονδίνο 1997, σ. 257, 299-300· A. Loomba, *Colonialism-postcolonialism*, Λονδίνο 2000, σ. 15.

⁸⁵⁴ R. Young, *ό.π.*, σ. 258. Την ίδια ώρα βέβαια, ο Rudolf Von Albertini παραθέτει σε παλιότερο κείμενό του μια διαφορετική άποψη σε σχέση με τον χαρακτήρα της περιόδου 1950-1960. Υποστηρίζει ότι, πέρα από τα επιμέρους γεγονότα και τις ξεχωριστές τροχιές της κάθε χώρας ή του κάθε κινήματος, η διακριτή ιστορική θέση της δεκαετίας αυτής και οι εσωτερικές διασυνδέσεις της δεν πρέπει να διαφεύγουν της προσοχής μας. Ως εκ τούτου, η παρακμή της αποικιοκρατίας δεν μπορεί να μελετηθεί αποσπασματικά, αφού τα κινήματα χειραφέτησης στις αποικίες συνοδεύονταν από παράλληλες δομικές αλλαγές στις αποικιακές χώρες: οι αλλαγές στη σύνθεση των ελίτ και η κινητοποίηση των λαϊκών μαζών μπορούν με αυτόν τον τρόπο να εξεταστούν σαν παράλληλα φαινόμενα. R. V. Albertini, «The impact of two World Wars on the decline of colonialism», *Journal of Contemporary History*, 4 (1), 1969, σ. 33-34.

⁸⁵⁵ R. Young, *ό.π.*, σ. 246, 258· O. Westad, *ό.π.*, σ. 81-82.

της Ασίας. Το συνέδριο αυτό εξελίχθηκε στη μεγαλύτερη και σημαντικότερη συγκέντρωση ηγετών του Τρίτου Κόσμου κατά την περίοδο της αποικιοκρατίας. Εκεί χώρες πολύ διαφορετικές μεταξύ τους όπως η Ινδία, το Ιράν, το Ιράν, η Τουρκία, η Κίνα κ.ά αναζήτησαν, σε μία χρονική στιγμή αμέσως μετά την αποχώρηση των Γάλλων από την Ινδοκίνα και ενώ στον ορίζοντα διαφαίνονταν τα αφρικανικά κινήματα αντίστασης, κοινό βηματισμό. Αν και ορισμένες από αυτές διατηρούσαν σχέσεις με τις ΗΠΑ ή την ΕΣΣΔ, ως στόχος τέθηκε η έκφραση μίας κοινής φωνής που θα υπερέβαινε τις διαφορετικές φυλές, θρησκείες και τη διχοτομία του Ψυχρού Πολέμου. Ο κοινός παρανομαστής βρέθηκε στην εναντίωση όλων των συμμετεχόντων στη αποικιοκρατία, μία τοποθέτηση που κάθε χώρα μπορούσε να ερμηνεύει σύμφωνα με τη δική της οπτική. Ενοποιητικό σημείο υπήρξε επίσης η κοινή βούληση αντιμετώπισης των προβλημάτων που οι λαοί της Αφρικής και της Ασίας αντιμετώπιζαν. Η απόφαση του συνεδρίου διακήρυξε το δικαίωμα κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας όλων των εθνών, την αποκήρυξη της βίας, την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των χωρών του Τρίτου Κόσμου. Το συνέδριο του Μπαντούγκ σηματοδότησε τη διαμόρφωση μίας ανεξάρτητης δι-ηπειρωτικής συνειδητοποίησης (στην Ασία και την Αφρική) και τη διαμόρφωση μιας νέας «τρίτοκοσμικής» οπτικής για τις παγκόσμιες προτεραιότητες. Η τάση αυτή επρόκειτο εφεξής να αποκτήσει έκφραση και στα Ηνωμένα Έθνη, μέσω της ομάδας των αφροασιατικών κρατών. Πέντε χρόνια αργότερα, οι βασικές αρχές του αντιαποικιακού στρατοπέδου υιοθετήθηκαν επίσημα από τον ΟΗΕ, με το ψήφισμα της Γενικής Συνέλευσης του οργανισμού για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των αποικιοκρατούμενων λαών. Το Μπαντούγκ υπήρξε κομβικό σημείο ιστορικά και ταυτόχρονα ένα σταυροδρόμι: εκεί συναντήθηκαν η κομμουνιστική προοπτική με το ρεύμα της Ουδετερότητας, οι εκπρόσωποι των αντιαποικιακών κινήσεων και των εθνικισμών του Τρίτου Κόσμου. Όλα αυτά, μαζί με την πεποίθηση ότι ραγδαίες αλλαγές συντελούνταν στις διεθνείς σχέσεις. Η αποαποικιοποίηση της υποσαχάριας Αφρικής, η παγκόσμια άνοδος του κινήματος για τα ανθρώπινα δικαιώματα και η βαθμιαία συγκρότηση του κινήματος της Ουδετερότητας πιστοποιούσαν το γεγονός αυτό. Η διακήρυξη του Μπαντούγκ αποτέλεσε αφενός συνειδητοποίηση της κατάρρευσης των παλιών αυτοκρατοριών και αφετέρου επίσπευση της κατάρρευσης αυτής. Αν η Γιάλτα προσδιόρισε την αρχή της

παγκόσμιας διπολικής τάξης, το Μπαντούνγκ συμβόλιζε την άρνηση της τάξης αυτής από χώρες που δεν είχαν κανένα συμφέρον από τη διαίωσή της.⁸⁵⁶

Παρά την καχυποψία εντός του αντιαποικιακού στρατοπέδου ως προς το αίτημα της Ένωσης της Κύπρου με την Ελλάδα, υπήρξαν ωστόσο στιγμές και διεργασίες κατά τις οποίες η ελληνική αυτή αξίωση έγινε δεκτή θετικά. Μία τέτοια περίπτωση ήταν η Αφροασιατική Διάσκεψη Αλληλεγγύης, που συνήλθε στο Κάιρο από τις 26 Δεκεμβρίου του 1957 ως την 1^η Ιανουαρίου του 1958. Σε αυτήν συμμετείχαν πάνω από 400 αντιπρόσωποι από 43 χώρες της Ασίας και της Αφρικής. Ενώ στο Μπαντούνγκ κεντρικός ήταν ο λόγος περί Ουδετερότητας, στο Κάιρο κυριάρχησε ένας τόνος ανοιχτής εναντίωσης στον ιμπεριαλισμό και τους Δυτικούς, τα στρατιωτικά σύμφωνα, τις βάσεις και τις πυρηνικές δοκιμές. Επιπλέον, η ΕΣΣΔ διατύπωσε προτάσεις για οικονομική βοήθεια προς τους συμμετέχοντες. Η συνδιάσκεψη αυτή είχε ανεπίσημο χαρακτήρα, καθώς οι αντιπροσωπείες δεν εκπροσωπούσαν κυβερνήσεις κρατών αλλά μεμονωμένες οργανώσεις, και διεξήχθη μέσα σε ένα κλίμα αντιιμπεριαλιστικό, αντιαποικιακό και αντιδυτικό.⁸⁵⁷ Εκεί, παρουσία του εθναρχικού Συμβούλου Μ. Πίσσα, ο αγώνας των Ελληνοκυπρίων για αυτοδιάθεση έτυχε αναγνώρισης, ενώ έγινε και σύσταση προς τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας να τηρήσουν ανάλογη στάση αναφορικά με το ζήτημα. Στην Πνευματική Επιτροπή της Διάσκεψης έγινε συσχέτιση του αγώνα στην Κύπρο με τον αγώνα της Αλγερίας και καταδικάστηκαν οι αποικιοκρατικές πρακτικές και στις δύο περιπτώσεις.⁸⁵⁸

Επρόκειτο για μία εποχή κατά την οποία όλα τα επιτυχημένα επαναστατικά κινήματα από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά (Κίνα, Βιετνάμ κ.λπ.) περιέγραφαν

⁸⁵⁶ O. Westad, *ό.π.*, σ. 99-107· J. Parker, «Cold War II: The Eisenhower administration, the Bandung Conference, and the reperiodization of the postwar era», *Diplomatic History*, 30 (5), 2006, σ. 870-872, 888, 891· V. Prashad, *The darker nations, A people's history of the Third World*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 32, 34, 41· C. Fitzgerald, «East Asia after Bandung», *Far Eastern Survey*, 24 (8), Αύγουστος 1955, σ. 113· R. Young, *ό.π.*, σ. 283· R. Emerson, «Colonialism», *Journal of Contemporary History*, 4 (1), 1969, σ. 4-5· Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Αποικιοκρατίας (η Δύση)*, τ. ΣΤ', Λευκωσία 1993, σ. 395· H. Brands, *The specter of neutralism, the United States and the emergence of the Third World, 1947-1960*, Νέα Υόρκη 1989, σ. 3· P. Chatterjee, «Nationalism today», *Rethinking Marxism*, 24 (1), 2012, σ. 11.

⁸⁵⁷ C. Neuhauser, *Third World politics: China and the Afro-Asian People's Solidarity Organization, 1957-1967*, Μασαχουσέτη 1968, σ. 12. Οι διεργασίες αυτές προκαλούσαν την ανησυχία των ΗΠΑ και της CIA, από τη στιγμή που γινόταν η εκτίμηση του κινδύνου σοβιετικής διείσδυσης και ελέγχου των διαδικασιών αυτών από κομμουνιστικές ή φιλοκομμουνιστικές αντιπροσωπείες. Βλ. Central Intelligence Agency, *Central Intelligence Bulletin*, 20.1.1959.

⁸⁵⁸ *Αυγή*, 11.1.1958. Σε μία αναφορά, στον χώρο της αριστερής θεωρητικής παραγωγής της Δύσης, σε άρθρο του στο *New Left Review* ο Keith Buchanan υποστήριζε το 1963 ότι η Κύπρος ήταν, όπως το Βιετνάμ, η Κούβα, η Κέννα, η Αλγερία, η Αγκόλα και η Νότια Αφρική, άλλη μια περίπτωση των αγώνων που έδιναν «της γης οι κολασμένοι». K. Buchanan, «The Third World, its emergence and contours», *New Left Review*, 1/18, 1963, σ. 5-23.

τον εαυτό τους με όρους εθνικούς, ενώ το ρεύμα των αντιαποικιακών αγώνων και της αποαποικιοποίησης είχε κάνει ορμητικά την εμφάνισή του, έχοντας την υποστήριξη της παγκόσμιας κοινής γνώμης. Η διεθνής Αριστερά, από την πλευρά της, αντιμετώπιζε τα εθνικοαπολευθερωτικά κινήματα ως μια ελπιδοφόρα αντιμπεριαλιστική προοπτική. Από το 1945 και μετά, η παγκόσμια αποικιακή τάξη, στην οποία πρωταγωνιστούσε η Μ. Βρετανία και οι άλλες ευρωπαϊκές αποικιοκρατικές δυνάμεις, σταδιακά αποδομούνταν, και διεθνώς αναδυόταν μια νέα «μετα-αποικιακή» πραγματικότητα. Ως αιτίες διάλυσης του συστήματος μπορούν να αναφερθούν: η αντίσταση των λαών στις αποικίες, οι παρεμβάσεις της ΕΣΣΔ αρχικά και έπειτα της Κίνας και της Κούβας, η αδυναμία των ευρωπαϊκών δυνάμεων να ανταποκριθούν οικονομικά στις απαιτήσεις ενός αποικιοκρατικού συστήματος που γινόταν όλο και πιο πολυδάπανο, όσο πιο διευρυμένη και οξεία γινόταν η αντίσταση προς αυτό. Επίσης, η πίεση των Ηνωμένων Πολιτειών, για τις οποίες οι αποικιακοί εμπορικοί συνασπισμοί ήταν εμπόδιο στο δρόμο προς την οικονομική επέκταση.⁸⁵⁹

Τα δεδομένα αυτά της μεταπολεμικής αποαποικιοποίησης αναγκάζονταν να συνεκτιμήσουν στην Ελλάδα ακόμα και οι «εθνικόφρονες» του κινήματος για την Ένωση, λαμβάνοντας υπόψη τους -με τρόπο είναι η αλήθεια αντιφατικό- παράλληλα με τον εθνικιστικό τους αλυτρωτισμό και τις ευρύτερες διεθνώς αντιαποικιακές τάσεις, σε μία προσπάθεια να συνομιλήσουν με αυτές. Αυτό ίσχυε για ευνόητους και πραγματιστικούς λόγους, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που αφορούσαν την αποδυνάμωση της Μεγάλης Βρετανίας: «Το αντιαποικιακό πνεύμα συνεχώς εξαπλούται και οι αυτοκρατορίες των ληστοπειρατών τίθενται υπό μεγαλύτεραν δοκιμασίαν. Οι νέαι σφοδραί επιθέσεις των Ιρλανδών εις δύο βρετανικούς καταυλισμούς, του Λίσνασκη της κομητείας του Φέρμαναγκ, η μία, και του Ντέρυλιν η άλλη, αποδεικνύουν ότι οι υπό βρετανικήν κατοχήν λαοί δεν είναι διατεθειμένοι να ανεχθούν περισσότερο τον βρόγχον των Άγγλων. Απόφασίς των είναι να απαλλαγούν απ' αυτόν και θα απαλλαγούν. Οι αλυσίδες ήρχισαν να σπάζουν και ο

⁸⁵⁹ Μ. Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα 1997, σ. 22· Ε. Said, *Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός*, ό.π., σ. 253, 258· Γ. Τενεκίδης, «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.) *Κύπρος, ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Αθήνα 2000, σ. 207· J. Darwin, «Decolonization and the end of Empire», στο R. Louis, R. Winks και A. Phil (επιμ.), *The Oxford History of British Empire, Volume V: Historiography*, Νέα Υόρκη 2007, σ. 543-544· J. Nehru, *The discovery of India*, Νέο Δελχί 1994, σ. 52-53· R. Young, ό.π., σ. 85· M. Bookchin, «Nationalism and the “national question”», *Democracy & nature*, 2 (2), 1994, www.inclusivedemocracy.org· C. Preve, *Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2001, σ. 23.

τριγμός των ακούγεται ευκρινώς. Ευκρινέστερον όμως ακούγεται ο τριγμός των θεμελιών της Αγγλικής Αυτοκρατορίας που ήρχισαν να υποχωρούν». ⁸⁶⁰ Και σε άλλο σημείο: «Εις την “Αντίς Αμπέμπα” χάρις εις την πρωτοβουλίαν απεσταλμένου της “Φωνής της Κύπρου” κ. Ε. Φλωράκη, συνεκροτήθη προσφάτως ογκώδης συγκέντρωσις και επηκολούθησεν μνημόσυνον των απηγγονισθέντων ηρώων Κυπρίων υπό του Χάρντιγκ. Συμμετέσχον ομογενείς και Αιθίοπες, εκπρόσωποι των δύο εθνών και άλλων συμμάχων χωρών. Ομιληταί, μεταξύ άλλων και ο απεσταλμένος μας, κατεφέρθησαν κατά των τυραννικών μεθόδων της Μεγάλης Βρεταννίας εν Κύπρω». ⁸⁶¹

Οι αλληπάλληλες αντιαποικιακές κριτικές στον ιμπεριαλισμό και η ποιοτική και ποσοτική ανάπτυξη του παγκόσμιου αντιαποικιακού κινήματος θεωρούνταν από την ΕΔΑ εγγυήσεις για τη σταδιακή αποδιάθρωση του ιμπεριαλιστικού συστήματος και την οργάνωση των διεθνών σχέσεων και ανταλλαγών προς όφελος της χειραφέτησης των λαών. ⁸⁶² Όπως ανέφερε ο Λεωνίδας Κύρκος, «τώρα όμως την αλήθεια την ενστερνίζονται εκατομμύρια άνθρωποι, που βλέπουν στο ΝΑΤΟ το όργανο της αποικιακής κυριαρχίας των αμερικανικών μονοπωλίων». ⁸⁶³ Ο δυναμικός χαρακτήρας των αντιαποικιακών κινημάτων του παρόντος σηματοδοτούσε τη βεβαιότητα της νικηφόρας έκβασης και της απελευθέρωσης του αύριο. Η ίδια η δυναμική της εποχής και της ιστορίας αναδεικνυόταν ως συμπαραστάτης των αντιαποικιακών αγώνων και μέσα στην κατάρρευση του αποικιακού οικοδομήματος εγγράφονταν οι θετικές

⁸⁶⁰ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Ο τριγμός», τχ. 42, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1957, σ. 4.

⁸⁶¹ *Η Φωνή της Κύπρου*, «Οι ειλικρινείς φίλοι μας οι Αιθίοπες», τχ. 42, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1957, σ. 23.

⁸⁶² Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 4^η*, 12.6.1958. Ο Γιώργος Θεοτοκάς, αντίθετα, προσπαθούσε από μία δυτικοκεντρική σκοπιά να ανιχνεύσει τις αναγκαίες προσαρμογές που όφειλε να κάνει η Δύση έναντι των αντιαποικιακών κινημάτων, στο πλαίσιο ενός νέου «σεβασμού» έναντι των παραδοσιακά αποικιοκρατούμενων λαών έτσι ώστε να αποφευχθούν εκρηκτικές και επαναστατικές καταστάσεις: «Το ατύχημα για τη Δύση είναι ότι εξακολουθεί να συνταντίζεται, στα μάτια των αραβικών λαών, με τις δυνάμεις του αποικισμού και του καπιταλισμού που υπήρξαν, επί γενεές, όργανα για την καθυπόταξη, την εκμετάλλευση και την ταπείνωση των καθυστερημένων μουσουλμανικών μαζών από τους Χριστιανούς. Οι αναμνήσεις του παρελθόντος συντηρούν, στον αραβικό κόσμο, ένα διάχυτο αντιδυτικό πνεύμα που, με την πρώτη αφορμή, ρίχνεται στα άκρα. Η Δύση, από την άλλη μεριά, παρασυρόμενη από αποκτημένες συνήθειες και από την κλίση των πολιτικών και των επιτελείων προς τις εύκολες λύσεις, ζητά αποκούμπι σε αραβικές μερίδες αντιδραστικές και διεφθαρμένες και εντείνει έτσι, ολοένα, την εχθρότητα των αραβικών λαών απέναντί της. Είναι, βέβαια, φαύλος κύκλος. Ο αραβικός εθνικισμός, ωστόσο, όποιο και αν είναι το ποιο του, παρουσιάζεται σήμερα σαν μία ιστορική δύναμη ακαταμάχητη, που είναι αναπόφευκτο να συμπληρώσει κάποτε τον κύκλο της. Τα ηθικά του ερίσματα είναι ακλόνητα: ζητά ελευθερία και κοινωνική πρόοδο». Γ. Θεοτοκάς, «Η χρόνια κρίσις της Μέσης Ανατολής», *Το Βήμα*, 27.7.1958.

⁸⁶³ Αρχείο Λ. Κύρκου, φ. 2, «Σχέδιο ομιλίας», 1957, ΑΣΚΙ.

προοπτικές του μέλλοντος. Υπό αυτό το πρίσμα και όχι απομονωμένα έπρεπε, για την ΕΔΑ, να γίνεται αντιληπτό και το Κυπριακό.

Το ΑΚΕΛ δεχόταν επίσης στις αναλύσεις του τις προοπτικές ενδυνάμωσης των ανταποικιακών κινημάτων και αποδυνάμωσης των Δυτικών δυνάμεων. Ειδικά στα γεγονότα του Σουέζ, διέκρινε ένα ορόσημο τερματισμού της παλιάς εποχής του ιμπεριαλισμού, την ίδια ώρα που το κίνημα των αφροασιατικών λαών ενισχυόταν.⁸⁶⁴ Παρομοίως, το ΚΚΕ διέβλεπε στο Σουέζ ένα αποφασιστικό πλήγμα για το αποικιακό σύστημα και μια αποφασιστική ώθηση για το διεθνές ανταποικιακό σύστημα.⁸⁶⁵ Ο *Ριζοσπάστης* σημείωνε ότι ενώ λίγα μόλις χρόνια πριν οι ιμπεριαλιστές επενέβησαν στην Κορέα χρησιμοποιώντας το πρόσχημα του κομμουνιστικού κινδύνου, τα σύγχρονα γεγονότα του Σουέζ όχι μόνο δεν προσφέρονταν για αντίστοιχη καπηλεία, αλλά αντιθέτως λειτουργούσαν αποκαλυπτικά ως προς τους πραγματικούς σκοπούς του ιμπεριαλισμού.⁸⁶⁶ Ήδη από το 1950, το ΚΚΕ υποστήριζε σε απόφασή του ότι «οι λαοί της Ασίας και σ' όλες τις χώρες της κυριαρχίας του ιμπεριαλισμού αγωνίζονται για τη ζωή, τη λευτεριά, την ανεξαρτησία τους. Ποτέ το διεθνές κλίμα δεν ήταν πιο ευνοϊκό για το κίνημά μας».⁸⁶⁷ Το κόμμα έθετε διακηρυκτικά την ανταποικιακή διάσταση στο επίκεντρο του Κυπριακού: «Είναι φανερό πως από την ίδια του τη φύση ο αγώνας των Κυπρίων πατριωτών στρέφεται ενάντια στον αποικισμό, ενάντια στις αποικιακές δυνάμεις και τον ιμπεριαλισμό. Ο απελευθερωτικός αγώνας των κυπρίων πατριωτών και ο αποικισμός είναι δυό πράγματα αντιμαχόμενα. Δεν μπορούν να βολεντούν η λευτεριά της Κύπρου, η αυτοδιάθεση των Κυπρίων και ο αποικισμός. Ή το ένα ή το άλλο θα κυριαρχήσει. Όποιος λοιπόν είναι, θέλει να είναι, με την αυτοδιάθεση των κυπρίων, αυτός πρέπει να είναι ενάντια στον αποικισμό, ενάντια στην πολιτική του ιμπεριαλισμού».⁸⁶⁸

Αυτό που στην πραγματικότητα όμως παραγνωριζόταν ήταν η βασική ιδιοτυπία του Κυπριακού, που το διαχώριζε από τα άλλα ανταποικιακά κινήματα και απαιτούσε μια ειδικότερη ανάγνωση και αντιμετώπιση. Το αίτημα της αποτίναξης της

⁸⁶⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/28, «Απόφαση της πλατειάς Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ», Μάιος 1957, ΑΣΚΙ.

⁸⁶⁵ «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, αρ. 9, Σεπτέμβριος 1956, σ. 82.

⁸⁶⁶ *Ριζοσπάστης*, Σεπτέμβριος 1956.

⁸⁶⁷ «Η Τρίτη Συνδιάσκεψη του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ελλάδας, 10-14.10.1950», στο ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 7' 1949-1955, ό.π., σ. 65.

⁸⁶⁸ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/34, «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», Σεπτέμβριος 1957, ΑΣΚΙ. Το ίδιο απόσπασμα υπάρχει και στο «Για την αυτοδιάθεση της Κύπρου», *Νέος Κόσμος*, Σεπτέμβριος 1957, αρ. 9, σ. 7.

βρετανικής κυριαρχίας δεν είχε ως απώτερο στόχο τον σχηματισμό ενός νέου κράτους από ένα εθνικό σύνολο που ως τώρα καταπιεζόταν από την ξένη επιβολή, αλλά την Ένωση με ένα ήδη υπάρχον καπιταλιστικό κράτος -την Ελλάδα- που και το ίδιο κινούνταν για την ενσωμάτωση του νησιού στην επικράτειά του. Αν και τα περισσότερα ανταποικιακά κινήματα είχαν εθνικιστικό χαρακτήρα, την ίδια ώρα όμως ο κυπριακός αγώνας προσδιοριζόταν επιπλέον, και κυρίως, από την αξίωση των Ελληνοκυπρίων για Ένωση με την Ελλάδα, μία αξίωση που και η «μητέρα-πατρίδα» καλλιεργούσε και διακήρυσσε σε όλους τους τόνους.⁸⁶⁹ Χαρακτηριστικό είναι ότι, παράλληλα με την Αριστερά, το κλίμα της «ανταποικιακής αισιοδοξίας» μπορούσε να το επικαλείται ως θετικό παράγοντα για την εξέλιξη του Κυπριακού και η «εθνικόφρων» εφημερίδα *Εστία*: «Η από του τέλους του 1954 δυσμενής εις βάρος των αποικιακών κρατών τροπή των πραγμάτων, η συσσώρευσις δυσκολιών δια την Μεγάλην Βρεταννίαν και το πλαίσιον της αυτοδιαθέσεως και των Ηνωμένων Εθνών επιτρέπουν τας καλλιτέρας ελπίδας -αρκεί, βεβαίως, να υφίσταται η θέλησις, όχι μόνον δια την νίκην, αλλά και δια τον αγώνα, που θα μας την δώσει».⁸⁷⁰

Παρά τις αρνητικές εξελίξεις και τις δυσοίωνες προοπτικές για την υπόθεση της Ένωσης, όπως αυτές διαγράφονταν στον ορίζοντα το 1958, η ΕΔΑ με άρθρο του Α. Μπριλλάκη διακήρυσσε ότι το «αδιέξοδο δεν είναι πραγματικό -όπως πάνε να εμφανίσουν- δεν προέρχεται από την φύσιν του κυπριακού προβλήματος.[...] Είναι αδιέξοδο της πολιτικής της υποτέλειας».⁸⁷¹ Αντίθετα, οι γενικότερες προϋποθέσεις και το ισχυρό διεθνές ανταποικιακό κίνημα, τμήμα του οποίου θεωρείτο και ο κυπριακός αγώνας για την Ένωση, αξιολογούνταν ως δυναμικός και θετικός παράγοντας για τους Ελληνοκυπρίους και τον αγώνα τους. Από το ΚΚΕ, μάλιστα, διατυπώνονταν κριτικά σχόλια για τη στάση του ΑΚΕΛ, η οποία κρινόταν ηττοπαθής. Ο Πέτρος Ρούσος απευθυνόμενος στον Ε. Παπαϊωάννου τόνιζε ότι πρέπει «να βλέπουμε όχι μόνο τις δυσκολίες που δημιουργεί η πολιτική που δημιουργεί η πολιτική του Λονδίνου και της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά και τις διαθέσεις του λαού και το ευνοϊκό διεθνές περιβάλλον που σήμερα είναι ισχυρότερο από κάθε άλλη

⁸⁶⁹ Η. Richter, «Το ιστορικό υπόβαθρο του Κυπριακού προβλήματος», στο Α. Στεργίου, Η. Richter (επιμ.), *Το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Αθήνα 2006, σ. 41· Α. Ηρακλείδης, *ό.π.*, σ. 37-38· C. Demetriou, «Political violence and legitimation: The episode of colonial Cyprus», *Qual Sociol*, 30, 2007, σ. 174-175.

⁸⁷⁰ *Εστία*, 2.4.1956.

⁸⁷¹ Α. Μπριλλάκης, *Αυγή*, 28.10.1958.

φορά».⁸⁷² Στο ίδιο μήκος κύματος, τονιζόταν στο ΑΚΕΛ πως το επιχείρημα του «αδιεξόδου» εκπορευόταν από τους κύκλους τους «εθνικής υποτέλειας», προκειμένου έτσι να δικαιολογηθεί η συνθηκολόγηση στο Κυπριακό.⁸⁷³ Ενάντια στο επιχείρημα του «αδιεξόδου», το ΚΚΕ εντόπιζε όλα όσα θεωρούσε ελπιδοφόρα στοιχεία στην εξέλιξη του ζητήματος: Τον συνεχή μαζικό λαϊκό αγώνα, τη συμμετοχή σε αυτόν όλων των στρωμάτων του ελληνοκυπριακού πληθυσμού, την αυξανόμενη δύναμη του ΑΚΕΛ και, ιδιαίτερα, τη μεγάλη επιρροή του στην εργατική τάξη.⁸⁷⁴ Ο Ι. Πασαλίδης ανέφερε στη βουλή: «Κύριοι συνάδελφοι, πολλοί λιγόνψυχοι, βλέπουν τις δυσκολίες και πανικοβάλλονται. Βλέπουν τη δύναμη των Άγγλων και των Αμερικάνων και λιγόνψυχούν. Δεν βλέπουν όμως την δύναμιν της εποχής μας και της ιστορίας. Το αποικιακόν οικοδόμημα καταρρέει με πάταγον. Οι λαοί ο ένας μετά τον άλλον κερδίζουν την ανεξαρτησίαν τους όχι με ηττοπαθείς συμβιβασμούς αλλά με τον αδιάλλακτον κατά μέτωπον αγώνα κατά των αποικιοκρατών».⁸⁷⁵ Σε δηλώσεις του στην κυπριακή εφημερίδα *Φως* σημείωνε ότι «οι αποικιοκράται δεν μπορούν να μένουν στην Κύπρο όταν οι θέσεις τους καταρρέουν σε όλο τον κόσμο».⁸⁷⁶

Ήταν μία εποχή που, όπως εκτιμούσε η ΕΔΑ στην πρώτη συνδιάσκεψή της, «όλο το σύστημα των ιμπεριαλιστικών σχέσεων τρίζει. Από τα ρήγματά του εισόρμησαν ακάθεκτες νέες δυνάμεις στο προσκήνιο της ιστορίας. Ο οικονομικός και πολιτικός χώρος της ιμπεριαλιστικής εκμεταλλεύσεως περιορίζεται και ο αντίκτυπος στο εσωτερικό των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων γίνεται όλο και πιο αισθητός».⁸⁷⁷ Ταυτόχρονα, τα παραπάνω συνδέονταν με την άνοδο των εθνικών κινημάτων: «Είναι πολύ φυσικό ότι ακριβώς στην εποχή που ο κόσμος αποκτά όλο και περισσότερους δεσμούς και ενότητα, το εθνικό αίσθημα είναι ανεπτυγμένο περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Πρόκειται για μια ρωμαλέα αντίδρασιν των λαών που είχαν στερηθή την ελευθερία τους ζώντας κάτω από τον ζυγό της ιμπεριαλιστικής εκμεταλλεύσεως».⁸⁷⁸ Για την ΕΔΑ, οι ευρύτερες διεθνείς αυτές τάσεις μπορούσαν να αξιοποιηθούν θετικά,

⁸⁷² Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/40, «Πέτρος Ρούσος. Για τη συνομιλία μου με το σ. Παπαϊωάννου στη Μ.», 21.7.1958, ΑΣΚΙ.

⁸⁷³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/41, «Σημείωμα για τη συνάντηση με το σ. Μιχαηλίδη», 28.ΥΠ. 58, ΑΣΚΙ.

⁸⁷⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20.10.1958», ΑΣΚΙ.

⁸⁷⁵ Ι. Πασαλίδης, *Πρακτικά Βουλής*, Συνεδρίασις 29^η, 13.12.1958.

⁸⁷⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, «Απάντηση του Ι. Πασαλίδη εις την κυπριακήν εφημερίδα *Φως*, 11 Αυγούστου 1958», ΑΣΚΙ.

⁸⁷⁷ «Η πολιτική εισήγησις του προέδρου της ΕΔΑ κ. Ι. Πασαλίδη», στο *Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, 15-18 Ιουλίου 1956*, Αθήνα, Αύγουστος 1956, σ. 16.

⁸⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 16.

μέσα από τη συσχέτισή τους με τον αγώνα των Ελληνοκυπρίων για την Ένωση. Το κόμμα της Αριστεράς επιδίωκε η στήριξη του ανταποικιακού κινήματος να μη μένει απλά αφηρημένη επίκληση αλλά, σύμφωνα με τις γενικότερες προγραμματικές θέσεις του κόμματος, να αποκτά υπόσταση μέσω της πίεσης για την υιοθέτηση αντίστοιχων κατευθύνσεων από την ελληνική εξωτερική πολιτική.

Εμφατικά αναδείχτηκε η διασύνδεση του Κυπριακού ζητήματος με την επιθετική πολιτική των Δυτικών στις αραβικές χώρες. Η θέση αυτή υποστασιοποιήθηκε μέσω κινητοποιήσεων και πρωτοβουλιών, που αναπτύχθηκαν σε κοινωνικό και σε πολιτικό επίπεδο. Οι «διαμείνοντες εν Αθήναις Κερκυραίοι» σε έγγραφό τους προς τον αρχηγό της ΕΔΑ, που στη συνέχεια μεταφέρθηκε από βουλευτές στο Προεδρείο της Βουλής, καταδίκασαν την ιμπεριαλιστική επέμβαση των Άγγλων και των Αμερικάνων στη Μ. Ανατολή, ενώ ταυτόχρονα κατήγγειλαν τις «κατά των Κυπρίων αδελφών μας ωμότητες των Αγγλοτούρκων».⁸⁷⁹ Σε μία άλλη περίπτωση, το «Δημοτικό Συμβούλιο Καβάλας συνελθόν την 28^η Ιουλίου 1958 και ώραν 8.30 μ.μ. εν τω Δημοτικώ Καταστήματι και λαβόν υπ' όψιν τον κίνδυνον που απειλεί την ειρήνην του κόσμου, εξ' αιτίας των γεγονότων της Μέσης Ανατολής και την επιδείνωσιν της εν Κύπρω καταστάσεως δια των συνεχιζομένων διώξεων των Κυπρίων» έλαβε αντίστοιχο ψήφισμα, με σκοπό αυτό «ν' αποσταλή εις τον Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, τον Πρόεδρον της βουλής, τους Αρχηγούς των κομμάτων και εις τας Εφημερίδας».⁸⁸⁰ Η Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος Υμηττού σε δική της έκκληση υποστήριξε ότι «οι Άγγλοι αποικιοκράται δεν εδίστασαν να εντείνουν τα τρομοκρατικά των μέτρα εναντίον των ηρωϊκώς αγωνιζόμενων Κυπρίων»,⁸⁸¹ προκειμένου να διευκολύνουν τους αποικιοκρατικούς σχεδιασμούς τους στις χώρες της Μέσης Ανατολής.

Οι πρωτοβουλίες αυτές είχαν διακομματική εμβέλεια. Στον Άγιο Δημήτριο (Μπραχάμι) στελέχη της ΕΔΑ, των Φιλελευθέρων και του ΔΚΕΛ συνυπέγραψαν έκκληση σχετικά με «τους κινδύνους τους οποίους διατρέχει η Παγκόσμιος Ειρήνη εκ της συνεχιζόμενης ανωμαλίας εις τον Λίβανον και την Ιορδανίαν». Σε αυτήν τονίζοταν: «κάμνομεν έκκλησιν προς την Ελληνικήν Κυβέρνησιν, τους Αρχηγούς όλων των Πολιτικών Κομμάτων, τον Αρχιεπίσκοπον, όπως έκαστος εκ της ειδικής θέσεώς του πράξη παν το δυνατόν ώστε η χώρα μας να παραμείνη μακράν πάσης

⁸⁷⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 31, φ. 4, «Επέμβαση Μ. Ανατολή, οι εν Αθήναις Κερκυραίοι προς το Προεδρείον της Βουλής», ΑΣΚΙ.

⁸⁸⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 31, φ. 4, «Ψήφισμα», Αύγουστος 1958, ΑΣΚΙ.

⁸⁸¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 31, φ. 4, «Επιτροπή Κυπριακού Αγώνος Υμηττού, Έκκλησις», 23.7.1958, ΑΣΚΙ.

αναμίξεως εις τα ζητήματα των Αραβικών Λαών, οι οποίοι αγωνίζονται όπως και οι αδελφοί μας Κύπριοι δια την ανεξαρτησίαν των». ⁸⁸² Στην Αλεξανδρούπολη στελέχη των Προοδευτικών, των Φιλελευθέρων, του ΔΚΕΛ, του ΚΑΕ και της ΕΔΑ συνέταξαν κοινή έκκληση ενάντια στις επεμβάσεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας στον Λίβανο και την Ιορδανία. Διατύπωσαν, επίσης, αιτήματα για αποφυγή κάθε εμπλοκής της Ελλάδας και για την υιοθέτηση μιας κοινής εθνικής πολιτικής συμπαράστασης στους αραβικούς λαούς «εντός των ορίων της ενεργού ουδετερότητος». ⁸⁸³

Σε κάθε περίπτωση όμως, οι στοχεύσεις αυτές της ΕΔΑ δεν είχαν άμεσο πολιτικό αποτέλεσμα αφού η πολιτική της ΕΡΕ παρέμεινε μονόπλευρα προσανατολισμένη στα δυτικά συμφέροντα. Κατά συνέπεια, η εξωτερική πολιτική της χώρας δεν έλαβε αντιποικιακή προοπτική, παρά μόνο στο πλαίσιο επιφανειακών χειρισμών προκειμένου να μην απομονωθεί η υπόθεση της Ένωσης στον ΟΗΕ. Γενικότερα, θα έλεγε κανείς ότι οι δυναμικές τάσεις των αντιποικιακών κινημάτων της εποχής δεν μπόρεσαν να τροφοδοτήσουν αντίστοιχα και τη δυναμική του κυπριακού αγώνα, ο οποίος, εκτός από τις καθοριστικές εσωτερικές του αντιφάσεις, διεξαγόταν σε μία συγκυρία και σε έναν χώρο στον οποίο, όπως αναγνώριζε το ΑΚΕΛ από το 1949, «ενώ παγκόσμια οι προοδευτικές δυνάμεις βρίσκονται στην άνοδο, ο τόπος μας βρίσκεται σε κείνη τη γεωγραφική σφαίρα όπου ο καπιταλισμός κι ο ιμπεριαλισμός βρίσκονται στην επίθεση ενάντια στις προοδευτικές εθνικοαπελευθερωτικές δυνάμεις». ⁸⁸⁴

Οι διεθνείς περιπλοκές του Κυπριακού προκάλεσαν την εμπλοκή του ΝΑΤΟ στο ζήτημα, μέσω παρέμβασης του Γενικού Γραμματέα του Α. Σπαακ. Είχε προηγουμένως λάβει, τον Σεπτέμβριο του 1958, αγωνιώδες μήνυμα του Κ. Καραμανλή. Σε αυτό καταδεικνύονταν οι επιπλοκές που θα μπορούσε να έχει η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν ως προς τη θέση της Ελλάδας στη Βορειοατλαντική συμμαχία, γεγονός που με τη σειρά του δημιουργούσε ευρύτερους κινδύνους για τη συνοχή του ΝΑΤΟ στην ανατολική Μεσόγειο. Το μήνυμα του Καραμανλή προκάλεσε ανησυχία σε πολλές χώρες, όπως οι ΗΠΑ, η Γερμανία, αλλά και η Γιουγκοσλαβία. ⁸⁸⁵ Σε άλλη επιστολή που ο έλληνας πρωθυπουργός απέστειλε στον

⁸⁸² Αρχείο ΕΔΑ, κ. 31, φ. 4, «Εκκλησις Εκπροσώπων των Πολιτικών Κομμάτων και Τοπικών Παραγόντων Αγίου Δημητρίου [Μπραχαμίου]», Αύγουστος 1958, ΑΣΚΙ.

⁸⁸³ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 31, φ. 4, «Εν Αλεξανδρουπόλει τη 29 Ιουλίου 1958», ΑΣΚΙ.

⁸⁸⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 371, φ. 20/21/21, «Εκθεση δράσης της Κεντρικής Επιτροπής ΑΚΕΛ», Σεπτέμβριος 1947-Μάιος 1949, ΑΣΚΙ.

⁸⁸⁵ E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, ό.π., σ. 149.

βασιλιά Παύλο, εξέφρασε ακόμα μία φορά προβληματισμούς για τα αποτελέσματα του Κυπριακού στην εσωτερική πολιτική κατάσταση και στις σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ: «Δεν γνωρίζω ποίον θα είναι το αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας του κ. Σπαακ. Όλοι αι ενδείξεις πείθουν ότι οι Άγγλοι και οι Τούρκοι θα επιμείνουν επί της εφαρμογής του σχεδίου των. Τούτο, είναι περιττόν να σας ειπώ, ότι θα δημιουργήση κατάστασιν αυτοχρήμα εκρηκτικήν και εν Κύπρω και εν Ελλάδι. Ήδη, εν όψει του ενδεχομένου αυτού, υπάρχουν, εκτός των άλλων, σοβαρά πληροφορία περί γενικής εξορμήσεως αντιπολιτεύσεως, Μακαρίου, Διγενή και λοιπών Κυπρίων με σύνθημα την αποχώρησιν μας από το ΝΑΤΟ. Δεν σας αποκρύπτω ότι υπό τας συνθήκας αυτάς θα δημιουργηθή μία δυσχερής κατάστασις, τσοούτω μάλλον καθ' όσον τας τελευταίας ημέρας το αντιδυτικόν πνεύμα παρ' ημίν ενισχύεται».⁸⁸⁶ Οι φόβοι επεκτείνονταν, πέρα από την Αριστερά και τις αντιδυτικές τάσεις εν γένει, στο ενδεχόμενο κινητοποίησης σε αντιδυτική και αντινατοϊκή κατεύθυνση και της «εθνικόφρονος» αντιπολίτευσης. Αντίστοιχοι φόβοι εκφράζονταν και για την πιθανή στάση των Ελληνοκυπρίων. Παρόμοιες ανησυχίες, για ενδεχόμενη παραίτηση της ελληνικής Κυβέρνησης που θα επέφερε γενικότερη αποσταθεροποίηση, εκφράζονταν σε αναφορές των πρεσβειών της Μ. Βρετανίας και των ΗΠΑ στην Αθήνα. Ο ίδιος ο Ντάλλες φοβόταν ότι η Ελλάδα θα μπορούσε πραγματικά «να εξέλθει από το ΝΑΤΟ όταν οι Βρετανοί φέρουν τους Τούρκους στην Κύπρο».⁸⁸⁷

Ο Σπαακ συνέστησε την αναστολή της εφαρμογής του σχεδίου Μακμίλαν, προκειμένου να εκτονωθεί η κατάσταση. Οι προτάσεις του προέβλεπαν τη σύσταση μιάς ενιαίας συνέλευσης στο νησί και αναίρεση των σχεδίων για παρουσία αντιπροσώπων από την Ελλάδα και την Τουρκία. Προτεινόταν, ακόμα, να ακολουθήσει διάσκεψη όλων των εμπλεκομένων υπό την αιγίδα του ΝΑΤΟ. Η Ελλάδα και ο Μακάριος εμφανίστηκαν διατεθειμένοι να διαπραγματευτούν στη βάση των νέων προτάσεων. Η Τουρκία όμως επιτέθηκε εναντίον του Σπαακ και των προτάσεών του, την ώρα που η Βρετανία επέμενε στην εφαρμογή του σχεδίου της. Έτσι, η προσπάθεια αυτή ναυάγησε. Η κυβέρνηση της ΕΡΕ συνέχιζε να απευθύνει δραματικές εκκλήσεις προς τους Βρετανούς και τους Αμερικάνους, εξηγώντας ότι η εφαρμογή του σχεδίου Μακμίλαν θα οδηγούσε αναπόφευκτα στην πτώση της. Και με

⁸⁸⁶ Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, Κ. Καραμανλής, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), τ. 3, «Η Ελλάδα στην οδό της ανάπτυξης. Η Κύπρος ανεξάρτητη», Αθήνα 2005, σ. 244.

⁸⁸⁷ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 128· Βλ., επίσης, E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 141.

δεδομένη την ανυποληψία του χώρου του Κέντρου, ως μοναδική εναλλακτική λύση πρόβαλε η ΕΔΑ, γεγονός που ήταν πιθανό να προκαλέσει τη δράση των ήδη ενεργοποιημένων παρακρατικών και στρατιωτικών δυνάμεων.⁸⁸⁸

Για την ΕΔΑ, ήταν αδύνατον να προκύψει θετική λύση του Κυπριακού μέσω νατοϊκών πρωτοβουλιών. Αντίθετα, η Ελλάδα έπρεπε να διακόψει κάθε είδους επαφή με τον οργανισμό αυτό και να συνδέσει τον κυπριακό αγώνα με τα γειτονικά στην Κύπρο ανταποικιακά κινήματα.⁸⁸⁹ Ένα τέτοιο βήμα είχε γίνει τον Ιανουάριο του 1959, όταν το συνέδριο της «αφρικανοασιατικής νεολαίας» στο Κάιρο είχε εγκρίνει ψήφισμα υπέρ της αυτοδιάθεσης της Κύπρου.⁸⁹⁰ Όλες οι εθνικές δυνάμεις έπρεπε, σύμφωνα με την ΕΔΑ, να συμπαραταχτούν και να δώσουν τη μάχη στον ΟΗΕ. Η Ελλάδα όφειλε να αποδεσμευτεί από τον «θανάσιμο εναγκαλισμό» του ΝΑΤΟ, καθώς η τύχη οποιασδήποτε πρωτοβουλίας ή διάσκεψης για το Κυπριακό σε ένα τέτοιο πλαίσιο θα καθοριζόταν από τα συμφέροντα της «ιμπεριαλιστικής αποικιοκρατικής πολιτικής του ΝΑΤΟ, κατά κύριο λόγο στη Μέση Ανατολή».⁸⁹¹ Όπως τόνιζε ο πρόεδρος του κόμματος Ι. Πασαλίδης, σχετικά με την εμπλοκή του Α. Σπαακ «η Κυβέρνησις εδέχθη την μεσολάβησιν του ΝΑΤΟ, ενώ το ΝΑΤΟ είναι γνωστόν εις όλους και το εγνώριζε πολύ καλά και η Κυβέρνησις, είναι αποικιοκρατικόν και τα αποικιοκρατικά κράτη καμμία φορά δεν θα είναι εναντίον της αποικιοκρατίας, αλλά θα είναι πάντοτε εναντίον της αυτοδιάθεσης των λαών».⁸⁹² Η ΕΔΑ εκτιμούσε, με αφορμή την έκθεση Άρμουρ:⁸⁹³ «Σημαντική διαπίστωση κάνει ο κ. Άρμουρ παραδεχόμενος ότι η σημερινή κυβέρνηση είναι κυβέρνηση μειοψηφίας και η διατήρησή της στην αρχή εξαρτάται από την επίλυση του κυπριακού. Αυτή βέβαια η “επίλυση” πρέπει να γίνει μέσα στα πλαίσια και σύμφωνα με τους σκοπούς του ΝΑΤΟ, ήσυχα, χωρίς φασαρίες, χωρίς να παρουσιάζεται το ζήτημα “κατά τρόπον δηλητηριώδη” από τον αντιπολιτευόμενο τύπο, με δύο λόγια να βρούμε μια φόρμουλα που θα μας βγάλει από το αδιέξοδο».⁸⁹⁴

⁸⁸⁸ F. Crouzet, τ. Β', ό.π., σ. 1064-1066, 1077, 1078· E. Hatzivassiliou, *Greece and the Cold War*, ό.π., σ. 83· Σ. Παντελής, ό.π., σ. 351· C. Nicolet, ό.π., σ. 120.

⁸⁸⁹ *Αυγή*, 1.10.1958.

⁸⁹⁰ *Αυγή*, 10.2.1959.

⁸⁹¹ *Αυγή*, 26.10.1958.

⁸⁹² Ι. Πασαλίδης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 15^η*, 18.11.1958.

⁸⁹³ Ο Άρμουρ ήταν Πρόεδρος της Ειδικής Επιτροπής της Γερουσίας για την εξέταση των προγραμμάτων εξωτερικής βοήθειας των ΗΠΑ.

⁸⁹⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 694, φ. 1, ακέφαλο έγγραφο, 1958, ΑΣΚΙ.

Ταυτόχρονα όμως, γινόταν σαφές -σύμφωνα και με τις προγραμματικές θέσεις της ΕΔΑ- ότι η αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ δεν ετίθετο ως προαπαιτούμενο για την άσκηση αποτελεσματικής «εθνικής» πολιτικής, και αυτό παρά το ότι το κόμμα της Αριστεράς απέδιδε στο Βορειοατλαντικό Συμφωνο τον χαρακτηρισμό του «μεγαλύτερου αποικιοκρατικού συστήματος που γνώρισε ο κόσμος ως σήμερα».⁸⁹⁵ Η αξίωση εξόδου της χώρας από τον οργανισμό θεωρούνταν μη ρεαλιστικός πολιτικός στόχος, ενώ, αντίθετα, θα δημιουργούσε την εικόνα μιας «ανατρεπτικής» Αριστεράς, την οποία η ΕΔΑ ήθελε να αποφύγει. Το Κυπριακό και το εθνικό συμφέρον έπρεπε, εντούτοις, να τεθούν υπεράνω οποιωνδήποτε δεσμεύσεων. Ως εκ τούτου, ενδεχόμενη αποχώρηση από το ΝΑΤΟ θα μπορούσε να εξεταστεί μόνο αν κάτι τέτοιο προέκυπτε εκ των πραγμάτων λόγω της αναγκαιότητας άσκησης ανεξάρτητης εθνικής πολιτικής.⁸⁹⁶ Για την ΕΔΑ, η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας επιβαλλόταν να υπερβεί τον διπολισμό Ανατολής-Δύσης και, στο πλαίσιο του δεδομένου συσχετισμού δυνάμεων, να κινηθεί προς μία κατεύθυνση Ουδετερότητας. Η διεθνής εμπειρία συνηγορούσε σε κάτι τέτοιο. Όπως σημείωνε στη βουλή ο Η. Ηλιού, «το να λέγωμεν, ότι εάν βγούμε από το Ν.Α.Τ.Ο εισερχόμεθα εις το παραπέτασμα, εις το σύμφωνον Βαρσοβίας, είναι υπερβολική απλοποίησης. Εν τω μεταξύ ογκώνεται, έφθασε εις το ¼ του κόσμου, η χορεία των ουδετερόφιλων χωρών, Ινδία, Ινδονησία, Αίγυπτος, Ιράκ, Σουηδία, Αυστρία, Φινλανδία, Ελβετία, τόσαι χώραι της Ασίας και της Αφρικής. Έχει αποδειχτεί εις την πράξιν, ότι η ασφάλειά των δεν κινδυνεύει. Είναι λοιπόν και η ουδετερότης ένας τρίτος δρόμος».⁸⁹⁷ Το ΚΚΕ υποστήριζε πως υπήρχε αγεφύρωτη αντίθεση ανάμεσα στα ιμπεριαλιστικά αποικιοκρατικά συμφέροντα που εκπροσωπούσε το ΝΑΤΟ και στα εθνικά συμφέροντα «του ελληνικού λαού στην Κύπρο και στην Ελλάδα», εκτιμώντας παράλληλα ότι ο ελληνικός λαός δεν θα επέτρεπε την «πλήρη εθνική υποδούλωση» της χώρας.⁸⁹⁸

Όλα αυτά έρχονταν, βέβαια, σε αντίθεση με τις εκτιμήσεις και τις κατευθύνσεις της επίσημης κυβερνητικής πολιτικής. Εδώ οι ανταποικιακοί αγώνες γίνονταν

⁸⁹⁵ Αρχείο Α. Κύρκου, φ. 2, «Σχέδιο ομιλίας», 1957, ΑΣΚΙ. Ανορθογραφία αποτέλεσε η επιθετικός χαρακτήρα πρόταση που έκανε ο Α. Μπριλλάκης στο σύμβουλο της σοβιετικής Πρεσβείας Α. Σαλιόφ τον Οκτώβριο του 1958. Επικαλούμενος την όλο και αυξανόμενη διάθεση του ελληνικού λαού για αποχώρηση από το ΝΑΤΟ, ζήτησε η Σοβιετική Ένωση να προχωρήσει σε μια δήλωση που θα έδινε εγγυήσεις για τα σύνορα της Ελλάδας σε περίπτωση Ουδετερότητας της χώρας. Η πρόταση αυτή δεν έγινε, ωστόσο, αποδεκτή. Βλ. Κόντης κ.ά. *ό.π.*, σ. 209-210.

⁸⁹⁶ Α. Μπριλλάκης, *Αυγή*, 28.10.1958.

⁸⁹⁷ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 30^η*, 14.12.1958.

⁸⁹⁸ Μ. Τσάντης, «Το Κυπριακό σε καινούργια φάση», *Νέος Κόσμος*, Οκτώβριος 1958, αρ. 10, σ. 20.

αντιληπτοί ως σημαντικό μεν αλλά δευτερεύον στοιχείο της διεθνούς πραγματικότητας. Ήταν μία «ενοχλητική» παράμετρος που δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να επιτραπεί να δημιουργήσει επιπλοκές στο NATO και τα κράτη του «ελεύθερου Κόσμου». Σκοπός της Κυβέρνησης ήταν να αντληθεί η μέγιστη δυνατή υποστήριξη από τις ουδετερόφιλες χώρες στο Κυπριακό, χωρίς όμως να αμφισβητηθεί η θέση της χώρας στη Δυτική συμμαχία, από τη στιγμή που η αλλαγή της δυτικόφιλης ελληνικής εξωτερικής πολιτικής θεωρούνταν κάτι αδιανόητο. Στη δεκαετία του 1950 οι προσανατολισμοί του ελληνικού συστήματος εξουσίας ήταν σταθερά φιλοδυτικοί και ιδιαίτερα φιλοαμερικανικοί.⁸⁹⁹ Παράλληλος όμως στόχος ήταν η «ικανοποίηση» και η ενσωμάτωση στην κυρίαρχη πολιτική τάξη του θετικά διακείμενου προς τους αντιαποικιακούς αγώνες λαϊκού αισθήματος. Στη βάση των παραπάνω, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος δήλωνε στη Βουλή: «Εγώ σέβομαι βαθύτατα τον Αραβικόν κόσμο και συμμερίζομαι τους πόθους του, αλλά δεν είναι δυνατόν να είναι ουσιαστική αυτού του κόσμου η επέμβασις. Δύο δυνάμεις εις τον κόσμο, δύο μερίδες, έχουν την δύναμιν εκβιασμού, εκείναι αι οποίαι διαθέτουν την υδρογονικήν βόμβα. Πρέπει, αξιότιμοι κυρίαί και κύριοι συνάδελφοι, να γίνωμεν ρεαλισταί, να μη εξετάζωμεν τα προβλήματα με την νοοτροπίαν ούτε του 19^{ου} αιώνος, ούτε καν του 20^{ου} μέχρι του 1950».⁹⁰⁰ Σε άλλο σημείο της ομιλίας του υποστήριξε, δίνοντας το στίγμα της επίσημης ελληνικής πολιτικής και επιδιώκοντας να αποδομήσει τις θέσεις της Αριστεράς: «Πρέπει να διαφωτίσωμεν τον Ελληνικόν λαόν διά να γνωρίζη ότι και το έν είναι δυνατόν και το άλλο. Και την ελευθερίαν των Κυπρίων να διεκδικήσωμεν αλλά και εις τον Δυτικόν κόσμον δεν θα παύσωμεν να

⁸⁹⁹ Υπήρχαν, ωστόσο, περιπτώσεις, στα «άκρα» της εθνοφροσύνης, όπου το σχήμα αυτό δεχόταν πολεμική από εθνικιστική σκοπιά. Μία τέτοια περίπτωση ήταν αυτή του Δ. Βεζάνη, ο οποίος από μία τέτοια προοπτική εναντιωνόταν στις ΗΠΑ (τις οποίες μάλιστα κατηγορούσε για γενοκτονία) και το NATO, καταλήγοντας σε μία παράδοξη πρόταση Ουδετερότητας ως προς την ελληνική εξωτερική πολιτική, την ίδια ώρα που ο ίδιος θεωρούσε «βάρβαρους» τους λαούς που διαξήγαγαν τους αντιαποικιακούς αγώνες: «(Οι Αμερικάνοι) Αλλά ας είναι ήσυχοι! Ημείς δεν πρόκειται να καταληστεύσωμεν και να κατασφάζωμεν τους Τούρκους της Κύπρου όπως έπραξαν αυτοί προκειμένου περί των πρώτων κατοίκων της Ηπείρου των, δηλαδή των Ινδιάνων και των Ισπανών. Τουναντίον απεδείξαμεν ότι σεβόμεθα απολύτως τα δικαιώματα των μειονοτήτων εις την δυτικήν Θράκην και την Δωδεκάνησον αγόμενοι από τον Ελληνικόν ανθρωπισμόν. Οι Αμερικάνοι αντιθέτως στραγγαλίζουν το δίκαιον της Ελλάδος διότι πιστεύουν ότι ούτω εξυπηρετούν τα συμφέροντά των. Αυτός είναι ο λόγος δι' ον εγώ μισώ τους Αμερικανούς. Φρονώ δε ότι η Ελλάς θα έδει να αποχωρήσει του αισχρού συγκροτήματος που λέγεται NATO και να προσανατολισθή προς την γραμμήν των Αράβων, δηλαδή την ουδετερότητα έναντι αμοφοτέρων των συνασπισμών. Διότι θα είχομεν μείζονα ασφάλειαν και μείζονα υποστήριξιν εάν ήμεθα εκτός του NATO παρά εάν ήμεθα εντός αυτού και παίζωμεν όπως σήμερον τον άχαρον ρόλον των καρπαζοεισπρακτόρων». Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα*, ό.π., σ. 16-17.

⁹⁰⁰ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 3^η*, 11.6.1958.

ανήκωμεν. Και θα προχωρήσω λέγων, ότι το έν είναι δυνατόν μόνον διά του άλλου. Μόνον αν παραμείνωμεν εις τον ελεύθερον κόσμον και μόνον αν εξακολουθήσωμεν κινούμενοι μέσα εις τα πλαίσια του ελευθέρου κόσμου είναι δυνατόν να υπάρξη περίπτωσης ελευθερώσεως του Κυπριακού λαού. Αυτή είναι η πίστις μας και την πίστιν αυτήν δεν την βασίζομεν επί δογμάτων. Την βασίζομεν επί επιχειρημάτων και επί πασιφανών δεδομένων, αντικειμενικών δεδομένων. Διότι γίνεται η διεκδίκηση εις τον ελεύθερον κόσμον, χωρίς η Ελλάς να υφίσταται εκ τούτου τας συνεπείας διά της βίαιας εισόδου είτε τανκς είτε αεροπλάνων». ⁹⁰¹ Για τις «εθνικόφρονες» δυνάμεις, η αποχώρηση της χώρας από το ΝΑΤΟ ήταν εκτός εκτός πλαισίου συζήτησης. Όπως σημείωνε η εφημερίδα *Ακρόπολις*, «επέχει θέσιν αδικαιολογήτου προκλήσεως η συζήτησις και ως πιθανότητος ακόμη, περί αποχωρήσεώς μας εκ του ΝΑΤΟ». ⁹⁰²

Την άποψη πως το Κυπριακό ήταν δυνατόν να λυθεί μόνο εκτός νατοϊκού πλαισίου ακολουθούσε, βέβαια, και το ΑΚΕΛ. Στο εσωτερικό, ωστόσο, του κόμματος υπήρχαν φωνές που μιλούσαν για την υιοθέτηση μιας πιο ευλύγιστης τακτικής, πέρα από την κάθετη εναντίωση, έτσι ώστε να προωθηθεί με ρεαλιστικούς όρους η Ένωση. Όταν το 1958 ο Μακάριος έθεσε σε αντιπροσωπεία του κόμματος το ερώτημα σχετικά με ενδεχόμενη συμμετοχή της Κύπρου σε διάσκεψη των μεσογειακών χωρών του ΝΑΤΟ, υπήρξαν μέλη της ηγεσίας του ΑΚΕΛ που δεν απέκλεισαν μία υπό προϋποθέσεις κυπριακή συμμετοχή. ⁹⁰³ Η τοποθέτηση αυτή των στελεχών του ΑΚΕΛ χαρακτηρίστηκε από το ΚΚΕ ως διευκόλυνση των ιμπεριαλιστικών σχεδίων, ειδικά εν μέσω μίας συγκυρίας κατά την οποία γινόταν η εκτίμηση ότι η ελληνοκυπριακή Δεξιά υποχωρούσε αποδεχόμενη τους χειρισμούς του Καραμανλή, ο οποίος με τη σειρά του υπέτασσε το Κυπριακό στα νατοϊκά συμφέροντα. ⁹⁰⁴

Το «αγκάθι», για τους Δυτικούς και το ΝΑΤΟ, του Κυπριακού βρήκε την προσωρινή λύση του με όσα συμφωνήθηκαν στη Ζυρίχη και το Λονδίνο. Με τις συμφωνίες της Ζυρίχης, προβλεπόταν η συγκρότηση της Δημοκρατίας της Κύπρου, ενώ αποκλείονταν η διχοτόμηση ή η Ένωση. Ο πρόεδρος του νέου κράτους θα ήταν Ελληνοκύπριος και ο αντιπρόεδρος Τουρκοκύπριος. Αντίστοιχα, η σύνθεση του υπουργικού συμβουλίου θα περιλάμβανε επτά ελληνοκύπριους και τρεις

⁹⁰¹ Στο ίδιο.

⁹⁰² *Ακρόπολις*, 30.9.1958.

⁹⁰³ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/53, «Ε. Παπαϊωάννου προς την ΚΕ του ΚΚΕ», 14.10.1958, ΑΣΚΙ.

⁹⁰⁴ Αρχείο ΚΚΕ, κ. 372, φ. 20/22/55, «Συνεδρίαση ΠΓ της ΚΕ της 20.10.1958», ΑΣΚΙ.

τουρκοκύπριους υπουργούς. Καθιερωνόταν ο σχηματισμός δύο κοινοτικών συνελεύσεων και ενιαίας Βουλής αντιπροσώπων, καθώς και Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο που θα επέλυε τις διαφορές σχετικά με τις αρμοδιότητες της ενιαίας Βουλής και των δύο κοινοτικών. Στη Ζυρίχη επήλθε επίσης συμφωνία ως προς τη Συνθήκη Εγγυήσεως, με την οποία η Βρετανία, η Τουρκία και η Ελλάδα καθίσταντο χώρες εγγυήτριες της ανεξαρτησίας, της ακεραιότητας, της ασφάλειας και του πολιτεύματος του νέου κράτους. Με τη Συνθήκη Συμμαχίας προβλεπόταν η σύσταση τριμερούς στρατηγείου στην Κύπρο, στο οποίο η Ελλάδα θα συμμετείχε με δύναμη 950 ανδρών και η Τουρκία 650.⁹⁰⁵

Υπεγράφη, επίσης, μυστική «συμφωνία κυρίων» ανάμεσα στον Καραμανλή και τον Μεντερές, σύμφωνα με την οποία οι δύο χώρες θα υποστήριζαν την είσοδο της Κύπρου στο NATO και θα ζητούσαν από τον πρόεδρο και τον αντιπρόεδρο του νέου κράτους την απαγόρευση του «κομμουνιστικού κόμματος» στο νησί.⁹⁰⁶ Κατά τις διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην ελληνική και την τουρκική πλευρά δόθηκε μεγάλη βαρύτητα στην «κομμουνιστική απειλή» και τον κίνδυνο διείσδυσης της ΕΣΣΔ. Υπό αυτό το πρίσμα, οι συμφωνημένες εγγυήσεις γίνονταν αντιληπτές ως όροι ασφαλείας της Ελλάδας, της Τουρκίας και της νέας Κυπριακής Δημοκρατίας τόσο από τον «εξωτερικό κομμουνιστικό κίνδυνο» όσο και από την «έσωθεν» αντίστοιχη απειλή.⁹⁰⁷

Η ΕΔΑ δεν ήταν, βέβαια, την ώρα της υπογραφής των συμφωνιών σε γνώση της μυστικής «συμφωνίας κυρίων». Με αφετηρία όμως τους γενικότερους προσανατολισμούς των επιβληθέντων όρων και τον χαρακτήρα του συντάγματος της νέας Κυπριακής Δημοκρατίας, το κόμμα της Αριστεράς αντιλαμβανόταν ότι ναρκοθετούνταν οι προοπτικές ανόδου του ΑΚΕΛ στην εξουσία, καθώς κάτι τέτοιο αποκλειόταν ουσιαστικά σαν δυνατότητα: «Με Συνταγματική διάταξη και για πρώτη φορά σ' όλο τον κόσμο επίσημα το Σύνταγμα, παραβιάζεται, με τον πιο ωμό τρόπο, το δικαίωμα του κυρίαρχου λαού να εκλέξει Κυβέρνησιν της αρεσκείας του.

⁹⁰⁵ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», *ό.π.*, σ. 459-461.

⁹⁰⁶ Π. Τζεργιάς, *ό.π.*, σ. 285· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 144· Ρ. Χόλλαντ, *ό.π.*, σ. 529. Αργότερα, τον Αύγουστο του 1959, η CIA διέθετε πληροφορίες ότι ο Γρίβας είχε αποκτήσει αντίγραφα των μυστικών αυτών προτοκόλλων. Γινόταν, ταυτόχρονα, η εκτίμηση πως ο πρώην αρχηγός της ΕΟΚΑ ήταν ενδεχόμενο να προχωρήσει στην αποκάλυψη των εγγράφων αυτών, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να διακόψει τις τρέχουσες εκείνη τη στιγμή διεργασίες και διαπραγματεύσεις στο δρόμο για την ίδρυση της Κυπριακής Δημοκρατίας και για να πλήξει την ελληνική Κυβέρνηση. Central Intelligence Agency [Office of Current Intelligence], *Current intelligence weekly summary*, OCI No. 4677/59, 24.9.1959.

⁹⁰⁷ *Ακρόπολη*, 7.9.1959.

Αποκλείεται έστω και με δημοκρατικά μέσα η ανάδειξις Κυβερνήσεως με προοδευτικήν τοποθέτησιν. Η διάταξις αυτή εξασφαλίζει Κυβερνήσεις ανδρικήλων παρά την θέλησιν του λαού, χαρακτηριστικό για το πόσο τρέμουν την ελεύθερη έκφρασιν της γνώμης του Κυπριακού Λαού».⁹⁰⁸

Ακολούθησε η Διάσκεψη του Λονδίνου, στην οποία συμμετείχαν εκτός από τη Βρετανία, την Τουρκία και την Ελλάδα, οι Ελληνοκύπριοι και οι Τουρκοκύπριοι. Μετά την τελική συγκατάθεση και του Μακαρίου, ο οποίος συνοδευόταν από αντιπροσωπευτικό σώμα ελληνοκυπρίων πολιτών, καθορίστηκε πως η Βρετανία θα διατηρούσε δύο βάσεις, στη Δεκέλεια και το Ακρωτήρι, όπως και επιπλέον στρατιωτικές διευκολύνσεις. Προσδιορίστηκαν επίσης η διαδικασία και οι οργανωτικές μορφές που θα ακολουθούσαν στον δρόμο προς την εφαρμογή των συμφωνημένων. Οι συμφωνίες έτυχαν έπειτα έγκρισης από το ελληνικό και το τουρκικό κοινοβούλιο. Ο Μακάριος επέστρεψε στην Κύπρο την 1^η Μαρτίου του 1959, όπου έγινε πανηγυρικά δεκτός.⁹⁰⁹

Με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου διασφαλιζόταν η οργανική ένταξη του κυπριακού κράτους στις στρατηγικές ανάγκες του ιμπεριαλιστικού συστήματος, την ίδια στιγμή που επιτυγχανόταν ένας -προσωρινός όπως θα αποδεικνυόταν- συμβιβασμός μεταξύ αντιθετικών συμφερόντων, της Μ. Βρετανίας, των ΗΠΑ, των ελληνικών, τουρκικών, ελληνοκυπριακών και τουρκοκυπριακών ελίτ. Ο συμβιβασμός που επιτεύχθηκε ενείχε, ωστόσο, το σπέρμα της μελλοντικής σύγκρουσης γιατί αν και κατοχύρωνε την ιμπεριαλιστική κυριαρχία, δεν εξασφάλιζε όμως τους όρους αδιατάρακτης επιβίωσης του νέου κράτους. Για την ώρα όμως, οι εθνικιστικές απαιτήσεις υποτάσσονταν και προσαρμόζονταν στα γενικότερα συμφέροντα της Δυτικής συμμαχίας, ο φόβος της «κομμουνιστικής απειλής» διευκόλυνε τις συμφωνίες και οι αμερικάνικοι υπολογισμοί πετύχαιναν τον στόχο τους. Η αφοσίωση της Ελλάδας και της Τουρκίας στις ΗΠΑ επέτρεψε η ενδοδυτική αυτή σύγκρουση να επιλυθεί στο πλαίσιο των αναγκών που πρόβαλλε η αντιπαράθεση Ανατολής-Δύσης.⁹¹⁰ Σύμφωνα με την ΕΔΑ, «τα γενικότερα

⁹⁰⁸ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «Διαφωτιστικό υλικό», Φλεβάρης 1959, ΑΣΚΙ. Στη Βουλή, ο Ε. Αβέρωφ από την πλευρά του δήλωνε: «Εν η περιπτώσει η Δημοκρατία της Κύπρου, όχι αι βάσεις, κινδυνεύση από κανένα εξωτερικόν εχθρόν ή από κανένα εσωτερικόν εχθρόν, θα λειτουργήση η τριμερής συμμαχία δια να την προστατεύση». Ε. Αβέρωφ, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ'*, 28.2.1959.

⁹⁰⁹ Ε. Χατζηβασιλείου, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», *ό.π.*, σ. 461-463.

⁹¹⁰ Λ. Αξελός *ό.π.*, σ. 113· Ν. Ψυρούκης, *Κύπρος, η θαλασσοκράτειρα*, Λευκωσία 1990, σ. 80· Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, *ό.π.*, σ. 165.

συμφέροντα των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων τους ωθούν στο να πειθαναγκάζουν τας κυβερνήσεις να υποκύπτουν στις αξιώσεις των».⁹¹¹ Η Κύπρος δημιούργησε ένα ενδιαφέρον και χρήσιμο παράδειγμα τερματισμού της ανοιχτής παραδοσιακής αποικιοκρατίας χωρίς φθορά των δυτικών ερεισμάτων, στο πλαίσιο ενός «ανεπίσημου», μετα-αποικιακού ιμπεριαλισμού. Το γεγονός αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμα και όταν οι Δυτικοί συμφωνούσαν με τη διαδικασία ανεξαρτητοποίησης ενός κράτους, υπήρχε πάντα ο φόβος η διαδικασία αυτή να γίνει με «λάθος τρόπο», να οδηγήσει δηλαδή το νέο κράτος εκτός των πλαισίων του «ελεύθερου κόσμου».⁹¹²

Η έννοια του ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους, όπως εκφραζόταν στον Καταστατικό Χάρτη του ΟΗΕ, είχε στην περίπτωση της Κύπρου αγνοηθεί. Στις συνταγματικές δομές της νέας Κυπριακής Δημοκρατίας συμπεκνώνονταν οι γεωστρατηγικοί συσχετισμοί και τα συμφέροντα, τα ισοζύγια και τα ανισοζύγια δυνάμεων των αντιτιθέμενων στρατοπέδων. Στους όρους των συμφωνιών συνέκλιναν: η βρετανική θέση για διατήρηση βάσεων στο νησί, η ελληνική θέση που επιζητούσε την παύση του αποικιακού καθεστώτος, η τουρκική θέση για εξασφάλιση των δικαιωμάτων της μειονότητας και για προστασία των στρατιωτικών και γεωστρατηγικών συμφερόντων της Τουρκίας, καθώς επίσης και η συγκρουσιακή κατάσταση που είχε διαμορφωθεί στο ίδιο το νησί μεταξύ του τουρκοκυπριακού και του ελληνοκυπριακού στοιχείου. Το αποτέλεσμα των συμφωνιών, ως προς τη νομική μορφή του, ήταν η ένα τεράστιο και περίπλοκο σώμα νόμων, συνθηκών, συμφωνιών και διαφόρων άλλων ρυθμίσεων. Οι συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου τερμάτισαν την ένταση με τη Δύση και δημιούργησαν νέους όρους για την ανανέωση της ελληνοτουρκικής συνεργασίας.⁹¹³ Έτσι, το ουδετερόφιλο κλίμα που είχε δημιουργηθεί στο εσωτερικό της Ελλάδας μπορούσε πλέον να περιοριστεί.

⁹¹¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, Κυπριακό για διόρθωση πρακτικών, ακέφαλο-ελλιπές, ΑΣΚΙ.

⁹¹² Μια τέτοια περίπτωση «προβληματικής» αποαποικιοποίησης, που ενέτεινε τους εφιάλτες της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας, ήταν το βελγικό Κονγκό. R. Holland, *European decolonization 1918-1981, an introductory survey*, Macmillan, Μπάσινγκστον 1985, σ. 154· Βλ., επίσης, Ν. Kizilyurek, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, ό.π., σ. 98-99· Β. Bush, *Imperialism and postcolonialism*, Χάρλοου 2006, σ. 45-46·

⁹¹³ Γ. Τενεκίδης, *Οι νομικές διαστάσεις του Κυπριακού*, ό.π., σ. 21· Γ. Χαράλαμπίδης, ό.π., σ. 41· Σ. Σακελλάρου, «Σχετικά με τους όρους συγκρότησης του κυπριακού κράτους», *Θέσεις*, 70, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000, www.theseis.com· Α. Βλάχος, ό.π., σ. 261· Β. Φουσκάς, Α. Tackie, *Ο Καρλ Μαρξ στη Λευκωσία*, Αθήνα 2009, σ. 28. Ο Κ. Καραμανλής μετά την υπογραφή των συμφωνιών υποστήριξε: «Δεν έχω ανάγκη να τονίσω την εξαιρετική σημασία, την οποίαν έχει δια τας δύο χώρας η αποκατάσταση της συνεργασίας Ελλάδος και Τουρκίας. Είναι θέμα το οποίον ετονίσθη κατ' επανάληψιν και το οποίον μας απησχόλησεν από πολλών ετών». Κ. Καραμανλής, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 37^η, 22.1.1959*.

Ανακούφιση ένιωσαν και οι ΗΠΑ, υπολογίζοντας στην εξομάλυνση μιας εστίας διαρκούς έντασης για τη Βορειοατλαντική συμμαχία και έσπευσαν με ανακοίνωση του State Department να συγχαρούν με τους αρχιτέκτονες και όσους υπέγραψαν τις συμφωνίες.⁹¹⁴ Το ΚΚΕ, από την πλευρά του, αξιολογούσε τα γεγονότα ως εξής: «Ένα από τα εμπόδια στα σχέδιά τους αυτά ήταν η διάσταση Τουρκίας-Ελλάδας απ' αφορμή το Κυπριακό, πράγμα που εμπόδιζε ακόμα και την κανονική λειτουργία του κλιμακίου του ΝΑΤΟ στη Σμύρνη. Το Κυπριακό επομένως έπρεπε στο άψε-σβύσε να “διευθετηθεί” και να λείψει από τη μέση.[...] Έτσι η εθνική υπόθεση της Κύπρου θυσιάστηκε για να εξασφαλίσουν μια ακόμα σημαντικώτατη στρατηγική βάση στη Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή οι εμπρηστές του ΝΑΤΟ».⁹¹⁵

Σε ένα άλλο επίπεδο, η επιτευχθείσα ρύθμιση ενέτεινε την ένταση στις σχέσεις της Ελλάδας με τις Ανατολικές χώρες αφού ακόμα και οι Γιουγκοσλάβοι ένιωσαν άβολα, εξαιτίας των δικών τους όχι καλών σχέσεων με την Τουρκία.⁹¹⁶ Η αλήθεια είναι ότι η εφαρμογή των συμφωνιών ήταν εξαρχής ναρκοθετημένη, αφού καμία πλευρά δεν πίστευε πραγματικά και δεν ήθελε τη σταθεροποίηση ενός καθεστώτος ανεξαρτησίας. Οι Έλληνοκύπριοι συνέχιζαν -στην πλειονότητά τους- να ελπίζουν στη μελλοντική Ένωση με την Ελλάδα και οι Τουρκοκύπριοι να προσδοκούν ένα μοντέλο ομοσπονδιακό με ορίζοντα τη διχοτόμηση. Η υπογραφή των συμφωνιών δεν είχε αλλάξει τον τρόπο σκέψης και τα συναισθήματα των ανθρώπων, ούτε είχε τερματίσει τους αλληλοαποκλειόμενους σχεδιασμούς και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των εμπλεκόμενων χωρών. Έτσι, η κάθε πλευρά οργανωνόταν για τους νέους γύρους της αναμέτρησης.⁹¹⁷ Η Αθήνα και η Άγκυρα συνέχιζαν να αποτελούν, παράλληλα με τον θεσμικό ρόλο των εγγυητριών δυνάμεων για την ύπαρξη του κυπριακού κράτους, τα «εθνικά κέντρα» για τις δύο κοινότητες του νησιού. Ειδικά για τους Έλληνοκύπριους, από τη στιγμή που η ανεξαρτησία είχε γίνει δεκτή ως αναγκαία λύση στο διαφανόμενο αδιέξοδο, χωρίς όμως να αποκτήσει ποτέ ριζοσπαστικές

⁹¹⁴ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 140.

⁹¹⁵ Π. Μαυρομάτης, «Το κυριότερο διδάγμα απ' το Κυπριακό», *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος 1959, αρ. 4, σ. 13.

⁹¹⁶ Κ. Γουντχάουζ, *ό.π.*, σ. 120

⁹¹⁷ Γ. Χαραλαμπίδης, *ό.π.*, σ. 122. Η κυβερνητική προπαγάνδα, βέβαια, υποστήριζε το αντίθετο: «Είμαι βέβαιος ότι μεταξύ των δύο κοινοτήτων θα υπάρξει αρμονική συνεργασία, θα επικρατήσει το πνεύμα της συνεργασίας, εις τρόπον, ώστε να καταστή δυνατόν και ομαλώς να λειτουργήσει το πολίτευμα, αλλά και να δημιουργηθή μία ευημερία διά τον λαόν της Κύπρου, λαμβανομένων εν τω σύνολώ του. Άλλωστε, το πνεύμα αυτό της συνεργασίας είναι αποφασισμένοι να το ενισχύσουν, δίδουσαι εμπράκτως το παράδειγμα, αι Κυβερνήσεις Ελλάδος και Τουρκίας». Κ. Καραμανλής, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις 37^η, 22.1.1959.*

αντιαποικιοκρατικές αναφορές, δεν μπορούσε περαιτέρω να νομιμοποιηθεί πολιτικά και ηθικά, παρά μόνο στη βάση της προοπτικής της Ένωσης. Έτσι, προβαλλόμενη ως «εθνικός λόγος», η ανεξαρτησία παρείχε νομιμοποίηση στην πολιτική κυπριακή εξουσία ως εν δυνάμει ελληνική εξουσία.⁹¹⁸

Για την ΕΔΑ, με τις συμφωνίες αυτές η Κύπρος ετίθετο ουσιαστικά στην υπηρεσία των Δυτικών δυνάμεων. Κάθε προοπτική του μέλλοντος δεσμευόταν και υποθηκευόταν, από τη στιγμή που η Δυτική κυριαρχία κατοχυρωνόταν και αναβαθμιζόταν εκθέτοντας το νησί σε νέους πολεμικούς κινδύνους: «Δεν θα υπάρχει Κυπριακόν πολίτευμα και δεν θα υπάρχει Κυπριακόν κράτος, εάν δεν είναι υποχρεωτικώς εσαεί σύμμαχον το οποίον έχει όχι μόνον δικαίωμα αλλά και υποχρέωσιν να συμβάλη εις την κοινήν άμυναν των συμμάχων. Αυτό είναι δυνατόν να εκθέση το μικρόν κράτος της Κύπρου είναι βέβαιον μάλλον, εάν ιδούμεν το τι συνέβη εις το παρελθόν όταν δύο φορές η Κύπρος έγινε το ορμητήριον ληστροικών επιδρομών επ' ονόματι των συμφερόντων των μονοπωλίων πετρελαίου».⁹¹⁹ Η παρουσία ξένων στρατιωτικών δυνάμεων, το δικαίωμα επέμβασης των τριών εγγυητριών χωρών και η διατήρηση βρετανικών βάσεων χαρακτηρίζονταν από το κόμμα της Αριστεράς ως νέα μορφή «συλλογικής κατοχής» του νησιού. Οι συνθήκες αυτές, απαραίτητες για τη διασφάλιση των Δυτικών συμφερόντων στην περιοχή, κρίθηκε σκόπιμο να επιβληθούν στον κυπριακό λαό «από πάνω», ώστε να μην υπάρχει κανένα περιθώριο μελλοντικής αμφισβήτησής τους. Σε νομικό επίπεδο, η διαδικασία απόδοσης της ανεξαρτησίας υπήρξε, όπως υποστηριξε ο Η. Ηλιού, ιδιοτελής και πολιτικά κατασκευασμένη: «Δεν επετράπη εις το ανεξάρτητον αυτό Κράτος, δεν του εδόθη καν η ευκαιρία να χαράξη ανεξάρτητον πολιτικήν. Η ανεξαρτησία, κ. βουλευταί, προϋποθέτει τουλάχιστον το να ασκείται η πολιτική του ανεξαρτήτου Κράτους σύμφωνα με την θέλησιν του κυρίαρχου αυτού Κράτους.

⁹¹⁸ Σ. Αναγνωστοπούλου, «Οι πολυπλοκότητες του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην κυπριακή εκδοχή τους», *ό.π.*, σ. 35· Σ. Αναγνωστοπούλου, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η "θρησκευτικοποίηση" της "κυπριακής" πολιτικής δράσης: Ένωση», *ό.π.*, σ. 219.

⁹¹⁹ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ξ'*, 25.2.1959. Για τον Αβέρωφ, αντίθετα, η ύπαρξη βρετανικών βάσεων στο νησί δεν συνιστούσε παράγοντα ανασχεσης της ανεξαρτησίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, ούτε κίνδυνο εμπλοκής της σε πολεμικά σενάρια: «Λησμονείτε ότι η Κύπρος είναι εκτός των βάσεων και ότι αι βάσεις είναι σαφώς καθωρισμένα περιοχαί πλησίον της θαλάσσης και υπό άλλην κυριαρχίαν. Δεν έχουν καμμίαν σχέσιν με το έδαφος της Κύπρου το οποίον καλύπτει, δεν γνωρίζω πόσον ακριβώς, το 97% ή 98% της εκτάσεως της νήσου, έναντι 2%-% της εκτάσεως των βάσεων.[...] Πρόκειται περί εντελώς απομεμακρυσμένων βάσεων υπό άλλην κυριαρχίαν και μάλιστα εις περιοχάς αι οποίαι είναι πάρα πολύ αραιοκατοικημένα. Και θα αποφευχθή η επέκτασις ξένης επιθέσεως έξω των βάσεων και δι' άλλον λόγον: Ακριβώς διότι η υπόλοιπος Κύπρος, τα 97% αυτής θα προστατεύονται από την συμμαχία μας». Ε. Αβέρωφ, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΞΓ'*, 28.2.1959.

Σήμερα επεβλήθη εις την Κύπρον χωρίς καν να ερωτηθή, μια συμμαχία η οποία ανομολογείται, ότι αποτελεί προπύργιον του συμφώνου της Βαγδάτης και ορμητήριον κατά του Αραβικού Κόσμου». ⁹²⁰ Σε άλλο σημείο της κριτικής αυτής αναφερόταν: «Η συνθήκη εγγυήσεων περιέχει επίσης τρομεράς διατάξεις. Ανάγει όχι μόνον εις αξιόποινον αδίκημα, αλλά και εις περίπτωσιν πολιτικής διώξεως η οποία είναι δυνατόν να έχει τρομεράς συνέπειας την διακήρυξιν έστω της ιδέας, έστω της διαδόσεως της ιδέας ότι το διακαίωμα της αυτοδιαθέσεως, το οποίον ισχύει δι' όλους τους λαούς του κόσμου [...] ανάγεται εις αδίκημα και είναι δυνατόν να έχει συνεπεία». ⁹²¹

Καθοριστικές ήταν για την ΕΔΑ οι ευθύνες της ελληνικής Κυβέρνησης, που με αφόρητες πιέσεις και εκβιασμούς είχε υποχρεώσει τους Ελληνοκυπρίους και τον Μακάριο να υπογράψουν τις συμφωνίες. Ταυτόχρονα όμως, οι ευθύνες βάραιναν και τον ίδιο τον Αρχιεπίσκοπο, που κατέστη δέσμιος της μυωπικής και υποτελούς πολιτικής της ελληνικής Κυβέρνησης εκχωρώντας της την πρωτοβουλία των χειρισμών, με αποτέλεσμα τα πράγματα να οδηγηθούν στη χειρίστη λύση. Ο Μακάριος ήταν εκείνος που «άνοιξε το δρόμο στο έγκλημα, επεσφράγισε με την υποταγή του στις θελήσεις των αποικιοκρατών την επίορκη εγκατάλειψιν του κυπριακού λαού». Και ενώ τις κρίσιμες αυτές στιγμές είχε τη δυνατότητα να αναδειχτεί ως «εθνικός αντιαποικιακός ηγέτης», εκείνος φάνηκε κατώτερος των προσδοκιών. ⁹²² Με τα λόγια του Κ. Πυρομάγλου: «επιστεύομεν ότι ο Μακάριος ως διεθνής και εθνική προσωπικότης δεν θα εκάμπετο. Και ότι θα έμενεν ως η αγωνιστική, η Ελληνική ενσάρκωσις του αγώνος των Κυπρίων, αναμένων καλύτερας ημέρας, και αν ακόμη επρόκειτο να αποθάνη εις την εξορίαν. Και όμως εκάμφη. Και το τραγικόν είναι ότι εις τας αίθουσας του Λονδίνου, ο πλέον αδυσώπητος αντίπαλός του ήτο ο Έλλην Πρωθυπουργός με το Ελληνικόν διπλωματικόν επιτελείον του». ⁹²³

Τέλος, το νέο πολίτευμα χαρακτηριζόταν ως μη λειτουργικό. Αντίθετα, έφερε σπερματικά μέσα του επερχόμενους κινδύνους εντάσεων και συγκρούσεων: «Με αυτό το σύστημα κανέν Έθνος, ούτε εκυβερνήθη, ούτε δύναται να κυβερνηθή. Είναι

⁹²⁰ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε'*, 25.2.1959. Επίσης, *Αυγή*, 13.2.1959.

⁹²¹ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε'*, 25.2.1959.

⁹²² *Αυγή*, 20.2.1959.

⁹²³ Κ. Πυρομάγλου, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ'*, 28.2.1959. Εναντίον του Μακαρίου τοποθετήθηκε και ο Δ. Βεζανής: «Απορεί τις αληθώς πώς από ελληνικής πλευράς υπεγράφη τοιαύτη συμφωνία και πώς ο Μακάριος ο άλλοτε ηγέτης του Απελευθερωτικού κινήματος εδέχθη σημαία της Κύπρου να είναι ένα πολύχρωμο κουρελόπανο το οποίον δεν θα έχη καμμίαν σχέσιν με τα αισθήματα και το φρόνημα των Κυπρίων». Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα, ό.π., σ. 35.*

ένα Σύνταγμα το οποίο αφήνει εις μεγάλας και επανειλημμένες περιπτώσεις παράλυτον και την Κυβέρνησιν και τους φορείς της εκτελεστικής εξουσίας και το κοινοβούλιον [...] η αδυναμία λειτουργίας του Πολιτεύματος, [είναι] εστία συνεχών προστριβών και αναφλέξεων. Εγκυμονεί τρομακτικούς κινδύνους κύριοι συνάδελφοι. Είναι μια επιπόνη διαβολική. Θα δημιουργεί αδιέξοδον κάθε στιγμή, σκοπέλους εις τους οποίους απαρεικλίτως θα προσκρούση η Ελλάς». ⁹²⁴ Αναλογιζόμενος κανείς τις μετέπειτα ελληνοτουρκικές και ενδοκυπριακές διενέξεις, σε σχέση με τον προσδιορισμό και την εφαρμογή των όρων του κυπριακού Συντάγματος, δεν μπορεί παρά να αναγνωρίσει την ευστοχία, τουλάχιστον ως προς αυτό το σημείο, των παρατηρήσεων του Η. Ηλιού. Αναφορικά με την Τουρκία, η ΕΔΑ εκτιμούσε ότι «αργά ή γρήγορα θα βρεθούμε στο δίλημμα ή να συγκρουστούμε με την Τουρκία ή να υφιστάμεθα συνεχώς ένα κομπολόγιον συνθηκολογήσεων και ταπεινώσεων.[...] Η Κύπρος καθίσταται από τώρα μία προκεχωρημένη ζώνη ελληνοτουρκικού πολέμου παγίου και μονίμου». ⁹²⁵

Αποτιμώντας συνολικά τις συμφωνίες, ο Α. Μπριλλάκης ανέφερε: «επιγραμματικώς μπορεί να πη κανείς ότι δια των Συμφωνιών αυτών έχομεν ουσιαστικώς διχοτόμησιν της Κύπρου, κατάλυσιν της Συνθήκης της Λωζάνης, στραγγαλισμόν των δικαιωμάτων του Κυπριακού λαού, εμπλοκήν εις το Σύμφωνον της Βαγδάτης, δημιουργίαν εστίας επικίνδυνων προστριβών δια τους Έλληνας και τους Κυπρίους». ⁹²⁶ Και στη συνέχεια προέτασσε ως διέξοδο, αναδεικνύοντας την πολιτική στάση που θα κρατούσε η ΕΔΑ, την εξής: «Πάντως πέραν οιασδήποτε δεσμεύσεων και συμμαχιών, το θέμα της αυτοδιαθέσεως του Κυπριακού λαού μένει ανοικτόν. Τα ιδανικά της ελευθερίας που φλογίζουν την νεολαίαν στην Ελλάδα και την Κύπρον, δεν πρόκειται να καταπνιγούν. Ιδιαίτερος μάλιστα όταν διερχώμεθα την ιστορικήν περίοδον της καταρρεύσεως της αποικιοκρατίας». ⁹²⁷

Μεγάλο τμήμα της ελληνικής κοινής γνώμης δέχτηκε αρνητικά τις συμφωνίες. Ο Σταμάτης Μερκούρης εκτιμούσε ότι «δια το 60% των Ελλήνων αι Συμφωνίαί της Ζυρίχης και του Λονδίνου είναι απαράδεκτοί». ⁹²⁸ Στο ίδιο μήκος κύματος διατυπώθηκε και η θέση του Πανσπουδαστικού Συνδέσμου Αγωνιστών Κύπρου: «Οριστικήν λύσιν του Κυπριακού αποτελεί η άμεσος καταγγελία των προδοτικών

⁹²⁴ Η. Ηλιού, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε΄*, 25.2.1959.

⁹²⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 1, Προσχέδιο θέσεων για το Κυπριακό, *ακέφαλο-ελλιπές*, ΑΣΚΙ.

⁹²⁶ Α. Μπριλλάκης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ΄*, 28.2.1959.

⁹²⁷ Α. Μπριλλάκης, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ΄*, 28.2.1959.

⁹²⁸ Αρχείο Σ. Μερκούρη, φ. 2, «Επιστολή προς Macdribe», ΕΛΙΑ.

συμφωνιών, ενώπιον του ΟΗΕ και η εφαρμογή της αρχής της αυτοδιαθέσεως, ήτις θα οδηγήσει εις την Ένωση».⁹²⁹ Οι συμφωνίες κρίνονταν από την Αριστερά με γνώμονα την εκτίμηση ότι «το αποικιακό καθεστώς θα ήταν αδύνατο να διατηρηθή επί μακρόν, σε βάρος μάλιστα Ευρωπαϊκού λαού, σε μιά εποχή μάλιστα που κατά εκατοντάδες εκατομμύρια χειραφετούνται όλοι οι λαοί του κόσμου».⁹³⁰ Αντίστοιχη ήταν και η τοποθέτηση του ΚΚΕ, πως «ο ελληνικός λαός δεν αναγνωρίζει τις επαίσχυντες συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου».⁹³¹ Σε άλλο τεύχος του *Νέου Κόσμου* αναφερόταν ότι «το σύνθημα αυτοδιάθεσης του Κυπριακού λαού παραμένει και περιμένει τη λύση του. Ο κυπριακός λαός δεν θα ξεγελαστεί από όλη αυτή την ανίερη κωμωδία που έπαιξαν σε βάρος του η ελληνική κυβέρνηση πρώτα-πρώτα και οι αγγλοτούρκοι και οι άλλοι ατλαντικοί και υπερατλαντικοί “προστάτες” και “κηδεμόνες” του».⁹³² Αυτό που χρειαζόταν τώρα ήταν, για το ΚΚΕ, ο σχηματισμός στην Κύπρο ενός «εθνικού μετώπου» που, εκτός από την αξίωση της αυτοδιάθεσης, θα είχε ως αιχμές του την απομάκρυνση των βρετανικών βάσεων, την αποστρατικοποίηση και την απαγόρευση εγκατάστασης Τούρκων στο νησί.⁹³³

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η θέση της ΕΔΑ ήταν σαφής: το ζήτημα της αυτοδιάθεσης όφειλε να μείνει ανοιχτό, από τη στιγμή που η διεκδίκηση της Ένωσης ανταποκρινόταν στη θέληση Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων και εξέφραζε τις διεθνείς τάσεις, το παρόν και το μέλλον της αποαποικιοποίησης και των αντιαποικιακών αγώνων. Η Διοικούσα Επιτροπή του κόμματος διαπίστωνε ότι η κυβέρνηση Καραμανλή εκπλήρωνε τώρα, μετά από τριάμιση έτη, τον σκοπό για τον οποίο είχε εξαρχής εκλεγεί και ο οποίος δεν ήταν άλλος από το «κλείσιμο» του Κυπριακού. Συν τοις άλλοις, η ΕΔΑ εξέφρασε την άποψη ότι οι συμφωνίες μπορούσαν να απομάκρυνουν τους αραβικούς λαούς από την Κύπρο, αφού με το νέο καθεστώς το νησί θα γινόταν βάση και αφετηρία για «νέα Σουέζ». Σε αυτή τη βάση, διατυπώνονταν ερωτηματικά για το αν το Ιράκ, η Ενωμένη Αραβική Δημοκρατία και τα άλλα αραβικά κράτη θα αποδέχονταν την είσοδο του νέου κυπριακού κράτους

⁹²⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 693, φ. 4, «Πανσπουδαστικός Σύνδεσμος Αγωνιστών Κύπρου, Έκκλησις», ΑΣΚΙ.

⁹³⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «Διαφωτιστικό υλικό», Φεβρουάριος 1959, ΑΣΚΙ.

⁹³¹ «Ανακοίνωση της ΚΕ του ΚΚΕ», *Νέος Κόσμος*, Μάρτιος 1959, αρ. 3, σ. 7.

⁹³² «Ανασκοπήσεις», *Νέος Κόσμος*, Απρίλιος 1959, αρ. 4, σ. 150.

⁹³³ Μ. Τσάντης, «Για ένα εθνικό μέτωπο του κυπριακού λαού», *Νέος Κόσμος*, Δεκέμβριος 1959, αρ. 12, σ. 29.

στον ΟΗΕ,⁹³⁴ καθώς υπήρχε η πεποίθηση πως «η δήθεν ανεξάρτητη Κύπρος υποχρεώνεται να προσφέρει στους εχθρούς της ελευθερίας της ορμητήρια εναντίον των συνεπών φίλων της, του αντιαποικιακού Αραβικού κόσμου».⁹³⁵ Η εκτίμηση για τη στάση των αραβικών κρατών τελικά δεν επιβεβαιώθηκε, αφού με μεταγενέστερη οδηγία του ο Αραβικός Σύνδεσμος κάλεσε τις αραβικές χώρες να αναγνωρίσουν πρώτες αυτές τη Δημοκρατία της Κύπρου.⁹³⁶

Την αντίθεσή του έναντι των συμφωνιών διακήρυξε και ο μητροπολίτης Κυρήνειας Κυπριανός, ο οποίος προδίκαιζε παράλληλα και τη σύντομη κατάρρευσή τους.⁹³⁷ Η κριτική του έναντι της κυβέρνησης Καραμανλή, των συμφωνιών και του «κοσμοπολιτισμού» που θα καταλάμβανε το νησί, αν εξέλειπε ο ενωτικός αγώνας, συνεχίστηκε και τους επόμενους μήνες. Με την έννοια «κοσμοπολιτισμός» υποδηλωνόταν ότι ο σχηματισμός του νέου κράτους της Κυπριακής Δημοκρατίας θα είχε ως συνέπεια την απονεύρωση της ελληνικής εθνικής ιδέας. Με τα λόγια του Κυπριανού, «κύμα κοσμοπολιτισμού θα πλήξει την νήσον εάν ο λαός και ιδία η νεολαία αφεθή χωρίς εθνικόν προσανατολισμόν, όστις δεν είναι άλλος από την Ακρόπολην. Η ποθητή ενότης θα αποκατασταθή και διαφυλαχθή μόνον δια της επανόδου εις το αίτημα της ενώσεως».⁹³⁸

Στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, ο Ι. Σμιρνόφ σε άρθρο του, που αναδημοσιεύτηκε στον *Νέο Κόσμο*, ανέλυε την έννοια του κοσμοπολιτισμού ως «καθαρά εγκατάλειψη κάθε εθνικού πόθου». Ήταν, υποστήριζε, η μάσκα του αμερικανικού εθνικισμού ο οποίος δεν τολμούσε να πει το όνομά του και, ταυτόχρονα, το προκάλυμμα της προετοιμασίας ενός πολέμου ενάντια στην ΕΣΣΔ.⁹³⁹ Αναγιγνώσκοντας παρομοίως τον κοσμοπολιτισμό ως όχημα για την επιβολή των ΗΠΑ, ο Πέτρος Ρούσος ισχυριζόταν ότι επρόκειτο για ένα φαινόμενο εχθρικό προς το έθνος, την πατρίδα, τους λαούς και τον προλεταριακό διεθνισμό. Και συμπλήρωνε: «Οι Έλληνες κοσμοπολίτες-προδότες του έθνους κόβονται να δικαιολογήσουν και “θεωρητικά” την εθνοπροδοσία τους. Πληθαίνουν, όσο πάει, οι φωνές του

⁹³⁴ *Αυγή*, 13.2.1959· *Αυγή*, 22.2.1959. Ο Σταμάτης Μερκούρης διατύπωνε την άποψη ότι «αι στρατιωτικά βάσεις με κυριαρχικά δικαιώματα των Άγγλων θα κλονίσουν ασφαλώς την φιλία μας με τα αραβικά κράτη». Αρχείο Σ. Μερκούρη, φ. 2, «Επιστολή προς Macdribe», ΕΛΙΑ.

⁹³⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 478, φ. 2, «Διαφωτιστικό υλικό», Φεβρουάριος 1959, ΑΣΚΙ.

⁹³⁶ *Αυγή*, 6.1.1960.

⁹³⁷ *Αυγή*, 14.2.1959· *Αυγή*, 21.2.1959.

⁹³⁸ *Αυγή*, 23.9.1959.

⁹³⁹ Ι. Σμιρνόφ, «Τα έθνη και το μέλλον τους», *Σοβιετικές Μελέτες*, 20, 1949. Παρατίθεται στο *Νέος Κόσμος*, αρ. 1-2 (19-20), 15-20.1.1950, σ. 35.

κοσμοπολιτισμού και στην Ελλάδα».⁹⁴⁰ Ήδη από τις αρχές του Ψυχρού Πολέμου η Σοβιετική Ένωση είχε συγκροτήσει ιδεολογικό μέτωπο ενάντια στην έννοια του «κοσμοπολιτισμού». Σε άρθρο του το 1949 ο Τσερνόβ υποστήριζε ότι ο «χωρίς ρίζες κοσμοπολιτισμός» αποτελούσε μέρος της προσπάθειας διαμόρφωσης μιας «παγκόσμιας φιλοσοφίας» απογυμνωμένης από εθνικές ιδιαιτερότητες και χαρακτηριστικά. Ουσία όλων των μορφών του κοσμοπολιτισμού ήταν, σύμφωνα με τον Τσερνόβ, ο αντιπατριωτισμός και η προπαγάνδα της αστικής-κοσμοπολίτικης ιδεολογίας που στόχο είχε τον πνευματικό αφοπλισμό του σοβιετικού λαού. Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε «κοσμοπολιτισμός είναι η άρνηση του πατριωτισμού, το αντίθετό του. Συνιστά την απόλυτη αδιαφορία ως προς τη μοίρα της Πατρίδας. Ο κοσμοπολιτισμός αρνείται την ύπαρξη οποιωνδήποτε ηθικών ή πολιτικών υποχρεώσεων του λαού προς το έθνος και την Πατρίδα του».⁹⁴¹ Κατά την περίοδο των σταλινικών δικών της περιόδου 1949-1952, εκδηλώθηκε και πάλι μεγάλη εκστρατεία αποκήρυξης του «κοσμοπολιτισμού». Σε αυτό το πλαίσιο, σοβιετικοί θεωρητικοί και διανοούμενοι επιδίωξαν, στον πόλεμό τους ενάντια στην έννοια αυτή, να επικαλεστούν τον Μαρξ και τον Ένγκελς. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι, όπως αναφέρει ο Μισέλ Λεβί, «δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ένγκελς θεωρούσε τον εαυτό του “κομμουνιστή κοσμοπολίτη” και [...] στο πολιτικό του λεξιλόγιο ο “κοσμοπολιτισμός” ήταν ένας όρος ανάλογος με τον διεθνισμό».⁹⁴²

Στις κατηγορίες της ΕΔΑ σχετικά με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου απάντησαν τα στελέχη της Κυβέρνησης. Υποστήριζαν πως αυτές δεν υπήρξαν προϊόν επιβολής εξωτερικών παραγόντων, αλλά ότι αντίθετα αποτέλεσαν επιλογή των ίδιων των Κυπρίων. Ως εκ τούτου, η επιχειρηματολογία για ανάμιξη των ΗΠΑ ήταν αναληθής. Επιπλέον, εξέφραζαν την πεποίθηση ότι σε περίπτωση οποιουδήποτε εσωτερικού ή εξωτερικού κινδύνου, θα ενεργοποιούνταν η τριμερής συμμαχία για την προστασία του νέου κράτους.⁹⁴³ Ο Ε. Αβέρωφ εμφανιζόταν βέβαιος ως προς τη μελλοντική σταθερότητα και τις ευοίωνες προοπτικές της Κύπρου: «[...] Έχουν εντελώς άλληνη σημασία τα πράγματα όταν το μέλλον είναι ανοικτόν και είναι συγκυριαρχία ή διχοτόμησις και εντελώς άλληνη σημασίαν όταν το μέλλον είναι

⁹⁴⁰ Π. Ρούσος, «Κοσμοπολιτισμός και εθνοκαπηλεία», *Νέος Κόσμος*, αρ. 8, Αύγουστος 1951, σ. 60.

⁹⁴¹ Παρατίθεται στο K. Bolton, «Zyuganov communists continue Stalin's fight against “rootless cosmopolitanism”», *Foreign Policy Journal*, 12 Δεκεμβρίου 2012, σ. 2.

⁹⁴² Μ. Λεβί, *Το εθνικό ζήτημα από το Μαρξ μέχρι σήμερα*, Αθήνα 1993, σ. 24.

⁹⁴³ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε΄*, 25.2.1959· Ε. Αβέρωφ, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΓ΄*, 28.2.1959.

κλειστόν και ανεξαρτησία.[...] Εδώ δεν υπάρχει έτερος γύρος. Εδώ είναι ανεξαρτησία, απόλυτος, οριστική και ηγγυημένη».⁹⁴⁴

Οι απαντήσεις αυτές ήταν αναμενόμενες. Η ελληνική Κυβέρνηση από το 1957 και μετά είχε κινηθεί στην κατεύθυνση μιας λύσης ανεξαρτησίας, καθώς οι εξελίξεις στο Κυπριακό συνιστούσαν έντονο και διαρκές πρόβλημα για τις σχέσεις της χώρας με τους Δυτικούς και την εσωτερική πολιτική σταθερότητα. Στην πραγματικότητα, η λύση της ανεξαρτησίας δεν είχε επιβληθεί στην ελληνική πλευρά μετά από πιέσεις των ΗΠΑ, αλλά είχε υιοθετηθεί ήδη τα αμέσως προηγούμενα χρόνια από την ελληνική Κυβέρνηση ως φράγμος στην προοπτική της διχοτόμησης.⁹⁴⁵ Κατά την κοινοβουλευτική συζήτηση, η Κυβέρνηση δεν έχασε την ευκαιρία να εξοβελίσει, για άλλη μία φορά, την ΕΔΑ εκτός «εθνικού πλαισίου» διαχωρίζοντάς την από τις υπόλοιπες «εθνικές» πολιτικές δυνάμεις. Ταυτόχρονα, καλούσε τα κόμματα της «εθνικής» αντιπολίτευσης να επανέλθουν σε «εθνικές» θέσεις και να μην «παρασύρονται» από τις «ακραίες» τοποθετήσεις της Αριστεράς. Διατυπώθηκε, μάλιστα, η θέση πως μία συμφέρουσα εθνική λύση ήταν αναμενόμενο να προκαλεί θλίψη στην ΕΔΑ: «Π. Κανελλόπουλος (Αντιπρόεδρος Κυβερνήσεως) Κύριοι συνάδελφοι, θα παρεκάλουν να με προσέξουν όλοι οι συνάδελφοι. Μία μόνη μερίς εν τη Βουλή είναι εκείνη η οποία ορμώμενη από τας σκέψεις από τας οποίας ορμάται και προς τας οποίας βαθύτατα δίσταμαι, δικαιούται να θλίβεται δια την επελθούσαν λύσιν (θόρυβος εκ της αντιπολιτεύσεως)».⁹⁴⁶ Παρομοίως και σε άλλο σημείο, απαντώντας στον Α. Μπριλλάκη και απευθυνόμενος στους βουλευτές του Κέντρου, ο Π. Κανελλόπουλος δήλωσε: «Κύριοι συνάδελφοι ελπίζω ότι και εκείνοι ακόμη εκ των Αρχηγών της Αντιπολιτεύσεως οι οποίοι ανήκοντες εις το Κέντρον εστράφησαν με τόσην βιαιότητα εναντίον των αποφάσεων της Ζυρίχης και του Λονδίνου θα σκεφθούν εκ νέου το όλον θέμα.[...] Λυπούνται οι αξιότιμοι συνάδελφοι της άκρας αριστεράς διότι αποκαθίστανται φίλια των οποίων ο κλονισμός ήτο υπέρ αυτών. Κύριοι βουλευταί, και αι βάσεις αι αγγλικάί μόνον τους αξιοτίμους συναδέλφους της άκρας αριστεράς είναι δυνατόν να ενοχλούν».⁹⁴⁷

Θετικός υπήρξε ο σχολιασμός των συμφωνιών και από τον Γιώργο Θεοτοκά, ο οποίος είχε κατά τα προηγούμενα έτη αντιμετωπίσει το κίνημα για την Ένωση ως

⁹⁴⁴ Ε. Αβέρωφ, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις Ε΄*, 25.2.1959.

⁹⁴⁵ F. Crouzet, τ. Β΄, *ό.π.*, σ. 1132· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 322· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 98· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 101.

⁹⁴⁶ Π. Κανελλόπουλος, *Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίασις ΕΑ΄*, 26.2.1959.

⁹⁴⁷ Στο ίδιο.

«αγκάθι» κοινωνικής αναταραχής, εθνικιστικής αναδίπλωσης και υπονόμησης της κρατούσας τάξης: «Γεννιέται στην Ανατολική Μεσόγειο ένα νέο, μικρό Κράτος, ελληνικό κατά το μέγιστο μέρος κοντά στις χώρες της Μέσης Ανατολής, με τις οποίες προορίζεται, για λόγους γεωγραφικούς και οικονομικούς να αναπτύξει στενές σχέσεις. Αυτό είναι ένα κεφάλαιο σημαντικό για τον Ελληνισμό ως πολιτιστική οντότητα».⁹⁴⁸ Αντίθετα, ο Δ. Βεζανής έγραφε: «Η κατάσταση αυτή μακράν του να αποτελέσει “ανεξαρτησίαν” της Κύπρου, απετέλεσε μερικήν μεν αποτίναξιν του Αγγλικού ζυγού, αλλά μίαν υποδούλωσιν εις τους Τούρκους νέαν δηλαδή δουλείαν χειροτέραν εκείνης την οποίαν ηθέλαμεν ν’ αποτινάξωμεν. Μόνον αθεραπεύτως ηλίθιοι δύνανται να χαρακτηρίζουν ως “ ανεξάρτητον” κράτος, το κράτος το οποίον εδημιουργήθη δια του Συντάγματος του επιβληθέντος εν Κύπρω δια των συμφωνιών της Ζυρίχης και του Λονδίνου. Και μόνον κακόπιστοι και βλάκες δύνανται να χαρακτηρίσουν το νέον κράτος ως “Δημοκρατίαν”».⁹⁴⁹

Μέσα στη δίνη των γεγονότων πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το Α΄ συνέδριο της ΕΔΑ, από τις 28.11 ως τις 2.12 του 1959. Στην εισήγηση του συνεδρίου γινόταν η εκτίμηση ότι η διεθνής κατάσταση είχε διαφοροποιηθεί σημαντικά και πως ο ιμπεριαλιστικός κόσμος είχε αποτύχει στην προσπάθειά του να πλήξει οικονομικά και να απομονώσει πολιτικά την ΕΣΣΔ και τις άλλες σοσιαλιστικές χώρες, οι οποίες αντίθετα ισχυροποιούνταν. Η καπιταλιστική οικονομία βρισκόταν, για την ΕΔΑ, σε αδιέξοδο. Με βάση τις συντελούμενες αλλαγές στον παγκόσμιο συσχετισμό δυνάμεων, οι ιμπεριαλιστικές δυνάμεις ήταν πλέον αναγκασμένες να ακολουθήσουν μια πορεία προς τη διεθνή ύφεση. Υπό αυτές τις συνθήκες, καταδικαζόταν η πολιτική της ελληνικής Κυβέρνησης, η οποία συνέχιζε να τηρεί στάση αδιάλλακτης εναντίωσης στις σοσιαλιστικές και τις βαλκανικές χώρες. Σύμφωνα με την ΕΔΑ, μια σύγχρονη ελληνική πολιτική όφειλε να έχει ως βάση όχι τις ψυχροπολεμικές προκλήσεις, αλλά τη φιλία και την ειρηνική συνύπαρξη με όλους, Ανατολικούς και Δυτικούς. Αντίθετα, η πολιτική της υποτέλειας αναγνωριζόταν ως υπεύθυνη για την ήττα του κυπριακού αγώνα και τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου.⁹⁵⁰

Με πανηγυρικό τρόπο παρουσιάστηκε από την *Αυγή* η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ, που έγινε μετά από απόφαση του Κυβερνήτη για άρση της απαγόρευσης λειτουργίας

⁹⁴⁸ Γ. Θεοτοκάς, «Η Κύπρος, νέα ελεύθερη εστία του ελληνικού πνεύματος», *Καθημερινή*, 3.5.1959.

⁹⁴⁹ Δ. Βεζανής, *Το Κυπριακόν ζήτημα*, ό.π., σ. 23.

⁹⁵⁰ Τ. Τρίκας, ό.π., σ. 681-682· *Αυγή*, 1.12.1959.

του κόμματος.⁹⁵¹ Η Εκτελεστική Επιτροπή της Διοικούσας Επιτροπής της ΕΔΑ χαιρέτιζε το κυπριακό κόμμα και τον νέο ρόλο που καλούνταν να διαδραματίσει, καθώς «με την πολιτική της πατριωτικής ενότητας, που ακολουθεί, αποτελεί περισσότερο από ποτέ άλλοτε το κυριότερο στήριγμα των ελπίδων του κυπριακού λαού για την κατάκτηση του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως και μιάς ελεύθερης και δημοκρατικής ζωής».⁹⁵² Την ίδια ώρα, η νομιμοποίηση του ΑΚΕΛ προκαλούσε ανησυχία στους αμερικάνους αξιωματούχους, αφού ως γεγονός ερχόταν σε αντίθεση με την ψυχροπολεμική τακτική τους. Ανησυχούσαν, επίσης, μήπως ένα τέτοιο «ρίσκο» έδινε στη Σοβιετική Ένωση τη δυνατότητα να παρέμβει.⁹⁵³

Στις 16 Αυγούστου του 1960 πραγματοποιήθηκε η επίσημη ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας και στις 17 Σεπτεμβρίου η Κύπρος έγινε δεκτή ως το 99^ο μέλος του ΟΗΕ.⁹⁵⁴ Η Ε.Ε της ΕΔΑ σε μήνυμά της προς τον κυπριακό λαό τόνιζε ότι αυτή η μορφή περιορισμένης ανεξαρτησίας έπρεπε να γίνει αντιληπτή ως μία κατάκτηση, ως ένας σταθμός στον διαρκή αγώνα για την ολοκλήρωση της ανεξαρτησίας και της δημοκρατικής ανάπτυξης.⁹⁵⁵ Οι πολιτικές αναφορές της ΕΔΑ γίνονταν τώρα όχι στο πλαίσιο της αυτοδιάθεσης, που θεωρούνταν κάτι ευκαταίεο αλλά μάλλον απομακρυσμένο ως πιθανότητα τη δεδομένη στιγμή, αλλά στη βάση μιάς κυπριακής ανεξαρτησίας χωρίς εξαρτήσεις. Αυτό ήταν που προκρινόταν ως βασικό διακύβευμα τη δεδομένη στιγμή. Για το ΑΚΕΛ, ακόμα παραπέρα, δεν έπρεπε στην παρούσα συγκυρία να τεθεί ζήτημα μεταβολής των συμφωνιών, καθώς θα μπορούσε έτσι να προκληθεί εκ νέου ένοπλος αγώνας που θα οδηγούσε το νησί στη διχοτόμηση. Ο αγώνας έπρεπε να επικεντρωθεί στην κατοχύρωση μιάς πραγματικής «ανεξαρτησίας» και στην απόρριψη των στρατιωτικών βάσεων.

Στο πρόγραμμα, ωστόσο, της ΕΔΑ του 1960, θα διατυπωθεί, πέρα από το αίτημα μιάς ελληνικής πολιτικής φιλίας με όλους τους λαούς, και η αξίωση για την «αποχώρησι της Ελλάδας από τον επιθετικό συνασπισμό του ΝΑΤΟ».⁹⁵⁶ Οι με εθνική αφετηρία αντιιμπεριαλιστικές αναφορές συνέχιζαν να βρίσκονται στο επίκεντρο της

⁹⁵¹ *Αυγή*, 3.12.1959· N. Crawshaw, *ό.π.*, σ. 355· C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 145.

⁹⁵² *Αυγή*, 6.12.1959.

⁹⁵³ C. Nicolet, *ό.π.*, σ. 143.

⁹⁵⁴ Σ. Λιναρδάτος, *ό.π.*, τ. Γ', σ. 529· C. Spyridakis, *ό.π.*, σ. 72· E. Hatzivassiliou, *Britain and the international status of Cyprus*, *ό.π.*, σ. 161.

⁹⁵⁵ *Αυγή*, 14.8.1960· *Αυγή*, 17.8.1960.

⁹⁵⁶ *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Το πρόγραμμα της ΕΔΑ, Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή*, Αθήνα 1960, σ. 25. Βλ., επίσης, «Κείμενο συνομιλίας του Πρεσβευτή της ΕΣΣΔ στην Ελλάδα Μ. Γ. Σεργκέεφ με το μέλος της εκτελεστικής επιτροπής του κόμματος της ΕΔΑ Β. Εφραιμίδη για την εσωτερική πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα και την κατάσταση στην Κύπρο», παρατίθεται στο Κόντης κ.ά., *ό.π.*, σ. 264.

προγραμματικής αντίληψης της ΕΔΑ. Εκφράζονταν ρητά, διατρέχοντας το σύνολο της πολιτικής αντίληψης του κόμματος: «Πρώτα-πρώτα, ο αντιιμπεριαλιστικός αγώνας δεν αποτελεί καμμιά επινόηση, αλλά αναπτύσσεται στη βάση των προβλημάτων που δημιουργεί για το Έθνος και το Λαό μας η υποδούλωση της χώρας στους ιμπεριαλιστές των ΗΠΑ και της Μπον απ' την πλουτοκρατική ολιγαρχία.[...] Οι αγώνες αυτοί εναντίον της ξενόδουλης Κυβερνήσεως, το παλλαϊκό αίτημα της κατάργησης των βάσεων θανάτου και το βαθύ αντιαμερικανικό-αντιιμπεριαλιστικό πνεύμα εκφράζουν και το αναμφισβήτητο γεγονός της πολιτικής ωριμότητας του Λαού μας».⁹⁵⁷

⁹⁵⁷ «Ο αντιιμπεριαλιστικός αγώνας του Λαού μας, κριτική ορισμένων απόψεων», στο *Εσωτερικό Δελτίο για τα μέλη και τα στελέχη της ΕΔΑ*, Ιούλιος 1960, σ. 26.

Συμπεράσματα

Η παρούσα διδακτορική διατριβή επικεντρώθηκε στο Κυπριακό ζήτημα, τις επιδράσεις του στην ελληνική πολιτική και ιδεολογική πραγματικότητα και, κυρίως, την πρόσληψη και τη διαχείρισή του από την ελληνική Αριστερά. Τα ερωτήματα περιστράφηκαν γύρω από το χαρακτήρα των λόγων και των πολιτικών πρακτικών του ΚΚΕ και της ΕΔΑ, τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας τους σε σχέση με το Κυπριακό, καθώς και τη διασταύρωση διαφορετικών πολιτικών ρευμάτων στο κίνημα για την Ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα. Επίσης, μας απασχόλησαν οι διαφορετικές νοηματοδοτήσεις του «εθνικού» προτάγματος, οι συσχετίσεις της διεθνούς συγκυρίας με την εσωτερική πραγματικότητα και τις αναπτυσσόμενες κοινωνικές δυναμικές, και η διαμόρφωση των εθνικιστικών, αντιμπεριαλιστικών και αντιαποικιακών ρητορικών και επιδιώξεων των ελληνικών αριστερών κομμάτων.

Η επίδραση του αιτήματος της Ένωσης στην ελληνική κοινωνία ήταν, την εποχή εκείνη, ιδιαίτερα ισχυρή. Για πολλούς και πολλές η ικανοποίησή του συνιστούσε προϋπόθεση για την αποκατάσταση της «φυσικής» τάξης των πραγμάτων των εθνικών «δικαίων». Η μεσσιανική αυτή όψη προσλάμβανε πολιτική και κοινωνική σημασία μέσω των τρεχουσών εξελίξεων, των κινητοποιήσεων και των διαδηλώσεων στους δρόμους. Το Κυπριακό ζήτημα σφράγισε τις πολιτικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1950, πυροδοτώντας μια σειρά αντιθέσεων και συμπυκνώνοντας ευρύτερα πολιτικά διακυβεύματα. Στο πλαίσιο του αυταρχικού μετεμφυλιακού κράτους εξελίχθηκε σε χώρο έκφρασης της αντίθεσης στο κυρίαρχο πολιτικό σύστημα, αποκτώντας, κατά περίπτωση, το χαρακτήρα μιας συνολικότερης αμφισβήτησης.

Από την πλευρά τους, η ΕΔΑ και το ΚΚΕ επένδυσαν σε μεγάλο βαθμό την πολιτική τους στο συγκεκριμένο θέμα, καθώς η κρισιμότητά του και η επίδραση του στις λαϊκές μάζες ήταν εμφανείς. Το ζήτημα της Ένωσης αποτέλεσε για τα κόμματα της Αριστεράς ευνοϊκό πολιτικό πεδίο για την αμφισβήτηση της ιδεολογικής και πολιτικής κυριαρχίας των αντιπάλων τους. Ταυτόχρονα, μέσω αυτού διευρύνθηκε το πολιτικό ακροατήριό τους και δημιουργήθηκαν γέφυρες με ευρύτερα τμήματα του πληθυσμού. Η ενεργοποίηση του λαϊκού παράγοντα για την Κύπρο ενείχε, την εποχή αυτή, μια λανθάνουσα ανατρεπτική διάσταση, όχι όμως αυτόνομα αποκρυσταλλωμένη, αλλά μέσα σε ένα αμάλγαμα ιδεολογικών τάσεων και, επίσης, σε -ρητή ή υπόρητη- διαλεκτική σχέση με τις αφηγήσεις και τους θεσμούς της

εθνικοφροσύνης. Το Κυπριακό αποτέλεσε ταυτόχρονα πεδίο άρθρωσης και αναπαραγωγής της κυρίαρχης εθνικόφρονης ιδεολογίας και πεδίο άρνησης και αμφισβήτησής της, μέσα από τις διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της έννοιας του «έθνους». Σταδιακά πάντως, και ειδικότερα από το 1956 και μετά, το κίνημα για την Ένωση άρχισε να χάνει την προηγούμενη δυναμική του και να παθητικοποιείται. Οι επίσημοι διπλωματικοί χειρισμοί αυτονομούνταν όλο και πιο πολύ από την επίδραση των λαϊκών κινητοποιήσεων και διαμαρτυριών που τόσο είχαν επιδράσει στην πορεία του ζητήματος τα αμέσως προηγούμενα χρόνια. Ο «εθνικός» λόγος και η στάση «εθνικής» ευθύνης της Αριστεράς, όπως διαμορφώθηκε από τα μέσα της δεκαετίας, επέδρασαν περιοριστικά στο μαχητικό χαρακτήρα του κινήματος και το Κυπριακό έλαβε πρωτίστως το χαρακτήρα «ρεαλιστικής» διαπραγμάτευσης. Η ριζοσπαστική διάσταση του κινήματος που έφερνε το λαό ως υποκείμενο στο προσκήνιο υποχώρησε και επιβλήθηκε η επίσημη κυβερνητική -εντός του Δυτικού πλαισίου- διαπραγματευτική πολιτική. Κυρίαρχες ήταν πλέον οι επίσημες διακηρύξεις και διαπραγματεύσεις και όχι οι λαϊκές κινητοποιήσεις.

Η ΕΔΑ, από την πλευρά της, δεν ήταν σε θέση να τροφοδοτήσει περαιτέρω τις κοινωνικές δυναμικές. Από το 1956 και μετά, το Κυπριακό θεωρήθηκε πεδίο συνεύρεσης με τον «πατριωτικό πολιτικό κόσμο», σύμφωνα με την προγραμματική αντίληψη της Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής και τη λογική του πατριωτικού μετώπου. Οι κινήσεις της νόμιμης Αριστεράς ακολούθησαν τα όρια που το κυρίαρχο πολιτικό καθεστώς επέτρεπε. Έτσι, η εκλογική ενίσχυση του κόμματος το 1958 δεν συνοδεύτηκε από ενδυνάμωση και κλιμάκωση του κινήματος για την Ένωση. Αντίστοιχα, οι συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου και η οριστική εγκατάλειψη της Ένωσης δεν συνοδεύτηκαν από μαζικές λαϊκές αντιδράσεις, αλλά έγιναν αποδεκτές -σε κοινωνικό επίπεδο- παθητικά.

Το Κυπριακό αναδείχτηκε ως μείζον εθνικό ζήτημα, με πολλαπλές σημασίες. Για την ηττημένη στον Εμφύλιο Αριστερά το αίτημα της Ένωσης ήταν η μοναδική «εθνική» διεκδίκηση της μετεμφυλιακής περιόδου. Σε μία αντιστροφή των εναντίον τους κατηγοριών για μειωμένη εθνική συνείδηση, η ΕΔΑ και το ΚΚΕ έβρισκαν την ευκαιρία να υπερθεματίσουν ως προς το «εθνικό» και να εκδηλώσουν την πολεμική τους στο εθνικόφρον στρατόπεδο έχοντας ως αναφορά την Ένωση, ένα ζήτημα «ιερό» και «καθαγιασμένο» στη συνείδηση όλων. Με τον τρόπο αυτό, τα κόμματα της Αριστεράς μπορούσαν να παρουσιάζονται ως οι αληθινοί και γνήσιοι εκφραστές

των εθνικών ιδεωδών ενάντια στις δυνάμεις της «υποτέλειας», να αμφισβητούν τις κυβερνήσεις και το κράτος της Δεξιάς αξιώνοντας για τον εαυτό τους την ερμηνεία του «εθνικώς ορθού». Μέσα από τη μελέτη του κινήματος για την Ένωση, διακρίνεται επίσης ο τρόπος με τον οποίο ο «εθνικός» αυτός αγώνας διεξήχθη από την Αριστερά της εποχής σε συνάφεια με τη βασική της τοποθέτηση, τον ορισμό δηλαδή ως βασικής της αντίθεσης ανάμεσα στο ελληνικό έθνος και τον ιμπεριαλισμό. Σαν συνέπεια, εργοδότες και εργαζόμενοι βρέθηκαν στο ίδιο στρατόπεδο, στο πλαίσιο της εθνικής «σταυροφορίας» για την Κύπρο. Ο ταξικός ανταγωνισμός αμβλύθηκε, από τη στιγμή που επιλέχτηκε η ενατένιση της ζωής και της πολιτικής υπό ένα πρίσμα αυστηρά εθνικιστικό, στο επίκεντρο του οποίου βρισκόταν η προσδοκία της Ένωσης. Ο πατριωτικός αγώνας κρινόταν από την Αριστερά ως σημαντικότερος από την ταξική σύγκρουση. Βασικός στόχος της δεν ήταν η κοινωνική αλλαγή, αλλά μια εθνική πολιτική που θα αποδυνάμωνε το στρατόπεδο της Δύσης.

Οι μαζικές εκδηλώσεις υπέρ της Ένωσης αποτέλεσαν τρόπο άμεσης εμπλοκής του λαού στις πολιτικές εξελίξεις γύρω από το ζήτημα. Η αντίληψη αυτή, της λαϊκής κινητοποίησης ως παραμέτρου του πολιτικού, ερχόταν σε αντίθεση με την επίσημη «θεσμική» ηρεμία, ειδικά όταν υπερέβαινε τα όρια της νόμιμης τάξης θέτοντας προβληματισμούς ως προς το νατοϊκό πλαίσιο και τις πολιτικές του «εθνικόφρονος» κράτους. Η εκτός ορίων νομιμότητας κλιμάκωση αυτής της μορφής αγώνα δημιουργούσε, αντίθετα, εκνευρισμό και προβληματισμούς στους ιθύνοντες του κράτους σχετικά με την αντοχή και τη σταθερότητα της κυρίαρχης πολιτικής τάξης. Οι μαζικές αντιδράσεις γύρω από το ζήτημα αξιολογούνταν ως δείκτης σταθερότητας της υφιστάμενης κοινωνικής και πολιτικής τάξης. Η πολιτική εξουσία και οι μυστικές υπηρεσίες αναλάμβαναν, σε αυτό το πλαίσιο, την αξιοποίηση της συγκυρίας επιδιώκοντας την ένταση της καταστολής των Αριστερών και την παγίωση της εκτός «εθνικού κορμού» θέσης της Αριστεράς. Το πολιτικό κλίμα, όπως διαμορφωνόταν, ευνοούσε, ταυτόχρονα με τη δυναμική του κινήματος, και την ένταση της καταστολής. Το Κυπριακό συναρθρωνόταν με τις εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις και η πολυπλοκότητα του ζητήματος επιδρούσε με πολλαπλούς τρόπους στην πολιτική ζωή της χώρας, με την κάθε πλευρά να επιδιώκει να αξιοποιήσει τη συνθήκη αυτή προς το συμφέρον της και να αποκομίσει πολιτικά οφέλη. Ταυτόχρονα, η βαθιά λαϊκή διάσταση και απήχηση του κινήματος για την Κύπρο τροποποιούσε τους ως τότε

καθιερωμένους τρόπους σκέψης και προκαλούσε ρωγμές στην «κανονική» ροή των πραγμάτων. Δεν είναι τυχαίο ότι οι μαχητικές και βίαιες κινητοποιήσεις και διαδηλώσεις σε σχέση με το ζήτημα, αντλούσαν ηθική νομιμοποίηση από την «ιερότητα» του «εθνικού» σκοπού.

Μέσα από το Κυπριακό έρχεται, επίσης, στο προσκήνιο η αντίληψη της Αριστεράς της εποχής για το χαρακτήρα του ιμπεριαλισμού και τις κινήσεις των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων. Το θέμα της Κύπρου γινόταν αντιληπτό, παρά τις μεταξύ των Δυτικών αντιθέσεις, ως σημείο σύγκλισης των ιμπεριαλιστικών στρατηγικών. Έτσι, κυρίαρχη ήταν η εικόνα ενός -λιγότερο ή περισσότερο- ενιαίου ιμπεριαλιστικού στρατοπέδου στο στόχαστρο του οποίου βρισκόταν όχι μόνο η Κύπρος, αλλά επίσης και η Ελλάδα και ο ελληνικός λαός. Ως μόνιμη εστία καλλιέργειας του αντιαμερικανισμού και του αντιβρετανισμού, το Κυπριακό ευνοούσε παραπέρα την ενδυνάμωση μιας συνολικής εναντίωσης στις Δυτικές δυνάμεις. Το «εθνικό» αυτό ζήτημα μετασχηματιζόταν, έτσι, σε άξονα πολεμικής κριτικής στο ΝΑΤΟ και τους βασικούς πυλώνες του ιμπεριαλιστικού συστήματος, σε χώρο «αποκάλυψης» της βαθύτερης ουσίας της ιμπεριαλιστικής πολιτικής.

Σύμφωνα με την ελληνική Αριστερά, αλλά και το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα της εποχής, στην καρδιά του συστήματος αυτού βρίσκονταν ως βασικός πρωταγωνιστής οι ΗΠΑ, που έρχονταν ως νέα ηγεμονική δύναμη να αναπληρώσουν τη θέση των παλιών αυτοκρατοριών. Γι' αυτό και το Κυπριακό -όπως και πολλές άλλες από τις πτυχές της συγκυρίας- κρινόταν και γινόταν αντιληπτό υπό αντιαμερικανικό πρίσμα. Οι πολιτικές εξελίξεις του Κυπριακού πυροδοτούσαν συνεχώς το ήδη εδραιωμένο τη δεκαετία του 1950 κλίμα του αντιαμερικανισμού, ανατροφοδοτώντας και εντείνοντάς το. Η σταθερή υποστήριξη της Αριστεράς στη Σοβιετική Ένωση συνοδευόταν αυτόματα από την τοποθέτησή της ενάντια στην Αμερική και το Κυπριακό γινόταν όχημα για την ενίσχυση του αντιαμερικανισμού και την επιδίωξη πολιτικής, ιδεολογικής και γεωστρατηγικής φθοράς των ΗΠΑ εντός των συμφραζομένων του Ψυχρού Πολέμου.

Αναζητώντας τις βασικές σημασιοδοτήσεις του Κυπριακού για το ΚΚΕ και την ΕΔΑ, αναδεικνύονται δύο κεντρικά ζητήματα: Η σταθερή αναφορά στην Ένωση και, ταυτόχρονα, η σταθερή αντίθεση στα σχέδια των Δυτικών. Παρά την κεντρικότητα των δύο σημείων σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας, το βάρος μετατοπιζόταν κάθε φορά, ανάλογα με τον χαρακτήρα των ιδιαίτερων εξελίξεων, προς το ένα ή προς το

άλλο ζήτημα. Σαν γενικό περίγραμμα όμως, η λύση της Ένωσης έπρεπε να συνοδεύεται από την αποδυνάμωση της θέσης των Δυτικών και, ως εκ τούτου, τον περιορισμό της απειλής απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Στο κέντρο της προσπάθειας αυτής βρισκόταν ο αγώνας (και το κυρίαρχο σύνθημα) για απομάκρυνση των στρατιωτικών βάσεων από το νησί.

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η εκδήλωση της πολιτικής αντιπαράθεσης σχετικά με την εξωτερική πολιτική και τη διεθνή θέση της χώρας. Το αντιδυτικό ρεύμα της συγκυρίας συνυφάνθηκε με το Κυπριακό και την κριτική της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που έπρεπε, για την Αριστερά, να πάψει να είναι αποκλειστικά φιλοδυτική. Η πρόταση αυτή αναπροσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής δεν συνοδεύτηκε ωστόσο, στο δεύτερο μισό της δεκαετίας, από την επιδίωξη καθεστωτικής αλλαγής στην Ελλάδα και σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της χώρας. Με άξονα τη σοβιετική πολιτική της «ειρηνικής συνύπαρξης», η θέση της χώρας γινόταν αντιληπτή εντός του καπιταλιστικού στρατοπέδου, με την προϋπόθεση όμως αποδέσμευσης από μια μονόπλευρα φιλοδυτική εξωτερική πολιτική.

Ταυτόχρονα, προσπαθήσαμε να ανιχνεύσουμε τους τρόπους και τους όρους συγκρότησης της αντίληψης της Αριστεράς για την Τουρκία, η οποία κρινόταν ως εθνικός κίνδυνος και εργαλείο της συμπαρατάξης ΗΠΑ και Μ. Βρετανίας. Η θεώρηση αυτή αλληλεπιδρούσε και συνηχούσε με τα αντιτουρκικά αισθήματα μεγάλου μέρους της ελληνικής κοινής γνώμης, ενός ήδη υπάρχοντος, δηλαδή, αντιτουρκισμού που μέσα από το Κυπριακό και το κίνημα για την Ένωση διευρυνόταν και ενισχυόταν. Παρότι τα κόμματα της Αριστεράς επιχειρούσαν στον λόγο τους τον διαχωρισμό του τουρκικού λαού από τις πολιτικές του επίσημου κράτους, η πλημμυρίδα του εθνικιστικού λόγου ήταν τέτοια ώστε η διάκριση αυτή να τίθεται πρακτικά σε δεύτερο πλάνο. Αντίστοιχα, η «ελληνοτουρκική φιλία» κατακρινόταν ως τέχνασμα ναρκοθέτησης της Ένωσης, ως πολιτική έννοια που αναπαρήγαγε την τουρκική άρνηση ενσωμάτωσης του νησιού στην ελληνική επικράτεια. Στον λόγο της Αριστεράς, αλλά και σε σημαντικό τμήμα του κινήματος για την Ένωση, ο «εθνικός κίνδυνος» της Τουρκίας συμψηφιζόταν με τα συμφέροντα και τις παρεμβάσεις των Δυτικών δυνάμεων, απειλώντας από κοινού τον ελληνισμό. Ο αντιτουρκισμός και ο αντιιμπεριαλισμός, έτσι, ταυτίζονταν και αλληλοτροφοδοτούνταν. Από τη μία ήταν οι «ξένοι» ιμπεριαλιστές και η Τουρκία ως μόνιμη εθνική απειλή και από την άλλη ο αγώνας για την Ένωση. Η θέαση της

Τουρκίας ταυτόχρονα ως εργαλείου του ιμπεριαλισμού και ιστορικού «εθνικού εχθρού» ήταν κυρίαρχη στην αντίληψη της Αριστεράς και στο κίνημα για την Ένωση.

Αντίστοιχα, η τουρκοκυπριακή κοινότητα του νησιού θεωρείτο από την Αριστερά ένα δευτερεύον και συμπληρωματικό στοιχείο στην όλη υπόθεση της Ένωσης. Ως εκ τούτου, οι αναφορές σε αυτήν παρέμεναν στον δημόσιο λόγο της Αριστεράς περιορισμένες, με εξαίρεση τις διαμάχες με τους Ελληνοκυπρίους, όπου οι Τουρκοκύπριοι περιγράφονταν αρνητικά ως ο «εχθρός». Στην τουρκοκυπριακή κοινότητα δεν αναγνωρίζονταν αυτόνομα εθνικά κίνητρα, αλλά μόνος ένας εργαλειακός ρόλος εξυπηρέτησης αλλότριων συμφερόντων. Έτσι, για την Αριστερά οι Τουρκοκύπριοι δεν ήταν οι ίδιοι υποκείμενα ενός δικού τους αγώνα, αλλά απλά «εξαρτήματα» της τουρκικής και της βρετανικής πολιτικής. Το σχήμα μέσα από το οποίο γινόταν αντιληπτή η δυνατότητα από κοινού δράσης των Ελληνοκυπρίων και των Τουρκοκυπρίων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα είδος «πολιτικού πατερναλισμού», από τη στιγμή που το γνήσιο ενδιαφέρον της Αριστεράς για κοινούς αγώνες και απόκρουση των εκατέρωθεν εθνικισμών νοθευόταν από το αίτημα της Ένωσης, που όφειλε απαραίτητως να γίνει αποδεκτό από την πλευρά των Τουρκοκυπρίων ως τέτοιο. Στη σκέψη της Αριστεράς και των Αριστερών της εποχής η τοποθέτηση αυτή συνιστούσε έναν συγκερασμό, που περιέκλειε τόσο την «αυτονόητη» και «ιερή» αξίωση της Ένωσης όσο και τη βούληση για κοινούς αγώνες των δύο κοινοτήτων του νησιού. Επρόκειτο, στην πραγματικότητα, για τη φυσικοποίηση δύο αλληλοαποκλειόμενων και αντίθετων μεταξύ τους δεδομένων, σε μια προσπάθεια το «εθνικό» περιεχόμενο του αγώνα να μην έρθει σε σύγκρουση με τον παραδοσιακό αριστερό διεθνισμό. Η πολιτική αυτή πρόταση της ελληνικής και της κυπριακής Αριστεράς δεν ήταν δυνατόν να αποτελέσει το πλαίσιο για τη συνεύρεση των δύο κοινοτήτων, από τη στιγμή που οι Τουρκοκύπριοι όχι μόνο δεν έβλεπαν τον εαυτό τους μέσα σ' αυτό αλλά, αντίθετα, αντιλαμβάνονταν την προοπτική της Ένωσης σαν μία μεγάλη απειλή για τους ίδιους. Κατά συνέπεια, υπήρξε αδύνατο να αποφευχθεί η έκρηξη και η βία των δύο αναπτυσσόμενων εθνικισμών στο νησί.

Η διατριβή προσπάθησε, επίσης, να διερευνήσει τη στάση της Σοβιετικής Ένωσης στο Κυπριακό, την πρόσληψη της στάσης αυτής από την ελληνική κοινή γνώμη και τα πολιτικά αποτελέσματά της για την εντός και εκτός συνόρων ελληνική Αριστερά. Η εξέλιξη του Κυπριακού βρέθηκε την εποχή αυτή να τέμνεται με τις

ελληνοσοβιετικές σχέσεις. Από την πλευρά των Δυτικών αλλά και της ελληνικής Κυβέρνησης υπήρχε ο φόβος μήπως έρθει, μέσω του ζητήματος, στο προσκήνιο ο «κομμουνιστικός κίνδυνος». Η ΕΣΣΔ, από την πλευρά της, υποστήριζε την περίοδο αυτή την ελληνική πλευρά, ερχόμενη έτσι σε αντίθεση με τα πολιτικά και γεωστρατηγικά σχέδια της Δύσης. Η υποστήριξη αυτή δημιουργούσε αυτόματα ηθικό και πολιτικό πλεονέκτημα για την ελληνική Αριστερά. Οι Σοβιετικοί είχαν επίγνωση της ενίσχυσης των θέσεων τους στην Ελλάδα μέσω της στάσης τους αυτής, καθώς και των δυνατοτήτων που δημιουργούνταν για την υιοθέτηση μιας πιο ανεξάρτητης από τους Δυτικούς ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αντίθετα, η οικονομική και κοινωνική αλλαγή στο εσωτερικό της Ελλάδας έμπαινε σε δεύτερο πλάνο, μπροστά στις προτεραιότητες των διεθνών συσχετισμών και ανταγωνισμών.

Ως προς την ΕΟΚΑ, η σχέση της ένοπλης οργάνωσης με τα ελληνικά αριστερά κόμματα υπήρξε, την εποχή αυτή, διαδαλώδης. Κύριοι διαμορφωτικοί παράγοντες υπήρξαν: η εναντίωση της ελληνικής Αριστεράς στους Βρετανούς και την ελληνική Κυβέρνηση, η πολιτική του εθνικού μετώπου, οι αποφάσεις του ΚΚΣΕ και του ΚΚΕ και οι αντανάκλασεις τους και, βέβαια, ο σταθερός αντικομμουνισμός του Γρίβα και τον μαχητών του, καθώς και η δολοφονική δράση τους απέναντι στο ΑΚΕΛ. Αρχικά τόσο η ΕΔΑ και το ΚΚΕ όσο και το ΑΚΕΛ καταδίκασαν την εμφάνιση της οργάνωσης κατηγορηματικά, περιγράφοντάς την ως αρνητική και επικίνδυνη εξέλιξη. Σύντομα, όμως, η στάση απέναντι στην οργάνωση του Γρίβα έγινε ευνοϊκότερη. Η ΕΟΚΑ ήταν ο «εχθρός του εχθρού» της Αριστεράς, των Βρετανών. Στη μεταβολή αυτή συνέβαλαν καθοριστικά οι πολιτικές αλλαγές του 1956 στο κομμουνιστικό στρατόπεδο, ένα από τα αποτελέσματα των οποίων υπήρξε μια πλέον πιο ελαστική και όχι κάθετα απορριπτική αξιολόγηση της ΕΟΚΑ. Η πολιτική γραμμή της Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής και της «συσπείρωσης των πατριωτικών δυνάμεων» στην Ελλάδα, μεταφραζόταν στην περίπτωση της Κύπρου στην ανάγκη από κοινού συντονισμού και δράσης της ΕΟΚΑ, της Εθναρχίας και του ΑΚΕΛ. Η υπόθεση της Ένωσης κρινόταν ως «πανεθνική». Η ασφάλεια του «εθνικού» ζητήματος επέτρεπε στην πάντα ύποπτη Αριστερά όχι μόνο να υποστηρίζει την ένοπλη μορφή δράσης στην Κύπρο, αλλά πλέον να υπερθεματίζει ως προς αυτήν. Αν και η ΕΔΑ επιδίωκε να αξιοποιήσει τις τριβές που οι τοποθετήσεις του Γρίβα δημιουργούσαν με την κυβέρνηση της ΕΡΕ, η ΕΟΚΑ δεν είχε στην πραγματικότητα καμία αντιμπεριαλιστική στόχευση, την ώρα που για την Αριστερά το «εθνικό» ζήτημα και

η αντιμπεριαλιστική διάσταση είχαν αλληλένδετη και εξίσου μεγάλη σημασία. Τα ίδια τα γεγονότα θα αποδείκνυαν ότι πιο ακατάλληλος παράγοντας από τον πρώην αρχηγό της Χ για «πανεθνική ενότητα» δεν μπορούσε να υπάρξει, αφού ο ξέφρενος αντικομμουνισμός του δεν θα αργούσε να λάβει την έκφραση ολοκληρωτικής πολεμικής, κατασυκοφάντησης και δολοφονικών ενεργειών εναντίον μελών του ΑΚΕΛ. Η πολιτική επένδυση της ελληνικής Αριστεράς στα αντιβρετανικά χαρακτηριστικά της ΕΟΚΑ, προσέκρουσε και ακυρώθηκε δραματικά από τον αντικομμουνισμό -ως ιδεολογία και βίαια πρακτική- της άλλης πλευράς.

Η εξέλιξη του Κυπριακού και η διαμόρφωση του κινήματος για την Ένωση συνέβησαν την εποχή της ανόδου των αντιαποικιακών κινήματων και της αποαποικιοποίησης, τοποθετώντας, κατά κάποιο τρόπο, την Αριστερά σε ένα σταυροδρόμι ανάμεσα στις εσωτερικές εξελίξεις και τη διεθνή πραγματικότητα. Η Ένωση της Κύπρου προσέκρουε, για την ΕΔΑ και το ΚΚΕ, στις ίδιες Δυτικές δυνάμεις που ήταν οι φορείς της αποικιοκρατίας σε όλο τον πλανήτη. Ως εκ τούτου, τα δύο κόμματα ενέτασαν το κίνημα για την Ένωση σε έναν κοινό άξονα με τους αντιαποικιακούς αγώνες διεθνώς. Την ίδια ώρα, τα εθνικιστικά αισθήματα μεγάλου τμήματος του ελληνικού πληθυσμού προσέγγιζαν επίσης μια γενικότερη αντιαποικιακή προοπτική, ενώ η κυβέρνηση της ΕΡΕ εμφανιζόταν υπόλογη για τη δυτικόφιλη κατεύθυνση της εξωτερικής της πολιτικής. Η είσοδος στο διεθνές προσκήνιο του ρεύματος της Ουδετεροφιλίας διαφοροποιούσε το διεθνές πλαίσιο, όπως και τις εκτιμήσεις της ελληνικής Αριστεράς, η οποία επιδίωκε τη συσχέτιση των τάσεων αυτών με το Κυπριακό.

Το κίνημα για την Ένωση υπήρξε ένα μίγμα ποικίλων τάσεων (εθνικιστικών, ουδετερόφιλων, αντιδυτικών και αντιμπεριαλιστικών) και η δυναμική του δημιούργησε το υπόβαθρο μιας εν δυνάμει βαθύτερης πολιτικής αμφισβήτησης. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτυσσόταν η εναντίωση στο ΝΑΤΟ, τις ΗΠΑ και το κυρίαρχο σύστημα πολιτικής εξουσίας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 οι τάσεις αυτές εκδηλώθηκαν ιδιαίτερα έντονα στο πεδίο της κοινωνικής διαμαρτυρίας, συναρθρώνοντας το αίτημα της Ένωσης με την Ουδετεροφιλία, την εναντίωση στα Δυτικά σχέδια και τις κυβερνητικές πολιτικές. Οι τάσεις αυτές επικοινωνούσαν, αλληλοτροφοδοτώντας η μία την άλλη, χωρίς να διαχωρίζονται κάθετα μεταξύ τους. Από αυτή την άποψη, μπορεί να υποστηριχθεί πως το εκλογικό αποτέλεσμα της ΕΔΑ του 1958 υπήρξε, ως ένα σημείο, αποτέλεσμα του κλίματος αντιδυτικισμού και

Ουδετεροφιλίας των ετών αυτών. Για την ΕΔΑ, οι κριτικές στην αποικιοκρατία και η παγκόσμια ανάπτυξη των αντιαποικιακών κινημάτων συνιστούσαν προϋποθέσεις και καλούς οiwονούς για τη γενικότερη αποδιάρθρωση του ιμπεριαλιστικού συστήματος.

Η πλευρά πάντως του αντιαποικιακού διεθνισμού και της κοινωνικής αμφισβήτησης -παρά την κινηματική έκρηξη στα μέσα της δεκαετίας- δεν έγινε ηγεμονική στο ενωτικό κίνημα. Οι κινητοποιήσεις σταδιακά έφθιναν και οι ριζοσπαστικές αντιαποικιακές διαθέσεις υποσκελίστηκαν από τις επίσημες διαπραγματεύσεις στο πλαίσιο της «εθνικής» πολιτικής, η οποία συνοδεύτηκε από τη συστηματοποίηση και την ένταση της κρατικής καταστολής. Παρά το γεγονός ότι στη σκέψη της Αριστεράς η αντιαποικιακή οπτική συνυφαινόταν πάντα με την εθνική διεκδίκηση, η επιβολή ενός αυστηρά εθνικιστικού λεξιλογίου και η αποδυνάμωση των τάσεων χειραφέτησης έναντι του κράτους και των πολιτικών της εθνοφροσύνης, οδήγησαν τελικά το Κυπριακό στις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου.

Στο ιδεολογικό σύμπαν και τις ρητορικές των φορέων της εθνοφροσύνης, των Ελληνοκυπρίων και της ΕΟΚΑ, υπήρχε απέναντι στα κινήματα του Τρίτου Κόσμου μία αίσθηση πολιτισμικής υπεροχής, γεγονός που δυσχέραινε τις δυνατότητες επικοινωνίας και συμπαράταξης των Ελληνοκυπρίων με τα κινήματα των λαών της Ασίας και της Αφρικής. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η αξίωση της Ένωσης γινόταν αντιληπτή όχι ως αντιαποικιακή διεκδίκηση, αλλά ως «υποχρέωση» των Δυτικών απέναντι σε έναν λαό «πολιτισμένο» που επιζητούσε την εθνική του ολοκλήρωση. Επρόκειτο για αναπαραγωγή των Δυτικών λόγων περί ανωτερότητας έναντι των «υπανάπτυκτων» λαών, που στη συγκεκριμένη περίπτωση συγχωνευόταν με τις ρητορικές του ελληνικού εθνικισμού. Όλα αυτά ήταν στοιχεία αντιφατικά, αφού η αναπαραγωγή των κυρίαρχων Δυτικών λόγων συντελούνταν ταυτόχρονα με τον αγώνα ενάντια στη Μ. Βρετανία, η οποία και ήταν η κυρίαρχη αποικιακή δύναμη στο νησί. Ο αντιαποικιακός χαρακτήρας του κυπριακού αγώνα ήταν αντιφατικός και συγκεχυμένος.

Από τις δυνάμεις της Αριστεράς αυτό που παραγνωριζόταν ήταν η βασική ιδιοτυπία του Κυπριακού ζητήματος, που αποτελούσε και τη βασική διαφοροποίησή του σε σύγκριση με τα άλλα αντιαποικιακά κινήματα της εποχής. Ο αντιβρετανικός αγώνας των Ελληνοκυπρίων δεν είχε ως στόχο το σχηματισμό ενός νέου ανεξάρτητου κράτους, αλλά την Ένωση με ένα ήδη υπάρχον δυτικόφιλο κράτος -την Ελλάδα- που

και το ίδιο δραστηριοποιόταν για την ενσωμάτωση του νησιού στην επικράτειά του. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε αυξανόμενη επιφυλακτικότητα σε πολλές χώρες του Τρίτου Κόσμου, που έβλεπαν στο Κυπριακό όχι μόνο ένα ζήτημα αποικιακής κυριαρχίας αλλά επιπλέον -ή πρωτίστως- μία διένεξη μεταξύ χωρών-μελών του ΝΑΤΟ.

Το Κυπριακό ζήτημα στη διάρκεια της δεκαετίας του 1950, και ειδικότερα το κίνημα στην Ελλάδα για την Ένωση, πυροδότησαν κοινωνικές αναταράξεις και πολιτική ένταση στη χώρα. Η μετεμφυλιακή «σιωπή» για πρώτη φορά διαταράχτηκε. Το Κυπριακό υπήρξε καταλύτης ευρύτερων ιδεολογικών διεργασιών και νοηματοδοτήσεων του «εθνικού» τόσο για τη Δεξιά όσο και για την Αριστερά. Κατέστη κεντρικό πολιτικό ζήτημα της καθημερινότητας με ευρύτατη κοινωνική απήχηση και επηρέασε την εξωτερική πολιτική της χώρας. Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ εστίασαν την προσοχή τους και απέδωσαν μεγάλη προσοχή στο θέμα της Κύπρου, το οποίο λειτούργησε σε πολλές περιπτώσεις ως αφετηρία για τη γενικότερη άρθρωση της πολιτικής τους. Η διαδρομή αυτή της δεκαετίας του 1950, με πολλούς σταθμούς και διακλαδώσεις, έληξε με τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου, που ακύρωσαν τις προσδοκίες της Αριστεράς και επισφράγισαν την πολιτική των Δυτικών και της ελληνικής Κυβέρνησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχεία

- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΕΔΑ, κουτιά 31, 478, 479, 582, 673, 693, 694
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτιά 371, 372
- ΑΣΚΙ, Αρχείο Μ. Κύρκου, κουτί 11
- ΑΣΚΙ, Αρχείο Λ. Κύρκου, φάκελος 2
- ΑΣΚΙ, Αρχείο ραδιοφωνικού σταθμού *Ελεύθερη Ελλάδα*, κουτιά 31, 35
- Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Αρχείο Γ. Καρτάλη, φ. 56/10.90, 56/10.97, 56/10.98, 56/10.100
- Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας και Τεκμηρίωσης Βόλου, Αρχείο Κ. Πυρομάγλου, φ. 7.1
- ΕΛΙΑ, Αρχείο Σ. Μερκούρη, φάκελος 2
- Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αρχείο Χ. Χρηστίδη, ενότητα Β', φάκελος 9 (300)

Εφημερίδες-περιοδικά

- Εφ. *Ακρόπολις*
- Εφ. *Η Αυγή*
- Εφ. *Το Βήμα*
- Εφ. *Έθνος*
- Εφ. *Εστία*
- Εφ. *Ελευθερία*
- Εφ. *Η Καθημερινή*
- Π. *Κυπριακός Αγών*
- Εφ. *Λεβεντιά*
- Εφ. *Λευτεριά*
- Π. *Νέος Κόσμος*
- Π. *Πανσπουδαστική*
- Εφ. *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*
- Εφ. *Ριζοσπάστης*
- Π. *Σοβιετολογία*

- Π. Η Φωνή της Κύπρου
- Π. Η Φωνή της Μαχομένης Κύπρου

Πρωτογενείς πηγές δημοσιευμένες

- ΑΚΕΛ, *Οι αποφάσεις της 3^{ης} Ολομέλειας της ΚΕ του ΑΚΕΛ*, Έκδοση της ΚΕ του ΑΚΕΛ, Λευκωσία 1953.
- ΑΚΕΛ, Ο δρόμος προς τη λευτεριά, για ένα μίνιμουμ πρόγραμμα του ΑΚΕΛ για τη συγκρότηση του ενιαίου απελευθερωτικού μετώπου πάλης.
- Central Intelligent Agency, *Central Intelligence Bulletin*, 20.1.1959.
- Central Intelligence Agency (Office of Current Intelligence), *Current intelligence weekly summary*, OCI No. 4061/59, 6.8.1959 και OCI No. 4677/59, 24.9.1959.
- Δελτίο Ειδήσεων του ΔΣΕ, έκδοση του Γενικού Αρχηγείου του ΔΣΕ (ανατύπωση, εκδόσεις Μνήμη).
- Decolonization*, A publication of the United Nations Department of Political Affairs, *Trusteeship and Decolonization*, 26, Δεκέμβριος 1985.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, ΕΔΑ, Ειρήνη, Δημοκρατία, Αμνηστεία, *Προγραμματικές Αρχές της ΕΔΑ*, Αθήνα 1952.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Α΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ. 15-18 Ιουλίου 1956. Εισηγήσεις, Πολιτική Απόφαση, Ψηφίσματα, Καταστατικό, έκδοση του Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ*, Αθήνα, Αύγουστος 1956.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Η πολιτική της ΕΔΑ, Επίσημα κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις Εκπροσώπων της από 3-12-56 μέχρι 20-9-57*, τεύχος 20, Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1957.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Η εγκατάσταση βάσεων πυραύλων ενισχύει πράγματι την άμυνα της χώρας και προωθεί την υπόθεση της ειρήνης;* Τεύχος 2 (22), έκδοση του Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα, Φεβρουάριος 1958.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Γιατί πρέπει να δοθεί Γενική Αμνηστεία*, Έκδοση Γραφείου Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα Ιούλιος 1959.
- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, *Το πρόγραμμα της ΕΔΑ, Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή*, Αθήνα 1960.
- ΕΟΚΑ, *Η Κομμουνιστική ηγεσία έναντι του Κυπριακού αγώνος*, 1958.

- Εσωτερικό Δελτίο για τα μέλη και τα στελέχη της ΕΔΑ, τχ. 13, Έκδοση της Δ.Ε της ΕΔΑ, Ιούλιος 1960.
- Επίσημα Πρακτικά και Εκθέσεις, *Το Κυπριακόν εις την Διάσκεψιν Λονδίνου και την Γ. Συνέλευσιν του ΟΗΕ. Λόγοι και απαντήσεις εις τους Βρεταννούς και τους Τούρκους του τ. αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως υπουργού των Εξωτερικών και Στεφ. Στεφανόπουλον*, Αθήνα 1956.
- Ίδρυμα Κ. Καραμανλής-Καθημερινή, *Κ. Καραμανλής, Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Γ. Χριστόπουλος, Ι. Μπαστιάς (επιμ.), Αθήνα 2005.
- ΚΚΕ, Το εθνικό μας πρόβλημα και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας, έκδοση ΚΟΜΕΠ, αρ. 4, Αθήνα 1943.
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 7' 1949-1955, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1995.
- ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα*, τ. 8' 1956-1961, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1997.
- 3^η *Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (10-14.10.1950)*, Τα άγνωστα πρακτικά μιας σκηνοθετημένης δίκης εναντίον των πρώτων κομμουνιστών της αμφισβήτησης, Γλάρος, Αθήνα 1988.
- Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών, επίμ. Τ. Γεροζήσης, Αθήνα 1997, τόμ. Α', Β', Γ'.
- Β. Κόντης, Γ. Μουρέλος, Κ. Παπουλίδης, Μ. Γ. Προζουμέντσικοφ, Ν. Ντ. Σμυρνόβα, Ν. Γ. Τομιλίνα, *Σοβιετική Ένωση και Βαλκάνια στις δεκαετίες 1950 και 1960 (συλλογή εγγράφων)*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 2003.
- Παπαθανασίου, Ιωάννα, *Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά, Αρχείο 1951-1967*, Θεμέλιο, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2001.
- Π.Ε.Ε.Α., Επίσημα κείμενα, πράξεις και αποφάσεις, Έκδοση Αρχείου Εθνικής Αντίστασης, (ανατύπωση, εκδόσεις Μνήμη).
- Η πολιτική της ΕΔΑ-Επίσημα Κείμενα, Αποφάσεις-Ανακοινώσεις-Δηλώσεις-Αγορεύσεις βουλευτών της από 16-8-56 μέχρι 30-11-56*, Γραφείο Τύπου και Μελετών της ΕΔΑ, Αθήνα, Νοέμβριος 1956.
- *Third World reaction to Hungary and Suez, 1956: A Soviet Foreign Ministry analysis*, Top secret copy No.1 to Comrade Orlov, A.L., 28.12.1956, No.1869/2. Στο Wilson Digital Center Archive, <http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/111097>.
- Ψιμούλη, Βάσω, «Ελεύθερη Ελλάδα», «Η Φωνή της Αλήθειας», *Ο παράνομος ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, αρχείο 1947-1968*, ΑΣΚΙ, Θεμέλιο, Αθήνα 2006.

Ελληνόγλωσση δευτερογενής βιβλιογραφία

- Αγγελόπουλος, Αθανάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία, Η Εκκλησία της Κύπρου στο παρελθόν και στο παρόν*, Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1998.
- Αδάμος, Τάκης, *Τέκνο της ανάγκης (70 χρόνια ΚΚΕ)*, Καστανιώτης, Αθήνα 1988.
- Αιμιλιανίδης, Αχιλλέας, «Εκτιμήσεις του αγώνα της ΕΟΚΑ», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο)*. Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ, Λευκωσία 2005.
- Αλέκου, Αλέξης, *Οι πολιτικές εξελίξεις στην Κύπρο, 1945-1955*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2011.
- Μ. Αλεξανδράκης, Β. Θεοδωρόπουλος, Ε. Λαγάκος, *Το Κυπριακό 1950-1974, μία ενδοσκόπηση*, Ελληνική ευρωεκδοτική, Αθήνα 1987.
- Αλεξανδρής, Αλέξης, «Το μειονοτικό ζήτημα, 1954-1987», στο Α. Αλεξανδρής, Θ. Βερέμης, Π. Καζάκος, Β. Κουφουδάκης, Χ. Ροζάκης, Γ. Τσιτσόπουλος, *Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, 1923-1987*, Γνώση-ΕΛΙΑΜΕΠ, Αθήνα 1991.
- Αλιβιζάτος, Νικόλαος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922-1974, όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995.
- Αναγνωστοπούλου, Σία, «Οι πολυπλοκότητες του ελληνικού και του τουρκικού εθνικισμού στην κυπριακή εκδοχή τους», στο Φ. Τσιμπιρίδου, Δ. Σταματόπουλος (επίμ.), *Οριενταλισμός στα όρια, Από τα οθωμανικά Βαλκάνια στη σύγχρονη Μέση Ανατολή*, Κριτική, Αθήνα 2008.
- Αναγνωστοπούλου, Σία, «Η “εθνική πολιτική” της Τουρκίας και η Κύπρος», στο Χ. Γιαλλουρίδης, Π. Τσάκωνας (επίμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό πρόβλημα*, Σιδέρης, Αθήνα 1993.
- Αναγνωστοπούλου, Σία, «Η Κύπρος και το Κυπριακό πρόβλημα στα ΑΣΚΙ», *Αρχαιοτάξιο*, 2, Ιούνιος 2000, σ. 100-105.
- Αναγνωστοπούλου, Σία, «Η Εκκλησία της Κύπρου και ο εθναρχικός της ρόλος: 1878-1960, Η “θρησκευτικοποίηση” της “κυπριακής” πολιτικής δράσης: Ένωση», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 68-69-70, Ιούλιος 1998-Μάρτιος 1999, σ. 198-227.
- Άντερσον, Μπένεντικτ, *Φαντασιακές κοινότητες, στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997.
- Αξελός, Λουκάς, *Κύπρος, η ανοιχτή πληγή του ελληνισμού*, Στοχαστής, Αθήνα 1994.

- Βεζανής, Δημήτριος, *Η Ελληνική Κύπρος, Ομιλία δοθείσα εις την Λέσχην των Ελλήνων Σιδηροδρομικών την 17^{ην} Μαΐου 1951*, Αθήνα 1951.
- Βεζανής, Δημήτριος, *Το Κυπριακόν ζήτημα, μέχρι τούδε πορεία, ενδεικνύομενη τακτική-προοπτική*, Εθνικιστικός Σύνδεσμος, Αθήνα 1959.
- Χ. Βερναρδάκης, Γ. Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*, Εξάντας, Αθήνα 1991.
- Βλαντάς, Δημήτρης, *1950-1967, Τραγωδία του ΚΚΕ*, τ. 4', 1976.
- Βλάχος, Άγγελος, *Δέκα χρόνια Κυπριακού*, Εστία, Αθήνα 1980.
- Βουρνάς, Τάσος, *Ιστορία της νεώτερης και σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Ε', Πατάκης, Αθήνα 1999.
- Βουρνάς, Τάσος, *Η διάσπαση του ΚΚΕ, Ιστορικό σχέδιασμα μιάς 30ετίας από το τέλος του εμφυλίου πολέμου ως τα γεγονότα του Φλεβάρη του 1968*, Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1983.
- Branch, Daniel, «Γαυτότητα, βία και συνεργασία στην Κύπρο κατά την κατάσταση εκτάκτου ανάγκης», στο Β. Γούναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Πατάκης, Αθήνα 2010.
- Γαβριηλίδης, Άκης, *Η συνέχιση του Εμφυλίου με άλλα μέσα*, ΚΨΜ, Αθήνα 2007.
- Γιανουλόπουλος, Γιάννης, *Ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992.
- Γιομπ, Σβιέτο, «Κύπρος - Κίνημα των Αδεσμεύτων», στο Μ. Λαγού, Σ. Ζαβού, Ν. Κουτσού (επιμ.), *Η διεθνής πτυχή του Κυπριακού*, πρακτικά σεμιναρίου, ΚΥ. ΚΕ. Μ, Λεμεσός 1989.
- Gellner, Ernest, *Έθνη και εθνικισμός*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992.
- Γκουεβάρρα, Τσε, *Άπαντα*, τ. 3', Καρανάσης, Αθήνα 1977.
- Γουντχάουζ, Κρις, *Καραμανλής, Ο ανορθωτής της ελληνικής δημοκρατίας*, Μορφωτική Εστία ΑΕ, Αθήνα 1982.
- Γρίβας, Γεώργιος, *Απομνημονεύματα αγώνος ΕΟΚΑ*, Αθήνα 1961.
- Γυαλίστρας, Σέργιος, *Σύντομος ιστορική ανασκόπησης. Αι εκκρεμούσαι εθνικά διεκδικήσεις*, Αθήνα 1956.
- Γυαλίστρας, Σέργιος, *Η υδρογονοβόμβα, ο Κομμουνισμός και το Κυπριακόν. Μελέτη ιστορική πολιτικο-στρατηγική*, Αθήνα 1959.
- Crouzet, François, *Η Κυπριακή διένεξη (1946-1959)*, τ. Α', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2011.
- Crouzet, François, *Η Κυπριακή διένεξη (1946-1959)*, τ. Β', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2011.

- Δασκαλάκης, Απόστολος, *Κύπρος, Αποφάσεις, διαμαρτυρίες και ενέργειες του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών, προς απαλλαγήν του Κυπριακού Λαού εκ της καταδυναστεύσεως*, Εθνικόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Αθήνα 1954.
- Δασκαλάκης, Απόστολος, *Ο αγών του Πανεπιστημίου Αθηνών δια την ελευθερίαν της Κύπρου, Απόσπασμα εκθέσεως πεπραγμένων πρυτανείας Αποστόλου Δασκαλάκη*, Πανεπιστήμιον Αθηνών, Αθήνα 1955.
- Δημητριάδης, Γιάννης, *Η σοβιετική διείσδυση στην Ελλάδα*, Ροές, Αθήνα 1984.
- Δημητρίου, Πάνος, *Η διάσπαση του ΚΚΕ*, τ. Α΄, Πολιτικά Προβλήματα, Αθήνα 1975.
- Δοκίμιο ιστορίας του ΚΚΕ (1949-1968)*, τ. Β΄, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2011.
- Δοξιάδης, Κύρκος, «Εθνικόφρων διχασμός και εθνική συσπείρωση: η διπλή ιδεολογική αποτυχία της δικτατορίας», στο Γ. Αθανασάτου, Α. Ρήγος, Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Η Δικτατορία, 1967-1974, Πολιτικές πρακτικές, ιδεολογικός λόγος, αντίσταση*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999.
- Δοξιάδης, Κύρκος, «Για την ιδεολογία του εθνικισμού», στο Δ. Σολομού (επιμ.), *Επιστημονικό συμπόσιο έθνος-κράτος-εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995.
- Δοξιάδης, Κύρκος, «Η ιδεολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα», *Λεβιάθαν*, 13, 1993, σ. 123-148.
- Δραγούμης, Μάρκος, *Ο αγών για την Κύπρο (Ομιλία στη Συγκέντρωσιν μελών και φίλων της Ένώσεως υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου)*, Ελληνική Ένωσις υπέρ των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτου, Αθήνα 1955.
- Δραγούνης, Ιωάννης, *Κατηγορώ τους Συμμάχους! Η ιερή υπόθεση της Κύπρου, η συμμαχία του ΝΑΤΟ και η Ελλάς (Διακήρυξις εθνικής ανεξαρτησίας)*, Αθήνα 1956.
- Δρουσιώτης, Μακάριος, *ΕΟΚΑ, η σκοτεινή όψη*, Στάχυ, Αθήνα 2000.
- Δρουσιώτης, Μακάριος, *Η μεγάλη ιδέα της μικρής χούντας, Η ΕΟΚΑ Β΄ και το πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 1974*, Αλφάδι, Λευκωσία 2010.
- Ελεφάντης, Άγγελος, «1951-1967, ΕΔΑ και ΚΚΕ, Τα δύο οργανωτικά πρόσωπα της Αριστεράς», *Ο Πολίτης*, 83, Δεκέμβριος 2000, 42-46.
- Ελεφάντης, Άγγελος, «Προσλήψεις του Εμφυλίου πολέμου μετά τον Εμφύλιο», *Ο Πολίτης*, 73, 2000, σ. 35-40.

- Ελληνστέιν, Ζαν, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, τ. Β' (Η ΕΣΣΔ στον πόλεμο 1939-1946, Η σύγχρονη ΕΣΣΔ)*, Θεμέλιο, Αθήνα 1977.
- Ζαγκλαβήρας, Νικόλαος, *Η αλυσοδεμένη Κύπρος μας*, Αθήνα 1954.
- Η ΕΔΑ και το ΚΚΕ*, Δυτικός-Ανατολικός κόσμος, Πολιτική και Κοινωνική Βιβλιοθήκη.
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Το Κυπριακό πρόβλημα 1947-2004, Από την Ένωση στη διχοτόμηση;*, Σιδέρης, Αθήνα 2006.
- Hobsbawm, Eric, *Έθνη και εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1994.
- Hobsbawm, Eric, «Εισαγωγή: Επινώντας παραδόσεις», στο Ε. Hobsbawm, Τ. Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, θεμέλιο, Αθήνα 2004.
- Ιεροδιακόνου, Λεόντιος, *Το Κυπριακό πρόβλημα, πορεία προς την χρεωκοπία*, Παπαζήσης, Αθήνα 1975.
- Ιστορία ΠΣΕ-ΠΕΟ, 1941-1991*, ΠΕΟ, Λευκωσία 1991.
- Καλογερόπουλος-Στράτης, Σπύρος, *Το δικαίωμα των λαών στην αυτοδιάθεση, η παραβίαση στην Κύπρο*, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.
- Καλοδούκας, Άγγελος, *Το Κυπριακό, από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι και το σχέδιο Ανάν*, Διεθνιστική Εργατική Αριστερά, Αθήνα 2003.
- Καλουδιώτης, Δημήτρης, *Κυπριακό: Η άλλη όψη μιας εθνικής δοκιμασίας*, Γνώση, Αθήνα 1989.
- Καραγιάννη, Βασιλική, «Ο αυτοπροσδιορισμός του ενόπλου αγώνα: Κύπρος, 1955-1959» στο Β. Γούναρης, Σ. Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Πατάκης, Αθήνα 2010.
- Κατηφόρης, Γιώργος, *Η νομοθεσία των βαρβάρων*, Θεμέλιο, Αθήνα 1975.
- Κατσορίδας, Δημήτρης, *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα, 1870-2001*, ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 2008.
- Κατσούλης, Γιώργης, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, τ. Ζ' (1950-1968)*, Νέα Σύνορα- Α.Λιβάνης, Αθήνα 1978.
- Kizilyurek, Niyazi, *Οι Τουρκοκύπριοι, η Τουρκία και το Κυπριακό*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009.
- Κιζιλγιουρέκ, Νιαζί, *Κύπρος: το αδιέξοδο των εθνικισμών*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999.

- Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Το ιδεολογικό πλαίσιο της πολιτικής ζωής της Κύπρου: Κριτική θεώρηση», στο Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.), *Κύπρος, Ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα 2000.
- Κιτσίκης, Δημήτρης, *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού χώρου από τον Ε. Βενιζέλο στον Γ. Παπαδόπουλο (1928-1973)*, Εστία, Αθήνα 1981.
- Κουρουνδής, Χαράλαμπος, «Η ΕΔΑ και το Σύνταγμα στην πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης (επιμ.), *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά συνεδρίου), Βιβλιόραμα 2014.
- Ν. Κουσίδου, Σ. Σταυρόπουλος, *Αριστερή Νεολαία Ελλάδος, 1950-1953, απόπειρα ιστορικής καταγραφής*, Φιλιλπότη, Αθήνα 1993.
- Κρανιδιώτης, Νίκος, *Δύσκολα χρόνια, Κύπρος 1950-1960*, Εστία, Αθήνα 1981.
- Κύρκος, Λεωνίδα, *Ανατρεπτικά, Απέναντι στο χθες και στο αύριο*, Προσκήνιο, Αθήνα 1995.
- Κύρου, Αλέξης, *Ελληνική εξωτερική πολιτική*, Εστία, Αθήνα 1984.
- Λεβί, Μικαέλ, *Το εθνικό ζήτημα από το Μαρξ μέχρι σήμερα*, Στάχυ, Αθήνα 1993.
- Λέκκας, Παντελής, «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας - εθνική θεωρία και εθνικό φρόνημα», στο Δ. Σολομού (επιμ.), *Επιστημονικό συμπόσιο έθνος-κράτος-εθνικισμός (21 και 22 Ιανουαρίου 1994)*, Σχολή Μωραΐτη. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995.
- Λέκκας, Τάσος, *Κύπρος, η κατεχόμενη Ελλάς*, Διαλησμάς, Αθήνα 1952.
- Λένιν, Βλαντιμίρ, *Κριτικά σημειώματα πάνω στο εθνικό ζήτημα, Για το δικαίωμα αυτοδιάθεσης των εθνών*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1992.
- Λεντάκης, Ανδρέας, *Παρακρατικές οργανώσεις και 21^η Απριλίου*, Καστανιώτης, Αθήνα 1975.
- Λεονταρίτης, Γιώργος, *Από τον Εμφύλιο στην ΕΔΑ, Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, Προσκήνιο, Αθήνα 2001.
- Λεονταρίτης, Γεώργιος, *Ανάμεσα στα δύο άκρα, η πορεία του Κέντρου 1946-1967*, Εστία, Αθήνα 1992.
- Λιάκος, Αντώνης, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;*, Πόλις, Αθήνα 2005.
- Λιαλιούτη, Ζηνοβία, *Ο ελληνικός αντιαμερικανισμός (1947-1989)*, διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2010.
- Λιναρδάτος, Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Α', Παπαζήσης, Αθήνα 1977.

- Λιναρδάτος, Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Β΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.
- Λιναρδάτος, Σπύρος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τ. Γ΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1977.
- Λίποβατς, Θάνος, *Ζητήματα πολιτικής ψυχολογίας*, Εξάντας, Αθήνα 1991.
- Loomba, Ania, *Colonialism-postcolonialism*, Routledge, Λονδίνο 2000.
- Λυμπεράτος, Μιχάλης, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ, η ραγδαία ανασυγκρότηση της ελληνικής Αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες*, Στοχαστής, Αθήνα 2011.
- Λυμπεράτος, Μιχάλης, «ΕΑΜ και ΕΔΑ, σχέσεις συνέχειας και τομής. Η πρώτη περίοδος της ΕΔΑ 1951-1955», *Σύγχρονα Θέματα*, 83, Δεκέμβριος 2003, σ. 85-93.
- Λυμπεράτος, Μιχάλης, «Εθνικές διεκδικήσεις και πολιτικοί αποκλεισμοί: η διαμόρφωση του ιδεολογικού υποστρώματος του εμφυλίου πολέμου», *Τα Ιστορικά*, τχ. 34, Ιούνιος 2001.
- Λυσσαρίδης, Βάσος, «Οι επιδράσεις του αγώνα της ΕΟΚΑ στα απελευθερωτικά κινήματα άλλων λαών», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση. (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο)*, Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ, Λευκωσία 2005.
- Μαλκίδης, Θεοφάνης, *Ο πρόεδρος της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς Ιωάννης Πασσαλίδης και το Κυπριακό ζήτημα*, Αιγαίον, Λευκωσία 2009.
- Μαρκούζε, Χέρμπερτ, *Το τέλος της ουτοπίας*, Ύψιλον, Αθήνα 1985.
- Τ. Μαστραντώνης, Γ. Μηλιός, «Η θεωρία της Αριστεράς για την εξάρτηση του ελληνικού καπιταλισμού: όρια και συνέπειες», *Θέσεις*, www.theseis.com, 2, 1983.
- Μαυράτσας, Κάισαρ, *Όψεις του ελληνικού εθνικισμού στην Κύπρο, Ιδεολογικές αντιπαραθέσεις και η κοινωνική κατασκευή της ελληνοκυπριακής ταυτότητας*, Κατάρτι, Αθήνα 1998.
- Μέξης, Δήμος, *Το δικαίωμα αντιστάσεως του κυπριακού λαού στην καταπίεση, κριτική του αποικιακού ιμπεριαλισμού*, Βιβλιοπωλείον Αναγέννησις, Αθήνα 1956.
- Μεσθανέως, Βασιλική, *Η αντιπολίτευση στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, 1949-1963*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2011.
- Meynaud, Jean, με τη συνεργασία των Π. Μερλόπουλου και Γ. Νοταρά, *Πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, τ. Α΄, Μπάυρον, Αθήνα 1966.
- Μηλιός, Γιάννης, «Οι αριστερές θεωρίες για την “εξάρτηση” και οι εξαρτήσεις του ελληνικού καπιταλισμού», *Θέσεις*, 9, 1984, www.theseis.com.

- Γ. Μηλιός, Τ. Κυπριανίδης, «Το Κυπριακό μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η ελληνική και ελληνοκυπριακή στρατηγική», *Θέσεις*, 25, 1988, www.theseis.com.
- Μήλλας, Ηρακλής, *Εικόνες Ελλήνων και Τούρκων, Σχολικά βοηθήματα, ιστοριογραφία, λογοτεχνία και εθνικά στερεότυπα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001.
- Μιχαηλίδης, Γιώργος, «Ελληνική Αριστερά και εθνικά ζητήματα κατά την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά συνεδρίου), Βιβλιόραμα, Αθήνα 2014.
- Μιχαηλίδης, Τριαντάφυλλος, *Τι είναι και τι θέλει η ΕΔΑ*, Αθήνα 1958.
- Μιχαλόπουλος, Δημήτρης, *Πρεσβείες της Κύπρου (1950)*, Ελληνική ευρωεκδοτική, Αθήνα 1990.
- Ε. Μπαλιμπάρ, Ι. Βαλλερστάιν, *Φυλή, έθνος, τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες, Ο Πολίτης*, Αθήνα 1988.
- Μπριλλάκης, Αντώνης, *Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, Ιστορική διαδρομή, κρίση, προοπτικές*, Εξάντας, Αθήνα 1980.
- Νεφελούδης, Παύλος, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας, Τα βαθύτερα αίτια της διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968*, Gutenberg, Αθήνα 1974.
- Η. Νικολακόπουλος, Ε. Ολυμπίτου, Αντώνης Μπριλλάκης, *Διαδρομές και αναζητήσεις της Αριστεράς μετά τον Εμφύλιο*, Λιβάνης, Αθήνα 2010.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1967*, Πατάκης, Αθήνα 2001.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, «Η ΕΔΑ στις εκλογές του 1956», *Αρχειοτάξιο*, τχ. 3, Μάιος 2001, σ. 37-49.
- Νικολακόπουλος, Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964, η εκλογική γεωγραφία των πολιτικών δυνάμεων*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000.
- Α. Εύδης, Σ. Λιναρδάτος, Κ. Χατζηαργύρης, *Ο Μακάριος και οι σύμμαχοί του*, Gutenberg, Αθήνα 1974.
- Όλα όσα πρέπει να ξέρετε για τις... βάσεις*, Το Ποντίκι, Αθήνα 1990.
- Παναγιώτου, Αντρέας, «Συνοριακές εμπειρίες: ερμηνεύοντας τον πατριωτισμό της Κυπριακής αριστεράς», στο *Το πορτοκαλί της Κύπρου*, Ν. Τριμικλινώτης (επιμ.), Νήσος, Αθήνα 2005.
- Παντελής, Σταύρος, *Νέα ιστορία της Κύπρου*, Φλώρος, Αθήνα 1986.

- Παπαγεωργίου, Σπύρος, *Α.Κ.Ε.Α, το άλλο Κ.Κ.Ε*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 2004.
- Παπαγεωργίου, Σπύρος (επίμ.), *Αρχείον των παράμονων εγγράφων του Κυπριακού αγώνος*, Εκδόσεις Κ. Επιφανίου, Λευκωσία 1984.
- Παπαγεωργίου, Σπύρος, *Διά χειρός ηρώων. Η χριστιανική και εθνική πίστη των αγωνιστών της Κύπρου όπως μαρτυρείται από τον Αγώνα της ΕΟΚΑ και όπως ακριβώς καταγράφεται «ιδίαις χερσίν»*, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1990.
- Παπαδημητρίου, Γιάννης, *Η αναλαμπή της Αριστεράς*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2001.
- Παπαδημητρίου, Δέσποινα, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοφρόνων, Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*, Σαββάλας, Αθήνα 2006.
- Παπαθανασίου, Ιωάννα, «ΕΔΑ: Το μαζικό κόμμα της προδιδακτορικής Αριστεράς», στο *Η ελληνική κοινωνία κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1967)*, 4^ο Επιστημονικό Συνέδριο στο Πάντειο, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 2007, σ. 681-697.
- Παπαθανασίου, Ιωάννα με τη συνεργασία των Π. Ιορδανίδου, Α. Κάπολα, Τ. Σακελλαρόπουλου και Α. Χριστοδούλου, *Η νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960, Αρχαιακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2008.
- Παπαθανασίου, Ιωάννα, «Όρια και δυναμική της ένταξης στην προδικτατορική ΕΔΑ. Απόπειρα καταγραφής της αριθμητικής εμβέλειας, της γεωγραφικής κατανομής και της κοινωνικής σύνθεσης του αριστερού πληθυσμού», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 86, 1995, ΕΚΚΕ, σ. 21-82.
- Παπακωνσταντίνου, Θεοφύλακτος, *Η νέα γραμμή του Κομμουνισμού, Η σημασία του 20^{ου} Συνεδρίου του ΚΚ της Σοβιετικής Ένωσης*, Αθήνα 1956.
- Παπαπολυβίου, Πέτρος, «Η ελλαδική Αριστερά και ο αγώνας της ΕΟΚΑ: μια πρώτη προσέγγιση», στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση* (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο), Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ, Λευκωσία 2005.
- Παπαπολυβίου, Πέτρος, «Ο αγώνας της ΕΟΚΑ και η ταυτότητα “προδότης”»: Η χρήση της λέξης, η προϊστορία, το έγκλημα και η τιμωρία», στο Β. Γούναρης, Σ.

Καλύβας, Ι. Στεφανίδης (επίμ.), *Ανορθόδοξοι πόλεμοι, Μακεδονία, Εμφύλιος, Κύπρος*, Πατάκης, Αθήνα 2010.

-Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος, «Το καθεστώς της διαφορετικότητας στην ελληνική κοινωνία: Υποθέσεις εργασίας», στο Παπαταξιάρχης, Ευθύμιος (επιμ.), *Περιπέτειες της Ετερότητας, Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφορά στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006.

-Παπαχελάς, Αλέξης, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας, ο αμερικάνικος παράγων, 1947-1967*, Εστία, Αθήνα 2002.

-Preve, Costanzo, *Το εθνικό ζήτημα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Στάχυ, Αθήνα 2001.

-Πετρίδης, Παύλος, *Εξουσία και παραεξουσία στην Ελλάδα, απόρρητα ντοκουμέντα*. Προσκήνιο, Αθήνα 2000.

-Πετρίδης, Παύλος, *Γεώργιος Ι. Ράλλης, πολιτικές εκμηστρεύσεις 1950-1989*, Προσκήνιο, Αθήνα 1990.

-Ριζάς, Σωτήρης, *Η ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο, Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Καστανιώτης, Αθήνα 2008.

-Ρίχτερ, Χάιντς, *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β', Εστία, Αθήνα 2011.

-Richter, Heinz, «Το ιστορικό υπόβαθρο του Κυπριακού προβλήματος», στο Α. Στεργίου, Η. Richter (επιμ.), *Το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Ροές, Αθήνα 2006.

-Ρουμπάτης, Γιάννης, *Δούρειος Ίππος, Η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα 1947-1967*, Οδυσσέας, Αθήνα 1987.

-Ρούφος, Ρόδης, *Η χάλκινη εποχή*, Εστία, Αθήνα 1999.

-Said, Edward, *Οριενταλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

-Said, Edward, *Κουλτούρα και ιμπεριαλισμός*, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

-Σαιν-Μαρτέν, Κατερίνα, *Λαμπράκηδες, Ιστορία μιας γενιάς*, Πολύτυπο, Αθήνα 1984.

-Σακκάς, Γιάννης, *Η Ελλάδα, το Κυπριακό και ο αραβικός κόσμος, 1947-1974*, Πατάκης, Αθήνα 2012.

-Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, «ΑΚΕΛ-ΚΚΕ στις δεκαετίες '40-'50: Μια δύσκολη σχέση στο πλαίσιο του αιτήματος της Ένωσης», *Τετράδια*, 2013, σ. 131-146.

-Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, «Σχετικά με τους όρους συγκρότησης του κυπριακού κράτους», *Θέσεις*, 70, Ιανουάριος-Μάρτιος 2000, www.theseis.com.

- Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος, 1949-1967 Το κοινωνικό πλαίσιο της πορείας προς τη δικτατορία*, Νέα Σύνορα-Α. Λιβάνη, Αθήνα 1998.
- Σβορώνος, Νίκος, *Το ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, Πόλις, Αθήνα 2004.
- Σέρβας, Πλουτής, *Κυπριακό, Ευθύνες*, τ. Α΄, Γραμμή, Αθήνα 1980.
- Smith, Anthony, *Εθνική ταυτότητα*, Οδυσσέας, Αθήνα 2000.
- Σολάρο, Αντόνιο, *Ιστορία του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας*, Πλειάς, Αθήνα 1975.
- Σταματόπουλος, Βύρων, *Η μάχη της Κύπρου, ραδιοφωνικά σχόλια και άρθρα*, Αθήνα 1956.
- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Εν ονόματι του έθνους, Πολιτική κουλτούρα, αλτρωτισμός και αντιαμερικανισμός στη μεταπολεμική Ελλάδα, 1945-1967*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2010.
- Στεφανίδης, Ιωάννης, *Ασύμμετροι Εταίροι, Οι Ηνωμένες Πολιτείες και Η Ελλάδα στον Ψυχρό Πόλεμο, 1953-1961*, Πατάκης, Αθήνα 2010.
- Στεφάνου, Στέφανος, *Ένας απ' τους πολλούς της ελληνικής Αριστεράς*, Θεμέλιο, Αθήνα 2013.
- Στυλιανού, Πέτρος, *Οι Κύπριοι φοιτητές στην Αθήνα και ο αγώνας του 1955-1959*, Αιγαίον, Λευκωσία 2010.
- Σφήκας, Θανάσης, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, Φιλίστωρ, Αθήνα 1997.
- Ταϊήλορ, Τσαρλς, *Πολυπολιτισμικότητα, εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*, Πόλις, Αθήνα 1997.
- Τενεκίδης, Γιώργος, «Διεθνοποίηση και αποδιεθνοποίηση του Κυπριακού πριν και μετά την τουρκική εισβολή», στο Γ. Τενεκίδης, Γ. Κρανιδιώτης (επιμ.) *Κύπρος, ιστορία, προβλήματα και αγώνες του λαού της*, Εστία, Αθήνα 2000.
- Τενεκίδης, Γιώργος, *Οι νομικές διαστάσεις του Κυπριακού*, Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, Αθήνα 1988.
- Τερλεξής, Πανταζής, *Διπλωματία και πολιτική του Κυπριακού, ανατομία ενός λάθους*, Κέδρος, Αθήνα 2004.
- Τζελέπης, Ελευθέριος, *Το Κυπριακό και οι συνωμότες του*, Θεμέλιο, Αθήνα 1965.
- Τζερμιάς, Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας*, τ. Α΄, Libro, Αθήνα 2001.

- Τομπάζος, Σταύρος, «Το εθνικό ζήτημα στην Κύπρο», στο *Συλλογική Εργασία, Κυπριακό: από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα στο σχέδιο Ανάν*, Εργατική Πάλη, Αθήνα 2005.
- Τρίκκας, Τάσος, *Ε.Δ.Α 1951-1967, το νέο πρόσωπο της αριστεράς*, τ. Α΄, Θεμέλιο, Αθήνα 2009.
- Τριμικλινώτης, Νίκος, *Η διαλεκτική του έθνους-κράτους και το καθεστώς εξαίρεσης - Συνταγματικές και κοινωνιολογικές μελέτες για την ευρωκυπριακή συγκυρία και το εθνικό ζήτημα*, Σαββάλας, Αθήνα 2010.
- Τσαρδανίδης, Χαράλαμπος, «Η Σοβιετική Ένωση και το Κυπριακό πρόβλημα», στο Χ. Γιαλουρίδης, Π. Τσάκωνας (επιμ.), *Η Νέα Διεθνής Τάξη, η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό πρόβλημα*, Σιδέρης, Αθήνα 1993.
- Τσεκούρας, Θανάσης, «Σημειώσεις για τους ταξικούς αξόνες στην Κύπρο (Κυπριακό: Από την “Ένωση” στη Ζυρίχη)», *Θέσεις*, 7, Απρίλιος-Ιούνιος 1984, www.theseis.com.
- Τσουκαλάς, Κωνσταντίνος, *Η ελληνική τραγωδία, από την απελευθέρωση ως τους συνταγματάρχες*, Νέα Σύνορα – Α.Α Λιβάνη, Αθήνα 1981.
- Φάντης, Ανδρέας, *Κυπριακό 1950-1960, Ο ενταφιασμός (ενός «γλυκύτατου» ονείρου) της Ένωσης*, Λευκωσία 1995.
- Faustmann, Hubert, «Η πολιτική κουλτούρα της Κύπρου», στο Α. Στεργίου, Η. Richter (επιμ.), *Το Κυπριακό με το βλέμμα των ξένων*, Ροές, Αθήνα 2006.
- Φλάισερ, Χάγκεν, *Στέμμα και Σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τ. Β΄, Παπαζήσης, Αθήνα 1995.
- Β. Φούσκας, Α. Tackie, *Ο Καρλ Μαρξ στη Λευκωσία*, Θεμέλιο, Αθήνα 2009.
- Φωκαΐδης, Φωκάς, *Ο ελληνισμός της Κύπρου*, Zavallis Press, Λευκωσία 1962.
- Χαραλαμπίδης, Γιάννος, *Κυπριακό, διπλωματικές ίντριγκες, απόρρητα έγγραφα και μαρτυρίες των πρωταγωνιστών από το 1950 ως το 2010*, Ποιότητα, Αθήνα 2011.
- Χαρίτσης, Αλέξης, «Η ανασυγκρότηση του φοιτητικού κινήματος μετά τον Εμφύλιο 1949-1963)», στο Μ. Λυμπεράτος, Π. Παπαστράτης, *Αριστερά και αστικός πολιτικός κόσμος 1940-1960* (πρακτικά συνεδρίου), Βιβλιόραμα 2014.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. ΙΣΤ΄, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Ο Κυπριακός αγώνας και τα ανταποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου» στο *Πενήντα Χρόνια μετά τον Απελευθερωτικό Αγώνα της*

ΕΟΚΑ, μια ιστορική αποτίμηση». (Επιστημονικό-ιστορικό συνέδριο), Συμβούλιο Ιστορικής Μνήμης Αγώνα ΕΟΚΑ, Λευκωσία 2005.

-Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Πατάκης, Αθήνα 2008.

-Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Σουέζ και Ουγγαρία, φθινόπωρο 1956: Η πρόσληψη της κρίσης στην Ελλάδα», *Αγορά Χωρίς Σύνορα*, 12 (3), 2007, σ. 324-347.

-Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, «Η τελευταία περίοδος της Αγγλοκρατίας στην Κύπρο, 1941-1959», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000.

-Χόλλαντ, Ρόμπερτ, *Η Βρετανία και ο Κυπριακός αγώνας*, Ποταμός, Αθήνα 2001.

-Χριστοφίδης, Λάζαρος, *Ανεξαρτησία ή αυτοδιάθεση*, Αιγαίον, Λευκωσία 2009.

-Young, John, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991*, Πατάκης, Αθήνα 2002.

-Young, Robert, *Μεταποικιακή Θεωρία, μια ιστορική εισαγωγή*, Πατάκης, Αθήνα 2007.

-Ψυρούκης, Νίκος, *Ιστορία της Αποικιοκρατίας (η Δύση)*, τ. ΣΤ', Αιγαίον, Λευκωσία 1993.

-Ψυρούκης, Νίκος, *Κύπρος, η θαλασσοκράτειρα*, Αιγαίον, Λευκωσία 1990.

-Ψυρούκης, Νίκος, *Το Κυπριακό δράμα, 1958-1986*, Επικαιρότητα, Αθήνα 1987.

-Ψυρούκης, Νίκος, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας*, τόμ. Γ', Ηρόδοτος, Αθήνα 1991.

-Westad, Arne, *The global Cold War*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2007.

Ξενόγλωσση δευτερογενής βιβλιογραφία

-Alastos, Doros, *Cyprus in history, a survey of 5.000 years*, Zero Booksellers and Publishers, Λονδίνο 1976.

-Albertini, Rudolf Von, «The impact of two World Wars on the decline of colonialism», *Journal of Contemporary History*, 4 (1), 1969, σ. 17-35.

-Allison, Roy, *The Soviet Union and the strategy of non-alignment in the Third World*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1988.

-Arrighi, Giovanni, *The long twentieth century. Money, power and the origins of our times*, Verso, Λονδίνο 1996.

-Attalides, Michalis, *Cyprus: Nationalism and international politics*, Q press, Εδιμβούργο 1979.

- Aydin, Mustafa, «Determinants of Turkish foreign policy: changing patterns and conjunctures during the Cold War», *Middle Eastern Studies*, 36 (1), 2000, σ. 103-139.
- Bolton, Kerry, «Zyuganov communists continue Stalin's fight against "rootless cosmopolitanism"», *Foreign Policy Journal*, 12 Δεκεμβρίου 2012, σ. 1-5.
- Bookchin, Murray, «Nationalism and the "national question"», *Democracy & nature*, 2 (2), 1994, www.inclusivedemocracy.org.
- Bowring, Bill, «Marx, Lenin and Pashukanis on self-determination: response to Robert Knox», *Historical materialism* 19 (2), σ. 113-127.
- A. Braganca, I. Wallerstein, *The African liberation reader*, τ. 3, *The strategy of liberation*, Zed Press, Λονδίνο 1982.
- Brands, Henry, *The specter of neutralism, the United States and the emergence of the Third World, 1947-1960*, Columbia University Press, Νέα Υόρκη 1989.
- Buchanan, Keith, «The Third World, its emergence and contours», *New Left Review*, I/18, 1963, σ. 5-23.
- Bush, Barbara, *Imperialism and postcolonialism*, Pearson Longman, Χάρλοου 2006.
- Caliskan, Murat, *The development of inter-communal fighting in Cyprus: 1948-1974*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Middle East Technical University, Άγκυρα 2012.
- Chatterjee, Partha, «Nationalism today», *Rethinking Marxism*, 24 (1), 2012, σ. 9-25.
- Chomsky, Noam, *What uncle Sam really wants*, Odonian Press, Μπέρκλεϊ 1995.
- Chomsky, Noam, *Deterring democracy*, Vintage, Λονδίνο 1992.
- N. Chomsky, A. Vltchek, *On western terrorism, from Hiroshima to drone warfare*, Pluto Press, Λονδίνο 2013.
- N. Chomsky, E. Herman, *The Washington connection and Third World fascism*, Black Rose Books, Μόντρεαλ 1979.
- Close, David, *Greece since 1945, politics, economy and society*, Longman, Λονδίνο 2002.
- Close, David, «The changing structure of the right, 1945-1950», στο J. Iatrides και L. Wrigley (επίμ.), *Greece at the crossroads, The Civil War and its legacy*, The Pennsylvania State University Press, Πενσυλβάνια 1995.
- Crawshaw, Nancy, *The Cyprus revolt, an account of the struggle for Union with Greece*, George Allen and Unwin, Λονδίνο 1978.

- Darwin, John, «Decolonization and the end of Empire», στο R. Louis, R. Winks και A. Phil (επιμ.), *The Oxford History of British Empire, Volume V: Historiography*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2007.
- Darwin, John, *The Empire project. The rise and fall of the British world system, 1830-1970*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2009.
- Davis, Horace, *Toward a marxist theory of nationalism*, Monthly Review Press, Νέα Υόρκη 1978.
- Demetriou, Chares, «Political violence and legitimation: The episode of colonial Cyprus», *Qual Sociol*, 30, 2007, σ. 171-193.
- Dobson, Alan, *Anglo-American relations in the twentieth century of friendship, conflict and the rise and decline of superpowers*, Routledge, Λονδίνο 1995.
- Emerson, Rupert, «Colonialism», *Journal of Contemporary History*, 4 (1), 1969, σ. 3-16.
- Eriksonas, Linas, *National heroes and National identities, Scotland, Norway and Lithuania*, Presses Interuniversitaires Europeennes, Βρυξέλλες 2004.
- Ferro, Marc, *Colonization: A global history*, Routledge, Λονδίνο 1997.
- Feuerlicht, Ignace, «Afro-Asian», *American Speech*, 34 (4), 1959, σ. 304-305.
- Fitzgerald, Charles, «East Asia after Bandung», *Far Eastern Survey*, 24 (8), Αύγουστος 1955, σ. 113-119.
- Foran, John, *Taking power, on the origins of the Third World revolutions*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 2005.
- Fraser, Nancy, «Rethinking recognition», *New Left Review*, 3, Μάιος-Ιούνιος 2000, σ. 107-120.
- Galatariotou, Catia, «From social equilibrium to catastrophic breakdown: Cyprus 1955-1974», *Int J Psychoanal*, 89, 2008, 845-866.
- Gienow-Hecht, Jessica, «Always blame the Americans: Anti-Americanism in Europe in the twentieth century», *American Historical Review*, Οκτώβριος 2006, σ. 1067-1091.
- Guney, Aylin, «Anti-Americanism in Turkey: Past and present», *Middle Eastern Studies*, 44 (3), 2008, σ. 471-487.
- M. Hardt, A. Negri, *Empire*, Harvard University Press, Κέιμπριτζ 2000.
- Haseler, Stephen, *Super-state, The new Europe and its challenge to America*, I. B. Tauris, Λονδίνο 2004.

- Hatzivassiliou, Evanthis, *Britain and the international status of Cyprus, 1955-59*, University of Minnesota, Μινεάπολη 1997.
- Hatzivassiliou, Evanthis, *Greece and the Cold War, frontline state, 1952-1967*, Routledge, London and New York 2006.
- Hatzivassiliou, Evanthis, «Cold War pressures, regional strategies, and relative decline: British military and strategic planning for Cyprus, 1950-1960», π. *The Journal of Military History*, Vol. 73, N. 4, October 2009.
- Hobsbawm, Eric, «Some reflections on “the break-up of Britain”», *New Left Review*, I/105, 1977, σ. 3-23.
- Hobsbawm, Eric, «Identity politics and the left», *New Left Review*, I/217, 1996, σ. 38-47.
- Holland, Robert, *European decolonization 1918-1981, an introductory survey*, Macmillan, Μπάσινγκστον 1985.
- Hughes, James, «The Cypriot Labyrinth», *New Left Review*, I/29, Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1965, σ. 41-52.
- Jacobson, Harold Karan, «The United Nations and colonialism: A tentative appraisal», *International Organization*, 16 (1), 1962, σ. 37-56.
- Johnson, Robert, *British imperialism*, Palgrave Macmillan, Μπάσινγκστοουκ 2003.
- Kanet, Roger, «The evolution of soviet policy toward the Third World», στο C. Saivetz (επιμ.), *The Soviet Union in the Third World*, Westview Press, Μπάουλντερ 1989.
- Kay, David, «The politics of decolonization: The new nations and the United Nations political process», *Interantional Organization*, 21 (4), 1967, σ. 786-811.
- Kelling, George Horton, *Countdown to rebellion, British policy in Cyprus, 1939-1955*, Greenwood Press, Νέα Υόρκη 1990.
- Kenez, Peter, *A History of the Soviet Union from the beginning to the end*, Cambridge University Press, Κέιμπριτζ 1999.
- Kizilyurek, Niyazi, «Turkish-Cypriot Left: A Historical overview», στο N. Trimikliniotis, U. Bozkurt (επιμ.), *Beyond a divided Cyprus, A state and society in transformation*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2012.
- Kizilyurek, Niyazi, «Rauf Denktas: Fear and nationalism in the Turkish Cypriot community», στο A. Aktar, N. Kizilyurek, U. Ozkirimli (επιμ.), *Nationalism in the troubled triangle, Cyprus, Greece and Turkey*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2010.

- Kulski, Władysław, «Soviet Colonialism and Anti-Colonialism», *Russian Review*, 18 (2), Απρίλιος 1959, σ. 113-125.
- Limberg, Wayne, «Soviet military support for third-world Marxist regimes», στο M. Katz (επιμ.), *The USSR and Marxist revolutions in the third world*, Woodrow Wilson International Center for Scholars και Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1990.
- Loizides, Neophytos, «Ethnic nationalism and adaption in Cyprus», *International Studies Perspectives*, 8, 2007, σ. 172-189.
- Louis, William Roger, «American anti-colonialism and the dissolution of the British empire», *International Affairs*, 61 (3), 1985, σ. 395-420.
- MacFarlane, Neil, «Successes and failures in Soviet policy toward Marxist revolutions in the third world, 1917-1985», στο M. Katz (επιμ.), *The USSR and Marxist revolutions in the third world*, Woodrow Wilson International Center for Scholars και Cambridge University Press, Κέμπριτζ, 1990.
- MacFarlane, Neil, «The Soviet Union and the national liberation movements», στο C. Saivetz (επιμ.), *The Soviet Union in the Third World*, Westview Press, Σαν Φρανσίσκο, 1989.
- McMahon, Robert, *Cold War, a Very Short Introduction*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη 2003.
- Morgan, Kenneth, *Twentieth-century Britain. A very short introduction*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2000.
- Mosely, Philip, «Soviet foreign policy: New goals or new manners?», *Foreign Affairs*, 34 (4), 1956 σ. 541-553.
- Nehru, Jawaharlal, *The discovery of India*, Oxford University Press, Νέο Δελχί 1994.
- Neuhauser, Charles, *Third World politics: China and the Afro-Asian People's Solidarity Organization, 1957-1967*, Harvard University Press, Μασαχουσέτη 1968.
- Newsom, David, *The Imperial Mantle, The United States, Decolonization and the Third World*, Indiana University Press, Μπλούμινγκτον 2001.
- Nicolet, Claude *United States policy towards Cyprus, 1954-1974: Removing the Greek-Turkish bone of contention*, Bibliopolis, Μανχάιμ 2001.
- O' Connor, Brendon, «The anti-American tradition, A history in four phases», στο B. O' Connor και M. Griffiths (επιμ.), *The rise of anti-americanism*, Routledge, Abigdon 2006.

- Panourgia, Neni, *Dangerous citizens, The Greek Left and the terror of the state*, Fordham University Press, Νέα Υόρκη 2009.
- Parker, Jason, «Cold War II: The Aisenhower administration, the Bandung Conference, and the reperiodization of the Postwar Era», *Diplomatic History*, 30 (5), 2006, σ. 867-892.
- Pearson, Ivan, «The Syrian crisis of 1957, the Anglo-American “special relationship”, and the 1958 landings in Jordan and Lebanon», *Middle Eastern Studies*, 43 (1), 2007, σ. 45-64.
- Prashad, Vijay, *The darker nations, A people’s history of the Third World*, The New Press, Νέα Υόρκη 2007.
- Pollis, Adamantia, «The social construction of ethnicity and nationality: The case of Cyprus», *Nationalism and Ethnic Politics*, 2 (1), καλοκαίρι 1996, σ. 67-90.
- Procopiou, Angelo, *Cyprus, That Hellenic island*, Αθήνα 1954.
- Richmond, Oliver, «Decolonisation and post-independence causes of conflict: the case of Cyprus», *Civil Wars*, 3, φθινόπωρο 2002, σ. 163-190.
- Rowe, Edward, «The emerging anti-colonial consensus in the United Nations», *The Journal of Conflict Resolution*, 8 (3), 1964, σ. 209-230.
- B. Rubin, J. Rubin, *Hating America. A history*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2004.
- Sanjian, Ara, «The formulation of the Baghdad Pact», *Middle Eastern Studies*, 33 (2), 1997, σ. 226-266.
- Sassoon, Donald, *One hundred years of socialism. The west european left in the twentieth century*, I. B. tauris, Λονδίνο 2010.
- Schwarzmantel, John, «Class and nation: Problems of socialist nationalism», *Political Studies*, 35, 1987, σ. 239-255.
- Sever, Aysegiil, «The compliant ally? Turkey and the west in the middle east 1954-58», *Middle Eastern Studies*, 34 (2), 1998, σ. 73-90.
- Smith, Ole, «Communist perceptions, strategy, and tactics, 1945-1949», στο J. Iatrides και L.Wrigley (επιμ.), *Greece at the crossroads, The Civil War and its legacy*, The Pennsylvania State University Press, Πενσυλβάνια 1995.
- Spyridakis, Constantinos, *A brief history of Cyprus*, Publications department, Greek Communal Chamber, Λευκωσία 1964.

- Stavrakis, Peter, *Moscow and Greek Communism, 1944-1949*, Cornell University Press, Λονδίνο 1989.
- Stefanidis, Ioannis, *Isle of discord, Nationalism, imperialism and the making of the Cyprus problem*, Hurst and Company, Λονδίνο 1999.
- Stefanidis, Ioannis, *Pressure groups and greek foreign policy, 1945-1967*, Discussion paper No. 6, The Hellenic Observatory, The European Institute, London School of Economics and Political Science, Δεκέμβριος 2001.
- Strang, David, «Global patterns of decolonization, 1500-1987», *International Studies Quarterly*, 35, 1991, σ. 429-454.
- Strang, David, «From dependency to sovereignty: An event history analysis of decolonization, 1870-1987», *American Sociological Review*, 55 (6), 1990, σ. 846-860.
- Sygkelos, Yannis, *Nationalism from the Left, the Bulgarian Communist Party during the Second World War and the early post-war years*, Brill, Λάιντεν 2011.
- Takeyh, Ray, *The origins of the Eisenhower Doctrine, The US, Britain and Nasser's Egypt, 1953-57*, Palgrave Macmillan, Νέα Υόρκη 2000.
- Union of Journalists of the Athens Daily Newspapers, *Cyprus, Touchstone for Democracy*, Αθήνα 1958.
- Voglis, Polymeris, *Imagining decolonization in Greece: Britain, Cyprus, and (inter)national cultures of anti-imperialism*, αδημοσίετη ανακοίνωση στο συνέδριο «Postwar decolonization and its impact in Europe», Έξετερ, Δεκέμβριος 2013.
- Xydis, Stephen, *Greece and the Great Powers, Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη* 1963.